M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM

DISPUTATIONUM

LIBRI QUINQUE.

E

WOLFII RECENSIONE EDIDIT ET ILLUSTRAVIT

RAPHAËL KÜHNER DR.

IENAE,

TYPIS ET SUMTIBUS FRIDERICI FROMMANN.

1829.

EPISTOLA EDITORIS

AD

LUDOLPHUM DISSEN

PHILOSOPHIAE DOCTOREM ARTIUMQUE LIBERALIUM MAGISTRUM,

PROFESSOREM GÖTTINGENSEM.

VIRO CLARISSIMO,

LUDOLPHO DISSEN

S. P. D.

RAPHAËL KÜHNER.

Recordanti mihi iucundissimum illud tempus, quod ego ante paucos annos Gottingae, bonarum artium doctrinarumque nutrice, antiquarum litterarum studiis deditus, transegi, quum alia multa occurrunt, quae animum suavissime afficiant, tum singularis tua, praestantissime vir, benevolentia erga me atque humanitas: quarum ex eo tempore, quo curriculum academicum ingressus fueram, tot tam luculenta exstiterunt documenta, ut incredibilis quidam et tui amor, et tuarum virtutum admiratio in me excitaretur. Etenim tu is fuisti, qui non solum eorum studiorum quae praeclaro humanitatis nomine ornantur ardentissimum mihi amorem inspiravisti, ad eaque et recte ingredienda et graviter persequenda facem praetulisti, sed etiam in tota studiorum ratione rudis et indocti iuvenis gressum rexisti. Nam, ut omittam publicas scholas, quibus humanitatis disciplinam iuventuti, bonarum litterarum studiosae, tradis, quae norunt omnes quam

praestantes sint et bonae frugis plenae, contigit etiam mihi, ut interiore quadam tecum coniungerer familiaritatis societate: ex qua quum mecum reputo quantum perceperim iucunditatis, quot autem quam varios fructus, tum suavissima animus perfunditur laetitia. Quotiescunque enim tecum eram, sermones miscere solebas, in quibus summa gravitas ac severitas miro quodam lepore et iucunditate cumulatae erant. Sive sermone tuo complectebaris universae antiquitatis praestantiam; sive versabaris in praedicandis explanandisque summis ac vix imitandis virtutibus principum Graeciae poëtarum, ut Homeri, ut Aeschyli et Sophocli, ut Pindari; sive denique antiquarum linguarum rationem, subtilitatem elegantiamque enucleare et aperire studebas: tanta loquebaris alacritate, ut nunquam abs te discederem, quin insatiabili quadam antiquarum litterarum praestantiae cognoscendae ac penitus percipiendae exardescerem cupiditate.

In harum rerum recordatione quum tam multa grata ac iucunda, quibus in memoriam revocandis saepe soleo animum, si forte in magna sane negotiorum multitudine deficiat, recreare atque exhilarare, obversentur, ut, si omnia enarrare velim, verendum mihi sit, ne in latissimum excurram dicendi campum, qui non possit exiguis epistolae terminis circumscribi: tamen unum, in quo maxime te tuumque ingenium admiratus sum, facere non possum, quin verbo attingam. Scilicet, quum sermo deferretur ad Platonem, tum nescio qua hilaritate et quasi

serenitate, quae ex oculis totoque vultu eluceret, perfusus, tanta gravitate, tanto animi ardore, tanto denique orationis flumine verba faciebas, ut de divina illius philosophia divinitus loqui viderere. Quo factum est, ut quum universae philosophiae, tum platonicae addiscendae desiderium animum caperet flagrantissimum. Platonicae philosophiae studium posthac traduxit me ad Ciceronis, unius omnium Romanorum praestantissimi sapientiae magistri, philosophiam: quae quum et multa Platonis decreta asciverit ac sua fecerit, eademque ad illius exemplum egregio dicendi genere expresserit, mira quadam me allexit ad se delectatione.

Postquam ante quattuor annos, Gottinga relicta, in lyceo hannoverano, quod sub Grotefendi, eruditionis fama celeberrimi, auspiciis laetissime effloruit, iuventutis antiquarum litterarum studiis imbuendae fingendaeque provinciam suscepi, enixe omnia facienda putavi, ut, quam perfecti et omnibus numeris absoluti veterum scriptorum interpretis, a tua disciplina ductam, cogitatione concepissem speciem, tanquam exemplar mihi proponerem, ad cuius similitudinem, quantum in me esset, totam interpretandi artem dirigerem ac componerem. Itaque in explicandis veterum scriptorum monumentis nihil prius atque antiquius habui, quam ut, a grammatica ratione et linguae indole proficiscens, discipulos meos ita instituerem, ut res et sententias, in illis expressas, animo menteque perciperent, et ad divinorum illorum antiquita-

tis ingeniorum praestantiam admirandam suspiciendamque sese erigerent. Sic enim sperabam, fore, ut iuvenes non solum uberrimos ad ingenii animique cultum caperent fructus, verum etiam, quem hac institutione intimo pectore combibissent veterum scriptorum amorem, eodem per reliquam etiam aetatem percussi, humanitatis et elegantiorum litterarum studia colerent, earumque lumen sive ad alias disciplinas ac doctrinas penitius perscrutandas, sive etiam clariore luce illustrandas adhiberent.

Itaque iam dudum in optatis fuit, ut veteris scriptoris librum, cura mea illustratum, speciminis loco ederem, quo tibi probarem, quam in explanandis veterum scriptorum monumentis insisterem rationem atque viam. Alia atque alia agitabam: plura inchoabam: omnia tamen inchoata reliqui, sive, ut fit, quod nulla mihi coepta profligandi et ad exitum perducendi imposita erat necessitas, sive, quod semper fere tot districtus eram negotiis scholasticis, ut parum suppeteret otii conquirendis iis subsidiis et instrumentis, quae ad scriptoris non plane vulgarem editionem requiri viderentur. Verum, uno amplius exacto anno, a Frommanno, viro honestissimo, rogor, ut, quum divendita essent Ciceronis Tusculanarum Disputationum, a Neidio illustratarum, exemplaria, eiusdem editionis repetendae in me reciperem curam. Quam provinciam sine ulla recusatione et tergiversatione suscipiendam putavi, quod hi ipsi libri, simul ut eos primo-

ribus tantum labris degustavissem, et argumenti gravitate, et sententiarum ubertate, et dicendi genere, non limato illo quidem et omnibus numeris absoluto, sed facili ac iucundo, ita me allexissent, ut, repetita iis pervestigatis lectione, iam in Academia mihi versanti eorum editionis aliquando parandae subnasceretur cogitatio. Quare factum est, ut, quum nunc ad easdem Tusculanas illustrandas me accingerem, non plane imparatus ad id negotium accederem, praesertim, quum iam ex longiori temporis spatio penitiori cuidam ciceroniani sermonis atque consuetudinis cognitioni comparandae sedulo operam dedissem. Sed, tametsi non mediocrem me curam operamque in Tusculanarum explicatione collocasse, libere profiteri posse videor; tantum tamen abest, ut partibus susceptis usquequaque satisfecisse me putem, ut non sine magna quadam animi sollicitudine hoc specimen, in quo primum a me veteris scriptoris explicandi et ad criticam exigendi factum est periculum, acerrimo tuo iudicio subiiciam; quamquam spero, fore, ut, quae tua est humanitas, hunc libellum, tanquam grati animi pignus, non tam pretii magnitudine, quam e qua fluxit mentis voluntate metiaris atque diiudices.

Verum, ne tibi mirum videatur, quid sit, quod, quum neidianae editionis repetendae provincia mihi esset demandata, nullum ego eius vestigium reliquerim, totumque interpretandi genus mutaverim, caussas mihi addere licebit, quibus impulsus diversam viam ingrediendam duxerim.

Scilicet omnem Neidius curam in eo ponendam sibi existimavit, ut „seriem continuatam orationis per singulas disputationis partes investigaret, nexumque sententiarum cuivis sectioni praeponeret, digressiones, ad quas philosophus hinc inde abripi se passus esset, diligenter observaret, ita ut iuvenis lector atque nondum satis exercitatus, filum disquisitionis nunquam amitteret.“ *) Atque hoc quidem interpretandi genus, in enucleando illustrandoque sententiarum nexu occupatum, tantum abest, ut negligendum videatur, etiam omnis interpretationis fastigium in eo cernitur. Sed, quum Neidii commentarius, qui dicitur, fere omnis in proponendis universis argumentis contineretur, rarius interiorem sententiarum nexum attingeret, difficiliorumque locorum sententiam expediret, neglectis et praetermissis omnibus, quae ad grammaticae rationem sermonisque latini proprietatem spectarent: tota illius ratione deserta plane ac derelicta, eam ingrediendam putavi viam, quae et ad accuratiorem librorum intelligentiam plus collatura, et iuventutis rationibus magis consultura videretur. Id enim maxime sequutus sum consilium, ut editionem pararem, qua praeceptori, Tusculanas discipulis suis explicanti, non solum accuratiore eos horum librorum intelligentia imbuendi, ciceroniani sermonis consuetudine fingendi, et Tullii philosophandi ratione initiandi copia pararetur, sed etiam iuveniles mentes acuendi subtilioribusque instituendis perse-

*) Sunt ipsius Neidii verba. Praefat. p. VI. sq.

quendisque disquisitionibus assuefaciendi materia suppeditaretur.

Adnotationes nostrae partim versantur in librorum lectionibus examinandis et ad criticae normam revocandis, partim in exponendis verbis, sententiisque ac rebus aperiendis. Ac primum dicam de critica. Sequutus sum cum Neidio recensionem Wolfii, qui, miro ingenii acumine ornatus, exquisitissima ciceronianae consuetudinis orationisque elegantiae scientia munitus, summa denique criticae facultate instructus, in scripturae integritate restituenda excellenter versatus est. Itaque, etsi nonnullis locis in lectione, a Wolfio recepta acquiescere non potui, tamen, quum ea et pauca essent, nec eiusmodi, ut elegantissima illa recensio deserenda esset, eam, ne levissima quidem admissa mutatione, nisi quod hinc inde apertissima interpunctionis vitia, quae sententiarum intelligentiae officerent, sustuli, integram recudendam curavi. Magna iam adnotationum mearum parte perscripta, in lucem prodierunt Tusculanae, Orellii diligentia atque acumine recensitae: quam editionem quum eximiis bonis viderem cumulatam, et pluribus locis a wolfiana recensione discrepantem, feci, ut, retractatis quas scripseram adnotationibus criticis, ab initio usque ad finem hanc recensionem cum wolfiana conferrem, et totam variantium lectionum, ab Orellio enotatarum, silvam, quanta maxima possem diligentia pervestigarem. Nec profecto poenitebat me, hanc collationem instituisse, laboriosam illam

quidem, sed maximis coniunctam fructibus; nam in perquam multis locis, in quibus prius anceps et dubius haesitaveram, nunc lux mihi accendebatur clarissima.

Iam vero, quum Wolfius in editione sua in imo margine ernestianae recensionis diversitatem subiecerit, ut uno conspectu intelligeretur, quibus rebus haec sua recensio differret ab illius, nulla tamen adiecta adnotatione, e qua pateret, qua auctoritate niterentur lectiones, a se receptae, operae pretium facturus videbar, si utriusque recensionis, et ernestianae et wolfianae, lectionum auctoritates, diligenter indagatas, quam paucissimis enotarem, simulque adderem diversitatem recensionis orellianae. His lectionibus etiam alias insigniores et memoratu dignas addere placuit, itemque egregias acutissimorum hominum coniecturas vel suspiciones, ut scilicet praeceptor haberet, quo sagacioris indolis adolescentes criticae quae dicitur coniecturalis elementis initiaret. In enotandis lectionibus ita versatus sum, ut plerumque verbo significarem, quid de iis statuendum sentirem, ut discipuli ipsi rationes anquirerent, quibus lectio aliqua aut probata esset aut reiecta. In multis autem lectionibus examinandis longior fui, in primis in iis, in quibus recedendum mihi videretur ab editorum sententia, eo quidem consilio, ut adolescentibus quasi quandam viam praeirem, quae ingredienda esset ad difficiliores lectiones diiudicandas.

In priscorum poëtarum locis, quibus Cicero philosophiae severitatem gravitatemque exhilarare studuit, ad

numerorum leges revocandis etsi maxima cum laude versatus est perspicacissimus Bentleius, et post eum magnam etiam curam collocavit acutissimus Wolfius, quum aliorum hominum doctorum, tum Hermanni studiis adiutus; tamen, iisdem novo subiectis examini, hunc locum non ita complanatum esse intellexi atque perpurgatum, nihil ut dubitationi et emendationi relinqueretur loci. In quo difficili criticae officio paratissimum mihi auxilium praestitit Grotefendi, artis metricae peritissimi, acumen.

Quoniam de critica dixi, nunc de interpretandi genere, quod in explanandis his libris sequutus sum, pauca dicam.

Ac primum quidem, quum Tullius academicum philosophandi genus, quod, parum cognitum ac perspectum, multos iam in errores abstraxit, ineptisque de nostro philosopho imbuit opinionibus, sequutus sit, nihil mihi, planam adolescentibus ac certam qua in legendis Ciceronis scriptis philosophicis firmo incederent pede viam patefacturo, melius aptiusque visum est, quam si, quae maxime spectare viderentur ad percipiendam recteque diiudicandam ciceronianam philosophandi rationem, quam brevissime exposita, toti libro praemitterem. Iam, quoniam in illustrando libro philosophico prima ac praecipua interpretis cura in eo posita esse debet, ut et universae disputationis tenor constituatur, et singularum

sententiarum nexus enucleetur, singulis Tusculanarum libris quasi quendam conspectum, quo paucis complecti studui, quae longissimis saepe adnotationibus exposuit Neidius, praemisi, tanquam ducem sequens non Ernestium, cuius argumenta, Tullii libris philosophicis praefixa, parum sane faciunt ad adiuvandam scriptorum intelligentiam, sed Fr. H. Kernium *), qui in conficiendis Tusculanarum, elegantissime a se in patrium sermonem conversarum, argumentis ita elaboravit, ut tota disputatio, ad summa veluti capita revocata, uni quasi conspectui subiiceretur. Hac igitur instituta ratione quum ex iis, quae de Ciceronis philosophandi ratione deque singulorum Tusculanarum librorum argumentis exposita sunt, multis impeditis magnisque difficultatibus obstructis locis clarissima lux affundi videretur; tamen in ipsis etiam adnotationibus, ut non solum difficiliorum locorum sententiam aperirem, sed etiam interiorem sententiarum nexum expedirem, quantam possem maximam diligentiam adhibendam putavi. Quod autem multa, quae ad accuratiorem rerum, ad philosophiam spectantium cognitionem pertinerent, aut ne verbo quidem tetigi, aut paucissimis perstrinxi, nemo sane, si, quod in adornanda hac editione sequutus fuerim consilium, secum reputaverit, in reprehensionem vocabit.

Reliquae adnotationes continentur fere aperienda

*) Römische Prosaiker in neuen Uebersetzungen. III. IV. V. Bd. Stuttgart 1827.

explanandaque ciceroniani sermonis ac consuetudinis vel proprietate vel elegantia. Etenim Cicero et habetur et est is scriptor, qui, quoniam in omni fere litterarum genere monumenta reliquit, quae, ut rerum sententiarumque et gravitate, et suavitate, et vero utilitate praeclare sese commendant, ita egregio omnibusque numeris ac partibus perfectissimo dicendi genere enitescunt, tanquam exemplar nobis propositus esse debet, ad quod, tanquam ad normam, latini sermonis indolem diiudicemus, et omne nostrum imitandi studium conformemus. Apprime scripta philosophica, aequabili quodam et temperato dicendi genere composita, tanta iucunditate, tanto lepore, tot denique orationis veneribus elucent, ut, quanto diutius in legendis iis versatus fueris, tanto maiori detineare delectatione, Quare multum operae dedi, ut, quae maxime propria essent ciceroniani sermonis, sive ea continerentur loquendi formulis, sive verborum consequutionibus et circumscriptionibus, diligenter ad ea adverterem adolescentum ingenia. Quae quidem interpretandi ratio licet multa attingat, quae ei, cuius ingenium a latini sermonis elegantiis et festivitatibus abhorret, minutulae ac putidae videantur; tamen, eam unam certissimam ad veterum scriptorum intelligentiam munire viam, efficacissimumque ad mentes iuveniles acuendas poliendasque et venusti sensu imbuendas parare instrumentum, nemo infitias ibit.

Haec fere sunt, quae de consilio et ratione, in edendis his libris a me inita, ad te scribenda putavi: quae ut tibi tuoque iudicio probentur, vehementer cupio.

Vale, vir praestantissime, mihique favere perge. Deus tuam tibi valetudinem, saepius iam affectam, firmet ac corroboret, ut per longam porro annorum seriem ingenii animique tui lumine laudatarum artium studia adiuves et promoveas, adolescentumque pectora humanitatis sensu fingas, et optimarum doctrinarum excelsissimarumque rerum ardentissimo amore accendas. Vale. Scripsi Hannoverae X. Kalend. Ianuar. MDCCCXXIX.

IN

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBROS QUINQUE

PROLEGOMENA.

I. De universa philosophia apud Romanos [1]).

Philosophiae studium apud Romanos diu neglectum iacuit. Etenim gens romana, a primis civitatis initiis continuis bellis occupata, ita instituta est, ut omnem laudem gloriamque in re militari civitatisque administratione collocaret. Quae quidem via posteris quoque temporibus ad summam in re publica auctoritatem adipiscendam unica erat atque certissima via. Primus graecarum doctrinarum sapientiaeque amor in Romanorum animis effloruit, quum celeberrimi illi Graeci, Carneades, Critolaus et Diogenes, primi qui Romae innotuerunt philosophi, ab Atheniensibus Romam missi sunt. At enimvero M. P. Cato, severus ille senex, pristinae Romanorum disciplinae innutritus, metuens, ne iuventus flagranti illo litterarum ardore a veteris disciplinae severitate, quam militaris rei publicae conditio necessario requireret, degenerarent, et, graecanica infecti doctrina, ingenii magis cultui, quam rebus strenuis operam darent, effecit, ut legati mox domum remitterentur.

Postea vero, romano imperio longe lateque propagato et stabilito, ingentes opes et cum iis luxuria ac magnificentia,

1) Quae in his prolegomenis in studiosae iuventutis gratiam a nobis prolata sunt, summa quaedam quasi capita eorum continent, quae in hanc rem uberius disputavimus in libro, qui inscribitur: *M. Tullii Ciceronis in philosophiam eiusque partes merita. Commentatio regio praemio ornata. Hamburgi sumtibus Friderici Perthes.* MDCCCXXV., additis nonnullis, quae ad interiorem Tusculanarum Disputationum intelligentiam facere viderentur.

libidines et quaeque scelerum genera civium animos pessumdabant. His quidem temporibus, in hac rerum atque otii affluentia, uti in deterioris ingenii hominibus luxuriae voluptatumque cupido excitabatur: ita in excelsioribus animis magnum quoddam mentis doctrinis excolendae exortum est desiderium. Itaque eo tempore, quo philosophia efflorescere coepit, et Romanorum animi ad id studium persequendum satis exculti videbantur, antiquus rerum publicarum status populique ingenium commutatum plane erat atque conversum.

Omnium fere disciplinarum philosophi e Graecia Romam commigraverunt, ibique summa illustrissimorum virorum perfruentes dignitate in eorum domibus sedem suam fixerunt. Inter eas disciplinas, quae studiosissime colebantur a Romanis, duae potissimum nominandae sunt, quae plane contrariae erant, stoicam dico et epicuream. Etenim uti Romanorum ingenium in vita aut ad tetricam quandam severitatem aut ad effusam luxuriam inclinabat: ita in philosophia aut stoicae scholae austeritatem aut epicureae mollitiem amplexatum est. Stoica disciplina, omnes externas res negligens atque spernens, splendore ac magnificentia praeceptorum ornata, excelsioris ingenii Romanos, qui pristinam illam morum severitatem, gravitatem atque ingenii altitudinem retinere, et rem publicam praeclare et honeste gerere studebant, mirifice capiebat. Epicurea philosophia, quae et cognitu satis facilis erat, et blandis voluptatis illecebris invitabat, iis maxime grata erat, qui a re publica remoti, magis sibi vivebant, et corporis vel animi voluptatibus frui, quam vitam negotiosam transigere malebant.

II. De Cicerone eiusque universa philosophia.

Etsi multi tum Romani philosophiae operam navabant; tamen, quum ea ferme non a Graecis tradi, graecisque litteris contineri soleret, et perpauca tantum perque exigui pretii monumenta latina relicta essent: fieri non potuit, ut illa laete effloresceret et magna incrementa caperet. Itaque Cicero, flagranti patriae amore agitatus, uti, quum in gerenda re publica versaretur, omnem in ea operam, omnes curas cogitationesque posuerat, civiumque salutem atque incolumitatem modis omni-

bus augere et promovere studuerat: ita, in senili aetate constitutus, quum, romana re publica eversa, atque libertate Caesaris dominatu oppressa, administrandis civitatis muneribus civibus suis prodesse non posset, ne otio, quo abundabat, langueret, universam philosophiam e Graecia traductam latinarum litterarum luce illustrare sibi proposuit, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves tamque praeclaras latinis etiam litteris contineri, et hanc reliquam gloriam Graeciae eripi.

Etsi Tullius nullum fere philosophiae locum, qui non latinis litteris illustratus pateret, reliquit; tamen non perfectam artis quandam disciplinam condidit. Neque id in conscribendis libris suis philosophicis sequutus est consilium; sed praeclarissima quaeque et ad mores conformandos vitamque melius instituendam saluberrima sapientiae praecepta, romani sermonis splendore explanata, ex umbra quasi in solem atque pulverem producenda putavit.

Omnium philosophorum disciplinas perscrutatus, summos Graeciae philosophos de gravissimis quaestionibus dissentire interque se dissidere quum intellexisset, sibique persuasisset, non aliter, nisi de omnibus rebus in contrarias partes disserendo, quid in quaque re verisimile esset, inveniri posse: Academicorum disciplinae, quam iam adolescens sub Philonis auspiciis et didicerat, et tanquam optimum instrumentum ad eloquentiae laudem comparandam mirifice amplexatus fuerat, totum se penitusque tradidit. Huius enim philosophiae proprium est, in utramque partem veri reperiendi caussa disserendo errores opinionesque non firmis superstructas fundamentis destruere, iudicium nullum interponere, ea probare, quae simillima veri videantur, conferre caussas, et, quid in quamque sententiam dici possit, expromere, nulla adhibita sua auctoritate, iudicium audientium relinquere integrum ac liberum. Ex quo intelligitur, Academicos non omnem scientiam sustulisse, sed cum ratione probabilitate usos esse. Itaque Cicero, nullius philosophiae disciplinae auctoritate adstrictus, principum philosophorum sententias examinavit atque excussit, et in utramque partem ponderatis rei momentis rationibusque comparatis, quae ad probabilitatem atque veri similitudinem maxime propensa esse viderentur, sequutus est.

Inter eos philosophos, quos maxime probavit Cicero, primum locum obtinet Plato: cuius philosophiam totam vel certe maximam eius partem haud dubie sibi vindicasset, latinisque litteris illustrasset, si et Romanorum ingenia satis exculta fuissent ad illius sublimitatem atque excelsitatem percipiendam, et ipse totam eius subtilitatem mente sua concepisset. Platonis auctoritatem in eis potissimum sequutus est, quae ad naturae cognitionem (physica), et ad animorum immortalitatem spectarent. Secundum philosophiam platonicam maxime amplexatus est Stoicorum disciplinam, in primis in iis, quae praeclare ab illis scripta erant de morali doctrina, de legis natura, de conformanda re publica. Etsi haud raro Stoicorum philosophiam vehementer aggreditur atque perstringit; tamen omnino de illa magnifice sentit, eiusque sententias excelsissimas inter cives suos divulgare et propagare studet, neque eas ipsas, sed quibus eas firmare satagebant argumenta, longissime nonnunquam arcessita, reprehendit.

III. De Ciceronis philosophia morali.

Veteres philosophiam in tres partes dividebant, dialecticam, physicam, ethicam. In unaquaque parte Cicero elaboravit, et egregia scripta reliquit. Praestantissimus autem atque pulcherrimus ciceronianae philosophiae locus sine dubio censendus est is, qui est de moralibus, et quod in exponenda hac doctrina sanissimum quo illius ingenium pollebat iudicium praeclare enitescit, et vero etiam, quod philosophus noster, quaecunque eximia adhuc a graecis philosophis de morali doctrina erant disputata, perscrutatus eisque eleganter prudenterque usus, praeclarissimas in scriptis suis moralibus consignavit sententias, et complures huius doctrinae notiones principales, excussis interque se comparatis contrariis graecorum philosophorum decretis, clariore luce illuminavit.

In moralibus Tullius principum Academicorum, Arcesilae et Carneadis, more probabilitati maximum locum concessit. Multa enim probabilia esse iudicavit, quae quamquam non perciperentur, tamen, quia visum haberent quendam insignem et illustrem, his sapientis vitam regi posse. Iam supra demonstravimus, in morali doctrina Ciceronem maximam partem

Stoicorum vestigiis institisse; nulla enim firma in ea et coniuncta naturae praecepta tradi posse statuit, nisi aut ab iis, qui solam, aut ab iis, qui maxime honestatem propter se dicerent expetendam, i. e. aut a Stoicis, aut ab Academicis et Peripateticis: quas tres disciplinas in hoc philosophiae loco re consentire, nominibus discrepare dicebat.

Stoici philosophiam moralem distribuerunt in doctrinam de rebus bonis, malis et indifferentibus, de virtutibus, de animi perturbationibus, et de officiis. Duplex autem erat philosophiam moralem tractandi ratio; utraque tamen eandem sibi subiectam habebat materiam. Altera ratio erat δογματικὴ seu θεωρητικὴ, fundamentum totius philosophiae moralis, quae in scrutanda natura morum et origine, aperiendisque iusti, boni, aequi fontibus versatur. Huc pertinent Ciceronis libri de Finibus Bonorum et Malorum. Altera ratio erat παραινετικὴ, eaque popularis et ad communem intelligentiam accommodata, quam Cicero in libris de Officiis, in Tusculanis Disputationibus aliisque libris sequutus est. Ea praecepta dat, quibus mores corrigantur et ordinentur, et in omnes partes usus vitae conformari possit.

IV. De Tusculanis Disputationibus.

Scripti sunt quinque libri Tusculanarum Disputationum turbulento illo tempore, quum res publica bello civili misere vexabatur, et Cicero, muneribus orbatus, et sibi et litteris vivebat. E temporis notis, quae sane multae in his ipsis Tusculanis exstant, luculentissime apparet, eas anno DCCVIII. U. c. inchoatas, easdemque anni DCCIX. initio absolutas esse [1]).

Aperiunt autem hi libri res ad beate vivendum maxime necessarias; primus enim est de contemnenda morte: secundus de tolerando dolore: de aegritudine lenienda tertius: quartus de reliquis animi perturbationibus: quintus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maxime illustrat;

1) V. Schütz. Proleg. in Tuscul. Disputt. p. 3. sq. — De librorum titulo discrepant Codd. MSS. Alii, ut Reg., praestantissimus codex, exhibent: libri quinque Tusculanarum *Quaestionum*, alii: libri q. Tusc. *Disputationum:* quae lectio genuina censenda videtur, quum hoc ipso titulo hi libri et ab ipso Cicerone (ut Tuscul. V. c. 2. de Divin. II. prooem. de Fato c. 2. ad Attic. XV. 2. 4.) aliisque scriptoribus laudentur. V. Davisius ad Tuscul. princip.

docet enim, ad beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam [2]). Licet unusquisque horum librorum proprium quoddam et peculiare argumentum pertractare videatur; omnes tamen communi quodam societatis vinculo ita inter se cohaerent, ut ad unum eundemque finem spectent. Etenim omnes quinque libri pertinent ad methodologiam ethicam seu asceticam, quam vulgo dicunt, quae, quomodo, remotis virtutis impedimentis, efficiendum sit, ut appetitus rationi obediant, praecipit: quem quidem locum Tullius breviter perstrinxit in libris de Officiis [3]). Scilicet tanquam summum, quod sequamur, propositum nobis esse debet, ut beate vivamus. Beata autem vita constat in animi constantia, tranquillitate et aequabilitate. Si quis igitur vitam beatam consequi vult, efficere debet, ut rationi obediant appetitus, omniaque removeantur, quae illam animi constantiam perturbare videantur. Ad ea autem, quae hominum animos misere cruciant atque macerant, pertinet sine dubio *metus mortis.* Itaque in his libris, in quibus Tullius omnia, quae vitae beatae adversarentur, removere, quae autem eam adiuvarent, afferre studuit, aptissime primo loco efficiendum putavit, ut mors contemneretur. Nam, ut ipsius Ciceronis [4]) verbis utar, qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest; sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat.

Uti mors, ita corporis dolores in malis haberi et vitae tranquillitatem vehementer perturbare solent. Itaque secundo libro primum quaesivit, utrum dolor in malis ducendus esset, necne, et, postquam principum philosophorum de ea re sententias exposuit atque examinavit, docet, dolorem vel vinci vel tolerari posse, si appetitus subiiciantur rationi: in qua re veram sapientiam cerni.

Quemadmodum autem sapiens corporis dolores ratione comprimere et domare debet, ne iis turbetur vitae constantia: ita summa ope niti debet, ut animus liberetur doloribus animi, i. e. aegritudine reliquisque animi perturbationibus. Quod quomodo effici posset, demonstrare conatus est libro tertio et

2) de Divin. II. 1. 3) I. 29, 102. V. Beier. ad Offic. I. 3. p. 18.
4) Tuscul. Disp. II. 1, 2.

quarto, et quidem de aegritudine separatim disputavit, quia in ea est miseriarum fons et caput.

Tali modo remotis omnibus, quae turbent animi constantiam et tranquillitatem, in qua vita beata posita est, toti disputationi tanquam cumulus accedit liber quintus, qui est omnium pulcherrimus et sententiarum ubertate gravissimus, quo ostenditur, virtutem se ipsa contentam esse ad vitam beatam [5]).

V. De fontibus, quibus Cicero usus est in Tusculanis.

Cicero philosophiam suam duxit e Graecorum fontibus, et quidem in moralibus, ut supra demonstravimus, maximam partem Stoicorum vestigiis ingressus est. Sic Tusculanae Disputationes totae fere manaverunt e Stoicorum fontibus. In libro primo autem, qui est de contemnenda morte, fuse etiam atque copiose pertractavit locum de animorum immortalitate: quem paene totum ex Platone desumsit, qui eandem doctrinam pluribus scriptis, veluti Phaedro, Menone, Timaeo, decimo libro de Republica, persequutus est, maxime vero in Phaedone. In libro secundo, qui agit de tolerando dolore, multis partibus Stoicos, tacitus tamen, sequutus videtur. In libro tertio et quarto tantum non omnia e Stoicorum fontibus hausit: apprime auctore usus est Chrysippo. In libro quinto hausit ex Platone, Aristotele, Theophrasto, Xenocrate, Speusippo, Polemone, et vero etiam e Stoicorum libris [6]).

In *quatuor primis* Tusculanarum libris, ut in aliis philosophicis scriptis, hanc in adhibendis graecis philosophis sequutus videtur rationem, ut unum potissimum quem sequeretur auctorem, Chrysippum, ob oculos haberet et ad eum suum imitandi studium componeret, nec tamen eum converteret, sed ex eius sententiis atque decretis tantum delibaret, quantum ad rem ac consilium suum maxime facere videretur. Neque ceteros, qui idem argumentum pertractaverunt, prorsus neglexit; sed quae in singulis rebus ab iis elegantissime erant aptissimeque disputata elegit, quae autem minus recte dicta erant, notavit, et, ubi ille quem sequitur auctor rem non satis accurate videbatur atque copiose exponere, alios in consilium

5) Cf. Kernium l. d. p. 33. sqq. 6) Uberius hunc de Tusculanarum fontibus locum pertractavimus in l. d. de Cicer. in phil. merit. p. 111—116.

adhibuit scriptores, et, quae ab illo praetermissa erant, ex iis supplevit. Sed probe tenendum est, Ciceronem iis, in quibus graecos auctores sequutus est, suum ipsum adiunxisse iudicium [7]). In imitandis autem atque exprimendis graecorum philosophorum scriptis tam insigni arte versatus est, ut sententias illorum atque argumenta non anxie collegisse, sed ex suo ipsius ingenio expromsisse videatur.

VI. De proprio Ciceronis philosophandi genere.

Iam vero, si Ciceronis libros philosophicos, et quam in iis inivit philosophandi rationem altius perscrutamur, praeclare intelligemus, eam saepissime proxime accedere ad socraticam rationem. Enimvero, quum Cicero argumentum aliquod omnibus ex partibus examinavit, tum, si ex allatis a se aliorum philosophorum sententiis, discrepantibus inter seque dissidentibus, aliquid veri, vel certe veri simile elici posset, relictis philosophicarum disciplinarum subtilitatibus, et sano quo instructus erat mentis iudicio in consilium vocato, tentavit. Quam quidem ingressus rationem praeclarissimas saepe proposuit sententias. Sana igitur mens, tenerrimo quodam honesti iudicio coniuncta, quae nulli disciplinae adstringendam se tradit, in eius scriptis philosophicis maxime elucet. Itaque, ut firmo hac in re incederet pede, academico more, diversorum philosophorum sententias comparavit; ut, quid recte ab iis atque probabiliter, quid parum recte disputatum esset, ex hoc quasi sententiarum earumque argumentorum ac rationum conflictu inveniri posset. Socratis morem, quem Carneades quoque acutissime copiosissimeque tenuit, sequutus, suam ipse sententiam texit, errore alios levare, et in omni disputatione quid esset simillimum veri, quaerere studuit, et, qui requirerent, quid quaque de re ipse sentiret, curiosius id facere dixit, quam necesse esset [8]): non enim tam auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quaerenda esse; quin etiam obesse plerumque iis, qui discere vellent, auctoritatem eorum, qui se docere profiterentur: desinere enim illos suum iudicium adhibere, et id habere ratum, quod ab eo, quem probarent, iudicatum viderent. Ex iis igitur, quae de Ciceronis

7) V. l. d. p. 91. sq. 8) N. D. I. 5.

philosophandi ratione exposuimus, Ciceronem academicum Socraticum potius, quam solum novae academiae asseclam dicendum esse, concludi posse videtur.

VII. De disputandi genere, quo Cicero usus est in Tusculanis.

Uti cetera fere omnia philosophica scripta, ita has Tusculanas Tullius forma dialogica composuit. In plerisque dialogis suis copiosius quoddam et uberius atque fusum genus sequutus est: qui erat mos Ἀριστοτέλειος: in quo sermo ita inducitur, ut penes unum sit principatus. Si argumentum quoddam, de quo disputetur, propositum est, perpetua oratione (λόγῳ) explicatur, additis simul caussis atque argumentis, cur ita sentiat is, qui disputat: tum alter procedit, et contra illius sententias perpetua oratione disputat, veluti in Academicis, in libris de Natura Deorum, de Divinatione, de Finibus. In Tusculanis autem partim socraticam contra alterius opinionem disserendi consuetudinem [9], quae subtiliter interrogandi et respondendi rationem ita sequuta est, ut rebus singulis insisteret, et, quid quisque concederet, quid abnueret, intelligere studeret, et ex rebus concessis concluderet, atque ita ad exitum perveniret, tenere studuit: postquam autem illa interrogandi et respondendi ratione disputationem ad certum quendam exitum deduxit, hoc conciso et brevi disserendi genere relicto, reliqua perpetuâ oratione exposuit.

VIII. De pretio, quod statuendum est Tusculanis.

Tusculanae Disputationes pertinent, ut supra demonstravimus, ad eos libros, qui populariter magis quam subtilius limatiusque perscripti sunt. Alia est enim illa, quum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas: alia, quum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio [1]). Sed praestantissimae atque excelsissimae in iis expressae sunt sententiae et praecepta: quae quum omnes homines, tum maxime erectioris indolis adolescentes et magnificis sensibus imbuere, et animi firmitate augere, et ad praeclarissima quaeque erigere debent. Quum vel ipsa horum librorum argumenta ita comparata sint,

9) Cf. Tuscul. I. 8, 16. sq. 1) Cicero de Offic. II. 10, 35. ubi v. Beier. p. 69.

ut sine ullis orationis ornamentis et illecebris exposita, sponte animos advertant ad se rapiantque: tum eo dicendi genere explanata et illustrata sunt, ut, quo minus illud ad severas orationis leges exactum et castigatum sit, hoc libentius in eo conquiescas. Etsi negari non potest, hos libros multis locis festinantius[2] et negligentius, et multo minus, quam alia eiusdem Tullii scripta philosophica, elimatos ac perpolitos esse, multaque in iis inesse, in quibus philosophi subtilitas et diligentia desideretur: tanta tamen et sententiarum ubertate, gravitate ac salubritate, et orationis facilitate, iucunditate et venustate sese commendant, ut et in utilissimis et in suavissimis philosophi nostri scriptis iure censeri queant. Atque, uti in Ciceronis orationibus rhetoricisque libris summum romani sermonis splendorem et maiestatem, summamque ac vix imitandam artem admiramur: ita hae philosophicae disputationes egregium formae dialogicae specimen exhibent, in qua oratio, artis regulis minus adstricta, liberius evagatur, et gratam quandam negligentiam sequitur.

In omnibus Ciceronis philosophicis scriptis eius ingenium, poesis veneribus, omniumque doctrinarum varietate et copia saturatum, et philosophiae subtilitate subactum, eiusque ubertate nutritum praeclare enitescit. Enimvero in coniungendis sobrie moderateque orandi praeceptis cum philosophiae gravitate atque austeritate admirabilem quandam artem probavit. Inter publicam enim eloquentiam et contritum vulgaremque, atque tetricum ac difficilem sermonem quum semper medium tenere studuerit, aequabile quoddam et temperatum quietumque exstitit orationis genus. Verum, etsi maximam partem in philosophicis disquisitionibus eius sermo placidi fluminis instar decurrit, semper tamen prudenter stilum ad rei quam pertractavit momentum concinnavit. In subtilioribus enim argumentis exponendis oratio fere pura est atque dilucida, nullis adhibitis sermonis illecebris ac lenociniis; quum autem de rebus grandioribus, veluti de divino numine eiusque virtutibus, de mundi pulchritudine, ordine atque ornatu, de moralis doctrinae gra-

2) F. A. Wolfius in Praef. edit. suae p. IV. Tusculanas unius vel duorum mensium fetum esse putat. Atque ex hac ipsa festinatione factum est, ut hi libri referti essent ἀνακολούθοις verborum consequutionibus.

vissimis argumentis verba facit, atque ipsae res verba rapiunt: tum oratio sublimiore quasi spiritu exsurgit, et summo romani sermonis splendore ac maiestate, et beatissima quadam ingenii ubertate elucet [3]).

IX. De critica Tusculanarum.

De critica horum librorum post Lambinum, Bentleium, Davisium, homines et eruditissimos et acutissimos, optime meruerunt F. A. Wolfius et I. C. Orellius. Quam viam in constituenda scriptura instituisset Wolfius, ipse in praefatione ad Tusculanas, a se editas, exposuit. Orellius Wolfii vestigiis institit, ut tamen ea non anxie premeret, sed, suum ipse sequutus iudicium, multis locis ab iis discederet. Praeter tres codices manuscriptos omnes qui sub censum venire possunt libros editos comparavit, atque in hoc difficili et molesto negotio tanta cura atque diligentia versatus est, quanta eorum, qui ante eum in his libris critica luce illustrandis operam suam collocaverunt, nullus. Nec paucos locos, qui, quum eorum sententia reconditior esset, nec communi intelligentiae pateret, ab doctis hominibus temere vel coniecturis tentati et sollicitati, vel adeo ut spurii plane exturbati sunt, ingeniosa ac docta explanatione vindicavit et restituit.

Iam vero, quoniam et Editiones et tres Codices MSS., quibus Orellius in recensendis his libris usus est, compendii caussa in lectionis varietate iisdem litteris, quibus ille, signavi: in tironum, quibus Orellii editio non parata est, gratiam faciendum putavi, ut, quae ille ad partes vocavit subsidia, breviter perstringerem, adiectis simul litteris, quibus ea notantur, additisque paucis de pretio, quod singulis libris tribuendum statuit V. D., ut adolescentes ipsi diiudicare possent, qua quaeque lectio auctoritate niteretur. Subsidia autem haec sunt:

I. Nova collatio codicis Regii optimi. (Signatur R.)

II. Editio Tusculanarum „impressarum Venetiis per philippum quendam petri." Anno M. CCCC. LXXX. fol. „*Praestantissima est.*" (P.)

III. Ibidem: impressarum Venetiis. Anno M.CCCC.LXXXI.

3) L. d. de *Ciceronis philos.* p. 83. sqq.

(sine typographi nomine.) fol. „*Praecedenti non est aequiparanda.*“ (A.)

IV. Commentarii Questionum Tuscul. Editi a Philippo Beroaldo. Anno salutis 1496. fol. „*Conspirat in plerisque cum A.*“ (B.)

V. M. T. C. Tuscul. quest. Libri quinq. Argentorati in aedibus Mathiae Schurerij. An. M. D. XI. 4. „*Facit plerumque cum A B.: habet tamen quaedam a Bouherio relata ex sua Edit. vetere.*“ (S.)

VI. Editio Erasmi. Basileae, in aedibus Val. Curionis. Anno M. D. XXV. 8. „*Facit plerumque cum S.*“ (E.)

VII. Cratandrina 1528. (C. mC. est margo Cratandrinae.)

VIII. Victoriana. Venetiis. 1537. (V.)

IX. Manutiana. 1555. (M.)

X. Lambiniana. 1566. (L.)

XI. Varietas codicis Coloniensis (Col.): quae exhibetur in Ed. vet. 1568.

XII. Editio Io. Mich. Bruti. Lugduni, apud Ant. Gryphium 1570. 12. „*Quantivis pretii editio propter varietatem Cod. Gryphiani post Regium optimi.*“ (Gr.)

XIII. Gebhardi cura in Ed. Gruteriana 1692. „*Gebhardum Bentleius et Wolfius appellant* Mancipium Codicum.“ (Gebh.)

XIV. Davisii Ed. secunda. Cantabrigae 1723. „*Bentleianis coniecturis referta.*“ (Da.) — Eiusdem tertia 1730. (Db. et ubi Da. et Db. conspirant sign. simpliciter D.) „*Id praecipue tenendum est, ordinem verborum, qui saepenumero discrepat a ceteris, apud D. tacite desumptum esse ex optimis Cdd., veluti Regio. Ad hoc ne Wolfius quidem satis attendit.*“ Or. — Bentleii curae etiam secundae ex Ed. Oxoniensi 1805.

XV. Bouhier *Remarques sur les Tusculanes de Cicéron.* Paris. 1737. 8. „*Habet lectiones trium Codd. Leidensium vulgarium* (Leid.); — porro insunt *memorabiles et Leidensibus fere praeferendae lectiones* Ed. vet. s. l. et a.“ (Bouh. et Ed. vet. Bouh.)

XVI. Lallemandiana. „*Usus est Cdd. Regiis, sed optimum non distinxit a vulgaribus.*“ (Lall.)

XVII. Ernestiana. (Ern.)

XVIII. Ed. Oxoniensis ipsa, non Halensis repetitio. *„Insunt Codd. novem lectiones.“* (O2x, *cet.*)

XIX. Wolfiana tertia, *secundae mera repetitio:* Lipsiae 1825. (W.), et *„ubi operae pretium videbatur, memoravi etiam lectionem Ed. primae.“* Lipsiae 1792. — *„Eiusdem Wolfii Praelectt. in Tusc. libros quinque, exceptae a diligenti auditore.“*

XX. Nissen Curae Novissimae in M. T. C. Tusc. Quaest. Altonae. 1792.

XXI. Schuetziana Ed. (Sch.)

XXII. Cod. Bernensis Sec. XV., chartaceus. „ex optimo quidem exemplari descriptus, sed foede postea a magistro aliquo scholastico interpolatus. Plerumque cum regio facit.“ V. Orellium ad Tusc. I. extr. p. 267. (b.) — Editionem Orellianam signavi Or.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI PRIMI,

QUI EST DE CONTEMNENDA MORTE,

CONSPECTUS.

I. Prooemium, in quo Cicero graecae philosophiae latinis litteris illustrandae consilium exponit, Romanorumque ingenium, mores, rem et domesticam et publicam, litteras artesque cum Graecorum comparat. cap. 1—4.

II. Disputatio. Ponitur ab auditore: Malum esse mortem. Quaeritur, iisne mors malum sit, qui iam mortui sint, an iis, quibus moriendum sit. *Malum* autem eam vim habet, ut idem sit, quod *miserum,* quoniam mors ad ea mala pertinet, quae sensibus percipiantur. Quod si igitur mors utrisque malum aut miserum est, sequitur, ut omnes miseri sint, et non solum miseri, sed etiam semper miseri, quoniam non solum ii miseri sunt, qui vivunt, sed etiam ii, qui mortui sunt. c. 5. §. 9.

Sentententia proposita refellitur. Primum demonstratur,

1. *Mortem non esse malum neque iis,* qui iam mortui

sunt, neque iis, qui adhuc vivunt; nam *a)* quae de deteriore post mortem statu feruntur, poetarum et pictorum commenta sunt, et idcirco nobis non metuenda. c. 5. §. 10. — *b)* Neque tum mors miserum (malum) potest esse, si homines post mortem nulli sunt. Nam α) *mortui* si nulli sunt, nec mortis sensum possunt habere, nec vitae fortunas recordari: ita, quia omnino non sunt, ne miseri quidem esse possunt. Ergo *mortuis* mors non est malum. c. 6. §. 11. — c. 7. Neque β) *viventes,* quum moriendum sit, miseri sunt: quia, quoniam post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum. Morti autem proximum tempus est post mortem, in quo, uti dictum est, mali nihil est. Ita ne moriendum quidem esse malum est; id est enim, perveniendum esse ad id, quod non est malum. c. 8. (Cf. c. 34.)

Tum docetur,

2. *Mortem non modo malum non esse, sed bonum etiam esse.*

a) Primum quaeritur, quid sit mors ipsa. Alii discessum animi a corpore putant esse mortem: alii nullum censent fieri discessum, sed una animum et corpus occidere,animumque in corpore exstingui. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. — Porro quaeritur, quid sit ipse animus. — Variae philosophorum de animi natura sententiae, quae, ut inter se differant, in duas partes dividi possunt. Alii enim censent, animum esse materiam, alii diversum quiddam a corpore. c. 9 — 11.

b) Quaecunque autem earum sententiarum vera sit, hoc certum est, *mortem aut malum non esse, aut bonum potius.* Nam α) si statuimus, animum esse materiam, et cum corpore interire, pariter cum vita sensus amittitur: qui autem omnis sensus expers est, is miser dici non potest: ergo mors non est malum. β) Si vero statuimus, animum diversum quiddam esse a corpore, et post mortem manere sive immortales esse, sperare licet, animos, quum e corpore excesserint, in meliorem beatioremque posse pervenire statum. Quod si ita est, sequitur, *mortem non modo malum non esse, sed bonum etiam esse*[4]).

4) *V. nos in* l. d. de Ciceronis philos. p. 218. sq. 7).

c. 11. — Iam argumenta afferuntur, quibus demonstretur, *animos esse immortales.*

(1). *Argumenta quae dicuntur historica.* Immortalitatis opinionem hominibus natura innatam esse, α) primum confirmatur *auctoritate omnis antiquitatis:* quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat. Antiquitatem autem hac animorum immortalitatis opinione imbutam fuisse, quum multis aliis rebus, tum *e sepulcrorum caerimoniis,* quas summa cura coluissent, et e more claros viros et feminas in deorum numerum transferendi, intelligere licet. c. 12. β) tum *consensu populorum omnium* de animorum immortalitate: unde apparet, hanc opinionem non collocutione aut conventione hominum effectam, neque institutis aut legibus confirmatam esse, sed natura omnibus innatam. c. 13. γ) denique eo, quod *omnibus cura innata est eorum, quae post mortem futura sint.* Inhaeret enim in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum, idque in maximis ingeniis, altissimisque animis et exsistit maxime, et apparet facillime: quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis viveret. c. 14. 15.

(2). *Argumenta quae dicuntur metaphysica* (rationis a priori.) Antequam autem Cicero ad enumeranda et examinanda haec argumenta transit, primum quaerit, qualis animo informandus sit animorum post mortem status: id autem ratione discendum est: cuius ignoratio vanas et ridiculas de statu inferorum opiniones finxit. c. 16. Antiquorum philosophorum sententiae recensentur. c. 17. 18. Ciceronis sententia haec est: Animus, quum e corpore excesserit, quia natura eius spirabilis vel ignea est, ad superiorem regionem evadit, quae naturam habet animi naturae similem: quam quum contigit et agnovit, iunctis ex anima tenui et ex ardore solis temperato ignibus insistit, et finem altius se efferendi facit, in eaque sede nulla re egens aletur et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur. Atque tum erimus beati, quum, corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum erimus expertes, totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus. c. 19 — 21. — Tum exquirere studet, quid sit, quod multi philosophi inveniantur, qui animos immortales esse negent. — Nulla alia caussa est, nisi quod nequeunt, qua-

lis animus *sine* corpore sit, intelligere et cogitatione comprehendere. Id autem nihil est, nisi forte dicimus, quod nunquam vidimus, id quale sit, intelligere nos non posse. At ut deum, corpore liberatum, ita animum cogitatione complecti possumus; immo, si animi naturam intuemur, multo difficilior nobis multoque obscurior debet esse cogitatio, qualis animus in corpore sit, tanquam alienae domi, quam qualis, quum exierit et in liberum caelum quasi domum suam venerit. c. 22. His de animorum post mortem statu praemissis, iam sequuntur

Argumenta, quibus demonstrari possit, animos esse immortales.

a) Primum argumentum platonicum, *a natura animi* ductum. Animus sua, non aliena vi movetur. Quum vero id solum, quod se ipsum movet, quia nunquam deseritur a se, nunquam ne moveri quidem desinit, animus aeternus sit et immortalis necesse est. Principii ut nulla origo est, ita ne occidit quidem. c. 23.

b) Alterum argumentum, *a facultatibus animi* ductum. Animus iis facultatibus instructus est, quae, nisi a deo, aliunde ad hominem venire non possunt: divinae igitur, ob eamque rem aeternae sint necesse est. *α*) Primum habet *memoriam:* quae duplicem vim habet; primum enim de Platonis sententia est recordatio vitae superioris: e qua ut intelligitur, animum, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisse, ita concludi debet, eum etiam relicto corpore permansurum esse. Tum memoria hanc vim habet, ut sit ea animi facultas, qua tenere olim in hac vita percepta ac revocare, quandocunque lubet, possimus. c. 24. Haec autem praeclara animi vis quum nihil inveniatur unde oriri possit, divinam originem habeat necesse est. c. 25. §. 60. 61. *β*) Porro reliquae animi facultates, quae tot res et tantas efficiunt, non ex hac terrena mortalique et caduca natura concretae esse possunt, sed clare ostendunt, divinam se habere vim, ob eamque rem interire non posse. c. 25. §. 62. c. 26. — c) Tertium argumentum, a simplici animi natura ductum. Animus simplex est: ita nec dividi potest, nec interire; est enim interitus *quasi* discessus et secretio earum partium, quae ante interitum

iunctione aliqua tenebantur. c. 27. §. 66. (Hoc argumentum, paucis aliis interiectis, c. 29. §. 71. iterum commemoratur.)

(3). Sententia proposita, immortales esse animos, defenditur ab iis, quae contra eam afferri possint. — a) Quod primum obiici possit, animum non videre formam suam, nec scire, ubi habitet, id leve est. Nam ut oculus, sic animus, se non videns, alia cernit: facultates certe suas videt. c. 27. §. 66. 67. Et, ut deus, etsi oculis videri non potest, agnoscitur ex operibus eius: ita ex divinis animi facultatibus eius vis divina agnoscitur. c. 28. — (Hic iterum affertur argumentum immortalitatis, a simplici animi natura ductum. — Tum sequuntur Socrati et Catonis exempla, quae luculente demonstrant, haec de animorum immortalitate persuasio, quae firmis nitatur argumentis, quantam ad contemnendam mortem vim habere possit atque efficacitatem. — Socrati sententia de animorum post mortem statu exponitur. — Catonis exemplum admonet, ut pauca dicantur de morte, quam quis sibi ipse consciscit. — Sententia, *totam philosophorum vitam commentationem mortis esse,* egregie illustratur.. c. 29 — 31.)

b) Tum refelluntur *Stoici,* qui animos manere dicunt, quum e corpore excesserint, sed non semper: quod ineptum est; dant enim id, quod difficillimum in caussa est, posse animum manere corpore vacantem, tollunt autem id, quod facile est, eos semper manere. c. 31. 32. §. 78. Itemque Panaetius confutatur, qui, quod et nascantur animi et in morbum cadant, eos etiam interire concludebat. c. 32. §. 79. c. 33.

3. Cicero ad propositum, *in morte nihil esse mali,* regressus, quaestionem, quam iam supra attigerat, *an, ne si interirent quidem animi, in malis ducenda esset mors,* resumit. Ne sic quidem malum est mors. Nam,

a) uti supra demonstratum est, si animus sic interit, ut corpus, post mortem nullum sensum habemus. (Cf. supra c. 11.) c. 34. §. 82.

b) Ipse autem animi a corpore discessus si fit cum dolore, is perquam est exiguus: at plerumque fit sine sensu, nonnunquam etiam cum voluptate. c. 34. §. 82.

c) Neque discessus a vitae bonis angere nos et excruciare potest; nam, quum vita miseriis et calamitatibus referta sit,

mors a malis potius, quam a bonis nos abducere dicenda est. c. 34. §. 83. — c. 36.

d) Et si hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari, tamen idcirco mors non malum est. Nam mortui, quoniam non sunt, nec ullus sensus iis relinquitur, nec vitae commodis carere possunt, nec eorum desiderium habere. Neque vero dici potest, id ipsum odiosum esse, sine sensu esse; nam nihil potest in eo esse, qui ipse non est. c. 36. 37. (Neque haec opinio, mortalem esse animum, deterrebit sapientem, quo minus res moliatur, aeternitate dignas, et posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Nam sapiens non cupiditate gloriae, quam mortuus non sensurus sit, sed virtutis, quam necessario gloria consequitur, in iis quae agit ducitur. c. 38.)

e) Neque mors ante tempus vel mors inexspectata malum dici potest, quum omnino mors non malum sit, et natura non ad praestitutam diem vitam nobis commodaverit. Licet igitur naturae vitam repetere, quum vult. Et vero diuturnitas ac brevitas vitae sunt notiones quae dicuntur relativae. c. 39.

4. *Conclusio totius disputationis.* Ergo, quum ex omni disputatione illud sequatur, ut mors nullo modo in malis ducenda sit, mortem contemnamus, neque mollissimis cogitationibus effeminemur, sed totam vim bene vivendi in animi robore et magnitudine et in omnium rerum humanarum contemtione et in omni virtute ponamus. Exempla Therameni, Socrati aliorumque, qui praeclare factorum conscii forti animo mortem occubuerunt. c. 40 — 42. (Digressio. De humatione et sepultura mortuorum quid statuendum sit, exponitur. c. 43 — 45.)

Iam Cicero redit ad ea, quae supra de contemnenda morte protulit. Scilicet mors tum aequissimo animo oppetitur, quum sui se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum vixit, qui virtutis perfectae perfecto munere functus est. Gloria autem, etsi nihil habeat, cur expetatur, tamen virtutem tanquam umbra sequitur. Sapiens igitur non solum fidenti animo gradietur ad mortem, in qua aut summum bonum aut nullum malum esse cognovit, sed etiam secundis suis rebus mori volet. c. 46.

III. Epilogus. Epilogi loco afferuntur ipsorum deorum

de morte iudicia, quae ostendunt, et eos mortem in bonis habere, et clarorum virorum qui laeto animo mortem pro patria oppetiverint testimonia. Quae quidem omnia et omni nos mortis metu liberare, et spem de futura vita, in qua beati erimus, firmare debent.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI SECUNDI,

QUI EST DE TOLERANDO DOLORE,

CONSPECTUS.

I. Prooemium. Postquam Cicero philosophiae studium contra eius vituperatores defendit, Romanosque ad idem studium colendum latinisque litteris illustrandum cohortatus est, docuitque philosophiam a liberaliter eruditis, adhibita disserendi elegantia, ratione et via tractandam esse: colloquium ita inducitur, ut primum, hesterna disputatio quantam vim habeat ad animum mortis metu et eo genere molestiae liberandum, paucis repetatur, tum universae philosophiae ad animos contra inanes sollicitudines, cupiditates timoresque firmandos muniendosque efficacia laudetur. c. 1—4.

Prior pars disputationis.

II. Thesis. *Dolor maximum est malorum omnium.* Haec sententia statim eo argumento, quod dedecus et turpitudo maius sit dolore malum, refellitur, ut iam ea immutata sic proponatur: *dolor malum est.* c. 5. Sequitur, ut quaeratur, dolor (corporis) malumne sit, et quatenus sit. Ad hanc quaestionem illustrandam et explanandam trium principum disciplinarum de hoc argumento sententiae recensentur.

1) Sententia *Cyrenaicorum* (Aristippi) et *Epicureorum* **confutatur. c. 6. 7. §. 17. (Hic Cicero suam ipse profert sententiam, dicens, dolorem rem esse tristem, asperam, amaram, inimicam naturae, ad patiendum tolerandumque difficilem, ergo et malum: quod ita esse, intelligere licet ex eo, quod**

etiam fortissimos viros doloris cruciatibus frangi et lamentari videmus. — Exempla Philoctetae, Herculi, Promethei, e poetis tragicis desumpta. c. 7. §. 18. 19. c. 8—10. Hinc enascitur brevis digressio de usu locorum e poetis petitorum, qui disputationibus philosophicis admisceantur. Poetae carpuntur, quod, quum fortissimos homines inducant lamentantes, animos nostros molliant, virtutisque nervos elidant. c. 11. Multo magis autem vituperandi sunt virtutis magistri, philosophi, qui summum malum dolorem dicunt. Rursus perstringitur Epicuri sententia. c. 12. §. 28.)

2) Sententia *Stoicorum*, qui nihil malum esse dicebant, nisi quod turpe atque vitiosum esset, dolorem igitur asperum illum quidem esse et contra naturam, sed malum esse omnino negabant, quia vita beata in una virtute posita esset. — At haec ratio inepta est, et redit ad verborum controversiam, nec quidquam valet ad tollendum dolorem. c. 12. §. 29. c. 13. §. 30.

3) Sententia eorum philosophorum (Peripateticorum), qui dolorem malum illum quidem esse dicebant, sed cum turpitudine comparatum paene nullum esse. Atque hanc quidem sententiam sequutus est Cicero. Nam ut honestum summum bonum est, cetera corporis et fortunae bona perexigua sunt: ita turpitudo summum malum est, cetera externa vel corporis mala cum turpitudinis malo vix comparanda. Itaque, si turpitudo peius est, quam dolor: nihil est plane dolor. Nam turpe est dolore frangi. Qui autem virtutis compos esse vult, omnem turpitudinem fugiet. Virtus igitur tantam in se habet vim, ut ei cedere debeat dolor. Quattuor virtutes quae dicuntur cardinales enumerantur, ostenditurque, nulli earum satisfieri posse, nisi dolor contemnatur. Ergo aut nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. c. 13. §. 31. c. 14. princ.

Altera pars disputationis.

Iam vero, si, dolorem dolorem i. e. malum esse, ita conceditur, ut, eum virtute, nominatim fortitudine, opprimi posse, statuatur: quaeritur, quo modo illa virtus, quae vi sua efficit, ut dolorem contemnamus, comparanda sit. Haec

virtus comparatur

a) *exercitatione et consuetudine.* Exempla iuvenum Spartanorum, severa disciplina institutorum, Romanorum militiae, Eurypyli, venatorum, pugilum, luctatorum, gladiatorum. c. 14—17.

b) *ratione.* Hanc disputationem ita ingreditur Tullius, ut, quod supra demonstratum erat, paucis repetat, dolorem malum illum quidem esse, sed omnem dolorem esse tolerabilem, virtutemque postulare, ut eum toleranter patiamur, ipsum nomen *virtutis*, a *viro*, cuius propria maxime sit fortitudo, ductum, satis ostendere, doloris contemtionem maxime pertinere ad virtutem, neque quemquam virtutis compotem vel virum esse posse, nisi dolorem contemnat. c. 18. Quaeritur, quo modo ratio efficiat, ut dolor tolerabilis fiat. Remedia autem doloris non quaerenda sunt ab Epicuro, qui, quum dolorem summum malum dicat, tamen praecipit: „Neglige dolorem; nam dolor summus brevis est, et, si est diuturnus, non est summus, et habet laetitiae plus, quam molestiae.“ c. 19. Petenda est igitur medicina ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. Quod si nobis persuasum est, reliquum est, ut certa quaedam rationis praecepta sequamur. c. 20.

α) Tute tibi impera. Nam quum animus sit in partes tributus duas, alteram, rationis participem, alteram expertem, illa huic imperare, h. e. ratio temeritatem coercere debet. Tres gradus imperii rationis in temeritatem, vel ut domini in servos, vel ut imperatoris in militem, vel ut parentis in filium. c. 21. 22. §. 51.

β) Propone animo species honestas virorum, qui fortiter tulerunt dolores. c. 22. §. 52. 53.

γ) Cogita, quid fortitudine et animi magnitudine dignissimum sit. Animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Adhibenda est igitur animi contentio, cuius ut in corpore, sic in animo magna vis sit. c. 22. §. 53. extr. c. 23. §. 54.

δ) Cogita, quam turpis sit viro gemitus elamentabilis, et fletus muliebris; c. 23. §. 55. 56. c. 24. §. 57. contra, quam honestum sit, dolorem placide atque sedate ferre. c. 24. §. 58. 59. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem animi, quae ma-

xime eminet contemnendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam. c. 25. 26. Haec autem patientia dolorum in omni genere aequabilem se praebeat, i. e. ne aliis in doloribus fortior, in aliis minus fortis sis. Nam quod a certa ratione proficiscitur, in omni genere aequabile esse debet: ita fortitudo, a certa ratione profecta, in omni genere dolorum eandem habere debet vim. c. 27. §. 65.

III. Conclusio totius disputationis. Quae quum ita sint, existimare debemus, dolorem, etiamsi malum sit, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat, praesertim, quum paratum sit illud ex hesterna disputatione de contemnenda morte perfugium. c. 27. §. 66. 67.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI TERTII,

QUI EST DE LENIENDA AEGRITUDINE,

CONSPECTUS.

I. Prooemium versatur in laudibus philosophiae: quae quum medicina animi sit, eaque in potestate nostra sita, dolendum esse dicit Cicero, medicinae corporis multum et honoris haberi, et temporis tribui, illam autem animi medicinam contemni et negligi. c. 1. §. 1. Caussae morborum animi breviter dinumerantur: perversa iuventutis educatio et institutio, lectio poetarum, gloria et fama popularis, pecuniae cupiditas, voluptatum libido. §. 2. c. 2. §. 3. 4. Morbi animi et perniciosiores et plures sunt, quam corporis. Illorum igitur curatio magis necessaria est, quam horum. Animi autem medicina quaerenda est a philosophia. c. 3.

II. Thesis. *Cadit in sapientem aegritudo.*

A. Refutatio sententiae propositae.

Sententia proposita, *cadere in sapientem aegritudinem,* a Cicerone ita refutatur, ut demonstret, eam secum pugnare. Nam si aegritudo in sapientem cadit, sapiens insanire dicendus

est; omnis enim animi perturbatio insania est; aegritudo autem animi perturbatio est: sapiens igitur, qui aegritudine premitur, insanit. — Subiunguntur quaedam de vi latini nominis *insaniae*. Latini enim omnem animi affectionem, lumine mentis carentem, insaniam, amentiam, dementiam appellant, et proinde eam removent a sapiente. Comparantur graeca nomina *μανίας* et *μελαγχολίας*. c. 4. 5.

Quoniam natura fere in animis tenerum quiddam atque molle est, quod aegritudine quatiatur: facile inducimur, ut existimemus, aegritudinem in sapientem cadere. At philosophiae propositum esse debet, ut omnem imbecillitatem nostram atque mollitudinem exstirpet, animosque omnibus miseriis liberet. c. 6. Itaque Cicero primo Stoicorum argumentis breviter adstrictis demonstrare conatur, in sapientem cadere non posse aegritudinem.

a) *Prima argumentatio.* Nemo est sapiens, nisi fortis: aegritudo autem repugnat fortitudini: non cadit ergo in sapientem aegritudo. c. 7. §. 14. 15.

b) *Altera argumentatio.* Sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur: nunquam igitur perturbatus est; at aegritudo perturbatio est animi: semper igitur ea sapiens vacabit. §. 15. extr.

c) *Tertia argumentatio.* Sapiens moderatus et temperans et constans et quietus est. Aberit igitur a sapiente aegritudo. c. 8.

d) *Quarta argumentatio.* Sapiens nunquam irascitur. Si autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia: qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. c. 9. §. 19.

e) *Quinta argumentatio.* Sapiens misericordia et invidentia vacat; si vero sapiens in aegritudinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, quae est aegritudo ex alterius rebus adversis, et in invidentiam, quae est aegritudo ex alterius rebus secundis: abest ergo a sapiente aegritudo. §. 20. c. 10. §. 21.

B. Latior totius de aegritudine loci expositio.

His Stoicorum more contortius conclusis, totum de aegritudine locum latius et diffusius explanare et illustrare aggre-

ditur, ut sententias tamen illorum potissimum in usum suum convertat, quia maxime forti et virili utuntur ratione atque sententia. — Peripateticorum ratio, qui mediocritates perturbationum animi probent, reiicitur. — Vocabula πάθος et *aegritudo* inter se comparantur. — His praemissis, omnis disputatio dividitur in duas partes: quarum altera est de origine et caussa aegritudinis, altera de eius curatione. §. 22. 23.

a. PRIOR PARS DISPUTATIONIS.

DE CAUSSA AEGRITUDINIS.

Caussa non aegritudinis solum, sed etiam reliquarum perturbationum in opinione sita est. Perturbatio autem est animi motus rationis expers, isque aut boni aut mali opinione excitatur. Hinc bifariam quattuor perturbationes aequaliter distributae sunt. c. 11. §. 24. 25. Nam

Perturbationes
exsistunt

aut ex opinione boni		aut ex opinione mali	
aut ex opinione *praesentis boni*	aut ex opinione *impendentis boni*	aut ex opinione *praesentis mali*	aut ex opinione *impendentis mali*
Laetitia.	*Cupiditas.*	*Aegritudo.*	*Metus.*

His perturbationibus omnibus viribus repugnandum est, si vitam tranquille placideque traducere volumus. Huic autem disputationi propositum est, ut *aegritudo* depellatur: §. 25. quam omnium perturbationum gravissimam esse, aliquot exemplis probatur. c. 12. 13. princ. Quibus praemissis, Tullius redit ad explicandam caussam aegritudinis, et, postquam eam exsistere dixit, quum quid ita visum esset, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videretur, sub examen vocat *Epicuri* et *Cyrenaicorum* de aegritudine eiusque caussa sententiam. Utrique in eo consentiunt, quod aegritudinem in natura sitam esse censent, eo tamen differunt, quod Epicurei, aegritudinem omnino opinione mali, quod accidat, effici, sentiunt; Cyrenaici autem, non ex omni malo, sed insperato et necopinato malo eam oriri, statuunt. Cicero concedit, omnia, quae mala putentur, repentina et improvisa graviora esse,

quam provisa et praemeditata, §. 28. et, etiamsi non haec una res efficiat maximam aegritudinem, tamen, quoniam multum valeat provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, aegritudinis medicinam, quam illi adhibeant, praecipientes, semper omnia homini humana meditata esse debere, probandam iudicat. c. 14. 15. §. 31. Iam ad utriusque scholae sententiam uberius exponendam diligentiusque examinandam transit.

a) *Sententia Epicureorum.* Epicurus dicit, omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa ante provisa et exspectata sint, sive inveteraverint; nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata leviora; stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, quum evenerit; qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum; si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angi aut accipiendo aut cogitando malo. §. 32. Levationem autem aegritudinis ponit in avocatione a cogitanda molestia et revocatione ad contemplandas voluptates. §. 33.

Has Epicuri sententias refellere conatur Cicero. α) Primo reprehendit Epicureos, quod praemeditationem rerum futurarum reiiciant. — β) Deinde ostendit, revocationem illam a contuendis malis contra naturam esse. c. 16. — γ) Denique probat, quam perversum sit, quod Epicurei cogitationes eius, qui prematur aegritudine, non ad animi bona, virtutes, sed ad corporis voluptates traducant. c. 17—19. Porro contra eos disputat, qui Epicurum defendant, dicentes, primum mores eius esse integros, dein voluptatem Epicuri esse *non dolere*, denique saepe eum laudare virtutem. c. 20. Postremo se excusat, quod saepe Epicureos aggrediatur. c. 21.

b) *Sententia Cyrenaicorum.* Primo repetit ea, quae iam supra paucis perstrinxerat. Concedit enim, aegritudinem partim exsistere ex malo inexspectato et necopinato, et, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius; sed negat, esse in hoc omnia, additque, si diligenter necopinatorum naturam consideres, intelligi, non subita ipsa magis conturbare, sed quod omnia subita maiora videantur, primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non detur, deinde,

quod, quum videatur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem acriorem faciat. Quod ita esse, temporis diuturnitas declarat, quae ita mitigat, ut, iisdem malis manentibus, non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. — Exempla afferuntur, quibus sententia proposita stabilitur. c. 22.

Quoniam Cicero docuit, vetustate aegritudinem minui vel plane tolli: iam iis, qui obiiciant, si tempus omnem aegritudinem levet, non opus esse ratione aut omnino consolatione illa, qua doceatur, nihil oportere inopinatum videri, ita respondet, ut demonstret, hanc animis medendi vim non esse in ipsa diuturnitate positam, sed in cogitatione diuturna, nihil esse in re mali. — Consolatio autem illa, necesse esse homini tale quid accidere, valet plurimum; nam etsi de ipsa summa mali nihil detrahit, id tamen efficit, ut nihil eveniat inopinatum. Ergo ista necopinata non habent tantam vim, ut aegritudo ex iis omnis oriatur; feriunt quidem fortasse gravius, sed non id efficiunt, ut ea, quae accidant, maiora videantur: quia recentia sunt, maiora videntur, non quia repentina.

Itaque, quoniam non ipsa diuturnitas, sed cogitatio diuturna, nihil esse in re mali, dolori medetur: consentaneum est, ut, quod usus docet, id ratione statim praecipiamus. Duplex est autem ratio veri reperiendi; nam aut ipsius rei natura qualis et quanta sit quaerimus, aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. c. 23. 24. Refellitur Carneades, qui propositam necessitatem conditionis humanae, commemorationemque alienorum malorum ad levandam aegritudinem pertinere negabat. c. 25. §. 59. 60.

Iam Cicero redit ad sententiam supra a se propositam, aegritudinis caussam nullam aliam esse, nisi opinionem et iudicium magni praesentis atque urgentis mali: qua quidem caussa intellecta, totam aegritudinem evelli posse. §. 61. Sed ad hanc opinionem mali quum illa etiam opinio accessit, *ad officium pertinere, ferre illud aegre, quod acciderit:* tum denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio. Exempla afferuntur de hominum dolori et luctui indulgendi proclivitate, e quibus luculentissime apparet, voluntate et iudicio suscipi aegritudinem, saepe certo temporis spatio terminari, et aliam

animi perturbationem aliâ tolli posse. Ergo *aegritudo opinionis, non naturae est malum.* Quod ita esse, confirmatur etiam a) eo, quod nihil plus valet ad ponendum dolorem, quam quum est intellectum, nihil profići eo et frustra esse susceptum, b) quod, qui multa sint saepe perpessi, facilius ferunt, quicquid accidit, obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur, ut ipsa defatigatio miseriarum aegritudines leniores faciat, c) quod sapientissimi homines, quum intelligant, se nondum perfectam sapientiam consequutos esse, tamen in hoc malo aegritudine non premantur, quia nulla admisceatur opinio officiosi doloris, luctumque et maerorem viri esse non putent. c. 28. — Subiiciuntur quaedam ad refutandam sententiam eorum, qui cedendum censeant dolori, quia, quum sit naturalis, naturae obsisti nequeat, ideoque consolationibus eum nihil levari. c. 29. 30. 31. princ.

Sequitur *completa Stoicorum definitio aegritudinis:* Aegritudo est opinio mali praesentis et quidem *recens:* quod verbum sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint, quod paullo ante acciderit, sed quamdiu in illo opinato malo vis quaedam insit, ut vigeat et habeat quandam viriditatem, tamdiu appelletur recens. §. 75.

b. ALTERA PARS DISPUTATIONIS
DE
OFFICIIS CONSOLANTIUM.

Officia consolantium aegritudinem sunt tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad alia traducere. Haec consolandi genera singula singuli philosophi sequuntur. Cicero autem haec omnia colligenda censet, quia alius alio modo moveatur, eamque adhibendam curationem, quam quisque recipere possit, opportunumque tempus sumendum esse. §. 76. Singula consolandi genera accuratius et uberius illustrantur. c. 32. 33.

III. Conclusio totius disputationis. Postquam Cicero se excusavit, quod, quum quaesitum esset, an in sapientem cadere posset aegritudo, a proposito aberrans totam de aegritudine doctrinam complexus esset: eam sententiam, qua totius

disputationis caussa contineatur, ut, *quicquid sit in aegritudine mali, id non naturale sit, sed voluntario iudicio et opinionis errore contractum,* repetit, et, quamvis, universa aegritudine sublata, reliquorum malorum e quibus oriatur aegritudo remedia non magnopere quaerenda sint, tamen singularum rerum proprias consolationes non inutiles esse iudicat. Deinde, quae superiore disputatione latius et diffusius exposita erant, paucis comprehendit. Denique varia aegritudinis genera breviter dinumerat, et viam sibi munit ad sequentis disputationis argumentum. c. 34.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI QUARTI,

QUI EST DE RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS,

CONSPECTUS.

I. Prooemium. Laudantur Romani, quod quum a primo Urbis ortu egregiis moribus institutisque, et disciplina ac temperatione civitatis eminuerint, tum, dominatu regio re publica liberata, progressionem admirabilem incredibilesque cursus ad omnem excellentiam fecerint. c. 1. §. 1. Iam antiquitus Romani studia doctrinae, aliunde arcessita, conservarunt et coluerunt. Cuius rei caussam a Pythagorae doctrina repetendam esse, quum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam testimoniis historicis indicatur. §. 2. 3. c. 2. Philosophiam autem veteres Romani vita magis, quam litteris persequuti sunt; serius demum, tempore illo, quum Atheniensium legati, Carneades, Critolaus et Diogenes, tres philosophi celeberrimi, Romam venerunt (155 a. C.), praeclarissimae illius disciplinae studium laetius efflorescere coepit. Epicurei post C. Amafinium primi fuerunt, qui philosophiam suam litteris latinis consignarunt. c. 3. Pauca subiunguntur de academica philosophandi ratione. c. 4. princ.

II. Thesis. *Non omni animi perturbatione sapiens videtur vacare.*

Huic sententiae Tullius ita respondet, ut, hesterna dispu-

tatione ad partes vocata, *aegritudine* quidem sapientem vacare dicat; ea autem sublata, sequi etiam, ne metum quidem cadere posse in sapientem; nam metum esse earum rerum absentium, quarum praesentium sit aegritudo: reliquum igitur esse, ut demonstretur, ne duas quidem quae restent perturbationes, laetitiam gestientem et libidinem in sapientem cadere. c. 4.

His autem relictis, totum de perturbationibus locum disputatione sua complecti ingreditur, atque ita quidem, ut Stoicorum rationem, qui, quum de animi perturbationibus disputent, magnam partem in iis partiendis et definiendis occupati sint, medicinam autem perturbationum leviter tantum attingant, cum Peripateticorum ratione, qui, partiendi et definiendi spinis praetermissis, ad placandos sanandosque animos multa afferant, coniungendam iudicet. Tota igitur huius libri disputatio tripertita est.

A. *Prima pars* sistit divisiones et definitiones omnium perturbationum animi: in quibus presse sequitur Stoicorum vestigia. c. 6 — 14.

B. *Altera pars* docet, perturbationes in sapientem cadere non posse. In quo loco Tullius longius exspatiatur in refellenda Peripateticorum de perturbationum et necessitate et utilitate sententia. c. 15 — 26.

C. *Tertia pars* proponit remedia, quae perturbationibus adhibenda sint. c. 27 — 38.

A. PRIMA PARS
DE
DIVISIONE ET DEFINITIONE PERTURBATIONUM.

a. *Definitio perturbationis, eiusque partium descriptio.* *Perturbatio* (πάθος, *Leidenschaft*), quae oritur e iudicio et opinione (falsa), quae est imbecilla assensio (v. §. 15.), est *aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio* (ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις, Diog. Laert. VII, 63.). Huic contraria est *constantia* (εὐπάθεια, *innere Gleichmässigkeit, geordnete Seelenbewegung*). Perturbatio autem pro rerum qua excitatur diversa natura aut appetitus est, aut aversatio: res autem, quibus aut appetitus aut aversatio movetur, aut praesen-

tes sunt, aut futurae. Ergo quattuor sunt perturbationis genera. Nam

Perturbatio
exsistit

aut ex opinione boni | aut ex opinione mali

ex opin. praesentis boni	ex opin. futuri boni	ex opin. praes. mali	ex op. futuri mali
Laetitia,	*Libido,*	*Aegritudo,*	*Metus,*

opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum videatur. (ἡδονή, ἄλογος ἔπαρσις, *ausgelassene Fröhlichkeit.*) Laetitiae opponitur ut constantia *Gaudium* (χαρά, εὔλογος ἔπαρσις, *Freude.*)

opinio recens boni futuri. (ἐπιθυμία, ἄλογος ἔπαρσις, *Lust.*) Libidini opponitur ut constantia *Voluntas,* quae quid cum ratione desiderat (βούλησις, εὔλογος ὄρεξις, *Wille*).

opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo rectum videatur. (λύπη, συστολὴ ἄλογος, *Bekümmerniss.*) Aegritudini nulla opponitur constantia.

opinio futuri mali, quod intolerabile videatur. (φόβος, προςδοκία κακοῦ, *Furcht.*) Metui opponitur ut constantia *Cautio,* declinatio cum ratione (εὐλάβεια, εὔλογος ἔκκλισις, *Vorsicht*).

LAETITIAE species sunt:

Malivolentia, voluptas ex malo alterius sine emolumento suo (ἐπιχαιρεκακία, ἡδονὴ ἐπ' ἀλλοτρίοις κακοῖς, *Schadenfreude*).

Delectatio, vol. suavitate auditus animum deleniens (κήλησις, ἡδονὴ δι' ὤτων κατακηλοῦσα, *Entzücken*).

Iactatio, vol. gestiens et se efferens insolentius (*Prahlerei*). Praeter hás a Zenone nominantur: Τέρψις, προτροπὴ τῆς ψυχῆς ἐπὶ τὸ ἀνειμένον (*Hang zur Sinnlichkeit*). Διάχυσις, ἀνάλυσις ἀρετῆς (*Liederlichkeit, wüstes Wesen*).

LIBIDINIS species sunt:

Ira, libido puniendi eius, qui iniuria laesit (ὀργή, ἐπιθυμία τιμωρίας τοῦ δοκοῦντος ἠδικηκέναι οὐ προςηκόντως, *Zorn*). Irae species:

a) *Excandescentia,* ira nascens et modo exsistens (θυμός, ὀργὴ ἀρχομένη, *Aufwallung*).

b) *Odium,* ira inveterata (μῆνις, ὀργὴ πεπαλαιωμένη, *Hass*).

c) *Inimicitia,* ira ulciscendi tempus observans (μῖσος. ἐπιθυμία τοῦ κακῶς εἶναί τινι, *Rachsucht*).

d) *Discordia,* ira acerbior intimo corde suscepta (*Groll*).

AEGRITUDINIS species sunt:

Invidentia, aegritudo propter alterius res secundas (φθόνος, λύπη ἐξ ἀλλοτρίων ἀγαθῶν, *Neid*).

Aemulatio, aegritudo si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat (ζῆλος, λύπη ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ, *Eifersucht*).

Obtrectatio, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupierit (ζηλοτυπία, λύπη ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ἃ καὶ αὐτὸς ἔχει, *Missgunst*).

Misericordia, aegritudo ex miseria alterius iniuria laborantis (ἔλεος, λύπη ὡς

METUS species sunt:

Pigritia, metus consequentis laboris (ὄκνος, φόβος μελλούσης ἐνεργείας *Trägheit, Arbeitscheu*).

Pudor (αἰσχύνη, φόβος ἀδοξίας, *Scham*).

Terror, metus concutiens (ἔκπληξις, φόβος ἐκ φαντασίας ἀσυνήθους πράγματος. *Schreck*).

Timor, metus mali appropinquantis (δεῖμα, φόβος δέος ἐμποιῶν, *Besorgniss*).

Pavor, metus mentem loco movens (*Bestürzung*).

Exanimatio, metus subsequens et quasi comes pavoris (ἀγωνία, φό-

Libidinis species sunt:

Indigentia, libido inexplebilis (σπάνις, ἐπιθυμία ἐν ἀποτεύξει, καὶ οἷον κεχωρισμένη ἐκ τοῦ πράγματος, τεταμένη δὲ διακενῆς ἐπ' αὐτὸ καὶ σπωμένη, *Ungenügsamkeit*).

Desiderium, libido eius qui nondum adsit videndi (*Sehnsucht*).

Aegritudinis species sunt:

ἐπὶ ἀναξίως κακοπαθοῦντι *Mitleid*, *Bedauern*).

Angor, aegritudo premens (ἄχθος, λύπη βαρύνουσα, *Angst*, *Beängstigung*).

Luctus, aegritudo ex eius qui carus fuerit interitu acerbo (*Trauer*. Huius et maeroris, doloris, lamentationis, molestiae et desperationis definitiones apud Diog. Laert. omittuntur).

Maeror, aegritudo flebilis (*Jammer, Zustand der Rührung*, *Gerührtheit*).

Aerumna, aegritudo laboriosa (ὀδύνη, λύπη ἐπίπονος, *Harm*).

Dolor, aegritudo crucians (*Schmerz*).

Lamentatio, aegritudo cum eiulatu (*Wehklage*).

Sollicitudo, aegritudo cum cogitatione (*Betrübniss*).

Molestia, aegritudo permanens (*Leiden*).

Afflictatio, aegritudo cum vexatione corporis (*Qual*).

Desperatio, aegritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum (*Verzweiflung*).

Metus species sunt:

βος ἀδήλου πράγματος. *Entsetzen*, *seelenloser Zustand*).

Conturbatio, metus excutiens cogitata (θόρυβος μετὰ κατεπείξεως φωνῆς, *Verwirrung*).

Formido, metus permanens (*Verzagtheit*, *Angst*).

Omnium autem perturbationum fons est *intemperantia:* quae est a tota mente et recta ratione defectio, sic aversa a

praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi nec contineri queant. c. 5—9.

b. *Comparatio morborum animi cum corporum morbis.* Iam Stoicorum more Tullius morbis corporum comparat morborum animi similitudinem. Quemadmodum in corpore e sanguine corrupto, aut pituita redundante aut bili: sic in animo e pravarum opinionum conturbatione morbi et aegrotationes oriuntur. Ex perturbationibus primum *morbi* (*νοσήματα, Krankheiten*), dein *aegrotationes* (*ἀῤῥωστήματα, Zerrüttungen*) conficiuntur. Morbis autem aegrotationibusque, quoniam iis appetitionis notio subiecta est, oppositae sunt *offensiones* (*Verabscheuungen*), quae habent ad certas res fastidium, ut mulierum odium, et, ut morbi aegrotationesque libidine ac laetitia, sic hae metu moventur. c. 10. Morbi aegrotationesque cogitatione inter se differunt, re copulata sunt. Sequitur uberior expositio et illustratio morborum aegrotationumque, et quae iis contrariae sunt offensionum. c. 11. Deinde corporis animique valitudinis similitudinem ulterius persequitur. Quemadmodum enim alii ad alios morbos procliviores sunt, sic alii ad alias perturbationes, c. 12. et, ut in corpore et morbus et aegrotatio et vitium est, sic in animo. Explicatio vitiositatis in animo. Porro in bonis quoque animi naturam attingit corporis similitudo; sunt enim in corpore pulchritudo, vires, valitudo, firmitas, velocitas; sunt item in animo. c. 13. Illud autem animorum corporumque dissimile, quod corporum mala (*morbi*) sine culpa accidere possunt, animorum non item. Denique exponitur, quid in perturbationibus animi differant ingeniosi homines et hebetes. c. 14.

c. *Conclusio* primae partis disputationis de perturbationibus, et transitus ad alteram partem. c. 14. §. 33.

B. ALTERA PARS,

QUA PROBATUR, PERTURBATIONES IN SAPIENTEM CADERE NON POSSE.

a. *Argumentum*, quo probatur, sapientem omnibus perturbationibus vacare. Ut virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, et ipsa per sese, separata etiam utilitate, laudabilis, ex eaque profici-

scuntur honestae voluntates, actiones omnisque recta ratio: ita vitiositas virtutis contrarium est, ex eaque concitantur perturbationes: quae, quoniam omnem animi constantiam tollunt, hominem et miseriis affligunt, et deformitate inquinant. c. 15. 16. princ. Sapiens autem is est, qui moderatione et constantia quietus animo est, sibique ipse placatus, omnesque res humanas inferiores se ducens, beatus igitur. Ex iis igitur intelligitur, sententiam propositam, *in sapientem perturbationes cadere posse*, secum pugnare. §. 36. c. 17. §. 37. 38.

b. *Refutatio Peripateticorum.* Peripatetici perturbationes non modo naturales esse dicebant, sed etiam utiliter a natura datas, iisque modum adhibendum. Has sententias ita refutat Cicero, ut demonstret, vitio nullum adhibendum esse modum; nam, quamvis modum teneas in perturbationibus, tamen vitium te committere, quoniam rationi non pareas: neque eius modi terminos constitui posse: denique perturbationes, ut crescentes sint perniciosae, easdem vitiosas esse nascentes. §. 39. 40. c. 18. Deinde exponit qua perturbationum utilitatem defendunt rationem. Dicunt nimirum eas esse ardores animorum cotesque virtutum, ut homines iis vehementiori impetu, quam sola duce virtute, ad praeclaras actiones incitentur, (c. 19. §. 43. 44.) defendunt tamen eas ita, ut resecandas esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse, et in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam, existiment. §. 46.

Contra haec a Tullio ita disseritur, ut α) primum Peripateticorum rationi opponat Stoicorum de perturbatione definitionem: quae ita certa vel, ut Academici dicunt, veri similis sit, ut nulla egeat demonstratione (ἀξίωμα, postulatum): e cuius singulis notis sequi, falsa esse ea, quae Peripatetici de perturbationum utilitate dicant. c. 21. §. 47. β) Tum singulas perturbationes recenset, ostenditque, quam inanes sint quibus eas a natura utiliter datas esse probent rationes. a) *Ira.* §. 48. Exempla bellatorum, imperatorum aliorumque hominum, qui sine ira luculentissima fortitudinis documenta edidere. Ratio, quae docet, contemnendas esse res humanas, negligendam mortem, patibiles et dolores et labores putandos, fortitudinem affert, non ira, quae rabiosa est: nisi forte, quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. c. 22. 23.

Enumerantur variae Stoicorum de fortitudine definitiones, e quibus intelligitur, eam ira non egere. c. 24. §. 53. Porro advocatur Stoicorum sententia, omnes insipientes esse insanos. Denique, etiamsi concedatur, quod concedi non potest, iracundia opus esse ad fortitudinem, certe in vita privata plane inutilis est. §. 54. Neque oratorem irasci decet: quamquam simulare iram non dedecet. c. 25. §. 55. — b) *Libido*. Haec a Peripateticis permutatur cum studiis honestis. (Alia res est, quum quaeritur de sapiente; alia, quum quaeritur de vulgo: cui, quoniam uti ratione non potest, utile est, uti motu animi.) §. 55. — c) *Aemulatio, obtrectatio, misericordia.* c. 26. §. 56. — γ) Denique Peripateticorum sententia, *mediocritates perturbationum tenendas esse,* reiicitur; nam, in quo pars est alicuius perturbationis, is perturbatione non vacat. Sapiens autem is est, qui divina imitatur, humana omnia inferiora virtute ducit. Perturbationes igitur repugnant sapientiae. Ergo omnes perturbationes, ex errore ortae, non circumcidendae et amputandae, sed evellendae sunt et extrahendae penitus. §. 57.

C. TERTIA PARS
DE
REMEDIIS PERTURBATIONUM.

Quoniam non solum de sapiente, qui omni perturbatione liber est, sed etiam de aliis hominibus quaeritur: reliquum est, ut remedia afferantur, quae a philosophia morbis animorum adhibeantur. — Corporis medicina comparatur cum animi medicina. c. 27. §. 58. De curatione perturbationum. Variae earum curationes. §. 59.

a. *De universa curatione perturbationum.* Ad tollendas perturbationes doceatur, α) nec bonum illud esse, ex quo aut laetitia, aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo, β) ipsasque perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quicquam aut naturale aut necessarium. Hic maerentibus imbecillitas animi effeminati obiiciatur, eorumque qui fortiter humana tulerint vel ferant, laudetur constantia. c. 28. §. 60. Haec altera medicina, qua docetur, perturbationes per se esse vitiosas, tametsi ad vulgus adhibenda non est; tamen, si quis idoneus est ad eam recipiendam, utilior censetur, quon-

iam simul et opinionem falsam tollat, et aegritudinem detrahat. §. 60. extr. Sunt etiam quaedam aegritudines, quae hac sola medicina sanari possunt, ut si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis. §. 61.

b. *De curatione singularum perturbationum:* in qua illud idem duplex consolandi genus adhibendum est, ut primum ipsa animi perturbatio, de qua agitur, tollatur; tum ostendatur, nec bonum illud esse, quod aut laetitiam aut libidinem moveat; nec malum, quod aut metum aut aegritudinem. c. 29. a) *de aegritudine,* cuius sedatio hesterna disputatione explicata est: b) *de metu,* qui iisdem rationibus quibus aegritudo tollendus est: quoniam ut aegritudo praesentis, sic metus futuri mali est. c. 30. c) et d) *de laetitia et libidine.* Primum doceatur, ut omnes perturbationes, sic has esse voluntarias, tum ostendatur, quam turpis sit omnis animi effusio. Gaudium et laetitia quid differant inter se, exponitur. c. 31.

His de laetitia et libidine praemissis, iam de duabus earum speciebus, amore et ira, separatim agitur. α) *De amore,* qui vulgo appellatur. Ut turpes sunt, qui efferunt se laetitia tum, quum fruuntur venereis voluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. — Reprehenditur poetica, quae istum amorem laudet. c. 32. In primis philosophi vituperandi sunt, qui amorem defendant. Nominatim carpitur puerorum amor. c. 33. Item notatur Plato, qui amori auctoritatem tribuerit. Si amor, ut Stoici volunt, ipse conatus amicitiae faciundae ex pulchritudinis specie definiatur, eum defendi posse; sin autem, ut vulgo est, libidine non vacet, eum nihil aut non multum abesse ab insania, et idcirco plane respuendum, Cicero iudicat. c. 34. Curatio huius perturbationis. c. 35. — β) *De ira.* Ira insania est, ad pessima quaeque flagitia patranda idonea. Iratis igitur subtrahendi sunt ii, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant. c. 36. Ira igitur non potest esse utilis aut naturalis: immo opinabilis est ac voluntaria. c. 37. §. 79.

c. Itaque, ut perturbationes animi ex errore et falsa opinione oriuntur; ita constantia, iis contraria, scientia nititur. — Qui autem natura ad vitia quaedam proclives sunt, tamen eorum animi sanabiles sunt. Exemplum Socrati. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi sunt, eorum vitia facilius sanari possunt,

quoniam constant e falsis opinionibus rerum bonarum et malarum, inveteratio autem, ut in corporibus aegrius depellitur, quam perturbatio, quae est repentina animi commotio. §. 80. 81.

III. Conclusio totius disputationis. Summa totius disputationis quasi capita repetuntur: omnes perturbationes oriri ex opinione et voluntarias esse: omnium autem gravissimam esse aegritudinem: huius autem et reliquorum animi morborum unam esse sanationem, omnes opinabiles esse et voluntarios, eaque re suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, quum stirpitus philosophia se extracturam polliceatur: demus nos huic excolendos, patiamurque nos sanari, omniaque adiumenta et auxilia bene beateque vivendi ab ea petamus. c. 38.

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM
LIBRI QUINTI,
QUO DOCETUR,
AD BEATE VIVENDUM VIRTUTEM SE IPSA ESSE CONTENTAM,
CONSPECTUS.

I. Prooemium. Nihil est omnium, quae in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur, quam sententia illa: *ad beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam.* Atque id tanquam summum philosophiae propositum esse debet, ut virtutem inveniat, in qua satis sit praesidii ad beate vivendum. c. 1. §. 1. 2. Virtus autem si ea est, quae omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet, culpaque omni carens, praeter se ipsam nihil censet ad se pertinere: sequitur, ut ea ad beate vivendum contenta sit. Quod autem, quum aut corporis doloribus cruciamur, aut adversis fortunae casibus affligimur, saepe huic sententiae diffidere incipimus: id inde fit, quod ex humani generis mollitia, non ex ipsa virtute de virtutis robore existimamus. §. 3. 4. Cuius quidem erroris omnis a philosophia petenda correctio est. — Philosophia egregiis laudibus exornatur, c. 2. §. 5. eiusque contemtores vel vituperatores graviter notantur. §. 6. De philosophiae

antiquitate, deque ipsius nominis origine. c. 3. De Pythagora, non nominis solum inventore, sed rerum etiam ipsarum amplificatore. De Socrati in philosophiam moralem meritis deque eius disputandi consuetudine. c. 4.

II. Thesis. *Non videtur ad beate vivendum satis posse virtus.* a. Sententiae propositae sic respondetur: Certe ad *bene* (i. e. honeste) vivendum satis est praesidii in virtute. Quemadmodum autem, qui male vivit, miser sit necesse est: ita, qui bene vivit, idem beate vivat necesse est. — Id negat adversarius, dicens, *bene* (i. e. honeste) etiam in maximis cruciatibus vivi posse, non item *beate.* c. 5. §. 12. Tullius contra affert, vitam beatam cum virtutibus ita esse consociatam, ut nunquam eas, ne si ad tortorem quidem rapiantur, a se deseri patiatur. — Adversarius concedit, hanc virtutum vitâ beatâ coniunctarum picturam amplissimam esse, quum autem animus ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traducatur, probari non posse, eum, qui torqueatur, beatum esse. Novas igitur rationes, quibus illa sententia confirmetur, conquirendas esse. §. 13. 14.

b. Iam Cicero adversarium reducit ad id, quod actum est superioribus disputationibus. Ut animi perturbationes vitam beatam tollunt: sic in animi quieto et placato statu vita beata cernitur. Atqui virtute efficitur haec animi constantia: ergo virtus ipsa per se efficit vitam beatam. c. 6. Ita videtur ad exitum venisse quaestio. Verumtamen, quoniam haec ipsa res gravissima est, eam Tullius propriis et suis argumentis et admonitionibus tractandam suscipere se velle dicit. c. 7.

c. Adversarius assentitur, eorum quae Cicero posuerit alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si, quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici; sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse nisi virtutem bonum; sed se non intelligere dicit, quo modo ii philosophi sibi constent, qui, etiamsi sit bonum aliquod praeter virtutem, tamen virtute vitam beatam effici censeant. c. 8. §. 21. Assentitur Cicero in hoc adversario, et ostendit, quam inconstantes isti philosophi sint. Nam, qui beatus est, nihil requirit, ut sit beatior; si est enim, quod desit, ne beatus quidem est. Quum vero tria genera malorum esse dicant:

qui duorum generum malis omnibus urgeatur, et fortuna adversa, et corporis doloribus, ei multa ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam. §. 22. 23. Constantior certe sibi est Theophrastus, qui aliis eiusdem disciplinae philosophis notandus non erat: qui, quum statuisset, dolores corporis et fortunae casus magnam vim habere ad misere vivendum, constanter dicebat, non omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos et corporis dolores et fortunae calamitates cadere possent. Immo id notandum erat, quod dicebat, tria esse et bonorum et malorum genera. Si enim ei conceditur, plura bonorum et malorum genera esse: consentaneum est, ut consequentia concedantur. c. 9. §. 24. 25. Aut non minus constantes sumus Epicuro: qui multa praeclara saepe dicit, sed non semper convenienter decretis suis, quum neget, quemquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste vivat, aut, quum dicat, fortunam exiguam intervenire sapienti. §. 26.

d. Si nobis constare volumus, dicendum est, omnes bonos, i. e. omnibus virtutibus instructos et sapientes, nisi una virtute contineatur vita beata, semper beatos esse non posse. Beati enim dicendi sunt ii, qui sunt in bonis, nullo adiuncto malo. Hanc autem cumulatam bonorum complexionem, secretis malis omnibus, virtus assequi non potest, si quicquam praeter ipsam boni est. Nam omnia illa quae vulgo dicuntur bona, quoniam extra eius potestatem posita sunt, amittere potest, et omnia illa quae in malis numerantur uno tempore in eum incidere possunt. c. 10. §. 28 - 30. Rursus Epicuri inconstantia reprehenditur. §. 31. Itaque in hac quidem re negari non potest, Stoicos multo constantiores fuisse in constituenda sua disciplina, quam Peripateticos; quamquam in aliis rebus inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse iure dici potest. c. 11.

e. Ceterum non Zeno primus docuit, sola virtute vitam beatam confici; sed huius sententiae gravitas repetenda est a Platonis auctoritate. Ex hoc igitur fonte haec omnis manabit oratio. c. 12.

f. *Argumentatio*, qua probatur, *virtute effici vitam beatam.*

α) Natura, ut, quicquid genuit, non modo animal, sed etiam plantas, in suo quidque genere perfectissimum, sic *homi-*

nem, cui animum divinum tribuit, omnium perfectissimum esse voluit. Summa autem hominis perfectio posita est in perfecta mente, i. e. absoluta ratione: quod est idem virtus. Et si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium: sequitur, omnes virtutis compotes beatos esse. c. 13.

β) Ex eadem ratione sequitur, *omnes virtutis compotes esse beatissimos;* nam, qui confidit suis bonis, et omnia, quae vitam beatam efficiunt, in se habet, ei nihil deest ad beate vivendum. Ergo non solum beatus, sed etiam beatissimus est. Quod contra est, si bona et mala dividuntur tripertito. c. 14.

γ) Idem sequitur ex eo, quod *virtus solum bonum est.* Id autem ita esse, demonstratur primum affirmate duobus soritis, dein per modum negandi (negative), quod omnibus bonis corporis et externis abundantem, si idem sit virtutis expers, licet esse miserrimum. — Et, nisi tenebimus, nihil esse in bonis ducendum, nisi quod sit honestum, multa nobis dicenda erunt bona, quae sunt minima et levissima. c. 15. 16. §. 46. — Hic respondet Cicero iis, qui obiiciant: si Stoici *praecipua* dicant, quae alii philosophi corporis et externa bona dicant, totam rem in verborum controversia verti. „Dicunt illi quidem, sed haec bona ad vitam beatam complendam necessaria esse negant: hi autem sine iis esse nullam putant: aut, si sit beata, beatissimam certe negant.“ §. 47. princ.

δ) Conclusio socratica, qua efficitur, bonorum beatam vitam esse. §. 47.

ε) Conclusio ducta a constantia sapientis: qui, quoniam semper omnibus animi perturbationibus vacat, semper beatus est. §. 48. (Cf. c. 15. §. 43.)

ζ) Alia conclusio. Nec misera vita praedicabilis est, nec ea, quae nec misera est, nec beata: ergo sola vita beata praedicabilis est. Quod autem praedicabile est, optimum est. Quod autem optimum est, honestum est. Ergo vita beata eadem honesta sit necesse est. Quod ni ita est, sit aliud necesse est, quod melius est quam vita beata. Id autem melius certe est honestum, quod optimum est.

Hinc sequitur, aliquid esse melius optimo: quo nihil perversius dici potest. Ergo nihil aliud restat, nisi ut honestum idem esse vitam beatam, aut vitam beatam honesto consequentem esse dicamus. c. 17. §. 49. 50.

η) Uti in vitiis satis magnam vim esse dicitur ad miseram vitam: ita dicendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam; contrariorum enim contraria sunt consequentia. §. 50. Vitium autem et virtus contraria sunt: alterum alteram tollit, ut, in quem cadant aegritudines, virtutis compos esse non possit. §. 50. c. 18. E vita nobilissimorum hominum exempla afferuntur, quibus ostendatur, vitium miseram, virtutem beatam vitam efficere. c. 19—23.

ϑ) Qui bonus est, i. e. virtutis compos, idem sapiens i. e. philosophus est. Sapiens autem et praestantissimis animi bonis gaudet et tum in otiosa tum publica vita e sapientia pulcherrima gaudia percipit. Sapientis igitur vita nihil desiderat, quo sit beatior. Exprimitur viri cuiusdam optimis artibus praestantis imago, partim omnibus philosophiae disciplinis exculti, partim in republica versantis, amicitiisque doctorum et sapientium hominum florentis, ostenditurque, qui iis gaudiis fruatur, eum beatum esse, idque necesse esse omnes confiteri. c. 24. 25.

g. Adversarius quaerit, *an sapiens semper beatus esse possit, etiam in cruciatu et tormentis.* Huic Cicero respondet, id non egere argumentatione, sapientem beatum fore, si in vita omnibus iucunditatibus referta constituatur. Si ipsi Epicuro, qui voluptatem summum bonum, dolorem summum malum esse dicat, dicere licebit, nullum sapienti esse tempus, etsi maximos cruciatus patiatur, quin beatus sit: multo magis dicendum est iis, qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant. — Optandum sane dicit, ut etiam Peripatetici veteresque Academici tandem aliquando aperte et clara voce cum Stoicis audeant dicere, sapientis vitam et in maximis cruciatibus beatam esse. c. 26. 27.

h. Iam Cicero redit ad eam sententiam, qua disputationem exorsus est et quam probare conatus est, vitam beatam virtutes etiam ad maxima tormenta cruciatumque prosequi. Nec

enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa sine virtutibus. Id illustratur imaginibus, quibus Stoici utuntur ad virtutum amplissimam dignitatem describendam (cf. c. 5. §. 13.), c. 28. §. 80. 81. confirmaturque Stoicorum conclusione. §. 82.

III. Quaestione proposita ad exitum perducta, alia subiicitur disputatio, qua, Academicorum libertate usus, *quaecunque dissentientium philosophorum sententia sit de summo bono, tamen virtutem satis habere ad vitam beatam praesidii,* demonstrare conatus est. c. 29. Itaque breviter enumerantur philosophorum sententiae de summo bono: quae aut simplices sunt aut mixtae: et quidem

Simplices	Mixtae
a. *Nihil bonum, nisi honestum* (Stoici).	a. *Tria genera bonorum, animi, corporis, fortunae* (Perip. et Acad.).
b. *Nihil bonum, nisi voluptas* (Epicurus).	b. *Voluptas cum honestate* (Dinomachus et Calliphon).
c. *Nihil bonum, nisi vacuitas doloris* (Hieronymus).	c. *Indolentia cum honestate* (Diodorus).
d. *Nihil bonum, nisi naturae primis bonis, aut omnibus aut maximis frui* (Carneades).	

His igitur omnibus e principiis suis dicere licet, vitam beatam virtute effici. Omissis Stoicis, quorum superiore disputatione defensa est sententia, primum attingitur Peripateticorum ratio. Ii dicunt, laudem etiam cum dolore petendam esse: qui autem gloriam adepti sint, beatos esse: gloriam autem una virtute acquiri posse. Ergo ex illorum ratione sequitur, virtute effici, si non beatissimam, certe beatam vitam. — Eadem Calliphontis erit Diodorique sententia. c. 30. 31. §. 86. 87. Iam Cicero reliquam disputationem ita persequitur, ut, omissis reliquis philosophis, ipsum Epicurum, quem mollem et voluptarium philosophum dicant, satis in virtute praesidii esse ad beatam vitam censere ostendat. Epicurei enim contemnunt mortem et dolores: §. 88. 89. parvo contenti sunt. Ipsa natura pauca desiderat. Haec sententia exemplis Anacharsis, Socrati, Xenocrati, Diogenis illustratur. c. 32. — Dicunt, cu-

piditates partim esse naturales et necessarias; partim naturales et non necessarias, partim nec naturales nec necessarias: necessarias satiari posse paene nihilo; secundum autem genus cupiditatum nec ad potiendum difficile esse nec vero ad carendum; tertias, quod essent plane inanes, funditus eiiciendas esse. c. 33. §. 93. Itaque omnes eius modi voluptates Epicurus extenuat. §. 94. 95. Porro extenuant magnificentiam et sumptum epularum, quod parvo cultu natura contenta sit. Exempla afferuntur, quibus probetur iucunditatem victus esse in desiderio, non in satietate. c. 34. 35. §. 101. Contemnunt divitias, §. 102. honores, c. 36. exsilium, c. 37. itemque corporis infirmitates, ut caecitatem, surditatem. c. 38. 39. 40. §. 116. Denique, si congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit, prematur etiam doloribus acerrimis corporis, non esse dicunt, quod laboremus, quum mors tanquam portus praesto sit, aeternum nihil sentiendi receptaculum. §. 117. c. 41. princ.

IV. Conclusio huius libri. Ergo, si Epicurei, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat; omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam et inani vocis sono decoratum esse dicant; tamen semper beatum censent esse sapientem: multo magis id a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum est: quorum alii (Peripatetici et Academici) tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis et externa obscurentur; alii autem (Stoici) haec ne bona quidem ducunt, in animo reponunt omnia. §. 119. 120.

Denique Tullius has quinque dierum disputationes conscribendi et ad Brutum mittendi consilium exponit.

M. TULLI CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

LIBRI QUINQUE.

TUSCULANARUM

Lib. I. De contemnenda morte.

Lib. II. De tolerando dolore.

Lib. III. De aegritudine lenienda.

Lib. IV. De reliquis animi perturbationibus.

Lib. V. Virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam.

M. TULLI CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM
AD
M. BRUTUM
LIBER PRIMUS.

I. 1. Quum defensionum laboribus senatoriisque muneribus, aut omnino aut magna ex parte, essem aliquando liberatus; retuli me, *Brute*, te hortante maxime, ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi: et quum omnium artium,

Cap. I. §. 1. Cicero philosophica sua scripta exordiri solet prooemio, in quo et consilium suum philosophiam e Graecia Romam transferendi latinisque litteris illustrandi exponit, et sapientiae studium praedicat et Romanos ad suscipiendum persequendumque id genus litterarum graviter commonet. Conferas, quae de sapientiae studio apud Romanos monuimus in libro *de Ciceronis in philosophiam meritis* p. 22. sqq.

1. *defensionum*) Quamquam non solum defensiones, sed saepe etiam accusationes Cicero suscepit; tamen illarum tantum h. l. mentionem facit, quia quum maior orationum pars in aliis defendendis versaretur, tum defensio laudabilior existimabatur. Audiamus ipsum Ciceronem de Offic. II. 14, 49. (iudiciorum) „ratio duplex est. Nam ex accusatione et defensione constat: quarum etsi laudabilior est defensio, tamen accusatio probata persaepe est.“ Cum quo loco cf. Quintil. Inst. Orat. XII. 7, 1. De re ipsa adi nos in l. d. *de Cicer. phil.* p. 41.

Brute) V. Indicem hist. s. v.

retenta animo) In iuvenili adhuc aetate constitutus Phaedro, philosopho epicureo, operam dedit Cicero. Idem in epist. ad Divers. XIII, 1. (Phaedrus) „qui nobis, quum pueri essemus, antequam Philonem cognovimus, valde, ut philosophus, postea tamen, ut vir bonus, et suavis, et officiosus probabatur. V. nos in libro d. p. 34.

remissa temporibus) Cfr. Cic. de Off. II. 1, 3. sq. ibique Beieri adnot. p. 12. sq. et nos in l. d. p. 40. sq. — Ceterum adnotanda significatio vocis *tempora*. Haec vox subinde indicat fortunae statum et conditionem, maxime difficilem et adversam, vel necessitates, quales tempus rerumque conditio secum affert. Cat. I. 9, 22. *temporibus reipublicae cedas*. Rarius hanc vim habet haec vox singulari numero posita. V. doctissimam adnotationem Beieri ad Cic. de Offic. I. 23, 81. p. 187. et II. 1, 4. p. 13.

longo intervallo intermissa) Turbulentis belli civilis Caesarem inter atque Pompeium gesti temporibus.

artium) Doctrinarum vel disciplinarum. V. Bremi ad Cornel. Nep. Dion. I, 2. „ingenium - aptum ad artes optimas“ et Forcellini Thes. Lat. s. v.

quae ad rectam vivendi viam pertinerent, ratio et disciplina studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur; hoc mihi Latinis litteris illustrandum putavi. non, quia philosophia Graecis et litteris et doctoribus percipi non posset: sed meum semper iudicium fuit, omnia nostros aut invenisse per se sapientius, quam Graecos; aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus elaborarent. 2. Nam mores et instituta vitae resque domesticas ac familiaris nos profecto et melius tuemur et lautius: rem vero publicam

pertinerent – continereretur) Exspectabas *pertinent* et *continetur*. Expressa est enim sententia generalis h. e. ea, quae non solum in illud tempus cadit, quum Cicero philosophiam latinis litteris illustrandam putavit, sed omni tempore eandem habet vim. Verum tenendum est, quum veteres scriptores latinos, tum maxime Ciceronem in orationis obliquae enunciationibus quae dicuntur secundariis post tempus praeteritum etiam tum imperfectum et plusquamperf. adhibere solere, quum sententia fertur, quae non in unum tempus et in unum hominem, sed in omnia tempora et in omnes homines cadit. Sic infra II. 25, 61. Pompeius narrabat, Posidonium graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum *esset*, cubantem disputavisse. Illud *bonum esse* res est absoluta, sed h. l. enunciatio *nisi quod bonum esset* tanquam sententia Posidonii propria elata est. Mox Tusc. I, 4, 7. hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose *posset* - dicere. Ibid. §. 8. ita facillime, quid veri simillimum *esset*, inveniri posse Socrates arbitrabatur. III. 3, 6. de Fin. I. 5, 14. (Epicurum) ego arbitror - omnia tradidisse, quae pertinerent ad bene beateque vivendum. Cf. Ramshorn Lat. Gram. §. 195. p. 621.

ratio et disciplina) Saepius hae duae voces iunctae reperiuntur, ut de Off. III. 4, 20. „Erit autem haec formula Stoicorum rationi disciplinaeque maxime consentanea.“ *Ratio* respondet graeco vocabulo μέθοδος h. e. via, qua artes traduntur vel discuntur. *Disciplina* est artis vel doctrinae alicuius σύστημα.

quae philosophia dicitur) Indicativus in oratione obliqua, praegresso tempore praeterito, locum habet in iis enunciationibus, quae explicationis illustrationisve caussa a scriptore additae sunt. V. Held ad Caes. B. G. I, 18. p. 26. et Ramshorn Lat. Gr. §. 195. p. 618. sq.

Graecis et litteris et doctoribus) Sic N. D. II. 35. post autem, *certioribus signis*, quale sit id de quo dubitaverat, incipit suspicari. V. Heindorf ad eund. libr. c. 21, 54. p. 168. — Infra III. 16, 34. *adversis casibus*: ubi uberius hunc ablativi absoluti usum exponemus.

sapientius, quam Graecos, ct.) Hanc Cicero sententiam nimio patriae amore obcaecatus et fortasse eo consilio videtur protulisse, ut Romanorum animos ad litterarum studium persequendum exhortaretur. Vide, quae de litterarum et philosophiae studio apud Romanos monuimus in l. d. de Cic. ph. p. 6. sqq. Ceterum eandem sententiam expressit de Orat. I. 4, 15. „Ingenia vero, ut multis rebus possumus iudicare, nostrorum hominum multum ceteris hominibus omnium gentium praestiterunt.“

§. 2. *et melius tuemur et lautius*) Attendant tirones ad hanc elegantem verborum collocationem, in qua solutae orationis caesura cernitur: qua efficitur, ut oratio numerosius cadat: cuius generis exempla apud Ciceronem, inprimis in eius

nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua quum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae natura, non litteris assecuti sunt, neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda. quae enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris comparanda? 3. Doctrina Graecia nos et omni litterarum genere superabat: in quo erat facile vincere non repugnantis. nam quum apud Graecos antiquissimum sit e doctis genus [1] poetarum; siquidem Homerus fuit et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus regnante Romulo: serius poeticam nos accepimus. annis enim fere DX post Romam conditam Livius fabulam dedit, C. Claudio, Caeci filio,

1 Orelli e Cod. Reg. et multis Edd. vett. *e doctis genus sit.*

orationibus et libris rhetoricis, innumerabilia reperiuntur. Mox 3, 6. qui eas nec disponere, nec illustrare *possit*, nec delectatione aliqua allicere lectorem. 4, 7. (philosophia) quae de maximis quaestionibus copiose *posset*, ornateque dicere. 5, 10. Nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius. V. 13, 37. ut aut flores, aut fruges *fundat* aut bacas. Ceterum recte monet Neide vocem *melius* ad mores et instituta, *lautius* ad res domesticas ac familiares esse referendam. *Melius,* ut ita dicam, spectat ad animi virtutes, *lautius* ad externum splendorem, magnificentiam, opulentiam. Sic Terent. Adelph. V. 1, 2. „Lauteque munus administrasti tuum" ubi v. Intpp.

illa-neque cum Graecia, neque ulla cum gente sunt conferenda) Comparatio quae dicitur compendiaria, qua praedicatum vel attributum alicuius rei non cum praedicato vel attributo alterius rei, sed cum ipsa re, cui praedicatum adhaeret, comparatur: quod quidem dicendi genus tam in recentioribus, quam in veteribus linguis longe est usitatissimum. Veluti mox „quae tam excellens in omni genere virtus in ullis fuit, ut sit cum *maioribus nostris* comparanda?" Il. ρ. 51. κόμαι Χαρίτεσσιν ὁμοῖαι; creberrime in comparatione, quae per comparativum fit. Pindar. Olymp. I. init. μηδ' Ὀλυμπίας ἀγῶνα φέρτερον αὐδάσομεν: ubi v. Boeckh in Explicatt. p. 104. Adde Kiessling ad Theocrit. II. 15. Matthiae Gr. Gr. §. 453. p. 848. sq. edit. II. Thiersch Gr. Gr. §. 281. 10. p. 490. ed. III.

§. 3. *annis enim fere DX p. R. c.*) C. Claudii Centonis (Caeci F.) et M. Sempronii Tuditani consulatus in Fastis ponitur in anno DXIV A. U. C. Vdr. Consulum index in G. Fr. Grotefendi Lat. Gramm. T. II. p. 277. Cicero Brut. c. 18. „Livius primus fabulam, C. Claudio Caeci F. et M. Tuditano consulibus, docuit, anno ipso, antequam natus est Ennius; post Romam conditam autem quarto decimo et quinquagesimo." Cur h. l. Cicero quattuor istos annos non addiderit, non est, quod urgeamus.

fabulam dedit) Pari modo Graeci dixerunt διδάσκειν δράματα de poetis, quibus officium iniunctum erat, ut fabulas, a se compositas, histrionibus traderent et ad eas recte agendas instituerent, universamque fabulae actionem moderarentur. Infra IV. 29, 63. Quum Orestem fabulam

M. Tuditano, Consulibus; anno ante natum Ennium. [qui fuit maior natu, quam Plautus.] [2]

II. Sero igitur a nostris poetae vel cogniti, vel recepti. quamquam est in Originibus, solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de clarorum hominum virtutibus: honorem tamen huic generi non fuisse, declarat oratio Catonis, in qua obiecit [3] ut probrum M. Nobiliori, quod is in provinciam poetas duxisset. duxerat autem Consul

2 V. Adn. 3 Bentl. coni. *obiicit*, satis probabiliter.

doceret Euripides. V. Ernesti Clav. Cic. s. v. *docere* et Boettigeri de hoc argumento peculiarem libellum: Quid sit *docere fabulam.* Cf. A. W. Schlegel dramaturg. Vorlesungen T. I. p. 96. Pro *docere fabulam* passim legitur, ut h. l., *dare fabulam.* Contra actores dicuntur *discere fabulam.* V. Terent. Hecyr. prol. 48: ubi vide Intpp.

[*qui fuit maior natu, quam Plautus et Naevius*]) Wolfius voces *et Naevius* in Codd. aliq. omissas, plane delevit, reliqua verba de Ernestii sententia uncinis inclusit; Schuetzius autem verba: *qui fuit – Naevius*, ut ineptum glossema, plane exterminavit. Orelli cum Osanno Anal. crit. p. 40. sqq. nihil loco movendum iudicans pronomen *qui* refert ad Livium, ut sit: *isque, Livius, fuit maior natu* etc., monetque, ne de gloss. cogitemus, facere morem Ciceronis, quo doctrinae ostentandae caussa alios obiter, uti h. l. Attium, castigare soleat. Ego vero persuadere mihi non possum, verba *qui – Naevius* a Ciceronis manu profecta esse; primum enim pronomen relat. pro natura sua referri debet ad nomen proxime antecedens. Si vero *qui* ad *Ennium* refertur, cum Davisio statuendum erit, σφάλμα μνημονικὸν a Tullio esse commissum; constat enim, Naevium Ennio maiorem fuisse: at id vix credibile est, quum ipse Cicero in Bruto c. 18. hunc eundem errorem in Attio notaverit. Quid vero? si concedamus, *qui* referendum esse non ad *Ennium*, sed ad Livium, ut temporum ratio constet, nonne istud additamentum ieiunum plane est et languidum, hoc videlicet loco, ubi non de temporum ratione quaeritur, sed obiter tantum Livii aetas commemoratur? Longe alia res est in Bruto l. d., ubi de industria et dedita opera in Livii aetatem inquiritur. Quis porro Ciceronem ita studiosum fuisse putet ostentandae doctrinae, ut, postquam rem iam alibi docte expromsisset, eandem quasi recoctam iterum et quidem loco inepto lectoribus proponere voluerit? Itaque equidem non dubito, quin verba: *qui – Naevius*, primum a glossatore, qui loci dicti in Bruto memor esset, ad accuratius definiendam Livii aetatem margini adscripta, postea alieno loco in ipsum verborum ordinem adscita sint.

Cap. II. *in Originibus*) Scilicet *M. Porcii Catonis*, qui auctore Cornelio Nepote in eius vita c. III. „senex scribere historias instituit, quarum sunt libri septem. Primus continet res gestas regum P. R. secundus et tertius, unde quaeque civitas orta sit Italica, ob quam rem omnes *Origines* videtur appellasse etc.“ Magna Catonis scripta laudatione ornavit Cicero Brut. c. 17. Cf. Indicem.

in epulis canere) Eiusdem rei mentio fit infra IV. 2, 3. et Brut. c. 19. Davisius laudat Valer. Maxim. II. 1, 10. Quintil. I. 10. Varron. ap. Nonium in *assa.* Adde de Orat. III. 51, 197. et de Legg. II. 24, 62. ibiq. Davis.

huic generi) Poetas intelligendos esse, e sequentibus verbis patet. Sic mox: si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt.

duxerat autem) Particula *autem*

ille in Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur honoris erat poetis, eo minora studia fuerunt: nec tamen, si qui magnis ingeniis in eo genere exstiterunt, non satis Graecorum gloriae responderunt. 4. an censemus, si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycletos et Parrhasios fuisse? Honos alit artis, omnesque incendimur 4 ad studia gloria; iacentque ea semper, quae apud quosque improbantur. Summam eruditionem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque cantibus. igitur et Epaminondas, princeps, meo iudicio, Graeciae, fidibus prae-

4 Sic Codd. aliqui et Ed. Lall. — Orelli vulg. *incenduntur*, quod etiam Cod. Reg. habet, recte retinuit, coll. Augustino C. D. V, 13. et Tusc. IV. 6, 12. *natura enim omnes sequuntur.*

saepissime vim habere videtur particulae *enim.* At videtur tantum. *Autem* respondet plane graeco δὲ, quod crebro pro γάρ positum videtur. Egregie rem enucleavit Hermann ad Viger. 343. b. p. 845. „Ubi quid in reddenda ratione sic affertur, ut id partem aliquam rei, de qua sermo est, constituat, plane ut in quavis narratione, ubi novum praecedentibus praedicatum accedit, δὲ et *autem* locum habent, quippe ob id ipsum, quod novum quid accedit, oppositionem quandam fieri indicantes." Cf. Passovium in Graec. Lex. s. v. δέ. Veluti h. l. si Cicero dixisset *duxerat enim* etc., haec enunciatio nullam aliam vim haberet, quam ut praegressam sententiam explicaret; quum vero ponitur *autem*, enunciatio non solum illustrationis caussa apposita est, sed novam simul praecedentibus adiungit sententiam, quae non antecedenti enunciationi subiecta est, sed primariae enunciationis vim atque dignitatem habet. Hac ratione omnes accipiendi loci, in quibus *autem* pro *enim* positum ab interpretibus dicitur. — Cf. mox c. 3, 6. multi libri dicuntur scripti inconsiderate, ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis; fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit. — De re ipsa cf. Brut. c. 20.

4. *Polycletos*) Offendit hoc nomen plures Interpretes (v. V. L.), quia Polycletus non pictura, sed arte statuaria inclaruerit. Davisius quidem aliique homines docti, Polycletum in utraque arte excellenter versatum fuisse, existimant, teste Tzetz. Chil. VIII, 320. et Aelian. V. H. XIV, 8. Ego vero cum Neidio puto, Tullium non solum picturam, sed omnes quae in fingendis figuris versantur artes intellexisse.

iacentque) *Iacere* proprie dicitur de rebus vel hominibus humi prostratis, omnibus viribus, omni vigore destitutis: tum saepe eleganter transfertur ad res, a nobis contemtas plane atque neglectas. Ita mox c. 3, 5. *philosophia iacuit.* Eandem vim habet graecum verbum κεῖσθαι: de quo v. Passow. Gr. Lex. s. v. E Cicerone exempla congesserunt Ernesti et Schuetzius in Ind. Cic. Latin. s. v. — De enclitica particula *que* monendum est, eam h. l. habere vim disiunctivam rariori usu, nulla antecedente negatione, ut de Legg. III, 17. pr. Mihi vero *nihil* unquam populare placuit: eamque optimam rempublicam esse dico — quae sit in potestate optimorum: ubi v. Goerenz. p. 268. Ita saepe *neque* ponitur pro *nec vero, nec tamen.* V. Bremi ad Corn. Nep. Agesil. I, 4. p. 243.

et Epaminondas) Vocula *et* non significat *etiam* (de quo usu infra dicemus); sed respondet sequenti

clare cecinisse dicitur: Themistoclesque aliquot ante annis [5], quum in epulis recusasset [6] lyram, habitus est [6*] indoctior. Ergo in Graecia musici floruerunt; discebantque id omnes, nec, qui nesciebat, satis excultus doctrina putabatur. 5. In summo apud illos honore geometria fuit: itaque nihil mathematicis illustrius. at nos metiendi ratiocinandique utilitate huius artis terminavimus modum. III. At contra oratorem celeriter complexi sumus: nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum; post autem eruditum. nam Galbam, Africanum, Laelium, doctos fuisse traditum est: studiosum autem

5 Ern. c. aliis *annos.* Male. 6 Sic W. c. Ern. e pluribus Edd. vett. — At recte Orelli e Cod. Reg. et multis Edd. vett. reposuit *recusaret.* „Eodem enim temporis puncto, quo lyram recusavit, est habitus indoctior.“ 6* Orelli e R. Guelf. et Edd. vett. *est habitus.*

Themistoclesque. Cicer. Academ. I. 12, 43. „*Et* breviter sane, minimeque obscure exposita est — veteris Academiae ratio.“ Adde Ramshorn Lat. Gr. §. 179. 2. p. 518.

princeps, meo iudicio, Graeciae) Cicer. de Orat. III. 34, 139. „Thebanum Epaminondam haud scio an summum virum unum omnis Graeciae.“

fidibus praeclare cecinisse dicitur) Corn. Nep. Epam. II. 1. „eruditus (sc. Epam.) autem sic, ut nemo Thebanus magis; nam et citharizare et cantare ad chordarum sonum doctus est a Dionysio.“ — De locutione *fidibus canere* cf. Ruhnken. Dictat. in Terent. Eun. I. 2, 53. *fidibus scire:* ubi supplendum *canere.* Sic ad Divers. IX, 22. *fidibus docere.* de Senect. c. 8. *fidibus discere.*

Ergo — floruerunt, discebantque — putabatur) Ergo i. e. inde factum est, ut. Sic de fin. II. 11, 34. Ergo nata est sententia veterum Academicorum: ubi *Ergo* frustra a VV.DD. sollicitatum est. V. Goerenz. Porro attendas ad temporum varietatem. *Floruerunt* ἀορίστως positum, ut mox *fuit*, *terminavimus.* Imperfectum vero est tempus relativum, h. e. quod referendum est ad aliud quiddam. Res sponte apparebit, si locum ita dissolveris: In Graecia musici floruerunt, *quum* omnes musicam discebant, nec — putabatur. Particula affixa *que* vim habet explicativam, uti saepissime: de qua re infra exponemus. Denique in verbis *discebantque id omnes* Ernesti legendum suspicabatur *ideo* pro *id.* Frustra; per *id* enim intelligenda est *musica*, quod verbum eliciendum est e verbis praecedentibus *musici floruerunt.* Nimirum haud raro pronomina neutrius generis ita ponuntur, ut vices sustineant substantivi alicuius, quod in aliqua praecedentium vocum latet. Cornel. Nep. Timoth. I, 2. „Samum cepit, in qua oppugnanda superiore bello Athenienses mille et ducenta talenta consumpserant. *Id* ille sine ulla publica impensa populo restituit.“ ubi ex antecedentibus vox, qualis est *aes* vel *argentum*, cogitatione supplenda. V. Bremi ad h. l. p. 180.

Cap. III. 5. *At contra oratorem celeriter complexi sumus*) V. nos in l. d. p. 8. et quos ibi laudavimus.

studiosum) Hic accusativus pendere potest aut a verbo *complexi sumus*, aut a verbo *traditum est.* Si refertur ad *complexi sumus*, verba: *nam — traditum est* παρενθετικῶς inserta iudicanda sunt. At hanc rationem duplici de caussa reiiciendam arbitror, primum, quia durissima est, tum vero, quia totius loci natura vehementer ei videtur refragari. Enimvero, quum Cato et

eum, qui his [7] aetate anteibat, Catonem: post vero, Lepidum, Carbonem, Gracchos; inde [8] ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum aut nihil omnino Graecis cederetur.

Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem, nec ullum habuit lumen litterarum Latinarum: quae illustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus [9], otiosi. 6. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse Latini libri dicuntur scripti inconsiderate, ab opti-

7 Lege *iis*, nec aliter plures Edd. vett.: quod miror ab Orellio esse repudiatum. V. Adn. 8 Ern. cum multis Edd. vett. *deinde*. 9 Ern. suspic. *si possimus*, et sic O1x. Male.

Galbam, Africanum, Laelium aetate anteire, et tantum studiosus esse dicatur, quum illi docti atque eruditi fuerint, profecto intelligi non potest, cur illi oratores παρενθετικῶς commemorati sint, non item Cato. Itaque nullum dubium est, quin verba: *nam — cederetur* nullam aliam vim habeant, nisi ut sententia proposita, dicendi artem iam mature apud Romanos viguisse, exemplis illustretur atque muniatur. Negari quidem non potest, verbum *traditum est* non satis convenire postremis verbis: *inde ita magnos nostram ad aetatem;* quum potius exspectetur oratio sic continuata: inde ita magni nostram ad aetatem exstiterunt oratores, ut etc.; sed saepe fit, ut structura aliqua, semel inchoata, ad reliquam etiam orationem pertineat, comprehendatque ea quoque, quae illi minus commode subiici possint. — Longior fui in enucleando hoc loco, quum viderim, eum ab aliis haud recte esse acceptum.

qui his aetate anteibat) Sic de Offic. II. 10, 37. qui anteire ceteris virtute putantur: ubi cf. Gernhard p. 217. Crebrius accusativo iungitur, ut Corn. Nep. Chabr. III, 1. Chabrias omnes auctoritate anteibat. — Pro *his* autem sine dubio cum Edd. vett. (v. V. L.) legendum est *iis*. Pronomina enim *hic* et *is* ita differunt, ut illud sit demonstrativum, semperque ὀρθοτονούμενον, hoc autem relativum et modo ἐγκλιτικὸν, modo non ἐγκλιτικόν. — Mirum est, quam inconstanter in recipiendo reiiciendoque pronomine *is* versati sint ii, qui veterum scriptorum libros recensendi curam in se susceperunt. Veluti Wolfius, nulla certa ductus sententia, aliis locis recte illud pronomen reduxit, aliis pronomen *hic* reliquit, quamvis loci ratio aperte pronomen *is* requirat, aliis denique, ubi vulgo legebatur pronomen *is*, reposuit pron. *hic*. Creberrime hodieque in Edd. *hi* pro *ii*, *his* pro *iis* legitur; rarius *hae* et *eae*, *hos* et *eos*, et rarius etiam *huius* et *eius* permutantur. Codicibus MSS. in hac quidem re nulla fere habenda est fides, quum reperiantur, qui semper et ubique *his*, nunquam *iis* exhibeant. Eleganter de hac re exposuit Ed. Wunder in eruditissima recensione de Cicer. or. pro Sestio, edita a Muellero, in *Jhrb. für Philolog. u. Päd. v. Joh. Chr. Jahn.* V, 2. 1827. p. 141.

prosimus etiam otiosi) V. nos in l. d. de Cic. ph. p. 63. sq.

Latini libri — non satis eruditis) „Amafanium notat aliosque nonnullos ex Epicuri grege, quos eo nomine perstrinxit etiam Academ. I. 2, 5.“ (ubi v. Goerenz. p. 7.), uti recte monet Davisius. Cf. infra II. 3, 7. init. IV. 3, 6. V. nos in l. d. p. 22.

6. *ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis*) Infra

mis illis quidem viris, sed non satis eruditis. fieri autem potest, ut recte quis sentiat, et id, quod sentit, polite eloqui non possit: sed mandare quemquam litteris cogitationes suas, qui eas nec disponere, nec illustrare possit, nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris. itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriae laudi [1] nostra attulimus industria, multo studiosius philosophiae fontis aperiemus, e quibus etiam illa manabant.

IV. 7. Sed, ut Aristoteles, vir summo ingenio, sci-

1 Sic Bentl. e vett. Edd. — Ern. *laudis*, nec aliter Reg. aliique plures Codd. Male.

11, 22. Democritum — magnum *quidem illum* virum, sed. III. 5, 11. Graeci volunt *illi quidem*, sed parum valent verbo. III. 16, 35. tarda illa quidem medicina, sed tamen magna. IV. 28, 60. *illa quidem — verumtamen.* de Fin. V. 5, 12. cuius (Nicomachi) accurate scripti de moribus libri, dicuntur *illi quidem* esse Aristotelis; *sed* non video, cur non potuerit patri similis esse filius. V. Ramshorn. Lat. Gram. §. 158. f. p. 336. sq. et qui multus est in illustrando hoc usu pronominis *ille* ante part. *quidem*, cui deinceps respondet *sed, sed tamen* Beier ad Cicer. Off. I. 17, 60. p. 140. 27, 95. p. 213. II. 6, 21. p. 44. III. 9, 39. p. 247. Pari modo pronomen *is* dicitur. Infra IV. 3, 5. 28, 60. est *ea quidem* utilior, *sed* raro proficit.

mandare quemquam) Pronomen quodam modo abundat ob sequens *hominis*. Alias omitti solet. de Offic. I. 28, 99. Nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed omnino dissoluti.

cum suis) H. e. sui similibus, vel iis qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt.

oratoriae laudi) H. e. arti oratoriae laude dignae. de Orat. I. 28, 130. ut ad hanc similitudinem huius histrionis *oratoriam laudem* dirigamus. Brut. c. 30. quoniam per illos ne haec quidem in civitate genera oratoria laude caruerunt. Sic Academ. II. 1, 2. *laus imperatoria.* De re ipsa v. nos in libro dicto p. 82. Deinde de plurali pronom. *illa* v. Adnotata in c. 6, 12.

Cap. IV. 7. *Aristoteles — Isocratis rhetoris gloria* etc.) de Orat. III. 35, 141. Ipse Aristoteles quum florere Isocratem nobilitate discipulorum videret — mutavit repente totam formam prope disciplinae suae, versumque quendam de Philocteta paullo secus dixit. Ille enim *turpe sibi* ait *esse tacere, quum barbaros;* hic autem, *quum Isocratem pateretur dicere:* ubi v. O. M. Mueller p. 514. sq. Cf. Quintil. Instit. III. 1, 14.

vir summo ingenio, scientia, copia) Sic recte Wolfius et Orelli cum Lambino et Ed. Lallemandiana, pro vulgato *scientiae copia*, quod et Codd. plerique et Edd. vett. repraesentant Ernestique retinuit: contra quam lectionem Orelli haec monet: Sed tria omnino sunt, ingenium a natura Aristoteli datum, scientia ab ipso comparata, copia sive eloquentia, ut in Orat. §. 5. Arist. admirabili quadam scientia et copia. Cf. de vocibus *scientia* et *copia* Beier ad Offic. II. 5. p. 34. — Ceterum et ad *scientia* et ad *copia* supplendum est *summa*, uti in Verrem IV. c. 58. Archimedem

entia, copia [2], quum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere etiam coepit adolescentis docere [3], et prudentiam cum eloquentia iungere: sic nobis placet, nec pristinum dicendi studium deponere, et in hac maiore et uberiore arte versari. hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere: in quam exercitationem ita nos studiose dedimus [4], ut iam etiam scholas Graecorum more habere auderemus. ut nuper tuum post discessum in Tusculano, quum essent complures [5] mecum familiares, tentavi, quid in eo genere possem. Ut enim antea declamitabam caussas, quod nemo me diutius fecit: sic

2 V. Adn. 3 Ern. *docere — dicere*. Inepte. 4 Pleraeque Edd. vett. *studiose operam dedimus*. Lambin. aliique deleverunt *operam*, Ern. uncinis cinxit, W. c. Lamb. recte exterminavit; nam nusquam alibi Tullius dixit *operam dare in aliquid;* tum vero, retenta hac voce, pron. *nos* plane abundare videtur; certe verba sic ordinanda erant: *in quam ex. nos ita stud. operam dedimus*. Cf. Adn. 5 Ern. c. aliis *plures*.

illum *summo* ingenio hominem ac disciplina. Muren. XVII, 36. L. Philippum *summo* ingenio, opera, gratia, nobilitate. V. Goerenz. ad Academ. I. 4, 17. p. 28.

nec pristinum — deponere, et — versari) H. e. non solum pristinum dicendi studium non deponere, sed etiam in hac maiore et uberiore arte versari. Sic saepissime *neque — et* vel *nec — et*, atque adeo *nec* (*neque*) — *que*. Infra c. 23, 55. *neque* nata certe est, *et* aeterna est. c. 29, 71. Socrates *nec* iudicibus supplex fuit, adhibuit*que* liberam contumaciam. V. Ramshorn Lat. Gr. §. 179. Not. 1. p. 527. O. M. Mueller ad Cic. de Orat. I. 33, 152. p. 100. Passow ad Tacit. German. p. 86. Beier ad Offic. III. 4, 20. p. 215. sq. Sic se excipiunt *et — nec* (*neque*). V. Ramshorn l. d. et Beier ad Offic. I. 21, 72. p. 169.

in quam exercitationem ita nos studiose dedimus) H. e. ad quam exercitationem tantum studium contulimus. Cicer. Caecil. 2. qui me ad defendendos homines ab ineunte aetate dedissem. de Orat. III. 16, 59. (Socrates), quum prudentia, et acumine, et venustate, et subtilitate, tum vero eloquentia, varietate, copia, quam se cunque in partem dedisset, omnium fuit facile princeps. Ceterum cf. V. L.

ut — habere auderemus) Observandus est usus imperfecti. Exspectabatur ut — *audeamus;* sed in veterum scriptorum, inprimis Ciceronis, more positum est, ut post perfectum etiam in iis enunciatis, quorum sententia vel ad tempus praesens pertinet, vel omni tempore vim suam habet, imperfectum sequatur. Somn. Scip. c. 3. Homines *sunt* hac lege *generati*, qui *tuerentur* illum globum: imperf. *tuerentur* indicat consilium, quod deus tum habuit, quum homines generavit. de Senect. 21. Sed credo deos immortales *sparsisse* homines in corpora humana, ut *essent*, qui terras *tuerentur* etc. V. Ochsner Ecl. Cic. p. 251. et Zumpt Lat. Gr. §. 76. p. 384. Ed. IV. Hinc infra IV, 11, 24. nollem vulgatum *sanaret* in *sanet* et V, 13, 39. *caecaretur* in *caecetur* esse mutatum. Exempla, in quibus post perfectum (praeter. in praes.) praesens sequitur, rariora sunt, ut infra c. 21, 49. tot autem rationes *attulit*, ut — sibi certe persuasisse videatur.

declamitabam) Cic. Brut. 90. Commentabar declamitans (sic enim nunc loquuntur) saepe — cum aliquo

haec nunc mihi senilis est declamatio. Ponere iubebam, de quo quis audire vellet; ad id aut sedens, aut ambulans disputabam.

8. Itaque dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in totidem libros contuli. fiebat autem ita, ut, quum is, qui audire vellet, dixisset quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. haec est enim, ut scis, vetus et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi. nam ita facillime, quid veri simillimum esset, inveniri posse Socrates arbitrabatur, sed quo commodius disputationes nostrae explicentur, sic eas exponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo ita nascetur exordium.

V. 9. *A.* Malum mihi videtur esse mors. *M.* Iisne, qui mortui sunt, an iis, quibus moriendum est? *A.* Utrisque. *M.* Est miserum igitur, quoniam malum. *A.* Certe. *M.* Ergo et ii, quibus evenit iam, ut morerentur, et ii, quibus eventurum est, miseri. *A.* Mihi ita videtur. *M.*

quotidie, h. e. *exercitationis caussa orationes habebam.* — *Declamatio* disputationes philosophicae. Sic infra II. 11, 26. *Senilis* dicitur, quia eodem nomine appellabatur exercitatio illa, qua pueris in ludis ficta quaedam themata praescribi solebant, quibus ad eloquentiam viam sibi munirent. V. Forcellini Thes. Lat. s. v.

ponere) *Ponere* quaestionem. Verbum in hac re proprium. Hinc eiusmodi quaestiones dicuntur θέσεις. Cf. de Orat. I. 22, 102. II. 1, 2. Vid. Ernesti Clav. Ciceron. s. v.

8. *scholas, ut Graeci appellant*) Plutarch. περὶ τοῦ ἀκούειν princ. τὴν γενομένην μοι σχολὴν περὶ τοῦ ἀκούειν ἀπέσταλκά σοι γράψας. *Scholae* igitur nihil aliud sunt, nisi disputationes philosophicae. Sic infra III, 34. separatim certae *scholae* sunt de exsilio, de interitu patriae —, haec Graeci in singulas *scholas* et in singulos libros dispertiunt. Fin. II. 1. princ. ne me tanquam philosophum putetis *scholam* aliquam vobis explicaturum. Plura congessit Davis. ad h. l. Adde Schuetz. Ind. Lat. Cic. s. v. — De philosophandi autem genere, quod h. l. attingitur, uberius exposuimus l. d. de Cicer. phil. p. 79-81. et p. 149. sq.

haec est enim) Tirones observent, particulas *enim, igitur, autem* in eiusmodi enunciationis initiis, quale est: *hic est, hoc est, quis est, quid est, nullus est, nihil est, nemo est, non est, necesse est, faciendum est*, alia, non secundam, sed tertiam demum sedem occupare, quia verbum substantivum *est* cum antecedente vocabulo arctissime cohaeret. Infra III. 16, 35. non est *enim* in nostra potestate. Mox 5, 9. moriendum est *enim.* III. 33, 81. Tractatum est *autem.* Ibid. 29, 72. quae est *igitur* amentia. IV. 24, 53. Fortitudo est *igitur.* Cf. Ochsner Ecl. Cic. p. 201. Beier. ad Offic. I. 38, 137. p. 278. ibid. 29. p. 226. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 197. p. 630.

Cap. V. 9. *A.*) Quisnam colloquutor intelligendus sit, in dubio relinquitur. In utroque Cod. Eliens. habetur *Atticus*, idemque sensit Lactant. Div. Inst. I, 15.; sed recte contra monet Davisius, senem tum Atticum fuisse; iuvenem autem illum, qui cum Cicerone disputaverit, fuisse, patere ex II, 11. — Lam-

Nemo ergo non miser. *A.* Prorsus nemo. *M.* Et quidem, si tibi constare vis, omnes, quicumque nati sunt, eruntve, non solum miseri, sed etiam semper miseri. nam si solos eos diceres miseros, quibus moriendum esset; neminem tu quidem eorum, qui viverent, exciperes: (moriendum est enim omnibus:) esset tamen miseriae finis in morte: quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in miseriam nascimur sempiternam. necesse est enim, miseros esse eos, qui centum millibus annorum ante occiderunt, vel potius omnis, quicumque nati sunt. *A.* Ita prorsus existimo.

10 *M.* Dic, quaeso: num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Cocyti fremitus, transvectio [6] Acherontis?

Mento summam aquam attingens siti enecatus Tantalus [7]?

num illud, quod

Sisyphu' versat
Saxum sudans nitendo, neque proficit hilum?

fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos et Rhadamanthus? apud quos nec te L. Crassus defendet, nec M. Antonius; nec, quoniam apud Graecos iudices res agetur, poteris adhibere Demosthenem: tibi ipsi pro te erit maxima corona caussa dicenda. Haec fortasse metuis, et iccirco mortem censes esse sempiternum malum. VI. *A.* Adeone me delirare censes, ut ista esse credam? *M.* An tu haec non credis? *A.* Minime vero. *M.* Male, hercule, narras. *A.* Cur? quaeso. *M.* Quia disertus esse pos-

6 Or. cum R. L. *travectio.* 7 Sic W., ut sit iamb. tetram. catal. Vulgo *siti enectus.* — Nonius in v. *summum* legit: *enectus siti*, et sic R. aliique Codd.

binus hac littera significari putat *Adolescentem*, Schuetzius cum Manutio et Lallemando *Auditorem*, quum antea memoretur *is qui audire vellet.*

nemo ergo non miser) Scil. *est:* quod verbum apud Tullium saepe in conclusione omittitur. Fin. I. 18, 59. nemo igitur eorum non miser: ubi v. Góerenz. p. 83.

10. *Sisyphu' — hilum*) Sunt versus ex antiquo poeta desumti, quos sub Ciceronis nomine commemorat Nonius in *hilum* et *niti*. De Sisypho comparasse iuvabit elegantissimam Homeri descriptionem in Odyss. XI, 593-600.

corona) V. Ernestii Clav. Cicer. s. v. et Davis. ad N. D. II, 1.

CAP. VI. *male narras*) *Male, bene, probe narrare* loquutio est maxime poetarum comicorum propria, de eo, qui alterius sermone, narratio-

sem, si contra ista dicerem. 11. *A.* Quis enim non in eiusmodi caussa? aut quid negoti est, haec poetarum et pictorum portenta convincere? *M.* Atqui pleni sunt libri contra ista ipsa disserentium philosophorum [8]. *A.* Inepte sane. quis est enim tam excors, quem ista moveant? *M.* Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli. *A.* Ita prorsus existimo. *M.* Ubi ergo sunt [9] ii, quos miseros dicis? aut quem locum incolunt? si enim sunt, nusquam esse non possunt. *A.* Ego vero nusquam esse illos puto. *M.* Igitur ne esse quidem? *A.* Prorsus isto modo: et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt.

12. *M.* Iam mallem Cerberum metueres, quam ista tam inconsiderate diceres. *A.* Quid tandem? [1] *M.* Quem esse negas, eundem esse dicis. ubi est acumen tuum? quum enim miserum esse dicis, tum eum, qui non sit, dicis esse. *A.* Non sum ita hebes, ut istud [2] dicam. *M.*

8 Sic W. c. R. CVD., probante Goerenzio ad Acad. II. 35. p. 204. et ad Fin. II. 21. p. 222. Cf. infra IV. 28, 11: ubi eadem clausula. Ern. c. Gebh. *ph. diss.* — Multae Edd. vett. *ph. c. i. i. diss.* — 9 Multae Edd. vett. et Dav. *sunt ergo:* quod placet. 1 Sic vulgo. — Or., ut O3x. M. L. Da. Lall. W. in Ed. I. *qui t.* 2 V. Adn.

ne, dicto vel dolet vel gaudet. Cf. Terent. Eun. V. 3, 7. V. Schuetz. Lexic. Cicer. s. v.

11. *Quis enim*) H. e. facile credo; quis enim etc. Saepe a veteribus scriptoribus particula *enim* ita ponitur, ut id, cuius rationem reddit, cogitatione supplendum sit. Pari modo Graeci particula γὰρ utuntur. Cf. infra c. 31, 76. de Orat. II, 6, 24. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 187. p. 565. et de graeco γὰρ Zeunium ad Viger. p. 496.

portenta) Sic saepe dicuntur mirabilia commenta. N. D. I, 16. cum poetarum errore coniungere licet portenta magorum. Cf. Ochsner. Ecl. Cic. p. 3. et Forcellini Thes. Lat. s. v.

Igitur ne esse quidem) *Igitur* in initio sermonis rarissime apud Ciceronem reperitur (cf. Quintil. Inst. or. I. 5, 39.); sed Bremi ad Fin. I, 18. p. 88. „*Igitur ne stultorum quisquam beatus*" recte monet, eos locos exceptos esse, in quibus Cicero ad syllogismi formam conclusionem faciat; si vero conclusio sit generalis, nec rationis quaedam formula proferatur, corrigendos esse si qui forte apud Tullium loci ab ista particula incipientes deprehendantur.

12. *ut istud dicam*) Sic Wolfius edidit cum Cod. Reg. et Davis., itemque Gebhardus et Ernestius legunt *istuc*, quod idem est. At pleraeque Edd. vett. et tres Codd. Goerenzii exhibent *ista:* quod in hunc locum multo melius, quam illa altera lectio, quadrat. Veteres enim scriptores saepissime ita numerum pluralem pronominum, etsi praecessit substantivum certo genere et numero singulari, ponunt, ut non solum id significetur, quod antecessit, sed etiam ea, quae illi sunt similia. Hoc igitur loco *ista* est: haec et talia. Supra c. 3, 6. ex quibus fontibus etiam *illa* manabant, (quum

Quid dicis igitur? *A.* Miserum esse, verbi caussa, M. Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit; miserum Cn. Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus; omnis denique miseros, qui hac luce careant. *M.* Revolveris eodem. sint enim oportet, si miseri sunt: tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem [3]. *A.* Non dico fortasse etiam, quod sentio. nam istud ipsum, non esse, quum fueris, miserrimum puto. 13. *M.* Quid? miserius, quam omnino numquam fuisse? ita qui nondum nati sunt, miseri iam sunt, quia non sunt: et nos ipsi, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus, antequam nati. ego autem non commemini, antequam sum natus, me miserum. tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere. VII. *A.* Ita iocaris, quasi ego dicam eos miseros, qui nati non sunt, et non eos, qui mortui sunt. *M.* Esse ergo eos dicis. *A.* Immo, quia non sunt [4], quum fuerint, eo miseros esse.

M. Pugnantia te loqui non vides? quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quidquam esse, qui non sit? an tu egressus porta Capena, quum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra vides, miseros putas illos? *A.* Quoniam me verbo

3 Sic recte W. de Bentl. et Ern. sententia, omisso *sunt.* Cf. infra c. 36, 88. V. Goerenz. ad Fin. I. 15. p. 67. 4 V. Adn.

praecesserit *oratoria laus*). Cf. princ. §. 12. Iam mallem Cerberum metueres, quam *ista* diceres: ubi *ista* non solum ad sententiam antecedentem: *et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sunt* respicit, sed etiam ea includit, quae illi sententiae similia sunt. Infra 11, 22. *apud istos* (i. e. Democritum, qui antea commemoratus fuerat, et qui cum eo faciunt). V. Goerenz. ad Fin. II. 3, 9. et ad Legg. III. 8, 19. p. 239.

13. *Immo, quia non sunt*) Davisius e Reg. aliisque Codd. edidit *sint:* quae lectio et firmatur quattuor Codd. Goerenzii, et maxime consentanea videtur loci sententiae. Alia enim ratio erat supra §. 11., ubi interloquutor sententiam suam tanquam certissimam proponebat: alia hoc ipso loco, ubi idem, Ciceronis rationibus iam labefactatus, eandem sententiam dubitanter repetit. V. Goerenz. ad Fin. I. 10, 32. p. 44.

porta Capena) „Capena olim fuit oppidum Latii Romae proximum: excisum postea est, nomenque suum reliquit portae Urbis, quae nunc a proxima D. Sebastiani aede dicitur *porta di S. Sebastiano.* Ab ea incipiebat via Appia." Forcellini Thes. Lat. s. v. „Ad hanc viam multa erant monumenta illustrium Romanorum. Moris enim erat, sepulcra in iis locis exstruere, quae frequentari solebant. Cf. *Adleri* descript. urb. Rom. p. 124. sq." Neide.

premis, posthac non ita dicam, *miseros esse*, sed tantum, *miseros*, ob id ipsum, quia non sunt. *M.* Non dicis igitur, *miser est M. Crassus*, sed tantum, *miser M. Crassus.* 14. *A.* Ita plane. *M.* Quasi non necesse sit, quidquid isto modo pronunties, id aut esse, aut non esse. an tu dialecticis ne imbutus quidem es? in primis enim hoc traditur: omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit, ut appellarem [5] ἀξίωμα; utar post alio, si invenero melius:) id ergo est pronuntiatum, quod est verum, aut falsum. Quum dicis igitur, *miser M. Crassus;* aut hoc dicis, *miser est M. Crassus:* ut possit iudicari, verum id, falsumne sit: aut nihil dicis omnino. *A.* Age, iam concedo, non esse miseros, qui mortui sunt [6]; quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. quid? qui vivimus, quum moriendum sit, nonne miseri sumus? quae enim potest in vita esse iucunditas, quum dies et noctis cogitandum sit, iam iamque esse moriendum?

VIII. 15. *M.* Ecquid [7] ergo intelligis, quantum mali de humana condicione deieceris? *A.* Quonam modo? *M.* Quia, si mori [8] etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus in

5 Dav. e Codd. *appellem.* Male. de Fin. III. 16, 53. quod illi ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurrit (*perf.*), ut indifferens dicerem. 6 Cod. R. *sint*, uti Ern. coni. Perperam. 7 Ern. c. Gebh. e Codd. *Ecqui.* 8 Bentl. susp. *mors; mori* enim in puncto temporis fit, *mors* sempiterna est.

14. *in primis*) H. e. in initiis, elementis, fundamento dialecticorum. Cf. Ciceronis locum ex Academicis statim afferendum.

omne pronuntiatum) Ad hunc locum facit A. Gellius N. A. XVI, 8. Quicquid ita dicitur plena atque perfecta verborum sententia, ut id necesse sit aut verum aut falsum esse, id a dialecticis ἀξίωμα appellatum est — a M. Cicerone *pronuntiatum*, quo ille vocabulo tantisper uti se attestatus est, *quoad melius*, inquit, *invenero.* Cf. Acad. II. 29, 95. fundamentum dialecticae est, quicquid enuncietur (id autem appellant ἀξίωμα: quod est quasi *effatum*,) aut verum esse aut falsum. Adde de Fato c. X, 20. Postea graecum ἀξίωμα reddidit per *enunciationem* vel *enunciatum.* V. Schnetz Lex. Cicer. s. v.

id ergo est) Vocula *ergo* post parenthesin ad orationem interruptam recipiendam frequentissima est. Oratio autem ἀνακόλουθος est: ita enim erat continuanda: pronuntiatum ergo verum est aut falsum. Cf. Fin. II. 34, 113. ibique Goer. p. 289. sq.

Cap. VIII. 15. *deieceris*) H. e. quantum mali vitae humanae detraxeris. Infra II, 5. quantum de doloris terrore deieceris. IV, 37. vitia ratione a se esse deiecta.

vita [o]: nunc video calcem; ad quam quum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. sed tu mihi videris Epicharmi, acuti, nec insulsi hominis, ut Siculi, sententiam sequi. *A.* Quam? non enim novi. *M.* Dicam, si potero, Latine. scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere, quam in Graeco Latine. *A.* Et recte quidem. sed quae tandem est Epicharmi ista sententia? *M.*

Emori nolo: sed me esse mortuum nihil aestumo.

A. Iam agnosco Graecum. sed [1] quoniam coëgisti, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse; perfice, si potes, ut ne moriendum quidem esse, miserum putem.

16. *M.* Iam istud quidem nihil negoti est: sed etiam maiora molior. *A.* Quo modo hoc nihil negoti est? aut

9. V. Adn. 1 Sic M. L. Lall. — R. et Edd. vett. *et*: quod retinuit Ern.

in vita: nunc video) Bentleius locum sic distinguendum censet: *quia — haberemus. In vita nunc video calcem*: quae ratio haud scio an maxime probabilis sit. Primum quidem offendebar verborum collocatione: *in vita nunc*, quum exspectarem: *nunc in vita;* sed mox, diligentius inspecto loco, vidi, magna etiam cum vi verba *in vita* in prima enunciati sede collocata esse. Egregia Bentleii emendatio stabilitur et communitur loco gemino, qui infra c. 42, 100. legitur: „intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum; nam vitae miserae mors finis esse videtur: mors si est misera, miseriae finis esse nullus potest."

calcem) „Locus in circo, *calce* olim notatus, post creta (Senec. ep. 108.), ubi cursu exacto victor consistebat, et praemium accipiebat. Unde formulae hae: *e carceribus ad calcem pervenire, a carcere ad calcem revocare.*" Ernesti Clav. s. v. Cf. Forcellini Thes. s. v.

ut Siculi) de Orat. II. 1, 2. Quos tum, *ut pueri*, refutare domesticis testibus — solebamus. Ibid. III. 18, 66. orationis genus — fortasse subtile et certe acutum, sed, *ut in oratore*, exile. Infra Tusc. V. 29, 83. 32, 92. Cfr. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 205. p. 683. Bremi ad Corn. Nep. Epam. V, 2. Herzog. ad Caes. B. G. IV, 3. p. 204. Heindorf ad Horat. Sat. I. 6, 79. p. 153. Sic apud Graecos dicitur ὡς, ὥς γε, ὡς κατά. Cf. Viger. p. 555. qui apposite affert e Thuc. ἦν δὲ οὐδὲ ἀδύνατος, ὡς Λακεδαιμόνιος, εἰπεῖν. In omnibus eiusmodi locis particula *ut* vel ὡς indicat, rem per se spectatam non magni momenti esse censendam, sed tantum pro rei vel personae de qua sermo est conditione. Cf. Adnotata in II. 26, 65. — De re ipsa satis constat, gentem siculam acuminis et solertiae laude antiquitus floruisse. Cf. Cic. de Orat. II. 54, 217. Brut. c. 12. in Verr. III. 8, 25. V. K. O. Müller, *Dorier*, T. II. p. 360.

Emori nolo) Est trochaicus tetrameter catalecticus.

Iam agnosco Graecum) Haec verba duplicem de Neidii sententia admittunt interpretationem. Aut significant: audire mihi videor Graecum (i. e. hominem mollem) loquentem; aut: iam veniunt in memoriam verba graeca (sc. Epicharmi). Quae quidem sententia unice vera est. De vi verbi *agnoscere* docte exposuit Gernhard. ad Lael. c. 1, 5. p. 12.

quae sunt tandem ista maiora? *M.* Quia, quoniam [2] post mortem nihil est mali, ne mors quidem est malum; cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse, malum est; id est enim, perveniendum esse ad id, quod non esse malum confitemur. *A.* Uberius ista, quaeso. haec enim spinosiora prius, ut confitear, me cogunt, quam ut assentiar. sed quae sunt ea, quae dicis te [3] maiora moliri? *M.* Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem. *A.* Non postulo id quidem; aveo tamen audire. ut enim non efficias, quod vis; tamen, mors ut malum non sit, efficies. sed nihil te interpellabo: continentem orationem audire malo. 17. *M.* Quid? si te rogavero aliquid, non [4] respondebis? *A.* Superbum id quidem est: sed, nisi quid necesse erit, malo ne roges. IX. *M.* Geram tibi morem, et ea, quae vis, ut potero, explicabo: nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint et fixa, quae dixero; sed ut homunculus unus e multis, probabilia coniectura sequens.

2 Sic Dav. e Codd. — Ern. retin. vulg. *Quoniam, si.* 3 Goerenz. ad Acad. II. 23. p. 135. e binis suis Codd. legi vult: *te dicis*, quum pronomina, quae ad acc. c. inf. pertinent, verbis dicendi praemitti soleant. Cf. eundem ad Fin. II. 22. p. 233. Ego vero puto, et praeponi et postponi posse pronomina, diversa scilicet sententiae vi. Quare h. l. nihil mutaverim. 4 Sic recte restituit W. idque habent P. L. Lall. V. Goerenz. ad Legg. III. 9. p. 243. et 30. p. 285. — R. et pleraeque Edd. vett. et Ern. *nonne.*

16. *cui proximum*) Scil. morti prox.

confitear) *Confiteri* est necessitatis, *profiteri* voluntatis. Recte explicat Neidius: *Confitemur* (wir sind überredet), si veritatem quidem non perspeximus, nihil tamen contra alterius argumentandi rationem afferre possumus; *assensus* (d. Ueberzeugung) nisi perspecta veritate esse non potest.

continentem orationem) Inde a cap. V. usque ad h. l. Cicero socraticam contra alterius opinionem disserendi consuetudinem sequutus est (Cf. supra c. 4. extr.): iam, hac subtiliter interrogandi et respondendi ratione relicta, copiosiore quodam et uberiore atque fuso genere utitur: qui erat mos ἀριστοτέλειος: in quo sermo ita inducitur, ut penes unum sit principatus. V. nos l. d. *de Cic. phil.* p. 149-151. et quae in Prolegomenis ad hos libros monuimus.

17. *Superbum id quidem est*) Scil. non respondere ab altero interrogatum.

unus e multis) εἷς ἐν πολλοῖς, sic *unus multorum*, *unus de multis* dicitur, qui non est eximius, qui nulla re vulgo antecellit. Brut. c. 79. Qui non fuit orator unus e multis, potius inter multos prope singularis fuit. Horat. Sat. I. 9, 71. Sum paullo infirmior, unus Multorum.

probabilia coniectura sequens) de Academicorum ratione. V. Prolegom. ad h. libros c. II. et l. d. *de*

ultra enim quo progrediar, quam ut veri videam similia, non habeo. certa dicent ii, qui et percipi ea posse dicunt, et se sapientis esse profitentur. *A.* Tu, ut videtur: nos ad audiendum parati sumus.

18. *M.* Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim, qui discessum animi a corpore putent esse mortem. sunt, qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque in [5] corpore exstingui. qui discedere animum censent, alii statim dissipari, alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus, aut ubi, aut unde, magna dissensio est. aliis cor ipsum animus videtur: ex quo *excordes, vecordes, concordesque* dicuntur; et Nasica ille prudens, bis Consul, *Corculum;* et

Egregie cordatus *homo, Catus Aeliu' Sextus.*

19. Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem. aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere. aliis nec cor ipsum placet, nec cerebri

5 Sic Codd. PVD. — Ern. c. plerisque Edd. vett. *cum.*

Cic. phil. p. 66-74: ubi Academicorum Ciceronisque philosophandi rationem fuse persequuti sumus.

certa dicent) Zeno enim, stoicae disciplinae auctor, sapientem ita efformare volebat, qui nunquam falleretur, nihil opinaretur, sed omnia firmiter sciret, et in sensibus eorumque notionibus veri falsique notam inesse statueret. V. nos l. d. p. 151-163.

18. *Corculum*) Nasicam ita cognominatum fuisse, Cicero etiam Brut. 20. Plinius H. N. VII, 31. et Aur. Victor de vir. ill. 44. narrant. Traxit autem hoc cognomen a prudentia, qua excellebat; veteres enim *corculum* dicebant solertem et acutum, teste Festo.

Egregie cordatus) Est versus Ennii, quem Tullius et de Orat. I. 45, 198. (ubi v. Mueller. p. 135.) laudat. *Cordatus* est sapiens, prudens. Ita appellatus est Cat. Ael. Sextus propter iuris civilis scientiam, teste Cicerone l. d. — *Catus* est acutus, solers, gnarus: quae vox, a Sabinis, auctore Varrone L. L. VI. 3. med., ducta, in antiquioribus Latii scriptoribus frequentata, Tullii aetate non amplius in usu fuit. Quapropter de Legg. I, 16, 45. ait: Quis igitur prudentem, et, *ut ita dicam,* catum, non ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? ubi v. Goerenz. p. 71. Adde eundem ad Academ. II. 30, 97. p. 177.

Aeliu') Orat. 48. Ita non erat offensio in versibus, quam nunc fugiunt poetae novi. Ita enim loquebamur: *Qui est omnibu' princeps,* non, *omnibus princeps.* Et *vita illa dignu' locoque.* Cf. Quintil. Inst. IX. 4, 38.

19. *Empedocles — sanguinem*) Haec verba ita accipienda videntur, ut Empedocles non ipsum sanguinem animum esse statuerit, sed in sanguine animi sedem. V. Tennemann *Gesch. d. Philosoph.* T. I. p. 253. et Davisius ad h. l.

quandam partem esse animum: sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum. animum autem alii animam, ut fere nostri declarant nomine[6]. nam et *agere animam*, et *efflare* dicimus, et *animosos*, et *bene animatos*, et *ex animi sententia*: ipse autem animus ab anima dictus est. Zenoni Stoico animus ignis videtur.

X. Sed haec quidem, quae dixi, cor, sanguinem[7], cerebrum, animam, ignem, volgo: reliqua fere singuli. 20. Ut multa ante veteres,[8] proxime autem Aristoxenus,

6 V. Adn. 7 Sic Dav. e Man. Cod. — Ern. omisit *sanguinem*, quod et in Codd. et Edd. vett. deest. 8 Sic W. de coni. — Ern. et priores: *reliqua fere singuli, ut multi ante veteres. Proxime* cett. Inepte. Bentl. coni. *Ut multo ante v.* ut sententia sit: Harmoniam Aristox. *proxime quidem,* sed non primus neque solus statuit, nam multo ante eum veteres ph. in eadem erant sententia. Reisk. susp. *ut multi multa ante.* Wyttenb. *at multi ante.* Cf. Adn.

ut fere nostri declarant nomine) Sic edidit Wolfius e coniectura, quam calculo suo probaverunt Schuetzius et Orellius. — Cod. Reg. Ed. P. Gebh. et Ernestius legunt: *declarant nomen:* aliae Edd. *declarant nominari.* Davisius elegantur coniecit: *ut fere nostri. Declarat nomen.* Idem verba: *nam et — sententia* uncinis cinxit. Bentleius locum sic constituendum censet: *animam, ut fere nostri; declarat nomen ipsum; nam animus ab anima dictus est.* Ego vero Wolfii sententiae accedo, ita tamen, ut verba *et bene animatos* ut glossema vocum *et animosos* eliminanda existimem. Verbum enim *animatus* non ab *animo*, sed ab *anima* descendit; opponere autem h. l. voluisse videtur Tullius loquutiones vel verba a voce *animae* ducta iis, quae a voce *animi* ducuntur. Scilicet totius loci sententia hoc pacto constituenda videtur: Fuerunt philosophi, qui dicerent *animum* nihil aliud esse, nisi *animam:* eaque sententia confirmari videtur lingua latina, quae multas habet loquutiones, in quibus nomen *animae* idem significat, quod *animus.* Nam in loquutione *agere* vel *efflare animam* vox *animae* eandem vim habet, quam vox *animi* in vocabulo ab *animo* ducto *animosus*, et in loquutione *ex animi sententia.* Vel, ut clarius exponam loci sententiam: Uti *animosus* (ab *animo*) et *ex animi sententia* dicimus: ita eadem vi utimur loquutione *agere* vel *efflare animam*, unde appareat, Romanos utrique voci eandem subiecisse vim et notionem, et proinde *animum* et *animam* tanquam unam eandemque rem confudisse

Zenoni — animus ignis videtur) *Ignis* intelligitur *πνεῦμα ἔνθερμον.* Cf. N. D. III, 14. ibique Creuzer. p. 543. et Tennemann *Gesch. d. Philos.* T. IV. p. 59.

Cap. X. *reliqua fere singuli*) Quas hactenus de animi natura expromsi opiniones, eae communes erant plurium philosophorum; quas autem nunc in medium prolaturus sum, eas singulas h. e. cum ceteris philosophis non communes, singuli habebant.

ut multa ante veteres) Veluti multi veteres philosophi suam quisque de animi natura protulerunt opinionem. Pro *ut* autem equidem cum Wyttenbachio ad Platon. Phaedon. p. 248. legendum arbitror: *at*, ut haec exeat sententia: at singulas singulorum philosophorum opiniones commemorare longum est; itaque acquiescam in recensendis Aristoxeni, Xenocrati, Platonis, Dicaearchi, Aristotelis sententiis.

musicus, idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam; vel ut [9] in cantu et fidibus quae harmonia dicitur, sic ex corporis totius natura et figura varios motus cieri, tamquam in cantu sonos. hic ab artificio suo non recessit, et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram et quasi corpus negavit esse, verum numerum dixit esse; cuius vis, ut iam ante [1] Pythagorae visum erat, in natura maxima esset. Eius doctor Plato triplicem finxit animum [2]: cuius principatum, id est rationem, in capite, sicut in arce, posuit; et [3] duas partis parere voluit, iram et cupiditatem: quas locis disclusit: iram in pectore, cupiditatem subter praecordia locavit. 21. Dicaearchus autem in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris exponit, doctorum hominum disputantium, primo libro multos loquentis facit: duobus Pherecratem quendam, Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum, disserentem inducit, nihil esse omnino animum, et hoc esse nomen totum inane, fru-

9 V. Adn. 1 Ern. c. aliis *antea*. 2 Sic coni. Bentl. — Ern. c. vulg. *animam*. 3 Dav. in Ed. II. coni. *ei*. Egregie.

20. *corporis intentionem*) Scil. animum esse censebat. Ad hunc locum recte intelligendum multum lucis redundat ex Lactant. Div. Inst. VII. 13, 9. Quid Aristoxenus, qui negavit omnino ullam esse animam, etiam quum vivit in corpore? Sed sicut in fidibus ex *intentione* nervorum effici concordem sonum atque cantum, ita in corpore ex compage viscerum ac vigore membrorum vim sentiendi exsistere. Cfr. idem de Opif. Dei XVI, 13 — 15.

vel ut) Sic scripsit Wolfius de Reiskii coniectura pro vulgato *velut*, quod recte et retinuit et defendit Orellius. Nimirum particula *velut* indicat, verba *in cantu* — *sonos* tanquam appositionis loco adiuncta antecedentis sententiae explicationem continere; si vero divisim *vel ut* legitur, „nova similitudo ab *intentione* illa aliquantum diversa videtur inferri, quae tamen nulla potest esse," ut recte monet Orellius.

a Platone) qui in Phaedone (p. 195. T. I. Bip.) hanc de harmonia opinionem elevare studuit.

numerum dixit esse) Cf. Macrob. in Somn. Scip. I. 14. p. 68. sqq. ed. Bip. ubi variae philosophorum de animi natura sententiae recensentur.

Pythagorae) Plutarch. Decret. phil. IV, 2. *Πυθαγόρας (ἀπεφήνατο τὴν ψυχὴν) ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα· τὸν δὲ ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ νοῦ παραλαμβάνει.* V. Tennemann Gesch. d. Philos. T. I. p. 126.

triplicem finxit animum) Haec de animo doctrina a Platone in dialogo, qui Timaeus inscribitur, fuse pertractatur. Cf. quos Neidius laudat, Tennemannum *System der platon. Phil.* T. III. p. 197. sq. et Tiedemannum in Argum. Dial. Plat. p. 334. Adde Apulei. de Habitud. Doctrin. Platon. I. p. 169. ed. Bip. Diogen. Laert. VIII, 30. et infra II, 21, 47.

21. *duobus*) Scil. reliquis. Sermonem enim tribus libris exposuerat.

straque et [4] animalia et animantis appellari; neque in homine inesse animum vel animam, nec in bestia; vimque omnem eam, qua vel agamus quid, vel sentiamus, in omnibus corporibus vivis aequabiliter esse fusam, nec separabilem a corpore esse, quippe quae nulla sit, nec sit quidquam, nisi corpus unum et simplex, ita figuratum, ut temperatione naturae vigeat et sentiat. 22. Aristoteles longe omnibus (Platonem semper excipio,) praestans et ingenio, et diligentia, quum quattuor nota [5] illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quandam naturam censet esse, e qua sit mens. cogitare enim, et providere, et discere, et docere, et invenire aliquid; et tam multa alia, meminisse [6], amare, odisse, cupere, timere, angi, laetari: haec et similia eorum in horum quattuor generum nullo inesse [7] putat. quintum genus adhibet, vacans nomine; et sic ipsum animum ἐντελέχειαν [8] appellat novo nomine, quasi quandam continuatam motionem et perennem.

4 *et* omis. b. M. Gebh. D. Lall. Ern. 5 *nota* om. M. Gebh. Ern. 6 Ern. *alia* delend. indicabat, iungens *t. m. alia mem.* Male. 7 Or. cum R. D. *inesse nullo.* 8 Dav. e Med. Ven. 1491. ἐνδελεχείαν. R. ABG. endelecheiam. Or. laudat Naekium ad Choerilum p. 177.

temperatione) Sic infra IV, 14. ut corporis *temperatio*, quum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas sic animi dicitur. Cf. I. 28. IV. 1. disciplina ac temperatio civitatis. — Est nostrum *Organisazion.*

22. *quattuor — genera principiorum*) Sunt quattuor elementa, aqua, aër, ignis, terra. Academ. I. 7, 26. Ergo illa initia, et, ut e Graeco vertam, elementa dicuntur: e quibus aër et ignis movendi vim habent et efficiendi; reliquae partes accipiendi et quasi patiendi, aquam dico et terram — quintum genus, e quo essent astra mentesque, singulare eorumque quattuor, quae supra dixi, dissimile Aristoteles quiddam esse rebatur.

quintum genus) Diog. Laert. V. 32. de Aristotele: εἶναι παρὰ τὰ τέσσαρα στοιχεῖα (elementa) καὶ ἄλλο πέμπτον, ἐξ οὗ τὰ αἰθέρια συνεστάναι. Cf. Fin. IV, 5. et Huelsemann. ad Acad. I. p. 369.

ἐντελέχειαν) Hoc nomen per *continuatam motionem et perennem* vertens Tullius duas graecas voces ἐντελέχειαν et ἐνδελέχειαν, maxime diversas, confudisse vel certe utriusque nominis significationem in unam coniunxisse videtur. Ἐντελέχεια enim denotat *actum, vim efficacem, principium agendi;* ἐνδελέχεια autem est *continuatio, perennitas.* Neque minus in eo Cicero videtur lapsus esse, quod animo motionem ab Aristotele tributam dixit. Constat enim, hunc philosophum omnem motum animo denegasse. V. locos a Davisio allatos. Ἐντελέχεια autem de Aristotelis sententia est forma „quae corpus inanime reddit animatum rationisque expers," explicante Davisio. De graeca voce cf. Schneider. *Gr. Lex.* s. v.

XI. Nisi quae me forte fugiunt, hae sunt fere[9] de animo sententiae. Democritum enim, magnum quidem illum virum, sed levibus et rotundis corpusculis efficientem animum concursu quodam fortuito, omittamus. nihil est enim apud istos, quod non atomorum turba conficiat. 23. Harum sententiarum quae vera sit, deus aliquis[1] viderit: quae veri simillima, magna quaestio est. utrum igitur inter[2] has sententias diiudicare malumus, an ad propositum redire? *A.* Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere. quare si, ut ista non disserantur, liberari mortis metu possumus, id agamus: sin id non potest, nisi hac quaestione animorum explicata; nunc, si videtur, hoc; illud alias.

M. Quod malle te intelligo, id puto esse commodius. efficiet enim ratio, ut, quaecumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum non sit, aut sit bonum potius. 24. Nam si cor aut sanguis aut cerebrum est animus; certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore: si anima est, fortasse dissipabitur: si ignis, exstinguetur: si est Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sententiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest: pariter enim cum vita sensus amittitur: non sentientis autem, nihil est, ullam in partem quod intersit. reliquorum sententiae spem afferunt, si te forte hoc delectat, posse animos, quum e corporibus excesserint, in coelum, quasi in domicilium suum, pervenire. *A.* Me vero delectat: idque primum

9 Sic R. b. Alii. — Ern. c. vulg. *fere omnium.* 1 Recte Or. c. R. D. *aliqui.* V. Adn. in IV. 16, pr. 2 L. suspectum habet *inter:* pro quo Eliens. 1. 3. habent *in;* neque alias reperitur haec constructio.

Cap. XI. *apud istos*) H. e. apud Democritum et qui eius de atomis rationem sequuntur. Democritus enim multos habebat sectatores, inter quos maxime excelluit Epicurus, qui eius de atomis decreta ulterius persequutus est. De plurali *istos* v. Adnotata in c. 7, 12.

confundere) H. e. utrumque coniungere, et inter eas sententias diiudicare, et propositam quaestionem, mortem non esse malum, persequi. *Confundere* enim exquisitiori usu nonnunquam ponitur pro *coniungere, consociare.* Hinc dicitur Fin. V. 23, 67. *confusio virtutum*, et sic saepe legitur *confusus* pro *coniunctus.* V. Beier. ad Offic. II. 3, 10. p. 22.

Me vero delectat) Particula *vero*, maxime pronominibus addita, affirmandi habet significationem, ad-

ita esse velim; deinde, etiamsi non sit, mihi tamen [3] persuaderi velim. *M.* Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? evolve diligenter eius eum librum, qui est de animo: amplius quod desideres, nihil erit. *A.* Feci mehercule, et quidem saepius. sed, nescio quo modo, dum lego, assentior: quum posui librum, et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, assensio omnis illa elabitur.

25. *M.* Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem, aut morte ipsa interire? *A.* Do vero. *M.* Quid, si maneant? *A.* Beatos esse concedo. M. Si [4] intereant? *A.* Non esse miseros, quoniam ne sint quidem. nam [5] istud, coacti a te, paullo ante concessimus. *M.* Quo modo igitur, aut cur mortem malum tibi videri dicis; quae aut beatos nos efficiet, animis manentibus; aut non miseros, sensu carentis?

XII. 26. *A.* Expone igitur, nisi molestum est, primum, animos, si potes, remanere post mortem: tum, si minus id obtinebis, (est enim arduum;) docebis, carere omni malo mortem. ego enim istud ipsum vereor ne malum sit, non dico, carere sensu, sed carendum esse. *M.* Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam vis obti-

3 Or. c. R. D. *pers. tamen.* Recte. 4 Sic Or. c. R. aliisque Codd. et SED. 5 Ern. c. nonnullis Edd. vett. *iam:* neque aliter b.

iuncta tamen adversativa vi. Cf. infra c. 23, 55. *ego vero.* c. 32, 78. *Istos vero.* Cf. Bremi. ad Corn. Nep. Conon. III, 4. p. 145. Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. I. 1, 37.

librum, qui est de animo) Scil. Phaedonem, qui *Φαίδων ἢ περὶ ψυχῆς* inscribitur. V. Heindorf ad. h. libr. p. 3.

nescio quo modo) Est formula dolentis: in qua explicanda exemplisque illustranda multus est Beier. ad Offic. I. 41, 146. p. 292.

25. *dasne*) Illud concedas necesse est, aut manere animos post mortem, aut interire. — Verbum *dandi* proprium est in philosophorum disputationibus pro *concedere.* Fin. V, 28. prima si dederis, danda sunt omnia. V. Schuetz. Lexic. Cic. s. v.

Do vero) *Vero* omnino, sane, maxime: sic saepe in responsione. Est formula affirmandi. V. Ruhnken. Dict. in Ter. Eun. III. 1, 12.

quoniam ne sint quidem) Coniunctio *quoniam* h. l. iuncta est subiunctivo, quia auditor haec verba e Ciceronis mente proloquitur. Alias haec coniunctio struitur cum indicativo.

Cap. XII. 26. *obtinebis*) „Philosophi (et oratores) *obtinent*, quod approbant aliis, cum vincunt, esse verum aliquid.“ Ernesti Clav. s. v.

docebis) Eleganter et cum urbanitate quadam futurum vices sustinet imperativi, quum speramus, fore, ut id, quod ab altero fieri volumus, effectum detur. V. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 167. p. 421. et §. 164. p. 404.

neri, uti optimis possumus; quod in omnibus caussis et debet et solet valere plurimum: et primum quidem, omni antiquitate; quae quo propius aberat ab ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae erant vera, cernebat.

27. Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos *cascos* appellat Ennius, esse in morte sensum, neque excessu vitae sic deleri hominem, ut funditus interiret: idque quum multis aliis rebus, tum e pontificio iure et caerimoniis sepulcrorum intelligi licet; quas maximis ingeniis praediti nec tanta cura coluissent, nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi haereret[6] in eorum mentibus, mortem non interitum esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam quasi migrationem, commutationemque vitae, quae in claris viris et feminis dux

6 Sic recte Dav. e Reg. aliisque multis Codd. pro vulg. *haesisset*, quod retinuit Ern. V. Adn.

antiquitate quae — cernebat) Sententia est haec: Animos remanere post mortem, probare videtur antiquitas, quae hac persuasione imbuta erat, et, quo propius aberat ab ortu et progenie divina, hoc minus corrupta erat, et idcirco ad vera cernenda magis apta. Legg. II. 11, 27. *quoniam antiquitas proxime accedit ad deos:* ubi plura ad rem facientia collecta sunt ab Interpretibus. p. 237. sq. Cr.

27. *cascos appellat Ennius*) Varro L. L. p. 86. ed. Bip. Et primum *cascum* significat vetus: eius origo sabina, quae usque radices in oscam linguam egit. *Cascum* vetus esse, significat Ennius, quum ait: *Quam primum casci populi genuere Latini.* Gellius N. A. I, 10. Adolescens casce nimis et vetuste loquens.

e pontificio iure et caer. sep.) De sepulcrorum religione vide quae contulere Creuzer. ad Cic. de Legg. I. 22, 55. p. 321. et Davisius ad h. l.

nec violatas — religione sanxissent) H. e. nec sanxissent, ut, si qui sepulcrorum caerimonias violassent, culpam, quae nullo piaculo solvi posset, contraxisse putarentur. *Religio* enim est culpa, quae, quum religiones violantur, contrahitur. N. D. II. 4. vir sapientissimus — peccatum suum — confiteri maluit, quam haerere in re publica religionem. V. Ernesti Clav. s. v. et Schuetz. Lex. Cic. s. v.

haereret) Praegressis *coluissent* et *sanxissent*, exspectabas *haesisset*, neque aliter vulgo legitur (v. V. L.); at male. Scilicet in enunciatis conditionalibus in protasi ponitur imperfectum, et in apodosi plusquamperfectum, quum res protasi significata ad praesens quoque et futurum tempus spectat. Facile id erit ad intelligendum, si sententiam ita conformaveris: quum in eorum mentibus haereret, mortem non interitum esse, caerimonias summa cura coluerunt. Lael. c. IV. (maiores nostri) mortuis tam religiosa iura tribuerunt: quod non fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur. Doctissime hunc grammaticae latinae locum pertractavit G. T. A. Krueger in: *Untersuch. über d. lat. Spr.* II. Heft. Cf. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 190. p. 586. Ochsner Ecl. Cic. p. 229. et Ruhnken. ad Ter. Andr. I. 5, 23. Sic graece diversa sententia dicitur: εἰ τοῦ-

in coelum soleret esse; quum ceteri humi retinerentur, ut permanerent tamen [7]. 28. Ex hoc, et nostrorum opinione,

Romulus in coelo cum dis agit aevom,

ut famae assentiens dixit Ennius; et apud Graecos, indeque perlapsus ad nos, et usque ad Oceanum, Hercules, tantus et tam praesens habetur deus. hinc Liber [deus] [8] Semela natus, eademque famae celebritate Tyndaridae fratres: qui non modo adiutores in proeliis victoriae populi Romani, sed etiam nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino, Cadmi filia, nonne Leucothea [9] nominata a Graecis, Matuta habetur a nostris? quid? totum prope coelum, ne pluris persequar, nonne humano genere com-

7 Sic W. correxit de sententia Ernestii, qui tamen in ipso verborum ordine a vulg. non abiit: quae est: *in ceteris h. retineretur, et permaneret t.*: in qua etiam Or. acquievit, zeugma statuens, ut subiectum esset: *commutatio vitae* i. e. vita commutata. Quae ratio et dura videtur et inelegans. Quare equidem legam: *soleret esse, ceteros humi retineret, ut permanerent tamen. Retineret* et *permanerent* autem plures habent et Codd. et Edd. 8 Sic, omisso *deus*, Dav. e pluribus Codd. itemque PM. L. — Ern. c. Gebh. *Liber deus*, et sic CV. — Mox *Semele* c. vulg. Male. 9 Or. c. R. PD. *Λευκοθέα*: quod non placet.

το ἔλεξας, ἥμαρτες ἄν, h. e. si hoc dixisses, errasses, et εἰ τοῦτο ἔλεγες, ἥμαρτες ἄν, h. e. si hoc diceres, errasses.

quum ceteri — permanerent tamen) Sententia est haec: Hominum, vitiis ac voluptatibus deditorum, animi post mortem non in caelum migrant, sed humi retinentur, ita tamen, ut non pereant, sed permaneant. Pulcherrime Cicero in somn. Scip. (de Rep. VI, 26. extr.), praeeunte Platone in Phaedone: „Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec hunc in locum, nisi multis exagitati saeclis, revertuntur."

28. *Romulus*) Ennii versus, auctore Servio ad Aen. VI, 764., ita conformatus erat: „Romulus in Caelo cum Diis *genitalibus* aevum Degit." Sed constat inter omnes, veteres scriptores aliorum dicta memoriter fere laudantes, non ipsa verba anxie pressisse, sed in sententia reddenda acquievisse.

praesens — deus) Dii veteribus saepe dicuntur *praesentes*, utpote qui *praesentia* sua numen suum declarent: hinc ita dicuntur dii propitii, faventes, auxilium potentissimum et efficacissimum afferentes. V. Mitscherlich ad Horat. Od. I. 35. princ. p. 316.

non modo adiutores) N. D. II, 2. praesentiam saepe divi suam declarant, ut et apud Regillum bello Latinorum, quum A. Postumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano proelio dimicaret, in nostra acie *Castor* et *Pollux* ex equis pugnare visi sunt: et recentiore memoria iidem *Tyndaridae* Persen victum nuntiaverunt cett. V. ibi Davis. (ap. Creuz. p. 212 - 215.) et ad h. l.

Ino — Matuta) Cf. N. D. III, 15. et quae ibi docte adnotavit Creuzer. p. 547.

pletum est? XIII. 29. Si vero scrutari vetera, et ex his [1] ea, quae scriptores Graeci [2] prodiderunt, eruere coner: ipsi illi, maiorum gentium dii qui habentur, hinc a nobis profecti in coelum reperientur. Quaere, quorum demonstrentur [3] sepulcra in Graecia; reminiscere, quoniam es initiatus, quae traduntur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Sed qui nondum ea, quae multis post annis tractari [4] coepissent, physica didicissent, tantum sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant: rationes et caussas rerum non tenebant; visis quibusdam saepe movebantur, iisque [5] maxime nocturnis, ut viderentur ii, qui vita excesserant, vivere.

30. Ut porro firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit immanis, cuius mentem non imbuerit deo-

1 Lege c. SE. *iis*. V. Adn. in c. 3, 5. 2 Sic Ern. e Guelf. — Or. vulg. *Graeciae* recte retinuit; est enim: *scriptores quos Graecia genuit*. 3 Sic Ern. ex Augustino de Cons. Ev. I, 23. Or. retinuit vulg. *demonstrantur*. 4 R. *tractare*: quod sane habet, quo se commendet, si, quod recte monet Or., memineris, Ciceronem alias formae infinitivi praes. iungere *coeptus sum*. Cf. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 168. p. 427. sq. 5 Ern. c. aliis *hisque*. Male.

Cap. XIII. 29. *quae traduntur mysteriis*) Cicero et ipse mysteriis initiatus ea pluribus locis summis effert laudibus. Legg. II. 14, 36. mihi quum multa eximia divinaque videantur Athenae tuae peperisse, atque in vita hominum attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immanique vita exculti ad humanitatem et mitigati sumus: initiaque ut appellantur, ita re vera principia vitae cognovimus, neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi: ubi v. Davis. et quos laudat Creuzer. p. 269. Cf. Davis. ad h. l. Schuetz. Lex. Cic. s. v. *mysterium*, et Mueller ad de Orat. III. 20, 75. p. 475.

tum denique) Gravius quam *tum demum*. Infra III. 31, 75. quae tum denique non appellatur recens, quum vetustate exaruit. Plura exempla collegerunt Ochsner Ecl. Cic. p. 70. et Moser. ad Legg. II, 4. p. 178.

qui — didicissent) De subiunctivo v. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 194. p. 609. sq.

physica) H. e. philosophia, vel ea philosophiae pars, quae posterioribus temporibus *metaphysica* vocitata est. *Physici* enim appellabantur antiqui philosophi, quorum philosophandi ratio consistebat in ipsa natura (φύσει) perscrutanda.

tantum — quantum) Haec vocabula saepe vim diminuendi adiunctam habent. Infra II. 19. Epicurus tantum monet, quantum intelligit. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 101.

30. *firmissimum*) Idem argumentum ab omni gentium consensu petitum legitur de Legg. I. 8. V. nos in l. d. de Cic. phil. p. 182.

multi de diis prava sentiunt; — putanda est) Totus hic locus παρενθετικῶς accipiendus est, ut sententiarum ordo ita constituatur: „Ut porro firmissimum hoc afferri videtur — cuius mentem non im-

rum opinio: multi de diis prava sentiunt; (id enim vitioso more effici solet;) omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur: nec vero id collocutio hominum, aut consensus effecit, non institutis opinio est confirmata, non legibus: omni autem in re consensio omnium gentium, lex naturae putanda est: — quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? tolle hanc opinionem; luctum sustuleris. nemo enim maeret suo incommodo: dolent for-

buerit deorum opinio: quis est, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur?" Adnotandum est autem, orationem ἀνακολούθως esse continuatam. Praegressae enim particulae *ut* respondere debebat particula correlativa *ita*. Omissum est igitur alterum comparationis membrum. Omnino tenendum, in veterum philosophorum, ut Platonis, ut Ciceronis, dialogis orationem non semper ad rectam dicendi normam conformatam esse. Hinc saepe factum est, ut orationis tenor interiectis quae ad alicuius rei inservirent illustrationem sententiis interrumperetur, et alterum sententiae membrum vel plane omitteretur, vel alia atque ea, quam postulabat enunciationis principium, verborum consequutione terminaretur. Quod quidem negligentius dicendi genus cave putes ex scriptorum oscitantia et incogitantia ortum esse: immo vero dubitari vix potest, quin summi illi scriptores hanc negligentiam arte quadam ac dedita opera quaesiverint, eo quidem consilio, ut dialogorum rationem ad sermonum quales colloquentes inter se spargunt formam et veram naturam fingerent. Sed redeamus ad rem! — Huius igitur loci intricatioris sententia hoc modo expedienda erit: „Quemadmodum firmissimum hoc afferri videtur, cur deos esse credamus, quod omnes gentes vim esse et naturam divinam arbitrantur: ita animorum immortalitatem eadem ratione ex omnium gentium consensione probare possumus." Et sic infra c. 16, 36. „Sed ut deos esse natura opinamur; — sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium." — Porro ad verba ista, quae παρενθετικῶς interposita diximus, quod attinet, ea idcirco a Tullio videntur inserta, ut ad id, quod facile quispiam contradicere posset, responderet. Scilicet, esse deos, omnibus persuasum est. — At enim, quid est, cur non omnes homines eadem statuant de diis eorumque natura? — Quia mos vel natura hominum vitiosa vel imperfecta est. Quicquid igitur sentiunt homines de deorum natura, illud certe omnes arbitrantur, *esse deos:* neque vero haec de diis persuasio colloquutione hominum aut consensu efficitur, neque institutis et legibus confirmatur; sed ita sentimus, natura duce, nullâ ratione nullâque doctrinâ.

id enim) Supple: *neque id mirandum;* id enim etc. V. Adnotata in 6, 11. — Mox *consensus* est sententia, de qua conventum est inter homines, conventio, pactum, συνθήκη. Aliam igitur h. l. vim habet atque infra c. 15, 35.

quis est igitur) Sententiarum nexus est hic: Omnibus hominibus de animorum immortalitate persuasum est. Id apparet ex eo, quod in omnibus gentibus nemo reperitur, qui suorum mortem non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur. Credunt igitur homines, amissorum vitae commodorum sensum ad defunctos pertinere, atque adeo animos post mortem permanere. Quae opinio nisi in hominum animis haereret, ob defunctos maximum illum luctum non susciperent.

primum non eo lugeat) H. e. ante omnia, vel: ut cetera omittam.

maeret — dolent) ad Attic. XII, 28. *maerorem* minui, *dolorem* nec

tasse et anguntur: sed illa lugubris lamentatio fletusque maerens ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitae commodis privatum arbitramur, idque sentire. Atque hoc [6] ita sentimus natura duce, nulla ratione, nullaque doctrina.

XIV. 31. Maximum vero argumentum est, naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam iudicare, quod omnibus curae sunt, et maximae [7] quidem, quae post mortem futura sint. *Serit arbores, quae alteri saeculo prosint* [8], ut ait ille [9] in Synephebis: quid spectans, nisi etiam postera saecula ad se pertinere? Ergo arbores serit [1] diligens agricola, quarum adspiciet bacam ipse numquam: vir magnus leges, instituta, rem publicam non seret? Quid procreatio liberorum, quid propagatio nominis, quid adoptationes [2] filiorum, quid testamentorum diligéntia, quid ipsa sepulcrorum monumenta, quid elogia significant, nisi nos futura etiam cogitare? 32. Quid illud? num dubitas, quin specimen naturae capi deceat [3]

6 Sic PD. — Ern. c. vulg. *haec.* 7 Sic W. c. M L D. — Ern. c. vulg. *maxime.* 8 Si verborum *alteri* et *prosint* sedes permutetur, effici possit iambicus senarius: *Serit árbores, quae sáeclo prosint álteri.* Saeclum, vinclum etc. semper antique dicitur. 9 Sic W. e coni. — Ern. c. vulg. *ut ait Statius.* — R. b. aliique Codd. *ut ait in S.* — Alii nonnulli Codd. et PA. *ut ait Ennius in S.* 1 Sic W. mutavit vulg. *seret:* quod recte retin. Or. 2 Sic Dav. e pluribus Codd. — Ern. vulg. *adoptiones* retinuit. 3 Sic recte W. restituit ex Edd. vett. — Ern. c. Dav. e Lamb. coni. *debeat.* V. Goerenz. ad Fin. IV. 11. p. 454. sq.

potui, nec, si possem, vellem. Cf. infra IV. 8, 18. Forcellini Thes. Lat. s. v. *moeror* et *dolor*, et Aug. Grotefend. *Comment. zu d. Material.* VIII. 2, 1. p. 184. Sic nobis: *Schmerz* (dolor), *Betrübniss* (maeror).

nulla ratione, nullaque doctrina) Saepe *ratio* et *doctrina* iunguntur, ut *ratio* sit recta via, quam in discendis artibus insistimus, *doctrina* autem dicatur illa cognitio, quam discendo acquirimus. Sic infra III. 1, 2. de Offic. I. 26, 90. Sic graece *λόγος καὶ παιδεία.* V. Wyttenbach. Schol. in N. D. I. 3. p. 718. Cr.

Cap. XIV. 31. *ille in Synephebis*) Erat comoedia Menandri, a Caecilio Statio in linguam latinam conversa. V. Davis. ad N. D. I. 6. p. 25. Cr.

Ergo — serit) Satis probabiliter Goerenzius ad Fin. II. 33, 110. legendum suspicatur: *seret.* V. Adnotata nostra in II. 17, 39. Quamquam non ubique in hac verborum consequutione duplex futurum ponitur. V. infra II. 14. extr.

leges — seret) Venusta metaphora! Legg. I. 6, 20. *serendi* etiam mores, nec scriptis omnia sancienda.

elogia) *Elogia* erant monumentorum tituli vel inscriptiones, in quibus defunctorum honores et res gestae breviter consignatae erant. de Fin. II. 35, 116. non elogia monumentorum id significant, velut hoc ad portam? *Uno ore cui plurimae consentiunt gentes, populi primarium fuisse virum.* Cf. Schuetz. Lex. Cic. s. v. Recentiores saepe hoc vocabulo perperam utuntur pro laudatione.

ex optima quaque natura? quae est igitur melior [4] in hominum genere natura, quam eorum, qui se natos ad homines iuvandos, tutandos, conservandos arbitrantur? Abiit ad deos Hercules: numquam abisset, nisi, quum inter homines esset, eam sibi viam munivisset. Vetera iam ista, et religione hominum [5] consecrata. XV. Quid in hac re publica tot tantosque viros, ob rem publicam interfectos, cogitasse arbitramur? iisdemne ut finibus nomen suum, quibus vita, terminaretur? Nemo umquam sine magna spe immortalitatis se pro patria offerret ad mortem. 33. Licuit esse otioso Themistocli; licuit Epaminondae; licuit, ne et vetera et externa quaeram, mihi: sed, nescio quo modo, inhaeret in mentibus quasi saeculorum quoddam augurium futurorum: idque in maximis ingeniis, altissimisque animis et exsistit maxime, et apparet facillime. quo quidem dempto, quis tam esset amens, qui semper in laboribus et periculis viveret? 34. Loquor de principibus. quid poetae? nonne post mortem nobilitari volunt? unde ergo illud?

Adspicite, o cives, senis Enni imagini' formam.
Hic vostrum panxit [6] *maxuma facta patrum.*

4 Recte Or. c. Dav. et tribus Codd. Goerenzii (quem v. ad Fin. I. 18. p. 86.) *melior igitur.* 5 Sic W. c. Cod. Urs. — Or. reduxit vulg. *omnium.* 6 V. Adn.

32. *num dubitas*) Sententiarum nexus est fere hic: Omnibus hominibus innatas esse maximas curas eorum, quae post mortem futura sint, quum alia probant, e quibus nos futura etiam cogitare apparet, tum maxime ii, qui se natos ad iuvandos homines arbitrantur.

specimen naturae) Exemplum (d. Muster) cuiusque rei capi debet ex iis, quae optima sunt in quaque re. In hominum autem genere humanae naturae exemplum apparet maxime in iis, qui aliorum commodis iuvandis vitam suam consecrant. Ii vero non semper in laboribus et periculis viverent, nisi in eorum mentibus haereret spes immortalitatis. Ergo ex optima hominum natura optimum de animorum immortalitate duci potest argumentum.

quae est igitur melior) Davisius legit: *quae est melior igitur:* quod Goerenz. ad Fin. I. 18, 61. trium suorum Codd. auctoritate munit, comp. de Divin. I. 15, 26. Ille mihi videtur *igitur* vere augurari.

Cap. XV. *ut terminaretur*) Exspectes propter antecedens *cogitasse* sequi debere: *iisdem finibus terminatum iri.* Atque haec quidem verborum consequutio necessaria foret, si verbum *cogitandi* hic propriam suam vim haberet: at *cogitasse* h. l. adsignificat *spectasse, consilium habuisse.*

33. *Licuit esse otioso Themistocli*) De hoc attractionis genere, e lingua graeca petito, doctissime copiosissimeque exposuit Krueger in *Untersuchung. über d. lat. Sprachl.* III. Heft. p. 359 - 372.

34. *illud*) Hoc distichon inscriptum erat statuae Ennii.

Mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres affecerat gloria: idemque,

Nemo me lacrumis decoret, nec funera fletu
Faxit. cur? volito vivo' per ora virum.

Sed quid poetas? opifices post mortem nobilitari volunt. quid enim Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervae, quum inscribere non liceret? quid nostri philosophi? nonne in his [7] ipsis libris, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina inscribunt?

35. Quodsi omnium consensus naturae vox est; omnesque, qui ubique sunt, consentiunt, esse aliquid, quod ad eos pertineat, qui vita cesserunt [8]: nobis quoque idem existimandum est. et si, quorum aut ingenio, aut virtute animus excellit, eos arbitramur, quia natura optima sunt, cernere naturae vim maxime: veri simile est, quum opti-

7 Legendum cum S E. *iis*. V. Adn. in c. 3, 5. 8 Sic Dav. e Reg. — Ern. c. aliis *cesserint*. Alii *e vita c.*

panxit) H. e. composuit. V. Schuetz. Lex. Cic. s. v. Composuerat autem Ennius historiam romanam, in XVIII. libros distributam. — Pro *panxit* Ernestius cum multis Edd. vett. legit *pinxit*. Ex quo quidem exemplo tironibus videre licebit, eandem metaphoram alio loco aptissimam esse et elegantissimam, alio ineptam plane et ridiculam. Editores, qui lectionem *pinxit* receperunt, comparant graeca ποικίλλειν, δαιδάλλειν. Sic *pictura* pro poesi, *pictores* pro poetis leguntur. Omnia festiva atque lepida, suo scilicet loco, h. e., ubi ex toto verborum ordine, aut ex iis, quae illa vocabula comitantur, ea μεταφορικῶς accipienda esse patet. Si h. l. legeretur: „*Hic vestrum patrum facta versibus pinxit*,“ id et aptum et elegans esset; si vero nude *pinxit* ponitur, nonne putabimus, illud monumentum, in quo ista inscripta sunt, in pictoris defuncti honorem esse exstructum. Cf. Bentleium in Emend. ad h. l.

nec funera fletu faxit) V. Orellius in Observatt. ad Tusc. p. 389.

Phidias) Absolutissimum Phidiae opus celebrabatur Minervae statua eburnea, cuius in clypeo caelaverat Amazonum praelium intumescente ambitu parmae, eiusdem concava parte deorum et gigantum dimicationem, auctore Plinio H. N. XXXIV, 8. Atque in hoc clypeo imaginem sui similem incluserat, ut, si quis olim eam avellere voluisset, soluta compage, tota operis colligatio solveretur. V. Aristot. de Mundo c. VI. Valer. Maxim. VIII. 14, 6.

sui similem speciem) Gesner. Thes. L. L. „Haec differentia Diomedis: „*Sum similis tui, moribus; similis tibi, figura*“ non semper vera est, quia utrumque indifferenter reperitur.“ V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 197.

sua nomina inscribunt) pro Arch. XI. 26. „Ipsi illi philosophi etiam illis libellis, quos de contemnenda gloria scribunt, nomen suum inscribunt: in eo ipso, in quo praedicationem nobilitatemque despiciunt, praedicari de se ac nominari volunt.“ Eandem sententiam expressit Valer. Maxim. VIII. 14, 3. extr.

35. *cernere naturae vim maxime*) Verr. III. 15, 35. consistere in re frumentaria *maxime*. Sic saepe cum magna quadam vi atque efficacia adverbium in sententiae cl u-

mus quisque maxime posteritati serviat, esse aliquid, cuius is post mortem sensum sit habiturus.

XVI. 36. Sed ut deos esse natura opinamur; qualesque sint, ratione cognoscimus: sic permanere animos arbitramur consensu nationum omnium; qua in sede maneant, qualesque sint, ratione discendum est. cuius ignoratio finxit inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine caussa videbare. in terram enim cadentibus corporibus, iisque [9] humo tectis, e quo dictum est *humari*, sub terra censebant reliquam vitam agi mortuorum. quam eorum opinionem magni errores consecuti sunt: quos auxerunt poetae. 37. Frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculae et pueri, movetur audiens tam grande carmen:

Adsum atque advenio Acherunte vix, via alta atque ardua,
Per speluncas, saxis structas asperis, pendentibus,
Maxumis: ubi rigida constat crassa caligo inferum:

tantumque valuit error, qui mihi quidem iam sublatus videtur, ut, corpora cremata quum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quae sine corporibus nec fieri possent, nec intelligi. animos enim per se ipsos viventis non poterant mente complecti: formam aliquam figuramque quaerebant. Inde Homeri tota νεκυία: inde ea, quae meus

9 Ern. c. vulg. *hisque.* Male.

sula ponitur. V. Goerenz. ad Legg. II. 26, 75. p. 216.

Cap. XVI. 36. *cuius ignoratio*) H. e. quae (sc. ratio) minus exculta.

consequuti sunt) H. e. simul sequuti sunt. Id propterea monendum existimavi, quod recentissimis quoque temporibus haud paucos viros doctos perversa illa imbutos vidi opinione, ut verba composita saepe vices sustinere verborum simplicium statuerent. Quo in errore, ut alios omittam, versantur Bremi ad Corn. Nep. Themist. VII. 2. p. 47. Pelop. V. 1. p. 240. et Ramshorn *Lat. Gr.* §. 206. p. 693. In ipsa rei natura positum est, ut verba compos. simplicium notionem habere non possint. Longe alia res est in verbis simplicibus, quae saepe a poetis, interdum etiam a pedestris orationis scriptoribus compositorum loco ponuntur, ut *linquere* pro *relinquere.* Ad verbum *consequi* cf. infra c. 38, 91. et Adnot. in c. 40, 96. III. 2, 3. et 27, 64.

37. *Adsum*) Sunt trochaici tetrametri catalectici. — Ceterum latinus poeta euripideae Hecubae initium imitando videtur expressisse, ubi Polydori εἴδωλον ita:

ἥκω, νεκρῶν κευθμῶνα καὶ σκότου πύλας
λιπών, ἵν' Ἅιδης χωρὶς ᾤκισται θεῶν.

Homeri — νεκυία) Ita inscriptus est liber XI (*Λ*) Odysseae: in quo libro Ulixes inferos adiisse et cum umbris colloquutus esse fingitur. Cf. N. D. III, 16. ibique Davis. p. 550. Cr.

quae — Appius νεκρομαντεία faciebat) de Divin. I. 58. psychoman-

amicus Appius νεκρομαντεῖα faciebat [1]: inde in vicinia nostra Averni lacus,

Unde animae excitantur obscura umbra, apertoque [2] *ostio*
Alti Acheruntis, salso [3] *sanguine, mortuorum imagines* [4].

Has tamen imagines loqui volunt; quod fieri nec sine lingua, nec sine palato, nec sine faucium, laterum, pulmonum [5] vi et figura potest. 38. nihil enim animo videre poterant; ad oculos omnia referebant. Magni autem est ingenii, sevocare mentem a sensibus, et cogitationem a [6] consuetudine abducere. itaque credo equidem, etiam alios tot saeculis; sed, quod litteris exstet proditum [7], Phe-

1 V. Adn. 2 Sic W. c. Vossio. — Or. c. Ern. vulg. *aperto ostio* retinuit: quod, nisi hiatum statuamus, metro refragatur. Bentl. coni. *obscurae umbrae, aperto ostio:* quod pari modo metro repugnat. 3 Sic Reg. aliique Codd. — Ern. ex Edd. vett. recepit *falso.* Recte. V. Adn. Dein, ut dactylum (*sanguine*) in quarto pede vitemus (v. Hermann. Elem. doctr. metr. p. 87.) legendum videtur *sanguine falso.* 4 Sic Codd. aliquot. ML. — Ern. c. vulg. *imagines mortuorum,* contra metrum. 5 Ern. cum aliis *sine f. laterumve et pulmonum.* 6 Or. c. R. PD. *ab.* 7 Sic e coni. Ern. Alii *exstet, Ph.* Or. *proditum* uncinis cinxit. Alii *exstet, probo, Ph.*

tia (h. e. loca, ubi manes evocati responsa dant)—, quibus Appius amicus tuus uti solebat. De Appio v. Turneb. in Legg. II, 13. p. 648. Cr. — Obscurius dictum est *quae νεκρ. faciebat.* Hinc Bentleius *consulebat*, Davisius *adhibebat* legendum suspicabatur. Equidem vix dubitaverim, quin vox νεκρομαντεῖα a glossatoris manu illata sit. Etiam verborum collocatio scrupulum aliquem mihi iniiciebat.

Averni lacus) „In Campania prope Cumas, Baias et Puteolos erat Avernus lacus, Proserpinae sacer, cuius aquae adeo putentes erant, ut supervolitantes aves deciderent mortuae. Ibi descensus ad inferos credebatur.“ *Neide*, qui conferre iubet Heynii Exc. II. ad Aen. VI. et Meyeri *Darstellungen aus Italien* p. 464. sqq. Adde Davis. ad h. l.

Unde animae) Sunt trochaici tetrametri catalectici.

salso sanguine) *Salsum sanguinem* dictum putat Neidius, quia hostiae mola adspergerentur, quarum sanguis in sacrificiis, quae ad excitandos ab inferis mortuos ferebantur, in foveam fundebatur, comp. Homero Odyss. λ, 35. Alibi etiam legitur *salsus sanguis*, ut apud Macrob. VI. 2. ex Ennio et Non. p. 192. ex Attio. Similiter Ennius ap. Lucret. I. 126. dixit *lacrimas effundere salsas*, et Virgilius *salsum sudorem:* ex quibus locis Orellius colligit, esse hoc epitheton ornans succorum animalium fere omnium, *salsumque sanguinem* vel de sanguine effuso a vulneratis dici, vel de recenti cadaverum cruore. Itaque, si haec lectio retinetur, verba *salso sanguine* coniungenda sunt cum verbo *excitantur.* At haec verborum iunctura durissima est. Quare non dubito, quin legendum sit: *falso sanguine:* quod non recepit quidem, sed probavit Orellius. *Falsus sanguis* i. e. quasi sanguis, quia mortuorum imagines sanguine non omni destituti videntur, quamquam exsangues dumtaxat umbrae sunt.

38. *etiam alios*) Scil. fuisse, qui animos hominum sempiternos esse putarent. — Eiusmodi ellipses non abhorrent a negligentiore dialogorum dicendi genere.

quod litteris exstet proditum) H. e. multi fuerint, qui animos immortales esse dicerent, sed ita,

recydes Syrius primus dixit, animos hominum esse [8] sempiternos: antiquus sane; fuit enim meo regnante gentili. hanc opinionem discipulus eius, Pythagoras, maxime confirmavit: qui quum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit magnam illam Graeciam tum [9] honore disciplinae, tum etiam auctoritate: multaque saecula postea sic viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti viderentur.

XVII. Sed redeo ad antiquos. rationem illi sententiae suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut descriptionibus explicandum. 39. Platonem ferunt, ut Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse, et didicisse Pythagorea omnia, primumque de animorum aeternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram, sed rationem etiam attulisse. Quam [1], nisi quid dicis, praetermittamus, et hanc totam spem immortalitatis relinquamus.

8 Or. c. R. D. *esse hominum.* 9 Sic male correxit W. vulg. *cum.* V. Adn. in V. 25, 72. 1 Codd. aliq. *rationes — quas.*

ut id litteris exstet proditum, primus Ph. S. dixit etc. Attendas ad hunc exquisitiorem subiunctivi cum coniunctione *quod* consociati usum. de Legg. I. 8, 25. *quod* perspicuum *sit*, — esse ad usum hominum — procreatas (pecudes): h. e. ita ut hoc. V. Goerenz. ad h. l. p. 36. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Eum. II, 1. mortuus erat Hephaestion, quem unum Alexander, *quod* facile intelligi *posset*, plurimi fecerat: h. e. eum ita plurimi fecerat, ut hoc f. i. p. Adde Curtium VIII. 2, 35. Lysimachi erat frater, tum primum adultus, et, *quod* facile *appareret*, indolis rarae.

meo regnante gentili) Scil. Servio Tullio: a quo Cicero gentem suam ducebat. Cf. Wyttenbach. ad Legg. II, 1.

tum honore disciplinae, tum etiam auctoritate) Observent tirones hanc verborum collocationem, qua duobus substantivis regentibus rectum potiori, quod primam sedem habet, addi solet. Academ. I. 3, 9. omninoque latinis et litteris *luminis*, et verbis attulisti: ubi Goerenz. p. 18. comparat Cat. Mai. 13, 45. coetu *amicorum* et sermonibus.

Cap. XVII. *descriptionibus*) formis geometricis. Sic *describere* proprie dicitur de geometrarum figuris vel delineationibus. Fin. V. 19, 50. (Archimedes) dum in pulvere quaedam *describit* attentius, ne patriam quidem captam esse sensit.

39. *quod Pythagoram*) Scil. sensisse ferunt. Fin. IV, 20. Negat Platonem, si sapiens non sit, eadem esse in caussa, *qua tyrannum Dionysium:* ubi e verbis *negat esse* elicienda sunt verba *esse dicit.* Tusc. IV, 20. quum aut se non idem videat consequutum, *quod alium*, aut alium idem, *quod se.* V. Krueger *Untersuchung. über d. lat. Spr.* III. Heft. p. 286. Alia ratio habetur in eiusmodi exemplis, quale est de Amic. I, 1. te suspicor iisdem rebus, *quibus me ipsum*, interdum gravius commoveri: ubi *me ipsum* ob antecedens *te* per quoddam genus attractionis positum est pro *ego ipse.* Utrumque dicendi genus diversissimum confudit Ochsner. Ecl. Cic. p. 313.

A. Ain' tu[2]? quum me in summam exspectationem adduxeris, deseris[3]? errare, mehercule, malo cum Platone, quem tu quanti facias scio, et quem ex tuo ore admiror, quam cum istis vera sentire.

40. *M.* Macte virtute! ego enim ipse cum eodem ipso non invitus erraverim. Num igitur dubitamus, an[4], sicut pleraque, sic et hoc[5]? (quamquam hoc quidem minime; persuadent enim mathematici:) terram in medio mundo sitam ad universi coeli complexum quasi puncti

2 Sic bene Da. e coni. pro vulg. *an tu.* 3 O1x. Guelf. *deseres:* quod maxime placet. 4 Bentl. *an* delendum censebat. Or. c. Ern. uncis cinxit. 5 Verba *sic et hoc* absunt a Reg. Eliens. 3. aliisque Codd. Hinc ea Or. uncis cinxit, recte monens, *et* sic positum non ciceronianum videri, obnoxiumque fuisse hunc l. interpolationi demonstrare O2x. exhibentes: *pleraque sub dubitatione accipimus.*

Ain' tu) Admirandi formula de re, quae nobis inexspectata accidit. Sic Terent. Andr. I. 1, 10. *Quid ais?* Ibid. V. 3, 4. *ain' tandem?* V. Ruhnken. ad ll. dd. Graece τί δαί; V. infra ad V. 12, 35. Nostro loco geminus est Academ. II. 19, 62. Ain' tu? quum res occultissimas aperueris in lucemque protuleris —; negabis, esse rem ullam, quae cognosci — possit: ubi Goerenz. p. 117. recte de binis suis Codd. nostro loco reponendum censet: *deseres?*

40. *non invitus erraverim*) Platonem quam vehementer admiratus sit Cicero, ex multis eius librorum locis apparet: quos omnes collegimus in l. d. de Cic. phil. p. 74. sq. ubi verba: *non invitus erraverim* haud nimis anxie premenda esse monui. „Cicero enim hanc ab interloquutore oblatam occasionem arripiens sententiam suam de Platone, inprimis in eius doctrina de animorum immortalitate, expromere voluisse videtur." Sic infra c. 21. verba: *ut enim rationem Plato nullam afferret (vide quod homini tribuam) ipsa auctoritate me frangeret* intelligenda sunt.

Num igitur dubitamus) H. e. Certumne est et extra dubium positum, terram — obtinere, an etiam haec res, sicut pleraeque, in dubitationem vocanda est; quamquam de huius rei veritate minime dubitare licet, quia, qui id nobis persuadent, mathematici sunt, qui nimirum nulli facile dubitationi locum relinquunt, sed, quicquid in eorum disciplinam cadit, ad liquidum perducere student. — *Num* est graecum ἄρα, quod ibi ponitur, ubi responsio exspectatur negans id, de quo erat interrogatum. V. Hermann. ad Viger. p. 823. nr. 293. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 174. p. 491. Zumpt. §. 67. p. 286. Hinc apparebit, ineptam esse opinionem Neidii, pro *num* legendum coniicientis *non.*

sic et hoc) Laurentius Valla negavit, Ciceronem particulam *et* pro *etiam* posuisse. In cuius posthac sententiam complures discesserunt Ciceronis Editores. At hodie nemo facile exsistet, qui Tullium *et* pro *etiam*, rarius quidem, dixisse infitias eat. Infra III. 13, 28. ex hoc *et* illa iure laudantur. Ibid. 19, 46. aliquid videamus *et* cibi. 24, 58. *et* Telamo ille. IV. 34, 73. Probe *et* ille. Orellius ad IV. 35. princ. ita agnoscit *et* pro *etiam* apud Ciceronem, ut plerumque tamen, vel sententia ipsa vel Codd. monentibus, aut delendum esse aut corrigendum vel *etiam* vel *ei* censeat. Multus est in exponenda hac re Creuzer. ad N. D. I, 39. p. 179. Cf. Beier. ad Offic. III. 6, 27. p. 227.

terram in medio mundo sitam) V. eruditam observationem Creuzeri ad N. D. II, 36. p. 352.

ad universi coeli complexum) H. e. si terram comparamus cum

instar obtinere, quod κέντρον illi vocant: eam porro naturam esse quattuor omnia gignentium corporum, ut quasi partita habeant inter se et[6] divisa momenta; ut[7] terrena et humida suopte nutu et suo pondere ad paris angulos in terram et in mare ferantur; reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae rursum[8] rectis lineis in coelestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. quae quum constent; perspicuum debet esse, animos, quum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est spirabiles, sive ignei, sublime[9] ferri. 41. Si vero aut numerus quidam sit animus,

6 Or. c. R. *ac*. 7 Ern. c. MLD. omisit *ut*. Male. V. Gernhard ad Lael. c. 24. p. 181. 8 Sic R. b. aliique Codd. Gebh. Db. — Or. c. Edd. vett. *sursum*. 9 Sic b. Col. PVMD. — Ern. c. aliis *in sublime*. V. Ada.

universi caeli complexu. Praepositio *ad* eleganter inservit comparationi. Liv. XXII, 22. homini non *ad* cetera punica ingenia callido. Infra c. 29, 70. nihil ad id, de quo agimus. V. Ruhnken. Dictata in Terent. Eun. II. 3, 69. Mueller ad de Orat. II. 6, 25. p. 202.

quattuor — corporum) H. e. quattuor elementorum, e quibus omnia oriantur. Nostro loco lux affulget ex Academ. I. 6, 24. De natura autem — ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera esset efficiens, altera autem quasi huic se praebens, eaque efficeretur aliquid. In eo, quod efficeret, vim esse censebant: in eo autem, quod efficeretur, materiam quandam: in utroque tamen utrumque; neque enim materiam ipsam cohaerere potuisse, si nulla vi contineretur, neque vim sine aliqua materia; nihil est enim, quod non alicubi esse cogatur; sed quod ex utroque, id iam *corpus*, et quasi qualitatem quandam nominabant: ubi cf. Goerenz. p. 40. et Huelsemann. p. 366. sq.

ut quasi partita —; ut terrena) Male Ernestius alterum *ut* delevit. Saepe enim apud Ciceronem *ut* iteratur. Legg. I. 19, 50: ubi Goerenz. plura exempla congessit. —

Momenta motus, vel motus leges. N. D. II. 46. pr. In aethere astra volvuntur: quae se et nixu suo conglobata continent, et forma ipsa figuraque sua momenta (*d. Gleichgewicht*) sustentant.

suopte nutu et suo pondere) N. D. II, 39. terra — globosa, et undique ipsa in sese *nutibus suis* conglobata: ubi Wyttenbach. in Select. Schol. p. 760. Cr. haec addit: *Nutus* a Graecis νεῦσις, ab hodiernis dicitur *tendentia*, quia omnes partes terrae in ipsam tendunt. In medio debent convenire earum pulsus et efficere earum vim centripetam, quam hodierni ita vocarunt. — De pronomine *suo* cum enclitica *pte* cf. de Orat. III. 3, 10. *suapte* interfectum manu. De Legg. I. 18, 49. *suapte* natura virtus expetitur: ubi v. Goerenz. p. 78.

ad pares angulos) H. e. ad rectos angulos, ad perpendiculum.

illae superiores) Scil. terra et aqua, *hae* sc. ignis et aër.

sublime ferri) Alii legunt *in sublime ferri*. Male; Cicero enim identidem *sublime* adverbialiter pro *in sublime* dixit. Infra c. 43. princ. *humine* an *sublime* putrescat: ubi pro *in sublimi* positum est. N. D. II. 56. (sonus) natura *sublime* fertur: ubi v. Creuzer. p. 446. V. Hein-

quod subtiliter magis quam dilucide dicitur, aut quinta illa, non nominata magis quam intellecta [1] natura: multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. Horum igitur aliquid animus est; ne [2] tam vegeta mens aut in corde, cerebrove, aut in Empedocleo sanguine demersa iaceat. XVIII. Dicaearchum vero cum Aristoxeno, aequali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus: quorum alter ne condoluisse quidem umquam videtur, qui animum se habere non sentiat; alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad haec transferre conetur. Harmoniam autem ex intervallis sonorum nosse possumus; quorum varia compositio etiam harmonias efficit pluris: membrorum vero situs et figura corporis, vacans animo, quam possit harmoniam efficere, non video. Sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro concedat Aristoteli; canere ipse doceat. bene enim illo proverbio Graecorum praecipitur,

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

42. Illam vero funditus eiiciamus individuorum corporum levium et rotundorum concursionem fortuitam:

1 V. Adn. 2 Sic Dav. c. aliis. — Ern. c. aliis *nec.* — b. BSE. *nec — iacet.*

dorf. ad. N. D. II. 39, 101. p. 213. sq. et Ochsner. Ecl. Cic. p. 55. Cf. infra Adnotata in IV. 18, 42.

41. *quinta illa*) Scil. ἐντελέχεια. V. supra c. 10, 22.

non nominata magis quam intellecta natura) Sic Wolfius cum Oix. scripsit, h. e. aeque intellecta ac nominata. Ipse suam lectionem, auctore Orellio, in praelectt. sic explicabat: „natura, cuius non magis nomen est, quam intellectus:" quae quidem explicatio aperte abit a vero, quoniam illa natura ἐντελεχείας nomen habebat. Quare hoc potius modo interpretandum puto: natura, quam non magis apto verbo designare possumus, quam clare perspicere. Cf. supra 10, 22. De voculis *non magis quam* v. Grotefend. *Lat. Gr.* §. 270. p. 431. sq. Orellius lectionem vulgatam, Codd. tantum non omnium et Edd. auctoritate nisam revocavit: *non nominata magis, quam non intellecta natura,* eamque sic explanavit: „aeque non intellecta ac nominata," i. e. non tam intellecta, quam nominata dumtaxat, scil. ab Aristotele. In eandem sententiam Schuetzius edidit: *illa nominata magis quam intellecta.*

Cap. XVIII. *haec magistro concedat*) H. e. philosophiam Aristoteli relinquat, ipse vero arti musicae operam det, eâque alios imbuat.

Quam quisque norit) Est trimeter iambicus. Eadem sententia graece expressa: Ἔρδει τις ἣν ἕκαστος εἰδείη τέχνην. Aristoph. Vesp. 1422. Suid. s. v. ἔρδοι. V. Davis. ad. h. l.

42. *levium*) Sic scribendum, non *laevium;* ductum est enim a λεῖος. Cic. de Univers. c. 6. Deus *levem* mundum fecit et undique aequabilem. N. D. I, 24. esse corpuscula quaedam *levia*, alia aspera: ubi v. Creuzer. p. 105., qui idem p. 106. multa de Leucippo Democritoque, atomorum doctrinae auctoribus, con-

quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem, [id est animalem,] [3] esse volt [4].

Is autem animus, qui, si est horum quattuor generum, ex quibus omnia constare dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum videri video Panaetio; superiora capessat necesse est. nihil enim habent haec duo genera proni, et supera semper petunt. Ita, sive dissipantur, procul a terris id evenit; sive permanent et conservant habitum suum, hoc etiam magis necesse est ferantur ad coelum, et ab his [5] perrumpatur et dividatur crassus hic et concretus aër, qui est terrae proximus. calidior est enim, vel potius ardentior, animus, quam est hic aër, quem modo dixi crassum atque concretum: quod ex eo sciri potest, quia corpora nostra, terreno principiorum genere confecta, ardore animi concalescunt. XIX. 43. Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc

3 Haec verba W. uncinis cinxit: quibus ea recte liberavit Or. „quia hoc significatu voc. *animalis* vix intrusisset glossator. Neutra vox quum satis per se placeret Ciceroni, utrumque posuit. Cfr. de Fin. III. §. 13. §. 55.“ 4 Sic aliquot Codd. D. Lall. — Ern. c. vulg. *voluit.* 5 Legendum c. SE. *iis.* V. c. 3, 5.

tulit. Adde Ochsner. Ecl. Cicer. p. 15.

concalefactam et spirabilem) H. e. igneis et aëriis partibus constantem. V. Aristot. de Anima I, 2.

Is autem animus) Expositis philosophorum de animorum natura opinionibus, Cicero suam ipse sententiam expromere aggreditur. Particula *autem* inservit transitioni, et saepe ita, ut sententiarum nexum interruptum repetat. V. Bremi ad Corn. Nep. Dion. III, 5. p. 155. Beier. ad Cicer. Offic. I. 8. princ. p. 55.

ex inflammata anima) H. e. ex igneis et aëriis partibus.

nihil habent haec duo genera proni) Nec ignis nec aër, quibus animus constare dicitur, deorsum suopte nutu et suo pondere feruntur.

sive dissipantur — sive permanent) Legg. II, 6. *sive fuit, sive non fuit*, nihil ad rem. N. D. II. 67. Impia consuetudo est contra deos disputandi, *sive* ex animo id *fit*, sive simulate: ubi v. Ochsner. in Ecl. Cic. p. 29. Raro subiunctivus ponitur. Infra c. 25, 60. *sive* anima, *sive* ignis *sit* animus“ subiunctivus locum habet propter orationem obliquam. Cf. supra c. 17, 40. Infra III. 6, 12. „*sive secetur* quid, *sive avellatur* a corpore.“ c. 15, 132. V. Zumpt. *Lat. Gr.* §. 77. 4. p. 391.

ex eo — quia) Sic Legg. I. 15, 43. nam haec nascuntur *ex eo, quia* natura propensi sumus ad diligendos homines, quod fundamentum iuris est: ubi Goerenz. p. 67. *quia* pro *quod* positum putat, ut vitaretur repetiti *quod* vicinitas.

Cap. XIX. 43. *Accedit ut*) H. e. praeterea fit, ut. de Orat. II. 48, 198. *Accedebat, ut* haec tu adolescens pro re publica queri summa cum dignitate existimarere. Cf. de Senect. 6. et quos locos Mueller ad de Or. l. d. et Zumpt *Lat. Gr.* §. 80. p. 446. sq. protulerunt. Quid discriminis intercedat inter *accedit quod* c. indic. et inter *accedit ut* c. subiunctivo, facile ex nostro loco erui poterit. *Accedit, quod facilius animus evadit* rem designaret,

aëre, quem saepe iam appello, eumque perrumpat, quod nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quae possit cum animi celeritate contendere. qui si permanet incorruptus, suique similis: necesse est ita feratur, ut penetret et dividat omne coelum hoc, in quo nubes, imbres ventique coguntur; quod et humidum et caliginosum est propter exhalationes terrae. Quam regionem quum superavit animus, naturamque sui similem contigit et agnovit; iunctis ex anima tenui et ex ardore solis temperato ignibus insistit, et finem altius se efferendi facit. tum[6] enim sui similem et levitatem et calorem adeptus, tamquam paribus examinatus ponderibus, nullam in partem movetur; eaque ei demum naturalis est sedes, quum ad sui simile[7] penetravit, in quo nulla re egens aletur et sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur.

44. Quumque corporis facibus inflammari soleamus ad omnis fere cupiditates, eoque magis incendi, quod iis aemulemur, qui ea habeant, quae nos habere cupiamus: profecto tunc erimus beati[8], quum, corporibus relictis, et cupiditatum et aemulationum erimus expertes. quodque nunc facimus, quum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus et visere, id multo tum faciemus liberius,

6 Sic W. c. Dav. e Bentl. coni. — Ern. c. vulg. *cum*. 7 Ern. c. pluribus Edd. vett. *similem*. 8 Sic W. c. multis Edd. vett. — Or. c. B. b. Oxonn. omnibus, PML. Gebh. D. Ern. *prof. beati erimus*: quod minus placet.

quae vere esset: *accedit, ut f. a. evadat* rem adsignificat, quae non vere ita esse ponitur, sed quae ita cogitanda sit. Cf. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 183. p. 545. — Quî autem particula *ut* post *accedit* sequi possit, exponemus infra ad V. 21, 62.

omne caelum hoc) *Caelum* hic est atmosphaera nostra, in qua sunt nubes. Hinc etiam pro aëre ponitur. V. Schuetz. Lex. Cic. s. v.

iunctis — ignibus insistit) Haec et quae sequuntur verba illustrantur Ciceronis loco N. D. II, 46. Sunt autem stellae natura flammeae; quocirca terrae, maris, aquarum vaporibus aluntur iis, qui a sole ex agris tepefactis et ex aquis excitantur: quibus altae renovataeque stellae atque omnis aether refundunt eadem et rursus trahunt indidem, nihil ut intereat aut admodum paululum, quod astrorum ignis et aetheris flamma consumat.

tanquam paribus examinatus ponderibus) H. e. „tanquam ad aequilibrium redactus, materiâ, quae eiusdem est gravitatis specificae, circumfusus.“ *Neide.*

44. *visere*) Hoc verbum nunquam idem significat, quod *videre*, sed semper adiunctam habet notionem aliquid diligenter et accurate inspiciendi, explorandi, examinandi. Est enim verbum intensivum, ductum a verbo *videndi*. Egregie huius

totosque nos in contemplandis rebus perspiciendisque ponemus; propterea quod et natura inest in [9] mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri visendi [1]; et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum coelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem dabunt. 45. Haec enim pulchritudo etiam in terris *patritam* [2] illam et *avitam* (ut ait Theophrastus) philosophiam, cognitionis cupiditate incensam [3], excitavit. praecipue vero fruentur ea, qui tum etiam, quum has terras incolentes, circumfusi erant caligine, tamen acie mentis dispicere cupiebant. XX. Etenim si nunc aliquid assequi se putant, qui osti-

9 Sic R. b. LD. — Ern. c. vulg. omisit *in*. V. Gernhard. ad Cat. M. II. p. 11. 1 Sic R. O1x. et plures Edd. vett. — b. mCVML. D. Lall. Ern. *videndi*: probante Goerenz. ad Fin. II. 14. p. 193. 2 Sic W. c. ML. e Nonio. — Or. revocavit vulg. *patriam*, alteram lectionem ideo reiiciens, quod adiungitur, *ut ait Theophrastus;* latinus scriptor si laudaretur, ferendam fore. Recte; nec alibi ap. Cic. legitur vox *patritus*, et in Verr. I. c. 2. *res patria et avita* dr. 3 Neide coni. *incensus*, prob. Wolfio in Prael, At v. Adn.

vocis vim propriam illustrat locus, qui infra V, 3. legitur. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Alcib. VI, 1. p. 113. Uti in hunc quem tractamus locum verbum *visendi* optime videtur quadrare; ita vehementer addubito, an idem „*cupidus veri visendi*" apte et e linguae latinae indole a Wolfio pro vulg. *videndi* repositum sit. Recte quidem dicitur *visere*, *quid verum sit;* sed vix credam, a probis scriptoribus dictum esse *visere verum*.

45. *Haec enim pulchritudo*) H. e. harum rerum caelestium pulchritudo. Est enim elegans pronominum usus, ut sequente substantivo, quocum coniuncta sunt, quasi attracta in eo casu, quem istud substantivum habet, ponantur. Vel, ut clarius rem exponam, pronomina et demonstrativa et relativa saepe ita se ad sequentia substantiva applicant, ac si in enunciato antecedente vel uno nomine vel toto enunciato notio eius expressa esset, quamquam non expressa est. Pronomen igitur sequenti substantivo applicatum vel eo quasi attractum positum est pro genitivo. Cuius dicendi generis largam exemplorum copiam suppeditat Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 159. p. 354: cum quo comparandus est Krueger in: *Untersuch. über d. lat. Spr.* III. Heft. p. 127. sq. — *Haec pulchritudo* ita dictum est, ac si iam in antecedente enunciatione de pulchritudine sermo esset; nec tamen quicquam aliud dictum est, nisi caussa pulchritudinis. Sic Terent. Andr. I. 1, 72. Omnes laudare fortunas meas. *Hac fama* impulsus Chremes ultro ad me venit (h. e. huius rei fama).

patritam — excitavit) Sententia: Caelestium rerum pulchritudo in caussa fuit, ut maiores, cognitionis cupiditate accensi, animum applicarent ad philosophiam. — Paullo audacius dictum *philosophia cognitionis cupiditate accensa* pro: *ph., quae orta est e cog. cupiditate*, nec tamen ita, ut lectio sollicitanda esset.

dispicere) Huius verbi vim ea qua solet elegantia enodavit Ernestius Clav. Cic. s. v.

Cap. XX. *aliquid assequi se putant*) H. e. rem maximi momenti. Pari modo Graeci dicunt *τί*. Plat. Symp. c. I, 4. *ὑμᾶς τε τοὺς ἑταίρους ἐλεῶ, ὅτι οἴεσθέ τι ποιεῖν,*

um Ponti viderunt[4], et eas angustias, per quas penetravit ea quae est nominata Argo, quia[5]

Argivi in ea, delecti viri,
Vecti, petebant pellem inauratam arietis;

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda:

quod tandem spectaculum fore putamus, quum totam terram contueri licebit, eiusque quum situm, formam, circumscriptionem, tum et habitabilis regiones, et rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris vacantis?

46. Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quae videmus. neque enim est[6] ullus sensus in corpore: sed, (ut non solum physici[7] docent, verum etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt,) viae quasi quaedam sunt ad oculos, ad auris, ad naris, a sede animi perforatae. itaque saepe aut cogitatione, aut aliqua vi morbi impediti, apertis atque integris et oculis et auribus, nec

4 O1x et Db. de Bentl. coni. *viderint*. Probabiliter. 5 V. Adn. 6 Or. c. R. D. *est enim*. Rectissime. 7 Or. c. R. aliisque Codd. *physici solum*.

οὐδὲν ποιοῦντες, h. e. magnum quiddam facere. Cf. Wyttenbach. ad Plat. Phaedon. p. 233. Sic Ovid. Trist. I, 2. Est *aliquid*. Sic *aliquis* et *τὶς*, eximius aliquis, aliquis magna auctoritate, dignitate, divitiis pollens. Theocrit. XI, 79. *δηλονότ' ἐν τᾷ γᾷ κἠγὼν* (sc. Cyclops) *τὶς φαίνομαι ἦμες*. V. Viger. p. 152. ad eumque Hermann. p. 731. et Reynders. ad Platon. Sympos. p. 5.

angustias) Scil. Hellespontum et Bosporum Thracium.

Argivi) Sunt iambici trimetri acatalecti, ex Ennii Medea desumti, nonnihil immutati, qui ad Herennium II, 22. et ap. Priscian. de Metr. Com. p. 1325. ita leguntur: *Argo, qua vecti Argivi delecti viri Petebant illam pellem inauratam arietis.* — In Ernestii editione verba *Argo quia* trahuntur ad versus. Ipse vero versus incipit a verbis *delecti viri*. Antecedentia igitur verba extra versum collocanda sunt, ut tamen voces ab ipso poeta adhibitae diversa scriptura distinguantur ab iis, quae a Cicerone addita sunt, et quidem hoc pacto: „per quas penetravit ea quae est nominata *Argo*, quia *Argivi* in ea

delecti viri
Vectí petébant péllem ináuratam
árietis. —

Expressi sunt autem hi versus ex Euripid. Medea, v. 5. *ἀνδρῶν ἀρίστων, οἳ τὸ πάγχρυσον δέρος Πελίᾳ μετῆλθον*. De Ennii versibus cf. H. Planck. de Ennii Medea, Gotting. 1807. p. 75. sq.

Europam) Idem versus laudatur N. D. III, 10. Intelligitur autem fretum Herculeum s. Gaditanum inter Hispaniam et Africam.

46. *ut non solum physici*) Davisius ad partes vocat Theodoret. Therap. I. p. 15. *Κατὰ γὰρ τὸν Ἐπίχαρμον, τὸν Πυθαγόρειον, λέγω· Νοῦς ὁρᾷ καὶ νοῦς ἀκούει· τἄλλα κωφὰ καὶ τυφλά.*

aperta et patefacta viderunt) H. e. qui ista corpore aperiendo et secando perscrutati sunt.

videmus, nec audimus: ut facile intelligi possit, animum et videre et audire, non eas partis, quae quasi fenestrae sunt [8] animi; quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat et adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quae numquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur, ut idem [9] omnium iudex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora et dilucidiora cernentur, quum, quo natura fert, liber animus pervenerit. 47. Nam nunc quidem, quamquam foramina illa, quae patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est; tamen terrenis concretisque corporibus sunt intersepta quodammodo: quum autem nihil erit praeter animum, nulla res obiecta impediet, quo minus percipiat [1], quale quidque sit.

XXI. Quamvis copiose haec diceremus, si res postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis coelestibus esset habiturus. 48. Quae quidem cogitans, soleo saepe mirari nonnullorum insolentiam philosophorum, qui naturae cognitionem admirantur, eius-

8 Nonnulli Codd. *sint.* 9 Sic W. cum plerisque Edd. vett. — Olx. P. *et idem.* R. b. Col. CV. Gebh. D. Ern. *et is.* Male. V. Goerenz. ad Fin. II. 5. p. 139. 1 Cod. Cantabr. *perspiciat.*

nisi id agat) H. e. nisi animus ad rem attentus sit. Sic Terent. Andr. II. 5, 4. *hoc agam*, h. e. ad hoc attendam. Eleganter hanc formulam enucleavit Ruhnken. in Dictat. ad Ter. Andr. I. 2, 15. Nimirum „haec formula, qua qui spectant vel audiunt attento animo esse iubentur, ex veterum sacris manavit. Nam sacerdos, antequam victima immolaretur, clamabat *hoc age*, monens populum, ut huic rei intentus esset." Contra *alias res agere* est non attentum esse.

Cap. XXI. 47. *Quamvis copiose*) *Quamvis* pro *valde*, seu *vel* cum superlativo passim ponitur. Infra III. 30, 73. stultitiam accusare quamvis copiose licet. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Datam. IV, 3. ad Cic. Fin. II, 18. p. 182. et Beier. ad Offic. I. 25, 86. p. 197.

48. *philosophorum*) Epicurei intelligendi sunt, quorum disciplinam, ubicunque potuit, graviter reprehendit Cicero atque notavit. V. nos in l. d. de Cic. ph. p. 78. sq. — Ceterum facile quis quaerat, quonam tanquam vinculo sententiae antecedentes cum iis, quae iam sequuntur, constrictae teneantur. Nimirum superiore disputatione inde a c. 18, 42. Tullius illud demonstrare conatus est, ex accurata et diligenti naturae cognitione animorum immortalitatem colligi posse. Etenim animos, quum e corpore excesserint, sublime latum iri et in caelestibus regionibus naturam sui similem adeptos substituros esse. Ad hanc opinionem naturae contemplatione quum aperte adducamur: profecto non possumus, quin miremur Epicureorum insolentiam, qui, tametsi naturae cognitione gloriantur, eâque ab omni superstitione praeceptisque de statu futuro opinionibus liberatos se dicunt, ta-

que inventori et principi gratias exsultantes agunt, eumque venerantur ut deum: liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore [2] sempiterno, et diurno ac nocturno metu. Quo terrore? quo metu? quae est anus tam delira, quae timeat ista, quae vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis?

— Acherusia templa alta Orci
— — — pallida leti,
Obnubila tenebris loca [3].

Non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non

2 Bentl. coni. *errore* — *Quo errore?* ob male intellectam vocem *dominis*. 3 V. Adn.

men nihil aliud e naturae studio didicerunt, nisi se, quum tempus mortis venisset, totos esse perituros. — Totam hanc de Epicureis digressionem ab hoc loco alienam quodam modo esse vel certe longius arcessitam, negari non potest; sed, quod paullo antea monuimus, Cicero, ubicunque occasio offertur, vana atque inania huius disciplinae decreta carpere et traducere studet.

eiusque inventori — ut deum) Ad illustrandum hunc locum egregie facit Lucretius V. 8. sqq. ubi Epicurus divinis effertur laudibus:

— *Deus* ille fuit, *Deus*, — —
Qui princeps vitae rationem invenit eam, quae
Nunc appellatur sapientia; quippe per artem
Fluctibus e tantis vitam tantisque tenebris
In tam tranquilla et tam clara luce locavit.

Cfr. Cicero N. D. I. 16.

principi) H. e. auctori. V. Schuetz. Lexic. Cic. s. v.

videlicet) H. e. videre licet, haud dubie, non obscurum est, utique. Probe tenendum, nunquam hanc voculam simplici explicandi vi poni, sed semper adiunctam habere quandam ironiae notationem. Infra V. 36, 103. sed apud alios loqui *videlicet* didicerat (Demosthenes), non multum ipse secum. Cf. II. 4, 11. III. 12, 26. Eandem fere vim habent particulae *scilicet*, *nimirum*, *nempe*, *quippe*. V. Heindorf. ad Horat. Sat. I. 10, 1. II. 3, 106. et alibi. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 187. p. 561. sq. Zumpt. §. 67. p. 281. Cf. Adnotata in c. 22, 52.

Acherusia) Hi versiculi desumti videntur ex Ennii Andromacha. Lallemand. e tribus Codd. Regiis edidit: alta Orci *salvete infera*: quae ultima verba haud dubie a VV. DD. illata sunt e Varr. L. L. VI. p. 66. Scilicet Cicero sciens praetermisit, quippe quae nihil ad rem suam facerent, ut recte monet Davisius.

templa alta Orci) Lucret. I, 121. sq. Etsi praeterea tamen esse *Acherusia templa* Ennius aeternis exponit versibus. — *Templum* enim prima ac propria significatione erat certum quoddam caeli spatium ab auguribus lituo descriptum, intra quod augurium agebatur vel alitum volatus observabatur. Deinde haec vox de quovis loco inaugurato et sancto ponebatur, ut h. l. de Orco. Sic etiam de Divin. I, 20. de caelo dicitur. Cf. Ernesti Clav. Cic. s. v. Ochsner. Ecl. Cic. p. 241.

Obnubila tenebris loca) Sic habetur in R. Oxonn. plerisque P D. Lall. Or. (nisi quod hic ex nonnullis Codd. scripsit *nubila* pro *obnubila*). Ernesti cum vulgata edidit: *obnubila obsita tenebris loca.* Vox *obsita* ab haud paucis Codd. abest. Versus igitur hoc modo dispescendi videntur:

Acherusia templa alta Orci — ᴗ — ᴗ —
ᴗ — ᴗ — ᴗ *pallida leti*, *obnubila*
Tenebris loca — ᴗ — ᴗ — ᴗ — ᴗ —.

timeat, et quod falsa esse cognoverit? ex quo [4] intelligi potest, quam acuti natura sint, qui [5] haec sine doctrina credituri fuerint. 49. Praeclarum autem nescio quid adepti sunt, quod [6] didicerunt, se, quum tempus mortis venisset, totos esse perituros. quod ut ita sit [7], (nihil enim pugno;) quid habet ista res aut laetabile, aut gloriosum? nec tamen mihi sane quidquam occurrit, cur non Pythagorae sit et Platonis vera sententia. ut enim rationem Plato nullam afferret, (vide, quid homini tribuam,) ipsa auctoritate me frangeret: tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

XXII. 50. Sed plurimi contra nituntur, animosque quasi capite damnatos, morte multant: neque aliud est quidquam, cur incredibilis his [8] animorum videatur aeternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intelligere et cogitatione comprehendere. Quasi vero intelligant, qualis sit in ipso corpore, quae conformatio, quae magnitudo, qui locus; ut, si iam possent in homine

4 Or. cum R. aliisque *e quo*. V. Adn. 5 R. O2x. *quoniam*. Sic D. qui mox *credituri fuerunt*, uti R. O4x. Rom. 1469. Or. conferre iubet Wopk. p. 19. Garat. ad Milon. p. 105. Bon. 6 D. c. multis Edd. vett. *qui*. Quod equidem praeferam. 7 Codd. aliq. *quod ut sit*. Sic Da. Lall. V. Goer. ad Acad. II. 17. p. 104. 8 Legendum c. S. E. *iis*.

ex quo intelligi potest) Sic ubique fere Ciceroni dicitur *ex quo efficitur;* Orellius autem nostro loco e R. aliisque Codd. scripsit *e quo*. De discrimine, quod inter praepositiones *e* et *ex* apud Ciceronem intercedere solet, v. Goerenz. ad Fin. II. 5, 15. p. 136. et Ramshorn *Lat. Gr.* §. 150. p. 283. sq.

49. *Praeclarum autem — adepti sunt*) Particula *autem* continuandi vim habet, et quidem ita, ut interruptam orationem resumat. Cf. supra Adnotata in c. 18, 42. et Beier. ad Offic. I. 4, 11. p. 26. Bremi ad Corn. Nep. Attic. V, 4. p. 366. Sententiarum enim ordo hic est: Quae quidem cogitans soleo mirari n. i. ph., qui — venerantur ut deum, et praeclarum nescio quid adepti sunt. Verba *liberatos — credituri fuerint* παρενθετικῶς interiecta sunt.

Quod ut ita sit) Si concedamus, quod epicurei philosophi dicunt, *nos*, quum tempus mortis venisset, totos esse perituros: nihil est, in quo isti glorientur. Nec tamen illud concedendum est. Nihil est enim, quod nos cogat, ut in hanc discedentes opinionem, nullis suffultam rationibus, Pythagorae et Platonis sententiam, (sc. *animos immortales esse*), quae firmissimis nititur rationibus, reiiciamus.

ipsa auctoritate me frangeret) H. e. me convinceret, a mea sententia in suam adduceret. V. Ernesti Clav. Cic. s. v. De re ipsa cf. Adnotata in c. 17, 40.

Cap. XXII. 50. *Quasi vero intelligant*) Salsa ironia. Similiter pro Milone XXXI, 84. pulcherrime dicit Tullius: Est, est profecto illa vis; neque in his corporibus atque in hac imbecillitate nostra inest quiddam, quod vigeat et sentiat, et non inest in hoc tanto naturae tam praeclaro motu. *Nisi forte* idcirco esse non putant, quia non apparet, nec cernitur: proinde quasi nostram

vivo[9] cerni omnia, quae nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus, an tanta sit eius tenuitas ut fugiat aciem. 51. Haec reputent isti, qui negant, animum sine corpore se intelligere posse: videbunt, quem in ipso corpore intelligant. mihi quidem, naturam animi intuenti, multo difficilior occurrit cogitatio, multoque obscurior, qualis animus in corpore sit, tamquam alienae domi, quam qualis, quum exierit, et in liberum coelum quasi domum suam venerit. nisi enim[1], quod numquam vidimus, id quale sit, intelligere non possumus; certe et deum ipsum, et divinum animum, corpore liberatum, cogitatione complecti possumus[2]. Dicaearchus quidem et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset, intelligentia, nullum omnino animum esse dixerunt.

9 Sic e Bentl. coni. D. — Ern. vulg. *uno* retinuit. 1 Contra Codd. CVML. *Si enim.* 2 Sic R. b. aliique Codd. prob. Bentl. D. — Ern. retin. vulg. *non possumus.* Pessime. V. Adn.

ipsam mentem, qua sapimus, qua providemus, qua haec ipsa agimus ac dicimus, videre aut plane, qualis aut ubi sit, sentire possimus. Cf. Xenoph. M. S. I. 4, 9. Cyropaed. VIII. 7, 17. De particulis *quasi vero*, quae in ironicis sententiis locum habent, v. Beier. ad Offic. III. 9, 39. p. 248. Sic infra c. 35. 85. *Quasi vero* ista vi quicquam tum potuerit ei melius accidere.

fugiat aciem) Sic saepe *fugere* pro *effugere* dicitur, ut φεύγειν pro ἐκφεύγειν. Hinc: *id me fugit.* V. Goerenz. ad Fin. I. 10, 36. et Mueller. ad de Orat. III. p. 491.

51. *nisi enim — cogitatione complecti possumus*) Ego quidem, Cicero inquit, animum cum corpore coniunctum difficilius cogitatione comprehendere possum, quam eundem corpore liberatum. At enim, aliquis obiiciat, quod nunquam oculis vidimus, id quale sit, nec cogitatione complecti possumus. At, respondet Tullius; certe deum, quem nunquam vidimus, cogitatione complecti possumus. — Particulae *nisi enim* inserviunt obiectioni. Ex hac huius loci interpretatione sponte patet, Bouherii, particulam negativam post *intelligere* delendam et post *complecti* reponendam censentis opinionem, a Neidio probatam, perversam esse existimandam.

Dicaearchus quidem) H. e. Dicaearchus certe. Particula *quidem* respondet graeco μὲν quod dicitur solitario: quod ita ponitur, ut membrum oppositum omissum mente supplendum sit: qui quidem usus inprimis obtinet in pronominibus pers. et demonstr., in enunciati initio collocatis, veluti Xenophont. Cyrop. II. 2, 10. ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδα, ποίους τινὰς χρὴ μᾶλλον εὔξασθαι ἢ τοιούτους στρατιώτας ἔχειν. Sic Cicero paullo ante: *Mihi quidem — multo difficilior occurrit cogitatio*: ubi cogitatione supplendum: *quid vero alii sentiant, nescio.* De graeca particula v. Zeunium ad Viger. p. 537. Heindorf. ad Platon. Phaedon. p. 5. Passow *Gr. Lex.* s. v. μέν 2) f). Inprimis autem illud *quidem* a Cicerone addi solet nominibus propriis, ut saepe explicari possit per: *veluti, ut in exemplum afferam, exempli caussa.* Cf. infra c. 33. Aristoteles *quidem* ait. c. 34. Callimachi quidem epi-

52. Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet ut se quisque noscat. non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam figuramve noscamus. neque nos corpora sumus: neque ego, tibi haec dicens [3], corpori tuo dico. quum igitur, *Nosce te*, dicit, hoc dicit, *nosce animum tuum.* nam corpus quidem quasi vas est, aut aliquod animi receptaculum: ab animo tuo quidquid agitur, id agitur a te. hunc igitur nosse nisi divinum esset, non esset hoc acrioris cuiusdam animi praeceptum, sic ut tributum deo sit [4].

3 Sic D. e pluribus Codd. — Ern. c. vulg. *tibi dicens hoc.* 4 Sic W. c. M. D. — Vulgo additur sub uncis (*hoc est*), *se ipsum posse cognoscere.* Apertum glossema.

gramma — est. Lib. II. princ. Neoptolemus *quidem.* Ibid. c. 7. Metrodorus *quidem*, et passim alibi. Cf. Heindorf. ad N. D. II. 6, 16. p. 135. sq.

52. *nimirum*) Noli mirari, ne dubita, h. e. haud dubie, certe, utique. Est particula ironica, nata e *ne* (quod in compositis transit in *ni*, ut in *nihil*) et *mirum* scil. sit. Comparari potest comicorum *mirum ni.* Infra c. 35, 86. ubi v. Adnot. III. 14, 30. et nimirum haec est illa praestans et divina sapientia: ubi v. Adn. III. 30, 74. Cf. Beier. ad Offic. II. 20, 71. p. 136. et supra Adnot. in c. 21, 48.

praeceptum Apollinis) Legg. I. 22. Haec enim (philosophia) una nos cum ceteras res omnes, tum quod est difficillimum docuit, ut nosmet ipsos nosceremus: cuius praecepti tanta vis, tanta sententia est, ut ea non homini cuipiam, sed delphico deo tribueretur. ubi cf. Turneb. p. 593. Cr. Cf. Fin. V. 16.

non enim, credo) *Credo, puto, spero*, saepe extra nexum orationis ponuntur (v. Ruhnken. in Terent. Andr. II. 1, 13.) saepe habent vim ironiae. Infra III. 17, 37. 21, 50. Ita, *credo*, de honore aut de dignitate contendimus. Curtius VII. 8, 9. Admissi (legati Scytharum) in tabernaculum, iussique considere, in vultu regis (Alexandri) defixerant oculos, *credo*, quia magnitudine corporis animum aestimantibus modicus haudquaquam famae par videbatur. Sic apud Graecos *οἶμαι.* V. Monk. ad Eurip. Alcest. v. 363.

neque nos corpora sumus) Somn. Scip. 8. Sic habeto, non esse te mortalem, sed corpus hoc; nec enim tu is es, quem forma ista declarat, sed mens cuiusque is est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest.

quum igitur) Haec hausta sunt e Platonis Alcib. I. p. 131. a. (c. 54. ed. Buttm.) *ψυχὴν ἄρα ἡμᾶς κελεύει γνωρίσαι ὁ ἐπιτάττων γνῶναι ἑαυτόν.*

hunc igitur nosse) V. Plat. I. d. p. 129. a. (c. 50. Buttm.) Sententia designata est haec: Nisi cognitio sui divina esset, illud praeceptum, *nosce te*, non datum esset ab homine acrioris ingenii: quod quidem praeceptum tam praeclarum est, ut a deo profectum creditum sit. Ex qua explicatione illud quoque facile erues, cur dictum sit: *sic ut tributum deo sit*, non *esset.* Nimirum haec verba non pertinent ad ipsam sententiam conditionalem, antecedentibus verbis expressam, sed coniungenda sunt cum vocabulis: *acrioris cuiusdam animi praeceptum*, ita ut praedicati de his vocabulis enunciati vices sustineant. Significant enim nihil aliud,

53. Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciat [5]: dic, quaeso, ne esse quidem se sciet? ne moveri quidem se? ex quo illa ratio nata est Platonis, quae a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem posita est in sexto libro de re publica.

XXIII. „Quod semper movetur, aeternum est. quod autem motum affert alicui, quodque ipsum agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. solum igitur, quod se ipsum movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. 54. Principii autem nulla est origo. nam e principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset id [6] principium, quod gigneretur aliunde. quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. nam principium exstinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec a [7] se aliud creabit, siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne coelum, omnisque terra [8] consistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, qua a [9] primo impulsa moveatur. Quum pateat igitur, aeternum id esse, quod se ipsum moveat, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo:

5 Ern. c. Gebh. D. Lall. *nesciet.* 6 Ern. c. Gebh. omis. *id.* 7 Sic Edd. Or. *ex se:* sic Codd. aliq. Macrob. Somn. Scip. 2, 13. 8 Sic Ern. e corrupta lectione ap. Plat. γῆν — Recte Or. c. Codd. et plerisque Edd. vett., ut Bekk. ap. Plat. leg. γένεσιν. 9 Sic W. e Macrob. Somn. Scip. — Ern. *qua primo impulsa.* Sic R. b. PL. Vulgo *qua primo impulsu.*

nisi: *praeceptum deo dignum habitum*, vel *tam praeclarum*, vel *tam acris animi, ut deo tributum sit.* Proinde extra conditionalis orationis nexum posita sunt. — De re ipsa v. nos in l. d. de Cic. ph. p. 191.

esset — esset) Infra II. 21, 47. si nihil *esset* aliud, nihil *esset* homine deformius. Fin. II. 19. Quod quidem eius factum nisi *esset* iure laudatum, non *esset* imitatus filius. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 33.

Cap. XXIII. 53. *in Phaedro*) p. 318. T. X. ed. Bip. (§. 51. p. 245. ed. Hdrf.) Cf. Somnium Scipionis c. 8. Ciceronis interpretationem cum Platonis verbis comparavit Muretus V. L. VIII, 3.

quodque agitatur aliunde) Cf. N. D. II. 12. princ.

ne moveri quidem) H. e., uti nostrates dicere solent, *etiam non.* Cf. mox §. 54.

principium movendi) Passive pro: principium *motus.* Infra c. 28. multitudinem pecudum — ad *vescendum.* V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 265.

quod autem est animal [1], id motu cietur interiore et suo. nam haec est propria natura animi atque vis, quae si est una ex omnibus, quae se ipsa [2] semper moveat; neque nata certe est, et aeterna est."

55. Licet concurrant plebeii omnes philosophi, (sic enim ii, qui a Platone et Socrate et ab ea familia dissident, appellandi videntur) non modo nihil umquam tam eleganter explicabunt, sed ne hoc quidem ipsum quam subtiliter conclusum sit, intelligent. Sentit igitur animus se moveri: quod quum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri; nec accidere posse, ut ipse umquam a se deseratur. ex quo efficitur aeternitas: nisi quid habes ad haec. *A.* Ego vero facile sum passus, ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire: ita isti faveo sententiae.

XXIV. 56. *M.* Quid illa tandem [3]? num leviora censes, quae declarant inesse in animis hominum divina quaedam? quae si cernerem quemadmodum nasci possent, etiam, quemadmodum interirent, viderem. nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius corporis figuram, videor posse dicere, unde concreta, et quo modo facta

1 Or. c. Somn. Scip. *animal est*, auctore Beiero ad Off. I. 8. p. 58.
2 Sic D. et sqq. de Bentl. coni. pro vulg. *se ipsam.* V. Adn. in c. 30, 73.
3 Recte Or. c. W. in Ed. priori interpunxit: *Quid? illa tandem num* cett. V. Goerenz. ad Fin. II. 22, 74.

Bremi Corn. Nep. Attic. IX, 2. p. 374. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 169. p. 442.

54. *quae si est una ex omnibus*) H. e. si ex omnibus una animi natura hanc habet vim, ut se ipsa semper moveat.

neque nata — et) H. e. non solum non nata est, sed etiam aeterna est. V. Adnotata in c. 4, 7. Verbum substantivum *est* paucorum intervallo verborum iteratum ἔμφασιν quandam habet.

55. *tam eleganter*) H. e. subtiliter et acute, et cum delectu quodam. Sic Fin. II. 9. in hac divisione *elegantiam* desidero. — Hinc *elegantia* disserendi. Accurate harum vocum vim enucleavit Ernestius Clav. Cic. s. vv. *Elegans* dicitur is, qui *eligere* scit, qui accuratum ac diligentem rerum delectum habet. Sic Terent. Eun. III. 5, 18. elegans formarum spectator. V. Ruhnken. in Terent. Eun. III. 1, 18. et Scheller. Praecept. Stili lat. T. I. p. 10. et alibi.

Cap. XXIV. 56. *sanguinem, bilem — videor posse dicere unde concreta sint*) Est graeca constructio, attractionis nomine nota, qua subiectum enunciationis secundariae fit obiectum enunciationis primariae, uti h. l. pro: *sanguis, bilis — videor posse dicere unde concreta sint.* Haec graeca constructio frequentissima est apud Plautum et Terentium, apud posterioris aetatis scriptores rarior est. Verba autem,

sint: animum[4] ipsum, si nihil esset in eo, nisi id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari, quam vitis, quam arboris: haec enim etiam dicimus vivere. item, si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret, aut fugeret*, id quoque esset ei commune cum bestiis.

57. Habet primum memoriam, et eam infinitam rerum innumerabilium: quam quidem Plato recordationem esse volt vitae superioris. nam in illo libro, qui inscribi-

4 Sic Dav. e Codd. — Antea legebatur *per animum*. Pessime. Ern. *per* uncis inclusit. V. Adn. * V. Adn.

in quibus id attractionis genus obtinere solet, inprimis sunt ea, quae *intelligendi, dicendi, optandi, metuendi* notationem habent. Cicer. N. D. I. 26. *Istud* quasi *corpus* et quasi *sanguinem*, quid sit, intelligis? ubi multus est Davisius in hoc usu exemplis e latinis et graecis scriptoribus petitis illustrando. Thucyd. VII, 76. τοὺς μέλλοντας ἀπ' αὐτῶν λόγους (δείσαντες) μὴ ὑμᾶς πείσωσιν. Doctissime subtilissimeque hunc et graecae et latinae grammaticae locum persequutus est et illustravit Krueger in: *Untersuch. über d. lat. Sprachl.* III. Heft. §. 58—74. p. 133—179. Cf. Ochsner. Ecl. Cic. p. 42. sq.

animum ipsum) Vulgo legebatur *per animum ipsum* (v. V. L.): at praepositio *per* sine dubio a glossatore additum est ad accusativum explicandum. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 132. Not. p. 235. hunc accusativum pro absoluto habitum explicat per: *quod attinet ad.* Ego vero, nostro loco accuratius examinato, ad eam magis inclino sententiam, ut hunc accusativum antecedentis enunciationis conformatione quasi attractum et ad eam conformatum esse putem. Exempla a Davisio e latinis scriptoribus ad *absoluti accusativi* usum illustrandum collecta a re longe sunt alienissima. Eadem attractionis ratio statuenda videtur infra II. 16, 37. *Militiam vero,* ubi v. Adnotata, et Homer. Odyss. α. 275. μητέρα δ', εἴ οἱ θυμὸς ἐφορμᾶται γαμέεσθαι, ἂψ ἴτω εἰς μέγαρον: ubi accusativus μητέρα quasi attrahitur antecedentis versus constructione: μνηστῆρας μὲν ἐπὶ σφέτερα σκίδνασθαι ἄνωχθι.

haec enim) V. Adnotata in III. 4, 7. — De voce *vivere* cf. Fin. V, 14. Earum enim rerum quas terra gignit educatio quaedam et perfectio est, non dissimilis animantium, itaque et *vivere* vitem et mori dicimus, arboremque et novellam et vetulam, et vigere et senescere.

fugeret) Sic legunt PVD. Lall. cum Codd. — Ernestius retinuit vulgatam *refugeret.* Quum sermo est de universa illa animi facultate, qua alias res appetimus, alias aversamur, verbum simplex *fugere* locum habere solet; quum vero graviora mala, quae evitare studemus, commemorantur, verbum compositum *refugere* poni solet. Cf. Fin. V, 10. *appetenda — fugienda, fugere — appetere;* N. D. III, 13. omne animal *appetit* quaedam et *fugit* a quibusdam. Contra N. D. II, 47. ut a pestiferis et nocentibus *refugere* dicuntur. — Verum lectionem *refugeret* tuetur N. D. III, 13. „omne animal appetit quaedam, et fugit a quibusdam: quod autem *refugit*, id contra naturam est," et Fin. I, 12. appetendi et *refugiendi* initia. Quare hanc lectionem ut exquisitiorem retinendam esse cum Ochsnero in Ecl. Cic. p. 44. censeo.

57. *Habet primum*) V. Adnotata in IV. 35, 74.

libro) *Liber* est quodcunque vel minimi ambitus scriptum. V. Bremi. ad Corn. Nep. Lysand. IV, 2. p. 96.

tur Meno [5], pusionem quendam Socrates interrogat quaedam geometrica de dimensione quadrati. ad ea sic ille respondet, ut puer: et tamen ita faciles interrogationes sunt, ut gradatim respondens eodem perveniat, quo si [6] geometrica didicisset. ex quo effici volt Socrates, ut discere nihil aliud sit nisi recordari. quem locum multo etiam accuratius explicat in eo sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita: docet enim, quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem, declarare, se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere: nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum atque tantarum insitas et quasi consignatas in animis notiones, quas ἐννοίας vocant, haberemus, nisi animus, antequam in corpus intravisset, in rerum cognitione viguisset. 58. Quumque nihil esset, ut omnibus locis a Platone disseritur: (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat, idque solum esse, quod semper tale sit, quale ἰδέαν [7] appellat ille, nos speciem:)

5 Sic recte W. c. L. — Ern. c. vulg. *Menon*. Male. V. Adn. in c. 47, 113.
6 Egregia Lambini coni., Cod. R. firmata, pro vulg. *quasi*. Cf. IV. 36, 77.
7 Sic D. e Codd. — Ern. c. vulg. *qualem ideam*. Schuetz. quales ἰδέαν. Ern. susp. *quam ideam*. Cf. Adn.

Meno) d. p. 82. sq. c. XVI. p. 34. ed. Buttm. — Mox *nisi recordari* v. Plat. Men. c. XV. p. 32. Phaedr. p. 249. c.

in eo sermone) in Phaedone. p. 165. T. I. ed. Bip. (p. 72. e. c. 47. p. 74. ed. Hdrf.)

notiones, quas ἐννοίας vocant) Beier. ad Offic. III. 19, 76. ex hoc loco et e Divin. I. 57, 131. ex. intelligi posse censet, Stoicis probatam fuisse Platonis illam ἀνάμνησιν, de qua conferre iubet Stallbaum. Prolegg. in Phileb. p. XXVI. LXXIII. Quod mihi quidem non sane probabile videtur; nam in his Tusculanis multis locis Cicero decreta platonica stoicis admiscuit. Quare cum magna cautione circumspectissimoque iudicio versandum est in Stoicorum sententiis ex his libris libandis. Scilicet et Plato et Stoici notiones innatas esse, a deo mentibus nostris inditas esse statuerunt; sed Plato ita, ut eas e priori vita in hanc vitam ab ipso nascenti homine afferri censeret, Stoici eas oriri ex perceptionibus rerum externarum, per corporis sensus factis: quas vocabant ἐννοίας. V. Wyttenbach. ad Legg. I, 22. p. 143. Cr. Hoc igitur loco videtur Cicero Platonis de ideis doctrinam cum Stoicorum de notionibus innatis quodammodo consociasse.

58. *Quumque nihil esset*) Supple ex parenthesi: *quod oriretur et interiret.*

quod semper tale sit, quale ἰδέαν appellat ille) Concisius dictum pro: quod semper tale sit, quale est: quod (seu quam) ἰδέαν appellat ille. Cf. Academic. I. 8, 30. quia (mens) sola cerneret id, quod semper esset simplex et uniusmodi, et *tale quale esset:* hanc illi ideam appellabant — nos vero speciem possumus dicere. — Ceterum pro *quale* vulgo legebatur *qualem:* quae lectio nescio an praeferenda sit. In

non potuit animus haec in corpore inclusus agnoscere; cognita attulit: ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. neque ea plane videt animus, quum repente in tam insolitum [8] tamque perturbatum domicilium immigravit; sed quum se collegit atque recreavit, tum agnoscit illa reminiscendo. ita nihil aliud est discere, nisi recordari.

59. Ego autem maiore etiam quodam modo memoriam admiror. quid est enim illud, quo meminimus? aut quam habet vim? aut unde? [natam?] [9] Non quaero, quanta memoria Simonides fuisse dicatur; quanta Theodectes [1]; quanta is, qui a Pyrrho legatus ad Senatum est

8 Sic Codd. et Edd. vett. pleraeque. — ML. *tam rep. in tam ins.* — Ern. c. Gebh. *tam rep. in ins.* 9 Sic coni. L. et legitur in Codd. aliq. pro vulg. *naturam*; quod etiam R. b. habent. Or. vocem *natam* uncis, quibus eam inclusit W., liberavit. 1 L. coni. *Themistocles*. Et sic Cod. Col. At v. Adn.

vulgus enim notum est illud attractionis genus, quo pronomen relativum genus suum non ad antecedentis, sed sequentis substantivi genus conformat, ut Legg. I, 7. Animal hoc providum, — *quem* vocamus *hominem*: ubi v. Ochsner. in Ecl. Cic. p. 30. sq., et, qui hanc veterum linguarum proprietatem separatim pertractavit, Krueger. in *Untersuch. über d. lat. Spr.* III. Heft. §. 36. sqq.

agnoscere; cognita attulit) *Agnoscere* h. l. idem valet, quod *cognoscere*. *Agnoscere* enim dicimur res, quarum cognitionem vel notionem ante perceptam habemus; *cognoscere* omnino res, in quarum notitiam primum venimus. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 48. qui apposite comparat *agnosco studium tuum*, quum studium tuum tale esse reperio, quale prius illud esse intellexeram; *cognosco*, quum illud nunc primum animadverto. Verum haec duo vocabula non solum a librariis (v. Gernhard. ad Lael. c. I, 5. p. 12.) sed ab ipsis veteribus scriptoribus saepe confusa sunt atque permixta, et quidem crebrius *cognoscere*, quod generaliorem habet significationem, pro *agnoscere*, quam hoc pro illo positum reperitur. Paullo post recte dictum est *agnoscit illa reminiscendo*.

neque) H. e. neque vero, nec tamen. Lael. V, 18. Sed hoc primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. *Neque* id ad vivum reseco. V. Adnotata in c. 2, 4. *iacentque ea semper*.

59. *memoriam*) Duplicem sententiam nomini *memoriae* Cicero tribuit. Primum enim per eam intellexit eam discendi facultatem, quae secundum Platonem constat in recordatione earum rerum, quas animus, antequam in corpus intravit, cognitas habuit et e priori vita in hanc attulit: tum eam animi facultatem, quae vulgo hoc nomine comprehendi solet, qua, quae in hac vita discimus, custodimus, et, ubi opus est, revocare possumus.

Simonides) artem memoriae primus tradidisse dicitur. Cf. Quintil. Inst. Or. XI. 2, 11. ibique Spalding. Plin. H. N. VII, 24. Aelian. V. H. VI, 10. Cic. de Divin. I, 27. de Orat. II. 74, 299: ubi plura suppeditavit Mueller. p. 385.

Theodectes) Quintil. l. d. §. 51. „Quin semel auditos quamlibet multos versus protinus dicitur reddidisse Theodectes:" quem memoriae artem tenuisse, auctor est Aelian.

missus, Cineas[2]; quanta nuper Charmadas; quanta, qui modo fuit, Scepsius Metrodorus; quanta noster Hortensius: de communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo maiore studio et arte versantur: quorum quanta mens sit, difficile est existimare; ita multa meminerunt.

XXV. 60. Quorsus[3] igitur haec spectat oratio? quae sit illa vis, et unde, sic[4] intelligendum puto. non est certe nec cordis, nec sanguinis, nec cerebri, nec atomorum; anima sit, ignisne[5], nescio; nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam: illud, si ulla alia de re obscura affirmare possem, sive anima, sive ignis sit animus, eum iurarem esse divinum. Quid enim? obsecro te, terrane tibi, aut hoc nebuloso et caliginoso coelo, aut sata, aut concreta videtur tanta vis memoriae? Si, quid sit hoc, non vides; at, quale sit, vides: si ne

2 Sic SD. — Ern. c. vulg. *Cyneas*. Male. Gr. *Κινέας*. 3 Sic recte P. et D. e Codd. pro vulg. *quorsum:* quod retin. Ern. V. Gernh. ad Off. III. 17. pr. et ad Cat. M. XII. p. 76. Beier. ad Off. III. 16. p. 306. et Interpp. ad Legg. I. 24. p. 150. Cr. 4 Sic W. de Bouh. coni. et Cod. Bernensis. — Or. rediit ad lectionem Edd. vett. et plurium Codd. *sit*. Rectissime. Ern. c. Codd. Gebh. Lall. omisit *sit*. 5 Sic W. praeeunte L. V. Adn. Codd. *anima sit ignisve*. Ern. c. vulg. *anima sit animus ignisve*. Bentl. coni. *an animae sit ignisve*. Quaeri scil. hic quae vis sit memoriae et unde, non, quid sit animus.

V. H. VI, 10. — *Cineas*. Senec. Controv. Prooem. „Cineas — missus a Pyrrho legatus ad Romanos, postero die novus homo et senatum et omnes urbanam circumfusam plebem nominibus suis persalutavit.“ Cf. Plin. H. N. VII, 24. — De *Charmada, Scepsio Metrodoro* v. Quintil. l. d. §. 26. et X. 6, 4.

Hortensius) Brut. c. 88. (Hortensius) memoria tanta, quantam in nullo cognovisse me arbitror, ut, quae secum commentatus esset, ea sine scripto verbis eisdem redderet, quibus cogitavisset. Hoc adiumento ille tanto sic utebatur, ut sua et commentata, et scripta, et, nullo referente, omnia adversariorum dicta meminisset. Cf. Senec. Controv. Prooem. Quintil. X. 6, 4. XI. 2, 24.

Cap. XXV. 60. *Quorsus*) Quid Cicero de animorum natura senserit, exposuimus in l. d. de Cic. ph. *p. 210 — 214*.

ignisne) Vulgo legebatur *ignisve* (v. V. L.); sed recte cum Lambino Wolfius reduxit *ignisne*. Utraque lectio diversam habet sententiam. Si *ignisve* legitur, utrumque in medio relinquitur, an anima, an ignis sit: si vero *ignisne*, alterutrum ponitur: ut in sequentibus: *sive anima sive ignis sit animus*. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 49.

ut istos) Scil. pudet, qui, quid sit animus, intelligere se dicunt. — Ad verbum *nescire* supple *me*. Pronomina *me*, *te*, *se*, *eum*, *eos*, quum non magna quaedam vis in iis posita est, in constructione quae dicitur Accusativi c. Inf., saepe, inprimis a posterioris aetatis scriptoribus omissa esse, in vulgus notum est. V. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 168 p. 432. sq. et Ochsner. l. d. p. 50. qui recte monet, hanc pronominum omissionem a Cicerone non facile admissam esse, nisi quum infinitivus

id quidem; at, quantum sit, profecto vides. 61. Quid igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo, tamquam in aliquod vas, ea, quae meminimus, infundantur? absurdum id quidem. qui enim fundus, aut quae talis animi figura intelligi potest? aut quae tanta omnino capacitas? an imprimi, quasi ceram, animum putamus, et memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia? quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse vestigia? quae porro tam immensa magnitudo, quae illa tam multa possit effingere?

Quid? illa vis quae tandem est, quae investigat occulta, quae inventio atque excogitatio dicitur? ex hacne tibi terrena mortalique natura et caduca concreta ea videtur? 62. aut qui primus, quod summae sapientiae Pythagorae visum est, omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitae convocavit? aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit? aut qui errantium stellarum cursus, progressiones [6], institiones [7]

6 Sic vulgo. Or. c. R. El. sec. *praegressiones*, comparato N. D. II, 20. Ern. recep. coni. Davisii *regressiones*, ob vocem *cursus*. 7 Sic M. D. — L. c. Camerario *institionesque*. Vulgo c. Codd. *institutiones* vel *institutionesque*. Cf. Adn.

pendeat a verbis *fateri*, *dicere*, *opinari*, similibus. Hoc quidem loco pronominis *me* omissio eo minus potest offendere, quod praecedit *me pudet*.

61. *absurdum id quidem*) N. D. II, 53. At id quidem absurdum est. III, 17. At id quidem repudiandum. V. Ochsner. l. d.

Quid? illa vis quae tandem est) Divin. I. 27. *Quid?* illa duo somnia, quae creberrime commemorantur a Stoicis, *quis tandem* potest contemnere?

62. *aut qui primus*) Aut, qui primus omnibus rebus nomina imposuit, isne tibi ex hac terrena natura concretus videtur? — Eadem verborum consequutio Divin. I, 11. Quid vero Phoebi fax? — Aut cum —? Aut cum —?

quod summae sapientiae Pythagorae visum est) H. e. id quod summam sapientiam declarare Pythagorae visum est. De re ipsa Theodot. in Eclog. ex Script. Prophet. c. 32. *Πυθαγόρας ἠξίου μὴ μόνον λογιώτατον, ἀλλὰ καὶ πρεσβύτατον ἡγεῖσθαι τῶν σοφῶν τὸν θέμενον τὰ ὀνόματα τοῖς πράγμασιν.* Davisius, hunc locum maximo eruditionis dispendio pertractans: „Inde nata est, inquit, haec opinio, quod nomina vim cuique rei insitam declarare censuerint, adeoque non hominum institutione, sed natura significare decreverint.“ Audiamus Gellium N. A. X, 4. „Nomina verborum non positu fortuito, sed quadam vi ratione naturae facta esse P. Nigidius — docet, rem sane in philosophiae disquisitionibus celebrem; quaeri enim solitum apud philosophos, *φύσει τὰ ὀνόματα* sint an *θέσει*.“ Ac priorem quidem sententiam Plato in Cratylo mirifice amplexatus est, itemque Stoici. Cf. locos a Davisio prolatos.

notavit? Omnes magni; etiam superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt: a quibus mansuefacti et exculti, a necessariis artificiis ad elegantiora defluximus. nam et auribus oblectatio magna parta est, inventa et temperata varietate et natura sonorum; et astra suspeximus, tum ea, quae sunt infixa certis locis, tum illa, non re, sed vocabulo errantia. quorum conversiones, omnisque motus qui [8] vidit, is docuit, similem animum suum eius esse, qui ea fabricatus esset in coelo. 63. Nam quum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram illigavit; effecit idem, quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eosdem motus Archimedes sine divino ingenio po-

8 Ern. c. vulg. *qui animus v.* Or. *animus* uncis cinxit. — Alii coni. *qui animo*, et sic Oxonn. aliq., alii *qui primus.*

progressiones, institiones) Cf. V. L. Egregie hunc locum illustravit Ernestius in Clav. s. v. *institio.* Planetae enim non solum *progredi*, sed interdum etiam *insistere* (h. e. stare. Cf. N. D. II, 20. et 40.) videntur: unde *stationes planetarum* dicuntur, et ipsi *planetae stationales* ap. Plin. II. 15. 16.

superiores) h. e. prioribus temporibus viventes, non, ut Neidius vult, *supra*, *antea commemorati*, ut referrentur ad illos, qui dissipatos homines congregaverunt, et ad societatem convocaverunt.

ad elegantiora defluximus) Venuste dictum pro vulgari: ad magis lecta, exquisitiora artificia, ut musica, philosophiam, mathematica, sensim sensimque delapsi sumus. — De voce *elegantiora* v. Ernesti in Clav. s. v. Verbo *defluendi* similiter utitur Quintil. Inst. Or. I. 8, 9. in omnia deliciarum genera vitia dicendi quoque ratione defluximus.

varietate et natura sonorum) Gravius per figuram, quae dicitur ἓν διὰ δυοῖν, pro: varia natura sonorum. Infra II. 4, 12. inani levitate et iactatione. III. 16, 35. longinquitas et dies. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 15. et Ramshorn *Lat. Gr.* §. 203. p. 663. et §. 206. p. 714. Cf. Adnotata in III. 18, 43.

non re, sed vocabulo errantia) Vocabantur illae stellae, quae circa solem simul cum terra moventur, ab antiquissimis πλανῆται h. e. errantes, quia motus eorum nullis legibus obnoxius esse videretur, uti monet Neidius. Platonici contra docebant, stellas erraticas non vago motu, sed certis legibus agitari. Hinc Cicero N. D. II, 20. „Maxime vero sunt admirabiles motus earum quinque stellarum, quae falso vocantur *errantes;* nihil enim errat, quod in omni aeternitate conservat progressus reliquosque motus constantes et ratos.“ Eandem nostri quoque astronomi sequuntur sententiam.

63. *Archimedes*) Haec sphaera erat machina, in qua planetarum conversiones repraesentarentur. Eleganter Ovidius Fast. VI, 277.

Arte Syracosia suspensus in aëre clauso
Stat globus, immensi parva figura poli.

Quodsi — fieri non potest, ne

tuisset imitari. XXVI. 64. Mihi vero ne haec quidem notiora et illustriora carere vi divina videntur, ut ego aut poetam grave plenumque carmen sine coelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine quadam vi maiore[9] fluere, abundantem sonantibus verbis, uberibusque sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium, quid est aliud, nisi, ut Plato ait[1], donum, ut ego, inventum deorum? Haec nos primum ad illorum cultum, deinde ad ius hominum, quod situm est in generis humani societate, tum ad modestiam magnitudinemque animi erudivit; eademque ab animo, tamquam ab oculis, caliginem dispulit, ut omnia supera, infera, prima, ultima, media videremus.

65. Prorsus haec divina mihi videtur vis, quae tot res efficiat, et tantas. Quid est enim memoria rerum et verborum? quid porro inventio? profecto id, quo nec in deo quidquam maius intelligi potest. non enim ambro-

9 Sic ABL. Gebh. Ern. — Or. c. R. SECVM. *maiore quadam vi.*
1 R. Oxonn. omnes, D. omitt. *ait:* Or. uncis circumdedit. Recte.

— *potuisset imitari*) Attendas ad singularem conditionalis enunciationis formam, qua in protasi praesens indicativi, in apodosi plusquamperfectum subiunctivi positum est: cuius generis exempla licet rariora sint, eorum tamen ratio rectissime sese habet. Nimirum conditio in protasi ut certa indicativo effertur; quae autem ex hac simpliciter posita conditione efficitur consequutio ὑποθετικῶς exprimitur, h. e. ita, ut sub certis quibusdam conditionibus futura fuisset. Sententia igitur huius loci aliis verbis ita potest exhiberi: Quod si pro certo ponimus, hoc in mundo fieri sine deo non posse: sequitur, ut Archimedes, *nisi divinum ingenium habuisset*, eosdem motus non potuisset imitari. Graece hic locus sic exprimi potest: εἰ μὲν οὖν τοῦτο ἐν τῷ κόσμῳ ἄνευ θεοῦ γίγνεσθαι οὐ δύναται, οὐδ' ἂν ἐν τῇ σφαίρᾳ τὰς αὐτὰς κινήσεις ὁ Ἀρχιμήδης ἄνευ θείου νοῦ μιμεῖσθαι ἐδυνήσατο.

Cap. XXVI. 64. *grave plenumque*) *Grave* referendum videtur ad sententiarum ubertatem, *plenum* ad modorum (rhythmi) suavitatem. Sic dicitur *plena vox* pro canora.

poetam — fundere) pro Arch. c. 8. „poetam natura ipsa valere, et mentis viribus excitari, et quasi divino quodam spiritu inflari.“ Praeclare cecinit Ovidius Fast. VI, 5. „Est Deus in nobis, agitante calescimus illo, Impetus hic sacrae semina mentis habet.“ Alia suppeditat Davisius ad h. l. et ad Divin. I, 37.

donum — deorum) Plat. Timaeus p. 533. D. (p. 338. T. IX. ed. Bip.) Cf. Cicer. de Univ. c. 14. de Legg. I, 22. ubi cf. Davis. Academ. I. 2, 8. ibique Goerenz. p. 14.

eademque) Particula affixa *que* saepe vim colligendi habet, ut idem valeat, quod: ut paucis complectar (kurz), monente Goerenzio ad Legg. II. 7, 15. p. 125. Infra c. 34, 82. Ut credam ita esse, quam est id exiguum! at falsum esse arbitror: et fit plerumque sine sensu, nonnunquam etiam cum voluptate: *totumque* hoc leve est, qualecunque est; fit enim ad punctum temporis. c. 49, 118. Nos vero —; *nihilque*

sia deos, aut nectare, aut Iuventate pocula ministrante, laetari arbitror: nec Homerum audio, qui Ganymedem a diis raptum ait propter formam, ut Iovi bibere ministraret: non iusta caussa, cur Laomedonti tanta fieret iniuria. fingebat haec Homerus, et humana ad deos transferebat. divina mallem ad nos. Quae autem divina? vigere, sapere, invenire, meminisse.

Ergo animus [2], ut ego dico, divinus [3], ut Euripides audet dicere [4], deus est: et quidem, si deus aut anima aut ignis est; idem est animus hominis. nam ut illa natura coelestis et terra vacat et humore, sic utriusque harum rerum humanus animus est expers. sin autem est quinta quaedam natura, ab Aristotele inducta primum [5]: haec et deorum est, et animorum. Hanc nos sententiam secuti, his ipsis verbis in Consolatione haec expressimus:

XXVII. 66. „Animorum nulla in terris origo inveniri potest. nihil enim est in animis mixtum atque concretum, aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur: nihil ne aut humidum quidem, aut flabile, aut

2 Sic R. L. Lall. Vulgo *animus qui.* Ern. *qui* uncis inclusit. 3 b. V. Gebh. D. Ern. *divinus est, u. E. a. d. deus.* Alii *divinus, u. E. a. d. deus est.* 4 Or. c. R. aliisque Codd. *dicere audet.* 5 Sic distinguunt M. D. — Ern. c. vulg. *inducta: primum* cett.

in malis ducamus cett. et passim alibi.

65. *Iuventate pocula ministrante*) *Iuventas* est graeca *Ἥβη*, Iovis et Iunonis filia, quae ante Ganymedem in caelum raptum pocula diis ministrabat. Iliad. δ, princ. *Οἱ δὲ θεοὶ πὰρ Ζηνὶ καθήμενοι ἠγορόωντο Χρυσέῳ ἐν δαπέδῳ, μετὰ δέ σφισι πότνια Ἥβη Νέκταρ ἐῳνοχόει.*

nec Homerum) Iliad. υ, 233. *ἀντίθεος Γανυμήδης, Ὃς δὴ κάλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων· Τὸν καὶ ἀνηρείψαντο θεοὶ Διῒ οἰνοχοεύειν, Κάλλεος εἵνεκα οἷο, ἵν' ἀθανάτοισι μετείη.*

bibere ministraret) E graeca constructione dictum pro: potum ministraret. V. Ruhnken. in Terent. Andr. III. 2, 4. *dare bibere.*

cur Laomedonti tanta fieret iniuria) Tullium h. l. memoria lapsum esse, adnotant Interpretes. Non enim Laomedonte prognatus erat Ganymedes, sed Troe: qui quidem, auctore Homero, tris filios habebat, Ilum, Assaracum et Ganymedem. Ili filius erat Laomedon. Verum, ut de raptore, sic de patre Ganymedis magnae sunt discrepantiae, uti monet Davisius, qui multus est in defendendo Cicerone.

Euripides) Exstat fragmentum Eurip. 188. *θεὸς γάρ τις ἐν ἡμῖν.* Multi alii quoque eandem consignaverunt sententiam: ut ipse Cicero e Platone in Somn. Scip. de Rep. VI, 24. Deum te igitur scito esse; siquidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit. Plura congessit Davisius.

quinta quaedam natura) Scil. *ἐντελέχεια.* V. supra c. 10, 22.

in Consolatione) V. nos in l. d. de Cic. ph. p. 50. sq.

igneum. his enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae, mentis, cogitationis habeat, quod et praeterita teneat, et futura provideat, et complecti possit praesentia: quae sola divina sunt; nec invenietur umquam, unde ad hominem venire possint, nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura atque vis animi, seiuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita quidquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit[6], quod viget; et[7] coeleste et divinum[8], ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intelligitur a nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretione mortali, omniaque[9] sentiens et movens, ipsaque praedita motu sempiterno." 67. Hoc e genere, atque eadem e natura est humana mens.

Ubi[1] igitur, aut qualis est ista mens? — Ubi tua, aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intelligendum non habeo, quae habere vellem, ne iis quidem, quae habeo, mihi per te uti licebit? — Non valet tantum animus, ut sese[2] ipse videat: at, ut oculus, sic animus, se non videns, alia cernit. non videt autem, quod minimum

6 Alii *vult*. Male. 7 Sic W. solus. Or. c. vulg. omisit *et*. 8 Sic R. Gr. b. P. D. — Ern. c. vulg. *divinum est*. 9 Sic Ern. tacite. Or. restituit *omnia sent*. 1 In Ern. praefigitur *A*. Male. 2 Ern. c. Dav. *se*.

Cap. XXVII. 66. *in naturis*) H. e. his in corporibus, elementis. N. D. II, 57. quod in his naturis relatus amplificatur sonus. III, 14. concreta est ex pluribus naturis. Ib. 33. naturis his, ex quibus omnia constant.

quae sola divina sunt) H. e. quae solam divinam originem habent. Vox *sola* igitur non cum *quae*, sed cum *divina* coniungenda est. N. D. I, 34. quae *sola* divina natura sunt. Contra II, 58. quae hominum *solum* auribus iudicantur. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 41. qui laudat Goerenzium ad Fin. I. 13, 44. p. 61. qui, quid discriminis intercedat inter adiectivum *solus* et adverbium *solum*, subtiliter enucleare studet. Cf. Gernhard. ad Offic. I. 7, 22. p. 29.

quod viget) Verbo *vigendi* continetur notio motus, mutationis, crescendi. Hinc proprie dicitur de floribus, plantis. Cf. infra V. 13, 37. N. D. II, 15. aether semper agitatur et viget. Corn. Nep. Alcib. V, 5. qui paullo ante victores viguerant: ubi cf. Bremi. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 42.

Nec vero deus ipse) Locus pulcherrimus ac plane platonicus. Quam praeclare ac magnifice Cicero de divina natura senserit, exposuimus in l. d. de Cic. ph. p. 177. sqq. 188. sqq.

67. *quae habere vellem*) 'Υποθετικῶς expressum, ut, si enunciatio plena esset, sequeretur, *si fieri posset* (At fieri non potest. Ergo nec velle possum). Graece ἠβουλόμην ἄν: contra *velim* βουλοίμην ἄν. Hinc apparet, Ernestii coniecturam, Rathio probatam, *velim* pro *vellem* legendum esse, abhorrere ab huius loci sententia. Etenim in enunciationibus conditionalibus praesens vel perfectum subiunctivi poni-

est, formam suam: quamquam fortasse [3] id quoque; sed relinquamus: vim certe, sagacitatem, memoriam, motum [4], celeritatem videt. haec magna, haec divina, haec sempiterna sunt. Qua facie quidem sit, aut ubi habitet, ne quaerendum quidem est.

XXVIII. 68. Ut, quum videmus speciem primum, candoremque coeli; deinde conversionis celeritatem tantam, quantam cogitare non possumus, tum vicissitudines dierum atque [5] noctium; commutationesque temporum quadripartitas, ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum aptas; eorumque omnium moderatorem et ducem solem; lunamque, accretione et deminutione [6] luminis quasi fastorum notis signantem dies; tum in eodem orbe, in duodecim partis distributo, quinque stellas ferri, eosdem cursus constantissime servantis, disparibus inter se motibus; nocturnamque coeli formam undique sideribus ornatam; tum globum terrae eminentem e mari, fixum in medio mundi universi loco, duabus oris distan-

3 Sic W. de coni. Or. c. vulg. *fortasse! quamquam id quoque:* quae ultima verba a philosophastro quodam profecta censet. 4 D. de Bentl. coni. *motus celeritatem*, compar. c. 28, 70. 5 Or. c. R. Gr. D. *ac.* 6 Sic R. L. D. Ern. c. ceteris *diminutione.* V. Adn.

tur de re, quae fieri potest; imperfectum vel plusquamperfectum subiunctivi de re, quae non est, vel fieri non potest. Cf. Zumpt Lat. Gr. §. 78. p. 393. Supra c. 11, 23. *Cuperem equidem utrumque, si posset; sed est difficile confundere.* c. 33, 81. *vellem adesse posset Panaetius* (at Panaetius iam obiit). c. 41. *equidem saepe emori, si fieri posset, vellem.* V. 7, 20. *Nos vellem praemio elicere possemus.*

CAP. XXVIII. 68. *Ut, quum videmus*) Particulae *ut* respondet §. 70. *sic mentem hominis* etc.

commutationesque — quadripartitas) V. N. D. II, 19.

ad temperationem corporum) Infra IV. 13, 30. Ut enim *corporis temperatio*, quum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas; sic animi dicitur, quum eius iudicia opinionesque concordant.

moderatorem) Somn. Scip. 4. Sol — dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio: ad quem locum v. Macrob. I, 20.

deminutione) Vulgo legebatur *diminutione* (v. V. L.). Male. *Diminui* enim dicuntur res, quae in diversas partes minuuntur, h. e. dissecantur, discinduntur atque adeo destruuntur; *deminui* autem res, quae decrescunt quidem et attenuantur, sed ita, ut non plane dissolvantur. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 10. qui laudat Oudendorp. ad Sueton. Caes. c. 5.

orbe) N. D. II, 20. dicitur *orbis signifer*. Divin. II, 42. Vim quandam esse signifero in orbe, qui graece ζωδιακὸς dicitur. — Huius orbis duodecim partium nomina redacta sunt in hos versus:

Sunt aries, taurus, gemini, cancer, leo, virgo,
Libraque, scorpius, arcitenens, caper, amphora, pisces.

quinque stellas) Planetas, exceptis sole et luna.

in medio mundi loco) Nimirum

tibus habitabilem et cultum; quarum altera, quam nos incolimus,

Sub axe posita ad stellas septem, unde horrifer
Aquiloni' stridor gelidas molitur nivis;

altera australis, ignota nobis, quam vocant Graeci ἀντίχθονα; 69. ceteras partis incultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore: hic autem, ubi habitamus, non intermittit suo tempore

Coelum nitescere [7], arbores frondescere,
Vites laetificae pampinis pubescere,
Rami bacarum ubertate incurviscere [8],
Segetes largiri fruges, florere omnia,
Fontes scatere [9], herbis prata convestirier:

tum multitudinem pecudum, partim ad vescendum, partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, partim ad corpora vestienda; hominemque ipsum quasi contempla-

7 Ern. c. Gebh. *mitescere.* 8 Sic Olx. L. e Nonio. Gebh. Ern. — Or. recte praetulit ὁμοιοτέλευτον *incurvescere:* quae est lectio plerorumque Codd. 9 Beier. ad Off. II. 3. p. 29. *herbis* pro gloss. habet. Sed recte Or. monet, *scatere* hic penultimam corripere. Cf. *fervo*, quod posthac in *ferveo* transiit. Sic *strido, strideo; tergo, tergeo.*

e perversa veterum astronomorum opinione. Cf. Somn. Scip. 4. 5. N. D. II. 36. 39.

duabus oris distantibus) Scil. media inter has duas temperatas zonas erat torrida. Zonarum brevem et elegantem descriptionem dedit Ovidius Metam. I, 48. ss. (Sunt quinque plagae vel zonae)

Quarum quae media est, non est habitabilis aestu:
Nix tegit alta duas: totidem inter utrumque locavit,
Temperiemque dedit, mista cum frigore flamma.

Sub axe posita) Sunt iambici senarii ex Attii Philocteta desumti: quos primus Bentleius constituit. Prius enim, nec aliter in Ernestii editione, prosaico tenore legebantur.

stellas septem) Septemtriones (ursam minorem). N. D. II, 41. Quas nostri septem soliti vocitare Triones.

ἀντίχθονα) Somn. Scip. 6. cingulus, in quo qui insistunt, adversa nobis urgent vestigia.

69. *incultas*) Ex veterum opinione. N. D. I. 10. Terrae maximas regiones inhabitabiles atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit nive pruinaque a longinquo solis abscessu.

Caelum nitescere) Iambici senarii. Eleganter dicitur *caelum nitescere.* Lucret. I, 9. Tibi (Veneri) suaveis daedala tellus Summittit flores, tibi rident aequora ponti, Placatumque *nitet* diffuso lumine caelum.

Vites laetificae) H. e. non *laetitiam inspirantes*, sed omnino *laetae*, ut Lucret. II, 1157. vineta laeta. Vox *laetificus* antique dicta est, ut infra II, 9. *vastificus*, 10. luctificus, III, 19. regifice, IV, 16. tabificus. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 13.

pubescere) Virgil. Georg. III, 126. et Aen. IV, 514. pubentes herbae. Sic Theocrit. V, 109. *Μή μευ λωβάσησθε τὰς ἀμπέλος· ἐντὶ γὰρ ἆβαι.* (h. e. ἡβῶσαι καὶ ἀκμάζουσαι): ubi v. Interpretes.

bacarum) *Bacae* saepe dicuntur de quovis arborum frugum genere. Cat. 2. in arborum baccis terraeque frugibus.

torem coeli ac deorum, ipsorumque cultorem; atque hominis utilitati agros omnis et maria parentia — 70. haec igitur et alia innumerabilia quum cernimus, possumusne dubitare, quin his [1] praesit aliquis vel effector, si haec nata sunt, ut Platoni videtur, vel, si semper fuerunt [2], ut Aristoteli placet, moderator tanti operis et muneris? sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut deum non vides; tamen, ut deum agnoscis ex operibus eius, sic ex memoria rerum, et inventione, et celeritate motus, omnique pulchritudine virtutis, vim divinam mentis agnoscito. XXIX. In quo igitur loco est? credo equidem in capite; et, cur credam, afferre possum. sed alias: nunc, ubiubi sit animus [3], certe quidem in te est.

Quae est ei natura? propria, puto, et sua. sed fac igneam, fac spirabilem: nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto, ut deum noris, etsi eius [4] ignores et locum, et faciem, sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiamsi [5] ignores et locum, et formam. 71. In animi autem cognitione dubitare non possumus, nisi plane in physicis plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil concretum, nihil copulatum, nihil coagmenta-

1 Legendum c. SE. *iis*. 2 Sic c. Codd. D. — Ern. c. Edd. ante L. *fuerint*. Cf. Adn. 3 Sic CVML. Lall. — Ern. c. aliis *nunc, ubi sit animus*. 4 Ern. c. Gebh. omis. *eius*. 5 Sic D. e Codd. et Edd. vett. — Ern. c. vulg. *etiamsi eius*.

70. *effector*) V. nos in l. d. de Cic. ph. p. 181. sqq.

si haec nata sunt — si semper fuerunt) *Fuerunt* Wolfius reposuit pro vulgato *fuerint* (v. V. L.). Si utrobique indicativus legitur, utrique et Platonis et Aristotelis sententiae Cicero idem pretium statuisse censendus est; si vero legitur *fuerint*, Aristotelis de mundi aeternitate opinionem ut dubiam sibique non probatam proponere voluisse videtur: quae ratio sane habet, quo se commendet. De re ipsa cf. Acad. II, 37. Plato ex materia in se omnia recipiente mundum esse factum censet a deo sempiternum. Aristoteles neque ortum esse unquam mundum cett.

muneris) Verbum *muneris* proprie dicitur de ludis et spectaculis gladiatoriis, quae magistratus aliique populo praebent. H. l. eleganter mundus dicitur *munus dei*, h. e. quasi aedificium magnificum spectaculis aut oblectationi destinatum. V. Ernesti. Clav. Cic. s. v. N. D. II, 35. sic philosophi debuerunt — intelligere, inesse aliquem non solum habitatorem in hac *caelesti ac divina domo*, sed etiam rectorem ac moderatorem, et tanquam architectum tanti operis tantique *muneris*.

vim divinam mentis agnoscito) Cf. de h. l. quae congessimus in l. d. p. 182. 8).

Cap. XXIX. 71. *plumbei*) obtusi, tardi, caecutimus. V. Schuetz. Lex. Cic. s. v. Terent. Heautontim. V. 1, 4. Quae sunt dicta in stultum, caudex, stipes, asinus, *plumbeus*.

tum, nihil duplex. quod quum ita sit; certe nec secerni, nec dividi, nec discerpi, nec distrahi potest, nec[6] interire igitur. est enim interitus quasi discessus et secretio ac diremptus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur.

His et talibus rationibus adductus, Socrates nec patronum quaesivit ad iudicium capitis, nec iudicibus supplex fuit, adhibuitque liberam contumaciam, a magnitudine animi ductam, non a superbia: et supremo vitae die de hoc ipso multa disseruit; et paucis ante diebus, quum facile posset educi e custodia, noluit; et quum paene in manu iam mortiferum illud teneret poculum, locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in coelum videretur ascendere[7]. XXX. 72. Ita enim censebat, itaque disseruit: duas esse vias, duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. nam qui se humanis vitiis[8] contaminavissent, et se totos libidinibus dedidissent, quibus caeca-

6 R. et Cod. Schotti *ne*, uti volebat Duker. V. Gernh. ad Cat. Mai. p. 319. 7 Or. c. R. D. *escendere*. V. Adn. 8 Bentl. coni. *immanibus*. Sch. de Eichstaedtii coni. *humanis corporibus*, ob Plat. Phaedon. c. 30. ἅτε τῷ σώματι ἀεὶ ξυνοῦσα cett. Utrumque male. V. Adn.

nec secerni — nec distrahi) Haec vocabula, quae eandem fere vim atque potestatem habere videntur, respondent antecedentibus: *concretum, copulatum* etc.: quae eadem tenui notionum discrimine inter se differunt. Cf. Goerenz. ad Fin. I. 15, 50. p. 69.

nec patronum) V. de Orat. I. 54, 231. et quae affert Davisius ad h. l.

nec supplex fuit, adhibuitque) H. e. non modo non supplex fuit, sed adhibuit etiam. V. Adnotata in c. 4, 7.

liberam contumaciam) Nobis: edler Trotz, Stolz.

ascendere) Orellius reposuit *escendere*: quod in hunc locum non satis quadrare videtur. *Escendere*, et propria et tropica significatione, est nostrum *ersteigen*, quod locum habet, quum de altitudine et virium contentione sermo est; *ascendere besteigen*. V. Bremi. ad Cornel. Nep. Themist. VIII, 6. p. 53. Sic de Amic. XXIII, 88. Si quis in caelum ascendisset. Parad. I. 2, 11. *ascendit in caelum*: quae lectio etsi tantum non omnium librorum lectio est, tamen Orellius edidit *escendit*: quamquam, ut ipse dicit, loco certo de Legg. II, 8. legitur: *adscensus in caelum*. Cf. Ochsner. Ecl. Cic. p. 226.

Cap. XXX. 72. *Ita enim censebat*) Omnes quae hic proferuntur Socratis sententiae haustae sunt et expressae ex Platonis Phaedone aliisque eiusdem philosophi scriptis. Comparatu dignissima sunt quae idem Cicero in eandem rem in Somnio Scipionis disputavit, ut sub fin. (c. 9. de Rep. VI, 26.) „Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati saeculis, revertuntur.“

humanis vitiis) Plato Phaedon. p. 84. B. *ἀνθρωπίνοις κακοῖς*, h.

ti, vel [9] domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel re publica violanda fraudes inexpiabilis concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum: qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio, seseque ab his [1] semper sevocassent, essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum; his ad illos, a quibus essent profecti, reditum facilem patere. 73. Ita [2] commemorat, ut cygni [3], qui non sine caussa Apollini dicati sint, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua [4] providentes quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur; sic omnibus bonis [5] et doctis esse faciendum. nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret, diligenter de animo cogitantibus, quod iis saepe usu venit; qui quum * acriter oculis deficientem solem in-

9 Sic D. de egregia Bentl. coni. pro vulg. *velut.* 1 Legendum c. SE. *iis.* 2 Sic Ern. tacite. Or. reduxit vulg. *Itaque.*, collato Wyttenb. ad Phaed. p. 226. 3 L. coni. *cycnis.* Frustra. V. Adn. 4 PABSEM. *quia.* Malc. Hinc D. susp. *quasi — moriuntur.* Frustra. 5 Sic R. b. aliique Codd. D. — Ern. c. vulg. *et bonis.* Male. * Oxonn. aliq. M. Oliv. Lall. omitt. *quum.* Male. V. Adn.

e. quibus homines plerique sunt dediti. Cicer. Fragm. Hortensii p. 1098. Ern. „quominus se (animi) admiscuerint atque implicuerint hominum vitiis atque erroribus." Nihil igitur correctione opus est. V. V. L. — *dedidissent* gravius est quam dedissent. Cf. Somn. Scip. l. d. Cat. Mai. 13. quum se voluptatibus dediderunt.

domesticis vitiis) H. e. in rebus privatis, in vita privata. — Mox *fraudes* sunt facinora, flagitia, scelera, vel sceleris impie commissi noxa. Divin. I. 4, 7. impia fraude obligari. Legg. I. 14, 40. angore conscientiae fraudisque cruciatu.

73. *ut cygni*) Platon. Phaed. p. 84. e. (p. 124. ed. Hdrf.) et p. 85. b. (p. 125. H.) *οἱ κύκνοι — τοῦ Ἀπόλλωνος ὄντες μαντικοί τέ εἰσι καὶ προειδότες τὰ ἐν ᾅδου ἀγαθὰ ᾄδουσί τε καὶ τέρπονται ἐκείνην τὴν ἡμέραν διαφερόντως ἢ ἐν τῷ πρόσθεν χρόνῳ.* De cygnorum in morte cantu, antiquitus maxime celebrato, multos e veteribus scriptoribus testes excitavit Davisius ad h. l. Heindorf. ad Plat. l. d. p. 124. laudat doctam I. H. Vossii disputationem in *Mytholog. Br.* T. II. p. 98. sqq.

Apollini dicati) Hinc apud Platon. l. d. cygni audiunt Apollinis *θεράποντες*: ubi v. quae contulit Heindorf. p. 124.

qua providentes) Exspectabas *qua provident.* Verba enim sequentia *cum cantu et voluptate moriantur* referenda sunt ad praegressa verba: *ut cygni.* Cicero igitur structura excidit: quam Lambinus restituturus legendum coniecit *ut cygnis:* quae vero emendatio ab huius loci sententia alienissima est.

quod iis saepe usu venit) H. e. quod iis saepe accidit: proprie est quod se usui vel experientiae hominis offert sive in bonam, sive in malam partem, uti recte explicat Gernhard. ad Cat. Mai. III, 7. Pro *usu venire* passim in veterum scriptorum exemplaribus legitur *usu evenire:* inter utramque loquutionem Goerenz. ad Fin. V. 2, 4. p. 534. id statuendum

tuerentur, ut adspectum omnino amitterent: sic mentis acies se ipsa [6] intuens, nonnumquam hebescit; ob eamque caussam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, haesitans, multa adversa reverens [7], tamquam rate [8] in mari immenso, nostra vehitur ratio [9].

6 Sic recte D. e Codd. V. Adn. 7 Sic L. 1566. D. ex El. tert. et Med. — Ern. vulg. *revertens* retin. Idem susp. *refugiens.* 8 Sic ABSE. Recte. R. Gr. b. PC. Gebh. Ern. *tanquam in rate.* Alii *tanq. ratis.* 9 Sic W. de Camer. coni. Recte. Or. restituit vulg. *oratio*, addens displicere sibi h. l. lusum verborum *rate* et *oratio:* quae ratio mihi non probatur. Cf. Platon. locum in Adn.

censet discrimen, ut *usu venire* dicantur, quae certis quibusdam conditionibus, semper fere, et certa quadam ex regula eveniant, quod secus esse in verbo composito. Verum, quum in omnibus fere illis locis, in quibus *usu evenire* legitur, altera quoque lectio *usu venire* optimorum Codd. auctoritate munita reperiatur, vix dubitandum videtur, quin lectio *usu evenire* ex interpretatione loquutionis *usu venire* per adscriptam vocem *evenire* profecta sit. V. Bremi ad Corn. Nep. Hann. XII, 3. p. 346. Beier ad Offic. III. 3, 15. p. 206. Cum nostro loco comparari potest N. D. I. 21. quod in illo mihi usu saepe venit, idem modo, quum te audirem, accidebat.

qui quum acriter — intuerentur) Haec ad verbum paene expressa sunt e Platonis Phaedone. Cf. §. 34. *μὴ πάθοιμι ὅπερ οἱ τὸν ἥλιον ἐκλείποντα θεωροῦντες καὶ σκοπούμενοι πάσχουσι· διαφθείρονται γὰρ ἔνιοι τὰ ὄμματα, ἐὰν μὴ ἐν ὕδατι ἢ ἔν τινι τοιούτῳ σκοπῶνται τὴν εἰκόνα αὐτοῦ.* Ceterum si huius loci lectio, qualis in Edd. vulgo exhibetur, vera est, Cicero coeptam verborum consequutionem deseruit. Dicendum enim erat: *quod iis saepe usu venit*, qui *acriter — intuerentur, ut aspectum omnino amitterent.* Cf. V. L.

se ipsa intuens) Sic recte edidit Davisius pro *se ipsam.* Supra c. 23, 54. recte Bentleius correxit *quae se ipsa — moveat* pro vulg. *ipsam.* Animus enim *ipse* (non alius) se movet. Cornel. Nep. Datam. V, 1. *se ipse* (h. e. *non alius*) reprehendit: contra „*se ipsum* reprehendit" scil. *non alium.* Perperam igitur infra c. 34, 83. Davisius de Bentleii coniectura scripsit: in quo *nosmet ipsi* — consolati sumus: ubi loci sententia necessario requirit *nosmet ipsos.* Infra c. 46, 111. ne *nosmet ipsos* amare videamur. Semper enim casus pronominis *ipse* casui pronominis personalis accommodatur, si ei enclitica *met* adhaeret. Cf. IV. 33, 71. quid denique homines doctissimi et summi poetae de *se ipsis* et carminibus edunt et cantibus? ubi Ernesti cum aliis temere edidit *de se ipsi.* V. 26, 73. (Epicurus) sibi ipse (*non alius*) nomen philosophi inscripsit. Exemplorum in quibus *ipse* recto casu ponitur nubem coegerunt Cortius ad Sallust. Catil. 20. Oudendorp. ad Caes. B. G. II, 25. Vesterhov. ad Terent. Andr. III. 1, 15. Burmann. ad Ovid. Metam. X, 523. alii. Sed hi plerique omnes magnis in erroribus versantur. Nostra demum memoria utriusque structurae discrimen recte constitutum est. Ut alios omittam, in primis comparandi sunt Ernesti Clav. s. v. *ipse.* (cum quo cf. Schuetz. Lex. Cic.) Bremi ad Cic. de Fato c. 11. p. 47. sqq. Ochsner. Ecl. Cic. p. 33. sq. Beier ad Offic. I. 32, 115. p. 246. sq. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 158. p. 335. Zumpt. §. 84. 4. p. 483.

tanquam rate in immenso mari) In hac quoque comparatione Tullius noster Platonis vestigia impressit. Phaedon. §. 23. *δεῖ — τὸν βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων, λαβόντα*

74. Sed haec et vetera, et a Graecis. Cato autem sic abiit e vita, ut caussam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus, iniussu hinc nos suo demigrare: quum vero caussam iustam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis; nae ille, medius fidius, vir sapiens laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit. nec tamen illa vincla carceris ruperit, (leges enim vetant:) sed tamquam a magistratu, aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus, exierit. *tota* enim *philosophorum vita*, ut ait idem, *commentatio mortis est*. XXXI. 75. Nam quid aliud agimus, quum a voluptate, id est, a corpore, quum a re familia-

καὶ δυσεξελεγκότατον, ἐπὶ τούτου ὀχούμενον, ὥσπερ ἐπὶ σχεδίας, κινδυνεύοντα τὸν βίον. Omnino maxime blandita est veteribus scriptoribus haec imago, quam variis modis expressere. V. locos e latinis poetis a Davisio excitatos.

74. *Cato autem sic abiit e vita*) M. Porcius Cato Uticensis, disciplinae stoicae addictus, in bello civili, Pompeium inter et Caesarem gesto, Pompeianas partes sequutus, quum Caesar summa rerum potitus esset, Uticae, Africae urbe, perlecto antea Platonis de animorum immortalitate libro, qui *Phaedo* inscriptus est, manum sibi intulit. Multae enim veterum philosophorum, veluti Pythagoreorum, Platonicorum, Stoicorum scholae statuerunt, nisi iusta caussa ab ipso deo data, hominibus non licere e vita demigrare. Pulcherrime de eadem re e Platonis sententia Cicero disserit in Somn. Scip. de Rep. VI. 15. Cf. de Senect. c. 20. 21. Alia comparavit Davisius ad hunc locum.

quum vero — dederit — nae ille — excesserit) Duplex futurum exactum a veteribus scriptoribus ponitur, quum res in apodosi expressa, eodem quo altera in protasi expressa temporis puncto eventum habere dicitur. V. Matthiae ad IV. or. in Catil. 6, 11. Beier. ad Offic. III. 6, 30. p. 232. Infra II, 6, 16. quam quis ignominiam non *pertulerit*, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse *decreverit?* Huius generis exemplorum largam copiam suppeditat Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 164. p. 403; quam autem in hoc dicendi usu explicando inivit rationem, parum idoneam esse puto.

saepe multis) *Saepe multi* est: multi alius alio tempore. de Amic. I, 2. Cum saepe multa, tum memini — in eum sermonem illum incidere. V. Gernhard. ad Offic. I. 22, 74. Beier ad Off. II. 6, 20. p. 47. Sic Graeci dicunt *πολλὰ πολλάκις*.

tota enim philosophorum vita, ut ait idem, commentatio mortis est) Sententiarum nexus hic est: vir sapiens, a deo evocatus, ex his tenebris in lucem illam excedet animo laetissimo; nam per totam vitam id egit, ut secerneret a corpore animum, h. e. mori disceret. *Commentatio* proprie dicitur de oratorum meditatione. V. Schuetz. Lex. Ciceron. s. v. Tum vero ad aliarum quoque rerum cogitationem, meditationem atque exercitationem transfertur. Sic infra II. 18, 42. de exercitatione, et consuetudine et commentatione (sc. ferendi doloris) dixi. Cf. III. 16, 34. commentatio parendi. Est graecum *μελέτη, μελέτημα*. V. Passow. Griech. Lexic. s. v. Verba ipsius Platonis, quem respexit Cicero, sunt in Phaedon. §. 12. *Τὸ μελέτημα αὐτὸ τοῦτό ἐστι τῶν φιλοσόφων, λύσις καὶ χωρισμὸς ψυχῆς ἀπὸ σώματος*: cum quo loco multa contulit Davisius ad h. l.

ri, quae est ministra et famula corporis, quum a re publica, quum a negotio omni sevocamus animum? quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad se ipsum advocamus, secum esse cogimus, maximeque a corpore abducimus? secernere autem a corpore animum, nec quidquam aliud, est mori discere[1]. Quare hoc commentemur, *mihi crede; disiungamusque nos a corporibus, id est, consuescamus mori. Hoc et, dum erimus in terris, erit illi coelesti vitae simile: et, quum illuc ex his vinclis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam, quum soluti sunt, tardius ingrediuntur; ut ii, qui ferro vincti multos annos fuerunt. Quo quum venerimus, tum denique vivemus. nam haec quidem vita mors est: quam lamentari possem, si liberet.

76. *A.* Satis tu quidem[2] in Consolatione es lamentatus: quam quum lego, nihil malo, quam has res relinquere; his vero modo auditis, multo magis. *M.* Veniet tempus, et quidem celeriter; et sive retractabis[3], sive properabis[4]; volat enim aetas. tantum autem abest [ab eo[5],]

1 Sic W. c. D. de Bentl. coni. R. enim et alter antiquissimus Bentleii. *aliud emori discere.* Ern. c. vulg. *est quam emori discere.* Apertum gloss. O2x. habent *nisi* pro *quam.* 2 Gebh. et Ern. c. Codd. aliq. *quidem tu.* 3 Codd. aliq. et plures Edd. vett. *retardabis.* At cf. Adn. 4 D. susp. *parebis.* At v. Adn. 5 Ern. primus uncinos addidit. Sch. duo verba plane exterminavit. Or. ea et reduxit et uncinis liberavit, auctore Beiero ad Off. I. 14. p. 107.

Cap. XXXI. 75. *mihi crede*) Formula asseverandi, ἐμοὶ πιθοῦ, πιθοῦ μοι. Observanda est autem haec verborum collocatio, quam firmiter Cicero tenuit, ut evitaretur exitus pentametri *crede mihi.* Cf. infra c. 43, 103. II. 4, 20. Fin. VI. 2, 34. V, 30. Divin. II, 16. Cf. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 197. 3. p. 628. Alii scriptores, inprimis poetae, etiam *crede mihi* dicebant. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 231.

Quo quum venerimus — vita mors est) Geminus locus legitur in Somnio Scipion. de Rep. VI. 14. Immo vero ii — vivunt, qui ex corporum vinculis tanquam e carcere evolaverunt: vestra vero quae dicitur vita, mors est: ubi cf. Mai. p. 319. Adde Davis. ad h. l.

76. *has res*) Δεικτικῶς expressum pro: res in his terris, hanc vitam.

et sive retractabis, sive properabis) Sententia horum verborum videtur esse haec: sive invitus hac vita excedes, sive tempus mortis cupide exspectabis. *Retractare* est recusare, tergiversari. V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v. et Forcellini Thes. Latin. s. v. In verbo *properandi* inest notio expetendi, concupiscendi, exoptandi. Sic Virg. Aen. IX. 401. — an sese medios moriturus in hostes Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem? — Particula *et* huic loco aliena videtur esse atque adeo expungenda. Facile ea ex ultima syllaba vocis praegressae *celeriter* exsi-

ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud, certe nihil bonum aliud potius [6]: si quidem vel dii ipsi, vel cum diis futuri sumus. *A.* Quid refert? *M.* Adsunt enim, qui haec non probent [7]. ego autem numquam ita te in hoc sermone [8] dimittam, ulla uti ratione mors [9] tibi videri malum possit. 77. *A.* Qui potest, quum ista cognoverim? *M.* Qui possit, rogas? catervae veniunt contra dicentium,

6 V. Adn. 7 V. Adn. 8 L. *ex.* 9 Sic L. Db. Lall. — Ern. c. vulg. *ulla uti ratione, ut mors.*

stere potuit. Loci enim sententia sic constituenda: Tempus mortis celeriter venit et ei, qui invitus hac vita excedit, et ei, qui mortem expetit; volat enim aetas. Si vero particula *et* retinetur, haec exit sententia: „Tempus mortis et celeriter venit, et, sive mortem fugis, sive eam expetis, venit.“ Hac igitur ratione verba: *volat enim aetas* nihil habent, quo referantur. Ad vocem *celeriter* referri non possunt; nam interiecta est nova sententia, quae ad temporis celerem decursum non spectat. Locus igitur, abiecta particula *et*, interpungendus est hoc modo: Veniet tempus, et quidem celeriter, sive retractabis, sive properabis; volat enim tempus.

tantum autem abest) Nexus sententiarum est hic: Quoniam Cicero supra animorum immortalitatem argumentis demonstrare, et falsas de animorum natura opiniones refellere conatus est: sequitur, ut redeat ad quaestionem propositam: *mortem non esse malum.* Sed antequam eam pertractare aggreditur, Stoicorum, qui animos diu quidem post mortem permanere, sed non semper, statuerunt, sententiam refutandam putat. Quo facto, oratio (cap. XXXIV.) revertitur ad propositum.

ut malum mors sit — bonum aliud potius) Sententia his verbis consignata est haec: Mors non solum malum nullum est; immo praeter mortem quaecunque alia res *malum* est, certe nihil aliud bonum *praestabilius* est ipsa morte. — Lectio autem, quam dedit Wolfius, fluxit e coniectura Hottingeri. Orellius restituit lectionem omnium Codd. et Edd. *ne homini nihil sit non malum aliud certe, sed nihil bonum aliud potius:* eius sententiam sic explicans: „*dass ich denke, nichts sei für den Menschen ein grösseres Gut, wenigstens nichts sei für ihn gleich sehr kein Uebel.*“ Additque, verba ipsa tam artificiose conformata esse, sive potius implicata, ut vix intelligas, quomodo, si sana non sint, Codd. omnes in eorundem ordine conspirent.

quod tibi dudum videbatur) H. e. quod tibi modo vel paullo ante videbatur. V. Schuetz. Lexic. Ciceron. s. v. *dudum.*

Quid refert?) Sc. utrum dii ipsi, an cum diis futuri simus.

Adsunt enim) Ernestius verba: *Adsunt — probent* auditoris personae tribuit. Lambinus, Bentleius et Davisius utramque personam tollunt, ut verba: *Quid refert? — possit* Marci personae adscribantur. Harum turbarum caussa fuit haud dubie part. *enim:* quae non rationem reddit proxime praegressarum vocum interlocutoris *quid refert*, sed referenda est ad sententiam aliquam suppressam, veluti: *At non omnes eadem sentiunt; adsunt enim* etc. De quo elliptico particulae *enim* usu supra ad c. 6, 11. exposuimus. —

77. *Qui potest — Qui possit*) Scil. fieri. Academ. II. 38, 121. Negas sine deo posse quidquam. V. Goerenz. ad Academ. I. 7, 29.

nec[1] solum Epicureorum, [quos equidem non respicio[2],] sed nescio quo modo doctissimus quisque[3]; acerrime autem deliciae meae, Dicaearchus, contra hanc immortalitatem disseruit. is enim tris libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis sermo habetur; in quibus volt efficere, animos esse mortalis. Stoici autem usuram nobis largiuntur, tamquam cornicibus: diu mansuros aiunt animos; semper, negant.

XXXII. Num[4] vis igitur audire, cur, etiamsi ita sit, mors tamen non sit in malis? *A.* Ut videtur: sed me nemo de immortalitate depellet. 78. *M.* Laudo id quidem: etsi nihil nimis[5] oportet confidere. movemur enim saepe aliquo acute concluso; labamus, mutamusque sententiam clarioribus etiam in rebus: in his est enim

1 Sic R. O3x. b. VD. — Ern. c. vulg. *non.* 2 V. Adn. 3 Sic Ms. Manutii. Ern. c. vulg. *quisque contemnit,* ex antiquissima interpolatione, e v. *despicio* ducta, uti recte monet Or. 4 Or. c. Cod. Schotti *Numne.* 5 Sic Oxonn. aliq. EMLD. — Ern. c. vulg. *animis.* Male.

Epicureorum) Vid. nos in l. d. de Cic. ph. p. 78. sq.

(*quos equidem non respicio*)) *Respicio* dedit Wolfius e coni. Bouherii pro vulg. *despicio:* quod reduxit Orellius, abiectis uncinis, quibus Wolfius inclusit verba: *quos — respicio,* monens, verbum *despicio* εἰρωνικῶς accipiendum esse, ut est fere infra II. 3, 7., ut sententia exprimatur haec: „nec solum Epicurei, quos, tametsi non doctissimos, non tamen despicio, (sunt videlicet viri boni, simplices:) sed, quod peius est, etiam doctissimi Peripatetici contradicunt."

sed nescio quo modo doctissimus quisque) Neidius supplet: *respicit, magnifacit,* ac si sententia esset: Epicureos equidem non respicio, sed doctissimi homines magnifaciunt. Insigniter lapsus est vir doctus in explicando hoc loco, cuius sententia et simplicissima est et apertissima. Non solum Epicurei, qui philosophiae elegantiam reformidant, sed ii, qui doctissimi habentur, contradicunt.

vult efficere, animos esse mortales) Alibi *efficere ut.* N. D. III. 12. ita efficitur, ut omne corpus mortale sit: ubi v. quae laudat Creuzer. p. 535. N. D. III. 13, 34.

Stoici autem usuram nobis largiuntur) Usura proprie dicitur de rebus, quae nobis usui, vel fructui commodantur. Hinc eleganter hoc loco dicitur de Stoicis, qui post mortem corporis superstitem animum dicunt, sed non in aeternum. V. Ernesti Clav. s. v. Sic infra c. 39, 93. At ea (natura) dedit usuram vitae, tanquam pecuniae, nulla praestituta die: ubi cf. Adnotata. Simili modo dicitur *usuram lucis dare et eripere, exigui temporis usuram* postulare. Cuius generis exempla permulta suppeditat Forcellini Thes. Latin. s. v. — Stoici autem alii statuebant, cunctorum animos post mortem diu mansuros, alii stultorum brevi, sapientum vero mentes cum mundo simul interire. V. quos ad h. l. laudat Davisius et Tiedemann. *System der stoischen Philos.* T. II. p. 152 - 155.

tamquam cornicibus) Cornices enim novem saecula vivere, opinio erat antiquitus late sparsa. Davis. laudat Hesiodum ap. Plutarch. de Orac. def. p. 415. Ovid. Amor. II. 6, 35. et Plin. H. N. VII, 48.

aliqua obscuritas. id igitur si acciderit, simus armati. *A.* Sane quidem: sed, ne accidat, providebo.

M. Num quid igitur est caussae, quin amicos nostros Stoicos dimittamus; eos dico, qui aiunt animos manere, e corpore quum excesserint, sed non semper? *A.* Istos vero: qui, quod tota in hac caussa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem: illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed, eo concesso quod volunt, consequens, id certe [6] non dant, ut, quum diu permanserit, ne intereat. *M.* Bene reprehendis: et se isto modo res habet.

79. Credamus igitur Panaetio, a Platone suo dissentienti? quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, huius hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. volt enim, quod nemo negat, quidquid natum sit, interire: nasci autem animos: quod declaret eorum similitudo, qui procreentur [7]; quae etiam in ingeniis, non solum in corporibus appareat. alteram autem affert rationem: nihil esse quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum: dolere autem

6 R. Gr. P. *idcirco non dant.* Hinc D. de Bentl. sententia: *consequens idcirco, non d.* Sed *idcirco* sic positum non placet Orellio, qui susp. *consequens, id cur non dant —?* Nihil mutatione opus est. Cf. Adn. 7 Sic R. Gr. b. P. D. — Ern. c. vulg. *procreantur.* Male.

Cap. XXXII. 78. *in his est enim*) Cogitatione supplenda est sententia aliqua: Mutamus sententiam clarioribus etiam in rebus; multo igitur facilius mutabimus sententiam in his rebus; nam eae non clarae sunt, sed obscurae. De quo particulae *enim* elliptico usu modo §. 76. mentionem fecimus. De sede particulae *enim* v. supra Adnot. in c. 4, 8.

amicos nostros Stoicos) Stoicorum enim disciplinam in multis philosophiae locis mirifice amplexatus est Cicero. V. quae diximus in l. d. de Cic. phil. p. 76. sq. —

Istos vero) H. e. est profecto, cur dimittamus Stoicos; nam sibi non constant. *Vero* h. l. propriam suam vim habet. Cf. supra Adnot. ad c. 11, 24. et 25.

suscipiant) H. e. dent, concedant.

id certe) Pronomen *id* redundare videtur, praegresso pronomine *illud*, sed saepe pronomina demonstrativa et in latina et graeca lingua vel ob maiorem vim, vel perspicuitatis caussa iterantur. — Particula *certe* cum ironia quadam ponitur, ut idem fere valere videatur, quod *scilicet*, *videlicet*.

79. *Panaetio*) V. F. G. van Lynden de Panaetio Rhodio p. 70. et p. 60.

nasci autem animos — appareat) H. e. animos non esse, sed nasci vel procreari demum, decla-

animos; ergo etiam interire. XXXIII. 80. Haec refelli possunt. sunt enim ignorantis, quum de aeternitate animorum dicatur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus aegritudines, irae, libidinesque versentur: quas is, contra quem haec dicuntur, semotas a mente et disclusas putat. Iam similitudo magis apparet in bestiis, quarum animi sunt rationis expertes: hominum autem similitudo in corporum figura magis exstat; et ipsi animi, magni refert, quali in corpore locati sint. multa enim e corpore exsistunt, quae acuant mentem; multa, quae obtundant. Aristoteles quidem ait, omnis ingeniosos melancholicos esse; ut ego me tardiorem esse non moleste

rat non solum corporum, sed etiam ingeniorum similitudo, quae intercedit inter homines procreatos et parentes.

Cap. XXXIII. 80. *semotas a mente, et disclusas putat*) Plato enim rationem ponit in capite, iram in pectore, cupiditatem subter praecordia. V. Adnotata in c. 10, 20.

Iam similitudo) Iam Cicero redit ad Stoicorum conclusionem, qua, animos interire, demonstrare conabantur. Nimirum dicebant, quicquid natum esset, interire; animos autem nasci, ergo etiam interire. Hanc Stoicorum conclusionem confutare studet Cicero, quum argumentum, quo minorem syllogismi *animos nasci* probare studebant, repetitum illud ex procreatorum hominum cum eorum parentibus similitudine, non solum in corporibus, sed etiam in ingeniis apparente, aggreditur. Hominum enim inter se similitudo magis apparet in corporum figura, quam in animorum habitu; nam animi procreatorum et parentum saepe sunt dissimillimi. Negari quidem non potest corporis temperationem magnam vim habere ad habitum mentis; at inde non necessario sequitur, ut animi nascantur et procreentur.

et ipsi animi) Hominum similitudo in corporum figura magis exstat, et, si in ipsis animis similitudo deprehenditur, ea efficitur non simili animorum habitu, sed simili corporum temperatione; ut, quum inter filium et parentem similitudo aliqua mentium intercedit, inde concludi non possit, hanc similitudinem inde exstitisse, quod filio a parente non solum corpus datum, sed simul animus ingeneratus sit. Nam etiam haec animorum similitudo nata est ex simili corporum temperatione; multa enim e corpore exsistunt etc.

Aristoteles) Problem. 30. Cf. Senec. de Tranq. c. 15. „Aristoteli nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit.“ Plura comparavit Davisius ad h. l.

quidem) V. Adnotata in c. 22, 51.

me tardiorem esse) Interpretes germanici verbum *tardiorem* ad sanguinem trahentes vertunt, ac si Cicero hanc sententiam exprimere voluisset: ut ego me tardiorem sanguinem habere, h. e. me melancholicum esse non moleste feram. At haec interpretatio duplici ratione videtur reiicienda: primum, quod vocem *tardus* de sanguine alias dici non memini, tum, quod sententia exit fatua et insulsa. Vix enim credi potest, Ciceronem, quamvis magnifice de se et ingenii sui virtutibus senserit, tam illepide de se praedicare, et ingeniosis se adnumerare voluisse. Itaque ego arbitror, verbum *tardiorem* propriam quidem suam habere vim, inesse tamen in tota sententia ironiam quan-

feram. enumerat multos; idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, affert. Quodsi tanta vis est ad habitum mentis in iis, quae gignuntur in corpore; (ea sunt autem, quaecumque sunt, quae similitudinem faciunt [8]:) nihil necessitatis affert, cur nascantur animi, similitudo[9]. Omitto dissimilitudines [1]. 81. Vellem adesse posset Panaetius: vixit cum Africano: quaererem ex eo, cuius suorum similis fuisset Africani fratris nepos: facie vel [2] patris, vita omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterrimus: cuius etiam similis P. Crassi, et sapientis, et eloquentis, et primi hominis, nepos, multorumque aliorum virorum clarorum [3], quos nihil attinet nominare, nepotes et filii.

Sed quid agimus? oblitine sumus, hoc nunc nobis esse propositum, quum satis de aeternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quidquam mali esse in morte? *A.* Ego vero memineram: sed te de aeternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

XXXIV. 82. *M.* Video te alte spectare, et velle in coelum migrare. *A.* Spero fore, ut contingat id no-

8 Sic W. c. Ed. vet. Bouhierii. L. — Ern. c. vulg. *faciant*: quod sententiae repugnat. 9 V. Adn. 1 Sic egregie coni. Bentl. pro vulg. *similitudines*. 2 VL. Lall. omitt. *vel*. 3 Or. c. Codd. Bentleii, SECVMD. *claror. vir.*

dam. Nimirum, Cicero inquit, Aristoteles ait, omnes ingeniosos melancholicos esse. Ego vero non sum melancholicus, ergo non ingeniosus, nec tamen moleste id fero; nam ego paullo tardiore h. e. hebetiore ingenio sine melancholia malo esse, quam ingenii praestantia excellere, melancholia laborans. Tali modo miram Aristotelis opinionem confutare voluisse videtur Cicero, persuasum habens, a nemine sibi ingenium tardum tributum iri. Iam etiam illud intelliges, cur addita sint verba: enumerat multos; *idque quasi constet*, rationem, cur ita fiat, affert.

cur nascantur animi, similitudo) Sic Wolfius edidit cum Manutio, Lambino, Oliveto. Quam lectionem etiam Orellius recepit, recte monens, haec verba referri ad superiora illa: *nasci autem animos, quod declarat eorum similitudo, qui procreentur:* quod quum fugeret non solum librariorum, sed etiam criticorum aciem, enata est lectio: *cur nascatur animi similitudo.*

81. *Panaetius: vixit cum Africano*) Sc. cum Scipione Africano maiore, cum quo arcto amicitiae vinculo coniunctus erat Panaetius. V. van Lynden de Panaetio Rhodio §. XI. p. 38. sq. et alibi.

Africani fratris nepos) „Qui fuerit, nescio. Africani frater Paullus aliquis fuit. Nec magis constat de P. Crassi nepote.“ *Ernesti.*

facie vel patris) Ad vocabulum *vel* supplendum videtur *simillimus.*

primi hominis) H. e. primarii. V. Ernesti Clav. Cic. s. v.

Cap. XXXIV. 82. *et velle in caelum migrare*) Particula *et* saepe

bis. sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem: vides [4] nos, si ita sit, privari spe beatioris vitae. *M.* Mali vero quid affert ista sententia? fac enim sic animum interire, ut corpus: num igitur aliquis dolor, aut omnino [illegible] mortem sensus in corpore est? nemo id quidem dicit: etsi Democritum insimulat Epicurus; Democritici [5] negant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet: ipse enim nusquam est. ubi igitur malum est, quoniam nihil tertium est? an, quoniam ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? Ut credam ita esse, quam est id exiguum! at [6] falsum esse arbitror: et fit plerumque sine sensu, nonnumquam etiam cum voluptate. totumque hoc leve est, qualecumque est: fit enim ad punctum temporis: 83. illud angit, vel potius excruciat, discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. Vide, ne a malis dici verius possit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? vere et iure possum. sed quid necesse est, quum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? fecimus hoc in eo libro, in quo nosmet ipsos [7], quantum

4 Sic W. de coni. Vulgo *video.* 5 Or. scripsit de Bentl. sententia *Democritii*, monens in his graecas flexiones servasse videri Ciceronem. Cf. infra II. 22, 52. Da. *Democritei.* O2x. *Democriti.* 6 Sic W. de Bouh. coni. pro vulg. *et.* 7 D. de Bentl. coni. *nosmet ipsi.* Male. V. Adn. in c. 30, 73.

explicandi vim habet, et idem fere valet, atque *id est.* Infra II. 4, 11. qui obtemperet ipse sibi, *et* decretis suis pareat? V. Goerenz. ad Academ. I. 5, 21. p. 35. Beier. ad Offic. I. 10, 33. p. 75. et alibi.

Democritum insimulat Epicurus) Respexisse videtur Davisio Epicurus ad *reviviscendi promissum Democrito vanitatem:* de qua Plinius H. N. VII, 55.

Ne in animo quidem igitur) Sic de Fin. V. 30, 91. Ne seges quidem *igitur* est: ubi cf. Goerenz. p. 647.

nihil tertium) Scil. praeter corpus et animum.

quam est id exiguum) Pronomen *id* ad totam antecedentem sententiam spectat.

83. *illud angit*) Pronomen *illud* cum vi quadam praemittitur, ut auditorem attentum faciat ad sententiam subsequentem. — In *illud* vis inest ex oppositione: in qua forma *sed* omitti solet. de Fin. II. 34, 114. Cyrenaici quidem non recusant. vestri haec verecundius: *illi* fortasse constantius: ubi v. Goerenz. p. 291.

Vide, ne) Formula monendi et dubitandi, veteribus scriptoribus maxime frequentata, quae respondet graeco ὅρα μή h. e. *cave ne*, vel *specta annon.* Apprime Ciceroni familiaris est haec loquutio. Infra II. 18, 43. Atqui vide, ne, quum omnes rectae animi affectiones virtutes appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium etc. V. O. M. Mueller in Cicer. de Orat. I. 13, 55. p. 42. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 193. 3) p. 606.

in eo libro) qui inscriptus erat *Consolatio:* de quo supra ad c. 26, 65.

potuimus, consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis; verum si quaerimus. Hoc quidem [8] a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolemaeo prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi, iis [9] auditis, mortem [illegible]psi consciscerent.

84. Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est: quem ait, quum nihil ei [1] accidisset adversi, e muro se in mare abiecisse, lecto Platonis libro. Eius autem, quem dixi, Hegesiae liber est, Ἀποκαρτερῶν, quod a vita quidam per inediam discedens, revocatur ab amicis: quibus respondens, vitae humanae enumerat incommoda. possem idem [2] facere; etsi minus, quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios: etiamne nobis expedit? qui et domesticis et forensibus solatiis ornamentisque privati, certe, si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset.

XXXV. 85. Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna volnus acceperit: Metellus ille, honoratis [3] quattuor filiis; at quinquaginta Priamus; e quibus

8 Or. e R. (*ecquidem*) Col. aliisque dedit *Et quidem hoc:* quod sane placet. 9 Ern. c. aliis *his.* Male. 1 Or. c. R. aliis. D. *ei nihil.* 2 Sic W. de Ern. susp. pro vulg. *id.* 3 Sic coni. Bentl. pro vulg. *honoratus.*

a Cyrenaico Hegesia) Valer. Maxim. VII. 9, 3. „Hegesias Cyrenaicus sic mala vitae repraesentabat, ut, eorum miseranda imagine audientium pectoribus inserta, multis voluntariae mortis oppetendae cupiditatem ingeneraret. Ideoque a rege Ptolemaeo ulterius hac de re disserere prohibitus est.“ Hinc πεισιθάνατος dictus est. V. Davis. ad h. l. et Tennemann. *Grundriss der Gesch. d. Phil.* §. 128. p. 90. et *Gesch. d. Phil.* T. II. p. 130. sq.

84. *Callimachi epigramma*) Est ep. XXIV. his verbis:

Εἴπας, Ἥλιε χαῖρε, Κλεόμβροτος ὡ ᾽μβρακιώτης
Ἥλατ᾽ ἀφ᾽ ὑψηλοῦ τείχεος εἰς ἀΐδην
Ἄξιον οὐδὲν ἰδὼν θανάτου κακὸν, ἀλλὰ Πλάτωνος
Ἓν τὸ περὶ ψυχῆς γράμμ᾽ ἀναλεξάμενος.

Lucem nostro loco affundit Nonnus ad Gregorii Nazianzeni Stelit. I. 16. *Κλεόμβροτος Ἀμβρακιώτης ἐντυχὼν τῷ Φαίδωνι, τῷ περὶ ψυχῆς διαλόγῳ Πλάτωνος, καὶ μαθὼν ὡς ἄμεινόν ἐστι τῇ ψυχῇ ὁ χωρισμὸς τοῦ σώματος, ἔῤῥιψεν ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ τείχους, καὶ τέθνηκεν.* V. Davisium, qui nostrum locum docte illustrare studuit.

Ἀποκαρτερῶν) Hac voce significatur is, qui cibo abstinet, ut a vita per inediam discedat.

domesticis et forensibus solatiis ornamentisque) *Domesticis* spectat ad *solatiis*, *forensibus* ad *ornamentis.* Alterum ad Tulliae mortem, alterum ad illud tempus referendum est, quo, republica per Caesarem oppressa, Ciceroni omnis adempta erat civitatis gubernandae potestas.

Cap. XXXV. 85. *honoratis quattuor filiis*) de Fin. V. 27. „Q. Me-

septemdecim[4] iusta uxore nati[5]: in utroque eandem habuit fortuna potestatem; sed usa in altero est. Metellum enim multi filii, filiae, nepotes, neptes, in rogum imposuerunt: Priamum tanta progenie orbatum, quum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis, incolumi regno, occidisset,

— adstante[6] ope barbarica,
Tectis caelatis, laqueatis:

utrum tandem a bonis, an a malis discessisset? Tum profecto videretur a bonis. at certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur:

4 Sic plures Codd. — Ern. c. Gebh. Lall. *septem et decem.* Vulgo *decem et septem.* 5 Sic b. et plures Edd. vett. — Ern. c. R. PVM, Gebh. Da. *natis.* 6 Sic W. c. EDb. — Ern. c. vulg. *astante.*

tellus tris filios consules vidit, e quibus unum etiam et censorem et triumphantem, quartum autem praetorem." Alii scriptores, Metello sex fuisse filios, narrant. V. locos a Davisio laudatos.

quinquaginta) V. Il. VI, 244. Virgil. Aen. II, 503. Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum.

septemdecim iusta uxore) Scil. legitima Hecuba: ceteros filios Priamus e pellicibus procreaverat. At Cicero memoria lapsus est. Homerus enim canit Il. XXIV, 495.

Πεντήκοντά μοι ἦσαν, ὅτ' ἤλυθον υἷες Ἀχαιῶν·
Ἐννεακαίδεκα μέν μοι ἰῆς ἐκ νηδύος ἦσαν,
Τοὺς δ' ἄλλους μοι ἔτικτον ἐνὶ μεγάροισι γυναῖκες.

Theocritus quoque Id. XV, 139. dissentit ab Homero, viginti commemorans. V. Kiessling ad l. l. p. 441. Ceterum facile aliquis quaerat, cur Metelli exemplum hoc loco a Cicerone allatum sit. Metellus enim usque ad mortem maxima, quae ei contigit, felicitate perfruebatur. Scilicet sententiae ita inter se cohaerent: Si quis, inquit Cicero, mihi obiicere velit, mortem idcirco in malis esse censendam, quod ea omnibus iis, quae sunt bona in vita, privamur: respondeo, mortem a malis nos abducere, non a bonis. Nam vita humana referta est innumerabilibus incommodis. At concedamus, esse, qui nihil mali habeant, nullum a fortuna vulnus acceperint: et hac quidem felicitate usus est Metellus: at tales fortunati homines sunt paucissimi: iis opponi possunt multi homines, qui, antea in rebus florentissimis collocati, posthac maximis agitati sunt calamitatibus. Ergo, si discesseris a paucis illis fortunatis, certissimum poni potest, mortem nos a malis, non a bonis abducere.

hostilis manus) Pyrrhi seu Neoptolemi, Achillis filii. Pulcherrime Priami caedem descripsit Maro Aen. II. 550. sq.

adstante) Hi et sequentes versus desumpti sunt ex Ennii Andromacha. Sunt autem anapaestici dimetri: de quibus v. Hermanni Element. doctr. metr. p. 385. sq. p. 389.

ope barbarica) Virgil. Aen. II. 504. „*Barbarico* postes *auro spoliisque* superbi Procubuere." *Barbarica* h. e. Phrygia, uti certe explicat Servius ad Virg. l. d. *πᾶς μὴ Ἕλλην βάρβαρος;* nam et Homerus Phrygas barbaros appellat.

tectis caelatis, laqueatis) *Tecta caelata*, quibus signa arte illigata sunt, ut aut tota, aut dimidiata emineant. V. Ernesti Clav. s. v. *caelatus.* *Tecta laqueata*, vel *laquearia* vel *lacunaria* intelliguntur tricliniorum, cubiculorum tecta. *Lacunar* enim (graece φάτνωμα) di-

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Iovis aram sanguine turpari.

Quasi vero ista vi [7] quidquam tum potuerit ei melius accidere. Quodsi ante occidisset, tum [8] eventum omnino amisisset: hoc autem tempore sensum amisit malorum [*]. 86. Pompeio, nostro familiari, quum graviter aegrotaret [9] Neapoli, melius est factum. coronati Neapolitani fuerunt; nimirum etiam Puteolani; volgo ex oppidis publice gratulabantur. ineptum sane negotium et Graeculum; sed

7 Sic coni. Petrus Crassus. Egregie. Ern. c. vulg. *ista vel quidquam*. 8 Sic plures Codd. CL. — Ern. c. vulg. *tamen*. Cf. Goerenz. ad Fin. II. 15, 49. Bentl. coni. *talem*. * Sic R. D. — Ern. c. vulg. *mal. amisit*. 9 Or. c. R. Ed. vet. Bouh. Lall. Ern. *aegrotasset*.

citur interstitium tignorum in caelo (an der Decke) cubiculi seu alterius aedium membri, quod cameratum (gewölbt) non sit; ex eo dictum, quia inter tignum et tignum veluti lacuna est: item ipsum caelum seu tabulatum, sive contignatione constet, sive tabulis suffixis, et inter plana intervalla cavitates seu lacus habentibus, sive etiam aequato opere coagmentatis. Huiusmodi lacunaria picturis aliisque ornamentis apud ditiores — expoliri solebant. Vitruv. VII, 2. extr. *Forcellini* Thes. Latin. s. v. *lacunar*. Cf. Ernesti. Clav. Cicer. s. v. et Interpp. ad Horat. Carm. II. 16, 11. et ad Cic. de Legg. II. 1. p. 155. sq. Cr.

evitari) Verbum antiquum, a *vita* deductum, significans: *vitam eripi*. Sic infra IV. 8, 19. ex Ennio: *sapientiam ex animo expectorare*.

quasi vero) V. Adnotata in c. 22, 50.

tum eventum omnino amisisset) Sententia est haec: Bene actum erat de Priamo, quod, amissis suis bonis, caesus est; sic certe non amplius sensit mala, quae sibi acciderunt. At melius actum fuisset de eo, si in amplissimis fortunis occidisset; nam tum non vidisset, quam miserum et ipse et tota sua gens et regnum haberet eventum.

86. *melius est factum*) H. e. convaluit.

coronati — fuerunt) Scilicet ad laetitiam suam de recuperata Pompeii valetudine testificandam.

nimirum) H. e. noli mirari, Neapolitanos coronatos fuisse, etiam Puteolani, quorum urbs Neapoli longe distabat, coronati fuerunt. De ironica, quae voci *nimirum* inest, vi diximus ad c. 22, 52. Ceterum facile quis offendi possit temporum enallage; primum positum est perfectum *fuerunt*, iam sequitur *gratulabantur*: sed hac temporum permutatione Cicero significare voluit, Neapolitanorum actionem brevis temporis, fortasse unius diei fuisse, gratulationis autem actionem ex multis oppidis per longius tempus perdurasse.

volgo — gratulabantur) H. e. omnia, vel certe pleraque oppida gratulabantur. Caesar B. C. I. 28. vulgo ex tectis significabant: ubi v. Held. p. 39. Corn. Nep. Alcib. VI. 3. coronis aureis aeneisque vulgo (h. e. passim, a magna parte) donabatur: ubi v. Bremi p. 115. — De re ipsa Vellei. Paterc. II, 48. Qui (sc. Pompeius) si — gravissima tentatus valetudine decessisset in Campania (quo quidem tempore universa Italia vota pro salute eius, primi omnium civium, suscepit): defuisset Fortunae destruendi eius locus, et, quam apud superos habuerat magnitudinem, illibatam detulisset ad inferos.

tamen fortunatum. Utrum igitur, si tum esset exstinctus, a bonis rebus, an a malis discessisset? certe a miseris. non enim cum socero bellum gessisset; non imparatus arma sumpsisset; non domum reliquisset; non ex Italia fugisset; non, exercitu amisso, nudus in servorum ferrum et manus incidisset; non liberi deleti [1]; non fortunae omnes a victoribus possiderentur. qui si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset; is propagatione vitae quot, quantas, quam incredibilis hausit calamitates! XXXVI. Haec morte effugiuntur, etiamsi non evenerint, tamen, quia possunt evenire: sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam: perinde quasi aut plures fortunati sint, quam infelices; aut certi quidquam sit in rebus humanis; aut sperare sit prudentius, quam timere.

1 V. Adn.

ineptum sane negotium et Graeculum) Graeculum negotium contemtim dicitur de summo Graecorum Pompeio placendi et blandiendi studio. *Fortunatum negotium* est res bonam alicuius fortunam significans. Orellius explicat: Sed tamen et sanatio Pompeii, et gratulatio ista fortunae tribuebatur.

cum socero) Caesare, cuius filia Iulia Pompeio nupta erat. *Neide.*

non liberi deleti) Sic reposuit Davisius in Edit. II. ex uno Cod. Urs. (et sic habetur in O2x.) pro vulgata *defleti*, quam egregie tuitus est Bentleius et restituerunt Davisius in Edd. sequentibus et Ernestius. Rectissime. Enimvero Cicero h. l. loquitur de iis calamitatibus, quas ipse hausit Pompeius. At filii Pompeii, Cnaeus et Sextus, post obitum patris demum deleti sunt: quorum alter, Sextus Pompeius, Ciceroni ipsi superstes fuit, et per multos annos rerum gestarum gloria floruit. Hinc intelligitur, lectionem *deleti* a Ciceronis manu proficisci non potuisse. Contra *defleti* sententiam huic loco praebet accommodatissimam. *Defleti* enim sunt a Pompeio liberi, utpote iam omnibus praesidiis nudati, et ruinis patris sine dubio obruendi. Orellius retin. *deleti* addens: „dici hoc poterat de Cn. Pompeio, filio interfecto, de Sexto tunc omnibus opibus spoliato."

hausit calamitates) Pulchrâ metaphorâ verbum hauriendi dicitur de doloribus et calamitatibus, quae subeuntur et perferuntur. Cicer. Sext. 29. luctum nos hausimus maiorem, dolorem ille animi non minorem. V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v. Davis. ad h. l. Alibi hac vi ponitur verbum compositum *exhaurire*, ut Livius XXI. 21. quies inter labores aut iam exhaustos, aut mox exhauriendos renovavit corpora. Sic Graeci dicunt **ἀντλεῖν, ἐξαντλεῖν πόνον, τύχην, βίον**: unde manavit latinum *labores exantlare*. V. Valcken. ad Eurip. Hippol. 1048. Sic Eurip. Cyclop. 10. **ἐξαντλῶ πόνον.**

Cap. XXXVI. *perinde quasi*) Alii, ut Davisius, legunt: *proinde quasi.* Ubique fere particulae *perinde* et *proinde* confunduntur in Codd. MSStis. *Proinde* proprie significat *idcirco, deswegen, demzufolge:* ponitur tamen interdum pro *perinde*, *haud aliter ac si.* Apud prosae orationis scriptores usus particulae *perinde,* iunctae particulis *ac, ac si, quasi, ut* crebrior est. V. Bremi ad Corn. Nep. Lysand.

87. Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari: ergo etiam carere mortuos vitae commodis idque esse miserum? certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla *carere?* triste enim est nomen ipsum *carendi*, quia subiicitur haec vis: habuit, non habet; desiderat; requirit; indiget. haec, opinor [2], incommoda sunt carentis. caret oculis; odiosa caecitas: liberis; orbitas. Valet hoc in vivis: mortuorum autem, non modo vitae commodis, sed ne vita quidem ipsa, quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli sunt. nos, qui sumus, num, etsi [3] cornibus caremus aut pennis, sit qui id dixerit? certe nemo. quid ita? quia, quum id non habeas, quod tibi nec usu, nec natura sit aptum, non careas, etiamsi sentias, te non habere. 88. Hoc premendum etiam atque etiam est argumentum, confirmato illo,

2 Sic plures Codd. D. — Ern. c. vulg. *opinor, haec.* Male. 3 Sic b. 8 Da. ex El. sec. Vulgo *num aut si.* Ern. ex Edd. vett. *num aut.*

II. 2. p. 93. Ruhnken. in Rutil. Lup. I. p. 31. et Dictat. in Terent. Heautont. I. 1, 13. Beier. ad Cicer. Offic. III. 33, 121. p. 417. et Zumpt *Lat. Gramm.* §. 63. p. 238.

87. *non modo — sed ne — quidem*) Ante *ne — quidem* particulae *non modo* valent *non modo non.* At perversa est multorum hominum doctorum opinio, qui statuunt, in verborum *non modo non, sed* iunctura perinde esse, utrum dicas *non modo non, sed,* an *non modo, sed;* veteres enim scriptores utroque dicendi genere promiscue usos esse. Hanc sententiam sequi videtur Ochsner. Ecl. Cic. p. 259. Quid, quod fuerunt, qui, ubicunque apud veteres scriptores legeretur *non modo non*, alterum *non* exterminandum censerent. Res ita animo informanda est. Tota res vertitur in diversorum membrorum oppositione. *Non modo non*, *sed* dicendum est, ubi maius et minus ita opponuntur, ut minus praecedat, veluti de Offic. III. 18. Qualis habendus est is, qui *non modo non* repellit, *sed etiam* adiuvat iniuriam? de Orat. II. 47, 196. non modo non miserabilis, sed etiam irridenda — oratio. Contra, *ubi maius* et minus ita opponuntur, ut utrumque negetur, atque adeo maius necessario praecedat, saepe dicitur *non modo* pro *non modo non:* quod quidem fit ante *ne — quidem* (quod idem est, atque *etiam non*) aliasque negationes in altero membro. Infra V. 33, 93. Epicurus cupiditates quasdam, quod essent plane inanes, *neque* necessitatem *modo, sed ne* naturam *quidem* attingerent, funditus eiiciendas putavit. Exemplorum nubem coegit Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 181. p. 536. sq. Eruditissimam de harum particularum usu adnotationem conscripsit Beier ad Offic. I. 21, 71. p. 165. sq. et ad III. 29, 105. p. 382. sq.

88. *Hoc — argumentum*) Scil. nos eo non carere, quod nobis nec usu, nec natura sit aptum, vel mortuos, quia nulli sunt, aliqua re carere non posse.

confirmato illo) Sc. argumento, tantum interitum in morte esse, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur. Adnotandum est, post *confirmato illo* sequi debuisse accusativum c. inf., positum autem esse *quin* c. subiunctivo, perinde ac si enunciatio, per hanc particulam inserta, penderet ab enunciatione

de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin totus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur: hoc igitur probe stabilito et fixo, illud excutiendum est, ut sciatur, quid sit *carere*, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. *Carere* igitur hoc significat, egere eo, quod habere velis. inest enim velle in carendo: nisi quum sic, tamquam in febri, dicitur; alia quadam notione verbi. dicitur enim alio modo etiam carere, quum aliquid non habeas, et non habere te sentias, etiamsi id facile patiare. carere [4] in malo [5] non dicitur; nec enim esset dolendum: dicitur illud, bono carere, quod est malum. Sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget. sed in vivo intelligi tamen potest, regno te [6] carere: dici autem hoc in te satis subtiliter non potest; posset [7] in Tarquinio, quum regno esset expulsus: at in mortuo ne intelligi quidem [8]. carere enim sentientis est: nec sensus in mortuo: ne carere quidem igitur in mortuo est. XXXVII. 89. Quamquam quid opus est in hoc philosophari, quum rem non magnopere philosophia egere videamus? Quoties non modo ductores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt? quae quidem si timeretur, non L.

4 Sic b. SE. — Ern. c. BC. *carere enim.* 5 V. Adn. 6 Sic Ed. vet. Bouh. et D. e plurib. Codd. — Ern. c. vulg. *te* omis. 7 Ern. de coni. *potuisset.* Male. 8 Sic D. e Codd. — Ern. c. Edd. vett. *quidem potest.* V. Goerenz. ad Fin. I. 18, 58. ad Acad. II. 32. p. 185.

interiecta, *de quo dubitare non possumus.* Constructio igitur est quodam modo ἀνακόλουθος. — *Hoc igitur probe stabilito* sc. mortuos nullum sensum habere. De particula *igitur* v. Goerenz ad Fin. III. 5, 17. p. 331.

tanquam in febri) ad Divv. XVI. 15. Mihi nuntiavit te plane febri carere. de Fin. I, 11. carere dolore. Infra III. 18, 40. malo carere. Sic carere morbis, suspicione, malis etc.

carere in malo non dicitur) Haec verba sane quam mira videri debent, quum paullo ante legatur: „nisi quum sic, tanquam in febri, dicitur, alia quadam notione verbi." Sed haec verba quasi παρενθετικῶς inserta sumenda sunt, ita ut Cicero, nulla habita ratione huius enunciationis interiectae, recte sic pergere potuerit: „Sed, si propriam verbi notionem spectamus, carere in malo dici non potest." Alii Codd. et Edd. pro *in malo* praeferunt *in morte:* quod Orellius, qui tamen alterius lectionis patrocinium suscepit, sic explanari posse censet: „Nemo facile dixerit *morte careo,* eo ipso sensu (?) quo minus proprie interdum dicimus: *febri careo;* quippe quum mors ne eo quidem sensu (?) malum sit, neque igitur dolendum, morte non carere, ut febri non carere."

Sed ne vivus) Mox recurrit *sed:* quod male nos habere non debet. Sic repetitur de Fin. V. 29, 89. ubi Goerenz p. 645. comp. de Offic. I. 18, 60.

Brutus, arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset; non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos, se hostium telis obiecissent; non uno bello pro patria cadentis, Scipiones Hispania vidisset, Paullum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Latini Albinum, Lucani Gracchum. Num quis horum miser hodie? ne tum quidem post spiritum extremum. nec enim potest esse miser quisquam, sensu perempto.

90. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse. Odiosum, si id esset carere. Quum vero perspicuum sit, nihil posse in eo esse, qui ipse non sit: quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat, nec sentiat? Quamquam hoc quidem nimis saepe: sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto, totoque animante deleto, et facto interitu universo, illud animal, quod fuerit, factum esse nihil: is plane perspiciet, inter Hippocentaurum, qui numquam fuerit, et regem Agamemnonem nihil interesse; nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego, illo vivo, fecerim Romam captam.

Cur igitur et Camillus doleret, si haec post trecen-

Cap. XXXVII. 89. *cum Pyrrho nepos*) Sic Fin. II. 19, 61. „neque porro ex eo natus, cum Pyrrho bellum gerens, consul cecidisset in proelio, seque e continenti genere *tertiam* victimam rei publicae praebuisset.“ Ceterum tertii Decii, qui se devoverit, praeter Zonaram Annal. II., ceteri scriptores nullam mentionem faciunt: et ipse Cicero alibi binos tantum Decios commemorat. Cf. de Offic. III. 4, 16. Parad. I, 2. Cato mai. XX, 75. Rem enucleare conati sunt Goerenz. ad Fin. l. d. p. 214. et Beier ad Offic. l. d. p. 208.

90. *nimis saepe*) Sc. a me dicitur; sed ea de caussa id saepe dico. Particulae *quamquam* — *sed* saepe sibi respondent. Infra III. 22, 52. N. D. III. 36. Quamquam Pythagoras, quum in geometria quiddam novi invenisset, Musis bovem immolasse dicitur: sed id quidem non credo. V. Goerenz. ad Academ. II. 23, 74. p. 137. Beier. ad Offic. III. 9, 39. p. 249. 33, 121. p. 417.

nec pluris facere) H. e. nec magis nunc Camillo curae esse hoc civile bellum, quam mihi Camilli aetate curae fuerit Roma, a Gallis duce Brenno capta.

Cur igitur et Camillus doleret etc.) Sententiarum nexus hic est: Mortui nulli sunt, nec sentiunt quicquam: v. c. Camillus nunc non magis afficitur hoc civili bello, quam ego Camilli aetate affectus fuerim, Româ a Gallis captâ. Quodsi igitur, animo et corpore consumto, nullum amplius habituri sumus sensum: quomodo fieri potest, ut hac imbuti opinione res moliamur, quae non ad nos nostraque commoda spectant, sed ad posteritatem, cuius sensum habituri non sumus, pertinent? An putas (ut iisdem, quae

tos et quinquaginta fere annos eventura putaret? et ego doleam, si ad decem millia annorum gentem aliquam urbem nostram [9] potituram putem? Quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. XXXVIII. 91. Itaque non deterret sapientem mors, quae propter incertos casus quotidie imminet, propter brevitatem vitae numquam longe potest abesse, quo minus in omne tempus rei publicae suisque consulat; et posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam, mortalem esse animum, iudicantem aeterna moliri, non gloriae cupiditate, quam sensurus non sit [1], sed virtutis, quam necessario gloria, etiamsi tu id non agas, consequatur. natura vero sic se habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster afferat, sic exitum mors. ut nihil pertinuit ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. in quo quid potest esse mali, quum mors nec ad vivos pertineat, nec ad mortuos? alteri nulli sunt; alteros non attingit.

9 V. Adn. 1 Ern. c. D. de Bentl. coni. *sis*.

modo in medium protuli, exemplis utar), et Camillum, si sibi persuasisset, se post mortem totum deletum iri, doliturum fuisse, si post obitum rem publicam bello civili vexatum iri putasset, et me, eadem imbutum persuasione, doliturum esse, si post obitum a gente aliqua urbem nostram captum iri putem. Profecto et Camillus doliturus fuisset, et ego dolerem. Etenim sapiens, quamvis mortalem esse animum iudicet, tamen non gloriae, sed virtutis cupiditate agitatus res aeternas molietur.

urbem nostram potituram) Sic legitur in Codd. et Edd. vett. tantum non omnibus. At O4x. Col. E M. praeferunt *urbe nostra:* quod Ernestius male reposuit. Tenendum est enim verbum *potiendi* aurea aetate raro construi cum ablativo, crebrius cum genitivo, creberrime cum accusativo loci, quem quis expugnat vel capit. Multis tamen locis in Ciceronis scriptis ablativus ab Editoribus, refragantibus libris MSS., invectus est. Nec pauci reperiuntur loci, qui librariorum ignorantia interpolati sunt. Posteriori demum aetate maxime coepit esse usitatum, ut hoc verbum ablativo iungeretur. V. Bremi ad Cicer. de Fato c. 7. p. 31. et ad Corn. Nep. Miltiad. II, 1. p. 15. Beier ad Offic. II. 23, 81. p. 156.

CAP. XXXVIII. 91. *licet etiam — iudicantem*) Supple: aliquem, quem. Saepe apud Romanos *quis*, apud Gr. *τὶς*, quae pronomina sunt vicaria subiecti, omittuntur. de Orat. I. 8. neque vero mihi quidquam praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes allicere, voluntates impellere, quo velit; unde autem velit, deducere. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 142. et 182.

consequatur) H. e. una sequatur. V. Adnot. in c. 16, 36.

alteri nulli sunt) Neidius explicat: *Tertium non datur.* Vix credibile est, in loco planissimo virum doctum ita caecutire potuisse.

92. Quam qui leviorem faciunt, somni simillimam volunt esse. quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, quum sexaginta confecerit, reliquos dormiat. ne sues quidem id velint, non modo ipse. Endymion vero, si [2] fabulas audire volumus, ut [3], nescio quando, in Latmo obdormivit, qui est mons Cariae, nondum, opinor, est experrectus. num igitur eum curare censes, quum Luna laboret? a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur. quid curet autem, qui ne sentit quidem? Habes somnum imaginem mortis, eamque quotidie induis. et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, quum in eius simulacro videas esse nullum [4]?

XXXIX. 93. Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante tempus mori miserum esse. quod tandem tempus? naturaene? At ea quidem dedit usuram vitae, tamquam pecuniae, nulla praestituta die. Quid est igi-

2 Ern. susp. *qui, si.* 3 Sic Dav. e plurib. Codd. — Ern. c. vulg. omisit *ut.* Male. 4 Sic W. e Cod. Urs., prob. Bentl. Da. — Or. restituit vulg. *nullum sensum?*

92. *Quam qui leviorem faciunt*) Sententiarum nexus ita animo informandus videtur: Sunt, qui, quum mortem leviorem facere, vel lenire velint, eam somni simillimam esse dicant. At falluntur; nemo enim ita nonaginta annos volet vivere, ut, quum sexaginta confecerit, triginta reliquos dormiat. Ne stupidissimum quidem animal id velit, multo minus homo, qui ratione praeditus, non dormiendo, sed agendo aliquid vitam transigere cupit. Sed omissa hac quaestione, utrum recte isti hac imagine leniverint mortem, necne: hoc certe coniiciendum est, somnum imaginem mortis esse. Ponamus aliquem dormientem. Num igitur eum curare aliquid censes? Veluti Endymionem, aeterno consopitum somno, eumne curare censes, quum Luna laboret? Certe non. Ergo, sicuti in simulacro mortis sensum videmus esse nullum, ita multo facilius intelligi potest, in morte ipsa sensum esse nullum. — Cur autem Endymionis potissimum exemplum a Tullio allatum sit, sponte patet. Celebratissima erat in antiquitate fabula de eius somno sempiterno. Ergo Endymionis persona quasi repraesentat omnes, qui gravi somno vincti sunt. Nihil amplius! Quid sibi velit particula *vero*, ex iis, quae diximus, apparebit. Uberius et enucleatius hunc locum explicandum existimavi, quoniam vidi Rathium, sententiarum nexu plane non perspecto, totum locum adulteratum censuisse.

non modo ipse) Intelligendus est *quisquam.*

Endymion) V. Indic. histor. s. v. de Fin. V. 20, 55. Itaque, ne si iucundissimis quidem nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari: idque si accidat, mortis instar putemus.

Luna laboret) *Labores lunae* vocantur eclipses seu deliquia lunae, quia erat superstitio vulgi, lunam tum contra magorum incantationes laborare, quas aeris concussi tinnitu frangi posse putabant. *Neide.*

Cap. XXXIX. 93. *usuram vitae*) H. e. natura vitam nobis quasi commodavit, non ad praestitutum tempus, sed ita, ut, quum vult,

tur, quod querare, si repetit, quum volt? ea enim conditione acceperas. Iidem, si puer parvus occidit, aequo animo ferendum putant: si vero in cunis, ne querendum quidem. Atqui ab hoc acerbius exegit [5] natura, quod dederat. Nondum gustaverat, inquit [6], vitae suavitatem: hic autem iam sperabat [7] magna, quibus frui coeperat. At id quidem [8] in ceteris rebus melius putatur, aliquam partem, quam nullam, attingere: cur in vita secus? quamquam non male ait Callimachus, *multo saepius lacrimasse Priamum, quam Troilum.* 94. Eorum autem, qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. cur? nam, reor, nullis [9], si vita longior daretur, posset esse iucundior. nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cetera auferat, affert certe senectus.

Quae vero aetas longa est? aut quid omnino homini longum? nonne

5 Codd. aliq. EL. *exigit.* 6 Sic Dav. e Codd. — Ern. c. vulg. *inquiunt.* V. Adn. 7 Bouh. susp. *spirabat.* V. Adn. 8 Gr. b. D. ex El. tert. et Ball. omitt. *ipsum*, improbante Goer. ad Acad. II. 14. p. 84. Or. c. Ern. ex Edd. vett. restituit *ipsum.* Recte. 9 Sic R. Gr. Cd. Schotti. V. Gebh. D. Ern. — Plures Edd. vett. *non illis.* Or. e Col. c. L. restituit genuinam lect. *non ullis*, monens semper fere ap. Cic. *non ullus* oblitteratum esse, et conf. de Fin. III. §. 50.

repetere eam possit. V. Adnotat. in c. 31, 77.

exegit) Verbum proprium de pecunia, mercede vel opera debita reddenda. V. Schuetz Lexic. Cicer. Latin. s. v.

inquit) Scil. *adversarius* vel *aliquis.* Est formula, qua utuntur scriptores, quum aliquid sibi opponi fingunt. Sic posterioris aetatis Graeci dicunt *φησὶ* pro *φασί.* V. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 162. Not. 1. p. 383. Heindorf. ad Horat. Sat. I. 4, 79. Passow. *Gr. Lexic.* s. v. *φημί.* Gernhard. in Addend. ad Cat. Mai. p. 320. Ochsner. Ecl. Cic. p. 221.

Callimachus) Callimachi verba respexisse videtur Plutarch. Cons. ad Apoll. p. 113. e. *Μεῖον γὰρ ὄντως Τρώϊλος ἐδάκρυσεν ἢ Πρίαμος.* Troilus, Priami filius, iuvenili audacia ferox cum Achille manus conserere ausus, ab eo interemtus est. V. Virgil. Aen. I. 474. sq.

94. *Cur ?*) Sententiarum nexus hic est: Cur eorum, qui exacta aetate moriuntur, fortunam laudemus, nulla est caussa; nam nulli aetati vita iucundior potest esse, quam senectuti: nulla aetas vehementius potest optare, ut vita extendatur, quam senectus; nihil est enim profecto homini dulcius, quam prudentia. Prudentiam autem, licet cetera bona auferat, affert certe senectus. Ergo dolenda potius, quam laudanda est eorum, qui senili aetate vita decedunt, fortuna. Hinc sequitur, ante tempus mori non miserum esse.

reor) Ironice pro *certe*, *haud dubie.* V. Adnotat. in c. 22, 52.

affert certe senectus) Geminum locum Menandri apud Stobaeum Serm. CXIV. p. 585. comparat Davisius:

Εἰ τἄλλ' ἀφαιρεῖν ὁ πολὺς εἴωθεν χρόνος
Ἡμῶν, τό γε φρονεῖν ἀσφαλέστερον ποιεῖ.

Modo pueros, modo adolescentis, in cursu a tergo insequens,
Nec opinantis assecuta est

senectus? sed quia ultra nihil habemus, hoc longum dicimus [1]. omnia ista, perinde ut cuique data sunt pro rata parte, ita longa [2] aut brevia dicuntur. Apud Hypanim fluvium, qui ab Europae parte in Pontum influit, Aristoteles ait, bestiolas quasdam nasci, quae unum diem vivant. ex his igitur hora octava quae mortua est, provecta aetate mortua est: quae vero occidente sole, decrepita; eo magis, si etiam solstitiali die. confer nostram longissimam aetatem cum aeternitate; in eadem propemodum brevitate, qua illae bestiolae, reperiemur.

XL. 95. Contemnamus igitur omnis ineptias: (quod enim lenius [3] huic levitati nomen imponam?) totamque vim bene vivendi in animi robore ac magnitudine, et in omnium rerum humanarum contemptione ac despicientia, et in omni virtute ponamus. nam nunc quidem cogitationibus mollissimis [4] effeminamur; ut, si ante mors ad-

1 Sic plures Codd. et Edd. vett. — Ern. c. aliis *ducimus*. 2 Sic D. ex El. tert. — Codd. aliq. Oliv. Lall. *aut longa*: quod equidem praetulerim. — Ern. c. vulg. *pro r. p., a vita, aut longa.* 3 Sic D. de Bentl. coni. pro vulg. *levius*, quod retin. Ern. 4 Sic Codd. aliq. et Edd. vett. — Alii Codd., Edd., ut Ern., *molestissimis*. Inepte.

Modo pueros) Sunt trochaici tetrametri catalecti. Adnotandum, *pueros* bisyllabum est.

adolescentes) Adolescentia complectitur h. l. virilem quoque aetatem, quae de Senect. XX. constans et media dicitur. Sic de Senect. II. „Citius adolescentiae senectus, quam pueritiae adolescentia obrepit.“ Scilicet Romani dicebantur pueri usque ad decimum sextum vel septimum annum, quo, deposita toga praetexta, induebant togam virilem: adolescentes usque ad annum quadragesimum: viri usque ad annum sexagesimum: tum senes. V. Bremi ad Cornel. Nep. Eumen. I, 4. p. 262.

Apud Hypanim — Aristoteles ait) Histor. Animal. V. c. 19. quem locum reddidit Plinius H. N. XI. c. 36. Hypanis, fluvius in Ponto, circa solstitium defert acinorum effigie tenues membranas, quibus erumpit volucre quadrupes, nec ultra unum diem vivit, unde ἡμερόβιον (*ab Arist. l. d.* ἐφήμερον) vocatur.

qua illae bestiolae) Pro: *in qua.* Saepe autem praepositio omittitur ante pronomen relativum, quum eadem ante pronomen demonstrativum proxime praegressum positum erat. V. Bremi ad Corn. Nep. Cimon. III, 1. incidit *in* eandem invidiam, *quam* pater suus. Infra c. 46, 111. in iis malis, quibus vulgo opinantur. Fin. IV. 20. Platonem — eadem esse in sententia, *qua* tyrannum Dionysium. Cf. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 161. Not. 1. p. 378. Eadem praepositionis omissio haud infrequens est apud Graecos scriptores. Xenoph. Sympos. IV. 1. *ἐν τῷ χρόνῳ, ᾧ ὑμῶν ἀκούω.* V. Heindorf. ad Platon. Phaedon. p. 91. et ad Gorg. §. 135. ad Cicer. N. D. I. 12, 31. p. 35.

ventet, quam Chaldaeorum promissa consecuti simus [5], spoliati magnis quibusdam bonis, illusi, destitutique videamur. 96. Quodsi exspectando et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur: pro dii immortales! quam iter illud [6] iucundum esse debet, quo confecto, nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit!

Quam me delectat Theramenes! quam elato animo est! etsi enim flemus, quum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. qui quum, coniectus in carcerem triginta iussu tyrannorum, venenum ut sitiens obduxisset [7], reliquum sic e poculo eiecit, ut id resonaret; quo sonitu reddito, arridens, *Propino,* inquit, *hoc pulchro Critiae,* qui in eum fuerat teterrimus. Graeci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lusit vir egregius extremo spiritu, quum iam praecordiis conceptam mortem contineret: vereque ei, cui venenum praebiberat, mortem est eam auguratus, quae brevi consecuta est. 97. Quis hanc animi maximi aequitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum iudicaret? Vadit

5 Sic W. c. R. E. — Ceteri *sumus*. 6 Sic L. Gebh. Ern. — Or. c. R. Gr. V. Brut. D. Lall. *quam illud iter*. Alii *quam optabiliter iter*. 7 O2x. et plures Edd. vett. *obbibisset*, de glossa. V. Adn.

Cap. XL. 95. *Chaldaeorum promissa*) Chaldaeorum praedictiones de fatis hominis e stellarum motu. *Neide*. Cf. Ind. histor. s. v. *Chaldaei*.

96. *venenum ut sitiens obduxisset*) H. e. avide hausisset. Senec. de Provident. c. 3. med. Socrates illam potionem publice mixtam non aliter quam medicamentum immortalitatis obduxit.

reliquum — pulchro Critiae) Xenoph. Hist. Gr. II. 3, 56. *Καὶ ἐκεῖγε ἀποθνήσκειν ἀναγκαζόμενος τὸ κώνειον ἔπιε, τὸ λειπόμενον ἔφασαν ἀποκοτταβίσαντα* (h. e. ut id resonaret) *εἰπεῖν αὐτόν· Κριτίᾳ τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ.* De voce *ἀποκοτταβίσαντα* fuse et copiose disputarunt Schneider et Passow in Graec. Lex. s. v. *κότταβος*. De re ipsa conf. Valer. Maxim. III. 2, 6.

praebiberat) Est apud Ciceronem *ἅπαξ λεγόμενον*. Vulgo olim legebatur *praebuerat:* quod iure reiecit I. M. Brutus, Gryphii libri in quo compareret praebiberat auctoritate, quae firmatur pluribus optimae notae Codd., nisus. Nam verbum *praebuerat* nullo modo quadrat in Critiam, cuius sententia Theramenes fuerat damnatus. Neque vero, quia verbum *praebibendi* apud Ciceronem legitur semel, apud ceteros aureae aetatis reperitur nunquam, satis idonea caussa potest esse, cur hanc lectionem optimorum Codd. auctoritate communitam, exterminemus. Posterioris certe aetatis scriptores receperunt hanc vocem: e quibus plures locos excitavit diligentia Davisii.

quae brevi consequuta est) Cecidit enim in proelio, quod triginta tyranni contra Thrasybulum commiserunt. *Neide*. *Consequuta est* multo gravius, quam *sequuta est*. Significatur enim, mortem eodem fere tempore sequutam esse. V. Adnotat. in c. 16, 36.

in eundem carcerem, atque in eundem paucis post annis scyphum Socrates, eodem scelere iudicum, quo tyrannorum, Theramenes. quae est igitur eius oratio, qua facit eum Plato usum apud iudices, iam morte multatum?

XLI. „Magna me, inquit, spes tenet, Iudices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. necesse est enim sit alterum de duobus; ut aut sensus omnino omnis mors auferat, aut in alium quendam locum ex his locis morte migretur. quamobrem, sive sensus exstinguitur, morsque ei somno similis est, qui nonnumquam, etiam sine visis somniorum, placatissimam quietem affert: dii boni! quid lucri est emori [8]! aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur! cui si similis [9] futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior! 98. Sin vera sunt, quae dicuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas, qui e vita excesserunt, incolunt: id multo iam beatius est, te, quum ab iis, qui se iudicum numero haberi volunt [1], evaseris, ad eos venire, qui vere iudices appellentur, Minoem, Rhadamanthum, Aeacum,

8 e Guelf. O2x. Ern. *mori*. V. Gernh. ad Cat. M. XIX. p. 135. 9 Sic egregie emendav. Bentl. pro vulg. *cui similis — temporis. Quis me beatior?* 1 Ern. *velint.* Male.

97. *Plato*) Apolog. Socratis c. 32. pag. 93. T. I. ed. Bipont.

sive sensus) Voci *sive* respondet §. 98. Sin vera sunt. Sic Academ. I. 2, 7. Sive enim Zenonem sequare: — si vero Academiam veterem persequamur: ubi v. Goerenz. p. 13.

Cap. XLI. 98. *Tene — ad eos venire*) H. e. verene ita est — te venire? Frequens est usus accusativi cum infinitivo, aut addita particula interrogativa *ne*, aut omissa, orationi rectae inserti, quum exprimi debet oratio affectus vel admirationis plena. Virgil. Aen. I. 37. *Mene incepto desistere* victam, nec *posse* Italia Teucrorum avertere regem! Cic. ad Attic. IX, 13. *Tene* haec *posse* ferre. Ibid. V, 11. Hui! *totiesne me* litteras *dedisse* Romam, quum ad te nullas darem! de Divin. II. 13. init. *Hunccine hominem* tantis *delectatum esse* nugis! — Sine *particula ne.* Cic. ad Divv. VIII. 17. Ergo *me* potius in Hispania *fuisse* tum, quam Formiis. Ibid. XIV, 1. Me miserum! *te* ista virtute — in tantas aerumnas propter me *incidisse!* In omnibus huius generis exemplis constructio accusativi cum inf. pendet ab enunciatione aliqua omissa, veluti *nonne indignum, mirum est? num credibile est? verene ita est?* Ubi igitur particula *ne* addita est, ea pertinet ad enunciationem cogitatione supplendam. Cf. Heindorf. ad Horat. Sat. I. 9, 73. p. 201. Krueger *Untersuchungen über lat. Gramm.* I. Heft p. 23. sqq. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 168. p. 436. Idem accusativi c. inf. usus in exclamationibus, ad admirationem, indignationem, laetitiam significandam apud Graecos obtinet. Plerumque additur articulus τό, vel τὸ δέ. Soph. Philoct. 234. *ὦ φίλτατον φώνημα· φεῦ τὸ καὶ λαβεῖν πρόσφθεγμα τοιοῦδ' ἀνδρὸς ἐν χρόνῳ μακρῷ.* V. Heindorf ad Hor.

Triptolemum; convenireque eos, qui iuste et cum fide vixerint. haec peregrinatio mediocris vobis videri potest? ut vero colloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo liceat, quanti tandem aestimatis? equidem saepe emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi liceret invenire. quanta delectatione autem afficerer, quum Palamedem, quum Aiacem, quum alios, iudicio iniquorum [2] circumventos, convenirem! tentarem etiam summi regis, qui maximas copias duxit ad Troiam, et Ulixi [3], Sisyphique prudentiam: nec ob eam rem, quum haec exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne vos quidem, Iudices, ii, qui me absolvistis, mortem timueritis. 99. nec enim cuiquam bono mali quidquam evenire potest, nec vivo, nec mortuo: nec umquam eius res a diis immortalibus negligentur [4]. nec mihi ipsi hoc accidit fortuito. nec vero ego iis, a quibus accusatus sum, aut a quibus condemnatus, habeo quod succenseam, nisi quod mihi nocerē se crediderunt.“ Et haec quidem hoc modo. nihil autem melius extremo: „Sed tempus est, inquit, iam hinc abire me, ut moriar; vos, ut vitam agatis. utrum autem sit melius, dii immortales sciunt: hominem quidem scire arbitror neminem.“

XLII. Nae ego haud paullo hunc animum malim, quam eorum omnium fortunas, qui de hoc iudicaverunt.

2 Sic vulgo, h. e. iniquorum hominum. R. et alius Cod. Bentl. *iniquorum ventos:* unde Bentl. coni. *iniquo:* quod Or. c. D. Ern. et Sch. recepit. Sic ap. Plat. *καὶ εἴ τις ἄλλος — διὰ κρίσιν ἄδικον τέθνηκεν.* Ego vero c. W. a vulg. abeundum non puto. 3 Sic W. c. D. Alii, ut Ern. *Ulyssi,* al. *Ulyssis,* al. *Ulixis,* v. *Ulyxis.* V. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 29. p. 48. 4 D. coni. *negliguntur* ob Plat. v. *οὐδὲ ἀμελεῖται ὑπὸ θεῶν τὰ τούτου πράγματα.* At non attendisse vdtr. ad v. *unquam,* a Cic. additam.

l. d. ad Platon. Phaedon. p. 187. Hermann. ad Viger. 19. p. 702. Ast ad Platon. Gastmahl p. 271.

convenireque eos, qui vixerint) Plato *καὶ ἄλλοι ὅσοι τῶν ἡμιθέων δίκαιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἑαυτῶν βίῳ.*

quanti tandem aestimatis?) Graece *ἐπὶ πόσῳ ἄν τις δέξαιτ' ἂν ὑμῶν;*

nec ob eam rem) Uberius et clarius Plato: *καὶ δὴ καὶ τὸ μέγιστον, τοὺς ἐκεῖ ἐξετάζοντα καὶ ἐρευνῶντα, ὥσπερ τοὺς ἐνταῦθα, διάγειν, τίς αὐτῶν σοφός ἐστι καὶ τίς οἴεται μὲν, ἔστι δ' οὔ· ἐπὶ πόσῳ δ' ἄν τις δέξαιτο, ἐξετάσαι τὸν ἐπὶ Τροίαν ἀγαγόντα τὴν πολλὴν στρατιὰν, ἢ Ὀδυσσέα. ἢ Σίσυφον, ἢ ἄλλους μυρίους ἄν τις εἴποι καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας· οἷς διαλέγεσθαι ἐκεῖ καὶ ξυνεῖναι καὶ ἐξετάζειν ἀμηχάνου ἂν εἴη εὐδαιμονίας πάντως· οὐ δήπου τούτουγε ἕνεκα οἱ ἐκεῖ ἀποκτενοῦσιν. —*

etsi, quod praeter deos negat scire quemquam, id scit ipse, utrum melius sit [5]: nam dixit ante: sed suum illud, nihil ut affirmet, tenet ad extremum. 100. Nos autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum, quod sit a natura datum omnibus: intelligamusque, si mors malum sit, esse sempiternum malum. nam vitae miserae mors finis esse videtur: mors si est misera, miseriae [6] finis esse nullus potest.

Sed quid ego Socratem, aut Theramenem, praestantis viros virtutis et sapientiae gloria, commemoro? quum Lacedaemonius quidam, cuius ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contempserit, ut, quum ad eam duceretur, damnatus ab Ephoris, et esset vultu hilari atque laeto, dixissetque ei quidam inimicus, *Contemnisne leges Lycurgi?* responderit, *Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutuatione et sine versura possem dissolvere.* O virum Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. 101. Talis innumerabilis nostra civitas tulit. Sed quid duces et principes nominem, quum legiones scribat Cato saepe alacris in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

5 Or. c. R. aliisque Codd. et D. *sit melius.* 6 Sic W. e Cod. Med. Vulgo omittitur *miseriae.* Nec ego desidero hanc vocem, quum ex ipso verborum ordine facile mente suppleri possit. — D. e Codd. aliq. *mortis, si est misera, finis.* Male.

Cap. XLII. 99. *quamquam — sed*) V. Adnot. in c. 37, 90.

suum illud) V. quae de Socratis philosophandi genere exposuimus in l. d. de Ciceronis phil. p. 138. sqq.

100. *Sed quid*) Iam sequuntur exempla minus illustria.

cuius ne nomen quidem proditum) Apud Plutarch. Apophthegm. Lacon. p. 209. T. VIII. ed. Hutt. vocatur *Thectamenes.*

ea poena quam sine mutuatione et sine versura possem dissolvere) H. e. ea poena, quam dissolvere possem ita, ut aliunde mihi non sumendum esset, quo eam dissolverem. *Mutuatio* enim est, quum, quod non habeas, aliunde sumas. *Versura* est sumtio pecuniae mutuae. Itaque *sine versura solvere* est debitum solvere ita, ut ab alio non sumas. V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v.

101. *Cato*) Scil. in Originibus. Cato enim apud Ciceron. de Senect. c. 20. Recordor, inquit, — legiones nostras (quod scripsi in Originibus) in eum saepe locum profectas alacri animo et erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur.

in quos Simonides) Legitur apud Herodot. VII, 228.

Dic, hospes, Spartae, nos te hic vidisse iacentis,
Dum sanctis patriae legibus obsequimur.

[Quid ille dux Leonidas dicit? *Pergite animo forti, Lacedaemonii: hodie apud inferos fortasse cenabimus.* fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant.] [7] E quibus unus, quum Perses hostis in colloquio dixisset glorians, *Solem prae iaculorum multitudine et sagittarum non videbitis. In umbra igitur,* inquit [8], *pugnabimus.* 102. Viros commemoro. qualis tandem Lacaena? quae quum filium in proelium misisset, et inter-

7 W. c. D. de Bentl. sententia v. *Quid — vigebant* uncis cinxit: quos sustulit Or. qui: Ut fit, inquit, Ciceronem potius, quam librarios reprehenderunt. V. Adn. 8 Ern. c. Gebh. Lall. *inquit, igitur.* Male.

Ὦ ξεῖν', ἀγγέλλειν Λακεδαιμονίοις, ὅτι τῇδε
Κείμεθα τοῖς κείνων ῥήμασι πειθόμενοι.

Quid ille dux — vigebant) Hic locus virorum doctorum ingenia mire exercuit. Nimirum in graecis scriptoribus, qui eandem rem narrant, legitur verbum *ἀριστοποιεῖσθαι*, veluti Plutarch. Apophthegm. Lacon. p. 225. *τοῖς δὲ στρατιώταις παρήγγειλεν ἀριστοποιεῖσθαι, ὡς ἐν ᾅδου δειπνησομένους.* Hinc exstiterunt, qui dicerent, Ciceronem in reddendo graeco verbo *ἀριστοποιεῖσθαι* vel *ἀριστᾶν* lapsum esse; nam, quum verbum *ἀριστοποιεῖσθαι* vel *ἀριστᾶν* descendat a voce *ἄριστον*, quae et *prandium* et *optimum* vel *fortissimum* denotat, Tullium posteriorem significationem temere elegisse. Magnum sane ac puerilem errorem! in quem Ciceronem, et ipsum graece doctissimum, et plurium Graecorum consuetudine usum, quum praesertim hoc Graecorum apophthegma vulgatissimum esset et omnibus doctis notissimum, incidere potuisse, equidem mihi persuadere non possum. Alii, Ciceronem a culpa liberaturi, librarios erroris insimulant. Hinc plures enatae sunt coniecturae. Lambinus reposuit *prandete animo forti:* quae correctio sententiam praebet ineptam. Neque vero ceteri huius narrationis auctores ullam *fortis animi* mentionem faciunt. Simpliciter dicunt *ἀριστοποιεῖσθαι:* nec aliter latini scriptores, v. c. Valer. Maxim. III. 2, 3. „Sic prandete, commilitones, tanquam apud Inferos coenaturi.“ Bentleius locum sic scribendum censet: *Quid ille dux Leonidas? Prandete, ait, o fortes Lacedaemonii: hodie apud Inferos fortasse coenabimus,* vel, *prandeamus, o fortes Lacedaemonii! —* Ego vero, ut meam quoque de hoc loco proferam sententiam, lectionem vulgatam, omnium omnino Codd. auctoritate suffultam, ita non sollicitandam censeo, ut tamen verba: *Quid ille dux — vigebant* ab aliena manu importata cum Wolfio aliisque statuam. Exterminatis his verbis, oratio facile decurrit. Quid? verba: *Fuit haec gens — vigebant:* nonne importunissima sunt et ab hoc loco plane aliena? Quomodo denique verba: *e quibus unus* proxime praegressis adnectere vis?

E quibus unus) Dieneces appellatur ab Herodot. VII, 226: qui tamen, hunc Laconem non Persae, sed Trachinio cuipiam ita respondisse, auctor est. Valer. Maxim. III. 7, 8. ita narrat: *Referente quodam: Sagittis Persarum solem obscurari solere: Bene narras, inquit; in umbra enim melius praeliabimur.* Ceterum alii hoc *ἀπόφθεγμα* ipsi Leonidae tribuunt, monente Davisio.

102. *Lacaena*) Plutarch. Lacon. Apophthegm. p. 241. Stobaeus Serm. C. VI. p. 576. V. Davis.

fectum audisset, *Iccirco*, inquit, *genueram, ut esset, qui pro patria mortem non dubitaret occumbere.* XLIII. Esto: fortes, et duri Spartiatae: magnam habet vim rei publicae disciplina. Quid? Cyrenaeum Theodorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? cui quum Lysimachus rex crucem minaretur, *Istis quaeso*, inquit, *ista horribilia minitare purpuratis tuis! Theodori quidem nihil interest, humine an sublime putrescat* [9].

Cuius hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et sepultura dicendum existimem: rem non difficilem, iis praesertim cognitis, quae de nihil sentiendo [1] paullo ante dicta sunt. De qua Socrates quidem quid

9 Or. e R. *putescat*, coll. de Fin. V. 38. de N. D. II. §. 160. Arnob. V. 7. p. 171. Orell.: *ne corpus eius putescat.* 1 V. *de nihil sent.* Ern. uncis inclusit, nulla idonea caussa.

genueram) Rarius verbum *gignendi* dicitur de sexu femineo pro *parere*. Cels. II. 1. med. Gravidae, quibus tum adest partus, abortu periclitantur: hae vero, quae gignunt, imbecillos edunt. Davis. e Cicerone excitavit N. D. II, 21. Pisces, ut aiunt, ova quum genuerunt, relinquunt. Cf. Forcellini Thes. Lat. s. v.

Cap. XLIII. *Esto*) Formula concedendi pro *sit ita sane*, ut de Fin. IV, 45. Sic saepe *esto* legitur. V. Forcellini Thes. Lat. s. v. *sum*. Sententia est: At enim exempla illa a te allata ducta sunt a forti et dura Spartiatarum gente, in qua ad dura ferenda magnam habuit vim rei publicae disciplina. Concedo. At iam tibi afferam exemplum Cyrenaei Theodori, philosophi voluptarii.

Cyrenaeum) Cicer. de N. D. I. 1, 2. Theodorus Cyrenaicus: ubi Heindorf. p. 3. discrimen inter utramque vocem a Bouherio constitutum, quo *Cyrenaici* nomine sectam illam, non patriam significari, commenticium esse putat. „Contra certe Acad. II. 24. *Cyrenaei* appellantur, qui ab Aristippo profecti sunt, et ita promiscue usurpantur *Achaicus* et *Achaeus*, *Thebaicus* et *Thebaeus* ac plura id genus alia. Tusc. I. 34. a Cyrenaico Hegesia. V. 38. Antipatri Cyrenaici.“

Theodori quidem nihil interest) Plutarch. T. II. p. 499. *Καὶ τί Θεωδώρῳ μέλει, πότερον ὑπὲρ γῆς ἢ ὑπὸ γῆς σήπεται;* quae imitando sic expressit Seneca de Tranq. c. 14. „O te ineptum, si putas interesse, supra terram an infra putrescam.“ V. Davis.

Cuius hoc dicto admoneor) In hac quae sequitur et usque ad §. 109. extenditur digressione id Cicero videtur sectatus consilium, ut quae sparsae essent et divulgatae et inter singulos homines et totas gentes de sepultura inanes ac superstitiosae opiniones refutaret et convelleret. Ex iis, quae paullo ante a nobis dicta sunt, apparet, nos post mortem nullius rei sensum habituros esse. Itaque nec sepultura ad mortuos pertinet. Ergo sepulturae mos consuetudinis caussa retinendus ille quidem est, sed ita, ut nihil id ad mortuos pertinere intelligamus.

rem non difficilem) Haec verba per *ἐπεξήγησιν* toti enunciationi praegressae addita sunt. Sic saepe apud utriusque linguae scriptores pluribus verbis, et toti enunciationi substantivum plerumque cum adiectivo in accusativo positum tanquam appositio, qua iudicium aliquod de

senserit, apparet in eo libro, in quo moritur: de quo iam tam multa diximus. 103. quum enim de immortalitate animorum disputavisset, et iam moriendi tempus urgeret, rogatus a Critone, quemadmodum sepeliri vellet, *Multam vero*, inquit, *operam, amici, frustra consumpsi. Critoni enim nostro non persuasi, me hinc avolaturum, neque quidquam mei relicturum. verum tamen, Crito, si me assequi potueris, aut sicubi nactus eris; ut tibi videbitur*[2], *sepelito. sed, mihi crede, nemo me vestrum, quum hinc excessero, consequetur.*

Praeclare id quidem, qui et amico permiserit, et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. 104. Durior Diogenes, et is quidem idem sentiens[3], sed, ut Cynicus, asperius, proiici se iussit inhumatum. tum amici, *Volucribusne et feris? Minime vero*, inquit: *sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote. Qui poteris?* illi. *non enim senties. Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit, nihil sentienti?* Praeclare Anaxagoras; qui quum Lampsaci moreretur, quaerentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid[4] accidisset, au-

2 D. e plur. Codd. *videtur*, ob Plat. v. ὅπως ἄν σοι φίλον ᾖ. At haec ipsa Plat. verba exprimunt latin. fut. 3 Sic bene emendav. W. — Ern. c. vulg. *et id quidem sentiens*. Plures Codd. *et is quidem*. 4 Sic Edd. vett. et D. e Codd. — Ern. c. CVL. *si quid ei acc.*

praegressis verbis vel enunciatione continetur, additur. Veluti Homer. Il. ω. 735. ἤ τις Ἀχαιῶν ῥίψει, χειρὸς ἑλὼν, ἀπὸ πύργου, λυγρὸν ὄλεθρον, Χωόμενος, ᾧ δή που ἀδελφεὸν ἔκτανεν Ἕκτωρ. Eurip. Hippol. 771. ed. Bothii. αἶ, αἶ, τόλμας! ὦ βιαίως θανοῦσ', ἀνοσίῳ τε συμφορᾷ. σᾶς χερὸς πάλαισμα μελέας! Cf. Matthiae *Gr. Gramm.* §. 432. 5. p. 803. ed. II. Adde Monk ad Alcest. v. 7.

in eo libro) Platon. Phaedone p. 260. Bip.

103. *Multam vero*) H. e. multam sane, profecto. V. Adnot. in c. 11, 25.

assequi potueris — nactus eris — consequetur) Haec tria verba ita differunt, ut in verbo *assequendi* et *consequendi* notio insit antecedentis studii, desiderii, cupiditatis; hoc autem de eo dicatur, cui aliquid fortuitum illud quidem ac praeter opinionem, sed optatum contigit. Cf. Forcellini Thes. Latin. s. v. *nanciscor.* Grotefendii *Commentar z. d. Materialien lat. Stylübungen* VII. 14, 6. p. 138.

104. *proiici se iussit inhumatum*) Alii aliter hanc rem narrant. V. Diog. Laert. VI. §. 79. Cf. Davis. ad h. l.

bacillum propter me etc.) Epist. divv. philos. p. 80. ed. Commel. Ἐγὼ γοῦν, Diogenes scribit Hippioni, ἔγνωκα ἀποπνεύσαντί μοι παρατεθῆναι τὸ βάκτρον, ἵνα τὰ δοκοῦντα λυμαίνεσθαι ζῶα ἀπελαύνοιμι.

si quid accidisset) Per euphemismum pro: si forte moriturus esset. Veteres enim, humanitatis quodam et elegantiae sensu moti, quum verbis male ominatis quam maxime

ferri [5]: *nihil necesse est,* inquit; *undique enim ad inferos tantundem viae est.* Totaque de ratione humationis unum tenendum est, ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus, sive vigeat. in corpore autem, perspicuum est, vel exstincto animo vel elapso, nullum residere sensum.

XLIV. 105. Sed plena errorum sunt omnia. Trahit Hectorem, ad currum religatum, Achilles: lacerari eum et sentire, credo, putat. ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi videtur. At illa sicut acerbissimam rem maeret:

Vidi, videre quod me passa aegerrume,
Hectorem curru quadriiugo [6] raptarier.

Quem Hectorem? aut quamdiu ille erit Hector? Melius Attius [7], et aliquando sapiens Achilles:

Immo enimvero corpus Priamo reddidi, Hectorem abstuli.

5 Sic plures Edd. vett. et D. e Codd. — Ern. c. aliis *afferri.* 6 Ern. c. Gebh. *quadr. curru.* 7 Ern. c. aliis *Accius.*

abstinere studerent, rem iniucundam, tristem, moestam voce mollioris significationis designare solebant. Hinc *moriendi* vocem reformidantes pro ea dicebant *vita excedere, decedere,* vel simpliciter *decedere, obire, vita fungi, defungi,* similia. Pari modo nostrates loco vocis *sterben* variis utuntur dicendi formulis, quae rem tristem quasi emolliant. Locutionibus *si quid mihi acciderit,* vel *si quid humani quid,* vel *si quid mihi humanitus acciderit* respondent graecae *εἴ τι πάθω* vel *ἤν τι πάθω.* V. Passow *Griech. Lexic.* s. v. *πάσχειν.*

undique — ad inferos) Graece apud Diog. Laert. II. §. 11. *Πανταχόθεν,* ἔφη (*sc. Anaxagoras*) ὁμοία ἐστὶν ἡ εἰς ᾅδου κατάβασις.

Cap. XLIV. 105. *Sed plena*) Iam sequuntur exempla, e quibus, quam late sparsa ac propagata et fuerit et sit inanis ista superstitio, etiam mortuos sentire, quae in eorum corpora committantur, appareat.

illa) Hecuba mater vel Andromache uxor intelligenda. Descripsit hanc rem Homerus Il. XXII. 395. ss.

Vidi) Sunt versus iambici senarii, desumti ex antiqua aliqua Ennii vel Pacuvii tragoedia. In voce *Hectorem* secunda syllaba producta est (quia in eam cadit arsis). Varro L. L. IX, 3. (p. 104. ed. Gothofr.) de nominibus *Hectoris* et *Nestoris* haec monet: „Haec primo omnes, qui soluta oratione loquuntur, dicebant, ut *quaestorem, praetorem,* sic *Hectorem, Nestorem.* Itaque Ennius ait: *Hectóris natum dé muro Troiáno iactari.* Accius hoc in tragoediis largius a prisca consuetudine movere coepit, et ad formas graecas verborum magis revocare, et a quo Valerius ait: *Accius Héctorém nollet facere, Héctora mallet;* quod adventicia pleraque habemus graeca, secutum, ut de notheis graecanicos quoque nominatos plurimum haberemus.“ Cf. Schneider in *Ausführliche Lat. Gramm.* p. 159. Adde Quintil. Inst. Orat. I. 5.

aliquando sapiens) H. e. nunc tandem, postquam diutius saeviit in Hectoris corpus, ad sanam mentem rediens, et intelligens, corpus Hectoris, non ipsum Hectorem a se laceratum esse.

Immo) Est iambic. tetrameter.

Non igitur Hectorem[8] traxisti, sed corpus quod fuerat Hectoris. 106. Ecce, alius exoritur e terra, qui matrem dormire non sinat:

Mater, te appello, quae[9] curam somno suspensam levas,
Neque mei te[1] miseret: surge, et sepeli natum! —

(Haec quum pressis et flebilibus modis, qui totis theatris maestitiam inferant, concinuntur; difficile est, non eos, qui inhumati sunt[2], miseros iudicare.)

— — — — Prius
Quam ferae, volucresque . . .

(metuit, ne laceratis membris minus bene utatur; ne combustis, non extimescit.)

Neu reliquias sic meas siris[3], denudatis ossibus,
Tetra sanie delibutas, foede divexarier.

8 Sic O2x. — Or. restituit *Hectora.* V. Ramsh. Lat. Gr. §. 28. p. 45. 9 Sic Codd. aliq. ML. Lall. — Ern. c. vulg. *tu quae.* 1 Sic W. c. Vossio. — Or. reduxit vulg. *te mei.* Cf. Adn. 2 Ern. *sint,* ut R. Cod. Bern. et Ed. vet. Bouh. 3 Codd. *neu relliquias semiassi reis* vel *semiassi seris.* V. Adn.

106. *alius (exoritur)*. Polydori umbra, quem Thracum rex Polymnestor occiderat, ut auro potiretur. V. initium fabulae Euripidis, quae inscribitur Hecuba. Cf. Virg. Aen. III. 49. s. *Neide.*

matrem) Hecubam.

Mater) Sunt tetrametri trochaici catalectici. In posteriore versu vocula aliqua deest.

quae curam — levas) H. e. curam somno suspendis, h. e. somno intermittis vel supprimis et levas.

pressis et flebilibus modis) *Modi* proprie dicuntur in musicis. de Orat. III. 26, 102. illi — qui fecerunt modos (graece ἐμελοποίησαν). V. Ruhnkenii Dictata in Terent. Andr. Didascaliam p. 3. sq. „*Modi* sunt concentus musici (das Accompagnement), qui verba (textum vocant) comitabantur. Haec allata verba requirebant pro argumento et ratione loquentis personae modos pressos, i. e. lenes, tanquam umbrae (*piano*) et flebiles (*mestoso*).“ *Neide.*

totis theatris) *Theatrum* significat spectatores. Sic de Orat. III. 50, 196. theatra tota reclamant. Infra II. 26, 64. Docte vocis *theatri* significationes exposuit Spaldingius ad Quintil. Inst. or. I. 2, 9.

Neu reliquias) Sunt versus tetrametri trochaici catalectici, a Cicerone *septenarii* appellati, ratione habita numeri singulorum pedum: quos versus, prius insigniter corruptos et deturpatos (v. V. L.), miro ingenii acumine ad numeros suos redegit magnus Bentleius. Legebatur enim

Heu relliquias semiassi regis, denudatis ossibus,
Per terram sanie delibutas foede divexarier.

Quam absurdam lectionem retinuit Ernestius. Sagacioris indolis adolescentes vulgatam lectionem cum egregia ac plane palmaria Bentleii emendatione iterum iterumque comparent, et exemplum inde sumant, qua via ingrediendum sit in veterum scriptorum locis corruptis ad sanitatem restituendis.

siris) H. e. siveris. Davis. laud. I. Fr. Gronov. ad Liv. I, 32. Semper veteres scriptores hac contracta perfecti forma usi videntur: item nunquam *sivissem* vel *siissem*, neque *sivisti* vel *siisti*, sed semper

107. (non intelligo, quid metuat, quum tam bonos septenarios fundat ad tibiam.)

Tenendum est igitur, nihil curandum esse post mortem; quum multi inimicos etiam mortuos poeniantur[4]. Exsecratur luculentis sane versibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio pereat Atreus: durum hoc sane; talis enim interitus non est sine gravi sensu: illa inania,

Ipse summis saxis fixus asperis, evisceratus,
Latere pendens, saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro.

Non ipsa saxa magis sensu omni vacabunt[5], quam ille, latere pendens, cui se hic cruciatum censet optare. quae[6] essent dura, si sentiret; nulla sine sensu sunt. Illud vero perquam inane:

4 Sic plures Codd. Gebh. V. Adn. — Plures Edd. vett. *puniunt.* 5 O2x. V. D. Ern. *vacabant.* 6 Sic Cod. aliquis Regius. — Vulgo *quam:* quod mihi non repudiandum videtur.

sisti, *sistis* dixerunt. V. doctissimam recensionem Eduardi Wunderi de Cicer. orat. pro Sestio, edita a Muellero, in *Jhrb. für Phil. u. Paedag. v. Jahn. II. Jhrg. II. H.* 1827. p. 141.

107. *non intelligo, quid metuat*) Quae parenthesis signis et hic et paullo ante inclusa sunt verba, salsas complectuntur animadversiones, quibus ea, quae e poeta expromuntur, perstrinxit Cicero.

septenarios) Perverse Neidius *iambos* dicit. Orellius laudat Spalding. ad Quintil. T. III. p. 579.

quum multi) H. e. licet multi inimicos etiam mortuos ulciscantur, tamen tenendum est etc. Sic saepe, vocula *tamen* non sequente, *quum* pro *etsi*, *licet*, *quamvis* ponitur, ita quidem, ut cum subiunctivo construatur, qui caussalitatis quae dicitur notionem includit. V. Bremi ad Cornel. Nep. Aristid. III, 1. quum tantis rebus praefuisset, in tanta paupertate decessit, ut, qui efferretur, vix reliquerit. Cf. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 194. p. 612.

poeniantur) Sic Cicero plus semel *puniri* deponentialiter, ut aiunt, dixit, ut Mil. 13. cuius tu inimicissimum — *punitus es.* Phil. VIII, 2. ut *puniretur* necem. Cf. Ramshorn Lat. Gramm. §. 163. p. 385. Quintil. Inst. or. IX. 3, 6. sq. *fabricatus est gladium*, et *inimicum punitus es:* quod mirum minus est, quod in natura verborum est, et, quae facimus, patiendi modo saepe dicere; ut *arbitror*, *suspicor:* et contra faciendi, quae patimur, ut *vapulo:* ideoque frequens permutatio est, et pleraque utroque modo efferuntur, *luxuriatur*, *luxuriat; fluctuatur*, *fluctuat; assentior*, *assentio.* — Orellius autem, reiecta lectione *poeniantur*, cum Nonio p. 471. et 479. Cod. Reg. et V. L. D. legit *poeniuntur*, ita explicans: „Tum, quum vides, ultionem multos exercere inimicos etiam mortuos, tu id curare noli, aut reformidare, ne idem in te aliquando fortasse fiat: immo persuasum tibi sit, nil curandum esse post mortem."

Ipse) Sunt trochaici octonarii, vel, ut Graeci appellant, trochaici tetrametri acatalecti: quos primus constituit Bentleius.

quae essent dura etc.) H. e. quae si sentiret, dura essent; at non sensit, ergo sunt nulla h. e. nullam vim habent.

Neque sepulcrum, quo recipiat [7], habeat, portum corporis:
Ubi, remissa humana vita, corpus requiescat malis [8].

Vides, quanto haec in errore versentur. portum esse corporis, et requiescere in sepulcro putat mortuum: magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium, nec docuerit, quatenus esset quidque curandum.

XLV. 108. Sed quid singulorum opiniones animadvertam, nationum varios errores perspicere quum liceat? Condiunt Aegyptii mortuos, et eos domi servant [9]: Persae etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora. Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata. In Hyrcania plebs publicos alit canes: optimates, domesticos. nobile autem genus canum illud scimus esse: sed pro sua quisque facultate parat, a quibus lanietur; eamque optimam illi esse censent sepulturam. permulta alia [1] colligit Chrysippus, ut est in omni historia curiosus: sed ita tetra sunt quaedam, ut ea fugiat et reformidet oratio. Totus igitur hic locus est contemnendus in nobis, non negligendus in nostris: ita tamen, ut mortuorum corpora

7 Ern. c. L. Lall. *recipiatur.* 8 Sic R. b. M. D. — Ern. c. vulg. *a malis.* 9 Or. c. R. aliisque Codd. D. *servant domi.* 1 Goer. ad Fin. II. 14, 45. coni. *talia,* ut Da. de Bentl. coni.

Neque sepulcrum) Sunt et hi trochaici octonarii catalectici.

quo recipiat) Scil. se. Sic dicitur *vertere* pro *verti*, *mutare* pro *mutari*, στρέφειν pro στρέφεσθαι: omnino verba activa, quae movendi notionem habent, saepe intransitiva significatione, quae haud dubie antiquissima erat, ponuntur: quod cumulatis exemplis probaverunt Cortius ad Sallust. Exc. VI. in Iug. Vechner. Hellenol. I. 1, 6. ibique Heusinger. et Vigerus Idiot. Gr. V. 1, 1 - 9.

XLV. 108. *Condiunt Aegyptii*) Graece ταριχεύουσιν. V. Herodot. II, 86.

Persae) Cf. Herodot. I, 140.

Magorum) Cf. Herod. l. c. Plura dat Davisius ad h. l.

In Hyrcania) Cf. Silium Italicum XIII, 437. et quae alia Davisius attulit. Mox pro *publicos* Bentleius legendum suspicabatur *publice*; Orellius autem *publicos canes* dictum putat, ut *servi publici, familia publica.*

nobile autem genus etc.) H. e. quamvis hoc canum genus nobile sit, nec sine magno pretio parari possit, tamen, pro sua quisque facultate h. e. quantum cuiusque facultates, seu opes patiantur, parat, a quibus lanietur.

in omni historia) *Historia* h. l. non significat narrationem et expositionem rerum gestarum: qua vi haec vox vulgo poni solet a veteribus scriptoribus; sed rerum indagationem, disquisitionem, ita ut plane respondeat graeco vocabulo ἱστορίας. Eadem fere significatione vox *historiae* induta reperitur ad Attic. II. 8. Si quid in ea epistola fuit *historia* dignum (h. e. cognitione

nihil sentire vivi [2] sentiamus 109. Quantum autem consuetudini famaeque dandum sit, id curent vivi; sed ita, ut intelligant, nihil id [3] ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum aequissimo animo oppetitur, quum suis se laudibus vita occidens consolari potest. nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectae perfecto functus est munere. multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt: quam [4] utinam potuissem obire! nihil enim iam acquirebatur: cumulata erant officia vitae: cum fortuna bella restabant. Quare, si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus: at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. quamquam enim sensus abierit [5], tamen suis [6] et propriis bonis et laudis, et gloriae, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil habeat in se [7] gloria, cur expetatur, tamen virtutem tamquam umbra sequitur.

XLVI. 110. Verum, multitudinis iudicium de bonis, si quando est, magis laudandum est, quam illi ob eam rem beati. Non possum autem dicere, quoquo modo

2 Ern. c. BCVML. Gebh. omis. *vivi*. 3 Sic R. b. aliique Codd. D. — Ern. c. vulg. omis. *id*. 4 Sic D. de con. Vulgo *quae*. 5 Or. c. L. D. *aberit*. 6 Sic L. restituit. Ern. c. vulg. *summis*. 7 Sic SE. — Aliae Edd. vett. et Ern. *in se habeat*. Or. c. D. e Codd. *etsi nihil habet in se*.

dignum), scribe quam primum, ne ignoremus. — De re ipsa cf. nos in l. d. de Cicer. phil. p. 86.

vivi sentiamus) Vocula *vivi* male me habet; et sane abest illa a plerisque Edd., etiam ernestiana, sed restituit eam Davisius, MSStorum auctoritate nisus. An coniungenda est cum *nihil?* quod certe sententiam exprimeret absurdam. At quid tandem sibi vult *vivi sentiamus?* Perinde quasi etiam mortui sentire possimus. Equidem credo, hanc voculam invectam esse a librario, cuius oculus aberraverit ad versum sequentem. Neque vero nos offendere potest κακοφωνία, quae delcto vocabulo *vivi* exsistit. Nam huius generis exempla ex optimis quibusque scriptoribus facile excitari possunt innumerabilia.

109. *virtutis — munere*) Infra *V. 39, 113.* tum quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae *munus* tuebatur.

cum fortuna bella) Conflictandum adhuc erat cum fortuna. *Neide.*

ipsa ratio) H. e. argumenta a me allata ad contemnendam mortem.

virtutem tanquam umbra sequitur) Pulchre dictum. Sic Seneca ep. 79, 11. „gloria umbra virtutis est, etiam invitos comitabitur." quae tota epistola cum nostro loco comparatu dignissima est.

Cap. XLVI. 110. *Verum*) Cum Wolfio Orellius post *verum* comma posuit, ut pro adiectivo sumeretur: in eandem sententiam discessit Neidius. Perperam. *Verum* et *veruntamen* respondent graeco καίτοι (nobis: *jedoch*), et ponuntur, quum antecedentia corrigere vis. V. Zumpt *Lat. Gramm.* §. 67. Anm. p. 283. Sententia expressa est haec: Verum,

hoc accipiatur [8], Lycurgum, Solonem, legum et publicae disciplinae carere gloria: Themistoclem, Epaminondam, bellicae virtutis. Ante enim Salamina [9] ipsam Neptunus obruet, quam Salaminii tropaei memoriam: priusque Boeotia Leuctra tollentur, quam pugnae Leuctricae gloria. multo autem tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paullum, Catonem, Laelium, innumerabilis alios: quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens, fidenti animo, si ita res feret [1], gradietur ad mortem; in qua aut summum bonum, aut nullum malum esse cognovimus. secundis vero suis rebus volet etiam mori; non enim tam cumulus bonorum iucundus esse

8 Or. c. Codd. Bentleii, R. 04x. V. D. *accipiatur*. Recte. 9 V. Adn. 1 Sic L. e nonnullis Codd. — Alii *si ita refert*. Ern. c. vulg. *si ita res fert*.

licet virtutem gloria tanquam umbra sequatur, tamen multitudinis iudicium de bonis hominibus magis ipsi multitudini laudi est, quam boni homines ob eam rem, quod eorum res gestae a multitudine celebrantur, beati praedicandi sunt.

quoquo modo hoc accipiatur) H. e. quoquo modo vox *carendi* accipiatur; duplicem enim habet vim, ita ut et significet *egere eo, quod habere velis*, et dicatur, *quum aliquid non habeas, et non habere te sentias, etiamsi id facile patiare*. V. c. 36, 88. Sententia igitur haec est: Lycurgus et Solo *carere* gloria, quoquo modo vox *carendi* accipiatur, dici non possunt: nam neque gloriam expetierunt, tanquam sapientes, neque non habent, quia illorum virtutem gloria, tanquam umbra, sequitur.

Salamina) Sic edidit Wolfius cum Ed. Manut. Alii, ut Davisius, Ernestius, Orellius, legunt *Salaminam*. Sed tenendum est, eiusmodi nomina urbium et locorum apud aureae aetatis scriptores graecae declinationis terminationem habere, apud posterioris autem aetatis scriptores latinae declinationis legibus flecti. Sic Iustin. XLIV. 3, 2. Salaminam. Id. II, 7. de proprietate Salaminae insulae. At Cicer. de Offic. I. 18, 61. Salamine. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Themist. II, 8. p. 37. et ad Aristid. II, 1. p. 63. Sic Cicer. N. D. I. 42. omitto Eleusina: quamquam ibi Codd. magnopere variant, et Davisius praetulit: *Eleusinam*, multique Codd. habent: *Eleusinem*: quod non spernendum videtur, quum constet, accus. in *a* exeuntem, e graeca lingua ductum, aurea aetate apud prosaicos rariorem fuisse, et argentea demum aetate invaluisse. Cf. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 28. Anm. 3. p. 44. sq.

Salaminii tropaei) Pro *Salaminiae victoriae* per metonymiam, qua caussa pro effectu, aut, uti h. l. effectus pro caussa ponitur. Sic Corn. Nep. Themistocl. V. 3. Haec altera victoria, quae cum Marathonio possit comparari tropaeo: ubi cf. Bremi p. 43. sq. Sic infra V. 21, 62. incendebantur *odores* (pro: suffimenta, aromata, thura odorifera). V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 203. p. 653.

duo Scipiones) Veteres accusativum vocum *duo* et *ambo* terminabant aut in *duos*, *ambos*, aut in *duo* et *ambo*, ut illa terminatio la-

potest, quam molesta decessio. **111.** Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox; qui, quum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo suos[2] filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem, et gratulatus, *Morere, Diagora*, inquit, *non enim in coelum adscensurus es.* Magna haec, et nimium fortasse Graeci putant, vel tum potius putabant; isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans, tris Olympionicas una e domo prodire, cunctari illum diutius in vita, fortunae obiectum, inutile putabat ipsi.

Ego autem tibi quidem, quod satis esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. concesseras enim, nullo in malo mortuos esse; sed ob eam caussam contendi, ut plura dicerem, quod in desiderio et luctu haec est consolatio maxima. nostrum enim et nostra caussa susceptum dolorem modice ferre debemus, ne nosmet ipsos[3] amare videamur. illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbati sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus volgo opinantur. hanc excutere opinionem mihimet volui radicitus; eoque fui fortasse longior. XLVII. **112.** *A.* Tu longior? non mihi

2 Ern. delevit *suos*. Male. 3 Sic R. D. Vulgo *ne et nosmet*. Ern. *ne nosmet ipsi*. V. Adn.

tinae declinationi responderet, haec Graecorum duali. V. exempla allata ab Ochsnero in Eclog. Ciceron. p. 271.

decessio) H. e. bonorum amissio.

111. *Rhodius Diagoras*) Cf. praeclarissimum Pindari carmen Olymp. VII. et quae de Diagora adnotavit Boeckhius in Explicatt. p. 164. sq.

non enim in caelum) H. e. summam hominis felicitatem nactus es, nec maiori poteris potiri. Geminus locus legitur apud Pindarum Pyth. X. 22 – 27. ed. Boeckh. — *εὐδαίμων δὲ καὶ ὑμνητὸς οὗτος ἀνὴρ γίγνεται σοφοῖς, Ὃς ἂν χερσὶν ἢ ποδῶν ἀρετᾷ κρατήσαις Τὰ μέγιστ᾽ ἀέθλων ἕλῃ τόλμᾳ τε καὶ σθένει, Καὶ ζώων ἔτι νεαρὸν Κατ᾽ αἶσαν υἱὸν ἴδῃ τυχόντα στεφάνων Πυθίων. Ὁ χάλκεος οὐρανὸς οὔποτ᾽ ἀμβατὸς αὐτῷ.* Cf. Olymp. V. fin. ubi v. Boeckh. in Explicatt. p. 151.

Magna haec) Scil. Olympiae victoriam reportasse.

quod satis esset, paucis verbis etc.) Haec verba ita explicanda: Ego id, quod paucis verbis respondere (ut mihi videbar) satis erat, responderam, vel, ut aliis verbis utar, ego, quae mihi paucis verbis absolvenda videbantur, mortuos scilicet nullo in malo esse; nam id ita esse mox concesseras; uberius ob eam caussam exposui, quod in desiderio et luctu haec est consolatio maxima, ut sciamus, nullo in malo mortuos esse.

nosmet ipsos) Ernestius male legit *nosmet ipsi*. V. Adnotata in c. 30, 73.

in iis malis, quibus vulgo opinantur) H. e. *in* quibus mortuos

quidem. prior enim pars orationis tuae faciebat, ut mori cuperem; posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem: omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an iam hanc[4] artem plane relinquimus? *A.* Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti; et quidem iure: illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverat. sed quinam est iste epilogus? aveo enim audire, quidquid est. 113. *M.* Deorum immortalium iudicia solent in scholis proferre de morte; nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore, aliisque pluribus. Primum Argiae sacerdotis, Cleobis et Biton[5], filii, praedicantur: nota fabula est. quum enim illam ad solemne et statum sacrificium curru vehi ius esset, satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque iumenta: tunc iuvenes ii quos modo nominavi, veste posita, corpora oleo perunxerunt: ad iugum accesserunt. ita sacerdos advecta in fanum, quum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut illis praemium daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo: post, epulatos cum matre adolescentis, somno se dedisse, mane inventos esse mortuos. 114. Simili precatione Trophonius et Agamedes usi dicuntur: qui quum Apollini Delphis templum exaedificavissent, venerantes deum, petierunt mercedem non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, sed

4 Or. c. R. Codd. Bentl. O1x. D. *hanc iam.* 5 V. Adn.

esse vulgo opinantur. V. Adnotata in c. 39, 94.

Cap. XLVII. 113. Epilogus, qui sequitur, eo consilio videtur a Cicerone toti disputationi adiectus esse, ut auditoris animum in iis, quae de contemnenda morte dicta erant, confirmaret et corroboraret.

in scholis) H. e. disputationibus philosophicis. V. Adnotata in c. 4, 8.

Herodoto auctore) Lib. I, 31.

Argiae sacerdotis) cui nomen erat Cydippa. — De adiectivo Argius pro Argivus v. Davis. ad N. D. I, 29. p. 131. Cr.

Biton) Recte Orellius cum Davisio edidit *Bito.* Graeca enim nomina in ων, quorum genitivus vel in οντος, vel in ωντος terminatur, apud latinos scriptores in nominativo terminantur in *o.* Supra c. 24, 57. recte Wolfius cum Lambino restituit *Meno* pro *Menon.* Sic dicitur *Plato*, *Solo*, *Agamemno*: quamquam supra c. 38, 92. *Endymion* in omnibus Codd. et Edd. habetur. Contra infra V. 30, 85. male ab Ernestio editum est *Callipho;* si quidem graece dicitur Καλλιφῶν, Καλλιφῶντος. V. Grotefend. *Lat. Gr.* §. 28. 5. p. 36. Ramshorn. §. 28. p. 41. Ochsner. Ecl. Cic. p. 45.

quod esset optimum homini. quibus Apollo se id daturum ostendit post eius diei diem tertium: qui ut illuxit, mortui sunt reperti. Iudicavisse deum dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui dii concessissent, ut praeter ceteros divinaret. XLVIII. Affertur etiam de Sileno fabella quaedam, qui quum a Mida captus esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scribitur: docuisse regem, non nasci homini longe optimum esse; proximum autem, quam primum mori. 115. Qua est sententia in Cresphonte usus Euripides:

Nam nos decebat, coetus celebrantis, domum[6]
Lugere, ubi esset aliquis in lucem editus,
Humanae vitae varia reputantis mala:
At, qui labores morte finisset gravis,
Hunc omni[7] amicos laude et laetitia exsequi.

Simile quiddam est in Consolatione Crantoris. ait enim, Terinaeum quendam Elysium, quum graviter fili mortem maereret, venisse in psychomantium, quaerentem, quae fuisset tantae calamitatis caussa; huic in tabellis tris huiusmodi versiculos datos:

Ignaris homines in vita mentibus errant:
Euthynous potitur, fatorum numine[7*], leto.
Sic fuit utilius finiri ipsique, tibique.

116. His et talibus auctoribus usi, confirmant, caussam

6 Vulgo, ut Ern., post *domum*, commate disting., quod recte delev. D. 7 Sic D. e coni. Vulgo *omnes.* 7* Sic recte cum aliis D. e Codd. — Ern. c. vulg. *munere.*

114. *Iudicavisse*) Scil. mortem non ducendam esse in malis, sed summum bonum esse.

ut — divinaret) atque adeo sciret, quid homini optimum esset.

Cap. XLVIII. 115. *in Cresphonte*) Sic appellata est tragoedia Euripidis: cuius nonnulla supersunt fragmenta, in quibus etiam ea (v. Eur. Fragm. p. 436. T. II. ed. Beckii) leguntur, quae Cicero laudavit, his verbis data:

ἔδει γὰρ ἡμᾶς σύλλογον ποιουμένους
τὸν φύντα θρηνεῖν, εἰς ὅσ' ἔρχεται κακά·
τὸν δ' αὖ θανόντα καὶ πόνων πεπαυμένον
χαίροντας εὐφημοῦντας ἐκπέμπειν δόμων.

coetus celebrantes) Graece σύλλογον ποιουμένους, uti apud Herodot. VII, 8. VIII, 83. σύλλογον ποιέειν. Sic Virg. Aen. I. 739. „Et vos o coetum Tyrii celebrate frequentes." Similiter Tacit. Ann. IV. 59. convivium celebrare.

versiculos) Graece apud Plutarch. Cons. ad Apoll. p. 109.

Ἦπου νήπιε Ἠλύσι' ἠλίθιοι φρένες ἀνδρῶν·
Εὐθύνοος κεῖται μοιριδίῳ θανάτῳ·
Οὐκ ἦν γὰρ ζώειν καλὸν αὐτῷ οὔτε γονεῦσιν.

rebus a diis immortalibus iudicatam. Alcidamas [8] quidem, rhetor antiquus in primis nobilis, scripsit etiam laudationem mortis, quae constat ex enumeratione humanorum malorum. cui rationes eae, quae exquisitius a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis non defuit.

Clarae vero mortes, pro patria oppetitae, non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatae videri solent. repetunt ab Erechtheo [9], cuius etiam filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium: Codrum, qui se in medios immisit hostis, veste famulari, ne posset agnosci, si esset ornatu regio; quod oraculum erat datum, si rex interfectus esset, victrices Athenas fore. Menoeceus [1] non praetermittitur, qui oraculo edito largitus est patriae suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolandam iubet, *ut hostium sanguis eliciatur suo* [2]. XLIX. Veniunt inde ad propiora. Harmodius in ore, et Aristogiton [3], Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas vigent. Nostros non norunt; quos enumerare magnum est: ita sunt multi, quibus videmus optabilis mortis fuisse cum gloria.

8 Sic recte D. c. C. — Ern. c. vulg. *Alcidamus.* Cf. quem Or. laud. Spalding. ad Quintil. T. I. p. 423. De *quidem* v. Adn. 9 Sic b. P. D. Call. — Ern. c. vulg. *Erichtheo.* Male. V. Goerenz. ad Fin. V. §. 62. p. 611. 1 Sic D. ex auctor. multor. Codd. — Ern. c. vulg. *Men. vero.* 2 V. Adn. 3 Or. *Aristogito.* V. Adn. in c. 47, 113. — Rath. e Codd. volebat *in ore est et.*

116. *caussam rebus — iudicatam*) *Caussam* sc. mortem homini summum bonum esse, *rebus* h. e. rebus in factis positis (durch Thatsachen) a diis iudicatam esse.

Alcidamas quidem) Sic recte Davisius edidit e Bentleii coniectura, quam firmat Cod. Bern. a prima manu. Vulgo legebatur *quidam:* quam lectionem retinuit Ernestius. Cf. Adnot. in c. 22, 52.

mortem expetiverunt) Rem eandem narrat Apollodor. III. 14, 4. Alios huius narrationis auctores laudavit Davisius. Cf. N. D. III. 19. ibique Creuzer p. 576.

Menoeceus) Tiresias vates Thebanis victoriam fore promiserat, si Menoeceus, Creontis filius, Marti victima fieret. V. Apollodor. III. 6, 7. et quos attulit Davisius.

ut hostium sanguis — suo) His verbis Cicero videtur respexisse poetam aliquem: certe poeticum quendam colorem ea prae se ferunt. Hinc recte haec verba diversa litterarum forma exprimi curavit Wolfius. Orellius vocem *sanguis* in R. Gr. aliisque Codd. omissam, uncis inclusit, „quum, ut ait, videatur versiculi tragici exitus, alterius initium: *ut hostium Eliciatur suo.* Cod. Leid. *sanguinem eliciat.* Vides varia supplesse librarios.“

Cap. XLIX. *in ore — vigent*) Eleganter dictum pro vulgari: celebrantur, praedicantur.

magnum est) Sic recte reposuit

117. Quae quum ita sint, magna tamen eloquentia est utendum, atque ita velut superiore e loco concionandum, ut homines mortem vel optare incipiant, vel certe timere desistant. nam si supremus ille dies non exstinctionem, sed commutationem affert loci; quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino; quid melius, quam in mediis vitae laboribus obdormiscere, et ita conniventem somno consopiri sempiterno? quod si fiat, melior Enni, quam Solonis oratio. Hic enim noster,

Nemo me lacrumis decoret, inquit, *nec funera fletu*
Faxit! . . .

At vero sapiens ille,

Mors mea ne careat lacrumis: linquamus amicis
Maerorem; ut celebrent funera cum gemitu.

Wolfius, ut Graeci: *μέγα τι*: „*quid* omissum gravitate pronunciationis compensanda est," observante Goerenzio ad Fin. IV. 26, 73. id mihi magnum videtur. — Ernestius cum aliis *longum est.* In eiusmodi dicendi formulis, quales sunt: *longum est, difficile est,* aliae, porro, *satis, par, rectum, iustum, idoneum, optimum, consentaneum, melius, aequius, rectius, satius est, — erat, — fuit, — fuerat* latini scriptores indicativum adhibent: ita ut hae sententiae *sine conditione, simpliciter* ponantur. Eadem ratio obtinet in verbis: *posse* (V. ad II. 19, 45. III. 4, 7.); *debere* (III. 22, 54.), *oportet* (V. ad II. 13, 30.), *necesse est, decet;* denique in *participio futuri passivi,* in quo etiam necessitatis notio inest. Iam acquiescamus in nonnullis exemplis primi generis afferendis. Corn. Nep. Hannib. V, 4. *longum est,* enumerare proelia: ubi cf. Bremi p. 332. Cicer. offic. I. 9, 4. *Aequius — erat,* id voluntate fieri. N. D. III. 78. Si homines rationem, bono consilio a Deo immortali datam, in fraudem malitiamque convertunt: non dari illam, quam dari, humano generi *melius fuit.* Infra III. 1, 2. Quod si tales nos natura genuisset —: *haud erat sane* etc. IV. 31, 66. Atque *erat facile.* Sic Graeci dicunt, omissa particula ἂν, ἐξῆν, χρῆν, ἔδει, προσῆκε, καιρὸς ἦν, καλῶς εἶχε, μᾶλλον εἶχε, καιρόν, αἰσχρόν, εἰκὸς ἦν. In nostra lingua eiusmodi enunciata conditionaliter per subiunctivum efferri solent. Enucleatissime hunc grammaticae locum pertractavit Krueger *Untersuchungen über lat. Spr.* II. Heft. p. 333. sqq. cum quo conferendus est Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 166. Not. p. 410. sq. et inprimis Zumpt *Lat. Gramm.* §. 77. p. 387. sqq. et Gernhard. ad Lael. in Excurs. I. p. 238. sqq.

117. *Quae quum ita sint — tamen*) H. e. quae quamvis ita sint, tamen. V. Adnotat. in cap. 44, 107.

velut superiore e loco) H. e. veluti e tribunali. V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v. *superior.*

melior Enni, quam Solonis oratio) de Senect. c. 20. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum et lamentis vacare. Sed haud scio an melius Ennius: Nemo me lacrimis etc. Mox *hic* referendum est ad Ennium, *ille* ad Solonem. In oppositione enim saepe *hic* non propiorem, sed maiorem rem, de qua potissimum agitur, *ille* non remotiorem, sed minorem respicit. Sic Cat. M. XIX, 68. ubi v. Gernhard. p. 131.

Mors mea ne careat) Graece leguntur apud Plutarch. T. I. p. 109.

118. Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum videatur, ut exeamus e vita; laeti et agentes gratias pareamus, emittique nos e custodia, et levari vinclis arbitremur, ut aut in aeternam et plane in nostram domum remigremus, aut omni sensu, molestiaque careamus: sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus; nihilque in malis ducamus, quod sit vel a diis immortalibus, vel a natura, parente omnium, constitutum. Non enim temere, nec fortuito sati et creati sumus: sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano; nec id gigneret, aut aleret, quod, quum exanclavisset[4] omnis labores, tum incideret in mortis malum sempiternum. portum potius paratum nobis et perfugium putemus. 119. quo utinam velis passis pervehi liceat! sin reflantibus ventis reiiciemur, tamen eodem paullo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? — Habes epilogum, ne quid praetermissum aut relictum putes.

4 Sic vulgo. — Ern. c. EVL. *exantlavisset*. Cf. Goerenz. ad Acad. II. 34. p. 197.

Μηδέ μοι ἄκλαυστος θάνατος μόλοι, ἀλλὰ φίλοισι
Ποιήσαιμι θανὼν ἄλγεα καὶ στοναχάς.

Pari modo exstant apud Stobaeum Serm. 121. p. 612. nisi quod ibi in altero versu legitur, *καλλείποιμι θανών*: quod, uti recte monet Davisius, Ciceronis verbis melius respondet.

118. *nihilque in malis ducamus — sempiternum*) De hac huius epilogi parte licebit addere, quae observavit Fr. H. Kernius in introductione ad hos libros p. 40. cuius verba haec sunt: „Merkwürdig ist es, dass gerade in diesem Epilog (cap. 49.) Cicero noch auf den Hauptgrund stiess, aber nur wie im Vorbeigehen, und ohne die ganze Wichtigkeit desselben zu ahnen, auf den Grund, der den Schlussstein aller Beweise macht, und ohne welchen alle Beweise ihrer Bekräftigung entbehren; es ist der Grund: Wenn die Menschen ihren Ursprung der *Gottheit* danken, die Gottheit aber nichts thut, ohne dass sie zugleich ihre heilige Liebe und Weisheit offenbarte, so muss man vernünftiger Weise annehmen, dass sie, die Menschen schaffend, diese für ein ewiges Leben bestimmte; weil ja sonst, falls die Menschen im Tode aufhörten, die Gottheit ihre eigenen Zwecke aufhübe: was undenkbar ist."

fuit quaedam vis etc.) V. nos in l. d. de Cicer. ph. p. 177. sqq, ubi exposuimus, quid de divina natura senserit Cicero: deque divina providentia eodem libro p. 189 - 200.

exanclavisset) V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v. Cf. Adnotata in c. 35, 86.

A. Ego vero: et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem. *M.* Optime, inquam. sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid: cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec, et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum: qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

M. TULLI CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD

M. BRUTUM

LIBER SECUNDUS.

I. 1. Neoptolemus quidem apud Ennium *philosophari sibi* ait *necesse esse, sed paucis: nam omnino, haud placere.* Ego autem, *Brute,* necesse quidem mihi [1] esse arbitror philosophari: nam quid possum, praesertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. Difficile est enim, in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque, aut omnia. nam nec pauca nisi e multis eligi possunt; nec, qui pauca perceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur. 2. Sed in vita tamen [2] occupata, atque, ut Neoptolemi tum erat, militari, pauca ipsa multum saepe prosunt, et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate, aut aegritudine, aut metu liberemur [3]. Velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio; quae non minimum valet ad animum metu liberandum. nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo

1 Sic vulgo. — Or. c. R. b. Codd. Bentl. et aliq. Edd., ut Ern., *mihi quidem.* Recte. 2 Or. c. R. Codd. Bentleii. V. D. *tamen in vita.* 3 R. aliique multi Codd. PAV. *liberentur:* uti vult D. Perperam.

Cap. I. 1. *philosophari*) Gellius N. A. V. 15. Ennianum Neoptolemum probabamus, qui profecto ita ait: *Philosophandum est paucis; nam omnino haud placet.* Cf. eundem Gellium l. d. 16. et X, 22. Adde Cicer. de Orat. II. 38, 156.

difficile est enim) V. Adnotata in I. 3, 8. Sic mox §. 3. popularis est *enim.*

e multis eligi) Heusinger. ad Corn. Nep. Agesil. I. 3. „*deligitur,* qui ex pluribus, sed idoneis; *eligitur,* qui ex promiscua multitudine legitur.“ Cf. Bremi ad Pelop. II, 2. p. 233. et Ochsner. Ecl. Cic. p. 37.

quieto nullo modo potest: sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat.

3. Quamquam non sumus ignari, multos studiose contra esse dicturos: quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. Etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus, (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiae est audientium approbatio;) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem[4] bene dicendi finem proponerent: et quum obruerentur copia sententiarum atque verborum, ieiunitatem et famem se malle, quam

4 Sic plures Codd. et Edd. vett. — Ern. c. CVML. Lall. *eundem et bene.* Male.

3. *Etenim, si orationes*) Oratio est ἀνακόλουθος, h. e. verborum consequutioni ante parenthesin inchoatae non accommodata est sequentis orationis structura: quae sic debebat esse conformata: Etenim, si orationes — non probatae sunt a nonnullis, qui nihil laudarent — —: quid futurum putamus, quum — videamus? Recte monet Goerenz. ad Fin. II. 33, 107. p. 283. „Ne autem eiusmodi anacolutha ex memoriae lapsu putes: consulto admittuntur, ne post longiorem maxime parenthesin constructio nimis ad amussim facta videatur." Apprime cogitemus, in dialogis, in quibus oratio minus adstricta esse solet rhetoricae legibus, et gratam esse illam negligentiam, et magnam saepe vim habere ad augendum sermonis vigorem efficaciamque, et multum conferre ad adiuvandam orationis perspicuitatem, maxime in longioribus periodis, in quibus difficile est totam sententiarum complexionem tenere et uno quasi oculorum obtutu contueri. Quid? si Ciceronem, summum romani sermonis artificem, etiam in minoris ambitus (infra III. 8, 16.) enunciatis isti negligentiae indulsisse videmus, putabimusne talia invito ei ex incuria quadam atque incogitantia excidisse? Cf. infra V. 19, 54. 22, 63. Ibid. c. 16, 45. II. 7, 17. ubi v. Adnot. III. 8, 16. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 206. p. 703. Ochsner. Ecl. Cic. p. 43. — Sententia autem huius implicatae enunciationis haec est: Si orationes nostrae, in quibus, si non aliorum, saltem populi assensu et laude fruebar, a nonnullis non probatae sunt: quanto plures adversarios in philosophiae studio experiar, in quo sperare non possum, fore, ut populus mihi opituletur, et approbatione sua contra livorem invidorum me defendat.

sed si reperiebantur) *Sed* inservit sententiae ante parenthesin inchoatae revocandae. V. locum (V. 19, 54.) modo laudatum. Cf. Goerenz. ad Academ. I. 7, 26. p. 44.

quemque sperandi sibi) Sententia est: qui summam atque perfectissimam eloquentiam non aliam proponerent, nisi quam ipsi se attingere posse sperarent. *Finis* saepe dicitur, quod in quaque re summum est ac perfectissimum: sic h. l. *finis sperandi* est summum, quod quis sperare potest aut sperat: *finis dicendi* est summum eloquentiae: hinc *finis bonorum et malorum* dicitur pro summo bono et malo. Cf. Ernesti Clav. Ciceron. s. v.

ubertatem et copiam dicerent: unde erat exortum genus Atticorum, iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum; qui iam conticuere [5], paene ab ipso foro irrisi: 4. quid futurum putamus, quum adiutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens, eique ipsi et suspecta, et invisa: ut vel, si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit; vel, si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a [6] reliquorum philosophorum disciplinis. II. Nos autem universae philosophiae vituperatoribus respondimus in Hortensio; pro Academia autem quae dicenda essent, satis accurate in Academicis quattuor libris explicata arbitramur: sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolimus, ut id etiam maxime optemus. in ipsa enim Graecia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

5. Quam ob rem hortor omnis, qui facere id possunt, ut huius quoque generis laudem iam languenti

5 Or. c. R. D. *conticuerunt.* 6 Sic L. Lall. Ern. — Vulgo *a* omittitur.

unde) „ex quibus principiis (sc. genus dicendi esse debere humile, demissum, nil nisi incorruptam naturam spirans). Quae quidem principia perverse intelligebantur ab adversariis, qui ieiunitatem et ariditatem quandam, omnem ornatum et elegantiam orationis sedulo fugientem ac respuentem, verum Atticismum putabant." *Neide.*

genus Atticorum) Tria apud veteres censebantur dicendi genera, *Asiaticum*, *Atticum*, *Rhodium*. Genus Asiaticum sententiarum granditate et maiestate verborum, maxima omnino ubertate, copia, tumore adeo et affectatione insigne erat: Atticum contra simplex erat, tenuitatem quandam ac ieiunitatem sectans, subtili et pressa oratione limatum, omni dicendi festivitate ac lepore verborumque veneribus abstinens. Rhodium denique medium tenebat inter Asianorum abundantiam et Atticorum tenuitatem. De Attico dicendi genere cf. Cicer. Orat. 23. sq. Quintil. Inst. or. XII. 10, 16. sqq.

iis ipsis — ignotum) quum, Attico genere dicendi se gaudere dicentes, ieiunitatem Atticorum imitarentur, eorum vim ac robur ne intelligerent quidem.

4. *secundo populo*) H. e. favente et probante populo. Sic Horat. Ep. I. 10, 9. rumore secundo: ubi v. Doering.

in eam) Disciplinam academicam.

Cap. II. *in Hortensio*) Quae de hoc libro monenda sunt, diximus in libro dict. *de Ciceronis in philosophiam meritis* p. 51.

5. *laudem*) *Laus* saepe significat rem laudatam vel laudabilem. Sic mox *oratorum laus* est ars dicendi laude digna. Sic infra 9, 22. Nec quisquam e nostris spolia cepit lau-

Graeciae eripiant, et perferant in hanc urbem; sicut reliquas omnis, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua maiores nostri transtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita, ducta ab humili, venit ad summum, ut iam, quod natura fert in omnibus fere rebus, senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur: philosophia nascatur Latinis quidem litteris ex his temporibus, eamque nos adiuvemus; nosque ipsos redargui refellique patiamur. quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt, eaque necessitate constricti, ut etiam, quae non probare soleant, ea cogantur constantiae caussa defendere: nos, qui sequimur probabilia, nec ultra quam[7] id, quod veri simile occurrerit, progredi possumus, et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati sumus.

6. Quodsi haec studia traducta erunt ad nostros, ne bibliothecis quidem Graecis egebimus; in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt: eadem enim dicuntur a multis; ex quo

7 Sic R. b. Edd. ante M. et D. — Gebh. *ultra id quam quod.* Ern. c. ML. omis. *quam.*

dibus. De re ipsa cf. nos in libro dicto p. 41.

senescat) Nomen *senescendi* vel *consenescendi* eleganti metaphora dicitur de rebus, quae prius summo studio ab hominibus cultae et perfectae omnem vim atque vigorem amittunt. Sic de Orat. II. 2, 7. ut laudem eorum, iam prope senescentem, quantum ego possem, ab oblivione hominum atque a silentio vindicarem. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Alcib. V, 3. p. 111.

nascatur) In hoc subiunctivo inest vis exhortandi, ut sit: *sie mag, sie soll nun entstehen.* Bentleius legendum censet *nascitur:* quod mihi sane quam languidum videtur. Neque vero probandam puto rationem Orellii, qui *nascatur* pro vero subiunctivo habet, qui per *ἀνακόλουθον* pendeat a praecedente *ut iam,* quasi sic sit: „Atque oratorum quidem *laus ita* venit ad summum, ut iam senescat, brevique tempore ad nihilum ventura videatur: contra fit, ut eodem tempore philosophia nascatur cet.“ Quare locum sic distinguendum censet: *videatur, philosophia nascatur latinis quidem litteris ex his temporibus; eamque nos* cet. At hac distinguendi ratione omnis sententiae vis atque efficacia tolli videtur.

nos ipsos redargui — parati sumus) V. quae de Academicae dubitationis quam sequutus est Cicero ratione exposuimus in libro d. de Cic. ph. p. 68-71.

constantiae caussa) Nomina *constantia, constare, constanter* proprie dicuntur de philosophis, quum nihil decernitur, quod alteri decreto suo non consentiat, quum omnia inter se sunt apta et connexa: quod nos dicimus: *Konsequenz, konsequent.* V. Ernesti Clav. Cicer. s. v. constantia.

libris omnia referserunt. quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures confluxerint. sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi, adhibita etiam disserendi elegantia, ratione et via philosophantur. III. 7. Est enim quoddam genus eorum, qui se philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri: quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim: sed quia profitentur ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte, neque distribute, neque eleganter, neque ornate scribere; lectionem sine ulla delectatione negligo. quid enim dicant, et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina, nemo [8] mediocriter quidem doctus ignorat. quam ob rem quoniam, quemadmodum dicant, ipsi non laborant: cur legendi sint, nisi ipsi [9] inter se, qui idem sentiunt, non intelligo. 8. Nam, ut Platonem, reliquosque Socraticos, et deinceps eos, qui ab his profecti sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non approbant, aut non studiosissime consectantur; Epicurum autem et Metrodorum non fere praeter suos quisquam in manus sumit: sic hos Latinos ii soli legunt [1], qui illa recte dici putant. nobis autem videtur, quidquid litteris mandetur, id commendari omnium eruditorum lectioni

8 V. Adn. 9 Ern. *ipsis* de Clerici coni., nulla cogente necessitate. 1 Ern. e Guelf. *legant*. Male.

6. *ratione et via*) *Ratio et via* seu *via et ratio* idem significat, quod graecum μέθοδος. Sic graece ὁδός ap. Platon. et Aristot. pro μέθοδος. Cicer. de Finib. I, 9. ut ratione et via procedat oratio. Ac semper quidem eandem Cicero positionem observat. de Fin. III. 5, 18. ratione constitutum et via. de Orat. I. 25, 113. rationem dicendi et viam. V. Goerenz. ad Fin. II. 1, 3. p. 115. qui unus locus est, ubi *via quadam et ratione* dicitur. Sic nobis *Art u. Weise*, non *Weise u. Art*.

Cap. III. 7. *quorum — multi libri*) Eosdem philosophos iam supra I. 3, 5. exagitavit: ubi cf. Adnotata.

distribute) H. e. adhibita generum in formas distributione. V. Ernesti Clav. Cicer. s. v.

qui sunt ab ea disciplina) Sic de Fin. IV. 3, 7. *ab eo* (Zenone) qui sunt: ubi v. Goerenz. p. 427. V. Mueller. ad de Orat. II. 38, 160. Erat enim ab isto Aristotele. Sic Graeci dicunt οἱ ἀπὸ Πλάτωνος, ἀπὸ τῆς Ἀκαδημίας, asseclae Platonis, Academiae. V. Passow. *Griech. Lexik.* s. v. ἀπό. C) 7).

nemo mediocriter quidem doctus) Quid? si cum Lambino legamus *nemo ne mediocriter quidem doctus*. Particula *ne* facile prima syllaba sequentis vocis absorberi potuit. Alias legitur *mediocriter doctus*. V. Goerenz. ad Fin. III. 1, 3. p. 310.

Metrodorum) V. Creuzer ad de N. D. I, 31. p. 140.

decere[2]. nec, si id[3] ipsi minus consequi possumus, iccirco minus id ita faciendum esse sentimus.

9. Itaque mihi semper Peripateticorum Academiaeque consuetudo, de omnibus rebus in contrarias partis disserendi, non ob eam caussam solum placuit, quod aliter non posset, quid in quaque[4] re veri simile esset, inveniri; sed etiam quod esset ea maxima dicendi exercitatio: qua princeps usus est Aristoteles, deinde, eum qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo, quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore rhetorum praecepta tradere, alio philosophorum. ad quam nos consuetudinem a familiaribus nostris adducti, in Tusculano, quod datum est temporis nobis, in eo consumpsimus. Itaque quum ante meridiem dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus: post meridiem in Academiam descendimus. in qua disputationem habitam non quasi narrantes exponimus, sed eisdem fere verbis, ut actum disputatumque est.

IV. 10. Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo ille nobis institutus, et a tali quodam ductus[5] exordio.

A. Dici non potest, quam sim hesterna disputatione tua delectatus, vel potius adiutus. etsi enim mihi sum conscius, numquam me nimis cupidum fuisse vitae[6]; tamen obiiciebatur interdum animo metus quidam et dolor, cogitanti, fore aliquando finem huius lucis, et amissionem omnium vitae commodorum. hoc genere mole-

2 Alii *debere.* Male. 3 Sic D. e plurib. Codd. — Ern. c. vulg. omis. *id.* 4 Sic R. b. VM, et D. e plur. Codd. — Ern. c. vulg. *unaquaque.* 5 Sic Crat., probante Ern., qui tamen in verborum ordine c. vulg. retin. *inductus.* Syllaba *in* haud dubie adhaesit ex anteced. v. Cf. Goer. ad Acad. II. 12, 38. 6 Or. c. R. D. *vitae cup. fuisse.*

nec, si id) H. e. nec, si id nos ipsi minus consequi possumus, ut scripta nostra omnibus probentur.

9. *de omnibus rebus in contrarias partes disserendi*) V. nos in libro d. *de Cicer. ph.* p. 71. sqq. et mox de *Aristotele* l. d. p. 150. de *Philone* l. d. p. 36.

quod temporis) Sic de Senect. c. XIX. *quod* cuique temporis ad vivendum datur. de Offic. I. 6, 19. *quod — operae curaeque.*

in eo consumpsimus) Scil. ut alio tempore rhetorum praecepta traderem, alio philosophorum.

in Academiam) V. Indicem historicum.

non quasi narrantes) V. supra I. 4, 8.

Cap. IV. 10. *adiutus*) „Timore mortis liberatus, animus mihi fortior redditus.“ *Neide.*

obiiciebatur) *Obiicere* subinde ponitur pro *iniicere*, uti Cicer. pro

stiae sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem. 11. *M.* Minime mirum id quidem. nam efficit hoc philosophia: medetur animis, inanis sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed haec eius vis non idem potest apud omnis: tamen [7] valet multum, quum est idoneam complexa naturam. ***Fortis*** enim non modo ***Fortuna adiuvat***, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura excelsum quendam videlicet, et altum, et humana despicientem genuit: itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed haec eadem num censes apud eos ipsos valere, nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? quotus enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo

7 Sic b. et Ern. c. Edd. ante V. — Or. c. R. Oxonn. omnibus, VML. Gebh. D. Lall. *tum.* Rectissime.

Sext. Amer. XIV, 40. Quae res igitur tantum istum furorem Sex. Roscio obiecit? ubi v. Doering. p. 40.; nostro tamen loco idem fere valere videtur, quod *offerri*, nisi quod illud verbum rem multo gravius exprimit.

mihi crede) V. Adnotata in I. 31, 75.

11. *medetur — timores*) Attende ad artificiosam verborum collocationem, quam grammatici chiasma appellant.

tamen valet) *Tamen* saepe ponitur, non praegresso vocabulo *licet*, vel *etsi*, vel *quamquam*. V. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 205. p. 690. Cf. Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. I. 4, 4. et Adnotata nostra infra in c. 13, 30.

quum est idoneam complexa naturam) Sententia: philosophia valet multum, quum consequuta est hominem, qui idoneus sit ei (*philosophiae*) percipiendae.

quibusdam quasi praeceptis) Alias fere vocula *quasi* praemittitur pronomini *quidam*. Sic infra III. 11, 25. quasi quasdam furias. V. exempla, quae collegit diligentia Beieri ad de Offic. I. 9, 30. p. 67. Cf. Goerenz. ad Academ. I. 6, 24. p. 41.

excelsum quendam) Pronomen *quidam* saepe adiectivis additur, quae aliquid eximium sive in bonam sive in malam partem denotant. V. A. Grotefend. *Commentar zu d. lat. Stylübungen.* I. 13, 9. p. 28. Eadem vis est graeci pronominis indefiniti τίς. Laelius IX. 2. admirabilis quaedam exardescit benevolentiae magnitudo. Infra IV. 28, 61. Constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem, illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. Sic dr. praeclara quaedam res, singularis quaedam res. Acad. II, 1. incredibilis quaedam ingenii magnitudo —; habuit enim divinam quandam memoriam rerum. Infra III. 2, 3. quasi maximus quidam magister, populus. (h. e. magister quem nescio quam magni faciamus). Beier ad Offic. I. 15, 47. p. 115. et II. 11, 38. p. 75. Ochsner. Ecl. Cicer. p. 9. 11. 152. 321. Gernhard. ad Lael. XIII, 48. — Comparari potest cum illo *nescio quid praeclarum* pro Arch. 7.

videlicet) V. Adnotata in I. 21, 48.

quotus quisque philosophorum) H. e. quam pauci. Sic N. D. I, 28. Quotus enim quisque formosus est?

ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? qui obtemperet ipse sibi, et decretis suis pareat? 12. Videre licet alios tanta levitate et iactatione, iis ut fuerit non didicisse melius: alios pecuniae cupidos, gloriae nonnullos, multos libidinum servos; ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio: quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam barbare loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cuius profitetur[8] scientiam: sic philosophus in ratione vitae[9] peccans, hoc turpior est, quod in officio, cuius magister esse volt, labitur, artemque vitae professus, delinquit in vita.

V. *A.* Nonne verendum est[1] igitur, si est ita ut dicis, ne philosophiam falsa gloria exornes? quod est enim maius argumentum, nihil eam prodesse, quam quosdam

8 Ern. *profiteatur* de coni. Male. 9 Or. c. R. aliisque Codd. D. *vitae ratione.* 1 Sic R. b. alii Codd. D. — Ern. c. vulg. omisit *est.* Cf. Adn.

— *ita moratus.* Acad. I, 9. Theophrastus autem, vir et oratione suavis et ita moratus, ut prae se probitatem quandam et ingenuitatem ferat. V. Ochsner. Eclog. Cic. p. 309.

qui obtemperet ipse sibi et decretis etc.) Particula *et* explicative posita significat *id est.* V. supra ad I. 34, 82.

12. *inani levitate et iactatione*) Gravius dictum per ἓν διὰ δυοῖν pro *levi iactatione.* V. Adnotata in I. 25, 62. varietate et natura sonorum.

iis ut fuerit) Sic de Fin. II. 10. nihil ut cogitarent. Divin. I. 40. deus ut haberetur. Infra III. 17, 38. nihil ut possit negari. Cf. ib. 15, 32. ibiq. Adn. Ramshorn. p. 630. sq. ib. 18, 42. quivis ut intelligat. ib. 21, 51. nullum ut certamen instituam. IV. 2, 5. facile ut appareat. V. Ochsner. Eclog. Cicer. p. 192. Scilicet coniunctio *ut* postponitur, ut praegressa vox maiori vi efferatur. Sic *quod* postponitur. Infra c. 13, 30. vix quod ferri — possit. III. 15, 32. ubi v. Adnot. Cf. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 197. p. 631.

pugnet oratio) Similiter de Fin. II. 25. extr. Ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio. Vocabulum *oratio* ultimam sedem occupat, quia in eo maxima vis posita est.

absurde canat) *Absurde* et *absurdus* Ciceroni dicuntur ea, quae sibi ipsa non satis conveniunt. Hinc proprie dicitur de sono, *absurde canere, sonus absurdus*, *vox extra modum absona et absurda,* ut de Orat. III. 11, 41. (Nos dicimus *unharmonisch.*) V. Bremi ad de Fato c. 3. p. 17.

qui se haberi velit) Subiunctivus h. l. positus est, quia tota sententia ὑποθετικῶς expressa est, mox *cuius magister esse vult* indicativus locum habet, quia sententia simpliciter, sine ulla conditione ponitur.

Cap. V. *Nonne verendum est igitur*) De sede vocis *igitur* v. Adnotata in I. 3, 8.

est igitur, si est) Saepius idem verbum, uno vel paucis interiectis vocabulis, recurrit apud optimos scriptores.

perfectos philosophos turpiter vivere? 13 *M.* Nullum vero id quidem argumentum est. nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur; falsumque illud Atti [2],

Probae etsi in segetem sunt deteriorem datae
Fruges, tamen ipsae suapte natura enitent:

sic animi non omnes culti fructum ferunt. atque, ut in eodem simili verser, ut ager, quamvis fertilis, sine cultura fructuosus esse non potest; sic sine doctrina animus: ita est utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi philosophia est: haec extrahit vitia radicitus, et praeparat animos ad satus accipiendos, eaque mandat iis, et, ut ita dicam, serit, quae adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut coepimus. dic, si vis, de quo disputari velis.

14. *A.* Dolorem existimo maximum malorum omnium.

2 V. Adn.

perfectos philosophos) de Divin. II. sub finem: Nisi somniorum patrocinium philosophi suscepissent, nec ii quidem contemtissimi, sed inprimis acuti, et consequentia et repugnantia videntes, qui prope iam *absoluti* et *perfecti* putantur.

13. *Nullum vero*) *Vero* adversativae notationi adiunctam habet vim affirmandi. Cf. supra Adnotata in I. 11, 24. Sic Offic. III. 1. init. Magnifica vero vox et magno viro ac sapiente digna! Infra III. 6, 12. Et vero ita existimo. IV. 5, 9. Isto modo vero.

falsumque illud Atti, Probae etsi) In MSStis haec habetur lectio: *falsumque illud ac improbe*, Etsi in segetem: quam lectionem ineptam plane atque absurdam retinuit Ernesti: cuius omnino in recensendis his libris philosophicis saepe desideratur diligentia atque *ἀκρίβεια*. Locum misere deturpatum palmaria emendatione persanavit Muretus, eum e MS. suo, in quo habebatur *falsumque illud ac improbae*, ita corrigens, ut nunc legitur. Vos autem, acutiores adolescentes, monitos volo, ut hanc elegantissimam et acutissimam coniecturam ne sicco pede transeatis, sed attento animo iterum iterumque pensitetis. Haec est enim via, qua et facillime et certissime ducamini ad cognoscendam artem criticam, quae per omnium litterarum genera vagatur.

Probae) Sunt trimetri seu senarii iambici. *Suapte* est bisyllabum.

in segetem) *Seges* h. l. est ipsum solum. Tibull. I. 3, 61. Fert casiam non culta seges. Virgil. Georg. I, 47.

Illa seges demum votis respondet avari
Agricolae, bis quae solem, bis frigora sensit.

V. Davis. ad h. l. qui plura suppeditat.

in eodem simili) H. e. similitudine (Vergleichung). Cf. Ernesti Clav. Ciceron. s. v. Sic saepius neutrum singularis numeri adiectivorum apud Ciceronem substantivorum vices sustinet. Sic supra in hoc libro c. 2, 5. *oratorum laus ducta ab humili venit ad summum.*

eaque mandat) Pronomen *ea* cum particula affixa *que* denotat antecedenti philosophiae praedicato novum accedere: ut eandem fere vim habeat, quam *porro, his adde,* vel simile quid.

M. Etiamne maius, quam dedecus? *A.* Non audeo id dicere quidem, et me pudet tam cito de sententia esse deiectum. *M.* Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. quid enim minus est dignum, quam tibi peius quidquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est non modo recusandus [3], sed non ultro appetendus, subeundus, excipiendus dolor? *A.* Ita prorsus existimo. quare ne sit sane summum malum dolor; malum certe est. *M.* Videsne igitur, quantum, breviter admonitus, de doloris terrore deieceris? **15.** *A.* Video plane: sed plus desidero. *M.* Experiar equidem: sed magna res est; animoque mihi opus est non repugnante. *A.* Habebis id quidem. ut enim heri feci; sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

VI. *M.* Primum igitur de imbecillitate multorum et de variis disciplinis [4] philosophorum loquar: quorum princeps et auctoritate et antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis docilem se Epicurus praebuit. Hunc post Rhodius Hieronymus, dolore vacare [5], summum bonum dixit: tan-

3 Sic R. b. Col. Guelf. et LD. e Codd. — Ern. c. Gebh. *non modo non recus.* Alii *non modo non recus., sed ultro.* V. Adn. 4 V. Adn. 5 Or. c. R. D. *vac. dol.*

14. *de sententia esse deiectum*) Haec dicendi formula desumta e palaestra, vel e gladiatorum ludo, qui dicuntur de statu seu gradu deiici. *Gradus* enim est positus firmus ac stabilis, qui etiam dicitur *status* (die Positur, Stellung). Similiter dicitur *deturbare, depellere gradu, movere loco:* quibus formulis contrariae sunt hae: *in gradum reponi, in locum restitui.* V. Beier. ad Offic. I. 23, 80. p. 187. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Themist. V, 1. p. 42. sq. Ernesti Clav. Ciceron. s. v. *gradus.* Ab his locutionibus fluxerunt formulae *de sententia deiici, sententia depelli* (uti mox c. 6, 16.), *spe deiici, opinione deiici, a statu naturae discedere, statu moveri* (III. 7, 15.) similia.

non modo recusandus) H. e. non modo non recusandus, sed etc. Sententia: quae ut effugias, quicunque dolor non modo non recusandus est, sed ultro appetendus. Cf. Adnotat. in I. 36, init. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 181. d) p. 536. sq.

Cap. VI. 15. *de imbecillitate multorum* etc.) H. e. de imbecillitate multorum philosophorum eorumque variis disciplinis. Non opus est, ut cum Bentleio legamus *et e variis disciplinis.* Orellius cum Wolfio verba: *et de variis disciplinis* commatis distinxit, ut sententia esset haec: „de imbecillitate philosophorum multorum, qui praeterea variis disciplinis addicti erant." Quae ratio mihi probari non potest ideo, quod tum *de* bis positum diversam sententiam haberet.

Hunc post) Sic passim pronomina *qui* et *hic* in enunciati initio praepositionibus, nec tamen omnibus,

tum in dolore duxit mali. ceteri, praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem, idem fere, quod modo tu: malum illud quidem, sed alia peiora.

16. Ergo id quod natura ipsa et quaedam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres, oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitae philosophia tot saecula permanet. quod huic officium, quae laus, quod decus erit tanti, quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? quis autem non miser, non modo tunc, quum premetur summis doloribus, si in iis [6] est summum malum, sed etiam quum sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus.

17. Metrodorus quidem eum perfecte [7] putat beatum, cui corpus bene constitutum sit, et exploratum, ita semper fore. quis autem est iste, cui id exploratum possit esse? VII. Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus captare videatur. affirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur — exspectas fortasse dum dicat, patietur, perferet, non succumbet: magna mehercule laus, et eo ipso, per quem iuravi, Hercule digna: sed Epi-

6 Sic SE. — Or. c. vulg. *his*. Male. V. Adn. in I. 3, 5. 7 Or. c. Bent. Codd. D. *perfecte eum.*

praemissa reperiuntur: cuiusmodi exempla bene multa collegit diligentia Ramshornii *Lat. Gramm.* §. 161. 2) p. 379. Sic infra IV. 17, 38. *quem supra.*

16. *quaedam generosa*) Similiter cum excusatione voce *generosus*, quae proprie dicitur de stirpe nobilissima, Tullius usus est Lael. IX, 29. humilem sane relinquunt et minime *generosum*, *ut ita dicam*, ortum amicitiae: ubi v. Gernhard. p. 71.

17. *Metrodorus quidem*) *Quidem* significat, *ut hoc utar*. V. supra ad I. 22, 51.

corpus — fore) De Metrodori sententia cf. de Fin. II. 28, 92. de Offic. III. 33, 117. infra V. 9, 27. Graeca servantur ap. Clement. Alexandr. Strom. II. p. 498. *Ἀγαθὸν, φησί* (sc. ὁ *Μητρόδωρος*), *ψυχῆς τί ἄλλο ἢ τὸ σαρκὸς εὐσταθὲς κατάστημα καὶ τὸ περὶ ταύτης πιστὸν ἔλπισμα*; Plura attulit Beier ad Off. l. c. p. 407. sq. Adde infra V. 9. 27.

Cap. VII. *affirmat*) Oratio est *ἀνακόλουθος*. Sententiarum enim ordo e grammatica ratione sic procedere debebat: *Affirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur* (*exspectas — satis*:) *quid? si in Phalaridis tauro sit, dicturum esse* etc. V. Adnotata in c. 1, 3.

exspectas dum dicat) Exquisitius dictum pro: *exspectas*, *eum dicturum* esse.

curo, homini aspero et duro, non est hoc satis: in Phalaridis tauro si erit, dicet, *Quam suave est hoc! quam hoc non curo!* — Suave etiam? an parum est, si non amarum? At id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari: asperum, difficile, odiosum, contra naturam, dicunt; nec tamen malum. hic, qui solum hoc malum dicit, aut [8] malorum omnium extremum, sapientem censet id suave dicturum. 18. Ego a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis afficias, quibus Epicurus voluptatem [9], homo, ut scis, voluptarius. Ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro, quod, si esset in lectulo: ego tantam vim non tribuo sapienti [1] contra dolorem. Sit fortis in perferendo, officio satis est: ut laetetur etiam, non postulo. tristis enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica naturae, ad patiendum tolerandumque difficilis.

19. Adspice Philoctetam; cui concedendum est ge-

8 Sic W. e coni. — Or. c. Codd. et Edd. ante D. *et malorum*, hac sententia: qui modo solum, modo extremum hoc malorum dicit. — Ern. c. D. de Bentl. coni. *qui non solum h. m. d., sed m.* 9 V. Adn. 1 R. b. alii Codd. mC. V. W. in Ed. pr. *sapientiae:* quod placet.

homini aspero et duro) Salsa et amara ironia!

in Phalaridis tauro) Idem Epicuri dictum refert Seneca Ep. 66. Cf. infra V. 10, 26. Cf. de Fin. II. 27, 88.

illi ipsi) Stoici.

qui solum hoc malum) Scil. dolorem. Infra V. 10, 31. Ut is, qui vel summum vel solum malum dolorem esse dicat.

18. *quibus Epicurus voluptatem*) Hunc locum interpolatoris corruptricem manum perpessum esse, sibi persuasit Bentleius. Nam, inquit vir magnus, Epicurus *voluptatem* dictitat *summum et solum bonum esse:* quis autem *dolorem* his verbis afficiat? aut quid mirum, si id a nemine postulet? Hinc delendam censet vocem *voluptatem:* in quam sententiam discesserunt Davisius, Schuetzius, Wolfius in priori edit. Orellius uncinis cinxit. At vero lectio vulgata non temere sollicitanda est. Nimirum Bentleius in eo erravit, quod putavit verba *quibus Epicurus voluptatem afficit* hanc habere vim, ut significarent, sicuti voluptatem omnium bonorum finem ab Epicuro dictam esse, sic h. l. dolorem omnium bonorum finem dixisse. At nihil aliud dicere voluisse videtur Cicero, nisi hoc: Non postulo a te, ut cum Epicuro de dolore idem exclames, quod de voluptate, sc. *quam suave est hoc.* (Cf. infra V. 10, 31.) Nam Epicuri oratio vehementer secum pugnat. Etenim qui alias de voluptate, qua perfundatur, exclamat *quam suave est hoc!* quomodo idem nunc dolorem iisdem verbis afficere potest?

19. *Adspice Philoctetam* usque ad §. 25.) Recensitis philosophorum sententiis, sequuntur poetae, qui non solum homines, verum etiam deos dolorum magnitudine eiulantes finxerunt.

cui) Philoctetae ut qui homo sit concedamus ut gemat: at ipse Hercules deus in Oeta magnitudine dolorum eiulat. Ceterum quod alii, ut Tullius h. l., Philoctetae tribuunt,

menti: ipsum enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum eiulantem. nihil igitur hunc virum sagittae, quas ab Hercule acceperat, tum consolantur [2], quum

E viperino morsu venae viscerum
Veneno imbutae tetros cruciatus cient.

Itaque exclamat, auxilium expetens, mori cupiens:

Heu! quis salsis fluctibu' mandet
Me ex sublimo [3] vertice saxi?
Iam iam absumor: conficit animam
Vis volneris, ulceris aestus.

Difficile dictu videtur, eum non in malo esse, et magno quidem, qui ita clamare cogatur. VIII. 20. Sed videamus Herculem ipsum, qui tum dolore frangebatur, quum immortalitatem ipsa [4] morte quaerebat. quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit! cui quum Deianira sanguine Centauri tinctam tunicam induisset, inhaesissetque ea visceribus, ait ille:

O multa dictu gravia, perpessu aspera,
Quae corpore exanclavi [5], atque animo pertuli!
Nec mihi Iunonis terror implacabilis,
Nec tantum invexit tristis Eurystheus mali,
Quantum una vecors Oenei partu edita.

2 Sic D. de Bentl. coni. Vulgo *consolabantur*: quod mihi non sollicitandum videtur. 3 Sic recte W. e Codd. Ballcol. et Vatic. pro vulg. *sublimi*. V. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 40. p. 64. 4 O4x. et Cod. Cantabrig. *ipsam*; uti D. edidit. Perperam. 5 Sic Ern. c. EL. et sic b. — Or. c. Codd. meliorib. Ed. vet. Bouh. CMD. *exanclata*. Alii Codd. et Edd. *exanclato*. Inepte.

alii Poeanti assignaverunt: uti docuit Davis. ad h. l.

E viperino) Versus sunt iambici trimetri s. senarii, desumti ex Attii Philocteta.

Heu! quis) Tres primi versus sunt anapaestici dimetri, ultimus vero versus est paroemiacus, qui hanc habet formam — — ⏑⏑ — ⏑⏑ — ⏑: quo versu systemata anapaestica finiri solent: de qua re doctissime disputavit Hermannus Element. doctr. metr. II. c. 22.

salsis fluctibus mandet) H. e. in salsos fluctus (mare) deiiciat.

Cap. VIII. 20. *in Trachiniis*) v. 1048. edit. Weigel. H. Stephanus hunc Sophoclis locum non a Cicerone, sed ad Attio in latinum sermonem conversum esse arbitratur: a qua opinione maxime videntur abhorrere Tullii verba.

quae corpore) Graece: *καὶ χερσὶ καὶ νώτοισι μοχθήσας ἐγώ*· unde Davisius suspicatur Ciceronem pro *νώτοισι* legisse *νόοισι*.

vecors Oenei partu edita) Quae Ciceroni *vecors* dicitur, ea apud Sophoclem audit *δολῶπις*. *Vecors* idem significare videtur, quod *demens*, *furore correpta*, *insana*. Sic Festus: *vecors* est turbati et mali cordis. Inest in hac voce improbitatis et malitiae notio. V. Forcellini Thes. Latin. s. vv. *vecordia* et *vecors*. — *Partus* de sexu virili rarissime dicitur, *parere* vero crebrius: apud Graecos saepius τέκος

Haec me irretivit veste furiali inscium,
Quae lateri[6] inhaerens morsu lacerat viscera,
Urguensque graviter, pulmonum haurit spiritus:
Iam decolorem sanguinem omnem exsorbuit.
Sic corpus clade horribili absumptum extabuit:
Ipse illigatus peste interimor textili.
Hos non hostilis dextra, non Terra edita
Moles Gigantum, non biformato impetu
Centaurus, ictus corpori inflixit[7] meo;
Non Graia vis, non barbara ulla immanitas,
Non saeva terris gens relegata ultimis,
Quas peragrans, undique omnem hic[8] feritatem expuli:
Sed feminea vir[9], feminea interimor manu.
IX. O nate, vere hoc nomen usurpa patris[1];
Neve occidentem[2] matris superet caritas.
Huc[3] arripe ad me manibus abstractam piis.
Iam cernam, mene an illam potiorem putes.
21. Perge, aude, nate! illacryma patris pestibus!
Miserere! gentes nostras flebunt miserias.
Heu! virginali more[4] ploratum edere,

6 D. e Reg. et El. tert. *latere:* quod habet, quo se commendet. 7 Sic Codd. pauci. LD. Lall. — Or. c. Ern. vulg. *infixit.* retinuit, coll. Virg. Aen. IV. 689. *infixum stridet sub peotore vulnus;* qui locus nihil facit ad muniendam lectionem *infixit,* quae in nostrum locum non quadrat. 8 Sic plures Codd. et ASD. — Ern. c. vulg. *hinc.* 9 Sic D. e plur. Codd. et ML. Lall. — Ern. c. vulg. *vi.* Cf. Adn. 1 Sic W. Male. Or. redux. Codd. lectionem *patri*, h. e. in patris ultionem. 2 Sic W. e coni. — Ern. c. Gebh. *nec me occ.* Or. c. plerisque et Codd. et Edd. vett. *ne me occ.* 3 Ern. c. Gebh. contra Codd. *Heu.* 4 V. Adn.

hanc habet significationem. Davis. laudat Soph. O. C. 1379. *Οἰνέως τόκος Τυδεύς*, et Philoct. 662. *Λαέρτου τόκος* Ulysses. Bentleius coniecit *Oeneo patre edita*, profecto haud improbabiliter.

decolorem — exsorbuit) Graece: v. 1058. *ἐκ δὲ χλωρὸν αἷμά μου Πέπωκεν ἤδη.* *Decolor* enim dicitur, cui vitiatus est et corruptus color. V. Forcellini Thes. Lat. s. v.

biformato impetu Centaurus) Poetice dictum pro: biformatus Centaurus impetu. Sic c. 9, 21. vim coruscam fulminis. V. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 206. 3. 6. p. 696.

O nate) Intelligendus Hyllus, quem e Deianira genuerat Hercules. Graeca verba v. 1066. sq.

Ὦ παῖ, γενοῦ μοι παῖς ἐτήτυμος γεγώς,
Καὶ μὴ τὸ μητρὸς ὄνομα πρεσβεύσῃς πλέον.

Neve occidentem) H. e. neve maiore caritate matrem, quam me nunc morientem habeas.

manibus piis) H. e. manibus, quibus ulcisceretur patrem. Sic pr. Rosc. Am. 24. Videtisne, quos nobis poetae tradiderunt, patris ulciscendi caussa supplicium de matre sumpsisse, tamen ut eos agitent [illegible] —: quod ne *pii* quidem sine sc[illegible] esse potuerunt.

21. *Heu! virginali more ploratum edere*) Sic de Henr. Stephani coniectura cum Lambino edidit Wolfius pro vulg. *virginalem me ore ploratum edere:* quam optimo iure revocavit Orellius, recte monens contra illam coniecturam, pronomen *me* aegre desiderari h. l., et *ore edere* antiquâ copiâ dici, ut *voce vocare, ore locuta 'st*, rectiusque v. *ploratum* habere ἐπίθετον. De accusativi c. inf. in exclamationibus usu

Quem vidit nemo ulli ingemiscentem malo!
Sic feminata virtus afflicto [5] occidit.
Accede, nate, assiste, miserandum adspice
Eviscerati corpus laceratum [6] patris!
Videte, cuncti! tuque Coelestum sator,
Iace, obsecro, in me vim coruscam fulminis!
Nunc, nunc dolorum anxiferi torquent vertices:
Nunc serpit ardor. O ante victrices manus!
22. O pectora, o terga, o lacertorum tori!
Vestrone pressu quondam Nemeaeus leo
Frendens efflavit graviter extremum halitum?
Haec dextra Lernam, tetra [7] mactata excetra,
Pacavit [8]: haec bicorporem afflixit manum:
Erymanthiam haec vastificam abiecit beluam:
Haec e [9] Tartarea tenebrica abstractum plaga
Tricipitem eduxit, Hydra generatum, Canem:
Haec interemit tortu multiplicabili
Draconem, auriferam obtutu observantem arborem.
Multa alia victrix nostra lustravit manus,
Nec quisquam e nostris spolia cepit laudibus.

5 V. Adn. 6 V. Adn. 7 Sic plures Codd. L. D. Lall. — Ern. c. vulg. *Lernam tetram, m. e.* 8 Sic recte W. de Dav. coni. — Ern. c. vulg. *placavit.* 9 Ern. c. aliis *a.*

v. quae supra ad I. 41, 98. adnotavimus. — *virginali more* Sophocl. v. 1073. ὥστε παρθένος, βέβρυχα κλαίων.

Sic feminata — afflicto occidit) Neidius, qui huius versus sententiam assequi non potuit, satis infeliciter legendum suspicatur *afflicto accidit,* hanc addens explicationem sane quam lepidam: Mihi afflicto accidit (i. e. accessit, contigit) feminata virtus (i. e. τὸ [Hoc τ ό, *ut obiter monitos velim tirones, barbarum est.*] flere, plorare, eiulare, quod facere mulieres in miseriis solent.) Wolfius de Bouhierii coniectura recepit *afflicto* pro vulgata *afflicta:* quam recte restituit Orellius. Cf. Adnot. seq. ad v. *Eviscerati.* Alii legunt *afflictu,* i. e. πληγῇ: quod minime placet.

Eviscerati) Sic Wolfius e Bentleii coniectura edidit; mihi vero vulgata lectio *evisceratum corpus lacerati*, omnium Codd. auctoritate suffulta, non sollicitanda videtur; nam proprium est veterum poetarum, uni nomini plura attributa ἀσυνδέτως adiungere. Sic mox §. 22. Tartarea tenebrica plaga. c. 10, 25. haec vetusta saeclis glomerata horridis, Luctifica clades. c. 17, 39. *Nostram acrem aciem inclinatam.*

Caelestum) Metri caussa pro *Caelestium:* eadem licentia in hoc verbo deprehenditur apud Virgilium. Cf. Ramshorn. Lat. Gramm. §. 28. c) p. 46.

Nunc, nunc) Haec eiusdem vocis iteratio egregie exprimit Herculis anxietatem. Mox *dolorum anxiferi torquent vertices* graphice dictum pro vulgari: *summis doloribus angor, vexor, pungor.*

22. *Pacavit*) Sic Virgil. Aen. VI. 804. (Alcides) *Erymanthi Pacarit nemora.* Horat. IV. 5, 19. *Pacatum volitant per mare navitae.* de Oceano praedonibus non infesto, uti recte explicuit Davisius. Mox *bicorp. manum* h. e. turbam Centaurorum. Sophocl. v. 1097. διφυῆ τ' ἄμικτον ἱπποβάμονα στρατὸν θηρῶν.

auriferam — arborem) In hortis Hesperidum. Mox *lustravit* exquisitius dictum pro *sustinuit.* Sic Virgil. Aen. IX, 96. certusque incerta pericula lustret Aeneas? —

Possumusne nos contemnere dolorem, quum ipsum Herculem tam intoleranter dolere videamus?

X. 23. Veniat Aeschylus, non poeta solum, sed etiam Pythagoreus: sic enim accepimus. quo modo fert apud eum Prometheus dolorem, quem excepit[1] ob furtum Lemnium!

Unde ignis cluet immortalibus
Divis olim doctu' Prometheus
Clepsisse dolo, poenasque Iovi'
Fato expendisse supremo[2].

Has igitur poenas pendens, affixus ad Caucasum, haec dicit:

Titanum suboles[3], socia nostri sanguinis,
Generata Coelo, adspicite religatum asperis

1 Sic O2x. et plures Edd. vett. — Or. c. Ern. retinuit *excipit.* 2 Sic hos vers. constituit W. viam praeeunte Bentleio. At v. Adn. 3 Sic W. c. LD. — Ern. c. vulg. *soboles.*

Spolia cepit. Sophocl. v. 1104. *κοὐδεὶς τρόπαι' ἔστησε τῶν ἐμῶν χερῶν:* unde Ernesti locum nostrum explicat sic: *nec quisquam nos vicit et superavit. Laudes* sunt res laudabiliter gestae. V. Adnotata in cap. 2, 5.

Cap. X. 23. *Aeschylus*) V. Welcker *Nachtrag zu d. Schrift über die Aeschylische Trilogie.* p. 36. sqq.

ob furtum Lemnium) Prometheus ab insula Lemno Vulcano ignem surreptum in terras detulit.

Unde) Sunt dimetri anapaestici, quos finit versus paroemiacus, desumpti ex Attii Philocteta. V. Adnot. in c. 7, 19. Cf. Hermann Element. doctr. metr. II. 32. p. 386. sq. et de Aeschyli Philocteta p. 9. ubi rectissime hos versus ita emendandos censet:

unde ígnis cluet mortálibus clam
divísus: eum doctús Prométheus
clepsísse dolo, poenasque Iovi
fato éxpendisse suprémo.

Quam emendationem recepit Orellius. Principium huius versus servatur apud Varron. L. L. VII. p. 67. sic: *Unde ignes cluet mortalibus Divis.* Edebantur autem haec vulgo itemque ab Ernestio prosaico tenore sic: *Unde ignis lucet mortalibus clam divisus? eum doctus Prometheus clepsisse dolo, poenasque Iovi fato expendisse supremo.*

Iam de singulis dispiciamus! *Unde* h. e. furto Lemnio, *cluet* antique pro *fertur*, uti graece *κλύειν* passiva significatione dicitur, *divisus* eleganter pro *datus*, *doctus* perpetuum epitheton Promethei, quippe qui prudentia et calliditate maxime polleret, *clepsisse* a graeco *κλέπτειν* antique pro *furto surripuisse*, *fato supremo* i. e. fati supremi cui omnia atque ipsi dii subiecti et obnoxii sunt voluntate.

„Ceterum locus, qui sequitur, e tragoedia deperdita, quae inscribitur Prometheus *λυόμενος*. ab Attio latine facta, depromtus est. Hinc etiam liquet, cur hic res in Caucaso monte geratur, quum scena *Promethei vincti* sit in Scythia. Notandum enim, Prometheum *bis* in rupe vinculis constrictum esse, primum in rupe Scythica, deinde in Caucasi iugo, et eadem hac altera vice a Iovis aquila iecur ei dilaniabatur. V. Schuetzii Comment. ad Aesch. Prom. Vinct. p. 10. 11." *Neide.* Cf. Welcker. l. d.

Generata Caelo) „Terra. (Γῆ) enim ex Caelo (*Οὐρανῷ*) progenuit Titanas, Coeum, Crium, Hyperionem et Iapetum, qui pater erat Promethei." *Neide.*

Vinctumque saxis; navem ut horrisono freto
Noctem paventes timidi adnectunt navitae.
Saturnius me sic infixit Iuppiter;
Iovisque numen Mulcibri adscivit manus.
Hos ille cuneos fabrica crudeli inserens,
Perrupit artus: qua miser sollertia
Transverberatus, castrum hoc furiarum incolo.
4. Iam tertio me quoque funesto die,
Tristi advolatu, aduncis lacerans unguibus,
Iovis satelles pastu dilaniat fero.
Tum iecore opimo farta et satiata affatim,
Clangorem fundit vastum, et sublime avolans[4],
Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem.
Quum vero adesum inflatu renovatum est iecur,
Tum rursum[5] tetros avida se ad pastus refert.
Sic hunc[6] custodem maesti cruciatus alo:
Qui me perenni vivom foedat miseria.
Namque, ut videtis, vinclis constrictus Iovis,
Arcere nequeo diram volucrem a pectore.
5. Sic me ipse viduus pestis excipio anxias,
Amore mortis terminum anquirens mali.
Sed longe a leto numine aspellor Iovis.
Atque haec vetusta saeclis glomerata horridis,
Luctifica clades nostro infixa est corpori:
Ex[7] quo liquatae solis ardore excidunt
Guttae, quae saxa assidue instillant Caucasi.

I. Vix igitur posse videmur ita affectum non miserum icere: et, si hunc miserum, certe dolorem malum.

26. *A.* Tu quidem adhuc meam caussam agis. sed oc mox videro. Interea, unde isti versus? non enim

4 Sic Ern. c. L. Da. Vulgo *advolans.* 5 Ern. c. vulg. *rursus.* Ern. de coni. Bentl. *hanc* et mox *Quae.* 7 Or. c. R. Gebh. Da. Ern. *quo.*

castrum furiarum) „Est locus, i habitant furiae, ergo locus Tar:o similis.“ *Neide.*

24. *adulat sanguinem*) Verbum *'ulare* h. l. primam et antiquissim notationem habet, ut sit *terre*, *stringere* (nostrum *streieln*). Avolans aquila caudae pintae motu sanguinem deterget. nc nomen *adulandi* proprie diar de bestiis, apprime canibus, f caudae motu gaudia et blandimta exprimere student.

inflatu) H. e. quum inflatur, inmescit.

25. *Sic me ipse viduus*) H. e. sic ipse, meo privatus auxilio, excipio me tanquam pestes anxias. Ipse mihi paro pestem, meum ipsius iecur tanquam pabulum offerens aquilae.

Cap. XI. 26. *videro*) Sic infra V. 7, 20. Sed videro, quid efficiat. de Orat. III. 10, 37. nam de actione post *videro.* Academ. II. 24, 76. Quid inventum sit, paullo post *videro.* Ibid. 44, 135. recte secusne, alias *viderimus.* Fin. I. 10, 35. quae fuerit caussa, mox *videro.* Cf. Zumpt. *Lat.* Gramm.

agnosco. *M.* Dicam hercle. etenim recte requiris. videsne abundare me otio? *A.* Quid tum? *M.* Fuisti saepe, credo, quum Athenis esses, in scholis philosophorum. *A.* Vero, ac libenter quidem. *M.* Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat admodum copiosus, verum tamen versus ab his [8] admisceri orationi. *A.* Ac multos quidem a Dionysio Stoico. *M.* Probe dicis. Sed is quasi dictata, nullo delectu, nulla elegantia: Philo noster et proprium numerum[9], et lecta poemata, et loco

8 Legendum c. SE. *iis.* 9 V. *et propr. num.*, in Codd. Med. et Bak. omissa, D. uncis cinxit. At v. Adn.

§. 76. Anm. p. 382. Atque hic quidem perpetuus in his dicendi formulis apud Ciceronem videtur esse usus. — Similiter Ciceroni creberrime dicitur *si potuero* pro *si potero*, quod locum tenere optativi aoristi praecipit Goerenz. ad Legg. II. 18, 45. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Attic. 19, 1. p. 394. sq.

videsne) H. e. *nonne vides?* Particula enim interrogativa *ne*, enunciati verbo affixa, interrogationi saepe affirmativam sententiam subiicit, ita ut affirmativa responsio exspectetur. Sic mox §. 27. Sed *videsne* etc. de Senect. 10. videtisne, ut apud Homerum saepissime Nestor de virtutibus suis praedicet? (*ubi exspectatur affirmativa responsio:* videmus.) V. Zumpt. *Lat. Gramm.* §. 67. p. 286. sq. Ochsner. Ecl. Cic. p. 102.

credo) urbane pro: *haud dubie.* Sic Curtius III. 13, 17. Omnino tenendum, veteres urbanitatis sensu ductos, saepe rem certissimam ac minime dubiam dubitanter et modeste efferre. Ex eodem urbanitatis sensu fluxit frequens verbi *videri*, et apud Graecos verbi δοκεῖν usus de rebus exploratis, porro loquutio *nescio an*, quum res non dubitanter effertur, sed simpliciter aut affirmatur aut negatur. Alias *credo*, extra nexum orationis positum, habet ironiae vim, uti monuimus ad I. 22, 52.

Vero ac libenter quidem) Sic Terent. Andr. II. 1, 37. ego vero ac lubens. Cf. Ruhnken. Dictat. in *Terent.* Eun. V. 3, 6.

quasi dictata) *Dictata* sunt theses, praecepta, decreta, quae a magistris artis alicuius discipulis scribenda traduntur, ut ab iis ediscantur, explicante Ernestio in Clav. Ciceron. s. v. ad Q. Fr. III, 1. meam in illum orationem omnes pueri tanquam dictata ediscunt. — Ceterum huic loco lux affunditur e verbis sequentibus: *Philo noster — adiungebat.* Scilicet Dionysius versus quidem admiscebat orationi, sed eos non distinguebat proprio quodam numero a dictatis, h. e. versus eodem quo artis decreta sono recitabat, nec poematum delectum habebat, h. e. poemata apta ineptis miscebat, nec denique versus cum elegantia h. e. apto loco adiungebat. De voce *elegantiae* v. supra ad I. 23, 55. De Philone, cuius auctoritatem saepe alibi quoque sequitur, v. nos in l. d. p. 67. 3) et p. 86. in Adnot.

proprium numerum) Sententia: Philo versuum proprium numerum vel ῥυθμὸν pronunciatione exprimere studebat. De voce *numerus* v. locos a Schuetzio in Lexic. Ciceron. s. v. p. 55. collectos.

loco) *Loco* saepe dicitur pro *suo* vel *apto loco.* Sic ad Divv. IX, 16. etsi posuisti versus Attianos *loco.* de Legg. III, 18. ut *loco* dicat. V. Goerenz. ad Fin. IV. 1, 2. p. 422. Ochsner. Ciceron. Eclog. p. 280. Sic etiam *in loco* dicitur. Terent. Adelph. II. 2, 8. pecuniam in loco negligere. Horat. Carm. IV. 12, 28. dulce est desipere *in loco.* V. Ruhn-

adiungebat. Itaque postquam adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose equidem utor nostris poetis: sed, sicubi illi defecerunt, verti multa [1] de Graecis, ne quo ornamento in hoc genere disputationis careret Latina oratio. 27. Sed videsne, poetae quid mali afferant? lamentantis inducunt fortissimos viros: molliunt animos nostros: ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. sic ad malam domesticam disciplinam, vitamque umbratilem et delicatam, quum accesserunt etiam poetae, nervos omnis virtutis elidunt. recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, quum mores optimos et optimum rei publicae statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Graecia, haec et a pueritia legimus, et discimus: hanc [2] eruditionem liberalem et doctrinam putamus.

XII. 28. Sed quid poetis irascimur? virtutis magistri, philosophi, inventi sunt, qui summum malum dolorem dicerent. At tu, adolescens, quum id tibi paullo ante dixisses videri, rogatus a me, etiamne maius quam

1 Sic W. c. E. — Ern. c. vulg. *verti enim multa.* Cf. Goer. ad Acad. II. 14. p. 82. 2 Goer. ad Acad. I. 6, 23. ex duobus suis optimis Codd. reponendum censet: *hanc et erud.*

ken. Dictat. in Terent. III. 2, 26. p. 162.

senilem declamationem) V. Adnotata in I. 4, 7. *declamitabam.*

ne quo ornamento) De hac Ciceronis orationis suae in philosophicis disputationibus excolendae atque exornandae ratione v. quae monuimus in libro d. de Cicer. philos. p. 85. sq. Adn. 4).

27. *vitam umbratilem*) H. e. vitam otiosam et mollem. Cicer. Orat. 19. umbratilis est oratio philosophorum et mollis. Cf. infra c. 15, 36. quae (sc. feminae) ceteris in urbibus *mollissimo* cultu *parietum umbris occuluntur.*

nervos omnes virtutis elidunt) Eleganter pro *frangunt.* Metaphora ducta est ab arborum stirpibus, quae penitus eradicantur. Sic infra III. 34, 83. stirpes aegritudinis, — ipso trunco everso, omnes elidendae sunt. Similiter V. 6. qui rebus his fractus aegritudine eliditur. — De re cf. III. 2, 3.

a Platone) „de Republ. III. p. 363. Tom. VI. Bip. Proscribi autem poetas, nominatim *tragicos* et *comicos*, e civitate sua imprimis ob has caussas voluit Plato, ne per eos mores corrumperentur, neque philosophiae studium per poetarum lectionem detrimentum caperet. Legisse neminem poenitebit ea, quae Morgenstern elegantissime atque eruditissime disputavit in Comment. de Platonis Rep. p. 237. sq.“ *Neide.*

docti scilicet a Graecia) Romanorum eruditionem doctrinamque totam conformatam esse ad Graecorum, cum salsa quadam ironia notavit Tullus. De particula *scilicet* v. Adnotata in I. 21, 48. Sic de Offic. II. 1, 3. illae *scilicet* litterae conticuerunt forenses et senatoriae.

Cap. XII. 28. *paullo ante*) §. 14.

dedecus, verbo de sententia destitisti. Rogo [3] hoc idem Epicurum; maius dicet esse malum mediocrem dolorem, quam maximum dedecus: in ipso enim dedecore mali nihil esse, nisi sequantur dolores. quis igitur Epicurum sequitur dolor, quum hoc ipsum dicit, summum malum esse dolorem? quo dedecus maius a philosopho nullum exspecto. Quare satis mihi dedisti, quum respondisti, maius tibi videri malum, dedecus, quam dolorem. hoc ipsum enim si tenebis, intelliges, quam sit obsistendum dolori: nec tam quaerendum est, dolor malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem ferendum.

29. Concludunt ratiunculas [4] Stoici, cur non sit malum: quasi de verbo, non de re laboretur. — Quid me decipis, Zeno? nam quum id, quod mihi horribile videtur, tu omnino malum esse negas, capior; et scire cupio, quo modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum quidem sit. — Nihil est, inquit, malum, nisi quod turpe atque vitiosum est. — Ad ineptias redis. illud enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem non esse nequitiam: desine id me docere: hoc doce, doleam, necne doleam [5], nihil interesse. — Num-

3 V. Adn. 4 Sic D. e multis Codd. — Vulgo *ratiunculis.* 5 V. Adn.

verbo) H. e. explicante Ernestio in Clav. Ciceron. s. v., paucis monitus facile cessisti.

Rogo hoc idem) Ernestius e coniectura edidit *roga*, et sic ML. At, quum praecedat *rogatus a me*, recte sequitur *rogo*, h. e. si hoc idem rogo Epicurum, quod paullo ante rogavi te. Saepe enim enunciationis conditionalis loco simplex enunciatio ponitur. N. D. I, 21. Roges me, qualem deorum naturam esse ducam: nihil fortasse respondeam. Quaeras, putemne, talem esse, qualis modo a te sit exposita: nihil dicam mihi videri minus. Terent. Heaut. III. 1, 78. dare denegaris: ibit ad aliud illico. Infra III 24, 57. De paupertate agitur: multi patientes pauperes commemorantur. Plura huius generis exempla suppeditabunt Heindorf. ad Horat. Satir. I. 1, 46. Ruhnken. in Dictat. ad Terent. Andr. I. 5, 3. Monendum est autem, hanc dicendi rationem multo graviorem esse atque magis oratoriam, quam vulgarem. Idem usus obtinet apud Graecos scriptores. V. Heindorf. l. d. Viger. Idiot. Gr. linguae p. 508.

quis igitur Epicurum) Sententia: Dolor quidem Epicurum, quum dicit, summum malum esse dolorem, sequitur nullus, at dedecus maximum. Ergo ex Epicuri ratione licet maximum sibi contrahere dedecus, nec tamen in eo est malum, nisi dolores sequantur.

29. *capior*) H. e. allicior, rei novitate afficior.

doleam, necne doleam) Ernestius de Bouhierii suspicione delevit alterum *doleam*, et contra Codicum fidem, et consuetudinem ciceronianam. de Divin. I, 39. *fiat*, necne

quam quidquam, inquit, ad beate quidem vivendum; quod est in una virtute positum: sed est tamen reiiciendum. Cur? Asperum est, contra naturam, difficile perpessu, triste, durum.

XIII. 30. Haec est copia verborum, quod omnes uno verbo malum appellamus, id tot modis posse dicere. definis tu mihi, non tollis dolorem, quum dicis asperum, contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit; nec mentiris: sed re succumbere non oportebat, verbis gloriantem, dum nihil bonum, nisi quod honestum; nihil malum, nisi quod turpe. Optare hoc quidem est, non docere. illud et melius, et verius: omnia, quae natura adspernetur [6], in malis esse; quae adsciscat, in bonis. Hoc posito, et verborum concertatione sublata, tantum

6 Sic D. e Reg. aliisque Codd. pro vulg. *adspernatur*. Male.

fiat, id quaeritur. N. D. I, 22. Quaeritur — *sintne* dii, necne *sint*. Cf. Davisius ad N. D. III, 7. dii utrum sint, necne sint, quaeritur. — Adde Bremi ad Fat. c. 12. p. 54. Goerenz. ad Fin. V. 16, 45. p. 589.

reiiciendum) Stoici praeter virtutem et turpitudinem ponunt ea, quae nihil valent ad beate misereve vivendum, quae media (ἀδιάφορα) dicuntur: quorum alia sunt προηγμένα, h. e. digna, quae eligantur, ut valetudo recta, divitiae, alia ἀποπροηγμένα, h. e. digna, quae reiiciantur, ut mors, morbus, paupertas. Fuse hanc Stoicae doctrinae partem persequutus est Cicero Fin. IV. 15. sqq.

Cap. XIII. 30. *vix quod*) V. Adnotat. in II. 4, 12. iis ut fuerit.

non oportebat) Sic semper veteres dixerunt pro *oportuisset*. Cat. I. §. 2. ad mortem te duci iam pridem *oportebat*. Academ. II, 10. Totam enim rem Lucullo integram servatam *oportuit*. Sic Graeci dicunt χρῆν, ἔδει sine ἄν, h. e. extra conditionem. V. quae supra ad I. 49, 116. uberius in hanc rem disputavimus. — Ceterum ad rem ipsam quod attinet, Neidius putat, tangi h. l. aliquem Stoicorum, fortasse Catonem, qui mortem sibi consciverit. Equidem non ad certum quendam Stoicum, sed omnino ad Stoicos retulerim.

dum nihil bonum) Scil. *dicis*: quod supplendum e superioribus: *quum dicis asperum*. Quare nec subscribendum videtur Lambino, qui vocem *dum* delendam censet, nec Davisio, qui pro *dum* legendum suspicatur *dicis enim*.

optare) *Optare* dicuntur philosophi, qui aliquid contendunt verum esse, et cupiunt propugnare et confirmare, sed non possunt idonea argumenta afferre, explicante Ernestio in Clav. Ciceron. s. v. Sic Tullus Academ. II. 38, 121. Somnia censet haec esse Democriti non docentis, sed *optantis*. de Fato c. 20, 47. *Optare* hoc quidem est, non disputare. Sic Graeci dicunt εὔχεσθαι. Davisius affert Sext. Empir. Pyrrhon. Hypot. III. c. 25. εὐχομένων μᾶλλον ἢ τ'ἀληθῆ λεγόντων. Eadem structurae ratio N. D. I, 32. Praecipitare istuc quidem est, non descendere. de Offic. I. 10, 33. Decipere hoc quidem est, non iudicare: ubi v. Beier. p. 78. qui recte monet, particulam *quidem* in his locis pronomini distinguendo addi, ut valeat: *si quid aliud, profecto hoc*.

Hoc posito) Sententia est haec: Concedamus, bona corporis fortunaeque in bonis duci; at omnium bonorum summum est honestum, et ita quidem, ut cetera omnia,

tamen excellet illud, quod recte amplexantur isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum appellamus, quod idem interdum virtutis nomine amplectimur, ut omnia praeterea, quae bona corporis et fortunae putantur, perexigua et perminuta [7] videantur; ne malum quidem ullum, nec, si in unum locum collata omnia sint, cum turpitudinis malo comparanda. 31. Quare si, ut initio [8] concessisti, turpitudo peius est quam dolor: nihil est plane dolor. nam dum tibi turpe, nec dignum viro videbitur, gemere, eiulare, lamentari, frangi, debilitari dolore [9]; dum honestas, dum dignitas, dum decus [1] aderit; dumque [2] in ea intuens te continebis: cedet profecto virtuti dolor, et animi inductione languescet. aut enim nulla virtus est, aut contemnendus omnis dolor. Prudentiamne vis esse, sine qua ne intelligi quidem ulla virtus potest? quid ergo? ea patieturne te quidquam facere nihil proficientem, et laborantem tamen [3]? an temperantia sinet te immoderate facere quidquam? an coli iustitia

7 Sic O2x. et multae Edd. vett. prob. Goer. ad. Fin. III. 11, 36. Or. c. b. mCVMLD. Lall. Ern. *minuta.* 8 PAB. *ut in initio.* Male. Or. conferre iubet Spalding. ad Quintil. T. II. p. 9. 9 Alii Codd. et Edd. *debilitari, dolere.* Male. 1 Sic Cod. Bernensis. Item de Bentl. coni. D. — Ern. c. vulg. *tum — tum — tum.* 2 Sic W. c. L. — Ern. c. Codd. aliq. et Lall. *quumque* s. *cumque.* b. O2x. W. in Ed. pr. *tumque.* Or. c. R. et plerisque Edd. vett. *tuque.* Recte. 3 Sic W. e coni. — Bentl. coni. *et frustra labor.* At recte Or. restituit vulg. *et laborantem? An* cett.

comparata cum honesto, perexigua videantur. Eadem ratio est malorum. Concedamus, dolorem malum esse; at omnium malorum summum est turpitudo, et ita quidem, ut cetera omnia, quae mala habentur, comparata cum turpitudine, perexigua videantur. Sic dolorem in malis ponamus; at prae turpitudinis malo plane evanescit.

31. *animi inductione*) H. e. deliberata voluntate. V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v.

Prudentiamne) Prudentia, temperantia, iustitia et fortitudo sunt quattuor quas vocant virtutes cardinales.

patieturne) Neidius plane aberravit a vero. Sententia est: Nisi omnis contemnitur dolor, prudentia *esse non potest.* Nam prudentia non patietur te rem aliquam facere, in qua, quamvis omnes tuas intendas vires, tamen nihil proficias. Ergo nec dolore te confici patietur prudentia; nam suscipiendo dolore nihil proficies, h. e. dolorem non imminues. Lucem affundent huic intricatiori loco nonnulla horum librorum exempla, in quibus eadem sententia consignata est, uti infra c. 24, 57. Cum vero gemitus nihil imminuat dolores, cur frustra turpes esse volumus? III. 28. pr. Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? Ibid. c. 32. 77. Summam esse stultitiam frustra confici dolore, cum intelligas nihil posse profici.

an temperantia) H. e. nec tem-

poterit ab homine, propter vim doloris enuntiante commissa, prodente conscios, multa officia relinquente? 32. Quid? fortitudini, comitibusque eius, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum despicientiae, quo modo respondebis? afflictusne, et iacens, et lamentabili voce deplorans, audies, o virum fortem? te vero ita affectum ne virum quidem dixerit quisquam. Aut mittenda [4] igitur fortitudo est, aut sepeliendus dolor.

XIV. Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam supellectilem salvam: virtutem autem si unam amiseris, (etsi amitti non potest virtus,) sed si unam confessus fueris [5] te non habere, nullam te esse habiturum? 33. Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes te [6] dicere aut Philoctetam illum? a te enim malo discedere [7]. Sed ille certe non fortis, qui iacet

4 Sic D. ex El. sec. Lall. — Or. recte c. Ern. retin. vulg. *Amittenda igitur*. b. *Aut amittenda*. Cf. c. 14. pr. 5 Or. c. Gr. Da. *eris*. 6 V. Adn. 7 Sic D. de Bentl. coni. pro vulg. *discere*.

perantia sinet te immoderate dolore confici et deprimi.

32. *iacens*) *Iacere* eleganter dicuntur, qui dolore, maerore, desperatione fracti sunt ac debilitati. ad Attic. X, 4. *iacet* in maerore meus frater. V. Schuetz. Lexic. Ciceron. s. v.

audies, o virum fortem?) quum ita affectus eris, quisquamne te virum fortem esse dicet?

sepeliendus dolor) Metaphorice pro: comprimendus et contemnendus. Metaphora audacior est; nam alias nomen *sepeliendi* metaphorice dictum significat *de medio tollere, auferre, extinguere*. Sic de Leg. Manil. 11. bellum (*sc. servile*) exspectatione Pompeii attenuatum atque imminutum est, adventu sublatum ac *sepultum* (h. e. extinctum). Lucret. II. 570.

Nec superare queunt motus utique exitiales
Perpetuo, neque in aeternum *sepelire salutem* (h. e. de medio tollere).

Bentleius, metaphorae duritie offensus, legendum suspicatur: *aut despiciendus dolor.*

Cap. XIV. *Ecquid scis igitur*) Ulterius persequitur sententiam supra propositam: *aut nullam virtutem esse, aut contemnendum omnem dolorem.* Nam omnes virtutes ita copulatae sunt atque connexae, ut alia ab alia separari non possit. Haec nimirum erat Stoicorum sententia, de qua pluribus exposuimus in libr. d. de Cicer. phil. p. 230.

sed si unam) Particula *sed* non solum inservit orationi interiecta parenthesi interruptae revocandae, sed correctionis simul vim habet.

33. *potes te dicere*) Sic cum Davisio de Bentleii coniectura Wolfius scripsit. Vulgo legitur: *potes dicere aut Philoctetam illum? a te enim* cett. Quam lectionem, elegantissimam sane atque exquisitissimam cum Ernestio recte reduxit Orellius, monens ἀκοσιώπησιν sibi videri admodum urbanam. Scilicet Cicero *aut Philoctetam illum, aut te* dicturus, altero membro suppresso, orationem cum miro quo-

in lecto humido,
Quod[8] eiulatu, questu, gemitu, fremitibus,
Resonando multum[9] flebilis voces refert.

Non ego dolorem dolorem esse nego: cur enim fortitudo desideraretur? sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia: sin[1] nulla est, quid exornamus philosophiam? aut quid eius nomine gloriosi sumus? Pungit dolor — vel fodiat[2] sane: si nudus es, da iugulum: sin tectus Volcaniis armis, id est fortitudine, resiste. haec enim te, nisi ita facies, custos dignitatis, relinquet et deseret.

34. Cretum quidem leges, quas sive Iuppiter, sive Minos sanxit, de Iovis quidem sententia, ut poetae fe-

8 V. Adn. 9 Sic vulgo. V. Adn. 1 Sic L. et de Bentl. coni. D. — Ern. ç. vulg. *si*. 2 Bentl. ingeniose coni. *fodicet*. Certe Cod. Med. habet *fodicat*. Cf. infra III. 16, 35.

dam lepore ἀνακολούθως sic continuat: *a te enim malo discedere.* Alii habent: *potes dicere Prometheum, aut Phil.* Male.

in lecto — Quod) *Quod* habetur in Reg. Gr. b. et melioribus Codd. — O3x. et Edd. vett. tantum non omnes, itemque Ernestius legunt *qui*: quae lectio haud dubie a glossatoris manu profecta est, ut pronominis relativi genus adaptaretur voci *lecto*, quae apud probatos scriptores masculino genere utitur. Duo dumtaxat loci (v. Forcellini Thes. Lat. s. v.), in quibus *lectum* genere neutro legitur, iique ex Ulpiano, excitari possunt. Wolfius quidem antiquiori latinitati tribuit, sed aequo iure, uti recte contra monet Orellius, posterioris esse dixeris. Facile omni nos difficultate expedire possimus, si neutrum *quod* non ad v. *lecto* referamus, sed ad aliud quoddam nomen, quod praegressum sit in priori antecedentis versus parte, nam apud Cic. Fin. II, 29. legitur: „Quamobrem turpe putandum est, non dico dolere, (nam id quidem est interdum necesse,) sed saxum illud Lemnium clamore Philoctetaeo funestare: *Quod eiulatu — refert.* Bouherius legendum suspicabatur *in tecto humido, quod:* quae coniectura etsi ingeniosissima *est, tamen* minus poeticum colorem habet, quam lectio vulgata. — Mox *resonando multum.* Sic Wolfius cum vulgata; at de Fin. II. 19. §. 94. ubi duo postremi versus laudantur, in optimis Codd. habetur *mutum:* quod a Bentleio propter elegans antitheton probatum recepit Orellius.

si nudus es) H. e. si eges armis, quibus resistas dolori, h. e. si eges fortitudine.

da iugulum) Haec formula desumta est a gladiatoribus, quorum qui inferior erat adversario, iugulum dissecandum porrigebat, et ita se victum profitebatur, explicante Neidio.

Vulcaniis armis) „quibus Achilles tectus erat. Descriptionem eorum v. in Hom. Il. XVIII, 478 — fin.“ *Neide.*

34. *Cretum quidem*) Vocula *quidem* indicat, exemplis rem aliquam demonstrari illustrarive. Cf. Adnotata in I. 22, 51. Quod autem *quidem* repetite positum mox iterum sequitur, offensioni esse non debet. de Senect. c. 14. Atque haec quidem studia doctrinae: quae quidem prudentibus et bene institutis pariter cum aetate crescunt: ubi v. Ochsner Ecl. p. 113. de Fin. V. 27, 80. quod quidem solet ebullire nonnunquam: quum quidem etc. ubi v. Goerenz. p. 631.

sive Minos) Lactant. Div. Inst.

runt, itemque Lycurgi, laboribus erudiunt iuventutem, venando, currendo, esuriendo, sitiendo, algendo, aestuando. Spartae vero pueri ad aram sic verberibus accipiuntur, ut multus e visceribus sanguis exeat; nonnumquam etiam, ut, quum ibi essem, audiebam [3], ad necem: quorum non modo nemo exclamavit umquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? hoc pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit?

XV. 35. Interest aliquid inter laborem et dolorem. sunt finitima omnino, sed tamen differunt [4] aliquid. Labor est functio quaedam, vel animi, vel corporis, gravioris operis et muneris; dolor autem, motus asper in corpore, alienus a sensibus. Haec duo Graeci illi, quorum copiosior est lingua quam nostra, uno nomine appellant. itaque industrios homines illi studiosos, vel potius amantis, doloris appellant: nos commodius laboriosos. aliud

3 Bentl. coni. *videbam*. Cf. V. 27, 77. 4 Sic O1x. et Edd. vett. pleraeque. Cf. III. 34, 84. — Codd. meliores et plerique, V. Gebh. Lall. Ern. *differt;* sed recte monet Or., videri verbum accommodatum ad v. *aliquid*.

I, 22. Minos se in antrum Iovis recondebat et ibi diu moratus leges tanquam sibi a Iove traditas afferebat.

e visceribus) Davisius apposite attulit Isidor. Orig. XI, 1. „Viscera non tantum intestina dicimus, sed quicquid sub corio est, visco, quod est inter cutem et carnem.“ Idem testatur Servius ad Virg. Aen. VI, 253. — Eundem Spartanorum ad aram Dianae Orthiae pueros verberandi morem infra V. 27, 77. tetigit Tullus.

Cap. XV. 35. Quoniam paullo ante de *dolore* et *labore*, tanquam una eademque re, dictum est, iam Tullus, a proposito digrediens, quid inter utrumque intcresset discriminis, explicandum putavit. Quod autem graecae linguae verborum inopiam notavit et perstringit, quia res diversas, *dolorem* et *laborem*, uno nomine *πόνος* afficiat, inique et male fecit. Nam etiam Graeca lingua duo habet diversa vocabula, *πόνος*, quod est *labor*, et *ἄλγος*, quod est *dolor;* quemadmodum autem *πόνος* saepenumero potestate vocis *ἄλγος* ponitur, ita in latina quoque lingua haud raro *laborare* significationem induit vocabuli *dolendi*. V. Forcellini Thes. Latin. s. v. *laborare*. Hanc autem Ciceronis gloriationem attigimus in l. d. de Ciceron. phil. p. 82. 6).

functio quaedam) H. e. functio quaedam gravioris operis et muneris, quae animo vel corpore peragitur. — Observandi sunt duo genitivi cum duplici relatione: functio quaedam vel animi vel corporis gravioris operis. Infra III. 18, 39. Habes formam *Epicuri vitae beatae*. IV. 6, 13. Praesentis autem mali, sapientis affectio nulla est. V. Goerenz ad Legg. II. 17, 42. p. 169. qui recte monet commata delenda esse, ut fecit Orelli. Adde infra IV. 13, 29. morbus et aegrotatio ex totius valitudinis corporis conquassatione gignuntur. De duplici genitivo apud Graecos v. Matthiae *Gr. Gr.* §. 380. Anm. 1. p. 699. Ed. II.

studiosos vel potius amantes doloris) Scil. φιλοπόνους.

est enim laborare, aliud dolere. O verborum inops interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia! aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. quum varices secabantur C. Mario, dolebat: quum aestu magno ducebat agmen, laborabat. Est inter haec tamen quaedam [5] similitudo. consuetudo enim laborum perpessionem dolorum efficit [6] faciliorem. 36. Itaque illi, qui Graeciae formam rerum publicarum dederunt, corpora iuvenum firmari labore voluerunt. quod Spartiatae etiam in feminas transtulerunt; quae ceteris in urbibus mollissimo cultu parietum umbris occuluntur. Illi autem voluerunt nihil horum simile esse

apud Lacaenas virgines;
Queis magi' palaestra, Eurota, sol, pulvis, labor
Militiae studio est, quam fertilitas Barbara [7].

Ergo his laboriosis exercitationibus et dolor intercurrit nonnunquam: impelluntur, feriuntur, abiiciuntur, cadunt; et ipse labor quasi callum quoddam obducit dolori.

5 Or. c. R. D. *quaedam tamen.* 6 Sic cum paucis et vulgarib. Codd. Gebh. Ern. — D. e R. et El. tert. *efficiat.* Perperam. — Codd. aliq. et pleraeque Edd. vett. *efficiet.* Or. susp. *efficiebat*, ut de Mario uno h. l. locutus sit Cic. 7 V. Adn.

varices) V. Ernesti Clav. Cicer. s. v. De re ipsa cf. infra c. 22, 53 Plin. H. N. XI, 45. Plutarch. Mar. p. 408. — Mox de verbo *laborandi* docte acuteque egit Gernhard. ad Cat. Mai. VII, 24. p. 46.

36. *apud Lacaenas virgines*) Sic hos versiculos senarios ad numeros suos Ios. Scaliger redegit, nisi quod non recte ad primum versum verba *nihil horum simile*, omissa voce *esse* retulit, in ultimo versu vulgatam lectionem retinuit: quam recte videtur correxisse Wolfius de Bouh. coni. in *militiae studio*, ut genitivus pendeat a v. *labor.* Vulgo, nec aliter in Ernestii editione, haec prosaico tenore legebantur sic: *apud L. virgines; quibus magis p., Eurotas, s., p., labor, militia in studio est, quam f. b.* Orell. cum L. D. Lall. legit: *labor, Militia studio est.* — *Eurota* latina declinatione pro *Eurotas.* V. Ramshorn Lat. Gramm. §. 26. p. 38. — *Labor militiae* non capiendum est propria sententia, sed de quavis laboriosa exercitatione: quales institui solent a militibus. Scilicet hoc unum verbum complectitur studia quae singulis nominibus denotata praemissa sunt. — *Fertilitas barbara.* Haec verba insigniter torserunt Interpretes: qui plerique omnes interpretantur *fertilitatem* πολυτεκνίαν, et, ut addit Orellius „quae eius caussa videbatur poetae, μαχλοσύνην. Obversabantur ei septemdecim Hecubae liberi, quinquaginta Priami, Danai, Aegypti.“ Sententia igitur erit haec: Spartanis virginibus magis curae fuisse palaestrae exercitationes, quam liberorum procreationem: quae scilicet externorum populorum feminis maximo studio sit. Ridiculum sane commentum, neque ex verbis extundendum! Cum Turnebo alii *fertilitatem* pro luxu, deliciis et rerum abundantia acceperunt: quam sen-

XVI. 37. Militiam [8] vero (nostram dico, non Spartiatarum, quorum procedit mora ad tibiam [9], nec adhibetur ulla sine anapaestis pedibus hortatio;) nosti [1] exercitus primum unde nomen habeat: vides deinde, qui labor, quantus agminis: ferre plus dimidiati mensis cibaria; ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus nume-

8 V. Adn. 9 Sic coni. I. Fr. Gronov. pro vulg. *procedit ad modum ad tibiam.* 1 V. Adn.

tentiam etiam Forcellini in Thes. Latin. s. v. calculo suo probavit. Nissen. interpr. „*die Producte des Auslandes.*" Ego quidem, verum ut fatear, nec hanc explicandi rationem veram censuerim, nec ipse quam in eius locum substituam habeo meliorem. Bentleius satis audacter, nec probabiliter hunc versum sic scribendum censet: *Duritia studio est, quam fatitas barbara:* Bouher. suspic. *teneritas*, Censor ienensis *sedulitas*, Wolfius *festivitas.*

Cap. XVI. 37. *Militiam*) I. F. Gronovius corrigendum censuit *militiae:* quam emendationem, a Davisio et Ernestio receptam alienissimam esse arbitror. Quid, quaeso, hoc sibi vult: *vides, unde militiae* (nom. plur.) *exercitus nostri nomen habeant?* Optime tuetur sese lectio vulgata: *Militiam — nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides, deinde qui* cett. quam frustra sollicitavit Wolfius, mutato *nostri* in *nosti; habeant* in *habeat,* et alia inducta interpunctione. Quare recte Orellius revocavit vulgatam, intelligenter monens, non commode ante *exercitus* desiderari pronomen *nostri*, quo rursum significetur sermonem esse de romana militia laboriosiore; languere deinde ista *vides deinde* cett., ubi omnia celeriter enuncianda sint. — Accusativus *militiam* attractionis quodam genere a subsequenti verbo regitur. Aliquatenus, quamquam alia ratio est, aliquatenus, inquam, ne verba mea perverse accipiantur, hic struendi modus comparari possit cum iis exemplis, in quibus *attractio inversa* reperitur, qualia sunt Virg. Aen. I, 573. *Urbem quam* statuo vestra est. Petron. c. 134. *Hunc adolescentem quem* vides, malo astro natus est. Sen. Herc. Oet. 410. *Hunc quem per* urbes ire praeclarum vides — Levis est. Cuius generis exempla larga manu suppeditabit Krueger *Untersuchungen über lat. Gramm.* III. Heft. p. 215. sqq. Cf. Adnotata in I. 24, 56.

quorum procedit mora ad tibiam) Sic verissima coniectura emendavit Gronovius l. d. MSS. Codd. praeferunt: *quorum procedit admodum ad tibiam.* De voce *mora* (*μόρα*) v. Passow. *Griech. Lexik.* s. v. — Tibiis autem Spartiatas in proeliis tubarum loco usos esse, res est pervulgata. „Thucyd. V, 70. *Λακεδαιμόνιοι βραδέως καὶ ὑπὸ αὐλητῶν πολλῶν νόμῳ ἐγκαθεστώτων· οὐ τοῦ θείου χάριν, ἀλλ' ἵνα ὁμαλῶς μετὰ ῥυθμοῦ βαίνοντες προέλθοιεν, καὶ μὴ διασπασθείη αὐτοῖς ἡ τάξις· ὅπερ φιλεῖ τὰ μεγάλα στρατόπεδα ἐν ταῖς προσόδοις ποιεῖν.* Valer. Maxim. II. 6. sq. Lacedaemoniorum exercitus non ante ad dimicandum descendere solebant, quam *tibiae concentu* et *anapaesti pedis modulo* cohortationis calorem animo traxissent, vegeto et crebro ictus sono strenue hostem invadere moniti. Gellius N. A. I, 9. Hephaestion Alexandrinus servavit nobis primum versum carminis alicuius, alternis anapaestis et spondeis decurrentem: *Ἀγέτω Σπάρτας ἔνοπλοι κοῦροι ποτὶ τὰν Ἄρεως κίνασιν.*" *Neide.* Anapaesti autem pedes aptissimi sunt ad excitandos inflammandosque animos.

rant, quam humeros, lacertos, manus. arma enim membra militis esse dicunt. quae quidem ita gerunt[2] apte, ut, si usus ferat[3], abiectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Quid? exercitatio legionum: quid? ille cursus, concursus, clamor, quanti laboris est! ex hoc ille animus in proeliis paratus ad volnera. adduc pari animo inexercitatum militem: mulier videbitur. 38. Cur tantum interest inter novum et veterem exercitum, quantum experti sumus?[4] aetas tironum plerumque melior: sed ferre laborem, contemnere volnus, consuetudo docet. Quin etiam videmus, ex acie efferri saepe saucios; et quidem rudem illum et inexercitatum, quamvis levi ictu, ploratus turpissimos edere: at vero ille exercitatus et vetus, ob eamque rem fortior, medicum modo requirens, a quo obligetur,

E. *O Patrocles*[5], inquit, *ad vos adveniens, auxilium et vestras manus*
Peto, priusquam oppetam[6] *malam pestem, datam*[7] *hostili manu;*
Seu[8] *sanguis ullo potis est pacto profluens consistere,*
Seu qua[9] *sapientia magi' vestra mors devitari*[1] *potest.*
Namque Aesculapi liberorum saucii opplent porticus:
Non potest accedi. . . . .

2 Sic Bentl. et D. e Cod. El. prim. Lall. — Ern. c. vulg. *geruntur*: quod nullo modo sollicitandum erat. V. Bremi ad Fin. II. 15. p. 171. 3 Sic de L. et Bentl. coni. — Egregie. Vulg. *foret*. Altera Bentl. susp. *fuerit*. V. infra IV. 3, 5. 4 Sic interpungendum censuit Bentl. Ern. c. vulg. *Cur? Tantum — — sumus*. 5 Ern. c. L. Gebh. *Patrocle*. 6 Or. c. vulg. *oppeto*. 7 Sic Bentl. coni. Ern. c. vulg. *mandatam*. 8 Sic W. de Bentl. coni. — Or. c. vulg. *Neque*. 9 Sic W. — Ern. c. vulg. *si qua sap*. Or. c. R. b. Vatic. D. *Si qui sap*. 1 Sic multi et optimi Codd. — Ern. c. vulg. *devitari mors*. Ceterum cf. Adn.

38. *O Patrocles*) Sunt versus iambici tetrametri acatalecti: quos numeris suis reddidit Wolfius (in altera Edit.) de sententia Hermanni, qui in Element. Doctrin. metr. p. 158. refutare studet Bentleium, qui in Emendatt. ad h. l. et supra ad I, 44. „tragicos Romanorum negat hoc metro usos esse,“ nulla tamen ratione allata; eaque opinione captus, etiam qui apertissime octonarii iambici sunt, audacter nec sine violentia in trochaicos tetrametros catalecticos mutat. (Vulgo, nec aliter in editione Ernestiana, legebatur I. versu: *O Patrocle — adveniens peto* II. versu: *mandatam* pro *datam* III. v. *Neque sanguis* IV. v. *Si qua sapientia — devitari mors.*) Bentleius versus ita diffinxit:

O Patrocles, ad|vos adveniens | auxilium et ve|stras manus
Peto, priusquam op | peto malam pe|stem datam hosti|li manu.
Seu sanguis ul|lo poti' pacto|profluens con|sistere;
Seu sapienti|a magi' vestra|devitari|mors potest.
Nam Aesculapi' | liberorum | saucii opplent|porticus: —

P. *Certe Eurypylus hic quidem est. Hominem exercitum*[2]! ubi tantum luctus continuatur.[3] — XVII. 39. Vide, quam non flebiliter respondeat. rationem etiam affert[4], cur aequo animo sibi ferendum sit:

E. *Qui alteri exitium parat,*
Eum scire oportet sibi paratum[5], *pestem ut participet parem.*

Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, ut volnus obliget. siquidem homo est[6]. Sed nihil vidi minus[7]. Quaerit enim, quid actum sit:

2 V. Adn. 3 Ern. *continuatur?* 4 Sic W. et O2x. — Ceteri *afferat*: quod nescio an recte se habeat, maiori distinctione post *respondeat* mutata in minorem. 5 Sic egregie emendav. Bentl. — Ern. c. vulg. *paratam p., ut.* 6 V. Adn. 7 Sic W. c. VML. Lall. — Codd. plerique et aliq. Edd. vett. *sed nihil vidimus.* Ern. tentabat *nihil minus,* omissis *sed* et *vidi,* quae uncinis cinxit. Male, quamquam in Guelf. *vidi* non comparet. Sic Beroald. susp. *Sed nihil minus,* omisso *vidi.* Or. denique legendum putat: *sed nihil vidi magis.* „Quae formula, parum a librariis intellecta, ubique fere corruptelae obnoxia fuit." Quid? si legamus: *Sed nihil videmus minus.*

Doctissimus Grotefendus duos primos versus sic legendos censet:

O Pátrocle, ad vos advéniens auxilium ét vestras mánus peto,
Priusquam óppetam malam íllam *pestem,* mándatam *hostili manu;*

mandatam antique positum videtur pro *immissam.* — *Aesculapii liberi* dicuntur medici. Sententia: Tot saucii sunt, ut iis oppleantur porticus medicorum, nec ulla eos adeundi sit copia.

non potest accedi) Repugnat metro. Legendum igitur: *non potis accedi*, ut mox c. 17, 39. *non potis ecfari* pro *potest.*

Cap. XVII. 39. *Certe Eurypylus — hic quidem est*) Haec verba versus clausulam videntur efficere, ut sic scribenda sint: ...... P. *Cérte Eurypylus híc quidem est.* — E lectione vulgata, quam Ernestius retinuit, verba: *Certe — — exercitum* ad Ciceronis orationem referebantur, et pro *exercitum* (quod comparet in aliquot bonae notae Codd.) legebatur *exercitatum.* Lectio, quam dedit Wolfius, debetur Bentleio. Ego vero reducendam puto lectionem vulgatam *Hominem exercitatum*, ita tamen, ut haec verba non, ut interpretes volunt, poetae affingenda, sed ad sequentem Ciceronis orationem referenda sint, hoc scilicet modo: *Hominem exercitatum, ubi tantum luctus continuatur, vide, quam non flebiliter respondeat.* Verba *hominem exercitatum* revocant sententiam antecedentem: *at vero ille exercitatus et vetus* etc. Constructio autem: *hominem vide quam non fleb. respondeat*, e graeca lingua petita, pervulgata est. V. Adnot. in I. 24, 56. Locus igitur sic explicandus videtur: Vide, quam non flebiliter respondeat homo exercitatus etiam tum, quum tantus luctus vel tot mala et calamitates constipantur, vel: etiam tum, quum malis constipatur.

Siquidem homo est) Sic de Ernestii suspicione Wolfius, Schuetzius et Orellius contra Codicum fidem et linguae indolem edidere. Vulgata *siquidem homo esset* firmissime stat. Particula *siquidem* saepe ironica vi ita ponitur, ut ex verbis praegressis sententia aliqua supplenda sit, quae affirmationem significat, quae vero pendet a conditionali enunciatione inducta particula *siquidem.* Cf. simillimum locum in Fin. III, 4. Istud quidem, inquam, optime dicis; sed, quaero, nonne tibi faciendum idem sit —? Si qui-

P. *Eloquere, res Argivom proelio ut se sustinet.*
E. *Non potis ecfari*[8] *tantum dictis, quantum factis suppetit*
Laboris — P. *Quiesce igitur tu, et volnus alliga!*[9] . .

(Etiamsi Eurypylus posset, non posset Aesopus.)

E. *Ubi fortuna Hectoris*
Nostram acrem aciem inclinatam. . .

et cetera explicat in dolore. Sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. Ergo haec veteranus miles facere poterit, doctus vir sapiensque non poterit? ille vero melius, ac non paullo quidem.

40. Sed de consuetudine adhuc exercitationis lo-

8 Sic W. c. D. — Ern. c. VML. *potest ecfari*, et quidem a v. *Non potest* — *laboris* prosaico tenore. 9 V. Adn.

dem, inquit, tollerem; sed relinquo. (h. e. recte quaereres, si tollerem, sed). Sic nostro loco: *Abducet Patrocles, credo, — Recte quidem crederem, si homo esset*, h. e. si unus de multis esset, vel si, ut homo, misericordia tactus esset, si humanum sensum haberet. Sic Terent. Adelph. I. 2, 26. illum tu tuum (sc. filium), si esses homo, Sineres nunc facere, dum per aetatem licet: ubi v. Ruhnken. in Dictat.

Eloquere) Deest aliquid in hoc versu, fortasse *Eurypyle*.

non potis ecfari) H. e. non potest dictis exprimi (*Ecfari* enim passive positum), quanta virium contentione res praeclarae ab Argivis edantur.

Quiesce igitur, et volnus alliga) Haec verba a Bentleio et Wolfio tribuuntur Patroclo, ita ut ille ad verba seq. *non posset Aesopus* suppleret *tacere; hic volnus sibi ipsi alligare.* Orellius autem etiam verba: *Quiesce — alliga* trahit ad Eurypyli orationem, rem sic animo informandam iudicans: „Duorum fortissimorum heroum, Eurypyli et Patrocli, exemplum repetitur e tragoedia. Ille vulneratus medicum modo requirit, nullo ploratu edito: miseretur saucii amici primum Patrocles, longumque luctum continuat: consolatur eum Eurypylus ipse verbis: *qui — parem:* quibus confirmatus Patrocles vulneris obligandi iam quasi obliviscitur, petitque, ut narret sibi Argivorum proelium. Tum Eurypylus: „*Non potis — laboris:* at desine paullisper, si videtur, me interrogare, vulnusque ante omnia meum alliga: mox omnem rem tibi enarrabo. Quod dum fit, longam iam ῥῆσιν: *Ubi — inclinatam* medio in dolore recitat: quam, inquit Cicero, poterat poeta sine reprehensione tribuere veterano fortissimo; non item Aesopus, homo bello non exercitatus, posset proferre, ipse si esset sauciatus. Ad verba *posset Aesopus* supple igitur: *tam fortiter narrare proelii vicissitudines.*" Aesopus haud dubie agebat partes Eurypyli.

Ergo — facere poterit) Infra III. 15, 31. „*Ergo — sentiemus?*" de Offic. I. 31, 114. „*Ergo histrio hoc videbit* in scena, et non *videbit* sapiens in vita?" Atque haec est usitata dicendi ratio in conclusione a minori ad maius. V. Goerenz. ad Fin. I, 21. ex. p. 102. II. 33, 110. p. 286. Beier. ad Offic. l. d. p. 245. qui hanc concludendi rationem conclusionem a maiori ad minus vocari mavult.

ille vero) H. e. immo philosophus hoc melius, et quidem multo melius facere poterit.

40. *Sed de consuetudine*) Haec verba videntur indicare, Tullium iam de ratione et sapientia dicturum esse, postquam satis dixerit de consuetudine exercitationis. Veruntamen idem argumentum re-

quor; nondum de ratione et sapientia. Aniculae saepe inediam biduum aut triduum ferunt. subduc cibum unum diem athletae: Iovem Olympium, eum ipsum, cui se exercebit, implorabit: ferre non posse se[1] clamabit. Consuetudinis magna vis est. pernoctant venatores in nive: in montibus uri se patiuntur. inde pugiles, cestibus contusi, ne ingemiscunt quidem. 41. Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur? gladiatores, aut perditi homines, aut barbari, quas plagas perferunt! quo modo illi, qui bene instituti sunt, accipere plagam malunt, quam turpiter vitare! quam saepe apparet nihil eos malle, quam vel domino satisfacere, vel populo! mittunt etiam volneribus confecti ad dominos, qui quaerant quid velint: si satis his factum non[2] sit, se velle decumbere. Quis mediocris gladiator ingemuit? quis voltum mutavit umquam? quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter? quis, quum decubuisset, ferrum recipere iussus, collum con-

1 Sic W. c. Leid. — Or. c. Ern. et vulg. omis. *se*. Perperam, opinor. 2 Sic W. e Turnebi Cod. et Pall. sec. et tert., prob. Orellio, nisi quod *iis* pro *his* scripsit. Recte. V. Adn.

tractans novis exemplis ulterius persequitur et illustrat. (usque ad §. 42.) Itaque verbis: *Sed de consuetudine — sapientia*, nihil aliud videtur voluisse, nisi ut, quam late pateret consuetudo exercitationis, quantamque vim illa haberet atque efficacitatem ad dolores et labores perferendos, demonstraret.

athletae) Athletis enim, uti recte monet Davisius, non modo cibi genus atque copia, verum etiam horae, quibus victum sumerent, erant praescripta: unde proprie dicitur de athletis ἀναγκοφαγία. Omnino passim apud veteres athletarum voracitas notatur.

Iovem Olympium) in cuius honorem ludi qui dicuntur *Olympici* instituebantur.

uri) Neidius supplet: *solis calore:* quae interpretatio abhorret a linguae latinae ingenio. Nam *uri* dicuntur, qui frigore vexantur. Sic Iustin. II. 2, 9. Quamquam continuis frigoribus urantur.

inde) Scil. ex hac consuetudine exercitationis.

41. *consulatus ille antiquus*) Sententia: quibus victoria in ludis olympicis reportata honor videbatur esse tantus, quantus apud maiores nostros consulatus. Cornel. Nep. Praef. §. 5. magnis in laudibus tota fuit Graecia, victorem Olympiae citari.

domino) *Dominus* (h. e. possessor) gladiatorum dicitur *lanista*, qui eos artem armorum docebat. V. Schuetz Indic. Latin. s. v. *gladiator*. Funke *Realschullexikon* s. v.

si satis his (immo *iis*) *factum non sit*) H. e. „si satis fortes et exercitatos sese non praebuerint, dominorum e iudicio libenter se morituros." uti explicat Orellius. Ern. c. vulg. *non* omisit, ut sententia sit haec: „dummodo dominis fortitudine sua satisfecerint," cett.

ferrum recipere) Formula in hac re propria. Populus enim gladiatori, qui decubuisset, quum veniam dare nollet, exclamans recipe telum,

traxit? tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignu' locoque:

vir, natus ad gloriam, ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione corroboret? Crudele gladiatorum spectaculum et inhumanum nonnullis videri solet: et haud scio an ita sit, ut nunc fit. quum vero sontes ferro depugnabant; auribus fortasse multae, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem et mortem disciplina.

XVIII. 42. De exercitatione et consuetudine et commentatione dixi. age sis, nunc de ratione videamus: nisi quid vis ad haec. *A.* Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem: ita me ad credendum tua ducit oratio. *M.* Sitne igitur malum dolor [3], necne, Stoici viderint; qui contortulis quibusdam ac minutis conclusiunculis, nec ad sensus permanantibus, effici volunt, non esse malum dolorem. Ego illud, quidquid sit, tantum esse quantum videatur, non puto, falsaque eius visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque [eius [4]] omnem esse tolerabilem. Unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quae modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius?

43. Inter omnis igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium,

3 Sic e Codd. ML. Lall. — Ern. c. vulg. *dolere.* 4 *eius* abest a Med., nec ferri potest. Videtur e praegresso versu huc migrasse.

eum ab adversario iugulari iussit. Cf. orat. p. Sext. c. 37. et Doering ad orat. p. Rosc. Amer. c. 12. p. 36.

Samnis) Versus e Lucilii Satirarum libro IV. petitus, uti videre licet e Nonio in *comparare* et *spurcum.* Cf. Indic. histor. s. v. *Samnis.*

ut nunc fit) H. e. nostris temporibus, quibus non solum sontes, sed etiam liberi homines depugnant. De re ipsa cf. Senec. Ep. 7, 95. De formula *haud scio an* v. infra III. 8, 16.

auribus) Intelligendae disputationes de contemnendo dolore et morte a philosophis vel in scholis vel libris traditae.

Cap. XVIII. 42. *Egone ut te interpellem?* Goerenz. ad Legg. I. 4, 14. p. 17. post *Egone* interrogandi signum reponendum censet, monens illud *egone* manasse a comicis, et e praecedentibus per ellipsin interpretandum, ut Academ. II., 47, 148. Sed quid Catulus sentit? Egone? inquit, ad patris revolvor sententiam.

nec ad sensus permanantibus) H. e. non ad sensus penetrantibus, nullam ad eos habentibus vim. V. Schuetz Indic. Latin. s. v. *permanare.*

et magnanimorum, et patientium, et humana vincentium, toleranter dolorem pati: nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. quod ergo et postulatur a fortibus, et laudatur quum fit, id aut extimescere veniens, aut non ferre praesens, nonne turpe est? Atqui vide, ne, quum omnes rectae animi affectiones *virtutes* appellentur, non sit hoc proprium nomen omnium, sed ab ea, quae una ceteris excellebat, omnes nominatae sint. appellata est enim ex *viro* virtus: viri autem propria maxime est fortitudo. cuius munera duo sunt maxima, mortis, dolorisque contemptio. utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse [5].

Quaeres fortasse, quo modo: et recte. talem enim medicinam philosophia profitetur. XIX. 44. Venit Epicurus, homo minime malus, vel potius vir optimus: tantum monet, quantum intelligit. Neglige, inquit, dolorem. — Quis hoc dicit? idem, qui dolorem summum malum?* Vix satis constanter. Audiamus [6]. — Si summus dolor est, inquit, necesse est brevem esse. — *Itera dum eadem ista mihi:* non enim satis intelligo, quid summum dicas esse, quid breve. — Summum, quo nihil sit superius: breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitas temporis vindicabit ante paene, quam venerit. — Sed, si est tan-

5 Vulgo adduntur haec: *quoniam a viris virtus nomen est mutuata:* quae, ut glossema, a D. uncis cincta, W. exterminavit. Et sane absunt a Cod. Urs. — Or. tamen c. Ern. retinuit, apprime ob elegans verb. *mutuata.* Recte. * Sic D. et W. — Or. sine signo interrog. affirmative. 6 Ern. *Vix satis constanter audiamus.* Male.

quae una excellebat) H. e. quae maxime excellebat. Sic saepissime *unus* ponitur, ut alicuius rei summum gradum significet.

viri propria) de Orat. I. 11, 49. Oratio quidem ipsa propria est huius unius rationis. Sic semper Cicero adiectivum *proprius* iunxit genitivo. Neutrum *proprium* cum genitivo coniunctum substantivi vices apud Ciceronem sustinet, ita ut idem sit, quod recentiores crebro barbare exprimunt per nomen *proprietatis.* Sic infra III. 8, 17. eius enim videtur esse proprium. Ibid. c. 9, 19. proprium est enim irati. Ibid. 30, 73. est enim proprium stultitiae. Cf. Beier. ad Offic. I. 1, 2. p. 6. sq.

Cap. XIX. 44. *Iteradum*) Desumta sunt haec verba ex Ennii Iliona. Eadem leguntur ad Attic. XIV, 14. init. et Academ. II. 27, 88: ubi plenus versus ita exhibetur:

Age adsta: mane: audi: iteradum eademmet ista mihi.

Goerenz. cum Vossio correxit *istaec* pro vulg. *ista, metri caussa,* ut ait, at, ni fallor, contra metrum. Quod

tus dolor, quantus Philoctetae? — Bene plane magnus[7] mihi quidem videtur, sed tamen non summus. nihil enim dolet, nisi pes: possunt oculi; potest caput, latera, pulmones; possunt omnia: longe igitur abest a summo dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet laetitiae plus quam molestiae. — 45. Nunc ego non possum, tantum hominem nihil sapere, dicere: sed nos ab eo derideri puto. ego summum dolorem (summum autem dico, etiamsi decem atomis est maior alius,) non continuo dico esse brevem: multosque possum bonos viros nominare, qui compluris annos doloribus podagrae crucientur maximis. sed homo catus[8] numquam terminat nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum; ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur, nihil prorsus dicentem: cogamusque confiteri, non esse ab eo doloris remedia quaerenda, qui

7 V. Adn. 8 V. Adn.

autem Davisius, Codd. Reg. Med. Bak. et Edit. Victorianam secutus, *iterandum* edidit, haud cogitate fecit. Cf. Goerenz. l. d. *Iteradum* enim dictum est, ut *agedum, tacedum, accededum, memoradum*, alia.

Bene plane magnus) Ernestius coniecit: *Bene sane. Magnus.* Ego meliore distinctione locum adiuvari posse puto: *Bene. Plane magnus. Bene* h. e. recte quaeris, inquit Epicurus. *Plane magnus* cett. Nam *bene plane magnus* a Cicerone dictum esse, persuadere mihi non possum.

possunt oculi) Intellige *dolere.* Male Neidius: *posse* hic idem est ac *valere.*

dolor diuturnus) Diogen. Laert. X, 140. οἱ πολυχρόνιοι τῶν ἀῤῥωστίων πλεονάζον ἔχουσι τὸ ἡδόμενον ἐν τῇ σαρκὶ, ἤπερ τὸ ἀλγοῦν.

45. *summum dolorem — non esse brevem*) V. de Finib. II. 28, 93.

possum — nominare) *Possum* veteres extra conditionem dixerunt: nostrates *possem* dicere solent. de Senect. 16. *Possum* persequi multa oblectamenta rerum rusticarum; sed ea ipsa, quae dixi, fuisse sentio longiora. V. Adnotata in I. 49, 116. *et II. 13, 30.* Inprimis saepe ita dicitur *poteram:* de quo v. Adnot. in III. 4, 7. — Quos autem h. l. dixit *bonos viros*, intelligendi videntur ii, quorum verbis fides haberi possit. Hinc facile intelliges, cur sequatur *crucientur*, non *cruciantur.* Verba enim *qui — crucientur* ex illorum bonorum virorum mente dicta sunt, ut significent: *qui compluris annos doloribus podagrae cruciari se maximis affirmant.*

homo catus) Sic e Nonio in *catus* emendandum, Lambinus et Bentleius censuerunt. Neque aliter legitur in Guelf. et sic de Rep. I. 18. qui egregie cordatus et catus fuit. De cuius vocis significatione v. Adnotata in I. 9, 18. Omnes ceteri libri exhibent *cautus:* quae quidem lectio ab Interpretibus frustra videtur deserta. Bentleius non *cautione* dicit, sed sollertia et acumine opus esse. At magnus vir labi videtur. Nam *cautus* egregie in Epicurum convenit, qui, quum nunquam terminaret nec magnitudinis, nec diuturnitatis modum, sibi caveret, ne absurdum quiddam proferret. Neque vero illud praetermittendum, Ciceronis aetate vocem *catus* obsoletam fuisse, nec usquam ab ipso Ci-

dolorem malorum omnium maximum dixerit: quamvis idem forticulum se in torminibus et in stranguria sua praebeat.

Aliunde igitur est quaerenda medicina, et maxime quidem, (si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus,) ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum; quod turpe, summum videtur malum. His tu praesentibus gemere, et te iactare non audebis profecto. loquetur enim eorum voce Virtus ipsa tecum: XX. 46. Tune, quum pueros Lacedaemone, adolescentis Olympiae, barbaros in arena, videris excipientis gravissimas plagas et ferentis silentio; si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier? non constanter et sedate feres? — Ferri [9] non potest: natura non patitur. — Audio. Pueri ferunt, gloria ducti: ferunt pudore alii, multi metu: et tamen veremur, ut hoc, quod a tam multis et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat. nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat, quam honestatem [1], quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus nominibus unam rem declarari volo, sed utor [2], ut quam maxime significem, pluribus. volo autem dicere, illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum, vel in ipsa virtute

9 Sic ML. Gebh. D. — Ern. c. vulg. *fieri.* 1 Ern. c. Gebh. *honestum.* 2 Sic Codd. aliq. MLD. — Ern. c. vulg. *utar.* Male.

cerone nisi cum excusatione quadam abhibitam esse. Optime lectionem vulgatam defendit et binorum suorum Codd. auctoritate munivit Goerenz. ad Academ. II. 30, 97. *vide, quam sit cautus is, quem isti tardum putant:* ubi quoque Lambinus legendum coniecit *catus.*

quamvis — praebeat) Eandem rem Tullius de Fin. II. 30. init. ex epistola Epicuri ad Hermarchum; Laertius vero ex epistola ad Idomeneum refert. — *Tormina* graece dicuntur *δυσεντερία.* V. Goerenz ad Fin. l. d. p. 267.

Ab iis) Stoicis.

te iactare) H. e. prae dolore huc illuc se movere.

Cap. XX. 46. *Tune*) Saepe *tu* et *tune* in initio enunciati cum magna vi ponuntur: Academ. II. 19, 61. *Tune*, quum tantis laudibus philosophiam extuleris, — eam philosophiam sequere, quae confundit vera cum falsis? Ibid. II. 45. extr. Paradox. I, 3. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 121.

pluribus nominibus unam rem declarari volo) Sic saepe solet Cicero unam rem, in qua quidem maximum disputationis momentum positum est, pluribus nominibus declarare, ut eius vis ac potestas clarius perspiciatur. N. D. II, 7. illud autem, quod vincit haec omnia, *rationem* dico, et, si placet *pluribus verbis, mentem, consilium, cogitationem, prudentiam*, ubi invenimus? V. Ochsner. Ecl. Cicer. p. 24.

situm, sua sponte laudabile; quod quidem citius dixerim solum, quam non summum bonum. Atque ut haec de honesto, sic de turpi contraria: nihil tam tetrum, nihil tam adspernandum, nihil homine indignius.

47. Quod si tibi persuasum est: (principio enim dixisti, plus in dedecore mali tibi videri, quam in dolore:) reliquum est, ut tute tibi imperes. quamquam hoc nescio quo modo dicatur; quasi duo simus, ut alter imperet, alter pareat: non inscite tamen dicitur. XXI. Est enim animus in partis tributus duas: quarum altera rationis est particeps, altera expers. quum igitur praecipitur, ut nobismet ipsis [3] imperemus, hoc praecipitur, ut ratio coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodammodo et languidum [4]. si nihil esset aliud, nihil esset [5]

3 V. Adn. 4 Sic O2x. MLD. 5 Sic MLD. — Ern. c. ACV. Gebh. Lall. *si nihil aliud, nihil esset.*

47. *tute tibi*) Sic de Offic. III. 2, 6. neve committas, ut, quum omnia suppeditata sint a nobis, *tute tibi* defuisse videare.

Cap. XXI. *tributus*) *Tribuere* passim dicitur pro distribuere. Orator c. 33. ut in eas partes *tribuatur* omnis oratio. — Quod autem ad rem ipsam spectat, monendum est, Platonem (de Rep. IX. init. Cf. supra I. 10, 24.) triplicem finxisse animum, Ciceronem vero alias quoque duplicem vim animorum atque naturam statuisse: *una pars in appetitu posita est, quae est ὁρμή Graece, quae hominem huc et illuc rapit; altera in ratione, quae docet et explanat, quid faciendum, quid fugiendum sit. Ita fit, ut ratio praesit, appetitus obtemperet*, ut ait de Offic. I. 28, 101. ibid. 36, 132. Cf. Tertull. de Anima c. 16. *Plato bifariam partitur animam, per rationale et irrationale.* et infra IV. 5, 10.

ut nobismet ipsis imperemus) Ernesti edidit: *nobismet ipsi.* Frustra; nam quum vocula *met* pronomini personali affixa est, pronomen *ipse* apud Ciceronem semper in eodem casu adiungitur, quo positum est pronomen personale. Sic Sallust. Catil. c. 20. legendum est: *nisi nosmet ipsos vindicamus*, non *nosmet ipsi:* quod temere tueri studet Cortius, qui scilicet perperam statuit, apud vetustiores scriptores pronomen *ipse* primo casu cum alio quocunque alterius pronominis casu iunctum esse. In eodem errore versatur Ochsner. Ecl. Cic. p. 95. Posterioris tamen aetatis scriptores iungebant nominativum *ipse* vel *ipsi* casibus obliquis pronominis personalis, adiecta vocula *met*, v. c. Curtius IV. 3, 4. *semet ipsi immitterent.* — Cf. Adnotata in I. 30, 73.

temeritatem) H. e. animi partem, rationis expertem, τὸ ἄλογον.

Est in animis) Infra III. 6. Est natura fere in animis tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine quasi tempestate quatiatur. — Observandum est autem, particulam *enim* a scriptoribus omitti, quum nova disputatio instituitur. de Offic. I. 29, 104. *Duplex est omnino iocandi genus:* etsi antea iam de ioco dictum erat: *sic in ipso ioco aliquod probi ingeni lumen eluceat.* V. Gernhard. ad Offic. I. 28, 101. p. 115.

languidum. Si nihil esset aliud)

homine deformius. sed praesto est domina omnium et regina, ratio, quae connixa per se, et progressa longius, fit perfecta virtus. haec ut imperet illi parti animi, quae obedire debet, id videndum est viro. 48. Quonam modo? inquies. — Vel ut dominus servo, vel ut imperator militi, vel ut [6] parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem; si se lamentis muliebriter lacrimisque dedet: vinciatur, et constringatur amicorum propinquorumque custodiis. saepe enim vidimus [7], fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. ergo hos quidem, ut famulos, vinclis prope et custodia [8]; qui autem erunt firmiores, nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit, ut bonos milites, revocatos, dignitatem tueri.

Non nimis in Niptris ille sapientissimus Graeciae saucius lamentatur, vel modice potius:

Pedetentim, inquit, *et* [9] *sedato nisu!*
Ne succussu arripiat maior
Dolor . . . .

49. (Pacuvius hoc [1] melius, quam Sophocles: apud illum enim perquam flebiliter Ulixes [2] lamentatur in volnere:) tamen huic leviter gementi, illi ipsi, qui ferunt

6 Sic Cod. Balliol. Ox. D. — Ern. c. vulg. ter *velut.* 7 Sic c. El. sec. D. Ern. Recte Or. restituit *videmus*, ut in sententia generali. 8 Sic plures Codd. D., nisi quod W. *ac cust.* mutavit nescio qua caussa in *et cust.* Vulgo addebatur *arceamus:* pro quo Ern. ex Ed. vet. Bouh. *coerceamus.* 9 Sic Charis. D. Lall. V. Adn. 1 Sic plures Codd. MLD. Lall. — Ern. c. vulg. *haec.* 2 Ern. c. aliis *Ulysses.*

Vulgo legebatur, nec aliter in edit. Ernestiana; *languidum, senile. Si nihil aliud, nihil esset homine deformius.* At vox *senile* haud dubie nata est e litteris sequentibus, male iteratis: quare recte eam, praeeuntibus Manutio, Lambino, aliis, exterminaverunt Davisius, Wolfius, Schuetzius.

connixa per se) H. e. suis ipsa viribus sustentata.

48. *in Niptris*) „Νίπτρα ἢ Ὀδυσσεὺς ἀκανθοπλὴξ est nomen fabulae scenicae Sophoclis, cuius argumentum fuit mors Ulixi pastinacae radio icti a Telegono filio. Hanc fabulam Pacuvius latinam fecit vel potius imitatus est. Versus citati sunt e Pacuvio.“ *Neide.*

Pedetentim) Sunt versus anapaestici, ad suos numeros a Davisio revocati. Vulgo legebatur: *Pedetentim, inquit, ite et sedato nisu, ne — dolor* continuo ordine: nec aliter hic locus in edit. Ernest. exhibetur. Illud *ite*, quod recte eiecit Davisius, ortum videtur a verbis *inquit et*, et retentum est, quia sententiae complendae inservit. — Sententia horum versuum est haec: Pedetentim ferte corpus meum et lento incessu, ne vehementiori agitatione maior dolor me arripiat.

49. *apud illum*) Scil. Sopho-

saucium, personae gravitatem intuentes, non dubitant[3] dicere:

Tu quoque, Ulixes, quamquam graviter
Cernimus ictum, nimis paene animo es
Molli, qui consueris[4] in armis
Aevom agere.

Intelligit poeta prudens, ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. 50. Atque ille non immoderate magno in dolore:

Retinete, tenete, opprimit[5] ulcus.
Nudate, heu me miserum[6]! excrucior.

Incipit labi: deinde illico desinit:

— Operite, abscedite, iam iam
Mittite! nam attrectatu et quassu
Saevom amplificati' dolorem.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque obiurgat, idque moriens:

Conqueri fortunam advorsam, non lamentari decet.
Id viri est officium: fletus muliebri ingenio additu'st[7].

Huius animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pudens.

XXII. 51. In quo vero[8] erit perfecta sapientia, (quem adhuc nos quidem vidimus neminem; sed philosophorum sententiis, qualis hic[9] futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur:) is igitur, sive[1] ea ratio,

3 Sic e duob. Codd. Lall., prob. Goer. ad Acad. II. 16. p. 97. Ern. c. vulg. *dubitarunt.* 4 Sic Bentl. e Cod. Dav. ubi *consueveris.* Or. c. Ern. et vulg. *consuetus,* ut verbum finitum post *agere* sequutum fuerit. 5 Sic W. c. Gulielmo et Geb. Vossio. Ern. c. vulg. *opprimite.* 6 Sic W. de Bentl. coni. — Or. c. vulg. *miserum me.* 7 Sic W. de Bentl. sententia. Ern. c. vulg. *additus.* 8 Sic egregie Bentl. — Or. c. Ern. retin. vulg. *viro.* 9 Sic D. e Reg. Med. et Balliol. item b. O7x. — Ern. c. vulg. omis. *hic.* 1 Sic D. Codd. plerique et Edd. vett. — Ern. c. CVM. Gebh. *si.*

clem. Sic saepius *ille* ad nomen proximum refertur.

personae gravitatem) H. e. vitam priorem, in qua Ulixes summam semper ostenderat gravitatem. *Persona* h. l. significat partes, quas Ulixes in vita egerat. V. de hac voce Schuetz in Indice Latin. s. v. *Bremi* ad Cornel. Nep. Praef. p. 3.

Tu quoque) Hi quoque et sequentes versus sunt anapaestici.

50. *Operite — iam iam*) Alterum *iam* delendum videtur, ita ut, ab initio versus voce *operite* iterata, versus numerosior decurrat: *Operite, operite abscedite, iam.*

Conqueri) Sunt tetrametri trochaici catalecti.

Huius animi) H. e. Ulixis animi.

quae erit in eo perfecta atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut iustus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia: eriget ipse se, suscitabit, instruet, armabit, ut, tamquam hosti, sic obsistat dolori. Quae sunt ista arma? contentio, confirmatio, sermoque intimus, quum ipse secum, Cave turpe quidquam, languidum, non virile.

52. Obversentur species honestae animo: Zeno proponatur Eleates, qui perpessus est omnia potius, quam conscios delendae tyrannidis indicaret. de Anaxarcho Democritio cogitetur, qui quum Cypri in manus Nicocreontis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est, neque recusavit. Calanus, Indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. Nos, si pes condoluit, si dens, si tactum dolore corpus [2], ferre non possumus. Opinio est enim quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis, quam eadem [3] in voluptate: qua quum liquescimus, fluimusque mollitia, apis aculeum sine clamore ferre non possumus. 53. At vero C. Marius, rusticanus vir, sed plane vir, quum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari: nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. cur ergo postea alii? valuit auctoritas. Videsne igitur, opinionis esse, non naturae malum? et tamen fuisse acrem morsum doloris, idem Marius ostendit: crus enim alterum non praebuit. ita et tulit dolorem, ut vir; et, ut homo, maiorem ferre sine caussa necessaria noluit. Totum igitur in eo est, ut tibi imperes.

Ostendi autem, quod esset imperandi genus: atque haec cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum

2 Sic bene D. e Pal. sec. Item Guelf. Vulg. *sed fac totum dolere c.* 3 L. omis. *eadem.* Item Ern. c. Guelf. delevit.

Cap. XXII. 52. *Zeno Eleates*) V. Indicem historic. s. v. itemque de *Calano.*

omnia potius, quam — indicaret) Pro: quam ut. Sic Corn. Nep. Pausan. III, 2. epulabatur luxuriosius, quam qui aderant perpeti possent. V. Bremi ad Eumen. XI, 4. p. 284 sq. et Goerenz. ad Fin. IV. 14, 39. p. 471.

53. *ut supra dixi*) §. 35.

comprimit[4], sed ipsum etiam dolorem, nescio quo pacto, mitiorem facit. XXIII. 54. Ut enim fit in proelio, ut ignavus miles ac timidus, simul ac viderit hostem, abiecto scuto fugiat quantum possit, ob eamque caussam pereat nonnumquam, etiam integro corpore; quum ei, qui steterit, nihil tale evenerit: sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abiiciunt se, atque ita afflicti et exanimati iacent; qui autem restiterunt, discedunt saepissime superiores. Sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore. Ut onera contentis corporibus facilius feruntur, remissis opprimunt: simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum; remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. 55. Et, si verum quaerimus, in omnibus officiis persequendis animi est adhibenda contentio. ea est sola officii tamquam custodia.

Sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abiecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter, muliebriterve faciamus: in primisque refutetur ac reiiciatur Philocteteus ille clamor. ingemiscere nonnumquam viro concessum est, idque raro: eiulatus ne mulieri quidem. hic[5] nimirum est fletus[6], quem

4 V. Adn. 5 Sic W. tacite. — Or. restit. vulg. *et hic.* 6 V. Adn.

animum comprimit) Haeserunt viri docti in hac loquutione. Davisius legendum putat: *animum componit*, Bentleius: *animum confirmat.* Utrumque videtur praeterisse vis et potestas vocis *animi.* Scilicet *animus* duplicem habet significationem. Primum, quum opponitur corpori, denotat nobiliorem nostri partem, eamque incorpoream, qua vigemus et sentimus, ut III. 1, 1. quum constemus ex animo et corpore. Tum vero complectitur eam animi partem, quae regi debet ratione vel mente; quod Graeci denotant per τὸν θυμὸν vel τὸ ἐπιθυμητικόν (Nobis: *das Gemüth*). Hinc *animus* dicitur de animi affectibus, appetitibus, perturbationibus, omnino de voluntate et appetendi facultate. Unde sponte patebit, bene et accommodate dixisse Tullium *animum comprimere*, h. e. vehementiores animi affectiones, quae apparent in doloribus intoleranter ferendis, coercere, frangere. Sic infra IV. 18. *animus* perturbatus et incitatus nec *cohibere se* potest, nec quo loco vult insistere. Graecum nomen θυμὸς rem multo significantius exprimit; ductum est enim a verbo θύω, ἀπὸ τῆς θύσεως καὶ ζέσεως τῆς ψυχῆς, ut ait Plato Cratyl. p. 419. E.: de qua voce eruditissime disputavit Passow *Griech. Lexikon.* s. v. Cf. infra ad III. 5, 10. *animi — mentis.*

CAP. XXIII. 54. *Ut — simillime*) Sic saepe particulae *ut* non *sic* vel *ita* respondet, sed alia huius generis vox, veluti *item.* Sic infra V. 3. Nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam — peterent: — item nos — alios gloriae servire, alios pecuniae.

duodecim tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt. 56. Nec vero umquam ne ingemiscit quidem vir fortis ac sapiens [7], nisi forte ut se intendat ad firmitatem: ut in stadio cursores exclamant, quam maxime possunt. faciunt idem, quum exercentur, athletae: pugiles vero, etiam quum feriunt adversarium, in iactandis cestibus ingemiscunt; non quod doleant, animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur, venitque plaga vehementior. XXIV. Quid? qui volunt exclamare maius, num satis habent latera, faucis, linguam intendere, e quibus eiici [8] vocem, et fundi videmus? toto corpore atque omnibus ungulis [9], ut dicitur, contentioni vocis

7 D. e coni. *patiens*. Frustra. 8 V. Adn. 9 V. Adn.

55. *duodecim tabulae*) Ipsa harum tabularum verba leguntur apud Ciceronem de Legg. II. 25, 59. *Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.* Quod autem ad vocem *fletus* attinet, eius loco Davisius et post eum Ernestius ediderunt *lessus*, sequuti auctoritatem Mureti, qui V. L. IX. c. 19. in antiquis codicibus legi testatur vocem *lessus*. Wolfius vulgatam lectionem reposuit, Mureti auctoritate non permotus. Quamquam haud nescius sum, a priscis Interpretibus et libros manuscriptos et editos *codicum* nomine subinde appellatos esse, tamen h. l. pluribus de caussis non dubito, quin lectio *lessus* unice vera indicanda sit. Etenim, quod primo loco adnotandum est, hoc ipsum nomen habetur in XII. tabulis: tum lege dicta non *fletus*, sed *lamentatio* prohiberi debet: denique, ipsa Ciceronis verba luculenter videntur demonstrare, legendum esse *lessus*. Proxime enim antecedit *eiulatus*: quod verbum optime convenit in *lessum*, minime vero in *fletum;* neque vero negligenda est particula ironica *nimirum*, quae ut languida est, quum legitur *fletus*, ita maximam vim habet, quum legitur *lessus*. Etiam Goerenz. ad Legg. II. 23, 59. p. 196. hanc lectionem suorum quoque Codd. auctoritate munitam, tuendam censet.

56. *non quod doleant, — sed quia — intenditur*) V. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 186. p. 560. Zumpt. §. 78. p. 418. et p. 399. Adde Adnotata nostra in c. 26, 64.

Cap. XXIV. *eiici vocem*) Hanc lectionem Lambinus e duobus MSS. reposuit pro vulgata *elici:* quam munire conatur Davisius pluribus e veteribus scriptoribus adductis locis, in quibus *vocem* vel *voces elicere* legitur. Quasi vero huius locutionis bonitatem quis in dubium vocare voluerit; at haec locutio, licet alias elegantissima sit, ab huius loci sententia quam maxime abhorret. Requiritur enim verbum, quod maximam qua vox emittatur denotet contentionem: quae quidem vis egregie exprimitur verbo *eiici*.

omnibus ungulis) Proverbialis dicendi formula pro *omnibus viribus, totius corporis nisu*, ut adeo ungues, h. e. extremae corporis partes intendantur. Cf. Forcellini Thes. Latin. s. v. Sic ὀδοῦσι καὶ ὄνυξι: cuius proverbii origo Hemsterhusio ad Lucian. in Dialog. Mort. T. II. p. 465. Bip. manavisse videtur a feris bestiis, quae armis a natura datis uti solent. Ceterum Lambinus et Bentleius legendum arbitrantur *unguiculis*, quia vox *ungula* non dicatur de homine: contra quam opinionem recte videtur Ernesti. Clav. Ciceron. s. v. monere, in proverbiis haec non nimis subtiliter iudicanda. — Sic verba *toto pectore* proverbii locum tenent. Hinc de

asserviunt. 57. Genu, mehercule, M. Antonium vidi, quum contente pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere. ut enim balistae lapidum, et reliqua tormenta telorum eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius: sic vox, sic cursus, sic plaga, hoc gravior, quo est missa contentius. Cuius contentionis quum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur: sin erit ille gemitus elamentabilis [1], si imbecillus, si abiectus, si flebilis; ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus si levationis aliquid afferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri: quum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? quid est enim fletu muliebri viro turpius?

58. Atque hoc praeceptum, quod de dolore datur, patet latius. omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. ira exardescit, libido concitatur: in eandem arcem confugiendum est; eadem sunt arma sumenda. sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide atque [2] sedate, plurimum proficit, toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi, (dicendum est enim saepius,) studiosissimi appetentissimique honestatis: cuius si quasi lumen aliquod adspexerimus, nihil est quod, ut eo potiamur, non parati simus et ferre, et perpeti. Ex hoc cursu atque impetu animorum ad veram laudem atque honestatem, illa pericula adeuntur in proeliis: non sentiunt viri fortes in acie volnera; vel si sentiunt, se mori

1 Sic R. Gr. b. O1x. Gebh. D. — Ern. c. vulg. *lamentabilis.* 2 Sic b. D. Or. — Ceteri *et.*

Legg. I. 18, 49. si non ipse amicus per se amatur toto pectore, *ut dicitur:* ubi cf. Davis.

asserviunt) Ἅπαξ λεγόμενον: quare Bentleius e Davisii codice legi vult *deserviunt.*

57. *lege Varia*) *Lex Varia* lata est a Q. Vario Hybrida trib. pl. *A. U. DCLXII.* de maiestate: qua sancitum est, ut quaestio haberetur de iis, quorum opera consiliove socii contra populum Rom. arma sumsissent. Nam eo anno Coss. L. Iulio Caesare et P. Rutilio Lupo ortum est bellum in Italia, quod Sociale, Marsicum et Italicum appellatur. *Ernesti.* Ind. Leg. s. l. *Varia.*

58. *se mori malunt*) Verba *studii* et *desiderii* significationem ha-

malunt, quam tantum [3] modo de dignitatis gradu demoveri. 59. Fulgentis gladios hostium videbant Decii, quum in aciem eorum irruebant. his levabat omnem volnerum metum nobilitas mortis et gloria. Num tum [4] ingemuisse Epaminondam putas, quum una cum sanguine vitam effluere sentiret? imperantem enim patriam Lacedaemoniis relinquebat, quam acceperat servientem. haec sunt solatia, haec fomenta summorum dolorum.

XXV. 60. Dices, quid in pace? quid domi? quid in lectulo? ad philosophos me revocas, qui in aciem non saepe prodeunt. E quibus homo sane levis, Heracleotes Dionysius, quum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore dedoctus [5] est. nam, quum ex renibus laboraret, ipso in eiulatu clamitabat, falsa esse illa, quae antea de dolore ipse sensisset. quem quum Cleanthes condiscipulus rogaret, quaenam ratio eum de sententia deduxisset, respondit, Quia, quum tantum operae philosophiae de-

3 Or. c. R. Oxonn. plerisq. Leid. MLD. Lall. *tantillum.* Bene. 4 Ern. c. Da. e coni. *tu.* Male. 5 V. Adnot.

bentia, quibus adiungi solet simplex *infinitivus*, haud raro sequitur *accusativus c. inf.* Quae quidem structura apprime tum adhibita videtur, quum subiectum cum vi quadam efferri debet. Sic infra c. 26, 64. Benefacta in luce *se* collocari volunt. III. 27, 64. quum se in luctu esse vellent. In Catilin. III, 10. „Non illi nullam esse rempublicam, sed in ea, quae esset, *se* esse principes, neque hanc urbem conflagrare, sed *se* in hac urbe florere voluerunt.“ Quamquam in innumeris aliis locis veterum scriptorum nullum inter utramque struendi rationem discrimen videtur statuendum. Quod satis clare apparet ex Offic. I. 19, 65. *principemque se esse mavult, quam videri.* (ubi v. Beier p. 151.) Eadem sententia §. 64. ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime *vult princeps* omnium vel potius *solus esse.* Infra III. 2, 4. pr. 3, 5. Certe mirum discrimen excogitavit Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 168. Not. 2. p. 428. Erudite hunc usum enucleavit Krueger *Untersuchungen der lat. Spr.* III. Heft. p. 332. sqq.

59. *imperantem — servientem*) Expende elegantem verborum collocationem.

Cap. XXV. 60. *dedoctus est*) Scil. fortis esse. Haec est acutissima Bentleii emendatio. Vulgo legebatur *deductus est:* quod, quamvis insulsum sit et latinitati adversetur, reposuit Ernestius; nam certe dicendum *dolore deductus est,* non *a dolore.* Contra verbum *dedoctus est* elegantissime opponitur praecedenti *didicisset.* Apposite a Bentleio laudatur Cicer. de Fin. I, 6. si a Polyaeno geometriam *discere* maluisset, quam illam etiam ipsum *dedocere.*

ex renibus) Cicero h. l. et ab aliis et a se ipso dissentit, recte monente Pet. Victorio; nam de Fin. V, 31. ait: *Nobis Heracleotes ille Dionysius flagitiose descivisse videtur a Stoicis propter oculorum dolorem.* Cf. Laert. (in Zenone) VII. §. 37. §. 166. Adde Goerenz. ad Academ. II. 22, 71. p. 133.

Quia, quum) Bentleius hunc lo-

dissem, dolorem tamen ferre non possem [6]: satis esset argumenti, malum esse dolorem. plurimos autem annos in philosophia consumpsi, nec ferre possum: malum est igitur dolor. Tum Cleanthem, quum pede terram percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse,

Audisne haec, Amphiaraë, sub terram abdite?

Zenonem significabat: a quo illum degenerare dolebat.

61. At non noster Posidonius; quem et ipse saepe vidi, et id dicam, quod solebat narrare Pompeius: se, quum Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse Posidonium. sed quum audivisset, eum graviter esse

6 V. Adn.

cum sic corrigendum arbitratur: *respondit, Quicunque — dedisset, dolorem tamen — posset, satis esset* etc. Si vulgatam lectionem retinere volumus, certe post verbum *possem* distinctio maior tolli, et eius loco minor distinctio (,) poni debet; nam verba *satis esset argumenti* referenda sunt ad primam enunciati vocem *Quia.* At quanto diutius hunc locum considero, tanto minus mihi persuadere possum, eum ita uti exhibetur e MSStorum lectione a Ciceronis manu profectum esse. Etenim si Tullius Dionysii responsionem eius ipsis verbis reddere voluisset, quidni dixit: *quia, quum — dederim, dolorem tamen ferre non possim, satis est argumenti.* Quare equidem non dubito, quin legendum sit: *Quia, quum — dedisset, — non posset, satis esset argumenti,* ita quidem, ut Cicero ab oratione indirecta ad rectam transiverit: cuiusmodi exempla passim reperiuntur apud optimos quosque utriusque linguae scriptores. V. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 196. 5. p. 624. Quamquam haud ignoro, orationem rectam inserto vocabulo *inquit* indicari; sed id quidem h. l., brevi praegressa enunciatione, haud necessarium erat. Sic Curtius VI. 9, 12, Adiecitque rex, sic esse scriptam (*sc. epistolam*), ut sive ad filios pervenisset, a consciis posset intelligi, sive intercepta esset, falleret ignaros. *At enim Dymnus, cum ceteros participes sceleris indicaret, Philotam non nominavit!* etc. Genuina autem lectio haud dubie a librariis eo corrupta est, quod mox sequitur oratio recta. Denique, si rationem a nobis positam constituamus, duo syllogismi eandem illi quidem sententiam continentes, sed diversis eam modis afferentes, nulli offensioni esse possunt. Scilicet prior enunciatio Dionysii rationem non eius ipsius, sed Ciceronis verbis affert:, posterior vero eandem rationem ipsius philosophi verbis exhibet.

ex Epigonis) Erat Aeschyli tragoedia, quam laudat Scholiastes ad Pindar. Isthm. VI, 10. eamque videtur Accius in linguam latinam vertisse. V. Nonium cum alibi, tum in *mactare.* Falluntur ii, qui Euripidis drama fuisse censuerunt. *Davisius* ad h. l.

Audisne) Est trimeter iambicus vel senarius.

61. *decedens ex Syria*) quam Pompeius devictam a se rempublicam romanam fecerat. Verbum autem *decedere* proprium est in hac re. Cornel. Nep. Cat. I, 4. *ex Africa* decedens *Q. Ennium poetam deduxerat.* Ceterum participium praesentis positum est pro: *quum decessisset.* V. Ruhnken. Dictat. in Terentii Eunuch. II. 2, 3. *adveniens* pro *cum advenissem.* Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 171. Not. 2. p. 456.

aegrum, quod vehementer eius artus laborarent, voluisse tamen nobilissimum philosophum visere: quem ut vidisset et salutavisset, honorificisque verbis prosecutus esset, molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire: at ille, Tu vero, inquit, potes; nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit. Itaque narrabat, eum graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod honestum esset, cubantem disputavisse; quumque quasi faces ei doloris admoverentur, saepe dixisse, Nihil agis dolor! quamvis sis molestus, numquam te esse confitebor malum.

XXVI. 62. Omninoque omnes clari et nobilitati labores contendendo [7] fiunt etiam tolerabiles. Videmusne, apud quos eorum ludorum [8], qui gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? apud quos autem

7 V. Adn. 8 Ern. e Corradi Quaest. *Videmusne, ut apud magistros eorum ludorum.*

eius artus laborarent) Fragm. Hortensii p. 1094. (ab Ochsnero laud.) Vidi in dolore podagrae vel omnium maximum Stoicorum, Posidonium, nihilo ipsum, quam Nicomachum Tyrium, hospitem meum, fortiorem.

Itaque) pro *et ita* positum inservit adnectendae orationi, ut respondeat nostro: *und so*, et italico *e così*. V. Forcellini Thes. Latin. s. v.

quasi faces doloris) Eleganti metaphora pro *ardentissimis doloribus.* de Offic. II. 10, 37. *dolorum cum admoventur* faces, *praeter modum plerique exterrentur.* Sic infra V. 27, 76. Dolor *esse videtur acerrimus virtuti adversarius: is* ardentes faces *intentat.*

nihil agis) H. e. nihil efficis, operam perdis. Ochsner. profert Epist. XI. 28, 10. metu nobis extorquere conantur. Sed nihil agunt. Ruhnken. ad Rutil. Lup. II. 11. p. 120.

nunquam — malum) Stoici enim dicebant, praeter turpitudinem nihil esse malum: dolorem igitur, quia turpis non esset, nec malum esse et ferendum esse viro. Cf. de Fin. V, 31.

CAP. XXVI. 62. *contendendo*) Sic pro vulgato *contemnendo*, quod retinuit Ernestius, legendum esse perspexit acumen Bentleii. Namque, quum per labores intelligendi sint ludi gymnici, vocem *contemnendo* absurdam significare sententiam, obscurum esse non potest. „Immo, inquit Bentleius, qui admirantur, qui Olympiorum victoriam, ut superius dixit, antiquum illum consulatum arbitrantur, hi tanto facilius labores eos perpetiuntur, quanto in maiore felicitatis parte ponunt." Contra vox *contendendo* huic loco longe est aptissima. Nam superioris disputationis (inde a c. 22, 51. usque ad h. l.) caput in eo versabatur, ut demonstraretur, firmissimum contra dolores praesidium positum esse in *contentione.*

apud quos) Concise dictum pro: apud quos eorum ludorum — magnus honos sit, *apud eos* nullum ab iis — devitari dolorem? apud quos autem — viget, apud eos (ii), qui hanc (laudem) petessunt, nullum fugiunt dolorem.

venandi et equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum[9] loquar? quae flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui haec olim punctis singulis colligebant? Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cuius in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse aeque gravis imperatori et militi, quod ipse honos laborem leviorem faceret imperatorium.

63. Sed tamen hoc evenit, ut in volgus insipientium opinio valeat honestatis, quum ipsam videre non possint. itaque fama et multitudinis iudicio moventur, ut[1] id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen eius iudicio stare nolim, nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. tuo tibi iudicio est utendum: tibi si recta probanti placebis, tum non modo tete[2] viceris, quod paullo ante praecipiebam, sed omnis et omnia. 64. Hoc igitur tibi propone: amplitudinem [animi][3] et quasi quandam exaggerationem quam altissimam animi, quae[4] maxime eminet contemnendis et despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem, si

9 Ern. *bonorum*. err. typogr. 1 Sic O1x. et plures Edd. vett. Lall. — Ern. c. Codd. multis, V. Gebh. D. *quum* vel *cum*. 2 Sic b. et D. e Reg. et Pithocan. — Ern. c. vulg. *tu te*. Male. 3 MLD. Lall. Ern. delev. *animi*. 4 Sic R. b. PMLDb. Lall. — Ern. c. aliis Edd. *qui*.

ambitionibus) H. e. petitionibus honorum. V. Schuetz. Ind. Latin. s. v.

quae flamma est, per quam non cucurrerint) Proverbialis dicendi formula pro: *gravissimos labores suscipere*.

punctis singulis) H. e. singulorum suffragiis. Suffragia enim in comitiis notabantur *punctis* in tabulis. V. Ernesti. Clav. Ciceron. s. v. Ad quem morem allusit Horatius A. P. 343. Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci: ubi v. vetus Scholiasta.

Xenophontem) V. Weiskius in praef. ad Xenoph. Cyropaed. p. CXXIV. et de sententia, quae sequitur, Freinsheim. ad Curtium *VII. 3, 17*.

63. *in oculis sis multitudinis*) *In oculis esse* s. *ferri in oculis* dicuntur, qui ab aliis summa caritate diliguntur. ad Atticum VI, 2. *publicanis in oculis sumus*. ad Q. Fr. III, 1. *Balbum in oculis fero*. Quod Plautus lepide expressit per *oculitus amare*. Omnino variae apud veteres scriptores reperiuntur formulae summi declarandi amoris, quae petitae sunt ab oculis, pretiosissima corporis nostri parte. V. Doering. ad Catull. III, 5.

eius iudicio stare) H. e. niti, acquiescere eius iudicio. V. Schuetz in Ind. Latin. s. v. *stare* sub finem. Cf. de Offic. III. 30, 110. Non — suo iudicio stetit: ubi v. Beier. p. 392.

64. *unam omnium rem pulcher-*

vacet populo, neque plausum captans, se tantum [5] ipsa delectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditatione et sine populo teste fiunt: non quod [6] fugiendus sit, (omnia enim benefacta in luce se collocari volunt;) sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia maius est.

XXVII. 65. Atque in primis meditemur illud, ut haec patientia dolorum, quam saepe iam animi intentione

5 P. et D. e Codd. *tamen*. 6 V. Adn.

rimam). *Unus* superlativo iunctum ad excellentiam refertur (cf. Adnotata in c. 18, 43.). Sic infra III. 16, 34. quae cogitatio *una maxime* molestias omnes extenuat. d. Orat. III. 8, 31. verborum ea gravitate et copia est, ut unus ad dicendum instructissimus a natura esse videatur. Cornel. Nep. Miltiad. I, 1. Quum — sua modestia unus omnium maxime floreret: ubi v. Bremi. Cf. infra III. 33. V. 23. Tirones observent, per quos gradus superlativi vis augeri atque intendi possit. V. c. simpliciter dicitur *doctissimus homo*: tum *multo*, *longe*, *quam*, *vel doctissimus homo*, *unus doctissinus* (V. 23, 66.) — (v. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 156. p. 320.) *unus maxime doctissinus* (Sic infra IV. 25, 55.): porro *omnium doctissimus*, *unus omnium doctissimus* (Sic infra III. 33, 81. *id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum*): denique *unus omnium longe doctissimus*.

si vacet populo) H. e. si sine populo teste recte agat.

sine venditatione) H. e. sine iactatione s. ostentatione. Sic Laelius 23. a multis ipsa virtus contemnitur, et venditatio quaedam atque ostentatio esse dicitur.

non quod fugiendus sit) Sic edidit Wolfius cum Cod. Ursini, vulgo legitur *non quo*, quod Orellius restituit. Utrumque probatissimi scriptores dixerunt et *non quo*, et *non quod* cum sequente subiunctivo; caussa igitur nulla est, cur vulgatam lectionem *non quo* deseramus. Apposite Ochsner. ad partes vocat de Orat. II. 18, 74. non quo mea quidem iam intersit —; sed tamen ista tua — tantum cognoscendi studio adductus requiro. Cf. Academ. II, 12 et 44. Fuerunt, qui ubique *non quo* in *non quod* mutandum censerent. Wolfius etiam infra III. 22, 54. reposuit *non quod* pro vulg. *non quo*. At recte videtur monuisse Ochsner, in quibus locis *finis* s. *consilium* denotetur, in iis veteres semper dixisse *non quo*; in quibus autem notio particularum *sic ut* s. *quasi* exprimi debeat, utrumque et *non quo* et *non quod* promiscue dictum esse. Cf. Academ. II. 42, 131. Introducebat etiam Carneades, *non quo probaret, sed ut opponeret* Stoicis, summum bonum esse cett. Ibi *non quo* finem exprimit. At ibid. 40, 125. me accusas, non quod tuis rationibus non assentiar, sed quod nullis. Sic supra c. 23, 56. *non quod doleant, sed quia*. — *Non quo* haud dubie per attractionem natum est ex *non eo quod*. Comparari potest graecum ἐφ᾽ ᾧ et ἐφ᾽ ᾧτε pro ἐπὶ τούτῳ ὅ. V. Krueger. *Untersuchungen d. lat. Gramm.* III. Heft. p. 260. et 297. sq. — Denique monendum, pro *non quod* (*non quo*), *sed quod* saepe in altero membro a Cicerone poni *sed tamen*. V. locum de Oratore iam allatum. Alia huius generis exempla collegit Mueller. ad h. l. p. 234.

se collocari volunt) V. Adnotata in c. 24, 58. Sic Cat. Mai. 20, 7.

theatrum) de spectatoribus intelligendum. V. Adnotata in I. 44, 106.

dixi esse firmandam, in omni genere se aequabilem praebeat. Saepe enim multi, qui aut propter victoriae cupiditatem, aut propter gloriam [7], aut etiam ut ius suum et libertatem tenerent, volnera exceperunt fortiter et tulerunt, iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt. neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius et gloria. itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime possunt, aegrotare viriliter non queunt. Graeci autem, homines non [8] satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem adspicere non possunt; iidem morbos toleranter atque humane ferunt. at Cimbri et Celtiberi in proeliis exsultant, lamentantur in morbo: nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur.

66. Sed quum videas, eos, qui quo [9] aut studio, aut opinione ducantur, in eo persequendo atque adipiscendo, dolore non frangi: debeas existimare, aut non esse malum dolorem; aut, etiamsi, quidquid asperum alienumque natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat. Quae meditare, quaeso, dies et noctis. latius enim manabit haec ratio, et aliquanto maiorem locum,

7 Sic W. de coni. Da. — Ern. c. vulg. *gloriae amorem.* — Recte Or. c. R. b. Codd. plerisq. VML. Lall. *propter gloriae, aut* etc. 8 Sic c. W. interpunx. Or. Male. Iunge: *Graeci homines:* quod contemptim dictum est. 9 Sic W. de Ern. coni. e Vatic. ubi: *videas quo quis aut st. — ducatur.* Or. c. vulg. *quo* omis. Recte.

Cap. XXVII. 65. *ut est captus hominum*) H. e. pro ratione, conditione captus hominum. Sic Terentius Adelph. III. 4, 34. hic Geta Praeterea, ut captus servulorum est, non malus Neque iners. Caes. B. G. IV, 3. quorum (sc. Ubiorum) fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum. ubi v. Herzog. p. 204. Terent. Adelph. III. 3, 35. *D.* eho, an est domi habiturus? *SY.* credo: *ut est Dementia.* Maxime autem illud *ut* sine verbo ponitur, ita ut id ex orationis nexu supplendum sit: de quo usu supra ad I. 8, 15. copiose disputavimus.

humane ferunt) H. e. animo moderato, uti hominem decet. Sic Terent. Adelph. I. 2, 65. *vix humane patitur:* ubi v. Ruhnken. Sic Graeci dicunt *ἀνθρωπίνως φέρειν* v. c. *τὰς τύχας, τὸ συμβεβηκός.*

Cimbri et Celtiberi) Valer. Maxim. II. 6, 11. Alacris et fortis Cimbrorum et Celtiberorum, qui in acie exsultabant, tanquam gloriose et feliciter vita excessuri: lamentabantur in morbo, quasi turpiter et miserabiliter perituri.

66. *aliquanto maiorem*) H. e. multo maiorem. *Aliquanto* et *aliquantum* significationem habent quasi in confinio positam vocum *multo* et *paullo.* Bremi ad Cornel.

quam de uno dolore, occupabit. nam si omnia fugiendae turpitudinis, adipiscendaeque honestatis caussa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunae contemnamus licebit: praesertim quum paratum sit illud ex hesterna disputatione perfugium. 67. Ut enim si cui naviganti, quem praedones insequantur, deus quis dixerit, Eiice te de [1] navi; praesto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymnaeum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui *per undas currus suspensos rapuisse* dicuntur, excipient te, et, quo velis, perferent; omnem omittat timorem: sic urgentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti non sit, ut ferendi sint [2], quo sit confugiendum, vides.

Haec fere hoc tempore putavi esse dicenda. sed tu fortasse in sententia permanes. *A.* Minime vero: meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu. *M.* Cras ergo ad clepsydram. sic enim

1 Sic b. et pleraeque Edd. vett. — Ern. c. plurib. Codd. P. Gebh. D. omis. *de*. 2 Sic recte emendav. Gulielm. Vulgo *si tanti non sint, ut ferendi sint*. Inepte. Ern. e coni. *si tanti sint, ut fer. non sint*. Male.

Nep. Dion. IV, 1. *aliquanto crudelior* apte comparat nostrum *ziemlich*, quod modo *ziemlich viel*, modo *ziemlich wenig* adsignificare potest. Conf. infra III. 10, 22. ubi cf. Adnot. Exemplum luculentum est III. 22, 52. hostium repens adventus *magis aliquanto* conturbat quam exspectatus: ubi vero *aliquanto* comparativo postpositum est. V. 6, 15. Actum vero, et aliquantum quidem. Herzog ad Caesar. B. G. V, 10. p. 252. recte videtur statuere, *aliquantum* ea vi dici, qua apud Plinium Epp. IV. 27, 2. *aliquot annis*, seit einer ziemlichen Reihe von Jahren. Adde eundem ad Caes. l. c. III, 13. p. 173.

perfugium) in contemnenda morte positum.

67. *Arionem*) Herodot. I, 23. Gellius XVI, 19. Ovid. Fast. II, 83. V. Davis.

equi Pelopis Neptunii) Pelops Hippodamiam, Oenomai filiam, ambiturus a Neptuno petiit, ut se contra Oenomai hastam defenderet et victor e certamine subeundo discederet: quibus deus precibus commotus adolescenti currum dedit aureum et equos velocissimos. Pulcherrime hanc fabulam pertractavit Pindarus Olymp. I, 67—87: ubi v. Boeckhii Explicatt. p. 110. sq. Cf. Davis. ad h. l.

si tanti non sit, ut ferendi sint) H. e. si non operae pretium sit dolores ferre, sive si officium tanti non sit, ut cett.

ad clepsydram) Sententia: Cras instituemus exercitationes rhetoricas, s. declamandi exercitia. De v. *clepsydrae* Forcellin. in Thes. Lat. s. v. Ad talem clepsydram et oratores in foro verba faciebant, et vero in ludis declamandi exercitia instituebant iuvenes. Hinc de Orat. III. 34, 138. hunc non clamator aliquis ad clepsydram latrare docuerat, sed — Anaxagoras, vir summus in maximarum rerum scientia: ubi v. Harless. — Neide, prorsus ab huius loci sententia aberrans, ad verba *ad clepsydram* supplet

diximus[3]: et[4] tibi hoc video non posse deberi. *A.* Ita prorsus. et illud quidem ante meridiem; hoc eodem tempore. *M.* Sic faciemus, tuisque optimis studiis obsequemur.

3 Sic P. et D. e plurib. Codd. — Alii *duximus*. Or. c. Codd. aliq. BSEC. Lall. Ern. *dicimus*, explicans: *sic enim facere solemus*. At v. Adn. 4 Sic Ern. c. Turnebo, Gebh. Lall. — Or. redux. vulg. *sed tibi*.

persequemur, quod reliquum est, immo supplendum erat *declamandi exercitationem instituemus:* quod luculentissime apparet e verbis proxime sequentibus: *et illud quidem* (sc. declamandi exercitium) *ante meridiem; hoc* (sc. disputatio philosophica) *eodem tempore*, sc. quo hodie, h. e. pomeridiano. Clarissima huic loco lux affunditur ex c. 3, 9. ad quem locum etiam verba *sic enim diximus* respiciunt.

non posse deberi) H. e. intelligo, debitum meum (sc. declamandi exercitium, quod tibi pollicitus sum) a me tibi primo quoque tempore solvendum esse. Eadem dicendi formula legitur de Legg. II. 3, 7. ubi v. Interpp. ap. Cr. p. 173. et III. 11, 26. Cf. Schuetz. Lex. Cic. s. v. *debere*.

M. TULLI CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM
AD
M. BRUTUM
LIBER TERTIUS.

I. 1. Quidnam esse, *Brute*, caussae putem, cur, quum constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique caussa quaesita sit ars, eiusque utilitas [1] deorum immortalium inventioni consecrata; animi autem medicina nec tam desiderata sit, antequam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisa? An quod

1 Sic Oxonn. aliq. L. Oliv. Lall. — Ern. c. vulg. *ars eius atq. util.*

Cap. I. 1. *eiusque utilitas* cett.) Sententia: Ars medica tantam existimata est habere utilitatem, ut eius inventio non hominibus adscriberetur, sed ipsis diis immortalibus. — *Deorum immortalium inventioni* per ἓν διὰ δυοῖν pro diis immortalibus inventoribus. Ad sententiam apposite Davisius comparavit Plin. H. N. XXIX, 1. (medicina) *Diis primum inventores suos assignavit et caelo dicavit.* Adscribitur autem ars medica praecipue Apollini eiusque filio Aesculapio. Res in vulgus nota!

tam desiderata) Attende ad exquisitiorem significationem particulae *tam* pro *adeo:* uti nos *so.* de Fin. I, 1. pr. Quidam autem non id *tam* reprehendunt, si remissius agatur: ubi v. Bremi et quem laudat Drakenb. ad Liv. XXXIII. 45, 4.

An, quod) Sententia huius loci: Animi medicina idcirco ab hominibus negligi videtur, quod animus, qui habet iudicandi facultatem, de corporis morbis iudicat; contra corpus, quod nullam habet iudicandi facultatem, de animi morbis iudicare non potest. Ergo quum corpus aegrotat, eius morbum cognoscere et iudicare potest animus sanus; contra quum animus aegrotat, h. e. quum animus vexatur perturbationibus, quae sunt morbi animorum, de suo ipse morbo debet iudicare; at quum animus non sanus est, fit, ut de se ipse recte iudicare non possit. — *An quod* h. e. an haec caussa est, quod. Sic saepe elliptice dr. *an, quum; an, quod; utrum, quod — an quod; an, quia;* v. Goerenz. ad Acad. I, 3. p. 19. Sic infra c. 2, 4. omnibus his nullane est adhibenda curatio? utrum, quod minus noceant —? an quod etc.? Addendum est autem, particulam interrogativam *an* alias tum poni solere, quum exspectamus responsionem negativam; hoc autem loco ita positam esse videri,

corporis gravitatem et dolorem animo iudicamus, animi morbum corpore non sentimus? ita fit, ut animus de se ipse tum iudicet, quum id ipsum, quo iudicatur [2], aegrotet.

2. Quodsi tales nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri et perspicere, eademque optima duce cursum vitae conficere possemus: haud erat sane, quod quisquam rationem ac doctrinam requireret. nunc parvulos nobis dedit igniculos, quos celeriter malis moribus, opinionibusque depravatis [3] sic restinguimus, ut nusquam naturae

2 Alii *quod iudicatur.* — W. in Ed. pr. c. Cod. Toletan. ML. *quo iudicat.* Utrumque male. 3 Sic R. et pleraeq. Edd. vett. — Ern. c. Gebh. D. Lall. *depravati.* Recte, opinor. Vix enim credam dici posse *opiniones depravatae.*

ut responsionem exspectemus affirmativam; sequitur enim conclusio (*ita fit, ut* cett.), quae spectat ad responsionem affirmativam cogitatione supplendam. Nec tamen idcirco cum Ochsnero in Eclog. Ciceron. p. 92. et p. 102. statuerim, *an* hoc loco idem valere quod *annon* s. *nonne;* nam *annon* s. *nonne* significarent, Ciceronem certo persuasum habuisse, nullam aliam caussam esse nisi eam a se allatam, cur animi medicina non admodum culta esset ab hominibus. At dubitanter et per ironiam quandam sententiam suam haud dubie proponere voluit: hinc posuit *an*, quod reddi potest *doch wohl nicht gar?* Cf. Hermannum apud Beier. in Offic. I. 15, 48.

corporis gravitatem) Ea fit, quum languescit corpus et quasi quodam pondere premitur, ut membra suis aegre fungantur muneribus, interprete Davisio, qui ad partes vocat plures locos Celsi. Sic Graece **βαρύτης σώματος**. Cf. de Fin. IV, 12. — Mox *ita fit* formula concludendi pro *hinc sequitur, efficitur.* Sic c. 5, 10. et alibi saepe. c. 7, 14.

2. *haud erat sane*) Nostrates dicerent: *haud fuisset sane;* at linguae latinae ingenium requirit indicativum, ita ut eiusmodi enunciata extra conditionem efferantur. Adi sis Adnotata nostra in I. 49, 116.

rationem ac doctrinam) V. Adnotata in I. 13, 30.

nunc) Observandus exquisitior huius particulae in oppositionibus usus. Saepe additur particula adversativa, uti mox *nunc autem,* infra IV. 24, 54.; neque aliter N. D. II. 36, init.; *nunc vero,* uti de Fin. V. 15, 41. Nostri loci structurae simillima est ea, qua usus est Curtius VII. 5, 35. Quae si in ipsos proditionis auctores excogitata essent; iusta ultio, non crudelitas videretur: *nunc* culpam maiorum posteri luere, qui ne viderant quidem Miletum. Sic Graeci utuntur particulis **νῦν δέ**: de quibus v. Vigerum Idiot. p. 426. et Hoogeveen. de Partic. Graec. p. 545. sq. ed. Schuetz.

parvulos — igniculos) Deminutio additur deminuto, ut parvitas magis appareat. Terent. Eun. I. 2, 28. *parvolam puellam.* V. Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. II. 2, 32. Sic Cicer. N. D. III, 17. pr. *aureola oratiuncula.* Catull. III, 18. Flendo *turgiduli* rubent *ocelli.* — Ad sententiam nostri loci cf. de Fin. V. 7, 18. quorum **similia sunt** prima in animis, **quasi *virtutum*** *igniculi* et semina. Ibid. 15, 43. in pueris *virtutum* quasi ***scintillulas*** videmus. de Legg. I. 12, 33. *tantam autem esse corruptelam malae consuetudinis, ut ab ea tanquam igniculi exstinguantur a natura dati!* ubi cf. doctam adnot. Goerenzii p. 50. sq. et Turneb. p. 564. (Cr.) qui comparat graeca: **σπινθήρ, ζώπυρον, ἔναυσμα.**

lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum; quae si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. nunc autem, simul atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate et in summa opinionum perversitate versamur; ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse videamur. quum vero parentibus redditi, dein [4] magistris traditi sumus; tum ita variis imbuimur erroribus, ut vanitati veritas, et opinioni confirmatae natura ipsa cedat. II. 3. Accedunt etiam poetae: qui quum magnam speciem doctrinae sapientiaeque prae se tulerunt [5], audiuntur, leguntur, ediscuntur, et inhaerescunt penitus in mentibus. Quum vero accedit [6] eodem, quasi maximus quidam magister, populus atque omnis undique ad vitia consentiens multitudo; tum plane inficimur opinionum pravitate, a naturaque desciscimus: ut nobis optimam magistram [7] invidisse videantur, qui nihil melius homini,

4 Sic D. e Cod. Vatic. — Alii *deinde.* — Ern. c. aliis *demum.* Inepte. W. in Ed. pr. c. aliis *id est.* Male. 5 Alii *tulerint.* Male. 6 Ern. c. Codd. plerisque, V. Gebh. D. omisit *accedit.* Or. uncis seclusit: quod non probo. 7 V. Adn.

semina virtutum) Apposite Ochsner affert de Fin. IV. 7, 18. his initiis, tanquam *seminibus*, a natura datis, — omnis honestas perfecte absoluta est. Adde ibid. V. 7, 18. modo a nobis laudat.

suscepti sumus) Morem *tollendi* et *suscipiendi liberos* ea qua solet elegantia exposuit Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. I. 3, 14.

parentibus redditi) Scil. a nutricibus. Harum enim curae pueri a parentibus primis annis commissi, dein in magistrorum (paedagogorum) disciplinam traditi sunt.

CAP. II. 3. *poetae*) Simili modo supra II. 11, 27. poetae castigantur, ut qui omnes virtutis nervos elidant.

quasi maximus quidam) V. Adnotata in II. 4, 11. De vocula *quasi*, ad mitigandam metaphoram pronomini *quidam* iungi solita v. Beier. ad Offic. I. 27, 93. p. 209.

optimam magistram) Haec emendatio elegantissima eademque certissima debetur sagacitati magni Bentleii. Vulgo legebatur *naturam*, perversa plane sententia. Huc accedit putida verbi *natura* repetitio, quum modo praecesserit: *a naturaque desciscimus.* Vel sic tamen in hac insulsa lectione acquievit Ernesti. Codices repraesentant: *optime naturam.* Contra e Bentleii emendatione sententia exit longe elegantissima. Cf. paullo supra c. 1, 2. pr. Sic de Fin. I, 21. *magistra ac duce natura.* de Senect. c. 2. In hoc sumus sapientes, quod *Naturam optimam ducem*, tanquam deum, sequimur. de Offic. I, 35. *natura ipsa magistra et duce.* Orellius lectionem *optime naturam*, quae comparet in duobus Codd. omnium praestantissimis, Regio et Gryphii, etiam in Bern. Oxonn. omnibus, retinuit, ita tamen, ut vocem *optime*, in qua lectoris exclamationem: „optime hoc dixisti, Tulli! euge, σοφῶς!" a margine in verborum ordinem illatam, sibi videtur deprehendisse, uncinis circumdaret, repudiata coniectura Bentleii: quae ipsi „haud nimis pla-

nihil magis expetendum, nihil praestantius honoribus, imperiis, populari gloria iudicaverunt. ad quam fertur optimus quisque; veramque illam honestatem expetens, quam unam[8] natura maxime inquirit, in summa inanitate versatur, consectaturque nullam eminentem effigiem[9], sed adumbratam imaginem gloriae. Est enim gloria, solida quaedam res et expressa, non adumbrata: ea est consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellente virtute: ea virtuti resonat, tamquam imago. quae quia recte factorum plerumque comes est, non est bonis viris repudianda. 4. Illa autem, quae se eius imitatricem esse volt, temeraria atque inconsiderata, et plerumque peccatorum [illegible]rumque laudatrix, fama popularis, simulatione ho[illegible] formam eius pulchri-

8 V. Adn. 9 V. Adn.

cet post *magistrum populum* paullo ante commemoratum."

fertur) *Ferri ad aliquid* eleganter dicitur, qui vehementer aliquid appetit. Sic Graece dicitur φέρεσθαι ἐπί τι. Sententia huius loci est haec: Optimus quisque natura ad gloriam fertur; at, quum veram gloriam in honoribus, imperiis, populari gloria positam putat, a vera gloria veraque honestate aberrat longissime. — Ceterum per *imperia*, quae hic opponuntur *honoribus*, intelligenda sunt *imperia militaria*. *Imperium* quidem complectitur et civiles et militares honores; sed, quum opponitur, uti hic, *honoribus*, vel, uti alias, *magistratibus*, semper referendum est ad militares honores. V. Ernesti. Clav. Ciceron. s. v. *imperium*, et Bremi ad Cornel. Nep. Miltiad. VIII, 2. p. 31.

quam unam natura) Sic recte ediderunt Manutius, Lambinus, Davisius. Vulgata habet *quam* una *natura*, sententia refragrante; nam, uti recte monet Bentleius, non sola natura honestatem expetit, sed et philosophia, et recta ratio, virtus.

inquirit) multo gravius est quam simplex *quaerit*.

consectatur) H. e. contentis viribus sectatur. Sic *conniti* est contentis viribus niti. Cf. Adnotata in I. 16, 36.

eminentem — non adumbrata) Eleganter Cicero metaphoram ex sculptoria petitam per singulas huius sententiae voces persequutus est. *Eminens effigies* est statua erecta, sublimis: eademque dicitur *solida*, h. e. e firma materia composita, et *expressa*, h. e. plane elaborata, ut, quem referant, statim cerni possit. V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v. *expressus*. Sic Cael. 5. *non expressa signa sed adumbrata virtutum*. Contra *adumbrata imago* est σκιαγράφημα, h. e. inchoata descriptio s. delineatio futurae statuae. Cf. Beier. ad Offic. III. 17, 69. p. 310. — Ceterum post v. *effigiem* vulgo legebatur *virtutis*: quam vocem de Bentleii sententia uncis sepsere Davisius, Ernestius, Orellius, plane exterminavere cum Cod. Balliol. Wolfius et Schuetzius, probante Orellio, qui haec addit: „non enim sufficiat *effigies virtutis* sapienti, virtutem ipsam expetenti."

tanquam imago) pro: *vocis imago*. Horat. I. 12, 4. *cuius recinet iocosa Nomen imago:* ubi plura comparavit Mitscherlich, praeceptor pie colendus.

4. *quae se — esse vult*) V. Adnotata in II. 24, 58.

tudinemque corrumpit. Qua caecitate homines, quum quaedam etiam praeclara cuperent, eaque nescirent nec ubi, nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. atque hi [1] quidem optima petentes, non tam voluntate, quam cursus errore falluntur. quid? qui pecuniae cupiditate, qui voluptatum libidine feruntur; quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus: his nullane est adhibenda curatio? utrum quod minus noceant animi aegrotationes, quam corporis? an, quod corpora curari possint, animorum medicina nulla sit?

III. 5. At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi, quam corporis. hi enim ipsi odiosi sunt, quod ad animum pertinent, eumque sollicitant: *animusque aeger*, ut ait Ennius, *semper errat, neque pati, neque perpeti potest; cupere numquam desinit.* quibus duobus morbis, (ut omittam alios,) aegritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? Qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, quum

1 Legendum c. SE. *ii*. V. Adn. in I. 3, 5.

quum quaedam etiam praeclara) H. e. quamvis quaedam cuperent, quae (*etiam*) adeo praeclara essent.

eaque) H. e. sed ea nescirent. Hanc vim saepe habet particula *que*. V. Beier. ad Offic. I. 19, 64. p. 150. Sic mox c. 3, 6. *omnibusque opibus*.

atque hi (vel potius: *ii*) *quidem*) H. e. et tamen ii. Facile cuipiam in mentem venire possit pro *atque* legere *atqui*; at vide sis quae e Bav. Voordae Lectt. Tull. c. 8. enotavit Beier. ad Offic. III. 11, 48. p. 267. De voce *atque* cf. Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. I. 3, 20. Cf. infra c. 13, 28.

cursus errore) per figuram, quae dicitur ἓν διὰ δυοῖν, pro *cursu errante* h. e. a rectà via aberrante.

libidine feruntur) H. e. abripiuntur, auferuntur. Inest notio temeritatis. Sic c. 5, 11. Cf. Schuetz. Indic. Latin. s. v. *ferre*. extr.

Cap. III. 5. *et — perniciosiores pluresque*) pro *et — et*. V. Goerenz. ad Legg. I. 24. extr. p. 100.

animusque aeger) H. e. animus porro aeger. Saepe *que* continuandi vim habet, maxime in enumerandis pluribus iisque diversis rebus. Cf. Ochsner. Eclog. Ciceron. p. 57. Goerenz. ad Academ. I. 6, 23. de Finib. I. 9, 29.

perpeti) H. e. in patiendo aliquid perdurare.

Qui vero probari potest, ut) Haec verborum constructio post verbum *probandi* licet prima specie plane aberrare videatur a linguae latinae ingenio; tamen, si propriam vim particulae *ut* perpenderis, nihil in ea insolentiae inesse, intellexeris. Scilicet haec particula omnibus locis significat *quomodo* (gr. ὡς). Quod autem non ubique *ut* per nostrum *wie* vertere licet, eius

ipsam medicinam corporis animus invenerit; quumque ad corporum sanationem multum ipsa corpora et natura valeat [2], nec omnes, qui curari se passi sunt, continuo etiam convalescant; animi autem, qui se [3] sanari voluerint, praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? 6. Est profecto animi medicina philosophia: cuius auxilium non, ut in corporis morbis, petendum est foris; omnibusque opibus et [4] viribus, ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. Quamquam de universa philosophia, quantopere [5] et expetenda esset et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio. de maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare, nec scribere. his autem

2 V. Adn. 3 V. Adn. 4 Sic e Med. et Balliol. D. Lall. — Or. c. R. O2x. Gebh. Ern. omis. *et:* perperam hoc l. 5 Or. c. Gr. b. Leid. O2x. D. *quanto opere.* — Mox Ern. c. Gebh. Lall. omisit *et* ante *exp.*

rei caussa non in eo quaerenda est, quod *ut* diversas significationes habeat, sed quod nos certas quasdam sententias alia ratione mente concipimus ac Romani. Nam particula, diversis modis iuncta, suam tamen ac propriam potestatem tenere debet, quoniam modi non a particulis pendent, sed a prolatae sententiae ratione. V. eruditissimam Eduardi Wagneri recensionem, iam supra laudatam (*Jahrb. v. Jahn. II. Jahrg. IV. B. II. H.*). Cicer. de Fin. II. 33, 108. Qui *probari* potest, *ut* is, qui propter me aliquid gaudet, plus quam ego ipse *gaudeat.* Infra V. 11, 34. nos tamen *teneamus*, *ut sit* idem (sapiens) beatissimus. Ibid. 12, 34. apud quem saepe haec *oratio usurpata est*, *ut* nihil praeter virtutem *diceretur* bonum. — De consequutioni[illegible]nciatis infra ad V. 21, 62. [illegible]bimus. Comparentur particulae graecae: ὡς, ὅπως, ἵνα, quae sunt particulae relativae, eaedemque ad finem, consilium significandum adhibentur.

corpora et natura valeat) Haec est vulgata lectio, quam recte tuitus est Wolfius. Ernestius cum aliis edidit *valeant.* Nimirum, si inter plura subiecta unum praestantius est, vel uno cetera continentur, praedicatum et apponitur ei, et eundem quem illud habet numerum et genus. Sic h. l. *natura* includit *corpora*, atque adeo subiectum praestantius est. Plura huius iuncturae exempla suppeditabit Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 96. b) p. 156. Diversa exempla, quae accuratius discernenda erant, congessit Goerenz. ad Acad. II. 1, 3. p. 10.

qui se sanari voluerint) Recte secundam voculam e Codd. MSS. restituit Davisius. Ernestius, Victorium et Gebhardum sequutus, eam praetermisit. V. Adnotata in II. 24, 58.

6. *omnibusque*) Particula *que*, praegresso *non*, vim adversativam habet. Sententia enim sic est constituta: Philosophiae auxilium non petendum est foris; sed, ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, — elaborandum est. V. ad c. 2, 6.

de universa philosophia) est *de philosophia in universum*, uti recentiores perperam dicere solent. de Orat. III. 27, 106. *de universa re.*

expetenda esset) De imperfecto subi. in sententia generali v. Adnot. in I. 1, 1.

in Hortensio) V. Adnot. in II. 2, 4.

libris exposita sunt ea, quae a nobis cum familiaribus nostris in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus de morte et de dolore dictum est, tertius dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. 7. Ut enim in Academiam nostram descendimus, inclinato iam in pomeridianum[6] tempus die, poposci eorum aliquem, qui aderant, caussam disserendi. Tum res acta sic est.

IV. *A.* Videtur mihi cadere in sapientem aegritudo. *M.* Num reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiae[7]? haec enim fere sunt eiusmodi, quae Graeci πάθη appellant: ego poteram *morbos;* et id verbum esset e verbo; sed in consuetudinem nostram

6 Sic EL. Lall. — Ern. c. vulg. *postmer.* Cf. Orat. c. 47, 157.
7 V. Adn.

7. *in Academiam*) V. Indic. hist. s. v.

caussam disserendi) thema s. propositionem disputationis philosophicae. *Neide.* V. Schuetz. Ind. Latin. s. v. *causa.*

Cap. IV. *libidines, iracundiae*) Alias *iracundia libidini* subiicitur a Cicerone (v. infra IV. 7, 16.), perturbationes autem quatuor numerantur hae: *aegritudo, metus, libido, voluptas.* Hinc factum, ut plura a VV. DD. excogitarentur commenta, quibus quam huic loco inesse opinabantur c[illegible]ptelam tollerent. Fr. Fabrici[illegible]*idines, iucunditates,* Lambinus *libidines, cupiditates* scribendum suspicatus est. At recte contra monet Davisius, non ἀκριβῶς hic Tullium numerasse perturbationes, comparatis infra c. 5, 11. exisse ex potestate dicimus eos, qui effrenati feruntur *aut libidine aut iracundia.* de Offic. I. 20, 29.

haec enim) Graece: ταῦτα γάρ. Neutrum enim numeri pluralis post substantiva feminini generis ponitur, quum et ea res quae dicuntur impersonales denotant, et non solum res dictae, sed universum earum genus intelligi debet. Sic supra I. 24, 56. quam *vitis*, quam *arboris; haec* enim etiam dicimus vivere. *Haec* non *has* posuit Cicero, quia universum plantarum genus intelligi vult. V. Ochsner. Eclog. Ciceron. p. 44. Cf. Adnot. in I. 7, 12.

ego poteram morbos) Etiam nos eiusmodi propositiones conditionales per indicativum exprimere possumus; sic h. l. *ich* konnte πάθη *übersetzen durch morbi; aber diese Uebersetzung* würde *wider den Sprachgebrauch* sein. Locus geminus est de Finib. III. 10, 35. (perturbationes animorum) Graeci πάθη appellant, *poteram* ego, verbum ipsum interpretans, morbos appellare; *sed* non *conveniret* ad omnia. Sic supra II. 19, 45. *possum:* ubi v. nos. Pluribus hunc indicativi usum in propositionibus conditionalibus illustravimus ad I. 49, 116.

verbum e verbo) pro quo saepe apud recentiores legere memini *verbo tenus*, quod longe aliam habet sententiam, vel barbare adeo *verbatim.* Veteres dicunt *verbum de,* vel *e verbo* (Cf. Academ. II. 6, 17. Fin. III. 4, 15.) vel *ad verbum exprimere* pro verbum verbo exprimere: nunquam *de verbo ad verbum exprimere* vel *vertere.* Sic infra c. 19, 44. quae modo *expressa ad verbum dixi.* V. Vesterhov. et Ruhnken. ad Terent. Adelph. Prol. 11.

in consuetudinem nostram) H. e. in consuetudinem nostrae linguae.

non caderet. nam misereri, invidere, gestire, laetari, haec omnia morbos Graeci appellant, motus animi, rationi non obtemperantis: nos autem hos eosdem motus concitati animi recte, ut opinor, *perturbationes* dixerimus; *morbos* autem non satis usitate: nisi quid aliud tibi videtur. 8. *A.* Mihi vero isto modo. *M.* Haeccine igitur cadere in sapientem putas? *A.* Prorsus existimo. *M.* Nae ista gloriosa sapientia non magno aestimanda est, siquidem non multum differt ab insania.

A. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur insania? *M.* Non mihi quidem soli, sed, id quod admirari saepe soleo, maioribus quoque nostris hoc ita visum intelligo multis saeculis ante Socratem: a quo haec omnis, quae est de vita et de moribus, philosophia manavit. *A.* Quonam tandem modo? *M.* Quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem et morbum. [id est, insanitatem et aegrotum animum, quam appellarunt insaniam.[8]] 9. omnis autem perturbationes animi, morbos philosophi appellant; negantque, stultum quemquam his[9] morbis vacare. qui autem in morbo sunt, sani non sunt: et omnium insipientium animi in morbo sunt: omnes insipientes igitur insaniunt. Sanitatem enim animorum positam in tranquillitate quadam constantiaque censebant: his rebus mentem vacuam appellarunt insaniam[1], propterea quod in perturbato animo, sicut in corpore, sanitas esse non posset[2]. V. 10. Nec minus illud acute, quod animi affectionem, lumine mentis ca-

8 V. Adn. 9 Legendum c. SE. *iis.* V. §. 4. 1 O2x. Guelf. D. Ern. *insanam.* 2 Sic Ern. de coni. — Or. vulg. *possit* redux., monens *appellarunt* non esse aoristum, sed verum perfect. Frustra. V. Adn. in I. 1, 1. et 4, 7.

obtemperantis) Non genitivus est, uti censuerunt Bouherius et Schuetzius, sed accusativus referendus ad *motus*.

8. *omnis quae est de vita et de m.*) Philosophia post Socratem in tres partes divisa erat, dialecticam, physicam et ethicam. V. nos in l. d. de Cicer. phil. p. 5. Quod autem hanc tertiam philosophiae partem Socrates adiunxisse dicitur, *v. infra* V. 4, 10. ibique nos.

[*id est — — insaniam*]) Haec verba, a Bentleio insiticia iudicata, cum Davisio et Ernestio Wolfius uncis sepsit, Orellius autem uncis liberavit, monens „haec etymologica esse, et eo consilio addita, ut, cur iam Romani antiqui diu ante Socratem notum nomen illi animi commotioni indidissent, manifestius appareret."

CAP. V. 10. *animi — mentis*) Saepe *animus* et *mens* iunguntur.

rentem, nominaverunt amentiam, eandemque dementiam. ex quo intelligendum est, eos, qui haec rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnis insipientis esse non sanos. Qui enim animus est in aliquo morbo, (morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant:) non magis est sanus, quam id corpus, quod in morbo est. ita fit, ut sapientia sanitas sit animi, insipientia autem quasi insanitas quaedam: [quae est insania, eademque dementia [3]] multoque melius haec notata sunt verbis Latinis, quam Graecis; quod aliis quoque multis locis reperietur. sed id alias: nunc, quod instat.

11. Totum igitur id, quod quaerimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. eos enim sanos quoniam intelligi necesse est, quorum mens motu, quasi morbo, perturbata nullo sit: qui contra affecti sunt, hos insanos appellari necesse est. itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini; quum *exisse ex potestate* dicimus eos, qui effrenate [4] feruntur aut libi-

3 V. Adn. 4 Sic W. e coni. Recte Or. restit. vulg. *effrenati:* uti dr. *incitatus*, *pronus*, *praeceps fertur.*

Quod ubi fit, *animus* significat graecum θυμὸν, appetendi vim, quae est affectionum sedes, (nobis: *das Gemüth*, v. Adnot. in II. 22, 53.), *mens* autem cogitandi vim, rationem, consilium, cogitationem (gr. τὸν νοῦν, τὸ νοερόν). Infra c. 15, 33. parere enim censet *animum rationi.* de Nat. D. II. 59. init. *animum* ipsum *mentemque* hominis, rationem, consilium, prudentiam. Sic apud Homerum κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν (*Geist und Herz*). Quum vero separatim hae voces ponuntur, utrique utraque fere vis tribuitur, ut verbis utar Goerenzii ad Academ. II. 11, 34. p. 68. V. Adnot. nostra ad I. 22, 52. Docte utriusque vocis vim atque potestatem illustravit Ochsner Ecl. Ciceron. p. 94. sq. Cf. Wyttenbach. ad Legg. I. 22, 59. p. 144. Cr.

haec rebus nomina posuerunt) Olx. Cod. Urs. *imposuerunt* legunt. At cf. N. D. I. 17. sunt enim *rebus* novis nova *ponenda nomina.*

[*quae — dementia*]) Ernestius uncis cinxit verba: *quae est ins.*, Wolfius etiam *eademque dementia.* At Orellius omnia vindicavit, dicens, ea habere iam Nonium, et omnino esse necessaria; „*insanitas* enim, vocabulum tum novum nihil aliud significabat, quam *Ungesundheit.* Iam dicit, sapienter insaniae (quae eadem est dementia) quasi insanitati cuidam mentis, hoc ipsum insaniae nomen imposuerunt maiores nostri."

11. *quid et quale sit*) Saepe haec iuncta reperiuntur. de Fin. I. c. 11. nunc autem explicabo, voluptas ipsa *quae qualisque sit.* Ib. c. 9. Constituam, quid et quale sit id, de quo quaerimus. Quorum illud quam barbare dicunt *essentiam*, hoc *qualitatem* denotat, explicante Bremio ad Fin. II, 3. p. 109.

exisse ex potestate) Infra IV.

dine, aut iracundia: quamquam ipsa iracundia libidinis est pars. sic enim definitur iracundia, ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, iccirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis: cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem μανίαν unde appellent, non facile dixerim: eam tamen ipsam distinguimus nos melius, quam illi. hanc enim insaniam, quae iuncta stultitiae patet latius, a furore disiungimus. Graeci volunt illi quidem, sed parum valent verbo: quem nos furorem, μελαγχολίαν illi vocant. quasi vero atra bili solum mens, ac non saepe vel iracundia graviore, vel timore, vel dolore moveatur: quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Aiacem, Orestem furere dicimus. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulae. itaque non est scriptum, *si insanus*, sed, *si furiosus escit* [5]. insaniam enim censuerunt, constantia [6], id est sanitate, vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum, et vitae communem cultum

5 V. Adn. 6 V. Adn.

36, 77. *Iratos proprie dicimus* exisse de potestate, *id est, de consilio, de ratione, de mente.* Turnebus Advers. II. c. 11. hanc locutionem ex eo natam putat, quod furiosi non in sua, sed in agnatorum et gentilium erant potestate. Tum translata est ad eos, qui vehementiori aliqua animi affectione teneantur. V. Davis. ad h. l.

Graeci μανίαν unde appellent) Haud dubie μανία descendit a *ΜΑΩ*, a quo μαιμάω, μαίομαι, quae significant *gestire, vehementer appetere,* ducta sunt. V. Lex. Gr. s. v. μαίνομαι.

volunt illi quidem) V. Adnot. in I. 3, 6.

duodecim tabulae) His verbis: Si furiosus existit, agnatûm gentiliumque in eo pecuniaque eius potestas esto. V. ad Herenn. I. c. 13. et de Invent. II. c. 50. *Davis.*

escit) Sic recte cum Bouherio Wolfius edidit in altera ed. pro vulgato *esse incipit*, quod retinuit Ernestius. *Escit* antique pro erit. V. Forcellini Thes. Lat. s. v., et *Nobbe in Programm.* Lipsiae anno 1826. edito, in quo insunt Lectt. Ciceron. p. 7—9.

insaniam enim) Vulgo legebatur: *stultitiam enim censuerunt inconstantiam, id est, sanitate vacantem:* nec aliter edidit Ernestius. Male. Recte Davisius, Vaticani auctoritate nisus pro *inconstantiam* scripsit *constantia:* quam lectionem recepit Orellius. Wolfius pro *stultitiam* recepit *insaniam*, e Nonio, ubi hic locus sic exhibetur: *insaniam e. c. id est inconstantiam s. v.* At primum nomen *stultitiam* omnes Codd. praeferunt, praeter Eliens. sec. in quo legitur: *insaniam e. c., esse inconstantiam mentis sanitate v.;* sed constat, hunc Cod. innumeris locis interpolatum esse ab Italo Sec. XV. Tum, quum e Stoicorum mente (uti supra c. 4, 9. et c. 5, 10. vidimus), *insania* et *stultitia* eandem vim habeant, nihil profecto mutatione opus est.

mediocritatem officiorum) Stoici enim duplex posuerunt officium, *perfectum* atque *medium.* V. nos in l. d. de Ciceron. philos. p. 234.

atque usitatum: furorem autem esse rati sunt mentis ad omnia caecitatem. quod quum maius esse videatur, quam insania; tamen eiusmodi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. sed haec alia quaestio est: nos ad propositum revertamur.

VI. 12. Cadere, opinor, in sapientem aegritudinem tibi dixisti videri. *A.* Et vero ita existimo. *M.* Humanum id quidem, quod ita existimas. non enim silice nati sumus: sed est natura fere [7] in animis tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine, quasi tempestate, quatiatur. Nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, Minime, inquit, assentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magnopere laudant: quae nec potest ulla esse, nec debet. Ne aegrotus sim: sin; is, qui fuerat, sensus adsit [8], sive secetur quid, sive avellatur a corpore. nam istud nihil dolere non sine magna mercede contingit, immanitatis in animo, stuporis in corpore. — 13. Sed videamus, ne haec oratio sit hominum assentantium nostrae imbecillitati, et indulgentium mollitudini: nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnis radicum fibras evellere. tamen aliquid relinquetur fortas-

7 Sic optime Bentl. Ciceronis manum restit. Cf. II. §. 47. Vulgo *naturale in a.* Alii *naturabile in a.* 8 V. Adn.

furor in sapientem — non insania) E Stoicorum sententia. V. Diog. Laert. VII. 118. In tota enim hac disputatione Stoicorum vestigiis institit Cicero. V. Introduct.

Cap. VI. 12. *Et vero*) H. e. et profecto. V. Adnotata in II. 4, 12.

Crantor) qui librum *de luctu* conscripserat. V. nos in l. d. p. 113. 2). Locus autem, quem respexit Cicero, exstat ap. Plutarch. in Cons. ad Apollonium. T. VII. p. 317. ed. Hutt.

Ne aegrotus sim) Sic edidit Wolfius, sequutus Bouherium. Et vero haec emendatio maxime firmatur lectione, quae habetur in Reg. aliisque multis Codd. *nec aegrotassem si inquit* vel *inquid fuerat sensus adsit.* Vulgata sic: *Ne aegrotus sim, inquit: sed, si fuerim, sensus adsit:* quam lectionem recepit Ernesti, nisi quod pro *adsit* scripsit *absit.* Davisius cum P. Victorio locum sic corrigendum arbitratus est: *Ne aegrotassim; sin quid fuerit, sensus adsit.*

sine mercede) H. e. incommodo, damno. V. Schuetz. Ind. Lat. s. v. *extr.* Sententia: Si quis ita obduruit ad dolorem, ut eo nullo modo afficiatur: magnam et humanitatis in animo, et sensus in corpore facit iacturam.

13. *nos autem audeamus*) H. e. immo nos audeamus. Observandus est hic exquisitior particulae *autem* usus, quo adversativam vim habet, et oppositionem facit enuntiationi antecedenti. V. Bremi ad Fin. III, 5. p. 297. et Goerenz. ad Legg. III. 11, 26. p. 253.

tamen aliquid) Etsi modis omni-

se: ita sunt altae stirpes stultitiae. sed relinquetur id solum, quod erit necessarium. Illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. quam ob rem, quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos: sanabimur, si volemus. Et progrediar quidem longius: non enim de aegritudine solum, quamquam id quidem primum; sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, (morbo, ut Graeci volunt,) explicabo. et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter adstringere solent argumenta: deinde nostro instituto vagabimur.

VII. 14. Qui fortis est, idem est fidens — quoniam *confidens* mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a *confidendo*, quod laudis est: — qui autem est fidens, is profecto non extimescit: discrepat enim a timendo confidere. Atqui [9] in quem cadit aegritudo, in eundem timor. quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem impendentis et vinientis timemus. ita fit, ut fortitudini aegritudo repugnet. Veri simile est igitur, in quem cadat aegritudo, cadere in eundem timorem et infractionem quandam animi et demissionem. quae in quem cadunt, in eundem cadit ut serviat, ut victum se quandoque [1] esse fateatur. quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. non cadunt autem haec in virum fortem: igitur ne aegritudo quidem. at nemo sapiens, nisi fortis. non cadit ergo in sapientem aegritudo.

9 Sic Bern. Cod. Urs. et aliq. Edd. vett. Da. Lall. — Ern. c. aliis *atque*. Male. 1 V. Adn.

bus miseriarum radices evellere studeamus, *tàmen*. Sic saepe *tamen* in initio enunciati ponitur, ut ex orationis tenore aliquid mente supplendum sit. V. Ramshorn *Latein. Gramm.* §. 205. p. 690. Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. V. 3, 23.

breviter adstringere) Cf. c. 10, 22. Cf. Engelbronner. ad Cicer. de Legg. I, 13. p. 90. Cr.

Cap. VII. 14. *quoniam*) H. e. *usus sum vocabulo fidens*, quoniam *confidens* cett. De diversa significatione verbi *confidere* et participii *confidens* cf. Bremi. ad Fin. II, 3. p. 115.

victum se quandoque esse) Sic ad Divers. VI, 19. Ego me Asturae diutius arbitror commoraturum, quod ille *quandoque* veniat. At hoc quoque loco vox *quandoque* dubia videtur. Genuinam igitur lectionem cum Davisio e R. aliisque Codd. restituit Orellius: *victum, si quando, se esse fateatur.*

15. Praeterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi; qui magni animi sit, invictum; qui invictus sit, eum res humanas despicere, atque infra se positas arbitrari; despicere autem nemo potest eas res, propter quas aegritudine affici potest. ex quo efficitur, fortem virum aegritudine numquam affici. omnes autem sapientes, fortes. non cadit igitur in sapientem aegritudo. Et quemadmodum oculus conturbatus non est probe affectus ad suum munus fungendum; et reliquae partes, totumve corpus, statu quum est motum, deest officio suo et muneri: sic conturbatus animus non est aptus ad exsequendum munus suum. munus autem animi est, ratione bene uti; et sapientis animus ita semper affectus est, ut ratione optime utatur. numquam igitur est [2] perturbatus. at aegritudo perturbatio est animi. semper igitur ea sapiens vacabit.

VIII. 16. Veri etiam simile illud est, qui sit temperans — quem Graeci σώφρονα appellant, eamque virtutem σωφροσύνην vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, nonnumquam.

2 Multae Edd. vett. *est igitur:* quod praeferam.

15. *res humanas despicere*) de Orat. II. 84, 344. Sapientia et magnitudo animi, qua omnes res humanae cernuntur tenues, et *pro nihilo putantur:* ubi v. Pearcius. de Legg. I. 23, 62. quam *contemnet*, quam *despiciet*, quam *pro nihilo putabit* ea, quae vulgo dicuntur amplissima? — Ibi observanda est gradatio verborum. *Contemnere* enim dicuntur res, quas inanes atque leves esse existimant: *despicere* res, quas infra se, infra dignitatem suam positas arbitrantur; *pro nihilo putare* res, quas nullius plane momenti ducunt. V. Ochsner Ecl. Cicer. p. 38.

ad suum munus fungendum) V. Zumpt *Lat. Gramm.* §. 82. 2. Anm. I. p. 463. Grotefend §. 221. Anm. II. p. 339. sq. Ochsner Ecl. Cic. p. 62. Bremi ad Cornel. Nep. Datam. I, 4. p. 189.

nunquam igitur est) Beier. ad Offic. I. 19, 64. p. 151. inverso ordine legere vult: *nunquam est igitur:* quod certe h. l., ut in concludendi formula, non placet. — Mox *at aegritudo* observandus est usus particulae *at*, apud Ciceronem satis frequens, quo inservit conclusioni per assumtionem. Fin. II. 24, 79. At enim sequor utilitatem. Manebit ergo amicitia. V. Goerenz. ad Legg. I. 17, 46. p. 73. — Denique ad futurum *vacabit*, quod in consequutione et conclusione poni solet, cf. infra c. 8, 18. et sunt illa sapientis: *aberit igitur* a sapiente aegritudo. §. 19. qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. V. Goerenz. ad Fin. III. 8, 28. p. 346. qui mox c. 8, 19. e binis suis Codd. recte corrigendum censet: nunquam igitur sapiens *irascetur* (pro *irascitur*).

Cap. VIII. 16. *qui sit temperans*) Huc pertinent verba, quae §. 18. demum sequuntur: *eum necesse est esse constantem.* Tota

etiam modestiam. sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit: quod angustius apud Graecos valet, qui frugi homines χρησίμους appellant, id est, tantummodo utilis; at illud est latius: omnis enim abstinentia, omnis innocentia [3] — quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest ἀβλάβειαν: nam

3 V. Adn.

oratio maxime impedita est atque intricata, quum non solum plures interpositiones invicem se excipiant, sed etiam ipsis interpositionibus aliae insertae sint.

haud scio an recte) H. e. Fortasse quam virtutem Graeci σωφροσύνην vocant, latine *frugalitas* rectius appellari possit: quamquam Graeci voci *frugalitatis* multo angustiorem tribuunt notionem; nam quos nos latissima significatione appellamus *frugi* homines, eosdem angusta significatione dicunt χρησίμους, i. e. utiles. At apud nos nomen *frugalitatis* latissime valens complectitur omnem abstinentiam, omnem innocentiam et reliquas virtutes. — Fusius sententiarum tenorem exposui, quandoquidem vidi, hunc locum perverse intellectum esse a Ramshornio in *Lat. Gramm.* §. 174. p. 499.: qui haud dubie deceptus est vocula *quod*, quae h. l. non coniunctio habenda est, sed pronomen relativum, quod quum generali significatione accipiendum sit, ut vim habeat hanc: *id quod frugalitatem dicimus* angustius apud Graecos valet, recte locum habet genus neutrum. — Formula autem *haud scio an* pro *haud scio an non, certe*, *haud dubie*, *non dubito quin* (cf. infra III. 23, 55. *haud sciam an plurimum*), apud Ciceronem longe frequentissima, fluxisse videtur ex eodem veterum sensu urbanitatis, e quo etiam aliae multae profectae sunt locutiones, quae rem certissimam dubitanter proponunt. Nostro loco geminus legitur de Fin. V. 3, 7. Aristoteles, quem, excepto Platone, *haud scio an recte* dixerim principem philosophorum. et p. Ligar. 9. Quae fuit unquam in ullo homine tanta constantia? constantiam dico? *nescio, an melius* patientiam possim dicere. V. Ramshorn l. d. Doctissime hanc formulam persequutus est, et illustravit Gernhard. in Exc. II. ad Lael. VI, 20. — Pari ratione dicitur *dubito an:* de qua formula v. infra ad IV. 22, 50.

frugi homines χρησίμους) V. infra IV. 16, 36.

omnis enim abstinentia) Haec est lectio codicum, quam Ernesti deseruit, scribens *omnem enim abstinentiam*, *omnem innocentiam*, ut videlicet ad usitatam constructionem revocaretur oratio. At lectioni libris manuscriptis unanimi consensu repraesentatae recte patrocinatur Davisius. Oratio est ἀνακόλουθος: cuius generis exempla in his libris reperiuntur permulta. V. Adnotata in II. 1, 3. Inprimis frequens est illud genus ἀνακολουθίας, quo primum nominativus positus est, mox verbum, quod dativum vel accusativum requirit, sequitur. V. Ruhnken. Dictat. in Terent. Hecyr. III. 1, 6. *Nam* nos omnes, *quibus est alicunde aliquis obiectus labos, Omne quod est interea tempus, priusquam id rescitum est*, lucro est. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 206. a. p. 703. Cf. Adnot. in V. 29, pr. et Bremi ad Fin. II, 33. p. 244. sq. Rursus admoneo, talia in his aliisque libris philosophicis, qui dialogi forma compositi sunt, de industria quodam modo quaesita esse a Cicerone, ut orationem ad sermonis consuetudinem conformaret, eique gratam quandam negligentiam conciliaret.

ἀβλάβεια) Adiectivum ἀβλαβής significatione *innocens* apud probatissimos scriptores reperitur.

est innocentia affectio talis animi, quae noceat nemini — reliquas etiam virtutes frugalitas continet. quae nisi tanta esset, et si iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur; numquam esset L. Pisonis cognomen tantopere laudatum. 17. Sed quia nec qui, propter metum, praesidium reliquit, quod est ignaviae; nec qui, propter avaritiam, clam depositum non reddidit, quod est iniustitiae; nec qui, propter temeritatem, male rem gessit, quod est stultitiae, *frugi* appellari solet: eo tris virtutes, fortitudinem, iustitiam, prudentiam, frugalitas est complexa [4]: (etsi hoc quidem, commune est virtutum; omnes enim inter se nexae et iugatae sunt:) reliquum igitur est, quarta virtus ut sit ipsa frugalitas. eius enim videtur esse proprium, motus animi appetentis [5] regere et sedare, semperque adversantem libidini, moderatam in omni re servare constantiam: cui contrarium vitium nequitia dicitur. 18. *Frugalitas*, ut opinor, a *fruge*: qua nihil melius e terra: *nequitia* ab eo [6] (etsi hoc erit fortasse durius: sed tentemus: lusisse putemur, si nihil sit;) ab eo, quod *nequidquam* est in tali homine: ex quo idem *nihili* [8] dicitur — qui sit frugi igitur, vel, si mavis, moderatus et temperans, eum necesse est esse constantem; qui autem constans, quietum; qui quietus, perturbatione omni vacuum: ergo etiam aegritudine. et sunt illa sapientis. aberit igitur a sapiente aegritudo.

4 Or. c. R. MD. *compl. est.* 5 Or. ut ubique *appetentes* pro antiqua forma accus. in *is*. 6 V. Adn. 8. Or. c. R. O7x. PAD. *nihil*, vulg. *nihili* correctionem esse putans.

cognomen) *Frugi* enim cognominabatur L. Piso, tanta virtute et integritate, ut etiam illis optimis temporibus (circa a. u. 604), quum hominem invenire nequam neminem posses, solus tamen *Frugi* nominaretur. Cic. pro Font. c. 13. *Neide.*

18. *nequitia ab eo*) Voculas *ab eo*, auctore Manutio, exterminavit Ernestius, quia mox post verba *παρενθετικῶς* interserta geminantur. Quae vero nulla idonea est caussa, cur verba MSStorum auctoritate munita proscribamus, praesertim quum enunciatio aliqua longior interiicitur. Davisius comparat c. 28, 71. Ergo *id*, quod alii rectum opinantes, aegritudini se solent dedere, *id* hi turpe putantes, aegritudinem repulerunt: ubi cf. exemplum allatum. — Reliqua vero exempla ab eo adducta aliena sunt ab hoc loco.

nequidquam) Varro L. L. IX. §. 5. Ex *ne* et *quidquam*, media extrita syllaba, coactum est *nequam*. Itaque ut eum quem putamus esse *non hili* dicimus *nihili*; sic in quo putamus esse *nequidquam* dicimus *nequam*. Cf. Forcellini Thes. Lat. s. v. *nequam*: ubi etiam plures collecti sunt loci, in quibus *homini frugi* opponitur *homo nequam*.

et sunt illa sapientis) H. e. *et*

IX. Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea disputat, quae apud Homerum Achilles queritur, hoc, ut opinor, modo:

Corque meum penitus turgescit tristibus iris,
Quum decore atque omni me orbatum laude recordor.

19. Num manus affecta recte est, quum in tumore est? aut num aliud quodpiam[9] membrum, tumidum ac turgidum, non vitiose se habet? sic igitur inflatus et tumens animus in vitio est. sapientis autem animus semper vacat vitio; numquam turgescit, numquam tumet: at iratus[1] animus eiusmodi est: numquam igitur sapiens irascitur[2]. nam si irascitur, etiam concupiscit. proprium est enim irati, cupere, a quo laesus videatur, ei quam maximum dolorem inurere. qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magnopere laetari: ex quo fit, ut alieno malo gaudeat. quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur quidem cadit. sin autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia. qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit.

20. Etenim si sapiens in aegritudinem incidere posset; posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. non dixi *invidiam,* quae etiam[3] est quum invidetur: ab *invidendo* autem *invidentia* recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiae; quod verbum

9 Sic in nonnullis Codd. legi testatur Turneb. Adv. XXVI, 6. Ed. vet. Bouh. *aliud quidpiam.* P. *aliquid quippiam.* — b. V. *aliquod quippiam.* I. F. Gronov. ad Liv. XLI, 6. coni. *aliquodpiam:* quod recep. Ern., prob. Goer. ad Fin. V. 6, 16. 1 Ern. e Vatic. *irati*, ob praegress. *sapientis animus.* At recte dr. *iratus animus*, non item *sapiens animus.* 2 V. Adn. in c. 7, 15. extr. 3 Sic W. de Bouh. coni. — Bentl. coni. *item* vel *et tum.* — Or. c. Ern. retin. vulg. *quae tum est*, ita explicans: „quo vocabulo *tum* rectius utare, quum alicui ab aliis invidetur, quam quum tu ipse alteri invideas: quae est potius *invidentia.*“ Recte.

profecto sunt illa cett. Saepe *et* in initio enunciati positum habet vim affirmandi. V. Goerenz. ad Legg. II. 3, 7. p. 114. et III. 10, 24.

Cap. IX. *ad ea disputat*) De hac structura v. Ruhnken. Dictat. *in* Terent. Andr. Prol. v. 15. — *Infra V. 7, 18.* philosophi — congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt.

Corque) Iliad. ι, 646.

ἀλλά μοι οἰδάνεται κραδίη χόλῳ, ὁππότ' ἐκείνων
μνήσομαι, ὥς μ' ἀσύφηλον ἐν Ἀργείοισιν ἔρεξεν.

20. *invidentia*) Cf. infra IV. 7, 16.

ductum est a nimis intuendo fortunam alterius, ut est in Melanippa [4],

Quisnam florem liberum invidit meum?

Male Latine videtur; sed praeclare Attius: ut enim *videre*, sic *invidere florem* rectius, quam *flori*. nos consuetudine prohibemur: poeta ius suum tenuit, et dixit audacius. X. 21. Cadit igitur in eundem et misereri, et invidere. nam qui dolet rebus alicuius adversis, idem alicuius etiam secundis dolet [5]. ut Theophrastus, interitum deplorans Callisthenis, sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur: itaque dicit, Callisthenem incidisse in hominem summa potentia, summaque fortuna, sed ignarum quemadmodum rebus secundis uti conveniret. Atqui quemadmodum misericordia aegritudo est ex alterius rebus adversis; sic invidentia aegritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere. non cadit autem invidere in sapientem: ergo ne misereri quidem. quodsi aegre ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. abest ergo a sapiente aegritudo.

22. Haec sic dicuntur a Stoicis, concluduntque contortius. sed latius aliquanto dicenda sunt et diffusius: sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui maxime forti et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque senten-

4 Sic dedit W., ut est in Marg. Bern. — Ern. c. vulg. *Menalippo.* Alii *Menalippa.* Cf. Or. ad h. l. et Beier. ad Off. I. 31, 114. 5 Codd. pauci. V. Gebh. Ern. *solet.*

Quisnam florem) Apud Nonium trochaicus legitur sic:

Unde aut quis mortalis florem liberûm invidit meûm.

De constructione verbi *invidendi* Davisius conferre iubet Sanct. Minerv. III, 3. (p. 485. ed. Baueri) Gronov. ad Tacit. Ann. I, 22. et Intt. ad Quintil. IX, 3.

Cap. X. 21. *Theophrastus, interitum deplorans Callisthenis*) In libro qui inscriptus est *Καλλισθένης ἢ περὶ πένθους* V. Davisium ad h. l. — Pro *Callisthenis* Goerenz. ad Acad. II. 6, 16. p. 36. legendum censet *Callistheni,* (quod recepit Orellius,) quia Cicero hunc sequutus sit morem, ut Graeca nomina tertiae flexionis in *es* secundo casu in *i* finierit: sic scribendum esse *Carneadi*, *Lacydi*, *Herculi.* Cf. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 29. p. 48. Sic infra IV. 33, 71. recte Orelli edidit: de *Ganymedi* raptu.

aegre ferre) Hoc loco idem est quod *aegritudine affici.*

22. *latius aliquanto*) Quae concluduntur contortius a Stoicis, ea *multo latius et diffusius* a me dicenda sunt; at eleganter posuit *aliquanto*, quo sententia modestius effertur. Ex hoc autem loco luculenter apparet, *aliquanto* diversum esse a vocula *paullo;* nam verba *aliquanto latius* spectant ad totam sequentem huius libri disputationem. V. Adnotata in II. 27, 66.

tia. nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum vel morborum animi mihi non sane probant. omne enim malum, etiam mediocre, malum est[6]: nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. nam ut corpus, etiamsi mediocriter aegrum est, sanum non est: sic in animo ista mediocritas caret sanitate.

Itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem, propter similitudinem corporum aegrorum, aegritudinem nominaverunt. 23. hoc propemodum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant: vocant enim πάθος, id est morbum, quicumque est motus in animo turbidus: nos melius. aegris enim corporibus simillima est animi[7] aegritudo: at non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est voluptas animi elata et gestiens. ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam aegritudini est finitimus: sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo, nomen habet non seiunctum a dolore. doloris igitur huius[8] origo nobis explicanda est, id est, caussa efficiens aegritudinem in animo, tamquam aegrotationem in corpore. nam, ut medici, caussa morbi inventa, curationem esse inventam putant; sic nos, caussa aegritudinis reperta, medendi facultatem reperiemus.

XI. 24. Est igitur caussa omnis in opinione, nec vero aegritudinis solum, sed etiam reliquarum omnium perturbationum: quae sunt genere quattuor, partibus plures. nam quum omnis perturbatio sit animi motus [vel][9] rationis expers, vel rationem adspernans, vel rationi non obediens, isque motus aut boni aut mali opinione citetur: bifariam quattuor perturbationes aequaliter distributae sunt. nam duae sunt ex opinione boni: quarum altera, voluptas gestiens, id est, praeter modum

6 Sic correxit Bouherius. Vulg. *magnum est* retin. Ern. 7 Or. c. R. D. *animi est*. 8 W. c. R. *huius igitur*. 9 *vel* auctore Bouh. W. seclusit, Or. autem uncis liberavit.

familiares nostri) V. nos in libro d. de Ciceron. phil. p. 77. sq.

Cap. XI. 24. *citetur*) H. e. *excitetur*: quod Davisius in Edit. II. dedit.

elata laetitia, opinione praesentis magni alicuius boni; altera, quae est immoderata appetitio opinati magni boni, rationi non obtemperans, vel cupiditas recte vel libido dici potest [1]. 25. Ergo haec duo genera, voluptas gestiens et libido, bonorum opinione turbantur; ut duo reliqua, metus et aegritudo, malorum. nam et metus opinio magni mali impendentis; et aegritudo est opinio magni mali praesentis, et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum videatur esse angi; id autem est, ut is, qui doleat, oportere opinetur se dolere.

His autem perturbationibus, quas in vitam [2] hominum stultitia quasi quasdam furias immittit atque incitat, omnibus viribus atque opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum est vitae, tranquille placideque traducere. sed ceteras alias: nunc aegritudinem, si possumus, depellamus. id enim sit propositum, quandoquidem eam tu videri tibi in sapientem cadere dixisti: quod ego nullo modo existimo. tetra enim res est, misera, detestabilis, omni contentione, velis, ut ita dicam,

1 V. Adn. 2 V. Adn.

altera, quae est immoderata — dici potest) Sic de Davisii suspicione hunc locum constituit Wolfius. Ernestius cum aliis legit: *altera* cupiditas, quae recte vel libido dici potest, *quae est immoderata appetitio opin. m. boni, r. n. o. Ergo* cett. Quam lectionem, Cod. Gryphiani auctoritate firmatam, deleta tamen voce *quae* post vocem *cupiditas* male invecta, retinuit etiam Orellius, qui et iure notat illam verborum transpositionem, et recte monet, vocnlam *recte* ex Davisii ratione ineptum habere locum. Complures Codd. ut R. repraesentant hanc lectionem: *altera* cupiditas, quae recte vel libido dici potest, *quae est immoderata appet. opin. m. b., r. n. obtemperans*, vel cupiditas recte vel libido dici potest.

25. *et quidem recens opinio*) Quum enim inveteraverit opinio de malo aliquo urgente, ac familiaritas quaedam cum illo sit contracta, aegritudo sensim evanescit. *Neide.*

in vitam) Sic cum Lambino, Davisio, Ernestio ediderunt Wolfius et Orellius: Codd. et ceterae Edd. habent *in vita:* quod etiam Wolfius in Ed. I. retinuit; nec immerito, opinor; nam pari modo de Legg. II. 14, 36. in omnibus Codd. legitur: cum multa eximia divinaque videantur Athenae tuae peperisse, atque ita *in vita* hominum attulisse, tum cett.: ubi v. Adn. Moseri p. 269.

quasi quasdam furias) V. Adnotata in II. 4, 11. *quaedam quasi praecepta.*

hoc quod datum est vitae) H. e. hoc vitae tempus, quod nobis concessum est.

velis, ut ita dicam, remisque) Proverbialis loquutio pro omnibus viribus opibusque, omni conatu. Sic Plaut. Asin. I. 3, 5. *remigio veloque*, quantum poteris, festina et fuge. Proprie Silius I, 568. *remis velisque* impellite puppim. Similiter de Offic. III. 33, 116. *viris equisque* (ut dicitur), si honestatem tueri ac retinere sententia est, de-

remisque fugienda.' XII. 26. Qualis enim tibi ille videtur,

> Tantalo prognatus, Pelope natus, qui quondam a socru
> Oenomao rege Hippodamiam raptis nactu'st nuptiis[3]?

Iovis iste quidem pronepos. tamne ergo abiectus, tamque fractus?

> *Nolite,* inquit, *hospites, ad me adire! illico istim*[4]*!*
> *Ne contagio mea bonis umbrave obsit:*
> *— tanta vis sceleris in corpore haeret.*

Tu te, Thyesta, damnabis, orbabisque luce propter vim sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris ipsius luce indignum putas?

> Refugere oculi: corpus macie extabuit:
> Lacrymae peredere humore exsanguis genas,
> Situ liventis: barba[5] paedore horrida, atque
> Intonsa infuscat pectus illuvie scabrum.

Haec mala, o stultissime Aeeta, ipse tibi addidisti: non inerant in his[6], quae tibi casus invexerat, et quidem

3 V. Adn. 4 V. Adn. 5 Sic in nonnullis Codd. legi testatur Turneb. Adv. XXVI, 6. et in Cod. Urs. et Cod. Reg. ap. Lall. — Ern. c. vulg. *Situ nidoris b.* D. coni. *Situ 'st in ore.* 6 Legendum c. SELM. *in iis.*

certandum est: ubi v. Beier. p. 407. — Comparari potest, quod comicorum poetarum proprium est, *manibus pedibusque* aliquid facere. Terent. Andr. I. 1, 134. ubi v. Ruhnken.

Cap. XII. 26. *Tantalo prognatus*) Thyestes, filius Pelopis, nepos Tantali, pronepos Iovis. *Neide.* Sunt autem versus trochaici septenarii ex Ennii Thyeste desumti: quos primus Bentleius numeris suis reddidit, *socru* substituens vulgato *socero.* Vulgo legebatur: *a socero O. r. H. raptu nactus est nuptiis:* nec aliter edidit Ernestius. Et prosario ordine omnia usque ad *nuptiis* expressa sunt. — De *socru* monet Nonius hoc: *Socrus et masculino genere veteres dici posse voluerunt.*

qui quondam) Scilicet *Pelops,* non *Pelopis filius.* V. Indic. hist. s. v. *Hippodamia.* Pindar. Olymp. I, 70. ed. Boeckh.

Iovis iste quidem etc.) Licet fuerit Iovis pronepos, tamen tam abiectus.

Nolite) Sunt versus bacchiaci tetrametri. V. eruditissimam adnotationem Bentleii ad h. l. in *Emendatt. ad Tuscul.* — In ultimi versus initio aliquid excidit. Bentleius supplet: *Meo* tanta etc. — In primo versu, in quo continuata serie *ad me adire illico istic* legebatur, Wolfius ea verba recte exclamandi signo separavit, et pro *istic* scripsit *istim,* h. e. istinc, ut sententia sit: *ilico vos istinc proripite.* Ut *istim* antique dicitur, ita *illim* pro *illinc.* Cf. Forcellini. Thes. Latin. s. v. *illim.*

propter vim sceleris alieni) Sc. Atrei, fratris, qui Thyestis liberos mactatos ei comedendos apposuerat.

illum filium Solis) V. Indic. s. v. *Aeetes.*

Refugere) Sunt versus senarii iambici. In tertio versu ultima syllaba *que* trahenda est pronunciando ad versum sequentem. — *Refugere oculi* h. e. oculi hebescunt.

inveterato malo, quum tumor animi resedisset. (est autem aegritudo, ut docebo, in opinione mali recentis [7]:) sed maeres videlicet regni desiderio, non filiae. illam enim oderas, et iure fortasse: regno non aequo animo carebas. est autem impudens luctus maerore se conficientis, quod imperare non liceat liberis. 27. Dionysius quidem tyrannus, Syracusis expulsus, Corinthi pueros docebat: usque eo imperio carere non poterat. Tarquinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum iis, qui eius non tulerant superbiam? is quum restitui in regnum nec Veientium nec Latinorum armis potuisset, Cumas se contulisse [8] dicitur, inque ea urbe senio et aegritudine esse confectus.

XIII. Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut aegritudine opprimatur, id est miseria? nam quum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est aegritudo. habet ardorem libido, levitatem laetitia gestiens, humilitatem metus; sed aegritudo maiora quaedam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem; lacerat, exest animum, planeque conficit [9]. hanc nisi exuimus sic ut abiiciamus, miseria carere non possumus.

28. Atqui [1] hoc quidem perspicuum est, tum ae-

7 Haec: *est autem — — recentis* Ern. uncis sepsit. 8 Or. c. RD. *contul. se.* 9 Turneb. Advers. XXVII, 6. in verbis *lacerat — conficit* senarium alicuius poetae sibi deprehendisse videtur. 1 V. Adn.

videlicet) H. e. *haud dubie*, cum ironiae vi. V. Adnotata in I. 21, 48.

regni desiderio) Erat enim ipsi aureum vellus pignus regiae dignitatis, quo erepto regnum amissum iri, in fatis erat. *Neide.*

liberis) Liberis, libertate fruentibus hominibus.

27. *Dionysius*) Duo fuerunt Dionysii, pater et filius, tyranni Syracusanorum. H. l. intelligendus est filius.

Corinthi pueros docebat) Cf. Valer. Maxim. VI. 9, 6. extr. Adi sis Davisium ad h. l.

usque eo) Adeo cupidus erat regnandi, ut ludi magister esse, puerisque sibi traditis imperare mallet, quam aliud quicquam (immo: *quodpiam*) negotium suscipere. *Neide.*

cum iis) Romanis.

Cumas se contulisse dicitur) V. Livium II, 21.

Cap. XIII. *id est miseria*) *Id est* apud Ciceronem saepe significat: *quod nihil aliud est, quam.* Academ. I. 8, 32. verborum etiam explicatio probabatur, id est, qua de caussa quaeque essent ita nominata: ubi v. Goerenz. p. 51. Ibid. c. 2, 6. si Epicurum, id est, si Democritum probarem: ubi v. idem Goerenz. p. 10.

quum — tum) V. infra ad IV. 1, 1.

28. *Atqui hoc quidem*) Sic correxit Wolfius pro vulgato *atque hoc quidem*: quae quidem lectio firmissime stat et revocata est ab Orellio. Miror equidem eam sollicitatam esse a viro sagacissimo. Particula *atqui* in conclusionibus inservit assumtioni: quae hoc loco nulla est. Contra particula *atque* aptissima est.

gritudinem exsistere, quum quid ita visum sit, ut magnum quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicuro autem placet, opinionem[2] mali aegritudinem esse natura, ut quicumque intueatur in aliquod maius malum, si id sibi accidisse opinetur, sit continuo in aegritudine. Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent, sed insperato et nec opinato malo. est id quidem non mediocre ad aegritudinem augendam: videntur enim omnia repentina graviora. ex hoc et illa iure laudantur:

Ego quum genui, tum moriturum[3] scivi, et ei rei sustuli.
Praeterea ad Troiam quum misi ob defendendam Graeciam,
Scibam[4] me in mortiferum bellum, non in epulas mittere.

XIV. 29. Haec igitur praemeditatio futurorum malorum lenit eorum adventum, quae venientia longe

2 Ern. c. Gebh. *opinione.* Male. 3 Alii *morituros.* Male. V. Adn.
4 Sic MLD. Lall. — Ern. c. vulg. *sciebam.*

Saepissime enim in enunciati principio, adiuncta fere vocula *quidem*, ita ponitur, ut transitum ad rem novam denotet. Pari modo *ac — quidem*, vel etiam simpliciter *ac* dicitur. Cf. de Orat. I. 1, 1. *Ac fuit quidem.* Ibid. 2, 4. *Ac* mihi repetenda est. §. 6. *Ac* mihi *quidem.* 3, 11. *Atque* in hoc ipso numero. 4, 13. pr. 14. *Ac* primo *quidem.* Cf. supra ad c. 2, 4.

ita visum sit, ut — videatur) Eiusmodi eiusdem vocis brevi verborum intervallo iteratio haud ita infrequens est apud optimos quosque scriptores. Cornel. Nep. Alcib. X, 1. ut ad Regem *mitteretur*, eodem tempore Critias ceterique tyranni — *certos* homines — *miserunt*, qui eum *certiorem* facerent. Cicero de Orat. III, 10. Sed *usitatis* ita poteris *uti*, lectissimis ut *utaris.* Plura exempla collegerunt Bremi ad Corn. Nep. Themist. III, 3. p. 39. Ochsner Eclog. Cicer. p. 5. Gernhard ad Offic. I. 3, 8. p. 13.

Epicuro placet) Infra c. 15, 32. (Epicurus) *censet, necesse esse omnes in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur.* Quod igitur hic *necesse esse*, id nostro loco *natura esse* dicitur. *Natura* h. e. uti natura fert, uti necessarium est, graece φυσικῶς. Stoici contra non naturae, sed voluntati tribuunt aegritudinem.

nec opinato) In vocibus *nec opinatus*, *nec opinans*, *nec opinus* particula negativa *nec* valet *non.* V. quos laudat Ruhnken. ad Terent. Andr. I. 2, 9.

Ego quum) Sunt tetrametri trochaici catalectici ex Ennio petiti. — Cf. cap. 24, 58. et Senec. Cons. ad Polyb. c. 30. „Quanto ille iustior, qui, nuntiata filii morte, dignam magno viro vocem emisit: „*Ego quum genui*, *tum moriturum scivi* — Deinde adiecit rem maioris et prudentiae et animi, *et huic rei sustuli.*“ Liquide patet, haec esse verba Telamonis, quum ei mors Aiacis nunciata esset. Telamo enim duos filios, Aiacem et Teucrum in bellum Troianum miserat. „Aiax ob Achillis arma sibi negata gladio se transiecit; alterum vero exulare iussit pater, quia fratris mortem, Ulyssea versutia praematuram, ferro non vindicarit.“ Verba sunt Davisii ad h. l. Res trita et in vulgus nota.

ei rei sustuli) H. c. et ad mortem educavi. V. Ruhnken. in Terent. Andr. I. 3, 14.

ante videris. itaque apud Euripidem a Theseo dicta laudantur: licet enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere:

Nam qui haec audita a docto meminissem viro,
Futuras mecum commentabar miserias:
Aut mortem acerbam, aut exsili maestam fugam,
Aut semper aliquam molem meditabar mali:
Ut, si qua invecta diritas casus[5] foret,
Ne me imparatum cura laceraret repens.

30. Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides. fuerat enim auditor Anaxagorae: quem ferunt, nuntiata morte fili, dixisse, *Sciebam me genuisse mortalem.* quae vox declarat, iis esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata.

Ergo id quidem non dubium, quin omnia, quae mala putentur, sint improvisa graviora. itaque, quamquam non haec una res efficit maximam aegritudinem; tamen, quoniam multum potest provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. et nimirum haec est illa praestans

5 Sic de Bouh. sententia W. — Or. vulg. *casu* redux. Recte.

CAP. XIV. 29. *apud Euripidem*) in deperdita fabula, quae inscripta est *Theseus.* Euripid. Fragmm. p. 478. ed. Beckii. Verba graeca sic se habent:

ἐγὼ δὲ τοῦτο παρὰ σοφοῦ τινος μαθὼν
εἰς φροντίδας νοῦν συμφοράς τ' ἐβαλλόμην
φυγάς τ' ἐμαυτῷ προστιθεὶς πάτρας ἐμῆς
θανάτους τ' ἀώρους καὶ κακῶν ἄλλας ὁδούς,
ὡς εἴ τι πάσχοιμ' ὧν ἐδόξαζόν ποτε
μή μοι νέορτον προσπεσὸν μᾶλλον δάκοι.

licet enim) Particula *enim* explicanda est sic: *itaque apud Eur. a Theseo dicta laudantur*, quae in latinum sermonem conversa sic se habent; licet enim. Sic saepe *enim* referendum est ad aliquid, quod mente supplendum est, uti supra ad I. 6, 11. demonstravimus.

repens) H. e. repentina. Sic infra c. 22, 52. quamquam hostium *repens* adventus magis aliquanto conturbat, quam exspectatus.

30. *quem ferunt*) Cf. Valer. Maxim. V. 10, 3. extr.

multum potest) In eiusmodi formulis et *posse* et *valere* dicitur. Sic multum s. plurimum auctoritate *posse* s. *valere*: plus *posse* s. *valere.* Terent. Heaut. Prol. 13. dixit *poterit* a facundia; at Plaut. Aulul. II. 2, 9. haud a pecunia valeo. V. Bremi ad Corn. Nep. Dion. III. 3. p. 155.

meditata) Participium *meditatus* saepe apud Ciceronem passiva significatione reperitur: ut de Offic. I. 8, 27. Leviora enim ea sunt, quae repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quae *meditata* et praeparata inferuntur. V. Forcell. Thes. Lat. s. v. *meditatus.* Caussa, cur deponentia saepe apud veteres scriptores passive ponantur, in eo quaerenda est, quod eorum forma activa antiquis temporibus in usu

et divina sapientia, et perceptas [6] penitus et pertractatas humanas res habere; nihil admirari, quum acciderit; nihil, antequam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quam ob rem omnis, quum secundae res sunt maxume, tum maxume
Meditari secum oportet, quo pacto advorsam aerumnam ferant.
Pericla, damna, peregre rediens semper secum cogitet,
Aut fili peccatum, aut uxoris mortem, aut morbum filiae:
Communia esse haec; ne quid horum umquam accidat animo novom.
Quidquid praeter spem eveniat, omne id deputare esse in lucro.

XV. 31. Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum quum tam commode dixerit; nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius, et constantius sentiemus? hic est enim ille voltus semper idem; quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro suo fuisse Socrate, eodem semper se vidisse exeuntem illum domo, et revertentem. nec vero ea frons erat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius; sed tranquilla et serena: sic enim accepimus. iure autem erat semper idem voltus, quum mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio.

Quare accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna praemeditatione frangantur: simulque iudico,

6 Ern. c. Codd. paucis *praeceptas.*

fuit. V. Ruhnken. Dictat. in Terent. Phormion. II. 1, 18. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 57. Anm. 1, p. 96.

et nimirum) H. e. et, noli mirari, ne dubita, profecto haec est illa — sapientia. V. Adnotata in I. 22, 52.

nihil admirari) Apposite Neidius adduxit illud Horatianum in Epist. I. 6, 1.

Nil admirari prope res est una, Numici,
Solaque, quae possit facere et servare beatum.

Nihil admirari est nulla re, sive laeta sive tristi, vehementer affici.

Quamobrem) Sunt tetrametri iambici, e Terent. Phorm. II. 1, 11. sqq. petiti.

Cap. XV. 31. *vultus semper idem: quem*) de Offic. I. 26, 90. praeclaraque est aequabilitas in omni vita et idem semper voltus eademque frons, ut de Socrate itemque de C. Laelio accipimus: ubi v. quae affert Beier. p. 202.

eodem semper se vidisse) E verbo *praedicare* eliciendum est participium *dicens.*

M. Crassi) Plinius H. N. VII, 19. Ferunt Crassum, avum Crassi in Parthia interemti, nunquam risisse; ob id Agelastum (ἀγέλαστον) vocatum.

a Cyrenaicis) V. c. 13, 28.

malum illud opinionis esse, non naturae. 32. si enim in re esset[7], cur fierent provisa leviora? Sed est, iisdem de rebus quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam viderimus: qui censet, necesse esse omnis in aegritudine esse, qui se in malis esse arbitrentur; sive illa ante provisa et exspectata sint, sive inveteraverint. nam neque vetustate minui mala, nec fieri praemeditata leviora; stultamque etiam esse meditationem futuri mali, aut fortasse ne futuri quidem: satis esse odiosum malum omne, quum venisset: qui autem semper cogitavisset, accidere posse aliquid adversi, ei fieri illud sempiternum malum: si vero ne futurum quidem sit, frustra suscipi miseriam voluntariam: ita semper angi, aut accipiendo aut cogitando malo.

33. Levationem autem aegritudinis in duabus rebus ponit, avocatione a cogitanda molestia, et revocatione ad contemplandas voluptates. parere enim censet animum rationi posse, et, quo illa ducat, sequi. vetat igitur ratio[8] intueri molestias; abstrahit ab acerbis cogitationibus; hebetat aciem[1] ad miserias contemplandas: a qui-

7 V. Adn. 8 V. Adn. 1 V. Adn.

32. *si enim in re esset*) Sic Oxonn. paene omnes, Bern. Leid. Oliv. Lall. Lectio vulgata, quam et Ernestius retinuit, exhibet *essent*. Cod. Eliens. II. praefert: *si enim* in re mala *essent*: quae lectio aperte interpolatoris manum arguit. Bentleius sibi persuasit legendum esse sic: *simulque iudico* mala illa *opinionis esse, non naturae; si enim in re essent* cett. At unice vera iudicanda est lectio *esset*, nec haesitandum in singulari *esset*, subsequente plurali *fierent*. Nimirum vox *provisa* substantivi vices sustinet, ut sit *ea quae provisa essent*; facile autem cogitatione suppleri potest *mala*; quod nomen vel in abstracto *malum illud* latet.

iisdem de rebus quod) Saepe pronomen relativum, quod primam enunciati sedem tenere solet, uni vel pluribus vocibus, quae cum maiori vi efferri debent, postponitur. Sic infra V. 19, 54. non dubito, *tu* quid responsurus sis. Cf. ibi Adn. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 197. p. 630. sq. et nos ad II. 4, 12.

necesse esse — esse — esse) *Esse* ter repetitum exiguo intervallo. Cf. Adnotata in c. 13, 28.

sive — sive) V. Adnotata in c 6, 12.

33. *vetat igitur ratio*) Miror, interpretes haesisse in voce *ratio*. Sermonem enim putant de Epicuro esse, non de ratione. Quare Davisius eam plane delere vult: Bentleius in eius locum suffecit pronomen *nos*, ut sit *vetat igitur nos intueri*: Ernestius eam uncinis cinxit. At insignem errorem erraverunt viri docti. Nimirum non de universa ratione hoc loco dicitur, sed de Epicuri ratione, h. e. de ratione, qualis est ex Epicuri sententia. Epicurus enim docebat, homines, duce natura s. ratione, abhorrere a rebus molestis acerbisque, sectari et expetere voluptates.

bus quum cecinit receptui, impellit rursum et incitat ad conspiciendas, totaque mente contrectandas varias voluptates, quibus ille et praeteritarum memoria, et spe consequentium, sapientis vitam refertam putat. Haec nostro more nos diximus: Epicurei dicunt suo. sed, quae dicant, videamus; quo modo, negligamus.

XVI. 34. Principio male reprehendunt praemeditationem rerum futurarum. nihil est enim, quod tam obtundat elevetque [2] aegritudinem, quam perpetua in omni vita cogitatio, nihil esse quod accidere non possit; quam meditatio conditionis humanae; quam vitae lex commentatioque parendi: quae non hoc affert, ut semper maereamus, sed ut numquam. neque enim qui rerum naturam, qui vitae varietatem, qui imbecillitatem generis humani cogitat, maeret, quum haec cogitat; sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere. utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis proprio philosophiae fruatur [3] officio, et adversis casibus triplici

2 Da. ex El. tert. et Petrens. *levetque:* quod recep. Ern. 3 V. Adn.

hebetat aciem) Hanc lectionem, aliquot MSS. auctoritate suffultam, reposuit Manutius e vetere Cod., eandemque praefert Eliens. III. Ernestius vulgatam *cogitationibus* hebetem *aciem* dedit. Sententia est: Ratio de Epicuri sententia nos iubet aciem avertere a miseriarum contemplatione, s. nos vetat immorari miseriis contemplandis.

cecinit receptui) Formula a re militari ducta, qua hic nihil aliud denotatur atque *avocare.*

nostro more) Sc. eleganter et ornate, *suo* sc. illepide et inconsiderate. V. supra I. 3, 6.

Cap. XVI. 34. *commentatioque parendi*) H. e. cogitatio instituta de necessitate vitae vel naturae legi parendi. De voce *commentationis* v. Adnot. in I. 30, 74. *Meditatio conditionis humanae* eandem fere vim habet; nam verba *meditatio* et *meditari* proprie dicuntur de exercitatione et praeparatione ad ea, quae aliquando serio agenda sunt. V. Beier. ad Offic. I. 31, 114. p. 245. *Sic Plinius* Paneg. 13, 1. *meditatio campestris* de armorum tractatione. Pari modo apud Graecos *μελέτη* et *μελετᾶν* proprie de iis exercitationibus dicitur, quas rhetores, milites et alii instituunt; deinde de quavis exercitatione dicuntur. V. Fischer ad Xenoph. Cyrop. I. 2, 10. p. 15.

fruatur officio) Haec est lectio vulgata: quae vero et latinitati quam maxime videtur adversari, et sententiam denotat haud sane concinnam. Quis, quaeso, Romanorum usquam dixit: *philosophiae officio frui?* Deinde, quae est illa sententia: *Qui imbecillitatem generis humani cogitat, non maeret, sed et proprio philosophiae officio fruitur, et adversis casibus consolatione sanatur?* Videlicet *proprio philosophiae officio frui* est fructum capere ex proprio ph. officio. At enimvero, quid tandem sibi vult illud *proprio?* Annon dicendum erat *philosophiae officio* vere *frui?* His igitur adductus caussis non dubito, quin rescribendum sit *fungatur:* quam lectionem Manutius Lambinusque, sive libros manuscriptos sive coniecturam sequuti dedere, et post

consolatione sanetur: primum, quod posse accidere diu cogitaverit [4]; quae cogitatio una maxime molestias omnis extenuat et diluit: deinde, quod humana [5] ferenda intelligit: postremo, quod videt malum nullum esse, nisi culpam; culpam autem nullam esse, quum id, quod ab homine non potuerit praestari, evenerit. 35. Nam revocatio illa, quam affert [6], quum a contuendis nos malis avocat, nulla est. non est enim in nostra potestate, fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio vel oblivio: lacerant, vexant, stimulos admovent, ignis adhibent, respirare non sinunt. et tu oblivisci iubes;

4 V. Adn. 5 Cf. ad Att. XV, 20. *Sed humana ferenda.* Alii *humane.* Ern. c. D. e Vatic. *humana humane f.* 6 Ern. e coni. *affers — — avocas.*

eos Davisius et Ernestius recepere. Huc accedit auctoritas Codd. Balliol. Eliens. II. Guelf. et Oxf. in quibus haec eadem lectio comparet. Unde autem genuinae lectionis corruptela nata sit, facile perspicitur. Scilicet, quum haud ita longo verborum tractu antecedat vox *fungitur*, nescio quis delicatiori sensu eodem mox iterato vocabulo offensus *fungatur* in *fruatur* mutandum existimavit. Quodsi igitur *fungatur* ut unice veram lectionem sistimus, et latinae orationi et sententiae egregie consultum erit. Voluit autem Cicero dicere hoc: Qui imbecillitatem generis humani cogitat, non maeret, sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere; nam non solum considerandis rebus humanis id officium exsequitur, quod proprium est philosophiae, sed simul adversis casibus triplici consolatione sanatur.

adversis casibus) Eleganter quidem Bentleius scribendum suspicatur: *adversus casus triplici consolatione armetur* (cf. c. 15, 31. *arma contra casus et eventus*); at nihil movendum. Saepe enim ablativus substantivi, aut addito ei adiectivo aut non, ita ponitur, ut statum conditionemve, qua quid factum est, denotet. *Adversis casibus* igitur est: quum adversi casus accidunt. Ablativus tempus significat. Nos quidem talem ablativum absolutum reddere possumus per praepositionem *bei.* Supra I. 1, 1. graecis et litteris et doctoribus. Consule de hoc ablativi usu Bremium ad Corn. Nep. Themist. VIII, 2. p. 31. Held. ad Caesar. B. C. I, 85. p. 91. August. ad Eiusd. B. G. II, 9. p. 119.

primum quod cogitaverit) Ernesti cum Davisii Cod. scripsit *cogitavit*, quia sequitur *intelligit* et *videt.* At lectio haud sollicitanda erat. Nimirum *cogitaverit* non subiunctivus perfecti est, sed futurum exactum, quod huic loco aptissimum est. Sententia est enim: si quid accidet, id accidere posse diu cogitaverit.

una maxime) V. Adnotata in II. 26, 64.

non potuerit praestari) H. e. non potuerit impedire, quominus eveniret. *Praestare rem aliquam* is dicitur, qui fidem facit eam non eventuram, vel eius periculum in se recipit. Sic de Orat. I. 24, 113. Istam culpam, quam vereris, ego praestabo. Davisius comparat Fam. V, 17. Casum quem neque vitare quisquam nostrum nec praestare ullo pacto potest. Alia exempla larga manu suppeditat Schuetz. in Lexic. Ciceron. s. v.

35. *ignes adhibent*) Exquisitius dictum pro vulgari *faces admovere.*

et tu oblivisci iubes) *Et tamen tu, qui a natura datum auxilium inveterati* doloris (sc., ut supra

quod contra naturam est: qui [7] a natura datum auxilium extorqueas inveterati doloris? est enim tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam affert longinquitas et dies. Iubes me bona cogitare, oblivisci malorum. diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona sentires esse [8], quae essent homine dignissima.

XVII. 36. Pythagoras mihi si [1] diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid iaces? aut quid maeres? aut cur succumbis, cedisque fortunae? quae pervellere te forsitan potuerit et pungere, non potuit certe vires frangere. magna vis est in virtutibus? eas excita, si forte dormiunt. iam tibi aderit princeps Fortitudo; quae te animo tanto esse coget [2], ut omnia, quae possint homini evenire, contemnas et pro nihilo putes. aderit Temperantia, quae est eadem moderatio; (a me quidem paullo ante appellata frugalitas:) quae te turpiter et nequiter facere nihil patietur [3]. quid est autem nequius aut turpius effeminato viro? ne Iustitia quidem sinet te ista fa-

7 Sic cum Codd. Db. Lall. — Eliens. I. *quia* pro *qui;* in ceteris consentit cum lect. data. — Ern. c. vulg. *quod a natura datum est.* Alii *quia natura datum est a.* 8 Or. c. R. D. *esse sent.* 1 Sic Codd. multi, et aliq. Edd. — Ern. c. vulg. *sic.* Frustra. V. Adn. 2 Ern. e coni. *cogat.* 3 Sic c. O1x. et W. Or. — Ceteri *patiatur.*

c. 15, 31. legimus, Epicurus negabat *vetustate minui mala*) *extorqueas oblivisci iubes?* (*quod contra naturam est*). De vocula *et* supra exposuimus.

est enim) *Enim* rationem reddit verborum *auxilium a natura datum.*

longinquitas et dies) per ἓν διὰ δυοῖν pro: dies longinqua s. tempus longinquum, s. longinquitas temporis. V. supra ad I. 25, 62.

tarda illa quidem, sed tamen) V. Adnot. in I. 3, 6.

Cap. XVII. 36. *si diceret*) Monendum, ἀπόδοσιν nullam sequi; eam tamen latere §. 37. in verbis: *ad haec bona si me revocas* etc. Si oratio integra ac plena esset, ea hoc fere modo conformata esse debebat: *Pythagoras mihi si diceret, aut Socrates, aut Plato: Quid iaces? aut quid maeres? — — parerem et sequerer;* at subito abrupto orationis tenore suppressaque apodosi, Cicero, Epicurum appellans, novam exorditur protasin: *ad haec bona me si revocas.* Talis verborum complexio, in qua protasis destituta est apodosi, ita tamen, ut apodosis in alia constructione lateat, a Grammaticis dicitur ἀναναπόδοτον: cuius figurae exempla in iis Ciceronis scriptis, in quibus oratio quaedam negligentior regnat, nec omnia ad severas grammaticae leges revocata sunt, epistolas dico et libros philosophicos, non adeo sunt infrequentia. V. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 206. p. 705. Cf. infra ad IV. 6, 13. Nec raro hoc vitium deprehenditur in partitionibus, in quibus post prius membrum non sequitur quidem alterum membrum, sed in alia structura latet. V. Adnotata in IV. 35, 74.

cere, cui minimum esse videtur in hac caussa loci; quae tamen ita dicet, dupliciter esse te iniustum; quum et alienum appetas, qui mortalis natus conditionem postules immortalium, et graviter feras, te, quod utendum acceperis, reddidisse. 37. Prudentiae vero quid respondebis, docenti [4], virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic etiam [5] ad beate? quae si extrinsecus religata pendeat, et non et [6] oriatur a se, et rursus ad se revertatur, et omnia sua complexa, nihil quaerat aliunde: non intelligo, cur aut verbis tam vehementer ornanda, aut re tantopere expetenda videatur — ad haec bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut iubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. sed traducis cogitationes meas ad voluptates. quas? corporis, credo, aut quae propter corpus vel recordatione, vel spe cogitentur. numquid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? solent enim isti negare nos intelligere, quid dicat Epicurus.

38. Hoc dicit, et hoc ille acriculus, me audiente

4 Sic cum aliis. Edd. vett. D. e pluribus Codd. — Ern. c. aliis *dicenti*. 5 Sic b. Oxx. P. — Ern. c. vulg. *et*. 6 Sic Gr. D. ex El. III. Oliv. — Ern. c. vulg. omis. *et*.

te quod utendum acceperis reddidisse) H. e. te bona, quae tibi utenda concessa sunt tantum ad tempus, non in perpetuum, reddidisse. Locus similis supra I. 39, 93. *natura dedit* usuram *vitae*, *tanquam pecuniae*, *nulla praestituta die*.

37. *quo modo — sic etiam*) Observent tirones, in eiusmodi propositionibus correlativis: *quomodo*, s. *quemadmodum*, *ut*, *sicut* — *ita* s. *sic* rarissime apud Ciceronem in altero membro addi *etiam* s. *et;* ubi autem additum sit, ibi significare *adeo*. Itaque inter has duas sententias: *virtus sese contenta ut ad bene vivendum*, *sic ad beate* et *virtus c. e. ut ad bene vivendum, sic etiam ad beate* nonnihil intercedit discriminis. Priori enim sententia hoc dicitur: *virtus sese contenta est tam ad bene quam ad beate vivendum;* altera hoc: *v. s. c. e. ad bene vivendum*, *et vero etiam ad beate*. Recentiores, nulla habita ratione huius discriminis, alteri membro *etiam* s. *et* addere solent, nostri scilicet et graeci sermonis consuetudinem sequuti.

extrinsecus religata) ab externis rebus pendens. *Neide*.

oriatur a se) per se, sua vi. gr. ἀφ' ἑαυτοῦ. de Fin. II. 24, 78. ipsum *a se* oritur, et sua sponte nascitur: ubi v. Goerenz. p. 239.

ne in malis quidem) In malis scilicet non ea ducenda sunt, quae extrinsecus allata nobis aegritudinem parant, sed ea, quae inhonesta et turpia sunt.

credo) ironice. V. Adnotata in I. 22, 52.

solent enim isti negare etc.) Eadem res notatur a Cicerone in Fin. II. 4, 12.

38. *ille acriculus*) Per contemtum et ironiam. Sententia est: Hoc

Athenis [7], senex Zeno, istorum acutissimus, contendere, et magna voce dicere solebat: eum esse beatum, qui praesentibus voluptatibus frueretur, confideretque se fruiturum aut in omni, aut in magna parte vitae, dolore non interveniente: aut si interveniret, si summus foret, futurum brevem; sin [8] productior, plus habiturum iucundi, quam mali: haec cogitantem fore beatum, praesertim si et ante perceptis bonis contentus esset, nec mortem, nec deos extimesceret. Habes formam Epicuri vitae beatae, verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari.

XVIII. 39. Quid ergo? huiusne vitae propositio et cogitatio aut Thyesten levare poterit, aut Aeetam, de quo paullo ante dixi, aut Telamonem, pulsum patria, exsulantem atque egentem? in quo haec admiratio fiebat:

Hicine est ille Telamo [9], modo quem gloria ad coelum extulit?
Quem adspectabant? cuius ob os Graii ora obvertebant sua?

40. Quodsi cui, ut ait idem, *simul animus cum re concidit*, a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. quam enim isti bo-

7 Ern. c. vulg. interpunxit ante *Athenis*. 8 Sic D. e plurib. Codd. — Ern. c. vulg. *si*. 9 Sic D. — Ern. c. vulg. *Hiccine est Telamo ille*.

dicit Zeno, Epicureus, homo non acutissimi ingenii, at istorum (Epicureorum, qui tum Athenis vivebant,) acutissimus. Neide explicat *acriculus* per: qui facile irascitur: quae significatio ab hoc loco abhorrere videtur. — De Zenone Epicureo v. quos locos excitavi in libro d. de Ciceron. phil. p. 39. ad not. 7). — Verbum autem *dicendi* apud Ciceronem semper fere, quum sermo fit de philosophis, pro *docere* ponitur. Cf. infra IV. 7, 15. *Docere* raro legitur, ut Academ. I. 10, 36. quae autem secundum naturam essent, ea sumenda — *docebat:* ubi v. Goerenz. p. 57.

nihil ut) V. Adnotata in II. 4, 12.

Cap. XVIII. 39. *Quid ergo?*) *Τί οὖν;* supple: *videtur? δοκεῖ;* *Qua cum admiratione e superioribus aliquid colligendi formula veteres* usi sunt, quum ex iis, quae non satis credibilia videntur, ea, quae parum consentanea sunt, eliciuntur, explicante Beiero ad Offic. III. 20, 81. p. 336. sq.

in quo) de cuius immutata conditione quidam mirabundus dicebat. *Neide*.

Hicine) Sunt tetrametri trochaici catalectici, ex Ennii fabula, quae inscripta erat *Telamo*, petiti.

40. *animus cum re concidit*) H. e. animus et res. Similiter Ovid. Pont. IV. 12, 47.

Crede mihi: miseros prudentia prima relinquit,
Et sensus *cum re consiliumque* fugit.

Terent. Eun. II. 2, 10. Simul *consilium cum re* amisti? ubi v. Ruhnk.

antiquis) V. c. 17, 36. princ.

norum copiam dicunt? fac sane esse summum bonum non dolere; quamquam id non vocatur voluptas; sed non necesse est nunc omnia: idne est, quo traducti luctum levemus? sit sane summum malum dolere: in eo igitur qui non est, si malo careat, continuone fruitur summo bono? 41. Quid tergiversamur, Epicure? nec fatemur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, quum os perfricuisti, soles dicere?

Sunt haec tua verba, necne? in eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam, (fungar enim iam interpretis munere, ne quis me putet fingere;) dicis haec: „Nec equidem habeo, quod intelligam bonum illud, detrahens eas voluptates, quae sapore percipiuntur; detrahens eas, quae auditu et cantibus; detrahens eas etiam, quae ex formis percipiuntur oculis, suavis motiones, sive quae aliae voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu. nec vero ita dici potest, mentis laetitiam solam esse in bonis. laetantem enim mentem ita novi, spe eorum omnium, quae supra dixi, fore ut natura iis potiens dolore careat.“ 42. Atque haec quidem his verbis; quivis ut intelligat, quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paullo infra, „Saepe quaesivi, inquit, ex iis, qui appellabantur sapientes, quid haberent, quod

si malo careat) H. e. si malo vacet; at v. Adnotata in I. 36, 88. Sic mox §. 41. *dolore carere.*

41. *Quid tergiversamur*) H. e. Quid dubitamus fateri, nos intelligere voluptatem nullam aliam, nisi quam sensibus percipimus: quam tu idem, omni abiecto pudore, soles dicere? *Tergiversari* est effugia quaerere (*στροφὰς στρέφεσθαι*). Gesner. in Thes. Lat. metaphoram ductam putat ab iis, qui terga vertentes adhuc tamen pugnant, nec se victos fateri volunt. Beier. ad Offic. III. 33, 118. p. 410. eam repetendam potius censet ab iis, „qui *subinde terga dant ante tubam, memores, galeatum sero duelli poenitere:* ergo qui cunctanter accedunt ad certamen, neque audent se palam fateri adversarios, idque evitare cupiunt.“

in eo quidem libro) *Περὶ τέλους*, h. e. de finibus bonorum et malorum. Laert. X. §. 6. *Οὐ γὰρ ἔγωγε ἔχω τί νοήσω τἀγαθὸν, ἀφαιρῶν μὲν τὰς διὰ χυλῶν ἡδονὰς, ἀφαιρῶν δὲ τὰς δι' ἀφροδισίων καὶ τὰς δι' ἀκροαμάτων καὶ τὰς διὰ μορφῆς.* Eandem sententiam iisdem fere verbis retulit Athenaeus VII. p. 208. 278. XII. p. 546. Cf. Tullium de Fin. II. 3, 7.

quae ex formis etc.) Athenaeus VII. p. 208. *τὰς διὰ μορφῆς κατ' ὄψιν ἡδείας κινήσεις.*

ita novi) Novi mentem ita laetantem esse, ut speret, futurum esse, ut natura iis omnibus quae supra dixi potiens dolore careat.

42. *quivis ut intelligat*) V. Adnotata in II. 4, 12.

in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanis fundere, nihil ab iis [1] potui cognoscere: qui si virtutes ebullire nolent [2] et sapientias, nihil aliud dicent, nisi eam viam [3], qua efficiantur eae [4] voluptates, quas supra dixi.“ Quae sequuntur, in eadem sententia sunt: totusque liber, qui est de summo bono, refertus et verbis et sententiis talibus.

43. Ad hanccine igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves aegritudinem? et si quem tuorum afflictum maerore videris, huic acipenserem potius quam aliquem Socraticum libellum dabis? hydrauli hortabere ut audiat voces potius quam Platonis? expones, quae spectet, florida et varia? fasciculum ad naris admovebis? incendes odores? [et] [5] sertis redimiri iubebis et rosa? si vero aliquid etiam — tum plane luctum omnem absterseris.

1 Ern. c. vulg. *his*. Male. 2 Sic coni. D. pro vulg. *volent*. 3 L. et D. e Nonio *vim*. Male. 4 Aliae Edd. *hae*: quae duo pron. rarius permutata reperiuntur in Codd. V. Adn. in I. 3, 5. 5 *et* uncis inclusit W. et cum eo Or. Recte. Unde addi potuerit, facile intelligitur.

nisi si) *Nisi* simpliciter est nostrum: *wenn nicht*, *nisi si*: *außer wenn*. Cf. exempla, quae adducta sunt a Ruhnken. in Dictat. ad Terent. Andr. I. 5, 14. Grotef. *Lat. Gramm.* §. 259. 4. p. 414. Ramshorn §. 190. 6. p. 593.

virtutes ebullire) Sententia: si ii, qui sapientes se esse profitentur, vocabula *virtutes* et *sapientias* fastuose et cum ostentatione disputationibus suis iactare et prae se ferre nolent, nihil aliud in bonis ducendum esse dicent, nisi eam viam cett. Sic de Finib. V. 27, 80. Dixerit hoc idem Epicurus, ,Semper beatum esse sapientem: — quod quidem solet *ebullire* nonnunquam. Bentleius comparat graecum παφλάζειν. — Ceterum cum salsa quadam ironia Epicurus *sapientias* (σοφίας) numero plurali dixit.

43. *acipenserem*) Hic piscis apud antiquos Romanos, non item posteriores, in lautioribus et delicatioribus epulis habebatur. V. Heindorf. ad Horat. Sat. II. 2, 47. p. 263.

hydrauli) *Hydraulus* s. hydraulicum organon (Wasserorgel) fuit instrumentum musicum, simile ei, quod nos *Orgel* vocamus, nisi quod in hoc follibus inflatur spiritus tibiis, in illo autem aquae tormento spiritus s. ventus tibias intrare cogebatur. Ernesti in Clav. Cicer. et Schuetz. in Ind. Lat. s. v.

odores) H. e. *suffimenta* per metonymiam, qua pro caussa effectus vel vicissim effectus pro caussa ponitur. Sic infra V. 21, 62. Cf. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 203. p. 653.

sertis et rosa) H. e. sertis rosaceis per ἓν διὰ δυοῖν. Sed observandum, hac figura veteres non nisi tum usos esse, quum adiectivum magnam vim habet, veluti h. l. *sertis iisque rosaceis*, quae scilicet suavissimum odorem spargant. Sic Curtius IV. 4, 5. *coronis floribusque.* V. Adnot. in I. 25, 62.

si vero aliquid etiam) Est honesta aposiopesis, qua reticentur ἀφροδίσια, quod recte monuerunt Interpretes. Terent. Andr. II. 1, 25. *Numquidnam amplius tibi cum illa fuit?* ubi v. Ruhnken. — *Aliquid*

XIX. 44. Haec Epicuro confitenda sunt; aut ea, quae modo expressa ad verbum dixi, tollenda de libro; vel totus liber potius abiiciundus: est enim confertus voluptatibus. Quaerendum igitur, quemadmodum aegritudine privemus eum, qui ita dicat:

— Pol, mihi fortuna magis nunc defit, quam genus.
Namque regnum suppetebat mi: ut scias, quanto e loco,
Quantis opibus, quibu' de rebu' lapsa fortuna occidat[6].

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat? aut aliquid eiusmodi?

Ecce tibi ex altera parte ab eodem poeta:

Ex opibus summis opis egens, Hector, tuae.

Huic subvenire debemus: quaerit enim auxilium:

Quid petam praesidi, aut exsequar? quove nunc
Auxilio exili aut fugae freta sim?
Arce et urbe orba sum. quo accidam[7]? quo applicem?
Cui nec arae patriae domi stant; fractae et disiectae iacent:
Fana flamma deflagrata: tosti alti stant parietes,
Deformati, atque abiete crispa . . .

Scitis, quae sequantur; et illud in primis:

O pater, o patria, o Priami domus!
(Septum altisono cardine templum!)

6 Sic vulgo. — Ern. c. aliis *accidat.* 7 V. Adn.

pro aliud quid. V. Ruhnken. in Dictat. ad Terent. Heaut. I. 1, 17. Sic mox c. 19, 44. *aut aliquid eiusmodi?* IV. 24, 53. aut oratori quaerat *aliquid.*

Cap. XIX. 44. *expressa ad verbum*) V. supra ad c. 4, 7.

eum, qui ita dicat) Rursus Telamonis verba e tragoedia, quibus exilium suum deplorat, in quod ob fratrem Phocum a se interfectum pulsus fuerat. Cf. §. 39. *Neide.*

Pol) Sunt rursus tetrametri trochaici catalectici. — *Defit* antique pro deficit.

ex opibus) Est senarius iambicus.

Huic) Scil. Andromachae, quae haec verba profert apud Ennium. Versus autem qui sequuntur tres priores, sunt cretici tetrametri: quos ad numeros suos revocavit Bentleii acumen. Vulgo, nec aliter in ed. Ernest., sic exhibebantur:

Quid petam praesidi aut exsequar?
quove nunc auxilio aut fuga
Freta sim? arce et urbe orba sum:
quo accedam? *quo applicem?*

Posteriores autem versus sunt rursus tetrametri trochaici catalectici. Vox *exili*, quae in lectione vulgata omittitur, comparet in Cod. Reg. et Bern., et compluribus Edd. vett. — *fugae* legitur in Ball. et O1x. Pro *patriae*, quod metro repugnat, cum Bentleio scribendum est *patris.*

quo accidam) Sic Wolfius cum Davisio scripsit pro vulgato *accedam.* Sententia: ad cuius genua supplex accidam.

abiete crispa) Quales trabes abiegnae esse solent, cum sunt adustae, non plane combustae, uti Ernestius interpretatur. Forcellini Thes. Lat. s. v. explicat: *igne corrugata.*

O pater) Sunt anapaestici dimetri. V. supra I. 35, 85. Ceterum pater intelligendus est Eetion, rex

Vidi ego te, adstante ope barbarica,
Tectis caelatis, laqueatis,
Auro, ebore instructam regifice.

45. O poetam egregium! quamquam ab his cantoribus Euphorionis contemnitur. sentit, omnia repentina et nec opinata esse graviora. exaggeratis igitur regis opibus, quae videbantur sempiternae fore, quid adiungit?

Haec omnia vidi inflammari,
Priamo vi vitam evitari,
Iovis aram sanguine turpari.

46. Praeclarum carmen: est enim et rebus, et verbis, et modis lugubre. Eripiamus huic aegritudinem. quo modo? collocemus in culcita plumea; psaltriam adducamus; demus hedychrum; intendamus scutellam dulciculae potionis[8]; aliquid videamus et cibi. Haec tandem bona sunt, quibus aegritudines gravissimae detrahantur? tu enim paullo ante ne intelligere te quidem alia ulla dicebas. revocari igitur oportere a maerore ad cogitationem bonorum, conveniret mihi cum Epicuro; si, quid esset bonum, conveniret.

8 V. Adn.

Thebae, in Asia minori sitae, cuius urbs ab Achille diruta est.

45. *ab his cantoribus Euphorionis*) *Euphorion* erat poeta, de cuius pretio iudicium valde ambiguum est. Cicero eum et hoc loco, et de Divin. II, 64., ubi eum poetam nimis obscurum vocat, carpere videtur. E Luciani quoque loco (πῶς δεῖ ἱστορ. συγγράφειν. Tom. IV. p. 215. ed. Bip.) colligi potest, eum ad poetas peioris notae pertinuisse. Quinctil. contra (X. 1, 56.) eius partes tueri videtur, auctoritate Virgilii nisus, *qui, nisi eum probasset, nunquam conditorum Chalcidico versu carminum fecisset in Bucolicis* (Ecl. 10, 50.) *mentionem.* — Cupide legebantur et ipse, et ei similes ab iis, quorum sensus pulchri depravatior esset, omnesque poetas severiores ac nervosiores, ut Ennium, negligerent. Hos poetas et lectores vocat Cicero *cantores Euphorionis. Neide.* Davisius adire iubet Is. Casaubonum ad Sueton. Tib. c. 70. et Salmas. Exerc. Plin. p. 856.

Haec omnia) V. supra I. 35, 85.

et verbis et modis lugubre) Quia et verba gravitatem quandam, quae apta est luctui, prae se ferunt, et numeri anapaestici accommodatissimi sunt ad exprimendam summi doloris acerbitatem. *Modi* in musicis et in cantu significat varietatem sonorum, quae *melodia* appellatur, ut ait Schuetz. in Lex. Cicer. s. v.

psaltriam — potionis) Sic hunc locum ex Edit. vet. Bouherii scripsit Wolfius. Firmatur haec lectio auctoritate Cod. Bern. Vulgata, a qua etiam Ernesti stat, exhibet: *ps. adducamus: hedrychum incendamus: demus s. d. p.* in qua lectione Orellius putat *demus* vel e geminatione, vel ex interpolatione fluxisse. Cod. Reg. locum sic exhibet: *adducamus, hedrychum incendamus, scutellam:* quam lectionem recepit Orellius, nisi quod pro *incend.* praetulit *intendamus*, ut uterque

XX. Dicet aliquis: Quid? ergo tu[9] Epicurum existimas ista voluisse, aut libidinosas eius fuisse sententias? — Ego vero minime. video enim ab eo dici multa severe, multa praeclare. itaque, ut saepe dixi, de acumine agitur eius, non de moribus. quamvis spernat voluptates eas, quas modo laudavit; ego tamen meminero, quod videatur ei summum bonum. non enim verbo solum posuit voluptatem, sed explanavit quid diceret. „Saporem, inquit, et corporum complexum, et ludos atque cantus, et formas eas, quibus oculi iucunde moveantur." Num fingo? num mentior? cupio refelli. quid enim laboro, nisi ut veritas in omni quaestione explicetur?

47. At idem ait, non crescere voluptatem dolore detracto; summamque voluptatem, nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata: unum, quod secum ipse pugnat. modo enim, ne suspicari quidem se quidquam bonum, nisi sensus quasi titillarentur voluptate: nunc autem, summam voluptatem esse, dolore carere. potestne magis secum ipse pugnare? alterum peccatum, quod, quum in natura tria sint, unum, gaudere; alterum, dolere; tertium, nec gaudere, nec dolere; hic primum et tertium putat idem esse, nec distinguit a non dolendo voluptatem. tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, quum virtus maxime expetatur, eiusque adipiscendae caussa philosophia quaesita sit, ille a virtute summum bonum separavit.

48. At laudat, et saepe, virtutem. — Et quidem

9 Sic distinx. W. prob. Goer. ad Fin. II. 3, 7. p. 120. Or. c. vulg. *Quid ergo? tu* cett.

accus. *hed.* et *scut.* penderet a voce *intendamus.*

Cap. XX. 47. *quasi titillarentur*) Bentleius ob latinitatem legendum putat *titillentur*: quod recepit Davisius. Immo vero latinitas efflagitat imperfectum; nam ad vocem *modo* supplendum est *dicebat.* Cf. §. 41. 42. 46. De voce *titillandi* cf. Cat. Mai. XIV, 4. Fin. I. 11, 39. est Epicuri γαργαλίζω, γαργαλισμός. *Quasi* mitigat insolentiorem usum verbi *titillandi.* Cf. Beier ad Offic. II. 18, 63. p. 124.

unum gaudere) Si enim *gaudere* sit $= + a$; *dolere* erit $= - a$; itaque *nec gaudere nec dolere* erit $= o$; in hoc ergo peccabat Epicurus, quod ei erat $+ a = o$: quod contradictorium est. *Neide.*

cum quibusdam) philosophis.

48. *et saepe*) *Et* saepe ponitur pro *et quidem.* V. Beier ad Offic. II, 16. p. 111. Sic Tacit. Agric. IV. veteri et illustri colonia.

C. Gracchus, quum largitiones maximas fecisset, et effudisset aerarium, verbis tamen defendebat aerarium. Quid verba audiam, quum facta videam? Piso ille Frugi semper contra legem frumentariam dixerat. is, lege lata, consularis ad frumentum accipiendum venerat. animadvertit Gracchus in concione Pisonem stantem: quaerit audiente populo Romano, qui sibi constet, quum ea lege frumentum petat, quam dissuaserit. Nolim, inquit, mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat: sed, si facias, partem petam. Parumne declaravit vir gravis et sapiens, lege Sempronia patrimonium publicum dissipari? Lege orationes Gracchi: patronum aerari esse dices. 49. Negat Epicurus iucunde posse vivi, nisi cum virtute vivatur: negat ullam in sapientem vim esse fortunae: tenuem victum antefert copioso: negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. — Non istam dicit voluptatem. — Dicat quamlibet: nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intelligimus: ne dolorem quidem? nego igitur eius esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis.

XXI. 50. Et queruntur quidem[1] Epicurei, viri

1 Sic plures Codd. Ed. vet. Bouh. SEL. D. in Ed. pr. — Ern. c. vulg. *quidam*. Male.

Et quidem) *Et quidem* in respondendo ponuntur, et hoc quidem loco cum irrisione quadam, ut haec insit sententia: *et pulchre quidem mones, etiam C. Gracchus.* Comparari possunt formulae illae tritae: *et recte*, *et recte quidem*, *et sane*, *et nimirum*, *et mehercule* cett. quibus in dialogis saepe alterius verba excipiuntur. Cf. Goerenz. ad Legg. I. 13, 36. p. 55. ad Academ. I. 12, 43. p. 67.

C. Gracchus) Quemadmodum C. Gracchus orationibus aerarii patronum egit, largitionibus autem maximis id effudit, ut verba illius cum factis pugnarent: ita Epicurus, quum in voluptate summum bonum ponit, quamvis saepe virtutem laudet, tamen a virtute summum bonum separat, sibique contradicit. De re cf. Beier. ad Offic. II. 21, 72. p. 140.

mea bona) Scil. patrimonium publicum, cuius quisque civis particeps esset.

49. *nempe*) H. e. certe, gr. δήπου, doch wohl. Inest irrisio quaedam. V. Adnot. in I. 21, 48.

Age, si) Fac, nos non intelligere, quid Epicurus per vocem *voluptatis* intelligi velit (quod saepe adversariis obiiciebat), nonne vis ac potestas vocis *doloris* liquet? Quum ergo dicat, summum malum esse dolorem, inde concludere licet, ei summum bonum videri voluptatem et non virtutem. *Neide.*

Cap. XXI. 50. *Et queruntur quidem*) Queruntur Epicurei, inquit, me studiose (leidenschaftlich) contra

optimi, (nam nullum genus est minus malitiosum,) me studiose dicere contra Epicurum. Ita, credo, de honore aut de dignitate contendimus. mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore: mihi in virtute, illi in voluptate. et illi pugnant; et quidem vicinorum fidem implorant: multi autem sunt, qui statim convolent. ego sum is, qui dicam me non laborare, actum habiturum quod egerint. 51. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio umquam fuit. hi nimis iracunde agunt, praesertim quum ab iis non sane animosa defendatur sententia; pro qua non in Senatu, non in concione, non apud exercitum, neque ad [2] censores dicere audeant. sed cum istis alias; et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam, verum dicentibus facile cedam. tantum admonebo: si maxime

2 Sic Ed. vet. Bouh. SV. D. e plur. Codd. — Ern. c. vulg. *apud.* V. Adn.

Epicurum dicere. Si certamen esset de honore aliquo in civitate capessendo, suspicio foret, me iracundius in hoc certamine agere; in hac vero nostra disputatione omnes animi motus silere debebunt; agitur enim de summo bono ac virtute. Epicurei contra, quasi iniustissime cum iis agatur, opem vicinorum implorant, nec pauci inveniuntur qui iniuria eos a me affectos esse putent. Ego ipsis concedam, meque victum fatear, si rationibus me convincent. *Neide.* Tota haec oratio plena est salsae irrisionis. Modo attendas ad haec: *viri optimi.* Sic saepe apud poetas comicos dicitur *bonus*, ut Terent. Andr. III. 5, 10. ehodum, *bone vir*, quid agis? Ibid. V. 2, 5. Porro *minus malitiosum; malitiosus* saepe idem fere significat quod *callidus, vafer.* cum quibus vocibus subinde coniunctum legitur. V. locos excitatos in Schuetz. Lex. Ciceron. s. v. Deinde de *credo* v. Adnotata in I. 22, 52.

et illi pugnant) Epicurei acriter studioseque quam susceperunt sententiam defendunt: ego contra, nulli certae consecratus disciplinae, si rationibus convictus fuero, facile cedam sententiae illorum.

me non laborare) Sententia est haec: me non anxie persistere et perseverare in sententia mea, et facile rata habiturum esse Epicureorum decreta, si ea vera sunt. *Laborare* est anxie studioseque defendere sententiam, eique serviliter addictum esse. *Actum habiturum quod egerint* est ratum habiturum, probaturum, quod dixerint. Alias hanc loquendi rationem legere me non memini.

51. *Quid enim?*) Non enim agitur nunc de reipublicae caussa: in qua acri concertationi sententiaeque propugnationi facilius locus dari possit; quamquam in gravissima de bello punico caussa, quum aliud M. Catoni, aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio unquam fuit.

non animosa sententia) non sane virilis et mascula.

ad censores) H. e. apud censores. V. Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. IV. 3, 13. Herzog ad Caes. B. G. III, 9. p. 167.

nullum ut) V. Adnotata in II. 4, 12.

verum sit, ad corpus omnia referre sapientem, sive, ut honestius dicam, nihil facere nisi quod expediat, sive omnia referre ad utilitatem suam; quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant; gloriose loqui desinant.

XXII. 52. Cyrenaicorum restat sententia: qui tum aegritudinem censent exsistere, si nec opinato quid evenerit. est id quidem magnum, ut supra dixi: etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire [3] vehementius: sed non sunt in hoc omnia. quamquam hostium repens adventus magis aliquanto conturbat quam exspectatus; et maris subita tempestas quam ante provisa terret navigantis vehementius: et eiusmodi sunt pleraque. sed quum diligenter nec opinatorum naturam consideres, nihil aliud reperias, nisi omnia videri subita maiora; et quidem ob duas caussas: primum, quod, quanta sint quae accidunt, considerandi spatium non datur: deinde, quum videtur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa contractum malum aegritudinem acriorem facit.

53. Quod ita esse dies declarat: quae procedens ita mitigat, ut iisdem malis manentibus non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Karthaginienses multi Romae servierunt; Macedones, rege Perse capto. vidi etiam in Peloponneso, quum essem adolescens, quosdam Corinthios. hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare, *Haec omnia vidi* . . . sed iam decantaverant fortasse. eo enim erant voltu, oratione,

3 Sic coni. Rivius. Egregie! Vulgo *fieri.*

in sinu gaudeant) H. e. secum, privatim.

Cap. XXII. 52. *non sunt in hoc omnia*) Recte Wolfius post hanc dicendi formulam, quae semper in sententiae clausula ponitur, posuit punctum loco coli. V. Goerenz. ad Legg. II. 10, 24. p. 138.

quamquam — sed) V. Adnotata in I. 37, 90.

aliquanto magis) V. Adnot. in II. 27, 66.

quum consideres) Legendum videtur *consideras.* At recte sese haberet *si consideres.*

quum essem adolescens) nam Corinthus a. U. 608. a Mummio deleta a Iul. Caesare instaurata est. Cicero natus a. U. 647. *Neide.* Ergo Ciceroni Corinthios quosdam captivos in senili aetate constitutos videre licuit.

decantaverant) H. e. cantare, s. deplorare iam desierant.

vultu, oratione etc.) Sic de Offic. I. 29, 102. *quorum omnium*

omni reliquo motu et statu, ut eos Argivos aut Sicyonios diceres: magisque me moverant Corinthi subito adspectae parietinae, quam ipsos Corinthios; quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat.

54. Legimus librum Clitomachi, quem ille eversa Karthagine misit consolandi caussa ad captivos civis suos: in eo est disputatio scripta Carneadis, quam se ait in commentarium retulisse. quum ita positum esset, videri fore in aegritudine sapientem, patria capta: quae Carneades contra dixerit, scripta sunt. Tanta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, quanta in inveterata ne desideratur quidem: nec, si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, volneribus mederetur, sed cicatricibus. sensim enim et pedetentim progrediens extenuatur dolor: non quod [4] ipsa res immutari soleat aut possit; sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quae sint visa maiora.

XXIII. 55. Quid ergo opus est, dicet aliquis, ratione [5] aut omnino consolatione illa [6], qua solemus uti, quum levare dolorem maerentium volumus? hoc enim fere tum habemus in promptu, nihil oportere inopinatum videri. Aut qui [7] tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit, necesse esse homini tale aliquid accidere? haec enim oratio de ipsa summa mali nihil detrahit: tantum modo [8] affert, nihil evenisse, quod non

4 Sic W. e duob. Codd. Leid. et sic Oxx. — Or. c. Ern. retin. vulg. *non quo.* 5 Ern. c. Da. *oratione.* 6 Sic W. c. L. e Codd. aliq. Lall. — Ern. c. vulg. *ulla.* 7 Sic multi et Codd. et Edd. vett. — Ern. c. aliis *Atqui.* 8 Ern. c. vulg. *tantummodo.*

vultus, voces, motus, statusque mutantur: hinc non opus est, h. l. cum Manutio et Lambino pro *oratione* legere *ornatu.* De re ipsa v. Beier. ad Offic. l. c. p. 223.

Argivos aut Sicyonios) quibus nihil calamitatis accidisset. *Neide.*

54. *non quod*) Sic edidit Wolfius. V. Adnot. in II. 26, 64.

debuerat) Sic semper dicitur ex linguae latinae ratione, non *debuisset.* V. Adnot. in I. 49, 116.

Cap. XXIII. 55. *Quid ergo opus est — non quia repentina*) Si tempus, obiiciet aliquis, omnem aegritudinem levat, quid opus est consolari aliquem his verbis: *Nihil tibi inopinatum videatur?* Nonne idem effecturum fuisset tempus? Hoc verum quidem, sed usu rerum edocemur, hanc consolationem valere plurimum. Feriunt enim quidem inopinata forsan gravius, sed aegritudo omnis existit non inde, quia inopinata sunt, sed quia recentia. Utilis erit igitur consolatio, si quidem dolor est recens. Neide.

opinandum fuisset. neque tamen genus id orationis in consolando non valet: sed id haud sciam, an plurimum. ergo ista nec opinata non habent tantam vim, ut aegritudo ex his[9] omnis oriatur: feriunt enim fortasse gravius; non id efficiunt, ut ea, quae accidant, maiora videantur. quia recentia sunt, maiora videntur[1], non quia repentina.

56. Duplex est igitur ratio veri reperiendi, non in iis solum, quae mala, sed in iis etiam, quae bona videntur. nam aut ipsius[2] rei natura qualis et quanta sit, quaerimus: ut de paupertate nonnumquam; cuius onus disputando levamus, docentes quam parva et quam pauca sint, quae natura desideret: aut a disputandi subtilitate orationem ad exempla traducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes; hic Caecilianum illud,

Saepe est etiam sub palliolo sordido sapientia.

Quum enim paupertatis una eademque sit vis; quidnam dici potest, quam ob rem C. Fabricio tolerabilis ea fuerit, alii negent se ferre posse? 57. Huic igitur alteri generi similis est ea ratio consolandi, quae docet humana esse, quae acciderint. non enim solum id continet ea disputatio, ut cognitionem afferat generis humani; sed significat, tolerabilia esse, quae et tulerint et ferant ceteri.

XXIV. De paupertate agitur: multi patientes pauperes commemorantur. de contemnendo honore: multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id ipsum beatiores; eorumque, qui privatum otium negotiis publicis antetulerunt, nominatim vita laudatur; nec siletur

9 Legendum c. SE. *iis.* 1 Sic nonnulli Codd. ABSEC. Ern. cum aliis omis. haec: *maiora videntur.* 2 Sic Codd. aliq. PVD. Lall. — Ern. c. vulg. *aut de ipsius.*

haud sciam an plurimum) Urbane pro: *id genus orationis* haud dubie *valet plurimum.* V. Adnotata in III. 8, 16. Ceterum in hac formula subiunctivus ponitur, res dubitantius etiam effertur.

56. *Saepe est*) Est tetrameter trochaicus catalecticus.

57. *Huic alteri generi*) Sc. per exempla docendi. Nam fere idem est dicere: hic vel ille homo infelix est, aut: omnibus hominibus malum accidere potest, ergo et tibi. *Neide.*

cognitionem generis humani) Genus humanum miseriis et calamitatibus obnoxium esse.

CAP. XXIV. *De paupertate agitur*) Si de p. agitur. V. Adnot. in II. 12, 28.

illud potentissimi regis anapaestum, qui laudat senem, et fortunatum esse dicit, quod inglorius sit atque ignobilis ad supremum diem perventurus. 58. Similiter, commemorandis exemplis, orbitates quoque liberorum praedicantur, eorumque, qui gravius ferunt, luctus aliorum exemplis leniuntur: sic perpessio ceterorum facit, ut ea, quae acciderint, multo minora, quam quanta sint existimata, videantur. ita fit sensim cogitantibus, ut, quantum sit ementita opinio, appareat.

Atque hoc idem et Telamo ille declarat,

Ego quum genui, [tum moriturum scivi:][3]

et Theseus,

Futuras mecum commentabar miserias:

et Anaxagoras, *Sciebam me genuisse mortalem.* Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis, intelligebant, eas nequaquam pro opinione volgi esse extimescendas. et mihi quidem videtur idem fere accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus medetur dies; nisi quod ratio quaedam[4] sanat illos, hos ipsa natura, intellecto eo, quod rem continet, illud malum[5], quod opinatum sit esse maximum[6], nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere. 59. hoc igitur efficitur, ut ex illo nec opinato plaga maior sit; non ut illi putant, ut, quum duobus pares casus evenerint, is modo aegritudine afficiatur, cui ille nec opinato casus evenerit. itaque dicuntur nonnulli in maerore, quum de hac communi hominum conditione audivissent, ea lege esse nos natos,

3 Vulgo et ap. Ern. absunt verba: *tum moriturum scivi.* Cod. Reg. duo Leidd. et nonnullae Edd. vett. ea exhibent. Male. 4 Ern. *quidem,* de Bentl. coni. 5 Sic Bentl. locum constit. e Pal. quint. et Balliol. in quibus: *quod rem continet malum,* et e Vatic. R. Pithoean. in quibus: *quod rem continet illud malum.* — Ern. c. vulg. *quod remedium illud continet, malum.* Or. e Palat. quinto et Oxonn. aliq. *quod rem continet, malum.* 6 Ern. de D. susp. *quod opinati sint e. m.*

regis anapaestum) Agamemnonis apud Euripid. Iphig. in Aul. v. 15.

Ζηλῶ σε, γέρον,
Ζηλῶ δ' ἀνδρῶν ὃς ἀκίνδυνον
Βίον ἐξεπέρασ' ἀγνὼς, ἀκλεής.

58. *Futuras*) Est trimeter iambicus.

quod rem continet) in quo cardo totius rei vertitur. Sic infra IV. 10, 23. qua oratione praetermissa minime necessaria, ea, *quae rem continent*, pertractemus.

59. *illi*) Cyrenaici.

ut nemo in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam tulisse.

XXV. Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat, laudantem Euripideum carmen illud,

Mortalis nemo est, quem non attingit[7] dolor,
Morbusque. multis[8] sunt humandi liberi,
Rursum creandi; morsque est finita omnibus,
Quae generi humano angorem nequidquam afferunt.
Reddenda terrae est[9] terra: tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. sic iubet Necessitas.

60. Negabat genus hoc orationis quidquam omnino ad levandam aegritudinem pertinere. id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus. nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malivolos consolandos esse accommodatam.

Mihi vero longe videtur secus. nam et necessitas ferendae conditionis humanae, quasi cum deo pugnare prohibet[1], admonetque esse hominem; quae cogitatio magnopere luctum levat: et enumeratio exemplorum non, ut animum malivolorum oblectet, affertur, sed ut ille, qui maeret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos moderate et tranquille tulisse. 61. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt nec cohaerere possunt propter magnitudinem aegritudinis. ex quo ipsam aegritudi-

7 Sic R. b. Gebh. D. Lall. — Ern. c. vulg. *attingat.* 8 Sic L. Bentl. e coni. — Ern. c. vulg. *multi.* 9 Sic cum Codd. SED. — Ern. c. vulg. *est terrae.* 1 Sic c. Codd. aliq. ELD. Ern. — Vulgo *cohibet*: „quod defendi potest: „coercet impetum cum deo pugnandi.“ Singularis tamen esset constr. c. inf., cuius exemplum unum affert Forcell. ex Hirt. B. Afr. c. 23.“ Or.

Cap. XXV. *nostrum Antiochum*) Cf. nos in libro d. de Cicer. philos. p. 159.

Euripideum carmen) Ex Euripidis fabula deperdita, quae inscripta erat *Hypsipyla* (p. 449. ed. Beckii). Verba graeca haec sunt:

Ἔφυ μὲν οὐδεὶς, ὅστις οὐ πονεῖ βροτῶν
Θάπτει τε τέκνα, χἄτερ' αὖ σπείρει νέα
Αὐτός τε θνήσκει· καὶ τάδ' ἄχθονται βροτοὶ
Εἰς γῆν φέροντες γῆν· ἀναγκαίως δ' ἔχει
Βίον θερίζειν, ὥστε κάρπιμον στάχυν.

61. *cohaerere*) consistere. Metaphora in hoc loco petita videtur ab aedificiis: quae, compage soluta, ne *ruant fulcienda* sunt. Sic Har. Resp. 27. si undique *fulciamus, cohaerebunt.* Infra V. 28, 80. virtutes sine beata vita *cohaerere* non possunt, nec sine virtute vita beata.

nem λύπην Chrysippus, quasi [λύσιν, id est [2]] solutionem totius hominis, appellatam putat. quae tota poterit evelli, explicata, ut principio dixi, caussa aegritudinis. est enim nulla alia, nisi opinio et iudicium magni praesentis atque urgentis mali. itaque et dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni; et acta aetas honeste ac splendide tantam affert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat [3] aegritudo, aut perleviter pungat animi dolor. XXVI. 62. Sed ad hanc opinionem magni mali quum illa etiam opinio accessit [4], oportere, rectum esse, ad officium pertinere, ferre illud aegre, quod acciderit: tum denique efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio.

Ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi: paedores; muliebres lacerationes genarum; pectoris, feminum, capitis percussiones. Hinc ille Agamemno Homericus, et idem Attianus,

Scindens dolore identidem intonsam comam.

in quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio maeror levaretur. — 63. Sed haec omnia faciunt, opinantes, ita fieri oportere. Itaque et Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolavisset. at quam rhetorice! quam copiose! quas sententias colligit! quae verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intelligas. quae nemo probaret, nisi insitum

2 Absunt haec tria a b. Oxx. et delever. V. Gebh. Lall. Ern. — W. uncos admovit. Or. retin. sine uncis. Recte. 3 Alii Codd. et multae Edd. *tangat.* Sic Ern. 4 Ern. c. aliis *accesserit.* Male.

quasi solutionem) Simile veriverbium iam Plato in Cratylo protulit, dicens λύπην ἀπὸ τῆς διαλύσεως τοῦ σώματος ἐπονομασθῆναι.

62. *paedores — capitis percussiones*) Davisius adire iubet Kirchmannum de Funer. II. c. 11. 12. et Feithium Antiq. Hom. III. c. 15.

Agamemno Homericus) Iliad. X. 14. sq.

Αὐτὰρ ὅτ' ἐς νῆάς τε ἴδοι καὶ λαὸν Ἀχαιῶν,
Πολλὰς ἐκ κεφαλῆς προθελύμνους ἕλκετο χαίτας.

Attianus) Agamemno in Attii fabula cognomine.

63. *Aeschines in Demosthenem*) in oratione contra Ctesiphontem p. 440. ed. Wolf.

hostias immolavisset) tanquam in rebus laetis.

verba contorquet) H. e. summa vi et impetu profert. Metaphora ducta est a iaculis, quae vel manu, vel machina aliqua torquentur. V. Ernesti. Clav. Ciceron. s. v.

illud in animis haberemus, omnis bonos interitu suorum quam gravissime maerere oportere.

Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent; ut ait Homerus de Bellerophonte,

Qui miser in campis maerens errabat Aleïs,
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

Et Nioba fingitur lapidea propter aeternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem, putant, propter animi acerbitatem quandam et rabiem fingi in canem esse conversam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud Ennium nutrix:

Cupido cepit miseram nunc me proloqui
Coelo atque terrae Medeaï[5] miserias.

XXVII. 64. Haec omnia, recta, vera, debita putantes, faciunt in dolore: maximeque declarat[6], hoc quasi officii iudicio fieri, quod, si qui forte, quum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad maestitiam, peccatique se insimulant, quod dolere intermiserint. Pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est, aut dictum: plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus quum est consecuta, intellectumque, nihil profici maerendo; nonne res declarat, fuisse totum illud voluntarium?

5 Sic recte de Turnebi sententia D. Lall. — Ern. c. vulg. *Medeae*, refragante metro. 6 Sic bene locum constit. W. — Ern. c. Codd. et aliq. Edd. vett. *declaratur.*

Homerus) Iliad. VI, 201. sq.
Ἤτοι ὁ κὰπ πεδίον τὸ Ἀλήϊον οἶος ἀλᾶτο,
Ὃν θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων.

acerbitatem quandam) H. e. nescio quam, nescio quantam. Cf. Adnotata in II. 4, 11.

apud Ennium nutrix) Graeca apud Euripidem in Med. v. 57. sq. sic se habent:
Ἐγὼ γὰρ ἐς τοῦτ' ἐμβέβηκ' ἀλγηδόνος,
Ὥσθ' ἵμερός μ' ὑπῆλθε γῇ τε κοὐρανῷ
Λέξαι, μολούσῃ δεῦρο, δεσποίνης τύχας.

Cap. XXVII. 64. *se in luctu esse vellent*) V. Adnotata in II. 24, 58.

consequuta) Noli opinari, verbum compositum hoc loco positum esse pro simplici: quod fieri potest nunquam; sed locus ita accipiendus est: *ipsa remissio luctus quum est sequuta*, ita quidem, ut simul *intelligatur*. V. Adnotata in I. 16. 36.

65. Quid ille Terentianus ipse se poeniens? [id est ἑαυτὸν τιμωρούμενος[7]]

Decrevi tantisper me minus iniuriae,
Chremes[8], meo gnato facere, dum fiam miser.

hic decernit, ut miser sit. num quis igitur quidquam decernit invitus?

Malo quidem me quovis dignum deputem.

malo se dignum deputat, nisi miser sit. vides ergo opinionis esse, non naturae malum. Quid, quos[9] res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum quotidianae neces, interitusque multorum, sedationem maerendi afferunt; apud quem ita dicitur:

Namque nimis multos, atque omni luce, cadentis
Cernimus; ut nemo possit maerore vacare.
Quo magis est aequom tumulis mandare peremptos
Firmo animo, et luctum lacrymis finire diurnis.

66. Ergo in potestate est abiicere dolorem, quum velis, tempori servientem. An est ullum tempus, (quoniam quidem res in nostra potestate est,) cui non ponendae curae et aegritudinis caussa serviamus?

Constabat eos, qui concidentem volneribus Cn. Pompeium vidissent, quum in[1] illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil tum aliud egisse, nisi ut remiges hortarentur, et ut salutem adipiscerentur fuga: posteaquam Tyrum venissent, tum afflictari lamen-

7 De L. sententia W. uncos addidit: quos sustulit Or. dicens: „Significare vult, Terentium melius facturum fuisse, si fabulae suae indicem fecisset *Ipse se poeniens;* non enim defuisse vocabulum latin. Sic si ceperis, videbis vix aliter scribere potuisse Ciceronem. Putidum fuisset, his non additis, omittere ipsum indicem." — Ern. de Bouh. sententia: *Qaid i. T. ἑαυτὸν τιμ., id est, ipse se puniens.* Male. Dav. vulg. tueri studet, exemplis comparatis haud sane idoneis. 8 Or. c. O1x, M. et Bentl. in Terent. *Chreme.* 9 Sic D. e Vatic. Palat. tert. et Med. et Lall. — Ern. c. vulg. *quod.* 1 Ern. c. Gebh. omis. *in.*

65. *Terentianus*) Menedemus, qui ob filii absentiam se excruciabat. Heaut. Act. I. sc. I. 95. 83.

apud Homerum) Iliad. XIX, 226. sqq.

Λίην γὰρ πολλοὶ καὶ ἐπήτριμοι ἤματα πάντα
Πίπτουσιν· πότε κέν τις ἀναπνεύσειε πόνοιο;
Ἀλλὰ χρὴ τὸν μὲν καταθάπτειν, ὅς κε θάνησιν,
Νηλέα θυμὸν ἔχοντας, ἐπ' ἤματι δακρύσαντας.

66. *Tyrum*) Alii scriptores Cyprum dicunt. V. Wesseling. Observatt. I. 13. p. 44.

tarique coepisse. timor igitur ab iis aegritudinem potuit repellere; ratio ab sapienti viro [2] non poterit?

XXVIII. Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam quum est intellectum, nihil profici, et frustra esse susceptum? si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest. Voluntate igitur et iudicio suscipi aegritudinem, confitendum est. 67. idque indicatur eorum patientia, qui quum multa sint saepe perpessi, facilius ferunt, quidquid accidit, obduruisseque sese contra fortunam arbitrantur: ut ille apud Euripidem,

> Si mihi nunc tristis primum illuxisset dies,
> Nec tam aerumnoso navigavissem salo;
> Esset dolendi caussa: ut iniecto equulei
> Freno repente tactu exagitantur novo.
> Sed iam subactus miseriis obtorpui.

Defatigatio igitur miseriarum aegritudines quum faciat leniores, intelligi necesse est, non rem ipsam caussam atque fontem [3] esse maeroris.

68. Philosophi summi, neque dum tamen sapientiam consecuti, nonne intelligunt, in summo se malo esse? sunt enim insipientes: neque insipientia ullum maius malum est: neque tamen lugent. quid ita? quia huic generi malorum non affingitur illa opinio, rectum esse et aequum, et ad officium pertinere, aegre ferre, quod sapiens non sis: quod idem affingimus huic

2 Sic coni. Bentl. Egregie. Ern. c. vulg. *ratio ac sapientia vera.*
3 Sic plures Codd. et pleraeque Edd. vett. — Ern. c. aliq. Codd. P. Gebh. *rem ipsam atque causam fontem.* Inepte.

Cap. XXVIII. 67. *apud Euripidem*) Euripidis versus servantur apud Galen. de dogm. Hippocr. et Plat. IV. c. 7. (apud Beck. Fragmm. 167. p. 492.)

> *εἰ μὲν τόδ' ἦμαρ πρῶτον ἦν κακουμένῳ*
> *καὶ μὴ μακρὰν δὴ διὰ πόνων ἐναυστόλουν*
> *εἰκὸς σφαδάζειν ἦν ἄν, ὡς νεόζυγα*
> *πῶλον χαλινὸν ἀρτίως δεδεγμένον·*
> *νῦν δ' ἀμβλύς εἰμι, καὶ κατηρτυκὼς κακῶν.*

68. *sunt enim insipientes*) E Stoica disciplina, qui non perfectam sapientiam consequuti sunt, insipientes iudicantur: insipientia autem summum malum est: ergo etiam summi philosophi, nondum tamen perfectam sapientiam consequuti, in summo malo versantur; neque tamen lugent, et aegritudine premuntur, quia huic generi malorum (sc. insipientiae) nulla admiscetur opinio officiosi doloris.

quod idem) Scil, opinionem, rectum esse et aequum, aegre ferre, affingimus huic aegritudini, propter quam homines lugere solent.

aegritudini, in qua luctus inest; quae omnium maxima est.

69. Itaque Aristoteles, veteres philosophos accusans, qui existimavissent, philosophiam suis ingeniis esse perfectam, ait, eos aut stultissimos aut gloriosissimos fuisse; sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Theophrastus autem moriens accusasse naturam dicitur, quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum id nihil interesset; hominibus, quorum maxime interfuisset, tam exiguam vitam dedisset: quorum si aetas potuisset esse longinquior, futurum fuisse, ut, omnibus perfectis artibus, omni doctrina hominum vita erudiretur. querebatur igitur, se tum, quum illa videre coepisset, exstingui. Quid? ex ceteris philosophis nonne optimus et gravissimus quisque confitetur, multa se ignorare, et multa sibi etiam atque etiam esse discenda? 70. neque tamen, quum se in media stultitia, qua nihil est peius, haerere intelligant, aegritudine premuntur. nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris.

Quid, qui non putant[4] lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus, efferens filium consularem: qualis L. Paullus, duobus paucis diebus amissis filiis: qualis M. Cato, praetore designato, mortuo filio: quales reliqui, quos in Consolatione collegimus. 71. quid hos aliud placavit, nisi quod luctum et maerorem esse [5] non puta-

4 Ern. e coni. *putabant.* Inepte. 5 Ern. c. V. et Gebh. omis. *esse.*

quae omnium maxima est) Haec verba referenda sunt non ad proxime praegressa, sed ad illa: *quod sapiens non sis: quae* scilicet aegritudo omnium maxima est.

69. *cervis et cornicibus*) Ovidius Metam. VII, 273.

Vivacisque iecur *cervi*, quibus insuper addit
Ora caputque novem *cornicis* saecula passi.

Cf. Ochsner. Ecl. Cic. p. 323.

querebatur) Ἡμεῖς, ὁπότ' ἀρχόμεθα ζῆν, τότ' ἀποθνήσκομεν, Theophrastus moribundus discipulis suis dixisse traditur. V. Diog. Laert. V. §. 41. Davisius comparat Hieronym. ad Nepotianum ep. II. p. 9. ed. Victor. Sapiens ille vir Graeciae Theophrastus, cum, expletis centum et septem annis, se mori cerneret, dixisse fertur, se dolere, quod tum egrederetur e vita, quando sapere coepisset.

70. *in Consolatione*) Davisius ad partes vocat Hieron. in Epitaph. Nepotiani p. 21. Praetermitto *Maximos*, *Catones*, Gallos, Pisones, Brutos, Scaevolas, Metellos, Scauros, Marios, Crassos, Marcellos, atque Aufidios, quorum non minor in luctu quam in bellis virtus fuit, et quorum orbitates in Consolationis libro *Tullius* explicavit.

bant viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes, aegritudini se solent dedere, id hi [6] turpe putantes, aegritudinem repulerunt. ex quo intelligitur, non in natura, sed in opinione esse aegritudinem.

XXIX. Contra dicuntur haec: Quis tam demens, ut sua voluntate maereat? natura affert dolorem: cui quidem Crantor, inquiunt, vester [7] cedendum putat. premit enim, atque instat, nec resisti potest. Itaque Oïleus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset, is quum audisset de sui [8], fractus est. de cuius commutata mente sic dicitur:

Nec vero tanta praeditus sapientia
Quisquam est, qui aliorum aerumnam dictis allevans,
Non idem, quum fortuna mutata impetum
Convertat, clade subita [9] frangatur sua;
Ut illa ad alios dicta, et praecepta excidant.

Haec quum disputant, hoc student efficere, naturae obsisti nullo modo posse: ii tamen fatentur, graviores aegritudines suscipi, quam natura cogat. quae est igitur amentia? ut nos quoque idem ab illis [1] requiramus.

6 Sic R. ED. — Ern. c. vulg. *id ii.* Male. 7 Sic R. c. aliis Codd. mC. MLD. Lall. — Ern. c. vulg. *noster.* Male. 8 Sic Da. e coni. — b. VML. *de suo.* — Alii Codd. et Edd. vett. *de suo filio.* — Ern. e coni. *de sua*, inepta sententia. 9 Ern. c. aliis *ut subita.* 1 Sic D. e Cod. Ursini. Bene. Cf. Adn. Ern. c. vulg. *ab aliis. Alii* et *illi* saepe confunduntur in MSS. V. Bremi ad Fat. c. 1. p. 5. Cf. Beier. ad Off. II. 9. p. 63.

71. *Ergo id — id hi turpe*) V. Adnot. in c. 8, 18. Sic mox c. 29. Oileus *ille — is* quum audisset.

Cap. XXIX. *Contra dicuntur haec*) Peripateticorum affertur sententia, qui aegritudinem in natura positam esse, nec ei resisti posse, iudicant.

Crantor vester) Scil. veteris Academiae assecla.

apud Sophoclem) Graeca, quae exstant apud Stobaeum Serm. CXIII. (e Sophoclis deperdita tragoedia, quae inscripta erat *Αἴας Λοκρός*, v. Fragmm. Soph. ap. Brunck. p. 588.), sic se habent:

Τοὺς δ' αὖ μεγίστους καὶ σοφωτάτους φρενὶ
Τοιούσδ' ἴδοις ἂν, οἷός ἐστι νῦν ὅδε,
Καλῶς κακῶς πράσσοντι συμπαραινέσας·
Ὅταν δὲ δαίμων ἀνδρὸς εὐτυχοῦς τὸ πρὶν
Μάστιγ' ἐρείσῃ τοῦ βίου παλίντροπον,
Τὰ πολλὰ φροῦδα καὶ καλῶς εἰρημένα.

de sui) Scil. morte. Cf. infra c. 32, 77. et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit de *ipsius*, qui maereat. Ernestius cum aliis dedit *de sua.*

quae est igitur amentia) Haec verba respondent superioribus: *Quis tam demens, ut sua voluntate maereat? natura affert dolorem.* Scilicet adversarii dicunt, naturam afferre dolorem, nec ei resisti posse: iidem tamen fatentur, graviores aegritudines suscipi, quam natura

72. Sed plures sunt caussae suscipiendi doloris. primum illa opinio mali, quo viso atque persuaso aegritudo insequitur necessario: deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. accedit superstitio muliebris quaedam: existimant enim, diis immortalibus se facilius satisfacturos, si eorum plaga perculsi, afflictos se et stratos esse fateantur. Sed haec inter se quam repugnent, plerique non vident. laudant enim eos, qui aequo animo moriantur: qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant vituperandos. quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat, quam se. 73. Praeclarum illud est, et, si quaeris, rectum quoque et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, aeque ac nosmet ipsos amemus: ut vero plus, fieri nullo pacto potest. ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus, quam se; ego illum plus, quam me: perturbatio vitae, si ita sit, atque officiorum omnium consequatur. XXX. Sed de hoc alias. nunc illud satis est, non attri-

cogat, h. e. non in natura, sed in opinione esse aegritudinem. Haec vero secum pugnant. Licetne igitur nobis idem ab illis requirere, quod illi a nobis requisiverunt, dicentes: *Quis tam demens —?*

72. *Sed plures sunt caussae*) Quoniam Peripateticorum sententiam sibi contradicere monuit, ad singula, quae ab illis obiiciantur, respondere aggreditur. Quod primum, non in opinione, sed in natura esse aegritudinem dicunt, quia nemo tam demens sit, ut sua voluntate maereat, eo confutare studet, quod, quae caussae afferantur suscipiendi doloris, non in natura positas esse, sed in perversa hominum opinione demonstrat. §. 72. et 73.

primum illa opinio mali) Prima suscipiendi doloris caussa posita est in illa opinione, aliquid esse malum; nam quum aliquid hominibus malum visum est, idque sibi persuaserunt, aegritudo insequitur necessario.

73. *si quaeris*) Formula affirmandi pro *ut verum dicam*, *non diffiteor*, pro quo alibi dicitur *si verum quaeris*. Omnino autem haec forma ibi adhibetur, ubi lector plura requisiturus videatur; qua vi alibi dicuntur: *si etiam hoc quaeris, noli quaerere*, *ne forte quaeras*, *quid quaeris?* uti monet Beier. ad Offic. III. 20, 80. p. 335. Cf. Ernesti Clav. Ciceron. s. v. *quaero*.

et verum) H. e. aequum, iustum. Sic saepe *verum est* pro *aequum est*, *fas est*, *decet* ponitur. Davisius ad partes vocat Caes. B. G. IV, 8. Horat. Ep. I. 7, 98.

Metiri se quemque suo modulo ac
pede verum est.

V. Gronov. et Drakenb. ad Liv. II. 48, 2. et Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. IV. 1, 5.

nosmet ipsos) V. Adnotata in I. 30, 73.

plus) Latine utrumque dicitur, et *plus* et *magis amare aliquem*: *plus* poni potest, quia etiam dicitur *multum amare*. Pari modo latini scriptores dicunt *plus horrere, exhorrescere, timere*, aliaque verba affectum significantia. Catull. III, 5. Quem (sc. passerem) *plus* illa oculis suis *amabat*.

turales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa terminabit modum: sin opinabiles, opinio tota tollatur. satis dictum esse arbitror, aegritudinem esse opinionem mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere oporteat.

75. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. hoc autem verbum sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint [5], quod paullo ante acciderit; sed, quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, ut [6] vigeat et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens. ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor, quae nobile illud Halicarnassi fecit sepulcrum, quamdiu vixit, vixit in luctu; eodemque etiam confecta contabuit. huic erat illa opinio quotidie recens: quae tum denique non appellatur recens, quum vetustate exaruit.

Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus, aut sedare, aut detrahere quam plurimum, aut supprimere, nec pati manare longius, aut ad alia traducere [7]. 76. Sunt qui unum officium consolan-

5 V. Adn. 6 Sic Bern. CVML. Da. — Ern. c. vulg. *et.* 7 Sic R. Gr. b. aliique Codd. Ed. vet. Bouh. SED. Lall. — Vulgo *ad aliam trad.* Inepte. Ern. e Guelf. *ad alia mentem tr.*, ex interpol.

num atque adeo aegritudinis mediocritatem admitti volebant (v. supra c. 16, 22.), dolorique cedendum esse iudicabant. Ad quod Cicero sic respondet: Si perturbationum mediocritates in natura ipsa, non in opinione positae sunt: nulla consolatione opus est; natura enim ipsa aegritudinis modum terminabit. At illae ipsae mediocritates, quae mihi a Peripateticis obiiciuntur, non naturales sunt, sed opinabiles, h. e. in hominum opinione positae: ergo etiam tolli possunt. Aegritudinem autem nihil aliud esse, nisi opinionem et quidem recentem (quod recte addunt Stoici) mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere rectum sit, ex iis, quae supra a nobis dicta sunt, apparet. Haec igitur est quasi conclusio ex omni superiore disputatione ducta: *Aegritudinem opinionem esse praesentis mali recentem.* Cui disputationi adiiciuntur officia eorum, qui alios aegritudine pressos consolari volunt.

75. *Additur — ut*) *Ut* post *additur* positum est, quia non res, quae est, indicatur, sed modus, quo cogitanda sit. Cf. quae supra diximus ad c. 3, 5. *Qui vero probari potest, ut.*

interpretantur — velint) Sic recte Davisius edidit e Reg. Pithoean. et Med. nec aliter b. Ed. vet. Bouh. Lall. Intelligendi sunt enim Zenonis asseclae. Ernestius vulgatam *interpretatur — velit* sequutus est.

quamdiu vixit, vixit) de Fin. II. 21, 68. sed tamen aliquid, quod nobis non *liceat*, *liceat* illis. ad Attic. II. ep. 24. quod ad te aliqua admonitione aut obiurgatione *scripsi*, *scripsi* propter diligentiam cautionis meae: cf. quae plura enotavit Goerenz. ad Fin. V. 32, 95. p. 654.

tis putent, malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet. sunt qui, non magnum malum, ut Peripatetici. sunt qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus. sunt qui satis putent, ostendere, nihil inopinati accidisse, [ut Cyrenaici [1].] Chrysippus autem caput esse censet

1 V. Adn.

76. *Sunt, qui — putent*) Sic vulgo legitur. Davisius ex Eliens. II. rededit *putant*, quia in sequentibus indicativus positus sit: *sunt qui abducunt, sunt qui satis putant, sunt etiam, qui colligunt:* quamquam apud Orellium neque in voce *abducant*, neque in seqq. *satis putent* ulla adnotatur lectionis varietas. At indicativum *colligunt* Codd. et Edd. vett. mordacitus tenent. Res hac ratione videtur constituenda. Post *sunt qui* et indicativus et subiunctivus, diversa tamen ratione ponitur. Indicativus sequitur, quum scriptor certos quosdam homines, sive ii antea iam commemorati sunt, sive menti obversantur, denotare vult. Subiunctivus autem ponitur, quum scriptor indefinite loquitur. Subiunctivus autem idcirco locum obtinet, quia non certi quidam homines intelliguntur, sed homines, qui ita sunt comparati, s. qui eiusmodi sunt, ut. Veluti *sunt, qui dicant* est *sunt homines, qui ita comparati sunt, ut dicant.* Cf. Bremi ad Cornel. Nep. Milt. III, 2. p. 18. Iam vero, quoniam haec dicendi formula ibi poni solet, ubi non certos quosdam homines significamus, liquide apparet, cur in hac structura multo crebior sit subiunctivus, quam indicativus. Illustrationis caussa nonnulla exempla afferre licebit. de Offic. I. 24, 82. Ut enim *sunt*, quemadmodum supra dixi, *qui* urbanis rebus bellicas *anteponunt:* sic reperias multos, quibus periculosa et calida consilia quietis et cogitatis et splendidiora et maiora videantur. H. l. indicativus recte sese habet, quia intelliguntur, de quibus supra dixerat. — Ibid. §. 82. *Sunt* enim, *qui*, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen invidiae metu non *audent* dicere: ubi tamen Ernestius, uno suffragante MS., correxit *audeant.* Sallust. Catil. c. 18. *Sunt qui ita dicunt:* quam lectionem Cortius rescripsit, omnium fere Codd. auctoritate nisus; ac recte quidem maxime ob additam voculam *ita.* — Alia res est, si verbo *sunt* subiectum vel praedicatum additum est. In eiusmodi locis et indicativum et subiunctivum sequi, extra omnem dubitationem positum est. Sic supra III. 26, 63. *sunt alii quos delectat.* Porro a prosae orationis scriptoribus secernendi sunt poetae, qui indicativo et subiunctivo promiscue utuntur. Ceterum hanc dicendi rationem viri docti certatim enucleare et illustrare conati sunt: quorum sententias diversas inter seque discrepantes, dinumerare et recensere quum ab hoc loco alienum esse videatur, si quis eas examinare velit, adeat, ut alios taceam, Bremium ad Cicer. de Finib. I, 20. p. 97. sq. Gernhard. ad Offic. I. 2, 5. p. 8. Heindorf. ad Horat. Sat. I. 4, 24. p. 92. et ad Cic. N. D. II, 32. p. 195. Beier. ad Offic. I. 2, 5. p. 11. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 184. p. 550. sq.: qui nostri quoque loci rationem enodare studuit.

unum officium consolantis putent) Post *putent* Davisius, Lambinum Bentleiumque secutus, adiecit *docere;* hoc enim vel simile vocabulum deesse orationi complendae. At nihil desideratur; nam in voce *consolantis* illud ipsum verbum, quod h. l. requiri putat V. D., latet. Consolatio enim sine doctrina aliqua praeberi nequit, ut recte monet Orellius.

ut Cyrenaici) Haec emendatio praeclara ac verissima debetur sollertiae et acumini Davisii. Ernestius cum vulg. legit *nihil mali:* in qua perversa lectione omnes Codd. MSSti unanimiter consentiunt. Orellius, etsi hanc lectionem corruptam censet, eam tamen retinuit, et sic for-

in consolando, detrahere illam opinionem maerenti, si se officio fungi putet iusto atque debito. sunt etiam, qui haec omnia genera consolandi colligant: alius enim alio modo movetur. ut fere nos in Consolatione [2] omnia in consolationem unam coniecimus; erat enim in tumore animus, et omnis in eo tentabatur curatio.

Sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis, quam in corporum. ut Prometheus ille Aeschyli; cui quum dictum esset,

Atqui, Prometheu, te hoc tenere existumo,
Mederi posse rationem iracundiae:

respondet [3],

Siquidem qui tempestivam medicinam admovens
Non ad gravescens volnus illidat manus.

XXXII. 77. Erit igitur in consolationibus prima medicina, docere, aut nullum malum esse, aut admodum parvum: altera, et de communi conditione vitae, et proprie, si quid sit de ipsius, qui maereat, disputandum [4]: tertia, summam esse stultitiam frustra confici

2 Sic D. e Reg. Pithoean. et optimis quibusque Codd. et sic b. O2x. P. — Ern. c. vulg. omis. *in Consolatione.* Sch. correx. *omnia in unum coniecimus.* 3 Sic pleraeque Edd. vett. — Ern. c. aliis *respondit.* 4 V. Adn.

tasse explicari posse putat: „*nihil igitur, vere quod dici possit, mali.*" Quae tamen explicatio sibi ipsi satisfacere non videtur. Suspicatur enim legendum esse: *nihil soli* (dativ.) e §. 79. Manutius et Lambinus correxere *nihil novi.* At acute pervidit Davisius, cum ceterorum quae hic referuntur decretorum patroni nominati sint, etiam huius sententiae patronorum nomen sequi debere. Hos autem Cyrenaicos fuisse, vel ex iis liquet, quae legimus supra c. 13, 28. et c. 22, 52. Neque vero cuipiam offensioni erit, quod haec emendatio a vulgata lectione nimium videatur recedere. Nam primum, in nominum propriorum scriptura saepe insigniter lapsi sunt librarii; tum, *si ductus attendas litterarum, a vulgata tam longe non abeunt, quam prima facie censeri queat,* ut ipsis Davisii verbis utar.

Aeschyli) Prometh. Vinct. v. 377. Oceanus loquitur.

Οὔκουν, Προμηθεῦ, τοῦτο γινώσκεις, ὅτι
Ὀργῆς νοσούσης εἰσὶν ἰατροὶ λογοι;

Cui Prometheus respondet:

Ἐάν τις ἐν καιρῷ γε μαλθάσσῃ κέαρ
Καὶ μὴ σφριγῶντα θυμὸν ἰσχναίνῃ βίᾳ.

Cap. XXXII. 77. *disputandum*) Exspectabatur *disputare,* ut paullo ante *docere.* Ernestius vocem *disputandum* ut spuriam exclusit: Wolfius et Schuetzius eam reduxerunt. Ac recte quidem. Verborum series eam necessario efflagitat: nec illud male nos habere potest, quod oratio paullo negligentius decurrit. Nam, quod iam identidem monuimus, in his dialogicis scriptis saepe Cicero gratae sermonis negligentiae indulsit.

maerore, quum intelligas, nihil posse profici. nam Cleanthes quidem sapientem consolatur, qui consolatione non eget. nihil enim esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persuaseris; non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris: alienum autem tempus docendi. et tamen non satis mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando aegritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum malum Cleanthes ipse fateatur.

Quid enim dicemus, quum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut accepimus, eum nihil hominis esse, nec quidquam inter Alcibiadem, summo loco natum, et quemvis baiulum interesse; quum se Alcibiades afflictaret, lacrimansque Socrati supplex esset, ut sibi virtutem traderet, turpitudinemque depelleret: quid dicemus Cleanthe? num in illa re, quae aegritudine Alcibiadem afficiebat, mali nihil fuisse?

78. Quid? illa Lyconis qualia sunt? qui aegritudinem extenuans, parvis ait eam rebus moveri, fortunae et corporis incommodis, non animi malis. quid ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem satis est ante dictum.

XXXIII. 79. Ne illa quidem firmissima consolatio [5] est, quamquam et usitata est, et saepe prodest: *non tibi hoc soli.* Prodest haec quidem, ut dixi, sed nec semper, nec omnibus. sunt enim, qui respuant: sed refert, quo modo adhibeatur. ut enim tulerit quisque

5 Sic R. b. PD. — Ern. c. vulg. *cons. firm.*

tertia) E superioribus supplendum est: *docere.*

sapientem consolatur) dicens: *nihil malum esse, quod turpe non sit:* quae vero medicina soli sapienti, qui consolatione non eget, accommodata esse possit.

ex eo ipso) Scil. ex animi turpitudine. Ergo si cui, qui aegritudinem suscepit ex animi turpitudine, Cleanthis medicinam admovere voles, nihil proficies.

quum Socrates Alcibiadi) Augustin. *C. D.* XIV. c. 8. Alcibiadem ferunt, si me de nomine hominis memoria non fallit, cum sibi beatus videretur, Socrate disputante, et ei, quam miser esset, quoniam stultus esset, demonstrante, flevisse.

nihil hominis esse) Gravius et efficacius pro: nihil in eo inesse, quod homine, qualis debet esse, dignum esset. *Homo* κατ' ἐξοχὴν dicitur, qui sapientiae praeceptis imbutus est. Cf. Schuetz. Lexic. Ciceron. s. v. *homo.*

eorum, qui sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo affectus sit, praedicandum est. Chrysippi[6] ad veritatem firmissima est; ad tempus aegritudinis, difficilis. magnum opus est, probare maerenti, illum suo iudicio, et quod se ita putet oportere facere, maerere. nimirum igitur, ut in caussis non semper utimur eodem statu; (sic enim appellamus controversiarum genera;) sed ad tempus, ad controversiae naturam, ad personam accommodamus: sic in aegritudine lenienda, quam[7] quisque curationem recipere possit, videndum est.

80. Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, aberravit oratio. tu enim de sapiente quaesieras: cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine; aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia, vixque appareat: qui nihil opinione affingat, adsumatque ad aegritudinem; nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciari, luctuque confici: quo pravius nihil esse possit. edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, quum hoc ipsum proprie non quaereretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset; tamen ut videremus, quidquid esset in aegritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario iudicio et opinionis errore contractum. 81. Tractatum est autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum est

6 Aliq. et Codd. et Edd. vett. *Chrysippi auctoritas*, ex interpol.
7 Sic plures Codd. Gebh. Lall. Ern. — Alii Codd., ut R. et pleraeque Edd. vett. *lenienda; nam quam.*

Cap. XXXIII. 79. *nimirum igitur*) H. e. quae quum ita sint, *noli mirari*, in aegritudine lenienda, quam quisque curationem recipere possit, videndum esse. V. Adnot. in I. 22, 52.

eodem statu) Quae Cicero (Topic. c. 25.) ad explicationem huius vocis affert, eo fere redeunt, ut sub *statu* comprehendatur, quicquid quis ad diluendam accusationem vel infringendam sententiam alicuius dicere possit. *Neide.*

80. *Sed nescio quo pacto*) Proposita erat haec quaestio: *Utrum caderet in sapientem aegritudo, necne:* qua quaestione soluta, universam aegritudinem disputatione complexus, de eius natura, caussis et curatione exposuit.

edocuit — contractum) Sententiae sic cohaerent: Quamvis hac disputatione de sapiente tantum quaesitum esset, tamen (etsi proprie non quaerebatur, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset;) ratio nos ita edocuit, ut intelligeremus, quicquid esset in aegritudine mali, id — opinionis errore esse contractum. *Tamen* iteratum est ob verba παρενθετικῶς interiecta.

omnium maximum, ut, eo sublato, reliquorum remedia ne magnopere quaerenda arbitraremur [8].

XXXIV. Sunt enim certa, quae de paupertate, certa, quae de vita inhonorata et ingloria dici soleant: separatim certae scholae sunt de exsilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de caecitate, de omni casu [9], in quo nomen poni solet calamitatis. haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt: opus enim quaerunt: quamquam plenae disputationes sunt delectationis [1]. 82. Et tamen, ut medici, toto corpore curando, minimae etiam parti, si condoluit, medentur: sic philosophia, quum universam aegritudinem sustulit, tamen, si quis error aliunde exstitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tenebrarum offudit exsilium, aut eorum, quae modo dixi, si quid exstitit, [et si [2]] singularum rerum sunt propriae consola-

8 D. e tribus Codd. *arbitremur*, nec aliter W. in Ed. I. Male. V. Adn. in I. 4, 7. 9 V. Adn. 1 Sic Col. Fabricius. — Bern. *qu. pl. d. delect. sunt*. Et sic Ern. c. aliis de Turnebi sententia. — Vulgo *qu. plane disputationis sunt, delectationis*. 2 V. Adn.

81. *unum omnium maximum*) V. Adnotata in II. 26, 64. Ceterum non solum de universa aegritudine exposuit, sed etiam gravissima et acerbissima aegritudinis genera persequutus est: quibus opponuntur ea, quae sequuntur, ut leviora, de paupertate, de vita inhonorata cett.

Cap. XXXIV. *scholae*) V. Adnotata in I. 4, 8.

de omni casu) Sic Davisius e plurib. Codd. Ernestius cum vulgata legit *et de omni casu:* quod probat Goerenz. ad Academ. II. 27, 86. p. 158. monens, particulas *et* et *ac* saepe colligendi et comprehendendi vim habere. Acad. l. c. quanto artificio esset sensus nostros, mentemque, *et* totam constructionem hominis fabricata natura. Infra V. 4, 10. studioseque ab iis siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, *et* cuncta coelestia.

opus enim quaerunt) Iocose in philosophos, qui scribendi materiam anxie quaerunt, sicut pauperes occasionem laborandi et quaerendi, unde vivant. *Ernesti*.

82. *Et tamen*) Sententiarum nexus: Philosophi singulas disputationes de singulis calamitatibus, e quibus aegritudo nasceretur, conscripserunt. Facile quidem eiusmodi disputationibus s. scholis carere possumus; nam si quis de universa aegritudine eiusque genere eo, quod unum est omnium maximum, recte edoctus fuerit, reliquorum remedia non magnopere quaeret. Attamen, ut medici — medentur, sic philosophia non acquiescit in tollenda universa aegritudine, sed singularum calamitatum suppeditat proprias consolationes.

sic philosophia) Structura huius loci est ἀνακόλουθος; oratio enim ita exorditur, quasi sequeretur: *singularum rerum proprias consolationes affert*.

[*et si*]) Ernestius cum vulgata edidit: *et si singularum rerum* cett., ita ut oratio ἀνακόλουθος esset: quae ratio hoc certe loco durissima mihi videtur. Davisius legendum suspicabatur *ei singularum rerum* cett. Olx. praefert *et sing.*, uti suspicabatur Bentleius. Turnebus tentabat *etiam sing.* Codd. ali-

tiones: de quibus audies tu quidem, quum voles. Sed ad eundem fontem revertendum est, aegritudinem omnem procul abesse a sapiente; quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed iudicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, quum id decreverimus ita fieri oportere. 83. hoc detracto, quod totum est voluntarium, aegritudo erit sublata illa maerens; morsus tamen et contractiuncula[3] quaedam animi relinquetur. hanc dicant sane naturalem, dum aegritudinis nomen absit, grave, tetrum, funestum; quod cum sapientia esse, atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit.

At quae[4] stirpes sunt aegritudinis! quam multae! quam amarae! quae, ipso trunco everso, omnes elidendae[5] sunt, et, si necesse erit, singulis disputationibus. superest enim nobis hoc, cuicuimodi est, otium.

Sed ratio una omnium est aegritudinum, plura nomina. nam et invidere, aegritudinis est, et aemulari, et obtrectare, et misereri, angi, lugere, maerere, aerumna affici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, afflictari, desperare. 84. Haec omnia definiunt Stoici: eaque verba, quae dixi, singularum rerum sunt; non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid

3 Sic coni. Bentl. pro vulg. *contractiunculae — relinquentur:* quod recte recepit W. Sequitur enim *hanc*, semperque Cicero dixit *contractio animi* et *doloris morsus* numero sing., non *contractiones* et *morsus*. 4 Sic bene Bentl. e Reg. et Pithoean. qui habent *atque*. Ern. c. vulg. *Atqui*. 5 V. Adn.

quot habent: *et sic sing.* At istud *ei* plane feriatur. Quare vix dubitandum videtur, quin duae illae voculae *et si* aliena manu importatae sint. Corruptela nimirum orta est ex iteratis ultimis praegressae et primis proxime sequentis vocabuli litteris.

audies) libro quarto Tuscul. Disp.

83. *elidendae*) Ernestius et hic et mox e Codd. aliquot cum Gebhardo et Davisio edidit *eligendae:* quod huius loci rationi et naturae nullo pacto aptum est. Contra egregie sese commendat altera lectio, quae in nonnullis Codd. comparet, *elidendae* h. e. radicitus evellendae, extrahendae, exstirpandae. Sic Varr. R. R. I. c. 47. *elidere herbas.* Dicitur quidem etiam *eligere herbas*, uti Columell. IV. c. 5. pro legendo evellere; sed alterum verbum rem multo fortius et efficacius denotat.

cuicuimodi est) H. e. qualecunque est. *Cuicuimodi* rarior vox est, saepe a librariis depravata. Sic ad Attic. III. 22, extr. Tu ad me velim omnia, cuicuimodi sunt, scribas. Infra V. 41, 121. ubi enim melius uti possumus, cuicuimodi est, otio? de Fin. III. 9, extr. cuicuimodi sunt. Cf. Gronov. ad A. Gellium N. A. II, 8. et Goerenz. ad Legg. II. 5, 13. p. 121.

differunt: quod alio loco fortasse tractabimus. hae sunt illae fibrae stirpium, quas initio dixi, persequendae, et omnes elidendae, ne ulla umquam possit exsistere.

Magnum opus et difficile: quis negat? quid autem praeclarum non idem arduum? sed tamen id se [6] effecturam philosophia profitetur: nos modo curationem eius recipiamus. Verum quidem haec hactenus. cetera, quotiescumque voletis, et hoc loco, et aliis, parata vobis erunt.

6 Ern. c. Gebh. omisit *se*.

84. *quod alio loco fortasse tractabimus*) Infra IV. c. 8.

hae sunt illae fibrae) Tirones observent, pronomen *hic* ab initio sententiae ita poni cum efficacia quadam, ut in eo lateat particula *autem*. Sic supra II. 13, 30. *Haec est copia verborum*. V. Goerenz. ad Academ. II. 24, 78. p. 143.

Verum quidem haec hactenus) Alibi dicitur *sed haec hactenus*, uti Lael. XV, extr. hoc discrimine, ut haec formula ponatur, quum sententiarum ordo ad finem plane perducitur, illa vero locum habeat, quum eius continuatio ad aliud tempus differtur. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 181. p. 539. Sed miror, Goerenzium ad Academ. I. 5, 18. p. 29. nostro loco particulam *quidem* delendam iudicasse.

M. TULLI CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM
AD
M. BRUTUM
LIBER QUARTUS.

I. 1. Quum multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, *Brute,* soleo mirari; tum maxime in his studiis [1], quae sero admodum expetita, in hanc civitatem e Graecia transtulerunt. nam quum a primo Urbis ortu, regiis institutis, partim etiam legibus, auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque descriptio, tota res militaris, divinitus esset constituta; tum progressio admirabilis, incredibilisque cursus ad omnem excellentiam factus est, dominatu regio re publica liberata. nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum, et disciplina ac temperatione civitatis loquamur: aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt, maximeque in iis sex libris, quos *de re publica* scripsimus.

2. Hoc autem loco consideranti mihi studia do-

1 Sic AD. c. Codd. — Ern. c. aliis *his in st.* Legendum c. SE. *in iis st.* V. Adn. in I. 3, 5.

Cap. I. 1. *provocationes*) Provocationem ad populum iam a regibus fuisse, ipse Cicero auctor est de Rep. II, 31. p. 191. M. Conferre iubet Davisius Livium VIII, 33. et Valer. Maxim. VIII, 1.

divinitus) quod proprie significat graecum *θεόθεν*, passim a Cicerone ponitur pro divine, excellenter. de Orat. I. 7, 28. illa, quae philosophi *divinitus* ferunt esse dicta.

temperatione civitatis) V. Adnotata in I. 10, 21.

sex libris — de re publica) Adi sis nos in libro d. de Ciceronis in philos. meritis. p. 45. sqq.

2. *Hoc autem loco*) Sententiarum nexus est hic: Uti mores et res publica divinitus a maioribus nostris constituta est: ita studia quoque doctrinae iam antiquitus ab iis arcessita aliunde, nec solum arcessita, sed etiam conservata et culta videntur. Neque vero id mirum est; florebat enim in ipsa Italia Pythagoras cett.

ctrinae, multa sane occurrunt, cur ea quoque arcessita aliunde, neque solum expetita, sed etiam conservata et culta videantur. erat enim illis paene in conspectu, praestanti sapientia et nobilitate, Pythagoras, qui fuit in Italia temporibus iisdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, praeclarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina quum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem: idque tum [2] coniectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. quis enim est [3] qui putet, quum floreret in Italia [4] Graecia potentissimis et maximis urbibus, ea quae magna dicta est, in iisque [5] primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum ad eorum doctissimas voces auris clausas fuisse? 3. Quin etiam arbitror, propter Pythagoreorum admirationem, Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. nam quum Pythagorae disciplinam et instituta cognoscerent, regisque eius aequitatem et sapientiam a maioribus suis accepissent, aetates autem et tempora ignorarent propter vetustatem: eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem fuisse crediderunt.

II. Et de coniectura quidem hactenus. Vestigia

2 Sic W. e coni. pro vulg. *quum:* quod recte retin. Or. V. Adn. in V. 25, 72. 3 Sic R. Gebh. D. Ern. — Pleraeq. Edd. vett. *est enim:* quod praeferendum. 4 Ern. *in Italia* uncis cinxit. Frustra. 5 Sic W. Recte. Or. reduxit vulg. *in hisque.*

auctor) Atavus generis tui clarissimi. *Neide.*

ea quae magna dicta est) H. e. eam dico, quae magna dicta est. de Divin. I. 19, 36. Contemnamus etiam Babylonios, *eos, qui* numeris stellarum cursus et motus persequuntur. N. D. I. 13, 35. Nec audiendus Theophrasti auditor, Strato, *is, qui* physicus appellatur. Infra c. 6, 14. stulti autem aegritudo est, *ea qua* afficiuntur in malis opinatis. ibid. c. 8, 18. princ. c. 13, 31. princ. Interdum etiam verbum *dico* additur, uti supra I. 32, 78. Num quid igitur est caussae, quin amicos *nostros* Stoicos dimittamus: *eos dico, qui* aiunt animos manere. V. Goerenz. ad de Legg. I. 16, 45. p. 70. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 159. p. 359.

3. *Numam Pythagoreum*) Livius I. 18. princ. Auctorem doctrinae eius (Pythagorae), quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romae, centum amplius post annos, in ultima Italiae ora, circa Metapontum Heracleamque et Crotona, iuvenum aemulantium studia coetus habuisse. — Ceterum quam late sparsa fuerit haec perversa opinio non solum inter poetas, sed etiam patres ecclesiasticos atque adeo rerum auctores, docte demonstravit Davisius.

autem Pythagoreorum quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. nam quum carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quaedam occultius tradere, et mentis suas a cogitationum intentione cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere: gravissimus auctor in Originibus dixit Cato, morem apud maiores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. ex quo perspicuum est, et cantus tum fuisse rescriptos vocum sonis [6] et carmina. 4. Quamquam id quidem etiam XII tabulae declarant,

6 V. Adn.

Cap. II. *occultius*) ut non perciperentur, nisi ab iis, qui interiore ac penitiore pythagoreae philosophiae cognitione imbuti essent; eos dico, qui **ἐσωτερικοί** dicti sunt: quibus oppositi sunt discipuli **ἐξωτερικοί**, h. e., ii, qui instituerentur et praepararentur ad discenda ac percipienda secretiora et occulta disciplinae decreta.

mentes suas) Tirones observent, Romanos pluribus vocabulis, quibus sermo patrius notionem abstracti subiecit, ut concretis usos esse. In hoc numero referenda sunt nomina: *mens*, *animus*, *ingenium* alia. Sic h. l. Pythagorei dicuntur *mentes suas* cantu ad tranquillitatem traduxisse, non *mentem suam* (uti nos: *ihren Geist*): supra c. 1, 1. nostrorum hominum *ingenia* (non ingenium, *der Geist*). Quamquam nonnulla concreta etiam pro abstractis ponuntur, uti *ingenium hominum*, h. e. *ing. generis humani*. Eleganter in hanc rem disputavit A. Grotefend. Comment. d. p. 10. Saepe etiam nomina abstracta plurali numero ponuntur, quum plures species vel diversi status nominis abstracti significantur, ut supra I, 48. mortes. III, 4. reliquae quoque perturbationes animi, formidines, libidines, iracundiae. IV, 6. tres constantiae. V, 39. valetudines. Offic. I, 22. fortitudines. Fin. I, 15. assiduitates. IV, 27. omnes avaritiae. Cf. Ochsner. Ecl. Cic. p. 72. et Bremi ad Fin. I, 8. p. 451. Sic Hom. Od. I, 7. **αὐτῶν γὰρ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο·** quamquam Homerus nomina abstracta numero plurali designare solet. V. Nitzsch. ad l. d. et quem laudat Spohn. de extr. Odyss. parte. p. 106.

in Originibus) V. Adnotata in I. 2, 3.

rescriptos vocum sonis) Ernestius Clav. Ciceron. s. v. *rescribere* interpretatur h. l. sic: *cantuum illorum certos modos esse factos signisque expressos,* quod nos vocamus *komponiren.* I. F. Gronovius ad Liv. VII, 2. tentabat *descriptos.* Quod Or. in Adn. probat, dicens: Qui vulgatam (sc. *rescr.*) defendunt, explicare debent de notis a musicis supra singulas syllabas positis. At nihil movendum. *Rescribere* enim est cantus et carmina *scribendo* (h. e. notis signisve) *revocare* vel *redigere* ad aptos vocum sonos. — **Pro** *sonis* fuit qui legendum suspicaretur *notis:* quod probavit Wolfius in Praelectt. „Sed accuratius videtur vulgata significare: notas, quibus sonos acutos et graves indicare soliti fuerint musici," monente Orellio.

4. *XII tabulae*) de Rep. IV. (ed. M. p. 291. ex Augustin. C. D. II, 9.) „XII tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret flagitiumve alteri." — Verba ipsa

condi iam tum solitum esse carmen: quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege sanxerunt. nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus et epulis magistratuum fides praecinunt; quod proprium eius fuit, de qua loquor, disciplinae. mihi quidem etiam [7] Appi Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epistola quadam, quae est ad Q. Tuberonem, Pythagoreum [8] videtur. multa etiam sunt in nostris institutis, ducta ab illis: quae praetereo, ne ea, quae peperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur.

5. Sed, ut ad propositum redeat oratio; quam brevi tempore, quot et quanti poetae, qui autem oratores exstiterunt! facile ut appareat, nostros omnia consequi potuisse, simul ut velle coepissent. III. Sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et saepe diximus. sapientiae studium vetus id quidem in nostris; sed tamen ante Laeli aetatem et Scipionis non reperio, quos appellare possim nominatim. quibus adolescentibus Stoicum Diogenem et Academicum Carneadem video ad Senatum ab Atheniensibus missos esse legatos. qui quum rei publicae nullam umquam partem attigissent, esset-

7 Ern. delev. *etiam:* quod abest ab plurib. Codd. 8 Sic Codd. pauci et vulgares, Ed. vet. Bouh. Ern. — Plerique et Codd. et Edd. vett. *Pythagoreorum.* Or. susp., ipsum Tullium fortasse ideo noluisse dicere *Pythagoreum*, ne acciperetur pro carmine composito a Pythagora ipso.

huius legis in Tab. VII. *de delictis* sic sese habent: SEI (si) QVEI (quis) PIPVLOD (convicio) OCENTASIT CARMENVE CONDISIT (condiderit) QVOD INFAMIAM FACSIT (fecerit) FLAGITIOMQ ALTEREI FVSTE FERITOD (feriatur).

deorum pulvinaribus) H. e. solennibus epulis ad deorum pulvinaria, cum fierent lectisternia. Davisius ad partes vocat Salmasium Exercit. Plin. p. 122.

epistola ad Tuberonem) V. F. G. van Lynden de Panaetio. p. 116. De Tuberone v. eundem l. d. p. 51.

5. *qui autem oratores*) Particula autem inservit orationis gradationi indicandae, ut idem fere valeat, quod *inprimis, demum.* Sic infra V. 20, 57. qua pulchritudine urbem, quibus *autem* opibus praeditam servitute oppressam tenuit civitatem! Cf. IV. 36, 77. quis *autem* malitia te (superavit)?

facile ut appareat) V. Adnotata in II. 4, 12.

Cap. III. *vetus id quidem —, sed tamen*) V. Adnot. in I. 3, 6. — Mox de *simul ut* pro *simulac*, quod saepe apud Tullium legitur, v. Goerenz. ad Acad. II. 16, extr.

Laelii) V. nos in libro d. p. 20.

missos esse legatos) Vide, si placet, de hac legatione quae exposuimus in libro d. p. 9. sqq. Ceterum h. l. tertium legatum, Critolaum Peripateticum praetermisit Cicero.

que eorum alter Cyrenaeus, alter Babylonius, numquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinae. Qui quum cetera litteris mandarent, alii ius civile, alii orationes suas, alii monumenta maiorum: hanc amplissimam omnium artium, bene vivendi disciplinam, vita magis quam litteris persecuti sunt.

6. Itaque illius verae elegantisque philosophiae, quae ducta a Socrate in Peripateticis adhuc permansit, et idem alio modo dicentibus Stoicis, quum Academici eorum controversias disceptarent, nulla fere sunt aut pauca admodum Latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum, occupationemque hominum: sive etiam, quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur: quum interim, illis silentibus, C. Amafinius [9] exstitit dicens; cuius libris editis commota multitudo contulit se ad eandem potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu perfacilis, sive quod invitabantur [1] illecebris blandae [2] vo-

9 Or. h. l. et infra c. Gr. O2x. et plur. Edd. vett. *Amafanius.* 1 V. Adn. 2 Alii *blandis.*

Cyrenaeus) Carneades. — *Babylonius* Diogenes Stoicus.

scholis excitati) Exquisitius dictum pro: e scholis, in quibus vitam umbratilem agebant, protracti. Ceterum argumentum, quo Cicero probare conatur, iam tum studia doctrinae viguisse inter Romanos, et longissime arcessitum est, et vero vanissimum.

vita magis quam litteris) Ad illustrandum hunc locum facit de Fin. III. 3, 11. Adi, si tanti est, nos in l. d. p. 9.

6. *elegantis*) V. Adnotata in I. 23, 55.

idem alio modo) Hoc Zenonis, stoicae disciplinae auctoris, novandi studium quum aliis locis, tum in principio libri IV. de Fin. vehementer exagitavit et carpsit Cicero.

Academici) Non veteres Academici intelligendi sunt, qui Platonis magistri doctrinam genuinam ut plurimum expresserunt, nec nisi in nonnullis locis ab illo desciverunt, sed novae Academiae asseclae, qui, quum nulli certae addicti essent disciplinae, aliarum scholarum controversias, rationum momentis excussis et inter se comparatis, disceptare et diiudicare poterant. Cf. nos in l. d. p. 148. sq.

C. Amafinius) V. nos in l. d. p. 22.

ad eandem potissimum disciplinam) quam sectabatur Amafinius, sc. epicuream. — De re ipsa v. nos in l. d. p. 21.

invitabantur) Sic primus edidit Wolfius, ita ut numerus pluralis per figuram, quae a grammaticis appellatur *synesis*, referretur ad nomen collectivum *multitudo:* quae emendatio elegantissima est. Orellius conferre iubet de Fin. I, 25. *multitudinem* — quod ita *putant.* Vulgo legitur *invitabatur,* quod propterea displicet, quia numerus singularis pertinere videatur ad vocem *disciplinam.* Ernestius correxit *invitabat.* Male.

luptatis; sive etiam, quia nihil prolatum erat melius, illud, quod erat, tenebant. 7. Post Amafinium autem multi eiusdem aemuli rationis multa quum scripsissent, Italiam totam occupaverunt: quodque maximum argumentum est, non dici illa subtiliter, quod et [3] facile ediscantur, et ab indoctis probentur, id illi firmamentum esse disciplinae putant.

IV. Sed defendat quod quisque sentit: sunt enim iudicia libera: nos institutum tenebimus, nulliusque [4] unius disciplinae legibus adstricti, quibus in philosophia necessario pareamus, quid sit in quaque re maxime probabile, semper requiremus. quod quum saepe alias, tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque expositis tridui disputationibus, quartus dies hoc libro concluditur [5]. ut enim in inferiorem ambulationem descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus, acta res est sic.

8. *M.* Dicat, si quis volt, qua de re disputari velit. *A.* Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare. *M.* Aegritudine quidem hesterna disputatione videbatur: nisi forte temporis caussa nobis [6] assentiebare. *A.* Minime vero. nam mihi egregie probata

3 Sic pauci Codd. ML. Db. Lall. — Ern. c. vulg. *etiam.* Or. susp. *quod et iam f.* divisim: „ex quo semel ab Amaf. prolata sunt:" quod mihi non probatur. 4 V. Adn. 5 Ern. c. Ed. vet. Bouh. *concludetur.* 6 V. Adn.

Cap. IV. 7. *nulliusque unius*) Sic recte emendavit Bentleius: quae coniectura firmatur Oxonn. aliq. et Codd. Regior. aliq. auctoritate. Vulgo legebatur *nullisque.* Sic Brut. 59. *nulla* re *una* magis oratorem commendari. Pari modo dicitur *nemo unus:* porro *quivis unus, quicunque unus, quis unus, aliquis unus, nihil unum* (ἓν οὐδέν). V. Goerenz. ad Fin. V. 7, 19. p. 552. — De philosophandi ratione, quam sequutus est Cicero, disputavimus in libro dicto. p. 66—74. et p. 79—81.

in inferiorem ambulationem) de Divinat. I, 5. princ. „Quibus de rebus, — cum essem cum Q. fratre in Tusculano, disputatum est. Nam cum ambulandi caussa in Lyceum venissemus: (id enim superiori Gymnasio nomen est)." Itaque *superior ambulatio* dicebatur *Lyceum,* ubi ambulare solebant; *inferior ambulatio* erat *Academia*, locus in eodem Ciceronis Tusculano, ubi disputationes philosophicae instituebantur. *Ambulatio* h. l. significat ambulacrum s. locum, ubi ambulatur. Cf. de Orat. I. 7, 28. princ.

8. *nobis assentiebare*) Sic recte Davisius cum plerisque Edd. vett. Ernestius cum ML. 1566. Gebh. Lall. omisit *nobis.* Plerique Codd. MSS. exhibent *novi:* Gryph. *novis:* Vatic. *non vi.* Bentleius tentabat *non re.*

temporis caussa) Neidius explicat: temporibus inserviens, motus auctoritate mea, ne dubiis tuis taedium mihi exhiberes.

est oratio tua. *M.* Non igitur existimas cadere in sapientem aegritudinem? *A.* Prorsus non arbitror. *M.* Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. quid enim? metusne conturbet? at earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo. sublata igitur aegritudine [et [7]] sublatus est metus. restant duae perturbationes, laetitia gestiens et libido: quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis. 9. *A* Sic prorsus intelligo. *M.* Utrum igitur mavis? statimne nos vela facere, an quasi e portu egredientis paullulum remigare? *A.* Quidnam est istud [8]? non enim intelligo.

V. *M.* Quia Chrysippus et Stoici, quum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in iis partiendis et definiendis occupati sunt; illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis, nec eos turbulentos esse patiantur: Peripatetici autem ad placandos animos multa afferunt; spinas partiendi et definiendi praetermittunt — quaerebam igitur, utrum panderem vela orationis statim, an eam ante paullulum dialecticorum remis propellerem. *A.* Isto modo vero. erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius. 10. *M.* Est id quidem rectius. sed post requires, si quid fuerit obscurius. *A.* Faciam equidem: tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis. *M.* Enitar

7 *et* recep. W. e plurib. Codd. At recte *et* cum Ern. eiecit Or. facile ex ultima syllaba praecedentis vocabuli nasci potuit. 8 Sic W. O1x. — Or. c. vulg. *istuc.*

9. *vela facere*) Ernestius in Clav. Ciceron. s. v. *remigare* sic explicat: Utrum malis statim copiose et late disputari, an vero ante adhuc aliquamdiu subtiliter rem persequi: quemadmodum qui portum egrediuntur non statim vela dant, sed lentius progrediuntur: id autem fit remigando. Cf. mox c. 5. princ.

Cap. V. *Chrysippus et Stoici*) Chrysippus, unus Stoicorum excellentissimus, nominatim appellatur, ceteri generali nomine designantur. Hunc dicendi morem pluribus exemplis illustravit Davisius. Homer. Il. τ, 63. *Ἕκτορι μὲν καὶ Τρωσὶ τὸ κέρδιον.* Tullius de Divin. I, 53. Fore, ut armis *Darius et Persae ab Alexandro et Macedonibus* vincerentur. Conferre iubet I. F. Gronovium ad Liv. III, 25.

dialecticorum remis) H. e. an orationem exordirer more dialecticorum a subtiliore disputatione, quae lentius progreditur.

Isto modo vero) H. e. *profecto* isto modo, sc. ut orationem incipias a spinis partiendi et definiendi. De vocula *vero* v. Adnot. in II. 5, 13.

equidem: sed intento opus est animo, ne omnia dilabantur, si unum aliquod effugerit.

Quoniam, quae Graeci πάθη vocant, nobis perturbationes appellari magis placet quam morbos; in his explicandis veterem illam equidem Pythagorae primum, deinde Platonis descriptionem sequar. qui animum in duas partis dividunt; alteram rationis participem faciunt, alteram expertem: in participe rationis ponunt tranquillitatem, id est placidam quietamque constantiam; in illa altera motus turbidos tum irae, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. 11. Sit igitur hic fons: utamur tamen, in his perturbationibus describendis, Stoicorum definitionibus et partitionibus; qui mihi videntur in hac quaestione versari acutissime.

VI. Est igitur Zenonis haec definitio, ut *perturbatio* sit, quod πάθος ille dicit, aversa a recta ratione, contra naturam, animi commotio. quidam brevius, perturbationem esse appetitum vehementiorem; sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturae

10. *dilabantur*) Cato apud Ciceron. de Fin. III. 22, 74. disciplinam Stoicam sic praedicans inducitur: Admirabilis compositio disciplinae, incredibilisque rerum traxit ordo. — Quid non sic aliud ex alio nectitur, ut non, si ullam litteram moveris, *labent* omnia? nec tamen quicquam est, quod moveri possit.

Pythagorae — Platonis descriptionem) Cf. Adnotata in I. 10, 20. et II. 21, 47. Stoici contra perturbationes collocabant in eadem sede, cui rationem adsignabant. Plutarch. Placit. IV. c. 21. Stoici dicunt *εἶναι τῆς ψυχῆς ἀνώτατον μέρος, τὸ ἡγεμονικὸν, τὸ ποιοῦν τὰς φαντασίας καὶ τὰς συγκαταθέσεις καὶ ὁρμάς· καὶ τοῦτο λογισμὸν καλοῦσιν.* Plura affert Davisius. Cicero igitur Pythagoram et Platonem in eo sequitur, quod animum in duas partes dividendum censet, alteram rationis participem, alteram expertem: in qua existant perturbationes: in reliqua vero disputatione redit ad Stoicorum disciplinam.

Cap. VI. 11. *Zenonis definitio*) Diog. Laert. VII, 110. *Ἔστι δὲ αὐτὸ τὸ πάθος κατὰ Ζήνωνα ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις, ἢ ὁρμὴ πλεονάζουσα.* — Ceterum post verba *haec definitio* recte sequitur *ut*, non accusativus c. inf., quia haec constructio adhibetur, quum aliquid esse vel factum esse pronunciatur, coniunctio autem *ut* ponitur, quum quis indicare vult, rem aliquam certo quodam modo cogitandam esse. Cf. mox §. 14. Hinc dicitur *sic* vel *ita definire, ut.* Cf. infra c. 21, 47. c. 9, 20. *hoc modo describunt, ut.* c. 11, 27. Offensionum *definitiones sunt eiusmodi, ut.* Alibi solum accusativum Cicero ponit, uti infra 8, 18. ea *sic definiunt: pigritiam, metum consequentis laboris* cett. Vel etiam *dicunt* c. inf. sequitur, uti infra c. 8. princ. Haec definiunt hoc modo. *Invidentiam esse dicunt aegritudinem* cett. V. Ochsner. l. d. p. 79.

constantia. Partis autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci, et ex duobus opinatis malis; ita esse quattuor: ex bonis *libidinem* et *laetitiam;* ut sit laetitia praesentium bonorum; libido futurorum: ex malis *metum* et *aegritudinem* nasci censent; metum, futuris; aegritudinem, praesentibus. quae enim venientia metuuntur, eadem afficiunt aegritudine instantia.

12. *Laetitia* autem et *libido* in bonorum opinione versantur: quum libido ad id, quod videtur bonum, illecta[9] et inflammata rapiatur; laetitia, ut adepta iam aliquid concupitum, efferatur et gestiat natura enim omnes ea, quae bona videntur, sequuntur, fugiuntque contraria. Quam ob rem, simul obiecta species cuiuspiam est, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. id quum constanter prudenterque fit, eiusmodi appetitionem Stoici βούλησιν appellant, nos appellamus *voluntatem.* eam illi putant in solo esse sapiente; quam sic definiunt: voluntas est, quae quid cum ratione desiderat. quae autem, ratione adversa[1], incitata est vehementius, ea libido est, vel cupiditas effrenata; quae in omnibus stultis invenitur.

13. Itemque quum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. nam quum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud *gaudium* dicitur: quum autem inaniter et effuse animus exsultat, tum illa *laetitia gestiens* vel *nimia* dici potest; quam ita definiunt, sine ratione animi elationem. quon-

9 Ern. c. Gebhardo *iniecta:* quod est in Codd. aliq. 1 Sic Ern. c. R. PV. Gebh. — Bouh. coni. *rationi adversa.* D. c. Bentl. *aversa.* L. *aversa a ratione:* „id quod, vel si mavis: *a ratione aversa* verum videtur. cf. §. 11. 13. 22. 34. 47.“ Or.

Partes) Apposite laudat Ochsner. de Invent. I. 10, 22. *Genus* est, quod plures *partes* complectitur, ut animal: *Pars* est, quae subest generi, ut equus. Sed saepe eadem res alii genus, alii pars est. cett. Cf. infra c. 7. 9. 13. V, 25. Eandem vim habet *formae generum.* de Fin. II, 9. et alibi. Nostrates dicere solent *species.*

12. *βούλησιν*) Hanc igitur opponebant Stoici *libidini,* quam appellabant *ἐπιθυμίαν.* Diog. Laert. VII, 116. *Τῇ δὲ ἐπιθυμίᾳ ἐναντίαν φασὶν εἶναι τὴν βούλησιν, οὖσαν εὔλογον.*

13. *gaudium*) quam appellabant *χαράν:* eam opponebant *laetitiae,* quam appellabant *ἡδονήν.* Laert. VII, 114. *ἡδονή ἐστιν ἄλογος ἔπαρσις ἐφ' αἱρετῷ δοκοῦντι ὑπάρχειν.* §. 116. *τὴν μὲν χαρὰν ἐναντίαν φασὶν εἶναι τῇ ἡδονῇ, οὖσαν εὔλογον ἔπαρσιν.*

iamque, ut bona natura appetimus, sic a malis natura declinamus: quae declinatio, quum[2] ratione fiet, *cautio* appelletur, eaque intelligatur in solo esse sapiente; quae autem sine ratione, et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus: est igitur *metus*, ratione adversa[3], cautio. Praesentis autem mali sapientis[4] affectio nulla est: 14. stulta[5] autem aegritudo est, ea qua afficiuntur in malis opinatis, animosque demittunt et contrahunt, rationi non obtemperantes. itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit animi, adversante ratione, contractio. sic quattuor *perturbationes* sunt, tres *constantiae;* quoniam aegritudini nulla constantia opponitur.

2 V. Adn. 3 Sic vulgo contra melioris notae Codd. — Or. c. Gr. L. in curis sec. Brut. *a ratione aversa.* R. D. *ratione aversa.* — Col. EVML. 1566. *rationi adversa.* 4 Bentl. coni. *sapienti*, nulla cogente necessitate. V. Adn. in II. 15, 36. 5 Sic W. e R. aliisque Codd. — Or. c. Ern. retin. vulg. *stulti:* quod non convenit sequenti plurali *afficiuntur.* At in *stulti* latet notio numeri pluralis. Bentl. coni. *stultis.*

declinatio, quum ratione fiet) Vulgo legitur: *quae declinatio si cum ratione fiet.* quod retinuit etiam Orellius. Bentleius in hac vulgata lectione soloecismum et anacoluthon latere putat, primum, quia praegressis verbis: *quae declinatio, si cum ratione fiet*, exspectetur: *sin autem sine ratione,* tum, quia protasi non respondeat apodosis. Quare, grammaticam constructionem ad sanitatem restituturus, delendam censet voculam *si:* quam omnium Codicum et Edd. vett. auctoritas tuetur. Et in hanc sententiam discessere Davisius, Lallem., Ernestius, Wolfius. Ego vero locum sanissimum esse arbitror, nec quicquam loco movendum. Neque vero perspicio, Bentleii correctione verborum ordinem ad grammaticae rationis normam esse revocatum. Nam apodosis, quam sibi visus est restituisse, nulla est: certe apud Ciceronem, quantum sciam, nusquam legitur propositio, hoc modo conformata: *Quoniam — declinamus: quae declinatio cum ratione fiet, cautio appelletur*, pro *ea declinatio, quae cum ratione fiet.* Verborum quidem seriem, retenta lectione vulgata, non recte procedere, equidem non nego; at huius rei culpa non transferenda est ad librarios, sed ad ipsum Ciceronem, qui, uti iam passim monuimus, in his ipsis libris saepissime vulgaris sermonis negligentiam sectatus est. Scilicet haud dubie statuendum est h. l. anantapodoton, ea figura, quam iam supra ad III. 17, 36. vidimus, qua apodosis cum parenthesi coaluit.

cautio) εὐλάβεια. Diog. Laert. VII, 116. τὴν δὲ εὐλάβειαν (ἐναντίαν φασὶν εἶναι) τῷ φόβῳ, οὖσαν εὔλογον ἔκκλισιν. φοβηθήσεσθαι μὲν γὰρ τὸν σοφὸν οὐδαμῶς, εὐλαβηθήσεσθαι δέ.

14. *stulti — afficiuntur*) In singulari *stulti* latet pluralis: unde factum est, ut Cicero a numero singulari transiret ad pluralem *afficiuntur.* Sic N. D. I, 38. Hoc idem fieri in *deo:* — ex quo esse beati atque aeterni *intelligantur.* V. Bremi ad Fin. II, 7. p. 137.

ea; qua) V. Adnotata in c. 1, 2.

constantiae) quas Stoici appellabant εὐπαθείας. Diog. Laert. VII, 115.

VII. Sed omnis perturbationes iudicio censent fieri et opinione. Itaque eas definiunt pressius; ut intelligatur, non modo quam vitiosae, sed etiam quam in nostra sint potestate. est igitur *aegritudo* opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur. *laetitia*, opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur. *metus*, opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur. *libido*, opinio venturi boni, quod sit ex usu iam praesens esse atque adesse.

15. Sed quae iudicia, quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus: ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat; metus, recessum quendam animi et fugam; laetitia, profusam hilaritatem; libido, effrenatam appetentiam. *Opinationem* autem, quam in omnis definitiones superiores inclusimus, volunt esse imbecillam assensionem.

CAP. VII. *pressius*) accurate, subtiliter. de Fin. IV, 10. quae a te dicta sunt, *pressius* agamus. V. Schuetz. Lexic. Ciceron. s. v. *presse.*

vitiosae) E Stoicorum sententia omnis opinio in vitio ponebatur; *in nostra sint potestate*, quia perturbationes voluntarias esse censebant, opinionisque iudicio suscipi. Academ. I, 10.

aegritudo) Andronic. Rhodius p. 523. *λύπη δόξα πρόςφατος* (recens) *κακοῦ παρουσίας, ἐφ' ᾧ οἴονται δεῖν συστέλλεσθαι* (contrahi)· *ἡδονὴ δόξα πρόςφατος ἀγαθοῦ παρουσίας, ἐφ' ᾧ οἴονται δεῖν ἐκτείνεσθαι* (efferri). De voce *recens* v. III. 31, 75. — De his definitionibus cf. Diog. Laert. VII, 110.

ex usu iam praesens esse atque adesse) *Ex usu esse* est expedire, *praesens esse* referendum est et ad tempus et ad locum, *adesse* ad locum, quasi ad pedes, ante pedes, graece *τὸ παρόν*. de Offic. I. 4, 11. belua ad id solum, quod adest quodque praesens est, se accommodat. de Fin. I. 17, 55. corpore nihil nisi praesens et quod adest sentire possumus: ubi v. Bremi p. 82. Cf. Ruhnken. Dictat. in Terent. Adelph. III. 3, 39.

15. *Sed quae iudicia*) Sententia est: Stoici, in iis iudiciis opinionibusque, e quibus perturbationes nasci dixi, non solum ipsas perturbationes positas esse, dicunt, verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus. Ceterum Stoici in hoc doctrinae loco variabant, nec Cicero eorum mentem penitus videtur perspexisse. Galenus Dogm. H. et P. V. c. 1. p. 155. *Χρύσιππος μὲν οὖν ἐν τῷ πρώτῳ περὶ παθῶν ἀποδεικνύναι πειρᾶται, κρίσεις τινὰς εἶναι τοῦ λογιστικοῦ τὰ πάθη· Ζήνων δ' οὐ τὰς κρίσεις αὐτὰς, ἀλλὰ τὰς ἐπιγιγνόμενας αὐταῖς συστολὰς καὶ λύσεις, ἐπάρσεις τε καὶ πτώσεις τῆς ψυχῆς ἐνόμιζεν εἶναι τὰ πάθη.* Plura dat Davisius.

imbecillam assensionem) De Stoicorum assensione atque approbatione, quam Graeci *συγκατάθεσιν* vocant, consule Academica II. c. 12. et I. 11, 40. sq. 42. extr.

16. Sed singulis perturbationibus partes eiusdem generis plures subiiciuntur. ut *aegritudini* invidentia, (utendum est enim docendi caussa verbo minus usitato; quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur:) aemulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, maeror, aerumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, et si quae sunt de genere eodem. sub *metu* [6] autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido. *voluptati* malivolentia, [laetans malo alieno [7],] delectatio, iactatio, et similia. *libidini* ira, excandescentia, odium, inimicitia, discordia, indigentia, desiderium, et cetera eiusmodi [8].

VIII. 17. Haec autem definiunt hoc modo. *Invidentiam* esse dicunt aegritudinem susceptam propter alterius res secundas, quae nihil noceant invidenti. nam si quis [9] doleat eius rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicatur [1] invidere; ut si Hectori Agamemno: qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat his frui, is invideat [2] profecto. *aemulatio* autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude et in vitio nomen hoc sit. nam et imitatio virtutis aemulatio dicitur: (sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis:) et est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. 18. *obtrectatio* autem est, ea quam intelligi ζηλοτυπίαν [3] volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse concupiverit. *mise-*

6 Sic W. O6x. Leid. — Or. c. meliorib. Codd. et Edd. vett. retin. vulg. *sub metum:* quod est e consuetudine Ciceronis. 7 Verba haec supposita censuit Bentl.: unde uncis septa sunt: quos sustulit Or., an recte, dubium videri potest. 8 O4x. SE. *huiusmodi.* 9 Or. c. D. e scriptura R. *si qui.* 1 Sic b. O5x. D. — Ern. c. vulg. *dicitur.* 2 Sic b. Balliol. Leid. D. — Or. c. Ern. retin. vulg. *invidet*, suadente voce *profecto.* Or. recte monet, optime se habere hanc velut oppositionem: *dicatur* — — *invidet.* 3 Sic W. Or. Vulgo *zelotypiam.*

errorem autem et temeritatem et ignorantiam, et opinationem, *et suspicionem, et uno nomine omnia quae essent aliena* firmae et constantis assensionis, *a virtute sapientiaque removebat* (Zeno).

16. *partes — plures*) V. Diog. Laert. VII, 110.

Cap. VIII. 17. *Invidentiam*) Diog. L. VII, 111. φθόνος ἐστὶ λύπη ἐπ' ἀλλοτρίοις ἀγαθοῖς. *Aemulatio* ζῆλος λύπη ἐπὶ τῷ ἄλλῳ παρεῖναι, ὧν αὐτὸς ἐπιθυμεῖ.

18. *obtrectatio*) Diog. l. c. ζηλοτυπίαν λύπην (εἶναι) ἐπὶ τῷ καὶ ἄλλῳ παρεῖναι ἃ καὶ αὐτὸς ἔχει.

ricordia est aegritudo ex miseria alterius, iniuria laborantis: nemo enim parricidae aut proditoris supplicio misericordia commovetur. *angor* est[4] aegritudo premens. *luctus*, aegritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo. *maeror*, aegritudo flebilis. *aerumna*, aegritudo laboriosa. *dolor*, aegritudo crucians. *lamentatio*, aegritudo cum eiulatu. *sollicitudo*, aegritudo cum cogitatione. *molestia*, aegritudo permanens. *afflictatio*, aegritudo cum vexatione corporis. *desperatio*, aegritudo sine ulla rerum exspectatione meliorum.

Quae autem subiecta sunt sub *metu*[5], ea sic definiunt: *pigritiam*, metum consequentis laboris: 19. *pudorem* . . . *terrorem*[6], metum concutientem; ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor et tremor et dentium crepitus consequatur: *timorem*, metum mali appropinquantis: *pavorem*, metum mentem loco moventem; ex quo illud Enni,

Tum pavor sapientiam omnem mi exanimato[7] expectorat:

exanimationem, metum subsequentem, et quasi comitem pavoris: *conturbationem*, metum excutientem cogitata: *formidinem*, metum permanentem.

IX. 20. *Voluptatis* autem partis hoc modo de-

4 b. VD. e Pithoean. et Med. Ern. omis. *est.* 5 Sic vulgo. Or. c. R. aliisque Codd. mCVLD. *sub metum.* Cf. §. 16. 6 Sic bene W. — Or. c. vulg. *laboris* ***, *terrorem*, omissa voce *pudorem:* quam addendam esse, sequentia docent. Hinc de Bentl. coni. D. et Ern. dederunt: *pudorem et terrorem.* Acutius W. interiectis punctis, quibus significatur, definitionem *pudoris* excidisse. 7 V. Adn.

19. *pudorem*) Definitio huius vocis haud dubie excidit: Stoici censebant αἰσχύνην εἶναι φόβον ἀδοξίας.

Tum pavor) Est tetrameter trochaicus catalecticus, petitus ex Ennii Alcmaeone. Idem versus legitur de Orat. III. 38, 154. et ib. 58, 218. Vulgo legebatur *omnem mihi ex animo expectorat:* nec aliter legit Nonius Marcellus s. v. *expectorare:* quod cum aliis recepit Ernesti. Davisius sic corrigebat: *mihi omnem ex animo expectorat.* Turnebus Advers. VII, 17. *ex animo expectorare* non minus ridiculum censet, quam si quis vicissim *ex pectore exanimare* dicat. At Davisius contra monet, etiam Accium in Phoenissis eadem locutione usum esse, teste Marcello s. v. *expectorare.* Vel sic tamen Wolfii lectio, proxime accedens ad vulgatam, praestare videtur: praesertim quum etiam de Orat. ll. ll. in MSS. habeatur: *exanimato.* — De vocibus *expectorare*, *exanimatus* monendum est, antiquos Romanorum poetas eiusmodi vocabula et locutiones audaciores et exquisitiores magnopere adamasse, uti supra I. 35. III. 19. *vitam evitare.* Cf. Ochsner Eclog. p. 159.

scribunt, ut *malivolentia* sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo: *delectatio*, voluptas suavitate auditus animum deleniens: et qualis est haec aurium, tales sunt oculorum et tactionum et odorationum et saporum; quae sunt omnes unius generis ad perfundendum animum tamquam illiquefactae voluptates. *iactatio* est voluptas gestiens, et se efferens insolentius.

21. Quae autem *libidini* subiecta sunt, ea sic definiunt[8], ut *ira* sit libido poeniendi eius, qui videatur laesisse iniuria: *excandescentia* autem sit ira nascens et modo exsistens, quae θυμὸς[9] Graece dicitur: *odium*, ira inveterata: *inimicitia*, ira ulciscendi tempus observans: *discordia*, ira acerbior, intimo [odio et[1]] corde concepta: *indigentia*, libido inexplebilis: *desiderium*, libido eius, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt etiam, illud ut[2] sit libido earum rerum, quae dicuntur

8 Sic O1x. et pleraeq. Edd. vett. — Ern. c. Codd. plerisq. PV. Gebh. Lall. *definiuntur.* 9 Sic W. de Steph. et Valcken. sententia, nec alia voce usus est Laert. VII. 114. At recte Or. c. Ern. vulg. *θύμωσις* retin., vocab. *θύμωσις* Chrysippeum esse putans, ideoque novatum, ne confunderetur haec *excandescentiae* notio cum *θυμῷ* Platonis. Porro si legatur *θυμός*, etiam legendum esse *qui* e consueta dicendi ratione, uti monet Ern. 1 Sic W. — Or. sine uncis quidem, adnotans tamen, locum esse corruptum L. coni. *intimo animo et c.* quod prob. Or. 2 V. Adn.

Cap. IX. 20. *qualis est haec aurium*) sc. voluptas. Divin. in Caecil. 11. cum omnis arrogantia odiosa est, tum *illa ingenii atque eloquentiae* multo molestissima. — In his exemplis in pronom. maior vis est quam in articulo. Si vero solus articulus locum habet, solus genitivus ponitur. de Fin. I, 16. Quod si qui satis sibi contra hominum conscientiam septi esse et muniti videntur, *deorum* tamen horrent, uti exponit Ochsner Ecl. Cic. p. 179.

21. *exsistens*) non idem significat, quod *nascens*, sed apparens et semet ostendens. V. Davis. ad de Divinat. I, 28.

Distinguunt etiam, illud ut) Sic hunc locum cum Lamb. et Lallem. dedit Wolfius. Vulgo *distinguunt illud etiam ut sit l.* cett. a qua lectione cur recesserit Wolfius, non video; *distinguunt* enim *illud* est *dividunt desiderium etiam* (ita) ut sit. Davisius cum P. Manutio: *distinguunt illud etiam ut* desiderium *libido sit.* Bentleius sic legendum censet: Distinguitur illo *etiam*, *ut* desiderium *sit lib.* cett. Orellius lectionem vulgatam retinuit, nisi quod cum R. V. legit: *ut libido sit earum rerum.* Sententia expressa est haec: Alii Stoici in libidinis partibus ponunt et *indigentiam* et *desiderium.* Sunt tamen etiam alii, qui *indigentiam* omittant, quum ea rerum ipsarum sit, h. e. significet *defectum* alicuius rei, ut honorum, ut pecuniae. Quare voci *desiderii* latiorem subiiciunt notionem, ut non solum sit libido eius, qui nondum adsit, videndi, sed etiam omnium earum rerum, quae tanquam praedicata dicuntur de quodam, uti quidam dicitur *habere divitias.* Quod si igitur quispiam libidine agitatur

de quodam aut quibusdam; quae κατηγορήματα dialectici appellant; ut habere divitias, capere honores: indigentia, rerum ipsarum est, ut honorum, ut pecuniae.

22. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt, *intemperantiam:* quae est a tota mente et a recta ratione defectio, sic aversa a praescriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones, et efficit, ut eae rectae rationi pareant, conservatque considerata iudicia mentis; sic huic inimica intemperantia, omnem animi statum inflammat, conturbat, incitat: itaque et aegritudines et metus et reliquae perturbationes omnes gignuntur ex ea.

X. 23. Quemadmodum, quum sanguis corruptus est, aut pituita redundat, aut bilis, in corpore morbi aegrotationesque nascuntur: sic pravarum opinionum conturbatio, et ipsarum inter se repugnantia, sanitate spoliat animum, morbisque perturbat. Ex perturbationibus autem primum morbi conficiuntur, quae vocant illi νοσήματα, eaque, quae sunt his [3] morbis contraria;

3 Sic W. solus. Recte Or. c. vulg. *eis*. Cf. §. 24. *quae sunt eis morbis* cet.

sive divitias habendi, sive honores capiendi, eum non *indigentia*, sed *desiderio* agitari dicunt. Ergo ex illorum Stoicorum mente dicendum est: *desidero habere pecuniam, d. capere honores*, non *desidero pecuniam*, *honores:* contra non *indigeo habere pecuniam, i. capere honores.* Quod de *indigentia*, quam σπάνιν appellabant, dictum est, verum est: quod de *desiderio,* quem πόθον dicebant, nugatorium est. Nam et *desiderium* et πόθος saepissime apud optimae notae scriptores ad ipsas res referuntur. Nimirum in eiusmodi tricis et argutiis mirifice delectabantur Stoici.

Cap. X. 23. νοσήματα) E perturbationibus tria existunt: morbi, aegrotationes, offensiones. Morbi et aegrotationes existunt e libidine ac laetitia: offensiones e metu. Perturbationes sunt motus animi subiti et concitati: qui neglecti quum inveteraverunt efficiunt morbos (νοσήματα): qui quum penitus in animo insederunt, et quasi summum gradum adepti sunt, existunt aegrotationes (ἀῤῥωστήματα): quae animum ita afflictum et fractum tenent, ut iis resistere non possit. Morbis autem et aegrotationibus contrariae sunt offensiones: quibus res certas fastidimus et detestamur. De offensionibus cf. Tiedemann. System d. stoischen Phil. III. p. 267. Porro monendum est de structura: *morbi, quae vocant illi* νοσήματα. de Legg. I, 7. animal hoc providum — quem vocamus hominem: ubi inepte Wytteub. comp. Terent. Andr. III. 5, 1. *scelus, qui* me perdidit. Herod. II, 124. τῶν οἰκημάτων, τὰς (i. e. ἃς) ἐποιέετο θῆκας. Iam supra exposuimus hanc dicendi rationem: de qua etiam cf. quos laudant Creuzer et Moser ad Legg. l. d.

quae habent ad res certas vitiosam offensionem atque fastidium: deinde aegrotationes, quae appellantur a Stoicis ἀῤῥωστήματα, hisque[4] item oppositae contrariae offensiones.

Hoc loco nimium operae consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. qua oratione praetermissa minime necessaria, ea, quae rem continent, pertractemus. 24. Intelligatur igitur, perturbationem, iactantibus se opinionibus inconstanter et turbide, in motu esse semper: quum autem hic fervor concitatioque animi inveteraverit, et tamquam in venis medullisque insederit, tum exsistit et morbus, et aegrotatio, et offensiones eae, quae sunt eis morbis aegrotationibusque contrariae.

XI. Haec, quae dico, cogitatione inter se differunt, re quidem copulata sunt; eaque oriuntur ex libidine et laetitia. nam quum est concupita pecunia, nec adhibita continuo ratio, quasi quaedam Socratica medicina, quae sanet[5] eam cupiditatem; permanat in venas, et inhaeret in visceribus illud malum, exsistitque morbus et aegrotatio, quae evelli[6] inveterata non possunt; eique morbo nomen est avaritia. 25. similiterque ceteri morbi: ut *gloriae cupiditas*, ut *mulierositas* (ut ita appellem eam, quae Graece φιλογύνεια dicitur); ceterique similiter morbi aegrotationesque nascuntur. quae autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu: ut *odium mulierum,* quale in μισογύνῳ Attili est; ut *in*

4 Legendum c. SE. *iisque.* 5 V. Adn. 6 Sic legendum vidit Wopkens. p. 91. — Ern. c. vulg. *avelli.*

24. *tum existit et morbus*) Oratio obliqua transiit in rectam. Luculentum exemplum exstat in Fin. III, 15. Si voluptas — sit in bonis, divitias quoque in bonis esse ponendas; at si sapientia bonum sit, non sequi, ut etiam divitias bonum esse dicamus: neque ab ulla re, quae non sit in bonis, id quod sit in bonis, contineri *potest;* ob eamque caussam, — quum divitiae non sint in bonis, nulla ars divitiis contineri *potest.* V. Bremi ad Fat. p. 80.

Cap. XI. *eaque oriuntur*) Scil. morbi et aegrotationes.

quae sanet) Sic correxit Bentleius ex uno Cod., id latinitatem opinans efflagitare. Vulgo legitur *sanaret*, quod recte retinuit Ernestius. Cf. Zumpt *Lat. Gramm.* §. 76. p. 384. sq. et nos ad I. 3, 7.

existitque morbus) Senec. ep. 75. (hoc) inter morbos animi interest et affectus, ut morbi sint inveterata vitia: affectus vero, motus animi subiti et concitati, qui frequentes neglectique fecere morbum.

hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui μισάνθρωπος appellatur; ut *inhospitalitas* est. quae omnes aegrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt et oderunt.

26. Definiunt autem animi *aegrotationem*, opinationem vehementem de re non expetenda, tamquam valde expetenda sit[6*], inhaerentem et penitus insitam. quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt, opinionem[7] vehementem de re non fugienda, inhaerentem et penitus insitam, tamquam fugienda: haec autem opinatio est iudicatio[8] se scire, quod nesciat. *Aegrotationi* autem talia quaedam subiecta sunt, *avaritia*, *ambitio*, *mulierositas*, *pervicacia*, *ligurritio*, *vinolentia*, *cuppedia*, et si qua similia. est autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit[9], inhaerens et penitus insita: similisque est eiusdem generis definitio reliquarum. 27. *Offensionum* autem definitiones sunt eiusmodi, ut *inhospitalitas* sit opinio vehemens, valde fugiendum esse hospitem, eaque inhaerens et penitus insita: similiterque definitur et *mulierum odium*, ut Hippolyti; et, ut Timonis, *generis humani*.

XII. Atque ut ad valitudinis similitudinem veniamus, eaque collatione utamur aliquando; sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores; itaque dicimus gravedinosos quosdam, quosdam torminosos, non quia iam sint, sed quia saepe sint[1]: sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem. ex quo in aliis *anxietas*, unde anxii; in aliis *iracundia* dici-

6* Ern. delev. *sit.* 7 Or. susp. *opinationem* sine caussa. 8 Sic Gr. et D. e plurib. Codd. — Ern. c. vulg. *iudicare.* 9 Ern. delev. *sit.* 1 Sic recte Ern. c. L. — Vulgo *quia saepe sint: alii.* Male. Manut. coni. *sed quia saepe: sic.*

25. *Attilii*) Non improbabiliter Neidius e §. 27. coniicit, fabulam fuisse Attilii Hippolytum inscriptam.

26. *haec autem opinatio*) Uterque, et qui aegrotatione laborat, et qui offensione, iudicat se scire, quod nesciat. — Observanda autem sunt substantiva *opinatio* et *iudicatio*, mox §. 28. *lapsio*, *despicatio*, alia, quae *suo sibi Marte* finxisse videtur Cicero, uti monet Goerenz. ad Fin. I. 20, 67. p. 95.

cuppedia) φιλοψία, immoderata delicatorum ciborum cupiditas, uti recte exponit Davisius.

Cap. XII. 27. *Atque*) Particula transitum ad rem novam denotans. Sic mox c. 13, 30. V. Adnotata in III. 13, 28. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Eumen. X, 3. p. 282.

tur, quae ab *ira* differt: estque aliud iracundum esse, aliud iratum; ut differt *anxietas* ab *angore:* neque enim omnes anxii, qui anguntur aliquando: nec, qui anxii, semper anguntur: ut inter ebrietatem et ebriositatem interest; aliudque est amatorem esse, aliud amantem. atque haec aliorum ad alios morbos proclivitas late patet: nam pertinet ad omnis perturbationes: 28. in multis etiam vitiis apparet; sed nomen res non habet. ergo et invidi, et malivoli, et lividi, et timidi, et misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper feruntur. haec igitur proclivitas ad suum quodque genus, a similitudine corporis, aegrotatio dicatur[2], dum ea intelligatur ad aegrotandum proclivitas. sed haec in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, *facilitas* nominetur, in malis *proclivitas*, ut significet lapsionem, in neutris habeat superius nomen.

XIII. Quo modo autem in corpore est morbus, est aegrotatio et[3] vitium; sic in animo. *Morbum* appellant totius corporis corruptionem: *aegrotationem*, morbum cum imbecillitate: 29. *vitium*, quum partes corporis inter se dissident; ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. itaque illa duo, morbus et aegrotatio, ex totius valitudinis corporis[4] conquassatione et perturbatione gignuntur: vitium autem, integra valitudine, ipsum ex se cernitur. sed in animo tantummodo cogita-

2 Sic recte Ern. e coni. Bentl. Mox enim sequitur *nominetur.* Vulgo *dicitur.* 3 Sic Ern. c. Gebh. D. — Codd. aliq. P. Lall. Bip. *est morbus, et aegr., et vit.* Or. c. Gr. praestantissimo, L. in m. 1584 *est m., est aegr., est vit.* „qua ratione tria ista optime distinguuntur.“ 4 Ern. *corporis* uncis circumdedit. Frustra. Opponitur enim sequenti *in animo*, uti recte monet Sch. De duplici autem genit. v. Adn. in II. 15, 35.

28. *in multis etiam vitiis*) Quomodo vitia differant a perturbationibus, v. mox c. 13, 29. 30. princ.

facilitas) Nobis: Anlage, *proclivitas* Geneigtheit.

in neutris) Stoici enim tria ponebant: *bona*, *mala* et *neutra* s. ἀδιάφορα (res medias s. indifferentes): quae nec bona sunt nec mala. Plura si cupis, adi nos in libro dicto de Cicer. phil. p. 233. In eiusmodi igitur rebus ἀδιαφόροις illa aliorum ad alia proclivitas nomen habeat superius sc. *facilitatis.* *Proclivitas* graece est εὐκαταφορία vel εὐεμπτωσία. Diog. Laert. VII, 115.

Cap. XIII. *morbus*) Nobis: *Krankheit;* aegrotatio, *Siechheit;* vitium, *Gebrechen.*

29. *inter se dissident*) H. e. quum partes corporis inter se non conspirant.

ipsum ex se cernitur) Veluti,

tione possumus morbum ab aegrotatione seiungere. *vitiositas* autem est habitus aut affectio, in tota vita inconstans, et a se ipsa dissentiens. ita fit, ut in altera, corruptione opinionum morbus efficiatur et aegrotatio; in altera, inconstantia et repugnantia. non enim omne vitium partis habet dissentientis[5]: ut eorum, qui non

5 V. Adn.

quum quis membrum distortum habet, haec distortio non pertinet ad reliquas corporis partes, sed ad solum (*ipsum*) illud membrum, in eoque solo, non in ceteris quoque corporis partibus cernitur (eminet, exstat).

vitiositas) Locus sequitur difficillimus maximeque impeditus: in cuius sententia enucleanda atque enodanda licebit nobis paullo esse copiosioribus. Sententiarum tenor constituendus est hoc pacto. Quomodo in corpore morbus, aegrotatio et vitium deprehenditur: sic in animo tria reperiuntur: morbus, aegrotatio et vitiositas (*Krankheit, Siechheit, sittliche Verkehrtheit der Seele*). Quamquam in animo alia ratio est atque in corpore. Scilicet in corpore tria illa sunt inter se diversa: in animo non item. Etenim in animo morbus et aegrotatio re copulata sunt, et cogitatione tantum seiunguntur, quum aegrotatio nihil aliud sit, nisi summus gradus morbi. Porro vitium longe aliud est in corpore, atque in animo. Nam quum quis vitium in corpore habeat, integra tamen esse potest valetudo: nec vitium in corpore contrarium est sanitati corporis, neque ex eo oriuntur morbi et aegrotationes. Contra in animo vitiositas contraria est sanitati animi, i. e. virtuti, ex eaque concitantur perturbationes, quae efficiunt morbos et aegrotationes. Itaque vitium animi non ipsum ex se cernitur, uti vitium corporis, integra valetudine; sed conturbat animi sanitatem. Uti virtus est affectio animi constans conveniensque: ita vitiositas affectio (aut habitus) in tota vita inconstans et a se ipsa dissentiens. Haec autem vitiositatis affectio si gravior est, corruptione opinionum morbum efficit et aegrotationem; sin levior, inconstantiam tantum et repugnantiam. Non enim omne vitium *pares* habet *dissensiones* (Sic enim legendum de Bentleii coniectura); nam, qui non longe a sapientia absunt, illi quidem discrepant sibi ipsi (nondum enim ipsam sapientiam attigerunt); sed non ita distorto et pravo animo sunt, ut ii, qui longe a sapientia absunt. — His expositis, reliquum est, ut pauca de singulis addam. Ac primum quidem contra Neidium, qui ceteroquin de universa huius loci sententia ne verbum quidem protulit, monendum puto, nomina *habitus* aut *affectio* non diversas habere significationes, ut illud nostrum sit *Fertigkeit*, hoc *moralische Gebrechlichkeit*, sed unam eandemque rem designare. Deinde ad verba *in altera — in altera* utrobique supplendum *affectione.* Mire idem Neidius sic: „*in altera* sc. vitiositate, quatenus est habitus; *in altera* sc. vitiositate, quatenus est affectio.“ Nescio equidem, quid sibi voluerit vir bonus.

in tota vita) Tirones observent, si vox *totus* referatur ad tempus, eam adiunctam habere praepositionem *in*, uti h. l.; sin autem ad spatium, praepositionem omitti. Cornel. Nep. Iphicr. II, 3. quod maxime *tota* celebratum est *Graecia.* Cf. Bremi ad praefat. Nep. §. 5. p. 8. Sic dicitur *totà terrà* pro per totam terram, *totis castris*, *totis campis*, *toto corpore*, non *in tota terra.*

partes habet dissentientes) Haec est lectio omnium Codd. MSS. et Edd. vett.; quam autem haec verba sententiam significent, me non intelligere libere et ingenue cum Davisio fateor. Quid enim? In verbis:

longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta, nec prava. morbi autem et aegrotationes partes sunt vitiositatis. Sed perturbationes sintne eiusdem partes, quaestio est. 30. vitia enim affectiones sunt manentes; perturbationes autem, moventes: ut non possint affectionum manentium partes esse.

Atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis. sunt enim in corpore praecipua, pulchritudo, vires, valitudo, firmitas, velocitas: sunt item in animo. Ut enim corporis temperatio, quum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas: sic animi dicitur[6], quum eius iudicia opinionesque concordant. eaque animi est virtus; quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiae prae-

6 Sic recte de sententia Camerar. — Ern. *constamus: sanitas sic animi dicitur.* Pleraeque Edd. vett. *animo: corporis temp. —— dicitur.*

Non omne vitium partes habet dissentientes, ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, adfectio est discrepans sibi ipsa, nonne apertissima inest sententiarum repugnantia et discrepantia? Hinc apparet, in hoc loco ulcus haerere: quod levi sane mutatione egregie videtur persanavisse magnus Bentleius, legendum esse suspicans: *non enim omne vitium* pares *habet* dissensiones (vel dissidentias). Nisi forte statuere volumus, voculam *omnes* excidisse, hoc modo: *non enim omne vitium* omnes *partes habet dissentientes.* Orellius sanum putat esse hunc locum, etsi fatendum sit, non nimis clare a Tullio conversa esse verba alicuius philosophi Graeci. Sententiam sic explicat: „non in omni vitio inest aperta dissensio et repugnantia, sive, ut Macrobiano voc. utar, contrarietas singularum veluti eius partium: saepe defectus potius quidam in eo cernitur: quo quidem fit, ut discrepet cum se ipsa affectio, i. e., ut talis non sit, qualis esse deberet; non tamen prorsus est sibi inimica, vel distorta ac prava.“

30. *vitia — moventes*) Laster [sittliche Verkehrtheiten] sind beharrliche Zustände; die Leidenschaften aber wechselnde, uti recte vertit Kernius.

Ut enim corporis temperatio) Apposite Davisius adduxit Stobaei Ecl. eth. p. 168. *ὥσπερ γὰρ τὴν τοῦ σώματος ὑγίειαν εὐκρασίαν εἶναι τῶν ἐν τῷ σώματι θερμῶν καὶ ψυχρῶν καὶ ξηρῶν καὶ ὑγρῶν· οὕτω καὶ τὴν τῆς ψυχῆς ὑγίειαν εὐκρασίαν εἶναι τῶν ἐν τῇ ψυχῇ δογμάτων.*

temperantiam) Supra c. 9, 22. „temperantia sedat appetitiones, et efficit, ut eae rectae rationi pareant, conservatque considerata iudicia mentis.“ Quae iudiciorum opinionumque concordatio quum virtus sit, fuerunt, qui virtutem ipsam temperantiam, quae alias una quatuor cardinalium virtutum esse dicitur, esse censerent. Cf. Cicer. Partit. orator. c. 22. „*Est — vis virtutis duplex. Aut enim scientia cernitur virtus, aut actione. Nam, quae prudentia, quae calliditas, quaeque gravissimo nomine sapientia appellatur, haec scientia pollet una. Quae vero moderandis cupiditatibus, regendisque animi motibus laudatur, eius est munus in agendo: cui temperantiae no-*

ceptis, et eam subsequentem, nec habentem ullam speciem suam; sed sive hoc, sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem etiam cadat, quum curatione medicorum turbatio mentis aufertur [7]. 31. Et ut corporis est quaedam apta figura membrorum, cum coloris quadam suavitate, ea quae [8] dicitur pulchritudo: sic in animo opinionum iudiciorumque aequabilitas et constantia, cum firmitate quadam et stabilitate, virtutem subsequens, aut virtutis vim ipsam continens, pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis et nervis et efficacitati similes, similibus quoque [9] verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis, celeritas appellatur: quae eadem ingeni etiam laus habetur propter animi multarum rerum brevi tempore percursionem.

XIV. Illud animorum corporumque dissimile, quod animi valentes morbo tentari possunt, [ut] corpora pos-

7 Sic V. Gebh. Ern. (nisi quod illi pro *turbatio*, quod unde ascitum sit nescire se ait Or., habent *conturbatio:* quod redux. Or.), item PBCML. (nisi quod habent *perturbatio.* Male; sermo est enim hic de morbo animi physico (*Gemüthskrankh.*), non de ca quae proprie dicitur animi perturbatione (*Leidenschaft*), observante Or. — Alii Codd. et Edd. aliq. *curatione et gubernatione medicorum conturbatio m. a.* 8 Sic Ern. e coni. Da. — Or. restit. vulg. *eaque dic.*, coll. Beier. ad Offic. I. §. 98. p. 217., monens: respondere superioribus: *eaque animi est virtus.* 9 Sic ML. Lall. — Ern. c. Gebh. omis. *quoque.* — Plures Codd. et pleraeque Edd. vett. *similibusque v.*

men est:" et quae sequuntur, ubi aperte *fortitudo* et *iustitia* temperantiae subiiciuntur. Cf. quae supra III, 8. de *frugalitate* dicta sunt.

alii obtemperantem) Alii negabant, virtutem ullam habere speciem suam, h. e. certa quadam forma, qualis est temperantia, complectendam esse, sed tantum temperantiae praeceptis obtemperare.

31. *ea, quae dicitur*) V. Adnotata in c. 1, 2.

virtutis vim ipsa *continens*) Sic rectissime emendavit Bentleius. In libris scriptis editisque legitur *vim ipsam:* quam lectionem religiose servaverunt Ernestius et Schuetzius, adversante loci sententia, quae haec est: illa aequabilitas et constantia aut virtutem subsequitur, aut ipsa est virtus.

Cap. XIV. *tentari possunt, [ut] corpora possunt*) Sic emendavit Bentleius. Vulgo legebatur: *morbo tentari non possunt, corpora possunt*, consentientibus Codd., nec discesserunt ab hac lectione Ernestius et Orellius. Sententia aliena quidem videtur; nam c. 13. disertissimis verbis dictum est, uti corpus, ita animum morbo tentari posse. Sententia igitur haec est: Animorum corporumque dissimilitudo in eo cernitur, quod animi valentes morbo *quidem* tentari possunt, non aliter ac corpora morbo tentari possunt, *sed* cett.; sed Orellius, haec verba de sapiente accipiens, recte sententiam sic videtur explicare: „animus (sapientis) valens vereque sanus nullo unquam morbo s. perturbatione tentari potest: corpus

sunt [1]; sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item: quorum omnes morbi et perturbationes ex adspernatione rationis eveniunt. itaque in hominibus solum exsistunt. nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non incidunt. 32. Inter acutos autem et inter [2] hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius, et recreantur ocius; hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit; non enim in ullam efferatam et immanem [3]: quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia, aegritudo, metus. Aegrotationes autem morbique animorum difficilius evelli posse putantur, quam summa illa vitia, quae virtutibus sunt contraria. morbis enim manentibus, vitia sublata esse possunt [4]; qui [5] non tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur.

33. Habes ea, quae de perturbationibus enucleate disputant Stoici: quae logica appellant, quia disseruntur

1 V. Adn. 2 Sic e paucis Codd. Gebh. Ern. — Or. recte c. vulg. omis. *inter*: quod „iteratum vix locum habet ap. Cic., nisi ubi vocabula aliq. interponuntur.“ 3 Sic de Bentl. coni. — Codd. noti et Edd. ante D. itemque Ern. *non enim multa efferata et immania.* Insulse. — Or. de altera Bentl. coni. *non enim in ulla efferata et immania.* Tertia Bentl. coni. *non enim in vitia efferata et immania.* 4 Sic e L. coni., firmata a Leid. et El. sec. — Ern. c. vulg. *vitia sublata esse non possunt.* 5 Sic W. c. Da. — Codd. noti et Edd. tantum non omnes, itemque Ern. *quia non tam.*

contra vel valentissimum repentinum in morbum potest incidere: sed hoc praeterea dissimile est, quod corporum — — possunt, animi vitiosi et insipientis morbus semper cum culpa coniunctus est.“ Cod. Reg. Lallemandi exhibet: *morbo tentari possunt, corpora possunt:* quod, si haec sententia prorsus necessaria esset, Orellius sequi mallet, quam cum Bentleio „inculcare istud *ut*, sane quam languidum, quod cum uncinis tantum recepit Wolfius.“

simile quiddam faciunt) Graece: *ποιοῦσι τοιοῦτόν τι.* Saepe verbum *faciendi*, ut graecum *ποιεῖν* et nostrum *thun*, ita ponitur, ut alius verbi vices sustinens eius universam vim denotet. Corn. Nep. Chabrias III, 4. Neque vero solus ille *aberat* Athenis libenter, sed omnes fere principes *fecerunt* idem (h. e. libenter aberant Athenis): ubi v. Bremi p. 177. Cf. Ochsner. Ecl. Cic. p. 93. A. Grotefend Comment. Mat. IX. 16, 5. Passow *Gr. Lexic.* s. v. *ποιεῖν* 2) f. p. 494. — De sententia cf. Senec. de Ira I. c. 3.

32. *ingeniosi, ut —, sic illi*) de Legg. III. 2, 5. Noster vero Plato Titanum e genere statuit eos, qui, ut illi caelestibus, sic hi (vel potius *ii*) adversentur magistratibus. Academ. II. 5, 14. Similiter, cum perturbare, ut illi rempublicam, sic vos philosophiam — velitis: ubi v. quae adnotavit Huelsemann. p. 453.

subtilius. ex quibus quoniam tamquam e scruposis [6] cotibus enavigavit oratio, reliquae disputationis cursum teneamus; modo satis illa dilucide diximus pro rerum obscuritate. *A.* Prorsus satis: sed si qua diligentius erunt cognoscenda, quaeremus alias: nunc vela, quae modo dicebas, exspectamus et cursum.

XV. 34. *M.* Quando et aliis locis de virtute [7] diximus, et saepe dicendum erit, (pleraeque enim quaestiones, quae ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur;) quando igitur virtus est affectio animi constans conveniensque, laudabilis efficiens eos, in quibus est, et ipsa per se, sua sponte, separata etiam utilitate, laudabilis: ex ea proficiscuntur honestae voluntates, sententiae, actiones, omnisque recta ratio; quamquam ipsa virtus brevissime recta ratio dici potest. Huius igitur virtutis contraria est vitiositas: (sic enim malo quam malitiam appellare eam, quam Graeci κακίαν appellant: nam malitia certi cuiusdam viti nomen est; vitiositas, omnium:) ex qua concitantur [8] perturbationes; quae sunt, ut paullo ante diximus, turbidi animorum concitatique motus, aversi a ratione, et inimicissimi mentis vitaeque tranquillae. important enim aegritudines anxias atque acerbas, animosque affligunt et debilitant metu: iidem inflammant appetitione nimia; quam tum cupi-

6 Sic coni. Bentl. — Ern. c. vulg. *scrupulosis:* quod mihi non improbandum vdtr. 7 Goer. ad Acad. II. 1. p. 8. e binis suis Codd. corrigendum censet *de v. et dix.* Et sic SED. 8 Sic Camer. e coni. Man. L. Lall. Ern. pro vulg. *cogitantur.*

Cap. XV. 34. *quando igitur*) Saepe apud Ciceronem post parenthesin perspicuitatis caussa unum vel plura vocabula repetuntur, additis particulis *igitur*, *ergo*. Cf. supra I. 7, 14. Exempla coacervavit Scheller in Praecept. stili latini T. II. p. 599. sq. Ceterum oratio hiulca est, nisi forte cum Manutio sic legere placet: *quando*, ut *aliis locis de v.* et *diximus*, *et saepe d. e.*, vel potius sic: *quando*, ut *et aliis locis d. v. diximus*, *et s. d. e.* Quae emendatio de mea quidem sententia magnam prae se fert veritatis speciem, quum facile *ut* ob sequens *et* excidere potuerit: eamque necessario efflagitare videtur sententiarum nexus.

virtus est affectio animi constans) Sic de Fin. III. 20, 65. Ex hac animorum affectione: ubi Goerenz. p. 394. monet, expressum sibi videri Stoicorum διάθεσιν, i. e. cogitandi et sentendi rationem, quae in mores consuetudinemque abiit: sic hoc loco *virtus* διάθεσις ψυχῆς σύμφωνος αὑτῇ, ut ap. Stob. est Ecl. Eth. II. p. 104. Cf. Beier. ad Offic. II. 6, 29. p. 230. Mox de *recta* (i. e. absoluta) ratione (ὀρθῷ λόγῳ) cf. infra V. 13, 39.

ditatem, tum libidinem dicimus, impotentiam quandam animi, a temperantia et moderatione plurimum dissidentem. 35. quae si quando adepta erit id [9], quod ei fuerit [1] concupitum, tum effertur alacritate [2], ut nihil constet [3], quod agat: ut ille, qui *voluptatem animi nimiam summum esse errorem* arbitratur. eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est.

XVI. Quid autem est non miserius solum, sed foedius etiam et deformius, quam aegritudine quis afflictus, debilitatus, iacens? Cui miseriae proximus est is, qui appropinquans aliquod malum metuit, exanimatusque pendet animi. quam vim mali significantes poetae, impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt,

Ob scelera animique impotentiam et superbiloquentiam [4]:

ea communis poena stultitiae est. omnibus enim, quorum

9 Sic W. c. L. in m. 1584. — R. et Bern. *ea demptaretur id.* Alii Codd. *adeptaretur id.* Ern. c. vulg. *adepta est id.* 1 Ern. e Guelf. *fuerat.* 2 Sic de Bentl. coni. quam et recepit et defendit Or. „cfr. §. 37. et 39. Et sic semper: *efferor laetitia, elatus laetitia.* Contra Tusc. III. §. 11. *feruntur aut libidine, aut iracundia.*" Ern. c. vulg. *tum fert alacritatem.* Gr. *tum fertur alacritate.* 3 Sic W., prob. Goer. ad Fin. II. 4. p. 133. — Ern. c. vulg. *nihil esse constet.* R. b. *nihil est constet*: unde c. Bentl. legerim: *nihil ei constet.* 4 Ern. c. Edd. ante D. tenore prosaico.

quam (appetitionem) — *impotentiam*) H. e. dico impotentiam. Goerenz. ad Fin. II, 6. pr. comparat de Divin. I. 2, 3. Quumque magna vis videretur esse et in impetrandis consulendisque rebus, et in monstris interpretandis et procurandis (*nempe*) in haruspicum disciplina.

35. *voluptatem — errorem*) Respexit Cicero versum Trabeae, poetae comici. Cf. de Finib. II. 4, 13. et ad Divers. II. ep. 9. Repente vero incessi omnibus laetitiis laetus. In quo quum obiurgarer, quod nimio gaudio paene desiperem: ita me defendebam: *Ego voluptatem animi nimiam:* unde Bentleius hunc versum trochaicum composuit: *Ego voluptatem animi nimiam summum esse errorem arbitror.*

Cap. XVI. *Quid autem est*) Satis probabiliter Beier. ad Offic. II. 15, 54. verba sic transponenda censet: *quid est autem*, quo ordine ea cum gravi asseveratione efferantur. Sic supra II. 24, 57. extr. quid est enim muliebri viro turpius? V. 23, 67. Quid est autem in homine sagaci ac bona mente melius?

pendet animi) Supra I. 40, 96. Quod si exspectando et desiderando *pendemus animis*, cruciamur, angimur. de Legg. I. 3, 9. ego *animi pendere* soleo. Cf. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 111. p. 190. Etiam simpliciter *pendere* hac vi ponitur. V. Ruhnken. Dictata in Terent. Heaut. IV. 3, 5. et Wyttenbach. ad Cicer. de Legg. I, 3. p. 25. Cr.

Ob scelera) Est versus trochaicus catalecticus. De Tantali supplicio et de eius caussa discrepant inter se scriptores. V. Davisius et Neidius, qui inter alios adduxerunt Hom. Od. λ, 582. Eurip. Or. 4. Platon. Cratyl. p. 254. T. III. ed. Bip. et Lucret. III, 994.

mens abhorret a ratione, semper aliqui talis [5] terror impendet. 36. Atque ut hae tabificae mentis perturbationes sunt, aegritudinem dico et metum: sic hilariores illae, cupiditas avide semper aliquid expetens, et inanis alacritas, id est laetitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intelligitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, [alias modestum [6],] tum temperantem, alias constantem continentemque dicimus; nonnumquam haec eadem vocabula ad frugalitatis nomen, tamquam ad caput, referre volumus. quod nisi eo nomine virtutes continerentur, numquam ita pervolgatum illud [7] esset, ut iam proverbi locum obtineret, *hominem frugi omnia recte facere.* quod idem quum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter nimisque magnifice dicere videntur. XVII. 37. Ergo is, quisquis est, qui moderatione et constantia quietus animo est, sibique ipse placatus, ut nec tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili

5 Sic V. L. in m. 1584. Codd. enim sic: *aliquis aliis terror i.* Vulgo *semper aliquis, aliis dolor, aliis terror i.*, ex interpol., uti vdtr. De *aliqui* v. Adn. 6 Uncos addidit W. — Or. c. plerisque Edd. vett. et b. *tum moderatum, alias modestum et temper., alias const. continentemque d.* „In hac synonymorum coacervatione consulto hic a Tullio facta ferri posse vdtr. *tum — alias*, quod ex h. l. agnoscunt etiam Tursell. p. 1031. Ed. 1751. et Ramshorn. p. 511.“ Ern. c. Codd. et aliq. et P. Gebh. D. omis. *et* ante *temper.* 7 Sic R. b. SED. Lall. — Aliae Edd. vett. *illud ita pervulg.* — Ern. c. Vatic. Gronov. Ed. 1692. *ita per illud vulgatum.* At recte monet Or. tmesin istam videri habere locum dumtaxat in talibus: *per mihi scitum videtur, per mihi gratum accidit*, non item in participiis compos.: *pervulgatus, permotus, perscriptus* cett.

aliqui talis terror) Recte Wolfius cum Iac. Gronovio formam pronominis *aliqui*, cum substantivo aliquo iuncti, quam Ernestius et hoc loco et alibi in *aliquis* mutavit, licet aliis locis apud Ciceronem priscam formam retineat, reduxit. Sic supra I. 11, 23. recte Orellius restituit: *deus aliqui viderit.* Infra V. 21, 62. cui semper *aliqui* terror impendeat: ubi etiam Ernestius *aliquis* scripsit. V. Goerenz. ad Cicer. Academ. II. 7, 19. p. 41. et c. 26, 86. p. 157. Beier. ad Offic. III. 7, 33. p. 236.

36. *ad frugalitatis nomen*) V. supra III. c. 8.

nimis admirabiliter) de Fin. III. 22, 75. Quam gravis vero, quam magnifica, quam constans conficitur *persona sapientis?* et quae sequuntur.

Cap. XVII. 37. *quisquis est*) Sic supra I. 34, 82. totum hoc leve est, *qualecunque est.* III. 34, 83. *cuicuimodi est.* V. 7, 16. philosophi, *quamcunque* rem *habent* in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia. Sic dicitur *quicquid est, utcunque est, qualiscunque est, quantuscunque est.* Cf. Ochsner Ecl. Cicer. p. 29. Grotef. *Lat. Gramm.* §. 231. p. 360. Ramshorn. §. 165. p. 405.

gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quaerimus, is est beatus: cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum, aut nimis laetabile ad efferendum videri potest. quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis, totiusque mundi nota sit magnitudo? nam quid [8] aut in studiis humanis, aut in tam exigua brevitate vitae, magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil improvisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? 38. Atque idem ita acrem in omnis partis aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vivendi; ut, quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat: quod qui faciet, non aegritudine solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. his autem vacuus animus perfecte atque absolute beatos efficit; idemque concitatus et abstractus ab integra certaque ratione, non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio; qui perturbari animos necesse esse dicunt [9], sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. 39. Modum tu adhibes vitio? an

8 Sch. de Bouh. sententia *Iam quid.* — Bentl. coni. *Numquid,* uti est in O1x. Vulg. recte se habet. 9 Or. c. R. D. *dicunt esse.*

sitienter) De adverbiis in *nter* exeuntibus v. Beier ad Offic. I. 10, 33. p. 77. sq. qui in ipsa conscribenda observatione de illis adverbiis satis ioculariter omnibus fere eiusmodi quae apud probos scriptores leguntur adverbiis usus est. Minus nota sunt: audenter, intelligenter, sapienter, reverenter, obsequenter, pudenter, observanter, ignoranter, furenter, latenter, appetenter etc.

38. *mollis et enervata Peripateticorum ratio*) V. supra III. 10, 22.

ratio et oratio) Nobis: *Ansicht und Ausdruck.* Saepius iunguntur apud Ciceronem haec duo nomina, ut infra IV. 28, 60. de Offic. I. 16, 50. de Invent. I, 2. Ochsner in Ecl. Cic. p. 83. monet, Ciceronem eiusmodi παρηχήματα in amoribus habuisse. Adde eundem p. 275. de Divin. II, 2. his praesertim *moribus* atque *temporibus* — ut *me meae* poeniteret. de Senect. 11. *sensim* sine *sensu.* Academ. I, 1. Nec tamen istum *cessare*, sed *celare*, quae scribat, existimo. de Legg. I, 15. si *natura confirmatura* ius non erit: ubi cf. Goerenz. p. 67. Cuius generis exempla larga manu suppeditat Beier ad Offic. I. 18, 61. p. 143. Apprime noti sunt et pervulgati illi versus Ciceroniani (v. Quintil. XI, 1. Cicer. de Offic. I. 22, 77. Iuvenal. X, 123.):

O fortunatam natam me consule Romam.
Cedant arma togae, concedat laurea laudi.

quem ultra) V. Adnotata in II. 6, 15.

vitium nullum est, non parere rationi? an ratio parum praecipit, nec bonum illud esse, quod aut cupias ardenter, aut adeptus efferas te insolenter? nec porro malum, quo aut oppressus iaceas, aut, ne opprimare, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristia, aut nimis laeta, errore fieri? qui si error stultis extenuetur die, ut, quum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia: sapientis ne attingat quidem omnino. 40. Etenim quis tandem erit modus iste? quaeramus enim modum aegritudinis, in qua[1] operae plurimum ponitur. Aegre tulisse P. Rupilium [2] fratris repulsam consulatus,

1 V. Adn. 2 Recte sic W. de Man. sententia. Ern. c. vulg. *Rutilium*, et sic Codd. noti. V. Ind. hist. s. v. *Rupil.*

39. *an ratio parum praecipit*) H. e. Nonne ratio satis clare praecipit? *Parum* semper significat nostrum *zu wenig*, h. e. minus, quam satis est, quam velis, non satis, nunquam simpliciter *wenig*, qua vi recentiores saepe hac voce utuntur, opponiturque voci *nimium*, uti recte monet Ochsner l. d. Sic supra II. 7, 17. an parum est, si non amarum. V. 37, 107. parumne multa de toleranda paupertate dicuntur. Offic. I, 25. mediocritatem illam tenebit, quae est inter *nimium* et *parum*. V. Grotefend. *Comment.* d. p. 276. sq.

ne opprimare) H. e. aut, si non opprimare, certe mente vix constes. Coniunctiones *ut* et *ne* saepe vim concessivam habent. Sic supra I. 21, 49. Ut rationem Plato nullam afferret, (vide, quid homini tribuam), ipsa auctoritate me frangeret. II. 5, 14. ne sit sane summum malum dolor; malum certe est. V. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 191. p. 596.

die) H. e. temporis longinquitate. V. Adnotata in III. 30, 74.

40. *Etenim*) Nos diceremus: *quis autem erit* cett. Sed scriptores latini saepe *enim* ita ponunt, ut mente suppleatur enunciatio, quae sententiae antecedenti opposita est. Cf. infra V. 16, 48. de Offic. I. 9, 30. facile, quod cuiusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmet ipsos valde amabimus, iudicare. Est *enim* difficilis cura rerum alienarum: ubi supple: *at non facile possumus; est enim.* Hinc intelligitur, quam inconsiderate saepe VV. DD. particulae *enim* vim adversativam attribuerint, eamque interpretati sint per *vero, autem*, uti, ut alios omittam, Ruhnken. in Dictat. ad Terent. Andr. V. 1, 4. Cf. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 187. p. 565. — Quod autem nostro loco non *enim*, sed *etenim* positum est, id propterea factum est, quod *etenim* non solum inservit reddendae rationi praecedentis sententiae, sed adiunctam etiam habet vim copulativam. Est graecum καὶ γάρ.

in qua operae) Sic O1x. A. V. M. L. Gebh. Davisius. Orellius sic explicat: in qua aegritudine pellenda a Peripateticis cet. Ernestius cum P. B. S. E. C. Lall. et pluribus Codd. edidit: *in quo.* Recte, opinor. Voluit enim significare Cicero, Peripateticos in illo modo aegritudinis statuendo operae plurimum ponere.

Aegre tulisse) Argumentatur Cicero hoc fere modo: Fac, Rupilium, quum eius frater repulsam tulisset, moderatius se gessisse, eodem tempore autem alias calamitates, ut mortem liberorum illi accessisse; nonne aegritudinis magna facta esset accessio? Ubinam ergo fuisset modus seu terminus? Nonne in maiori calamitate etiam graviori eum premi necesse erat aegritudine? Ergo absurdum est, modum in perturbationibus constituere velle. *Neide.* — Ceterum de duplici genitivo, uni no-

scriptum apud Fannium est. sed tamen transisse videtur modum; quippe qui ob eam caussam a vita recesserit. moderatius igitur ferre debuit. Quid, si, quum id ferret modice, mors liberorum accessisset? nata esset aegritudo nova. sed [3] ea modica. magna tamen facta esset accessio. quid, si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si caecitas, si exsilium? si pro singulis malis aegritudines accederent [4], summa ea fieret, quae non sustineretur.

XVIII. 41. Qui modum igitur vitio quaerit, similiter facit, ut si posse putet eum, qui se e Leucata praecipitaverit, sustinere se, quum velit. ut enim id non potest: sic animus perturbatus et incitatus nec cohibere se potest, nec, quo loco volt, insistere: omninoque, quae [5] crescentia perniciosa sunt, eadem sunt vitiosa nascentia. 42. aegritudo autem ceteraeque perturbationes, amplificatae certe, pestiferae sunt; igitur etiam susceptae, continuo in magna pestis parte versantur. etenim ipsae se impellunt, ubi semel a ratione discessum est: ipsaque sibi imbecillitas indulget, in altumque provehitur imprudens, nec reperit locum consistendi. quam ob rem nihil interest, utrum moderatas perturbationes approbent, an moderatam iniustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam. qui enim vitiis modum apponit, is

3 L. locum corruptum putans susp. *nec ea modica*, *aut si etiam modica*, D. e Bentl. coni. *sit ea modica*. At nihil correctione opus est. 4 Sic distinxit W. — Ern. c. vulg. haec: *si pro sing.* — *accederent* trahit ad priorem interrogationem. 5 Sic D. e Bak. nec aliter O3x. — Ern. c. vulg. *insistere omnino*, *quaeque cr.*

mini iuncto, *fratris repulsam consulatus*, iam supra monuimus. Deinde attendendum etiam ad verborum collocationem Ciceroni propriam pro vulg. *fratris consulatus repulsa*, ut de Fin. I. 5, 14. *Theophrasti orationis ornamenta :* at Ligar. V, 12. studia denique generis ac familiae vestrae virtutis. V. Goerenz. ad Fin. l. d. p. 19. et ad III. 15, 51. ubi laud. Rull. I. 1, 3. tu populi Romani subsidia belli, tu ornamenta pacis eripias?

ferre debuit) Ex linguae nostrae ratione diceremus: *debuisset*. V. Adnotata in I. 491 116.

Cap. XVIII. 41. *similiter facere ut si*) Sic de Senect. 6, 17. similesque sunt, ut si qui gubernatorem — nihil agere dicant. Sic *similes sunt* — *tamquam si* vel *ac si*. V. Gernhard. ad de Sen. l. d. p. 35. sq.

ut enim id non potest) H. e. *fieri* non potest. Sic saepe *potest* pro fieri potest, ut *solet* pro fieri solet. Sic supra I. 11. Cuperem equidem utrumque, si *posset* — sin id non potest. de Offic. II. 21, 72. Danda opera est omnino, si *possit*, utrisque. Plura exempla dat Ochsner Ecl. Cic. p. 85.

partem suscipit vitiorum. quod quum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico, incitataque semel proclivi [6] labuntur, sustinerique nullo modo possunt.

XIX. 43. Quid? quod iidem Peripatetici perturbationes istas, quas nos exstirpandas putamus, non modo naturalis esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas: quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant: cotem fortitudinis esse dicunt; multoque et in hostem et in improbum civem vehementiores iratorum impetus esse; levis autem ratiunculas eorum, qui ita cogitarent, *proelium rectum est hoc fieri; convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria:* haec nullam habent vim, nisi irā excanduit fortitudo. nec vero de bellatoribus solum disputant; imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiae. Oratorem denique, non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiae: quae etiamsi non adsit, tamen verbis atque motu simulandam arbitrantur, ut auditoris iram oratoris incendat actio. virum denique videri negant, qui irasci nesciat: eamque, quam *lenitatem* nos dicimus, vitioso *lentitudinis* nomine appellant.

44. Nec vero solum hanc libidinem laudant, (est

6 V. Adn.

42. *proclivi labuntur*) Sic edidit Davisius adsentientibus plerisque Codd., etiam R. Gr. Alii Codd. et sic Ernestius legunt: *proclive:* quod equidem praetulerim; dictum enim est non aliter ac supra I. 17, 40. legimus: *sublime ferri* pro *in sublime:* ubi v. Adnotata. Cf. Goerenz ad Fin. V. 28, 84.

Cap. XIX. 43. *iracundiam laudant*) Si discrimen verborum *irae* et *iracundiae* ab ipso Cicerone supra c. 12, 27. positum sequimur, sine dubio h. l. non *iracundiae*, sed *irae* nomen exspectabimus. Iracundia enim est ὀργιλότης, quam in malis duxit Aristoteles: ira vero est θυμός, quem laudabant Peripatetici. V. de Officiis I. 25, 89. Sed saepe permutantur haec duo vocabula. Ceterum eandem quam Peripatetici sententiam sequuti sunt veteres Academici: (V. Academ. II. 44, 135.) quorum vestigiis institit Aristoteles, qui idem irae defensor exstitit, et illam hominibus exsecari vetuit. *Calcar* enim, *ait esse virtutis: hac erepta, inermem animum et ad conatus magnos pigrum inertemque fieri,* ut Senecae verbis de Ira III. c. 3 utar.

virum) *Vir* uti graecum ἀνήρ saepe per excellentiam dicitur. V. Heindorf ad Platon. Phaedrum p. 227. Hinc natae sunt illae formulae: *vir es, si vir es, si viri estis.* V. Ruhnken. Dictat. in Terent. Eun. I. 2, 74.

lentitudinis) quae graece ἀοργησία dicitur. Aristotel. Ethic. II. c. 7.

enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido:) sed ipsum illud genus vel libidinis vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum: nihil enim quemquam, nisi quod libeat, praeclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Themistocles, quod somnum capere non posset: quaerentibusque respondebat, Miltiadis tropaeis se e somno suscitari. cui non sunt auditae Demosthenis vigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. philosophiae denique ipsius principes numquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. ultimas terras lustrasse Pythagoram, Democritum, Platonem accepimus: ubi enim quid [7] esset, quod disci posset, eo veniendum iudicaverunt. num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse?

XX. 45. Ipsam aegritudinem, quam nos ut tetram et immanem beluam fugiendam [8] diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiis affici se in delicto dolerent. impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui ignominiam [9] et infamiam ferunt sine dolore: morderi est melius conscientia. ex quo est illud e vita ductum ab Afranio: nam quum dissolutus filius,

Heu me miserum!

tum severus pater,

— Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet [1].

46. Reliquas quoque partis aegritudinis utilis esse dicunt; misericordiam ad opem ferendam, et calamitates hominum indignorum sublevandas; ipsum illud ae-

7 Οἷι. PV. Gebh. Sic infra V. 34, 98. ubi cf. Adn. 8 Sic b. VD. e Codd. Ern. c. vulg. *fugiendam esse.* 9 Sic R. b. VD. e Codd. — Ern. c. vulg. *et ignom.* 1 Sic D. e Reg. et Pithoean. — Ern. c. vulg. *quod lubet.*

44. *ipsum illud genus*) *Libidinem* tanquam genus, cui tanquam species *ira* subiecta erat.

nisi quod libeat) Nihil quemquam praeclare facere posse, nisi libidine aliqua vel cupiditate agitetur.

capere non posset) Subiunctivus positus est, quia sententia e Themistoclis mente profertur.

Cap. XX. 45. *Heu me miserum! Dummodo etc.*) Haec Afranii verba tetrametrum trochaicum catalecticum constituunt: quem sic disposuit Bentleius: F. *Heu me miserum!* P. *Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet.*

46. *indignorum*) Scil. istis calamitatibus, quibus affliguntur, vel non

mulari, obtrectare; non esse inutile, quum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se: metum vero si quis sustulisset, omnem vitae diligentiam sublatam fore; quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Haec tamen ita disputant, ut resecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse, nec opus esse; et[2] in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. quae quum exponunt, nihilne tibi videntur; an aliquid dicere? *A.* Mihi vero dicere aliquid. itaque exspecto, quid ad ista.

XXI. 47. *M.* Reperiam fortasse: sed illud ante. Videsne, quanta fuerit apud Academicos verecundia? plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. digladientur illi, per me licet; cui nihil est necesse, nisi ubi sit illud, quod veri simillimum videatur, anquirere. quid est igitur, quod occurrat in hac quaestione, quo[3] possit attingi aliquid veri simile? quo longius mens humana progredi non potest. definitio perturbationis, qua recte Zenonem usum puto: ita enim definit, ut *perturbatio sit aversa a ratione*[4], *contra naturam, animi commotio;* vel brevius, ut *perturbatio sit appetitus vehementior;* vehementior

2 Sic b. PD. e plurib. Codd. Ern. c. vulg. *ut.* 3 Sic Ern. de Bouh. coni. Vulgo *e qua.* Alii *e quo.* 4 Sic nonnulli Codd., ut Gr., ELD. Lall. — Ern. c. vulg. *adversa ratione.*

meritorum, ut eas perpeterentur. V. Heindorf. ad Horat. Satir. II. 2, 103. *Cur eget indignus quisquam, te divite?* Sic graece οὐκ ἄξιος, ἀνάξιος. Apposite Davisius ad partes vocavit Plaut. Curc. IV. 2, 23. Indignis *si male dicitur, maledictum id esse dico.*

Haec tamen ita disputant, ut) Pro: ita tamen disputant, ut haec resecanda esse fateantur. Distinctio post *disputant* tollenda est.

Cap. XXI. 47. *apud Academicos*) Iam oratio paullum digrediens a proposito versatur in laudanda Academicorum in disputando moderatione. Idque a Cicerone eo consilio factum videtur, ut demonstraret, se non in eo laborare, ut certam quandam opinionem praeceptam defenderet, sed ab omni partium concertationisque studio liber eam sententiam exquireret, quae proxime ad veritatem accederet.

plane enim dicunt) nihil admiscendo, quod aegre adversarii ferre possint. *Ernesti.* Secus Stoici agebant, qui sententias suas contra Peripateticos acerrimo studio defendebant.

cui) mihi enim Academico id tantum, quod veri simillimum videatur, anquirendum est. De verbo *anquirendi,* quod habet notionem circumspiciendi et circumquaque quaerendi, cf. Beier. ad Offic. I, 30. p. 229.

quo longius) ex Academicorum ratione, de qua v. Prolegomena.

autem intelligatur is, qui procul absit a naturae constantia.

48. Quid ad has definitiones possint [5] dicere? Atqui haec pleraque sunt prudenter acuteque disserentium: illa quidem ex rhetorum pompa, *ardores animorum, cotesque virtutum.* an vero vir fortis, nisi stomachari coeperit, non potest fortis esse? gladiatorum [6] id quidem: quamquam in eis ipsis videmus saepe constantiam; colloquuntur, congrediuntur, queruntur, aliquid postulant [7], ut magis placati quam irati esse videantur. sed in illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo, ut narrat Lucilius:

Occidam illum equidem et vincam, si id quaeritis, inquit:
Verum illud credo fore: in os prius accipiam ipse,
Quam gladium in stomacho furiae [8] ac pulmonibu' sisto.
Odi hominem: iratus pugno: nec longiu' quidquam

5 V. Adn. 6 R. Gr. V. Gebh. Lall. *gladiatorium:* quod sane habet, quo se commendet. In hoc enim adiect. latet nom. *gladiatores,* ad quod pertinent *in eis ipsis.* 7 Bentl. coni. *expostulant.* Acute; sed obest *aliquid.* 8 V. Adn.

48. *possint*) Sic correxit Bentleius et sic Bern. Intelligendi enim sunt Peripatetici. Ernestius vulgatam *possit* retinuit: quam sic defendit Bouherius: „Quid, etiam si contra dicere liberet, adversus istas defensiones, ego possim dicere? Prorsus enim sunt rectae.“

haec) Scil. quae a Stoicis in doctrina de perturbationibus dicuntur: *illa,* quae a Peripateticis iactantur.

Pacideianus) Celeberrimus gladiator. Lucilius apud Nonium IV. 64.

Cum Pacideiano hic componitur optimus longe
Post homines natos gladiator, qui fuit unus.

Cf. Cicer. de optim. gener. Orat. 6. ad Q. Fr. III, 4. Alius eiusdem nominis gladiator commemoratur apud Horat. Sat II. 7, 97: ubi v. Heindorf. p. 421.

si id quaeritis) Vultis, optatis, flagitatis. — Mox *in os prius accipiam ipse* h. e. verum illud credo fore, ut ego ipse adversarii gladium in os meum accipiam prius, quam meum gladium illius stomachum et pulmones transfigam. Odi enim hominem et iratus pugno. „Notum est autem, addit Bentleius ad h. l., qui animo concitatiore pugnant, non tam sibi cavere, quam vel periculo suo hostis exitium quaerere, atque adeo mutuis plerumque vulneribus concidere.“

furiae) Sic legendum suspicatur Bentleius, hoc scilicet nomine designari putans *spurcum illum hominem* et inhonestum, *Aeserninum Samnitem,* cum quo commissus erat Pacideianus. Et sane haec coniectura haud exiguam probabilitatis speciem prae se fert; vulgata enim lucet *sura:* quod verbum a VV. DD. repudiatum est, quod vulnus in *sura* minime letale esset: aliquot autem Codd. praeferunt *furia.* Interpretes miris commentis veram lectionem extundere conati sunt. Davisius rescripsit *Furi,* ut Furius Aeserninus gladiator intelligeretur: alii tentabant: *fibra, lura, hira, sicam.* Orellius cum Ernestio vulgatum *sura* retinuit, ut tamen illud corruptum censeret.

Nobis, quam dextrae gladium dum accommodet alter.
Usque adeo studio atque odio illius ecferor ira.

XXII. 49. At[9] sine hac gladiatoria iracundia videmus progredientem apud Homerum Aiacem multa cum hilaritate, quum depugnaturus esset cum Hectore. cuius, ut arma sumpsit, ingressio laetitiam attulit sociis, terrorem autem hostibus: ut ipsum Hectorem, quemadmodum est apud Homerum, toto pectore trementem, provocasse ad pugnam poeniteret. Atque hi[1] collocuti inter se, priusquam manum consererent, leniter et quiete, nihil ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioseve fecerunt. Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse: nec Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia fuerit iratus. 50. De Africano quidem, quia notior est nobis propter recentem memoriam, vel iurare[2] possum, non illum iracundia tum inflammatum fuisse, quum in acie M. Allienum[3] Pelignum scuto protexerit, gladiumque hosti in pectus infixerit. de L. Bruto fortasse dubitarim, an propter infinitum odium tyranni effrenatius in Aruntem invaserit. video enim utrumque cominus ictu cecidisse contrario. Quid igitur huc adhibetis iram? an

9 Ern. c. Gebh. *Ac.* 1 Legendum c. PSE. *ii.* 2 Ern. *putare.* Error typogr. 3 Sic R. (om. tamen praenom.) b. MLD. Lall. et sic hoc nomen in denariis deprehenditur, monente Ursino. Ern. c. vulg. *Halienum.*

nec longius) H. e. nec diutius pugnam morabimur, quam uterque nostrum gladium dextrae adaptaverit.

Cap. XXII. 49. *apud Homerum*) Iliad. η, 211.

toto pectore trementem) Hoc non est apud Homerum, nec ibi reperere veteres, Plutarchus (de aud. Poet. c. 10. p. 64. ed. Krebsii), Dionys. Hal. (περὶ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως §. 16.) ut docet Clark. ad Homer. l. c. 216. Troiani tremebant, non Hector (αὐτῷ enim θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πάτασσεν, Τρῶας δὲ τρόμος αἰνὸς ὑπήλυθε γυῖα ἕκαστον), Cicero tamen sic accepisse videtur. *Ernesti.*

50. *dubitarim, an effrenatius invaserit*) pro: an non effrenatius invaserit. *Dubito an* pro *an non* eadem ratione dicitur, qua *haud scio an* pro *an non.* Corn. Nep. Thrasyb. princ. *Si per se virtus sine fortuna ponderanda sit, dubito, an hunc primum omnium ponam:* ubi v. Bremi p. 129. Cf. Adnotata nostra ad III. 8, 16. Ochsner. Ecl. Cic. p. 119. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 174. p. 498. sq.

video) Saepe *video* dicitur de iis rebus, quae ex historia cognitae sunt. Sic supra c. 3, 5. quibus adolescentibus Diogenem et — Carneadem *video* ad senatum missos esse legatos. Plura exempla collegit diligentia Ochsneri in Eclog. Cicer. p. 178. et p. 288. Saepe idem fere valet quod *constat.*

fortitudo, nisi insanire coeperit, impetus suos non habet? quid? Herculem, quem in coelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse voltis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro, aut leone Nemeaeo? an etiam Theseus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? vide, ne fortitudo minime sit rabiosa, sitque iracundia tota levitatis. neque enim est illa [4] fortitudo, quae rationis est expers.

XXIII. 51. Contemnendae res sunt humanae [5]: negligenda mors est: patibiles et dolores et labores putandi. Haec quum constituta sunt [6] iudicio atque sententia, tum est robusta illa et stabilis fortitudo: nisi forte quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille, pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, numquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho tum, quum consulem languentem reliquit, atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rem publicam salvam esse vellet, se sequi iussit. 52. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in re publica fecerimus: si quid fecimus, certe irati non fecimus.

An est quidquam similius insaniae, quam ira? quam bene Ennius *initium* dixit *insaniae*. Color, vox, oculi, spiritus, impotentia dictorum atque factorum, quam partem habent sanitatis? quid Achille Homerico foedius,

4 Sic ML. Da. Ern. — Vulgo *est ulla:* quod probabile vdtr. 5 Sic Gebh. tacite. Lall. Ern. Vulgo *sunt hum. res.* Or. c. VD. *res hum. sunt.* 6 Sic bene Ern. e coni. pro vulg. *sint.*

Cap. XXIII. 51. *nisi forte*) Hae particulae cum ironiae quadam vi ponuntur, et cum indicativo iungi solent. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 190. p. 592.

animose) Sic de Offic. I. 26, 92. Haec praescripta servantem licet magnifice, graviter *animoseque* vivere. (h. e. fortiter; omni deposito metu). de Senect. XX, 72. Ex quo fit, ut *animosior* etiam senectus sit, quam adolescentia, et fortior: ubi v. Gernhard. p. 137.

hoc Stoicorum) Stoici enim dicebant, solum sapientem esse regem, (Diog. Laert. VII, 122.) atque adeo consulem, magistratum cett.

consulem languentem) Mucium Scaevolam, qui h. l. dicitur *languens,* quia, quum ab eo Scipio Nasica, pontifex maximus, peteret, ut opem ferret rei publicae, et Ti. Gracchum interficeret, dicebat, se nihil vi esse acturum. Plut. vit. Tib. Gracchi Vol. V. p. 225. ed. Hutten. Quo dicto, Scipio, quamquam non consul erat, *Qui rem publicam salvam esse vult,* exclamavit *me sequatur.* V. Beier. ad Offic. I. 22. p. 179.

quid Agamemnone, in iurgio? nam Aiacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam: satis est instructa, parata, armata per sese [7]. nam isto modo quidem licet dicere, utilem vinolentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiam, quod et insani et ebrii multa faciunt saepe vehementius. Semper Aiax fortis, fortissimus tamen in furore:

Nam facinus fecit maxumum, quum, Danais inclinantibus,
Summam rem perfecit manu, restituit proelium insaniens [8].

XXIV. 53. Dicamus igitur utilem insaniam? tracta definitiones [9] fortitudinis; intelliges, eam stomacho non egere. Fortitudo est igitur affectio animi, legi summae in perpetiendis rebus obtemperans; vel conservatio stabilis iudici in eis rebus, quae formidolosae videntur, subeundis et repellendis; vel scientia rerum formidolosarum contrariarumque, perferendarum aut omnino negligendarum, conservans earum rerum stabile iudicium; vel brevius, ut Chrysippus — nam superiores definitiones erant Sphaeri, hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici: sunt enim omnino omnes fere

7 Sic Codd. plures et pleraeque Edd. vett. — Ern. c. aliis *armata, parata per sese.* Male. Or. laudat Wopk. p. 58. 8 Sic Lall. — R. b. P. Gebh. Db. Ern. *manus proel. rest. ins.* Multae Edd. vett. *manus pr. quam rest. ins.* Male. V. Adn. 9 Sic b. mC. D. e R. et Pithoean. Lall. — Ern. c. vulg. *definitionem.* Male.

52. *in iurgio*) Homer. Iliad. I. 122. sqq.

nam Aiacem quidem) De Aiacis ira nihil dicam. Quam foeda illa fuerit, constat inter omnes; nam ira eum ad furorem mortemque perduxit. Nam Aiax iratus, quod Achillis arma Ulixi adiudicata essent, gladio ipse sibi mortem conscivit. Cf. Odyss. XI, 542. 563.

Nam facinus) Sunt iambici tetrametri acatalecti, non ex comico quodam poeta, ut censet Bentleius, qui scilicet negat (v. Adnotata nostra II. 16, 37). tragicos Romanorum isto metro usos esse, sed ex tragico petiti. Secundum versum Wolfius de Hermanni (Element. doctr. metr. p. 159.) sententia edidit. Vulgo legebatur *proelium restituit,* adversante metro. Bentleius poetam dedisse putat: *manu, rem restituit insaniens.*

Danais inclinantibus) quum incendium a navibus avertit vimque hostium repressit. Il. XV. sub finem. *Neide.*

Cap. XXIV. 53. *stomacho*) *Stomachus* saepe ponitur pro ira, excandescentia. Hinc manarunt locutiones illae: stomachum alicui movere vel facere. V. Schuetz. in Lexic. Ciceron. s. v.

sunt enim) Davisius legendum censet: *sunt autem,* caussam addens, quia Stoici non ideo Sphaerum hominem in primis bene definientem putaverint, quod omnes fortitudinis definitiones essent fere similes. Ego vero puto, voculam *enim* rationem reddere sententiae alicuius, quae

similes; sed declarant communis notiones, alia magis alia — quo modo igitur Chrysippus? Fortitudo est, inquit, scientia perferendarum rerum [1], vel affectio animi, in patiendo ac perferendo summae legi parens sine timore. Quamvis licet insectemur istos, ut Carneades solebat: metuo, ne soli philosophi sint. quae enim istarum definitionum non aperit notionem nostram, quam habemus omnes de fortitudine tectam atque involutam? qua aperta, quis est, qui aut bellatori aut imperatori aut oratori quaerat aliquid; neque eos existimet sine rabie quidquam fortiter facere posse?

54. Quid? Stoici, qui omnis insipientis insanos esse dicunt, nonne ista colligunt? remove perturbationes, maximeque iracundiam: iam videbuntur monstra di-

1 Or. c. R. D. *rerum perfer.*

mente supplenda est: (de quo usu supra diximus) ut sententiarum nexus hic sit: *vel brevius, ut Chrysippus: nam superiores definitiones omnes ab uno Sphaero profectae sunt*· quod autem plures de eadem re definitiones attulit, nihil refert; *sunt enim omnino omnes fere similes, consentiuntque in communibus Stoicorum de fortitudine notionibus, nisi quod alia definitio clarius et distinctius quam alia fortitudinis notionem declarat.*

insectemur istos) nos Academici Stoicos, *ut Carneades solebat,* qui Chrysippi inprimis decreta impugnare studebat. V. nos in libro dicto de Cic. phil. p. 155. infra V. 29, 83. et Creuzer. ad Cic. N. D. II, 65. p. 480. — *Quamvis* est quantumvis. de Legg. III. 10, 24. Et praeter eos quamvis enumeres multos licet, h. e. licet enumeres quamvis (quantumvis) multos. de Amicit. XX, 73. quamvis licet excellas: ubi v. Gernhard. p. 152. de N. D. III. 36, 88. Quamvis licet Menti delubra et Virtuti et Fidei consecremus: ubi cf. Davis.

ne soli philosophi sint) Quam magnifice Cicero de Stoicorum philosophia senserit, exposuimus in libro d. p. 76. sq.

aliquid) H. e. aliud quid, quam *quod* expressum est in illa Stoicorum definitione fortitudinis. V. Adnotata in III, 18, 43.

54. *omnes insipientes insanos*) Erat παράδοξον Stoicorum, ὅτι πᾶς ἄφρων μαίνεται. Cf. Cicer. Paradox. IV. et supra III. 4, 9.

nonne ista colligunt) Nemo hoc tetigit. Esse autem videtur: hoc efficiunt conclusionibus per inductionem, ut de singulis adscendant ad genus. Huic conveniunt sequentia. Si e numero insanorum eximuntur iracundi, insanire ipsi et monstra dicere videbuntur, quod pars ea exemta sit, quae foedior etiam ceteris est. *Ernesti.* Stoici scilicet sententiam, *omnes insipientes esse insanos*, ex his conclusionibus efficiebant: Omnes animi perturbationes morbi sunt: qui autem in morbo sunt, sani non sunt: atqui insipientium animi, quia sunt perturbationibus obnoxii, in morbo sunt: ergo omnes insipientes insani sunt. Cf. supra III. 4, 9. — Atque hac quidem ratione recte et sine ulla absurditate concludere poterant Stoici, omnes insipientes insanos esse. Iam vero, remotis perturbationibus maximeque iracundia, in qua praecipue animus perturbatus elucet, nullo modo fieri potuit, ut istam sententiam proferrent: aut, si protulissent, ipsi insani fuissent.

cere. nunc autem ita disserunt, sic se dicere, omnis stultos insanire, ut male olere omne coenum. At non semper. Commove: senties. Sic iracundus non semper iratus est: lacesse: iam videbis furentem.

Quid? ista bellatrix iracundia, quum domum rediit, qualis est cum uxore, cum liberis, cum familia? an tum quoque est utilis? est igitur aliquid, quod perturbata mens melius possit facere, quam constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis irasci? Bene igitur nostri, quum omnia essent in *moribus*[2] vitia, quod nullum erat iracundia foedius, iracundos solos *morosos*[3] nominaverunt.

XXV. 55. Oratorem vero irasci minime decet: simulare non dedecet. An tibi irasci tum videmur, quum quid in caussis acrius et vehementius dicimus? quid? quum iam rebus transactis et praeteritis orationes scribimus, num irati scribimus? *Ecquis*[4] *hoc animadvertit? vincite!* num aut egisse umquam iratum Aesopum, aut scripsisse existimamus iratum Attium? Aguntur ista praeclare; et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione; sed aguntur leniter, et mente tranquilla.

Libidinem vero laudare, cuius est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenem profertis: additis Pythagoram, Democritum, Platonem. Quid? vos studia libidinem vocatis? quae vel optimarum rerum, ut ea sunt quae profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent.

2 Sic coni. D. Egregie. Codd. et Edd. vett. *morbis.* 3 Sic D. e plurib. Codd. pro vulg. *morbosos.* 4 Ern. c. aliis *Et quis.*

monstra dicere) H. e. absurda, inaudita dicere.

nunc autem) V. Adnotata in III. 1, 2.

ut male olere omne coenum) Ut coenum non semper male olet; at quum commotum fuerit, continuo foedum odorem spargit: ita animus perturbatus non semper insanit, at, quum lacessitus fuerit, continuo in furorem abripitur.

Cap. XXV. 55. *Oratorem*) Supra c. 19, 43. *simulare* sc. iram.

Ecquis — vincite!) Est particula versus ex Attii Atreo desumpta (v. de Orat. III, 58, 217.): ubi, explicante Neidio, aliquis iratus cuidam facinoroso, *Quis*, inquit, *hoc facinus vidit? agite et vinctum eum abducite!* Haec irati hominis verba nec Aesopus histrio unquam egit iratus, nec Attius scripsisse existimandus est iratus: sed uterque iram simulavit.

Libidinem — de sapiente quaerimus.) Supra c. 19, 44. c. 20, 45.

Iam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius:

Dummodo doleat aliquid, doleat quidlubet[5].

Dixit enim de adolescente perdito ac dissoluto: nos autem de constanti viro ac sapienti quaerimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat, aut signifer, vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiamus mysteria. Utile est enim, uti motu animi, qui uti ratione non potest: nos autem, ut testificor saepe, de sapiente quaerimus.

XXVI. 56. At etiam aemulari utile est, obtrectare, misereri. Cur misereare potius, quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? non enim suscipere ipsi aegritudines propter alios debemus; sed alios, si possumus[6], levare aegritudine. Obtrectare vero alteri, aut illa vitiosa aemulatione, quae rivalitati similis est, aemulari, quid habet utilitatis? quum sit aemulantis, angi alieno bono, quod ipse non habeat; obtrectantis autem, angi alieno bono, quod id etiam alius habeat. qui id approbari possit, [te[7]] aegritudinem suscipere pro experientia, si

5 Sic R. PD. ut §. 45. Ern. c. vulg. *quod lubet*. 6 Olx. PL. *possimus*. 7 Recte W. *te* uncis inclusit; addidit enim Da. tacite: unde recep. Ern.

unam rem maxime detestabilem) V. Adnotata in II, 26, 64.

ipsam illam iram) Nexus sententiarum est hic: Sicuti Afranius de adolescente perdito ac dissoluto recte dixisse videri potest, aegritudinem ei salutarem esse: ita in bello centuriones, signiferos ceterosque milites inferiorum ordinum iram decet; nam neque ille, neque hi ad sapientes sunt referendi, ratione uti non possunt; utantur igitur animi motu. Illum enim aegritudo fortasse ad meliorem frugem reducet, quum ratio non possit, hos ira fortes reddet, quum vera fortitudine non utantur. *Neide.*

ne rhetorum aperiamus mysteria) H. e. ne rhetorum arcana vel *ea quae proprie* in arte rhetorica pertractari solent, aperiamus. Rhetores enim docebant, dicentis orationem accommodandam esse et conformandam ad diversam diversorum hominum indolem ac naturam. Alia res est in philosophia, quae de uno atque solo sapiente quaerit.

Cap. XXVI. 56. *aemulari*) Supra c. 20, 46.

non enim suscipere) Liberalitas enim non in eo cernitur, ut ipsi aegritudines propter alios suscipiamus, sed ut alios, si possumus, levemus aegritudine.

pro experientia) Loco experientiae. Sententia est haec: Quomodo id approbari (laudari) possit, te angi alieno bono, quod ipse non habeas, quum potius, si id habere velis, quod alius habeat, tibi experiendum sit,

quid habere velis? nam solum habere velle, summa dementia est.

57. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non libidinosus et cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? libidinosum igitur, [et cupidum [8],] et iracundum, et anxium, et timidum censemus esse sapientem? De cuius excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possunt [9]; sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum divinarum et humanarum scientiam, cognitionemque, quae cuiusque rei caussa sit. ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc [1] tu igitur, tamquam in mare, quod est ventis subiectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid, aut [2] repentinum? quid potest accidere tale ei, cui nihil, quod homini evenire possit, [non praemeditatum sit [3]?] Nam quod aiunt, nimia resecari oportere, naturalia relinqui: quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? sunt enim omnia ista ex errorum orta radi-

8 Verba uncis septa non comparent in R. aliisque Codd. Hinc ea plane delev. D. — Ern. c. vulg. sine uncis. 9 Sic O3x. P. Lall. — Ern. c. Codd. plerisque et Edd. vett. *possint.* 1 Alii *in hunc.* 2 Sic b. CV. Gebh. Lall. — Alii *atque.* 3 Verba uncis inclusa leguntur in Ed. vet. Bouh. SE., haud dubie ex interpol. Nam alii aliud supplementum exhibent. Ern. c. vulg. *tale, et cui nihil, quod h. e. possit? Nam* cet.

quomodo id, quod alius habet, assequi possis.

57. *quamvis fuse*) V. Adnotata in I. 21, 47.

sapientiam — caussa sit) Sic infra V. 3, 7. De sapientiae definitione confer, quae enucleate eruditeque disputata sunt a Beiero ad de Offic. I. 43, 153. p. 303. et II. 2, 5. p. 14. Haec definitio complectitur tres partes, in quas philosophia a veteribus divisa est, physicam, ethicam et dialecticam. V. nos in libro dicto p. 5. 1). et p. 136. sq. Cf. Ochsner. Ecl. Cic. p. 97. sq. Ernest. Clav. s. v. *divinus.*

In hanc tu) Haec est lectio vulgata, pro qua Davisius, Erasmum, Ascensium, Lambinum aliosque sequutus dedit: *in hunc tu,* ut referatur ad sapientem. Quae correctio nullo modo probari potest; nam inepte sapiens cum mari compararetur; contra eadem comparatio cum ipsa sapientia instituta pulchra et exquisita est.

Nam quod aiunt) V. Adnotata in III. 30, 73. — De re ipsa cf. supra c. 20, 46.

cibus: quae evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda, nec amputanda sunt.

XXVII. 58. Sed quoniam suspicor, te non tam de sapiente, quam de te ipso quaerere: (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis:) videamus, quanta sint, quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. Est enim quaedam medicina certe: nec tam fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutaris, animis nullam invenerit. de quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adiumenta adhibentur extrinsecus, animorum salus inclusa in iis [4] ipsis est. Sed quo maior est in eis praestantia et divinior, eo maiore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit: neglecta multis implicatur erroribus. 59. Ad te igitur mihi iam convertenda omnis oratio est. simulas enim quaerere te de sapiente: quaeris autem fortasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae sunt curationes. nam neque omnis aegritudo una ratione sedatur. alia est enim lugenti, alia miseranti aut [5] invidenti adhibenda medicina. est etiam in omnibus quattuor perturbationibus illa distinctio: utrum ad universam perturbationem, quae est adspernatio rationis, aut appetitus vehementior; an ad singulas, ut ad metum, libidinem, reliquasque [6] melius adhibeatur oratio [7]: et utrum illudne non videatur [8] aegre ferendum, ex quo suscepta

4 Sic W. solus. Or. restit. vulg. *his*. V. Adn. in I. 3, 5. 5 Sic R. aliique Codd. et pleraeq. Edd. vett. — Ern. c. vulg. *alia*. Cf. Bremi. ad Fat. 4. p. 22. 6 Or. c. R. et O1x. *reliquas mel.* 7 Bentl. coni. *curatio*, ingeniose, nec tamen vere. Cf. mox §. 62. extr. 8 V. Adn.

Cap. XXVII. 58. *te vis*) Scil. liberum esse perturbatione.

quanta sint) Per frequens attractionis genus, quo substantivum, quod ad antecedentem enunciationem pertinet, enunciationi relativae inseritur et in eodem casu, in quo pronomen relativum est, ponitur, dictum pro: quanta sint ea remedia, quae etc. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 159. Not. 1. p. 361. et qui hunc grammaticae locum peculiari scriptione illustravit Krueger *Untersuchungen über die lat. Spr.* III. Heft. §. 75. sqq.

59. *utrum illudne*) *Utrum* indicat interrogationem esse bimembrem: *ne* ei voci, cui affixum est, vim addit, et oppositionis vim auget. de Divinat. II. 58. *Utrum* igitur putamus dormientium animos per sene ipsos in somniando moveri, an etc. Sic supra IV. 4, 9. *Utrum* igitur mavis statim*ne* nos velâ facere, an — paullulum remigare? ubi *ne* additum est, ut clarius vocabulorum *statim* et *paullulum* oppositio elucerет. V.

sit aegritudo; an omnium rerum tollenda omnino aegritudo: ut, si quis aegre ferat, se pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum non esse; an hominem aegre ferre nihil oportere. nimirum hoc melius: ne, si forte de paupertate non persuaseris, sit aegritudini concedendum; aegritudine autem sublata propriis rationibus, quibus heri usi sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollitur.

XXVIII. 60. Sed omnis eiusmodi perturbatio animi placatione abluatur[9] illa quidem, quum doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo. verumtamen haec est certa et propria sanatio, si doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale, aut necessarium: ut ipsam aegritudinem leniri videmus, quum obiicimus maerentibus imbecillitatem animi effeminati, quumque eorum gravitatem constantiam-

9 Ern. coni. *allevetur* vel *allevatur*. At v. Adn.

Davisius ad N. D. II, 34. Goerenz. ad Academ. II. 22, 71. p. 133. et Ramshorn *Lat. Gr.* §. 174. Not. 1. p. 503.

ne, si forte) Moserus suspicabatur: *ne, etsi forte de paup. persuaseris, sit alii aegritudini conced.* At recte Orellius vulgatae sententiam sic exponit: Melius adhibebis γενικὴν illam consolationem, hominem aegre ferre nihil oportere; nam altera dumtaxat adhibita, paupertatem sc. non malum esse, ubi hoc ei, qui aegritudine affectus est, non persuaseris, non tolles eius aegritudinem, immo is ei indulgebit.

quodam modo) Addita sunt haec vocabula, ut significarent hoc: aegritudine sublata, etiam paupertatis malum, *licet de paupertate non proprie et seorsum agatur,* tollitur.

Cap. XXVIII. 60. *Sed omnis*) Duplex genus remediorum laudatur. Alterum, quod in eo constat, ut doceas, nec bonum illud esse, ex quo laetitia aut libido oriatur; nec malum, ex quo aut metus, aut aegritudo, mite illud quidem est et lene, sed minus efficax, magis perturbationes abluit (abstergit), quam eas penitus tollit: alterum, quod in eo cernitur, ut doceas, ipsas perturbationes per se esse vitiosas, nec habere quidquam aut naturale aut necessarium, est certum, simulque et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit.

animi placatione) H. e. animo, qui perturbatione agitatus est et in diversas partes distractus, mitigando sibique conciliando.

abluatur) Subiunctivus, qui male habuit Bentleium, sic explicandus videtur: *concedo*, animi placatione perturbationem ablui posse, verumtamen certa et propria sanatio est etc. Similiter mox §. 61. *angatur.* *Ablui* a Schuetzio in Lex. Cicer. s. v. exponitur per *tolli.* Male, opinor. Equidem malim interpretari per *abstergi*, ut minus sit, quam *tolli.* Sic saepe apud Ciceronem legitur *abstergere dolorem, molestias, metum.* V. Forcellini Thes. Lat. s. v. Metaphora desumpta est a ritu abluendi in placationibus deorum, s. lustrationibus, observante Orellio.

illa quidem) Scil. perturbatio: his voculis respondet *verumtamen.* V. Adnotata in I. 3, 6. Sic mox: est *ea quidem* utilior, *sed* raro proficit.

que laudamus, qui non turbulente humana patiantur. quod quidem solet eis etiam accidere, qui illa mala esse censent, ferenda tamen aequo animo arbitrantur. putat aliquis, esse voluptatem bonum: alius autem, pecuniam: tamen et ille ab intemperantia, et hic ab avaritia avocari potest.

Illa autem altera ratio et oratio, quae simul et opinionem falsam tollit, et aegritudinem detrahit, est ea quidem utilior [1], sed raro proficit, neque est ad volgus adhibenda. 61. Quaedam autem sunt aegritudines, quas levare illa medicina nullo modo possit. ut, si quis aegre ferat, nihil in se esse virtutis, nihil animi, nihil offici, nihil honestatis; propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quae possit esse omnium, etiam de ceteris rebus discrepantium, philosophorum. inter omnis enim convenire oportet, commotiones animorum, a recta ratione aversas, esse vitiosas: ut, etiamsi et [2] mala sint illa, quae metum aegritudinemve, et bona, quae cupiditatem laeti-

1 V. Adn. 2 Ern. c. Cod. Ursini D. Lall. omis. *et*, item versu seq. V. Adn.

putat aliquis — alius) Sic alibi contra *alius — aliquis*. de Fin. III, 19, 63. *alia* sunt tanquam sibi nata, ut oculi, ut aures: *aliqua* etiam ceterorum membrorum usum adiuvant, ut crura, ut manus: ubi v. Goerenz. p. 392. et ad Acad. II. 10, 30.

ratio et oratio) V. Adnotata in c. 17, 38.

utilior) Haec est omnium librorum et scriptorum et editorum lectio: qua vero nihil tetrius foediusve se vidisse dicit Bentleius, opinans scilicet, verba *utilior, sed raro proficit* prorsus sibi repugnare. Qua de caussa legendum censet *subtilior*: quam coniecturam calculo suo probaverunt Davisius, Bouherius, Ernestius. At optimo iure Wolfius vulgatam in pristinam suam sedem reduxit. Voluit enim significare Cicero hoc: illa altera ratio multo maiorem quidem vim habet et efficacitatem in iis, qui sapientiae praeceptis imbuti ad illam medicinam recipiendam idonei sunt, sed *raro proficit*, quia pauci tantum ita instituti sunt, ut huic curationi apti sint: neque igitur est ad vulgus adhibenda.

61. *illa medicina*) Scil. prior illa medicina, ut doceas, illud malum non esse, ex quo aegritudo suscipiatur. Cf. supra III. 32, 78.

angatur) concedendum est, non negandum est, illum aegritudine laborare.

etiamsi et mala sint — et bona) Sic lectionem constituit Lambinus. Bentleius coniecit *etiamsi* vel *mala sint — vel bona*. Lectio vulgata *etiamsi* nec *mala sint* — nec *bona* absurdissima est, locique sententiae plane contraria. Vel sola vocula *etiamsi* aperte clamat, hanc expressam esse sententiam: commotiones animorum esse vitiosas, nec solum, quum illa, quae eas movent, nec mala sunt, nec bona; sed etiam tum, si illa revera et mala sint et bona. — Similiter mox c. 29, 62. tamen, *etiamsi* virtutis ipsius vehementior appe-

tiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio. constantem enim quendam volumus, sedatum, gravem, humana omnia prementem [3], illum esse, quem magnanimum et fortem virum dicimus. talis autem nec maerens, nec timens, nec cupiens, nec gestiens esse quisquam potest. eorum enim haec sunt, qui eventus humanos superiores quam suos animos esse ducunt.

XXIX. 62. Quare omnium philosophorum, ut ante dixi, una ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud, quod perturbet animum, sed de ipsa sit perturbatione dicendum. Itaque primum in ipsa cupiditate, quum id solum agitur, ut ea tollatur, non est quaerendum, bonum illud, necne sit, quod libidinem moveat; sed libido ipsa tollenda est: ut sive, quod honestum est, id sit summum bonum, sive voluptas, sive horum utrumque coniunctum, sive illa tria [4] genera bonorum, tamen, etiamsi virtutis ipsius vehementior appetitus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. continet autem omnem sedationem animi humana in conspectu posita natura: quae quo facilius expressa cernatur, explicanda est oratione communis conditio lexque vitae. 63. Itaque non sine caussa, quum Orestem fabulam doceret Euripides, primos tris versus revocasse dicitur Socrates:

3 V. Adn. 4 Or. c. R. VD. *tria illa.*

titus sit, eadem sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio.

humana omnia prementem) Davisius interpretatur per: humana omnia calcantem i. e. despicientem: quae autem exempla e veteribus scriptoribus constipavit ad significationem *calcandi* huic verbo vindicandam, ad unum omnia alienissima sunt. In iis enim, vel adiectum nomen *pede*, vel aliud quiddam adiunctum hanc notionem illi verbo attribuit: *premere* vero simpliciter positum pro *calcare* a veteribus poni, non memini. Quare equidem, auctore Bentleio, vix dubitaverim cum aliis legere: *spernentem*. Bouherius coniiciebat *ferentem*.

Cap. XXIX. 62. *tria illa genera bonorum*) Scil. animi, corporis, fortunae. *Neide.*

humana in conspectu posita natura) Quum docetur, omnia in humana natura certis quibusdam legibus, quibus unusquisque subiectus sit, obnoxia esse.

63. *fabulam doceret*) H. e. fabulam in scena ederet. V. Adnotata in I. 1, 3.

tris versus) Eurip. Or. 1—3.

Οὐκ ἔστιν οὐδὲν δεινὸν ὧδ' εἰπεῖν ἔπος,
Οὐδὲ πάθος, οὐδὲ ξυμφορὰ θεήλατος,
Ἧς οὐκ ἂν ἄροιτ' ἄχθος ἀνθρώπου φύσις.

Muretus in Var. Lectt. VIII. c. 16. recte monet, Tullium verbis graecis aliam sententiam subiecisse, atque Euripidem, qui, ut ex orationis serie patet, significare voluit hoc: Nihil, *ut uno verbo eloquar, dirum ac ter-*

Neque tam terribilis ulla fando oratio[5] est,
Nec sors, nec ira coelitum invectum malum,
Quod non natura humana patiendo ecferat.

Est etiam[6] utilis ad persuadendum, ea, quae acciderint[7], ferri et posse et oportere, enumeratio eorum, qui tulerunt. etsi aegritudinis sedatio et hesterna disputatione explicata est, et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) maerore et dolore conscripsimus; quodque vetat Chrysippus, ad recentis quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus, naturaeque vim attulimus, ut magnitudini medicinae doloris magnitudo concederet.

XXX. 64. Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, finitimus est metus. De quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut aegritudo praesentis, sic ille futuri mali. itaque nonnulli aegritudinis partem quandam metum esse dicebant: alii autem metum praemolestiam appellabant, quod esset[8] quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum, abiectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, imbecillitate, levitate dicendum est: tamen multum prodest, ea, quae metuuntur, ipsa contemnere. Itaque, sive casu accidit, sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quae maxime metuuntur, de morte et de dolore, primo et proximo die disputatum est. Quae si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus.

XXXI. 65. Ac de malorum opinione hactenus. vi-

5 Ern. c. Lall. *ratio*. Male. 6 Sic Da. e coni., ut vdtr. Ern. c. vulg. *autem*: quod non spreverim, est gr. δέ, quod continuandae orationi inservit. 7 Sic Ern. c. D. et sic O2x. Vulgo *acciderunt*: quod praefero. 8 Sic coni. Beutl. Recte. Vulgo *est*,

ribile, neque morbus, neque a diis invecta calamitas, *cuius gravitati hominum natura ac conditio exposita non sit*.

revocasse) Actores dicuntur *revocari*, quum iubentur a spectatore repetere versus aliquos. V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v.

ecferat) H. e. vincat, quasi extra ferat. V. Pearcius in Ed. sec. Cicer. de Orat. III. 53, 216. Alibi hac significatione hoc verbum non reperi. Priscianus, Balliol. et Edd. vett. legunt *ferat*.

in medio maerore) propter obitum filiae. *Neide*.

deamus nunc de bonorum, id est, de laetitia et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quae pertinet ad animi perturbationes[9], una res videtur caussam continere, omnis eas esse in nostra potestate, omnis iudicio susceptas, omnis voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, haec detrahenda opinio: atque, ut in malis opinatis tolerabilia, sic in bonis sedatiora sunt efficienda ea, quae magna et laetabilia ducuntur[1]. Atque hoc quidem commune malorum et bonorum: ut, si iam difficile sit persuadere, nihil earum rerum, quae perturbent animum, aut in bonis, aut in malis[2] esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda, aliaque ratione malivolus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus, corrigendus.

66. Atque erat facile, sequentem eam rationem, quae maxime probatur de bonis et malis, negare umquam laetitia affici posse insipientem, quod nihil umquam haberet boni. sed loquimur nunc more communi. Sint sane ista bona, quae putantur, honores, divitiae, voluptates, cetera[3]: tamen in eis ipsis potiundis exsultans gestiensque laetitia turpis est; ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. eodem enim[4] vitio est

9 Sic Ern. c. D. e coni. Bentl: — Vulgo *perturbationem*. 1 Sic bene W. e coni. pro vulg. *dicuntur*. 2 Pleraeq. Edd. vett. *aut in malis aut in bonis*. At cf. Bremi. ad Fin. III. 21. p. 353. 3 V. Adn. 4 Ern. e coni. *enim in:* quod probat Beier. ad Off. I. 29. p. 227.

Cap. XXXI. 65. *eripiendus est*) Pari modo verb. *erip.* absolute ponitur, nullo adiuncto dativo, Off. I. 68, extr. 36. Ib. II. 3, 10. quorum error eripiendus est: ubi multa congessit Beier. p. 23.

tolerabilia) Concisius dictum est, ita ut supplendum sit: ea, quae mala ducuntur.

si iam) Attende ad exquisitiorem significationem voculae *iam*, quae plane respondet nostro: *wenn schon* pro *wenn auch*. Sic c. 35, 75. si iam ipsa illa accusare nolis.

66. *Atque erat facile*) V. Adnotata in I. 49, 116.

eam rationem) Scil. Stoicorum, qui nihil nisi honestum in bonis, nihil nisi turpe in malis ducebant. Ex hac igitur ratione insipiens, quia nihil habet boni, nulla laetitia affici poterit.

haberet) Subiunctivus imperfecti positus est, quia verba: *quod nihil haberet boni* pars est propositionis quae dicitur ὑποθετικῆς: quae plena et integra sic sese haberet: *Nisi* nunc *loqueremur* more communi, *facile erat* — negare etc.

voluptates, cetera) Sic recte legitur ex consueto Ciceronis usu. Multae Edd. vet. exhibent *ceteraque*. de Offic. III. 10, 9. honores, divitiae, voluptates, *cetera* generis eiusdem. V. Goerenz. ad Fin. IV. 2, 4. p. 423. et ad Legg. III. 9, 20. p. 243. Heindorf. ad N. D. III. 18, 45. p. 323.

effusio animi in laetitia, quo in dolore contractio: eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia in fruendo: et ut nimis afflicti molles [5], sic nimis elati laetitia iure iudicantur leves. et quum invidere, aegritudinis sit; mal[i]s autem alienis voluptatem capere, laetitiae: utrumq[ue] [i]mmanitate et feritate quadam proponenda castigari solet. Atque ut cavere [6] decet, timere non decet: sic gaudere decet, laetari non decet; quoniam docendi caussa a gaudio laetitiam distinguimus.

67. Illud iam supra diximus, contractionem animi recte fieri numquam posse, elationem posse. aliter enim Naevianus ille gaudet Hector:

Laetus sum laudari me abs te, pater, a laudato viro [7]:

aliter ille apud Trabeam:

Lena delinita [8] argento nutum observabit meum,
Quid velim, quid studeam: adveniens digito impellam ianuam:
Fores patebunt [9]: de improviso Chrysis ubi me adspexerit,

5 Sic W. de egregia Bentl. coni. *afflicti molles, ita nimis* pro vulg. *afflicti molestia, sic.* Sic Ern. 6 V. Adn. 7 Ern. c. PV. Gebh. omis. *a* ante *laud.* 8 Or. c. Gr. D. *delenita.* 9 V. Adn.

proponenda) H. e. ob oculos ponenda immanitate et feritate, quae et in eum, qui invideat, et in eum, qui malis alienis voluptatem capiat, cadat.

cavere) Omnes MSS. mordicus tenent *confidere:* quod retinuit Ern. Et sic in Edd, vett. legitur. Prima specie in oculos incurrit, ulcus haerere in hoc loco. Nam oppositio inter *confidere* et *timere*, si rationem habeas eius oppositionis, quae est inter *gaudere* et *laetari*, vacillat plane ac titubat. Hinc Lambinus suspicabatur *diffidere:* nec vero haec ratio, quam mirifice amplexatus est Bentleius, hoc certe loco, in quo Cicero Stoicorum vestigia premit, nec vulgare dicendi genus sequitur, bene procedit; Stoici enim diffidentiam in vitiis ducebant. At veram haud dubie lectionem indagavit sollertia Davisii, qui scribendum censet *cavere.* Nam, uti supra c. 6, 13. vidimus, Stoici *laetitiae* opponebant *gaudium, timori* vel *metui cautionem.* Et sic Seneca ep. 85. *Non timebit illa* (vir fortis) sed *vitabit.* Cautio illum decet, timor non decet.

docendi caussa) Supra c. 7, 16.

67. *supra diximus*) c. 6, 14. ubi dixerat, praesentis mali sapientis affectionem nullam esse, et aegritudini nullam constantiam opponi. *Neide.* Sapiens enim de Stoicorum sententia nunquam aegritudinem suscipit: *gaudere* ei licet, nunquam *laetari.*

Laetus sum) Est trochaicus tetrameter catalecticus. ad Divv. XV. ep. 6. *Laetus sum laudari me,* inquit Hector, opinor apud Naevium, *abs te, pater, a laudato viro.* Ea est enim profecto iucunda laus, quae ab iis proficiscitur, qui ipsi in laude vixerunt. Ibid. V. ep. 12. Placet enim Hector ille mihi Naevianus, qui non tantum laudari se laetatur, sed addit etiam, a laudato viro.

Lena delinita) Sunt item trochaici tetrametri catalectici.

digito) Sic Terent. Eun. II, 2, 53. Qui mihi nunc *uno digitulo* forem aperis fortunatus, h. e. facillime. V. Ruhnken. Dictata in h. l.

Fores patebunt) Sine dubio cum

Alacris obviam mihi veniet, complexum exoptans meum,
Mihi se dedet.

Quam haec pulchra putet, ipse iam dicet:

— Fortunam ipsam anteibo fortunis meis.

XXXII. 68. Haec laetitia quam turpis sit, satis est diligenter attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui efferunt se laetitia tum, quum fruuntur Venereis voluptatibus: sic flagitiosi, qui eas inflammato animo concupiscunt. Totus vero iste, qui volgo appellatur amor, (nec hercule invenio, quo nomine alio possit appellari,) tantae levitatis est, ut nihil videam, quod putem conferendum. Quem Caecilius

— deum qui non summum putet,
Aut stultum, aut rerum esse imperitum existumat [1];
Cuius [2] in manu sit, quem esse dementem velit,
Quem sapere, quem sanari [2*], quem in morbum iniici,
Quem contra amari, quem expeti, quem arcessier [3].

69. O praeclaram emendatricem vitae, poeticam! quae amorem, flagiti et levitatis auctorem, in concilio deorum collocandum putet. de comoedia loquor: quae, si haec flagitia non probaremus, nulla esset omnino. Quid ait ex tragoedia princeps ille Argonautarum?

Tu me amoris magi', quam honoris servavisti gratia.

1 Sic EMD. — Ern. c. vulg. *existimet.* 2 Sic W. de Ern. susp. — Or. c. vulg. *Cui.* 2* Sic MLD. Lall. — BSC. *sanare.* — Ern. c. vulg. *insanire.* Male. 3 Sic b. ED. e Codd. Lall. — Alii *arcessiri.* Ern. *quem arcessier, expeti quem.* Inepte.

Bentleio legendum est: *Fori' patebit,* metro flagitante.

Fortunam) Haec pertinent ad verba: *Mihi se dedet*, ut integer versus trochaicus sit.

Cap. XXXII. 68. — *deum qui*) Sunt senarii iambici. Ceterum gemini versus ex Euripide laudantur apud Stobaeum Serm. LXI. p. 387: qui sic se habent:

Ἔρωτα δ' ὅστις μὴ θεὸν κρίνει μέγαν
Καὶ τῶν ἁπάντων δαιμόνων ὑπέρτατον,
Ἢ σκαιός ἐστιν, ἢ καλῶν ἄπειρος ὢν
Οὐκ οἶδε τὸν μέγιστον ἀνθρώποις θεόν.

Unde Caecilium sua hausisse, arbitrabantur Ciceronis editores; at recte Davisius monet, Caecilium non Euripidem ob oculos habuisse, sed Menandrum, cuius *Συναριστώσας*, teste Nonio, latine verterat. Menander autem Euripidem, Caecilius autem Menandrum imitando expressit. Nam etiam in illa Menandri fabula Amoris potestas celebratur, uti videre licet ex Stobaeo l. d.

Cui in manu sit etc.) In cuius potestate sit, quem dementem esse velit, eum dementem esse vel eum dementem facere.

69. *Tu me*) Est iambicus senarius. Apud Eurip. Med. 530. sic Iason Medeam alloquitur:

Quid ergo? hic amor Medeae quanta miseriarum excitavit incendia! Atque ea tamen apud alium poetam patri dicere audet, se coniugem habuisse

> Illum, Amor quem dederat, qui plus pollet, potiorque est patre.

XXXIII. 70. Sed poetas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc flagitio versari ipsum videmus Iovem. Ad magistros virtutis, philosophos veniamus: qui amorem negant stupri esse, et in eo litigant cum Epicuro, non multum, ut opinio mea fert, mentiente. quis est enim iste amor amicitiae? cur neque deformem adolescentem quisquam amat, neque formosum senem? Mihi quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo videtur; in quibus isti liberi et concessi sunt amores. Bene ergo Ennius:

> Flagiti principium est nudare inter civis corpora.

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici; solliciti tamen et anxii sunt: eoque magis, quod se ipsi continent et coercent. 71. Atque, ut muliebris amores omittam, quibus maiorem licentiam natura concessit: quis aut de Ganymedis[4] raptu dubitat, quid poetae velint? aut non intelligit, quid apud Euripidem et loquatur et cupiat Laius? quid denique homines doctissimi et summi poetae de se ipsis[5] et carminibus edant et cantibus? Fortis vir in sua re publica cognitus, quae de iuvenum amore scribit[6] Alcaeus? nam Anacreontis quidem tota poesis est amatoria. Maxime vero omnium flagrasse amore Rheginum Ibycum, apparet ex scriptis.

4 Or. c. R. D. *Ganymedi.* Recte. V. Ramshorn. Lat. Gr. §. 29. p. 48: Adde Adn. ad. III. 10, 21. 5 Oxonn. aliq. Da. Lall. Ern. *ipsi.* Male. V. Adn. in I. 30, 73. 6 Sic O2x. V. Gebh. D. Lall. — Ern. c. vulg. *scripsit.*

— — *Ἔρως σ' ἠνάγκασε*
Πόνων ἀφύκτων τοὐμὸν ἐκσῶσαι δέμας.

De isto *παρηχήματι amori — honori* cf. Adnot. ad c. 17, 38.

Illum) Est tetrameter trochaicus catalecticus.

Cap. XXXIII. 70. *negant stupri esse*) Stoici dicebant, amorem *μὴ εἶναι συνουσίας, ἀλλὰ φιλίας.* Diog. Laert. VII. 130.

in Graecorum gymnasiis) V. Ast. ad Platonis Sympos. IX. 4. *Anmerkung zu d. Uebers.* p. 291.

Flagiti) Est tetrameter troch. catalect.

71. *apud Euripidem Laius*) in tragoedia deperdita, quae inscripta erat Chrysippus. Laius enim, rex Thebarum, Chrysippum, Pelopis filium, amabat. V. Davisius ad h. l.

nam Anacreontis) H. e. de Ana-

XXXIV. Atque horum omnium libidinosos esse amores videmus. Philosophi sumus exorti, (et auctore quidem nostro Platone, quem non iniuria Dicaearchus accusat,) qui amori auctoritatem tribueremus. 72. Stoici vero et sapientem amaturum esse dicunt: et amorem ipsum, conatum amicitiae faciundae ex pulchritudinis specie definiunt. qui si quis est in rerum natura sine sollicitudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio; sit sane: vacat enim omni libidine: haec autem de libidine oratio est. sin autem est aliquis amor, ut est certe, qui nihil absit aut non multum ab insania, qualis in Leucadia est:

— — Siquidem sit quisquam deus,
Quoii [7] ego sim curae!

73. At id erat deis omnibus curandum, quemadmodum hic frueretur voluptate amatoria.

— — Hei [8] me infelicem!

Nihil verius. Probe et ille:

Sanun' [9] es, qui temere lamentare?

Sic insanus videtur etiam suis. At quas tragoedias efficit?

7 Sic W. prob. Or. Vulgo *cui.* 8 Sic W. — At recte Or. vulg. *heu* reduxit. „Dr. *heu me*, *hei mihi.*“ 9 Sic W. pro vulg. *sanusne.*

creonte nihil dicam; nam eius tota poesis est amatoria.

Cap. XXXIV. *Platone*) Plato duplicem ponebat amorem, alterum vulgarem, quem ipse reiiciebat, alterum sanctum ac purum, qui a pulchrorum corporum virilium contemplatione profectus ad pulchritudinem animi adscendat. Egregie ac plane divine hic de amore locus pertractatus est a Platone in aureo illo libello, qui Symposium inscribitur. Saepe vero haec Platonis doctrina, perverse intellecta, in malam partem detorta est.

72. *sapientem amaturum esse dicunt*) V. Diog. Laert. VII. 129. Stoici enim dicebant, sapientem amaturum esse erectioris indolis adolescentes, qui apti et idonei essent ad percipiendam virtutem. Omnino tenendum est, in graecorum philosophorum disciplinis amicitiam principem locum obtinere. Hinc quoque factum est, ut divinus Plato purum ac sanctum puerorum amorem in scriptis suis mirifice amplexaretur. Stoici amorem ita definiebant, ut amor esset studium amicitiae: hoc autem studium oriri ex pulchritudinis specie. Zeno enim, auctore Athenaeo XIII, p. 561., dicebat *τὸν Ἔρωτα θεὸν εἶναι, φιλίας καὶ ἐλευθερίας, ἔτι δὲ καὶ ὁμονοίας παρασκευαστικὸν, ἄλλου δ' οὐδενός.*

in Leucadia) Turpilii comici fabula, quam ex Alexidis Leucadia vertit, uti monet Davisius ad h. l., ad partes vocato Casaubono ad Athenaeum. III, 15.

Siquidem) Hic et sequentes versus sunt trochaici.

73. *tragoedias efficit*) V. Ernesti. Clav. s. v. *tragoediae.*

Te, Apollo sancte, fer opem! teque, omnipotens Neptune, invoco;
Vosque adeo venti!

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum conversurum putat: Venerem unam excludit, ut iniquam:

— Nam quid ego te appellem, Venus?

Eam prae libidine negat curare quidquam. quasi vero ipse non propter libidinem tanta flagitia et faciat, et dicat.

XXXV. 74. Sic igitur affecto haec adhibenda curatio est, ut et [1] illud, quod cupiat, ostendatur [2] quam leve, quam contemnendum, quam nihil sit omnino; quam facile vel aliunde, vel alio modo perfici, vel omnino negligi possit. abducendus est etiam nonnumquam ad alia studia, sollicitudines, curas, negotia; loci denique mutatione, tamquam aegroti non [3] convalescentes, saepe curandus est: 75. etiam novo quidam [4] amore veterem amorem, tamquam clavo clavum, eiiciundum putant: maxime autem admonendus, quantus sit furor amoris. omnibus enim ex animi perturbationibus est profecto nulla vehementior: ut, si iam ipsa illa accusare nolis, stupra dico et corruptelas et adulteria, incesta denique, quorum omnium accusabilis est turpitudo; sed ut haec omittas, perturbatio ipsa mentis in amore foeda per se est.

1 Or. c. ML. Oliv. Lall. *ei*. V. Adn. in I. 17, 40. 2 Sic susp. D. — Or. c. Wopk. p. 102. et Ern. retin. Codd. lectionem *ostendat*, ita ut e v. *curatio* desumatur h. l. ',,is qui curaturus est." Recte. Olx. *ostendas*. 3 Ern. *non* uncis sepsit. Frustra. 4 Sic plures Codd. D. — Ern. c. vulg. *quodam*: quod prob. Goer. ad Fin. I. §. 62. compar. pro Arch. Poet. 11, 28. ,,de meo *quodam* amore gloriae — confitebor."

Apollo sancte) Dicitur apud Graecos ἁγνὸς θεός. V. K. O. Mueller *Geschichten hellen. Stämme. Die Dorier*. T. I. p. 302.

Cap. XXXV. 74. *et illud*) Exspectatur, sequuturum esse *et ipse abducatur*: alterum autem membrum, quod priori illi *et illud* respondeat, latet in verbis: abducendus est *etiam*. Haec autem dicendi figura, secundum quam in distributionibus post prius membrum alterum ita deest, ut in alia constructione lateat, a Grammaticis, uti *supra ad* III. 17, 36. vidimus, dicitur *Anantapodoton*. Similiter supra I. 24, 57. *habet* primum *memoriam*: quibus in sequentibus 25, 61. respondent: Quid *illa vis*. Sic saepe *primum* ponitur, sequente *etiam*. infra V. 27, 78. *primum* ii, qui sapientes habentur —: mulieres *vero*. Plura exempla collegerunt Ramshorn *Lat. Gramm*. §. 206. p. 705. Ochsner Ecl. Cic. p. 56. sq. Beier ad Offic. I. 14, 44. p. 109. et Goerenz. ad Fin. I. 6, 17. p. 21. Bremi ad Fin. I, 12. p. 64: ubi locus est nostro fere geminus de construct.

75. *ut, si iam — foeda per se est*) Oratio est ἀνακόλουθος: quae ad grammaticam construendi normam

nam ut illa praeteream, quae sunt furoris; 76. haec ipsa per sese quam habent levitatem, quae videntur esse mediocria?

— — — — — iniuriae,
Suspiciones, inimicitiae, induciae,
Bellum, pax rursum. incerta haec si tu postules
Ratione certa facere; nihilo plus agas,
Quam si des operam, ut cum ratione insanias.

Haec inconstantia, mutabilitasque mentis, quem non ipsa pravitate deterreat? est enim [5] illud, quod in omni perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse nisi opinabilem, nisi iudicio susceptam, nisi voluntariam. etenim si naturalis amor esset; et amarent omnes, et semper amarent, et idem amarent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

XXXVI. 77. Ira vero, quae quam diu [6] perturbat animum, dubitationem insaniae non habet — cuius impulsu exsistit etiam inter fratres tale iurgium:

A. Quis homo te exsuperavit usquam [7] gentium impudentia?
M. Quis te autem malitia [8]?

Nosti, quae sequuntur. alternis enim versibus intorquentur inter fratres gravissimae contumeliae: ut facile appareat, Atrei filios esse, eius qui meditatur poenam in fratrem novam:

Maior mihi moles, maius miscendum 'st malum [9],
Qui illius acerbum cor contundam et comprimam.

5 M. L. *etiam:* quod placet Orellio, ut sit novum curationis genus. Mihi non placet. 6 V. Adn. 7 Sic de Bentl. coni. D. Lall. et sic Oxonn. aliq. — Ern. c. vulg. *unquam.* 8 Sic W. de Bouh. sententia. — Or. c. Ern. vulg. retin. *Quis autem mal. te.* 9 Sic W. e N. D. III. §. 68. pro vulg. *miscendum.*

revocata sic debebat esse comparata: *ut, si iam ipsa illa accusare nolis, stupra — turpitudo, perturbatio ipsa mentis in amore foeda per se sit.*

76. — *iniuriae*) Terent. Eun. I. 1, 14. sq.

suspiciones) Secunda huius vocis syllaba h. l. producitur, uti saepe alibi. Sic Terent. Andr. III, 2, 21. Plures locos congessit Ochsner in Ecl. Cic. p. 88.

Cap. XXXVI. 77. *quae quam diu*) Sic R. b. Codd. Manutii. PV. Gebh. legitur, recteque hanc lectionem retinuit Wolfius. Oratio enim ἀνακόλουθος est: quod Wolfius indicavit lineola post *non habet.* Davisius cum Manutio et Lambino deleverunt *quae,* quod non compareret in Pal. 1. nec legitur in Regio optimo Lallemandi. Ernestius cum Bentleio legit *ira vero quum diu.* Aliae Edd. vett. repraesentant *vero, quamquam diu.*

Quis homo) Trochaic. tetram. catalectic. Ceterum hi et sequentes versus ex Attii Atreo petiti sunt.

inter fatres) Atreum et Thyestem.

Quae igitur haec erit moles [1]? audi Thyestem [2]:

Impius hortatur me frater, ut meos malis miser
Manderem natos —

Eorum viscera apponit. Quid est enim, quo non progrediatur eodem ira, quo furor [3]? Itaque iratos proprie dicimus exisse de potestate, id est, de consilio, de ratione, de mente. horum enim potestas in totum animum esse debet. 78. His aut subtrahendi sunt ii [4], in quos impetum conantur facere, dum se ipsi colligant: — quid est autem se ipsum colligere, nisi dissipatas animi partis rursum in suum locum cogere? — aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. defervescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytae: qui quum villico factus esset iratior, *Quo te modo*, inquit, *accepissem, nisi iratus essem?*

XXXVII. 79. Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam

1 Sic W. — Gr. P. *quo igitur haec erit moles.* — Ern. c. vulg. *Quae igitur hae erunt moles:* cuius lectionis corruptela inde nata est, quod librarii *moles* pro num. plur. habuerunt, uti recte monet Or. 2 Sic W. de Bentl. sententia. — Ern. c. vulg. *Thyestem ipsum.* Alii Codd. et Edd. *Th. ipsum: Hortatur:* unde Bentl. recte suspic. *impius* in *ipsum* mutatum esse. Cf. de Orat. III. §. 217. 3 V. Adn. 4 Sic E. Ern. — Or. c. vulg. *ei.*

Maior) Sunt versus iambici, ex eadem tabula petiti, qui etiam de Oratore III, 58. et de N. D. III. 26. laudantur.

impius) Sunt tetrametri trochaici catalectici. Iidem versus laudantur de Orat. III. 58, princ. — *malis manderem.* Sic Virg. Georg. III, 268. dixit: *malis membra absumere,* et Ovid. Met. XV, 92. *mandere saevo vulnera dente.* Ceterum recte Wolfius in Ed. II. rescripsit *hortatur,* pro quo in Ed. I. edidit: *hortatus me.* V. Grotefend. *Lat. Gr.* §. 160. 4. p. 243. Ochsner. Ecl. Cic. p. 131. Bremi ad Cornel. Nep. Milt. IV, 4.

Quid est enim, quo) H. e. quid est enim, cur etc. Supersedere possumus coniecturis virorum doctorum. Bentleius tentabat: *Quid enim est, quo non progrediatur ira? Eo demum, quo furor.* Cf. supra I. 24, 57. Davisius: *quid enim est, quod non progr. eodem ira, quo f.* Ernestius: *quid est enim, quo furor, quo non progrediatur* (vel *quin progr.*) *eodem ira.*

exisse de potestate) Cf. supra ad III. 5, 11.

78. *Archytae*) Valer. Maxim. IV. 1. ext. 1. Tarentinus Archytas, dum se Pythagorae praeceptis Metaponti penitus immergit, magno labore longoque tempore solidum opus doctrinae complexus, postquam in patriam revertitur, ac rura sua revisere coepit, animadvertit negligentia villici corrupta et perdita: intuensque male meritum, *Sumpsissem*, inquit, *a te supplicium, nisi tibi iratus essem:* maluit enim impunitum dimittere, quam propter iram gravius iusto punire.

utilem dicunt? — Potest utilis esse insania? — aut naturalem? an quidquam est [5] secundum naturam, quod sit [6] repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira, aut alius alio magis iracundus esset? aut finem haberet prius, quam esset ulta, ulciscendi libido? aut quemquam poeniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus, qui quum interemisset Clitum, familiarem suum, vix a se manus abstinuit: tanta vis fuit poenitendi. Quibus cognitis, quis est qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis ac voluntarius? quis enim dubitarit, quin aegrotationes animi, qualis est avaritia, gloriae cupiditas, ex eo, quod magni aestimetur ea res, ex qua animus aegrotat, oriantur? unde intelligi debet, perturbationem quoque omnem esse in opinione. Et si fidentia, id est firma animi confisio, scientia quaedam est et opinio gravis, non temere assentientis [7]: metus quoque est diffidentia [8] exspectati et impendentis mali: et si spes est exspectatio boni, mali exspectationem esse necesse est [9] metum. ut igitur metus, sic reliquae perturbationes sunt in malo. ergo ut constantia scientiae; sic perturbatio erroris est. Qui autem natura

5 Sic D. e plurib. Codd. — Ern. c. vulg. *esse potest.* Male. Certe dicendum erat: *potest esse.* 6 Or. c. Col. O4x. SELD. *fit:* non probo. 7 Sic P. et D. e Codd. — Ern. c. vulg. *assentiens.* 8 V. Adn. 9 V. Adn.

Cap. XXXVII. 79. *tanta vis fuit poenitendi*) In voce *tanta* latet particula *nam:* de quo usu iam supra monuimus. Adde Euripid. Alcest. 465.

τοίαν ἔλιπες θανοῦσα
μολπὰν μελέων ἀοιδοῖς.

80. *opinio gravis*) H. e. opinio, quae certis argumentis nititur.

metus quoque est diffidentia) Sic legitur in omnibus MSS. et Edd. vett. Davisius, ordine verborum mutato, sic edidit: *diffidentia quoque est metus:* quam mutationem sequuti sunt Ernestius et Schuetzius. Perperam, opinor. Nam Cicero exprimere voluisse videtur hanc sententiam: Uti fidentia scientia quadam nititur: ita diffidentia, praeterquam quod ex opinionis levitate enascitur, *metus quoque est exspectati et impendentis mali.* Quamquam haud nego, obscurius hoc loco loquutum esse Ciceronem. Omnino saepe in horum librorum dicendi genere ea desideratur perspicuitas scribendique diligentia, qua cetera fere omnia illius scripta egregie sese commendant. Quod autem vocabulum *metus* primam enunciati sedem occupavit, propterea factum est, quia in eo maximum sententiae pondus positum est. Porro, si de Davisii sententia verborum ordinem mutamus, vocula *quoque* locum plane alienum habet.

esse necesse est) Goerenz. ad Fin. IV. 28, 77. testatur, in binis suis Codd. haberi: *necesse est esse:* qui verborum ordo alias a Cicerone observari solet. Sic supra III. 8, 18. eum *necesse est esse* constantem. Cf. N. D. II. 13, 35. 30, 76.

dicuntur iracundi, aut misericordes, aut invidi, aut tale quid, iis[1] sunt constituti quasi mala valitudine animi, sanabiles tamen; ut Socratis[2] dicitur. Quum multa in conventu vitia collegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cuiusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent; ab ipso autem Socrate sublevatus, quum illa sibi insita, sed[3] ratione a se deiecta diceret.

81. Ergo ut optima quisque valitudine affectus potest videri; at[4] natura ad aliquem morbum proclivior: sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum ac malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. inveteratio autem, ut in corporibus, aegrius depellitur, quam perturbatio: citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

XXXVIII. 82. Sed cognita iam caussa perturbationum, quae omnes oriuntur ex iudiciis opinionum et voluntatibus, sit iam huius disputationis modus. Scire autem nos[5] oportet, cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum et malorum finibus, nihil a philosophia posse aut maius, aut utilius optari, quam haec, quae a nobis hoc quatriduo disputata sunt. morte enim

1 Sic Olx. Ed. vet. Bouh. et D. de Bentl. coni. — Ern. *ii.* Sic R. b. — Vulgo *ii sunt eiusmodi const.* Male. *Eiusmodi* enim absolute pro *sic*, *ita*, *hoc modo* dici non potest, sed semper pendere debet a substantivo. — Ern. susp. *ii sunt male const. quasi val. an.* Frustra. 2 Sic de Bentl. sententia D. quod displicet, quum genitiv. ap. Cicer. sit *Socrati.* Ern. c. vulg. *Socrates:* quae bene se tuetur. 3 De eximia Bentl. coni. — Alii enim *sibi signa*, *sed*, alii *sibi signa inesse*, *sed.* 4 Sic e Bentl. coni. — Plures Codd. et P. *ut.* — Ern. c. coni. *utut*, contra Ciceronis consuetudinem. Vulgo *videri alius ut.* 5 Ern. c. aliis *vos.*

Zopyrus) Cicer. de Fato c. 5. Socratem nonne legimus, quemadmodum notarit Zopyrus physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? Stupidum esse Socratem dixit, et bardum —; addidit etiam, mulierosum: ubi cf. Bremi p. 25.

collegisset in eum) Significantius quam *in eo.* Est enim quasi quaedam praegnans quae dicitur constructio, ut duplex in ea lateat sententia: Cum multa vitia in Socrate collegisset, eaque in eius opprobrium iis, qui aderant, palam fecisset. — Nihil opus est Davisii coniectura *coniecisset.*

Cap. XXXVIII. 82. *cognitis*) H. e. si discesseris a doctrina de summo bono et malo, philosophia nullam aliam aut maiorem aut utiliorem rem pertractare potest, quam haec, etc.

contempta, et dolore ad patiendum levato, adiunximus sedationem aegritudinis: qua nullum homini malum maius est. etsi enim omnis animi perturbatio gravis est, nec multum differt ab amentia; tamen [ita][6] ceteros, quum sunt[7] in aliqua perturbatione aut metus, aut laetitiae, aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus: at eos, qui se aegritudini dediderunt, miseros, afflictos, aerumnosos, calamitosos. 83. Itaque non fortuito factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de aegritudine et de ceteris perturbationibus disputaremus: in ea est enim fons miseriarum et caput.

Sed et aegritudinis, et reliquorum animi morborum una sanatio est, omnis opinabilis esse et voluntarios, ea reque[8] suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem, quasi radicem malorum omnium, stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. 84. Demus igitur[9] nos huic excolendos, patiamurque nos sanari. his enim malis insidentibus, non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus, quidquam ratione confici, quum contra nihil sine ratione recte fieri possit: aut, quum philosophia ex rationum collatione constet, ab ea, si et boni et beati volumus esse, omnia adiumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

6 Ern. c. vulg. sine uncis. At plane otiosa est haec vocula: hinc eam delev. Sch. 7 Sic plures Codd. D. — Ern. c. vulg. *sint*. Male. 8 Sic Ern. c. V. D. Vulgo *eaque re*. 9 Sic PV. et D. e Reg. et Pith. — Ern. c. vulg. *ergo*.

84. *rationum*) H. e. sententiarum, e ratione vel cogitatione natarum.

M. TULLI CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM
AD
M. BRUTUM
LIBER QUINTUS.

I. 1. Quintus hic dies, *Brute*, finem faciet Tusculanarum disputationum: quo die est a nobis ea de re, quam tu ex omnibus maxime probas, disputatum. placere enim tibi admodum sensi, et ex eo libro, quem ad me accuratissime scripsisti, et ex multis sermonibus tuis, virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam. Quod etsi difficile est probatu, propter tam varia et tam multa tormenta fortunae: tale tamen est, ut elaborandum sit, quo facilius probetur. nihil est enim omnium, quae in philosophia tractantur, quod gravius magnificentiusque dicatur. 2. Nam, quum ea caussa impulerit eos, qui primi se ad philosophiae studium contulerunt, ut, omnibus rebus posthabitis, totos se in optimo vitae statu ex-

Cap. I. 1. *quo die*) Rariora sunt apud Ciceronem exempla, in quibus post pronomen relativum id nomen, ad quod referri debet, repetitur: apud Caesarem autem longe creberrima. Cicero quidem hac repetitione usus est, ut vel perspicuitati consuleret, uti hoc loco, vel ut in iterato nomine vim quandam et pondus poneret. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 159. Not. 2. p. 363.

ex eo libro) *de Virtute*. V. nos in libro dicto de Cicer. in philos. merit. p. 16. Adn. 9).

2. *quum ea caussa*) Bentleius legendum suspicatur: *quum aliqua causa*, quum lectio vulgata loco non conveniat: quam quidem emendationem in verborum ordinem receperunt Davisius et Schuetzius. Vereor, ne calidius id factum sit a viris doctis. Certe tum dicendum fuerat: *Nam, si qua caussa impulit eos* etc. Nimirum *quum ea caussa impulerit* ex proprio latini sermonis dicendi genere positum est pro: *quum haec fuerit caussa, quae impulit*. Sententia igitur haec est: Gravissimus philosophiae locus haud dubie is est, qui pertractat quaestionem, utrum virtus ad beate vivendum se ipsa sit contenta, atque huius rei gravitas caussa fuit, quae eos, qui primi se ad phil. studium contulerunt, impulit, ut totos se in optimo vitae statu exquirendo collocarent, quia sperabant, hac cura et opera se id esse assequuturos, ut beate viverent.

quirendo collocarent: profecto spe beate vivendi tantam in eo studio curam operamque posuerunt. Quodsi ab iis inventa et perfecta virtus est, et si praesidi ad beate vivendum in virtute satis est: quis est qui non praeclare et ab illis positam, et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur? sin autem virtus, subiecta sub varios incertosque casus, famula fortunae est, nec tantarum virium est, ut se ipsa tueatur: vereor, ne non tam virtutis fiducia nitendum nobis ad spem beate vivendi, quam vota facienda videantur.

3. Equidem eos casus, in quibus me fortuna vehementer exercuit, mecum ipse considerans, huic incipio sententiae diffidere interdum, et [1] humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere. vereor enim, ne natura, quum corpora nobis infirma dedisset, iisque et morbos insanabilis et dolores intolerabilis adiunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentis, et separatim suis angoribus et molestiis implicatos. 4. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum et ex

1 Sic Gr. b. Lall. — Ern. c. VD. *diffidere: interdum et.* — Vulgo *diff.*, *interdum etiam.*

inventa et perfecta virtus) Virtus ipsa proprie inventa dici non potest; dicitur igitur hoc loco: perfecta virtutis species ac forma inventa.

satis est) Non offensioni esse debet iteratio voculae *est* post exiguam verborum intercapedinem, immo consulto et dedita opera a Cicerone quaesita censenda est propter sententiarum gravitatem ac momentum. Sic mox: famula fortunae *est*, nec tantarum virium *est.* c. 7, 18. mathematicorum iste mos *est*, non *est* philosophorum. de Offic. I. 19, 62. non modo enim id virtutis non est, sed est potius immanitatis.

ab illis positam) Neidius interpretatur: *depositam nobisque statu perfectiori relictam:* quae explicatio et latinitati prorsus repugnat, et loci sententiam inepte pervertit.

subiecta sub varios — casus) Alibi *subiectus* apud Ciceronem aliosque scriptores strui solet cum dativo, ut sit *subiectus alicui rei;* quae autem hoc loco adhibita est constructio exquisitissima et significantissima est: quippe quae egregie pingat incertum et perpetuae quasi iactationi obnoxium virtutis statum.

vota facienda) ita ut vita beata non nostra nobis virtute possit parari, sed votis faciendis a diis tanquam munus aliquod fortunae impetranda sit.

3. *in quibus me fortuna exercuit*) *Exercere* exquisite dicitur pro *vexare, agitare.* Sic Sallustius Catil. c. XI. princ. Sed primo magis ambitio, quam avaritia animos hominum *exercebat* i. e. agitabat.

animos quoque) H. e. animos, qui non solum corporis doloribus (h. e. quum corpus dolet,) male afficiuntur, sed etiam proprios quosdam et peculiares habent dolores, uti aegritudinem etc. — Animus dicitur congruere corporis doloribus, quippe qui iisdem doloribus, quibus corpus cruciatur, male afficiatur; quum corpus dolet, dolet et animus.

nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute, de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, quam dubitationem avunculus tuus, *Brute*, sustulit, omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet; eaque despiciens, casus contemnit humanos; culpaque omni carens, praeter se ipsam nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa tum venientia metu augentes, tum maerore praesentia, rerum naturam, quam errorem nostrum, damnare malumus. II. 5. Sed et huius culpae, et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum, omnis a philosophia petenda correctio est. cuius in sinum quum a primis temporibus aetatis nostra voluntas studiumque nos compulisset [2], his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus.

O vitae philosophia dux! o virtutis indagatrix, expultrixque [3] vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? Tu urbis peperisti: tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti: tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum litterarum et vocum communione iunxisti: tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti. ad te confugimus: a te opem petimus: tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. est autem unus dies, bene et ex praeceptis tuis actus, peccanti im-

2 V. Adn. 3 Olx. L. Ern. *epultrixque.*

4. *avunculus tuus*) Cato Uticensis, magnae vir virtutis. V. Indic. hist. s. v. *Brutus.*

Cap. II. 5. *compulisset*) Sic Gr. Col. O3x. SEVL. Gebh. Lall. Ernestius. Davisius rescripsit *contulisset*, uti in Codd. aliq. et P. ABCM. legitur, et quidem hac de caussa, quod Cicero sponte sua philosophiae se dederit, verbum autem *compellendi* de eo dicatur, cui aut corporea vis aut rationalis adhibeatur. Ego vero vehementer addubito, an latine dici possit: *mea voluntas studiumque me contulit in philosophiae sinum*, quamquam recte dicitur: *ego me contuli ad philosophiam.* Contra verbum *compellendi* hoc loco et exquisite et efficaciter positum videtur ad summum vehementissimumque animi impetum, quo Cicero ad philosophiae studium deferretur, exprimendum. — De re ipsa adi nos in libro d. p. 40. et 44. et 65. sq.

ex quo eramus egressi) philosophiae studium, quod reliqueramus, cum nos ad rem publicam contulissemus gerendam. *Ernesti.*

O vitae philosophia) Conferas, si tanti est, quae de hoc egregio philosophiae praeconio diximus in libro dicto p. 135. Expressisse autem haec Ciceronem videri ex Platone, v. c. e l. V. de Rep. p. 56. sqq. VI. p. 70. sqq. Theaet. p. 116. sqq. ed. Bip., monet Huelsemann. ad Academ. I. p. 347.

mortalitati anteponendus. Cuius igitur potius opibus utamur quam tuis? quae et vitae tranquillitatem largita nobis es, et terrorem mortis sustulisti.

6. At[4] philosophia quidem tantum abest, ut proinde, ac de hominum est vita merita, laudetur, ut a plerisque neglecta, a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitae parentem, et hoc parricidio se inquinare audet? et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiamsi minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt, nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur.

III. 7. Quam rem antiquissimam quum videamus, nomen tamen confitemur esse recens. nam sapientiam quidem ipsam, quis negare potest, non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quae divinarum humanarumque rerum, tum initiorum caussarumque cuiusque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos assequebatur. Itaque et illos septem, qui a Graecis σοφοί, sapientes a nostris et habebantur, et nominabantur, et multis ante saeculis Lycurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc Urbem conditam traditur, etiam heroicis aetatibus Ulixem[5] et Nestorem, accepimus et fuisse, et habitos esse sapientis. 8. Nec vero Atlas sustinere coelum, nec Prometheus affixus Caucaso, nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia traderetur, nisi colestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes

4 O3x. Gebh. D. Em. *ac.* 5 Sic b. O1x. SD. — Ern. c. vulg. *Ulyssem.*

peccanti immortalitati) Apposite laudat Davisius Posidonii dictum apud Senecam Epist. LXXVIII. Unus dies hominum eruditorum plus patet, quam imperiti longissima aetas.

Cap. III. 7. *divinarum*) V. supra IV. 26, 57.

Homerus) Homerum aequalem fuisse Lycurgi, nonnullorum fuit antiquitus opinio. V. Davisius ad h. l.

8. *Nec vero Atlas*) Sententia huius loci haec est: Atlas, Prometheus et Cepheus propter divinam qua excellebant rerum cognitionem in sapientibus numerarentur, nisi mythologiae inanibus fabulis et commentis sapientiae nomen deletum esset. Cf. Ind. histor. s. v. *Atlas, Prometheus, Cepheus.*

et habebantur, et nominabantur; idque eorum nomen usque ad Pythagorae manavit aetatem: quem, ut scribit auditor Platonis, Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Phliuntem ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe Phliasiorum, docte et copiose disseruisse quaedam. cuius ingenium et eloquentiam quum admiratus esset Leon, quaesivisse ex eo, qua maxime arte confideret: at illum, artem quidem se scire nullam, sed esse *philosophum*. admiratum Leontem novitatem nominis, quaesivisse, quinam essent philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset; 9. Pythagoram autem respondisse: similem sibi videri vitam hominum et mercatum eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Graeciae celebritate. nam ut illic alii corporibus exercitatis glo-

eumque) Constructio relativa transiit in demonstrativam. Parad. V. 1, 34. *cuius* omnia consilia — ab ipso proficiscuntur, eodemque feruntur: nec est ulla res, quae *apud eum* polleat, quam ipsius voluntas atque iudicium: pro: apud quem nihil est, quod plus polleat. — Inprimis frequens est haec structurae mutatio apud graecos scriptores. Iliad. I, 78. *ὃς μέγα πάντων Ἀργείων κρατέει, καί οἱ* (pro *καὶ ᾧ*) *πείθονται Ἀχαιοί*. Cf. Hermann. ad Viger. p. 708. et Ochsner. Ecl. Cic. p. 317. Nihil igitur opus est cum Davisio legere: *venisse, cumque Leonte.*

admiratum) Verbum *admirandi* duplicem vim habet hoc loco. Primum enim in verbis: *cuius ingenium et eloquentiam quum admiratus esset Leon* est nostrum: *bewundern:* tum in his verbis: admiratum *novitatem nominis* est nostrum: *sich über Etwas verwundern.* Haec altera significatio rarior est quam illa. Sic ad Attic. VII, 9. admiratus sum brevitatem epistolae tuae. Cf. Ochsner. Ecl. Cic. p. 20.

novitatem nominis) Diog. Laert. Prooem. §. 12. *φιλοσοφίαν δὲ πρῶτος ὠνόμασε Πυθαγόρας, καὶ ἑαυτὸν φιλόσοφον· θᾶττον δὲ ἐκαλεῖτο σοφία καὶ σοφὸς ὁ ταύτην ἐπαγγελλόμενος· φιλόσοφος δὲ ὁ σοφίαν ἀσπαζόμενος. Οἱ δὲ σοφοὶ καὶ σοφισταὶ ἐκαλοῦντο, καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιηταὶ σοφισταί.*

9. *similem sibi*) Exquisitius dictum est pro vulgari: *similes sibi videri vitam h. et mercatum*, vel: *similem sibi videri vitam h. mercatui.* Ochsner Ecl. Cic. p. 324. comparat de N. D. III, 6. *Quid simile medicina, — et divinatio?* quod exemplum alienum est a nostro loco; supplendum enim ibi est verbum *habent.* V. Davis. ad locum dictum. Aptius conferuntur exempla graeca, in quibus post *ὅμοιος, ὁ αὐτὸς* et similia sequitur particula *καί.*

mercatum) Per hanc vocem Cicero interpretatus est graecum nomen *πανήγυρις*: de quo consule Lexica graeca. Pythagoras enim apud Diog. Laert. VIII, 8. dicit, *τὸν βίον ἐοικέναι πανηγύρει.* Cf. Iamblich. Vit. Pythag. §. 58. ubi totus locus, quem expressit Cicero, legitur.

totius Graeciae celebritate) H. e. frequentia et concursu totius Graeciae. Vocabula enim *celebritas, celeber, celebrare* proprie dicuntur de via vel loco, qui ab hominibus frequentatur. Hinc Tacit. Hist. II. 64, 1. *celebritas viae*, h. e. via hominibus frequentata: sic *locus celeberrimus, regio celebris, celebritas loci;* tum transfertur ad homines ipsos: hinc de Legg. II, 26. celebritas virorum ac mulierum. Quo modo autem haec vocabula *claritu-*

riam et nobilitatem coronae peterent; alii emendi, aut vendendi quaestu et lucro ducerentur; esset autem quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum, nec lucrum quaererent, sed visendi caussa venirent, studioseque perspicerent, quid ageretur et quo modo: item[6] nos quasi in mercatus quandam celebritatem ex urbe aliqua, sic in hanc vitam ex alia vita et natura profectos, alios gloriae servire, alios pecuniae; raros esse quosdam, qui ceteris omnibus pro nihilo habitis, rerum naturam studiose intuerentur; hos se appellare sapientiae studiosos, id est enim philosophos: et ut illic liberalissimum esset, spectare, nihil sibi acquirentem, sic in vita longe omnibus studiis contemplationem rerum cognitionemque praestare.

IV. 10. Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui quum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est, et privatim et publice, praestantissimis et institutis et artibus. cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Ar-

6 Ern. c. Nonio, Guelf. Olx. et plurib. Edd. vett. *ita*. Perperam. Cf. Goer. ad Fin. III. §. 48.

dinis significationem induere potuerint, sponte patet.

nobilitatem coronae) Ὀλυμπιονῖκαι ornabantur corona oleagina. De nobilitate autem talis victoriae v. supra I. 46, 111. et II. 17, 41. *consulatus ille antiquus*: ubi v. Adnotata.

visendi) V. Adnotata in I. 19, 44.

quasi — sic) de Senect. 19, extr. quasi poma — sic vitam. Sic sibi respondent: *tanquam — sic*, uti mox c. 5, 13. V. Ochsner l. d. p. 210. et p. 326.

ex alia vita) Pythagoras enim μετεμψύχωσιν statuebat.

Cap. IV. 10. *institutis et artibus*) Alterum nomen ad doctrinam de rebus ad vitam spectantibus, alterum ad litterarum artiumque disciplinam referendum est. Sic iunguntur *instituta et praecepta*, ut de Offic. I, 1. de Amicit. 4. ubi v. Ochsner. p. 229.

usque ad Socratem) Supra III. 4, 8. *a quo* (sc. Socrate) *omnis quae est de vita et moribus philosophia manavit.* Sed haec non ita accipienda sunt, ac si philosophi ante Socratem, physicae tantum dediti, philosophiam moralem plane intactam reliquerint; nam et Pythagoras et Archelaus ad hanc doctrinam operam studiumque suum contulerunt (V. Iamblich. Vit. Pyth. c. 30. seqq. et Diog. Laert. II. §. 16.); at Socrates primus fuit, qui hanc philosophiae partem egregie excoluit et perfecit. Hinc factum est, ut veteres unanimi consensu moralem philosophiam repeterent a Socrate. Cf. Diog. Prooem. 14. 18. II, 16. 20. 21. III, 56. Cicer. Academ. I. 1. 4. Fin. II, 1. V. Thorbecke Disp. phil. in Annal. Ac. Lugd. Bat. anni 1818. p. 13.

chelaum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orirentur, quove reciderent [7]: studioseque ab iis [8] siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur, et cuncta coelestia. Socrates autem primus philosophiam evocavit [9] e coelo, et in urbibus collocavit, et in domos etiam introduxit, et coegit de vita et moribus, rebusque bonis et malis quaerere. 11. Cuius multiplex ratio disputandi, rerumque varietas, et ingeni magnitudo, Platonis memoria et litteris consecrata, plura genera effecit dissentientium philosophorum. E quibus nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum arbitrabamur [1], ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus, et in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaereremus. Quem morem quum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias saepe, et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quatridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptum libris misimus: quinto autem die, quum eodem in [2] loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus.

V. 12. *A.* Non mihi videtur, ad beate vivendum satis posse virtutem. *M.* At hercule Bruto meo videtur: cuius ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono

7 V. Adn. 8 Sic b. SE. Male Or. c. Ern. vulg. *his* retin. V. Adn. in I. 3, 5. 9 Sic Leid. O2x. — Or. c. Ern. retin. vulg. *devocavit.* Recte. 1 Alii *arbitramur.* Male. 2 Ern. c. Gebh. omis. *in:* quod abest ab O3x.

numeri et motus) V. supra I. 10, 20.

et unde) et quaerebatur: quod verbum latet in *tractabantur.*

reciderent) Sic Codd. aliq. Vulgata quam retinuit Ernestius, *recederent* sententiam alienam ab hoc loco denotat. N. D. II, 26. quia et *recidant* omnia in terras et *oriantur* e terris. Sic in Lucretio I, 866. opponuntur: *recidere ad nihilum* et *crescere de nihilo*, id. V, 280. *gigni* et *recidere.* — Pro *recidere* Cicero de Legg. I, 23. dixit: *eaque unde generata, quo recurrant.*

11. *Platonis memoria et litteris consecrata*) H. e. Platonis scriptis memoriae prodita et consecrata. *Memoria* saepe id est, quod alicuius rei memoriam conservat.

ut nostram etc.) Plura de hoc disputandi more si cognoscere cupis, adi nos in l. d. de Ciceron. phil. p. 68—71.

fecimus —, ut disputaremus) Per circumlocutionem, Ciceronis apprime propriam, pro simplici: *disputavimus.*

Cap. V. 12. *virtutem*) Lambino placebat *virtus.* At nihil mutandum; *videtur* enim passim impersonaliter ponitur, uti *dicitur, traditur, fertur,* etc. et apud Graecos λέγεται et similia. Cf. infra c. 8, 22.

tuo. *A.* Non dubito. nec id nunc agitur, tu illum quantum ames; sed hoc, quod mihi dixi videri, quale sit, de quo [3] a te disputari volo. *M.* Nempe negas, ad beate vivendum satis posse virtutem? *A.* Prorsus nego. *M.* Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ad bene vivendum, satisne est praesidi in virtute? *A.* Certe satis. *M.* Potes igitur aut qui male vivat, non eum miserum dicere, aut quem bene fateare, eum negare beate vivere? *A.* Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter, et ob eam rem bene vivi potest, dummodo intelligas, quid nunc dicam bene. dico enim, constanter, graviter, sapienter, fortiter. 13. haec etiam in equuleum coniiciuntur, quo vita non adspirat beata.

M. Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, quum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia, reliquaeque virtutes rapiantur ad tortorem, nullumque recusent nec supplicium, nec dolorem? *A.* Tu, si quid es facturus, nova aliqua conquiras oportet. ista me minime movent, non solum quia pervolgata sunt, sed multo magis, quia, tamquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum, in equuleum impositus, imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perrectura, nec eas beata vita a se desertas [4] passura videatur: quum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traduxeris; hoc nudum

3 Ern. c. ABSEC. *de eo.* 4 Ern. e coni. *perrectura beata vita, nec eas a se desertas.*

pace tua dixerim) „Est elegans forma precandi veniam in dissensu: qua tamen caute utendum est, nec nisi serio ab aliquo dissentimus," docente Wyttenbachio ad Cicer. de Legg. III. 12, 29. p. 438. Cr. laudatis de Legg. III, 16. de Offic. III, 10.

Nempe negas) Cum ironia quadam.

13. *equuleum*) Equuleus erat machina lignea, ad equi formam facta, torquendis hominibus comparata.

si quid es facturus) H. e. probaturus; si me convincere studes. *Neide.*

tanquam levia quaedam vina) Tenuia, quae leviter diluta saporem amittunt, quae primo statim gustu arrident, nihil vero iucundi saporis habent in recessu. *Idem.* De particula *tanquam* in comparatione pro *ut* vel *quemadmodum* cf. Gernhard. ad Cat. Mai., XIX, 71. p. 135.

relinquitur, possitne quis beatus esse, quamdiu torqueatur. Quam ob rem hoc nunc quaeramus: virtutes autem, noli vereri, ne expostulent et querantur, se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnis bonos esse etiam beatos; multaque de M. Atilio, Q. Caepione, M' Aquilio recordatur: beatamque vitam, (si imaginibus potius uti, quam rebus ipsis placet,) conantem ire in equuleum, retinet ipsa prudentia [5], negatque ei cum dolore et cruciatu quidquam esse commune.

VI. 15. *M.* Facile patior, te isto modo agere: etsi iniquum est praescribere mihi te, quemadmodum a me disputari velis. sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus, an nihil arbitremur? *A.* Actum vero, et aliquantum quidem. *M.* Atqui, si ita est, profligata iam haec et paene ad exitum adducta quaestio est. *A.* Quo tandem modo? *M.* Quia motus turbulenti, iactationesque animorum incitatae et impetu inconsiderato elatae, rationem omnem repellentes, vitae beatae nullam partem relinquunt. quis enim potest, mortem aut dolorem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? quid [6], si idem (quod plerumque fit) paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, caecitatem; si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe contigit, servitutem: potest ea timens esse quisquam beatus? 16. Quid, qui non modo ea futura timet, verum etiam fert sustinetque praesentia? adde eodem exsilia, luctus, orbitates: qui rebus his fractus, aegritudine eliditur, po-

5 Ern. de Da. sententia verba *ipsa prudentia* uncis cinxit. Immerito; nam in his ipsis verbis multum ponderis positum est, et alias quoque Cicero post parenthesin eam vocem, in qua sententiae vis inest, repetere solet. V. Goerenz. ad Academ. II. 34. p. 200. 6 Or. c. Goer. ad Acad. II. §. 5. *Quid? si* etc.

CAP. VI. 15. *profligata*) H. e. magna ex parte confecta. Sic ad Divv. XII, 30. profligato bello ac paene sublato. V. Ernesti Clav. Ciceron. s. v.

non singulis hominibus, sed potentibus populis) Pro: non tantum s. h., sed p. populis. pro Arch. Poet. IV. 11. Adest — L. Lucullus, qui se *non* opinari, *sed* scire; *non* audivisse, *sed* vidisse; *non* interfuisse, *sed* egisse dicit. V. Goerenz ad Acad. II. 23, 73. p. 136.

16. *eliditur*) frangitur, debilitatur.

test tandem esse non miserrimus? quid vero? illum, quem libidinibus inflammatum et furentem videmus, omnia rabide appetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? quid? elatus ille levitate, inanique laetitia exsultans, et temere gestiens, nonne tanto miserior, quanto sibi videtur beatior? ergo, ut hi miseri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent, nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant, nullae futiles laetitiae exsultantis languidis liquefaciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas intelligitur, nulla ne minima quidem aura fluctus commovente: sic animi quietus et placatus status cernitur, quum perturbatio nulla est, qua moveri queat. 17. Quod si est [7]; qui vim fortunae, qui omnia humana, quaecumque [8] accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor eum, nec angor attingat; idemque, si nihil concupiscat, nulla efferatur animi inani voluptate: quid est, cur is non beatus sit? et si haec virtute efficiuntur, quid est, cur virtus ipsa per se non efficiat beatos? VII. *A.* Atqui alterum dici non potest, quin ii, qui nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla impotenti laetitia efferantur, beati sint; itaque id tibi concedo: alterum autem iam integrum non est. superioribus enim disputationibus effectum est, vacare omni animi perturbatione sapientem. 18. *M.* Nimirum igitur confecta res est. vi-

7 Sic W. distinxit, hac sententia: quae si ita sunt, is, qui — non beatus sit. Vulgo: *Quodsi est qui* cet. 8 Sic aliq. Codd. et pleraeque Edd. vett. — Ern. c. aliis Codd. *quae cuique.*

liquefaciunt) Supra IV. 17, princ. *alacritate futili gestiens deliquescit.*

maris tranquillitas) Caesar B. G. III, 15. malacia et tranquillitas (maris) exstitit. ubi v. Herzog p. 178. Graece est *μαλακία*: quod Aurel. Victor. de vir. ill. c. 22. imitando expressit per *mollitiem maris.* Festus adnotat hanc *μαλακίαν* apud Latinos dictam esse *flustra*, quum in mari fluctus non moventur. Cf. Davis. ad h. l.

17. *ex quo*) pro: *ita ut.*

idemque) Constructio relativa transiit in demonstrativam. Debebat enim sequi: *qui idem nihil concupiscat.* V. Adnotata in c. 3, 8.

Cap. VII. *dici non potest, quin*) Sic: *non ignoro, quin, negari non potest, quin* dicitur, quum res dubitanter enunciatur; contra accusativus c. inf. sequitur, quum res aut esse, aut fuisse, aut futura esse simpliciter enunciatur. V. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 185. Not. 3. p. 559. Sic h. l. *dici non potest, quin* idem fere est, quod: *dubitari non potest, quin.*

detur enim ad exitum venisse quaestio. *A.* Propemodum id quidem.

M. Verumtamen mathematicorum iste mos est, non est philosophorum. Nam geometrae quum aliquid docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum, quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est. Philosophi, quamcumque rem habent in manibus, in eam, quae conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt Quod ni ita esset, cur Stoicus, si esset quaesitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset respondere, se ante docuisse, nihil bonum esse, nisi quod honestum esset; hoc probato, consequens esse, beatam vitam virtute esse contentam: et quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic, ut, si beata vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum. **19.** Sed tamen non agunt sic. nam et de honesto et de summo bono separatim libri sunt: et quum ex eo efficiatur, satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. propriis enim et suis argumentis et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. cave enim putes, ullam in philosophia [9] vocem emissam clariorem, ullumve esse philosophiae promissum uberius, aut maius. Nam quid profitetur? o dii boni! perfecturam se, qui legibus suis paruisset, ut esset contra fortunam semper armatus, ut omnia praesidia haberet in se bene beateque vivendi, ut esset semper denique beatus. **20.** Sed videro, quid efficiat. Tantisper hoc ipsum magni aestimo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem refertus omnibus

9 Ern. c. D. *a phil.*, uti habetur in Cod. Schotti et Vatic.

18. *disputata sunt*) V. Adnotata in III. 9, 18.

hoc sit consequens) Mutata est constructio; sequi enim debebat: *hoc esset consequens — contenta esset, nisi honestum quod esset, nihil aliud esset bonum.* Oratio autem ita conformata est, ac si verbum *dicet* insertum esset. Hoc modo: *et* dicet, *quomodo hoc sit consequens illi* etc.

19. *ut esset — armatus*) Subiunctivus imperfecti positus est ut in sententia ὑποθετικῶς enunciata. Protasis enim latet in propositione relativa hoc modo: philosophia profitetur, perfecturam se, ut, *si* quis legibus suis paruisset, is *esset* contra fortunam semper armatus.

20. *Sed videro*) V. Adnotata in II, 11, 26.

Nam Xerxes) Sententiae sic se

praemiis donisque fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus, praemium proposuit, qui [1] invenisset novam voluptatem. qua ipsa non fuisset [2] contentus: neque enim umquam finem inveniet libido. Nos vellem praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.

VIII. 21. *A.* Vellem id quidem: sed habeo paul-

1 V. Adn. 2 V. Adn.

excipiunt: Philosophia quid efficiat, post videbimus. At vel ipsum eius promissum, perfecturam se, ut, qui se sibi dedisset, esset semper beatus, magni aestimandum est. Nam quae alia res tanta potest polliceri? An externa bona, an voluptas? Minime vero. Nam si quis in iis rebus vitam beatam ponat, in omni copiarum affluentia voluptatumque abundantia nunquam iis erit contentus, semperque alias atque alias concupiscet, ut nunquam possit esse beatus. Contra, qui philosophiae totum se penitusque tradidit, quamvis gravissimis calamitatibus vexetur, omnibusque fortunae donis destitutus sit, semper tamen beatus erit, quia omnia praesidia habet *in se* bene beateque vivendi. — De re ipsa idem testatur Valer. Maxim. IX. 1, 3. ext. Age, Xerxes opum regiarum ostentatione eximia eo usque luxuria gaudebat, ut edicto praemium ei proponeret, qui novum voluptatis genus reperisset.

praemiis fortunae) Exquisitius dictum pro: *muneribus, quibus tanquam praemiis homines afficit fortuna.* Alibi *praemia* dicuntur ea, quae quis virtute, dignitate, arte aliqua sibi paravit: *munera* contra et *dona* ea, quibus quis fortuna mactatur. Hinc est, quod Lambinus legendum coniecerit *muneribus donisque fortunae*, Bentleius *corporis bonis et fortunae.* At neutra hariolatio necessaria videtur.

praemium proposuit, qui) H. e. *praemium proposuit ei, qui:* neque aliter edidit Davisius auctoritate Eliens. II: quem sequutus est Ernestius. Frustra. Cornel. Nep. Dion. IX, 5. *miseranda vita, qui se metui, quam amari malunt:* ubi supplendum: *eorum.* — Mox nostro loco: *vellem praemio elicere possemus, qui.* Livius XXVI, 27. Consul edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, praemium fore, libero pecuniam, servo libertatem. V. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 159. p. 359. Goerenz. ad Fin. II, 5. p. 137. et 28, 90. p. 258. Ochsner Ecl. Cic. p. 289. Bremi ad Corn. Nep. Themistocl. IX, 1. Dion. VIII, 4. et ad Fin. II, 28. p. 225. — Porro latini scriptores dixerunt et *proponere* et *ponere praemium alicui*, diversa tamen sententia, ita ut illud poneretur de iis, qui praemiis elicerentur vel incitarentur ad facinus, hoc de iis, qui operam suam offerrent pretiumque paciscerentur. V. F. Heusinger ad Offic. III. 22, princ., qui ad partes vocat Cortium ad Sallust. Cat. XX, 14. et Drakenb. ad Liv. XXXIX. 17, 1.

non fuisset) Sic de Bentleii coniectura Da. Lall. Ernestius. — Orellius tamen reduxit vulg. *non fuit*, sententiam sic explicans: „inventam esse a nescio quo eiusmodi voluptatem novam, eandem tamen mox repudiatam a Xerxe." Consentaneum est enim, idem addit, historicum, e quo sua depromsit Tullius, id quoque retulisse, quem exitum habuerit insani regis desiderium.

neque — finem inveniet libido) Cicer. Parad. I, 1. neque — expletur unquam, nec satiatur cupiditatis sitis.

crederemus) Scil. virtutem ad bene beateque vivendum se ipsa esse contentam.

lulum, quod requiram. ego enim assentior, eorum, quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quemadmodum, si quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur, vitam beatam virtute confici, sic, si vita beata in virtute sit, nihil esse, nisi virtutem, bonum. Sed Brutus tuus, auctore Aristo [3] et Antiocho, non sentit hoc: putat enim, etiamsi sit bonum aliquod praeter virtutem. *M.* Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas? *A.* Tu vero, ut videtur: nam praefinire non est meum.

22. *M.* Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. Nam ista mihi et cum Antiocho saepe, et cum Aristo nuper, quum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit. mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, quum in malis esset: in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis aut fortunae mala. Dicebantur haec, quae scripsit etiam Antiochus locis pluribus: virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse, neque tamen beatissimam: deinde ex maiore parte plerasque res nominari, etiam si quae [4] pars abesset; ut vires, ut valitudinem, ut divitias, ut honorem,

3 Sic Oxonn. aliq. pro vulg. *Aristone:* mox tamen Ern. retin. lectionem Codd. *Aristone,* quia hic non necessarium esset intelligi fratrem Antiochi. Cf. Acad. II. 4. 4 Sic b. et D. e R. et Pith. — Ern. c. vulg. *si qua.* V. Goer. ad Acad. II. 48. p. 262.

Cap. VIII. 21. *Brutus*) V. Adnotata in V. 1, princ.

22. *Athenis imperator*) A. U. 703. e Cilicia reversus.

in malis) Stoici dicebant, vitam beatam una confici virtute; nihil enim bonum esse, nisi virtutem, nec quicquam malum esse, nisi turpitudinem. Peripatetici autem praeter virtutem et turpitudinem etiam bona et mala corporis et fortunae esse sentiebant. Cf. Cicer. de Finib. librum quintum.

sapientem esse posse) Exspectabatur: *sapiens esse posse;* at cf. Adnotata in c. 5, 12. In verbis *mihi videbatur* latet notio iudicandi, sentiendi, censendi.

deinde) Virtus dicitur quidem ipsa per se beatam vitam efficere, quia maiore ex parte eam affert; revera autem ipsa per se non efficit beatam vitam, sed tum demum beata vita est, quum ad virtutem etiam corporis et fortunae bona accesserint. Similiter aliquis dicitur optima uti valetudine, si maximam partem bona est: similiter aliquis dives, si multis opibus gaudet etc. Haec omnia enim genere (in universum) existimantur, non pleno singularum partium quibus illa constare debeant numero. Virtus igitur, etiamsi ipsa per se vitam omnibus numeris partibusque beatam efficere non possit, tamen, quum ad eam valeat plurimum, efficere posse dicitur. Cf. de Fin. V. 30, 92. Terram, mihi crede, ea lanx (sc. in qua est virtutis amplitudo) et maria deprimet; semper enim ex eo, quod maximas partes continet, latissimeque funditur, tota res appellatur. Dicimus aliquem hilare vivere: igitur, si semel tristior effectus est, hilara vita amissa est?

ut gloriam; quae genere, non numero cernerentur: item beatam vitam, etiamsi ex aliqua parte clauderet [5], tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum.

23. Haec nunc enucleare non ita necesse est: quamquam non constantissime dici mihi videntur. Nam et qui beatus est, non intelligo, quid requirat, ut sit beatior: si est enim quod desit, ne beatus quidem est: et, quod ex maiore parte unamquamque rem appellari spectarique dicunt, est ubi id isto modo valeat. quum vero tria genera malorum esse dicant: qui duorum generum malis omnibus urgeatur, ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus; huic paullumne [6] ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? IX. 24. Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. Nam quum statuisset, verbera, tormenta, cruciatus, patriae eversiones, exsilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui, quum humiliter demisseque sentiret. quam bene, non quaeritur: constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet, consequentia reprehendere, quum prima con-

5 V. Adn. 6 Sic O3x. Gebh. Ern. — Or. redux. vulg. *paullulumne.*

genere, non numero) *Genere* est *re, propria vi sua* (*wesentlich*), ut de opt. gen. or. §. 4. *non genere, sed gradu.* Cf. Beier. ad Offic. II, 3, 10. p. 23.

clauderet) Sic Codd. aliq. — Vett. Edd. et Codd. plerique *claudicaret:* quod sine dubio a librariorum inscitia profectum est. Orat. 50. quid est, cur *claudere* aut insistere orationem malint. Cf. Davis. ad h. l. et Ruhnken. Dictat. in Terent. Andr. III. 3, 41.

23. *est ubi*) nonnunquam locum habeat. *Est ubi* graece *ἔσθ' ὅπη* s. *ὅπου.* V. Viger. Idiot. p. 235. sq.

huic paullumne) Carpit inconstantiam Peripateticorum, qui, quum plura admittant bonorum genera, tamen vitam beatam confici virtute, putent. Nam si tria genera malorum, animi, corporis et fortunae esse dicamus: qui tandem dicere possumus etiam tum, quum et omnia adversa sunt in fortuna, et omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, nobis paullum, ne dicam ad beatissimam, sed ad solam beatam vitam deesse?

Cap. IX. 24. *sustinere*) H. e. illud, cui defendendo non par erat Theophrastus.

quum humiliter demisseque sentiret) Haec verba quasi pro epexegesi quadam antecedentis protasis: *quum statuisset* cett. accipienda sunt. Cf. Heindorf. ad N. D. I. 10, 25. qui apposite comparat de Fin. I, 3. Quamquam si plane sic verterem Platonem, aut Aristotelem, ut verterunt nostri poetae fabulas, male, credo, mererer de civibus meis, *si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem.* Aristoph. Eccles. 218. *ἡ δ' Ἀθηναίων πόλις, εἰ τοῦτο χρηστῶς εἶχεν, οὐκ ἂν*

cesseris. Hic autem elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus non magnopere reprehenditur, quum tria genera dicit bonorum: vexatur autem ab omnibus, primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo [7] multa disputat, quam ob rem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit: in eo etiam putatur dicere, in rotam beatam vitam non escendere. Non usquam id quidem dicit omnino: sed, quae dicit, idem valent.

25. Possum igitur, cui concesserim, in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunae, huic succensere dicenti, non omnis bonos esse beatos, quum in omnis bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudarit illam sententiam:

Vitam regit fortuna, non sapientia.

7 V. Adn.

ἐσώζετο, εἰ μή τι καινὸν ἄλλο κε φιειργάζετο. V. eundem ad Plat. Phaedon. §. 33. p. 52.

Hic autem) Theophrastus non ideo vituperandus erat, quod, qui torqueretur, qui cruciaretur, eum beatum esse posse negaret: immo illa omnium Peripateticorum sententia notanda erat, qua dicebant tria genera esse bonorum: quod si conceditur, ei succensere non licet, qui dicit, non omnes bonos esse beatos, quum in omnes bonos et corporis et fortunae mala cadere possint. Nam alterum alteri consequens est.

in libro de vita beata) περὶ εὐτυχίας. Diog. L. V, 2. 13. V. de Fin. V. 5, 12. ibiq. Goerenz. p. 544. Ceterum lectio huius loci corrupta videtur. Certe equidem non intelligo, quomodo aliquis dici possit vexari ab omnibus, in eo libro, quem scripsit ipse. Idem male habuit Bentleium, qui sic rescribere iubet: *primum* quod *in eo libro quem* inscripsit *De vita beata, multa* disputarit, *quamobrem* etc. Quid? si, faciliori adhibita medicina, locum sic scribas: *primum in eo libro, quem scripsit de vita beata*, quod *multa* disputarit,, *quamobrem* etc. Quamquam vulgatam lectionem contra Bentleium vindicare studet Bremius ad Fin. I, 2. p. 8.

vexatur) H. e. vehementer carpitur, notatur.

rotam) *Rota* instrumentum rotae simile apud Graecos, in quo tormenti caussa servi extendebantur vel poenae caussa vel ad exquirendam veritatem; ὄργανον βασανιστικὸν, interprete Schuetzio in Lex. Cicer. s. v.

omnino) disertis verbis: opponitur antecedentibus *putatur dicere*.

25. *Vexatur idem*) Praegresso vocabulo *primum*, sequi debebat *deinde*: quae structurae permutatio a grammaticis appellatur anantapodoton: de qua figura v. quae exposuimus supra ad III. 17, 36. et IV. 35, 74.

Callisthene suo) V. supra III. 10, 21. Cf. Indic. s. v. *Callisthenes* et *Theophrastus*.

vitam regit) Est senarius iambicus: qui graece sic se habet: Τύχη τὰ θνητῶν πράγματ', οὐκ εὐβουλία. Legitur apud Plutarchum περὶ τύχης p. 97. et apud Stobaeum Eclog. Phys. p. 14. et Chaeremoni tribuitur, uti monet Davisius ad h. l.

Negant ab ullo philosopho quidquam dictum esse languidius. recte id quidem: sed nihil intelligo dici potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu atque fortuna: nonne consentaneum est, plus fortunam, quae domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium, quam consilium valere?

26. An malumus Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit: quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. philosophi id quidem: sed, si Socrates, aut Antisthenes diceret; non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat, quemquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter, iusteque vivat. Nihil gravius, nihil philosophia dignius; nisi idem hoc ipsum, honeste, sapienter, iuste, ad voluptatem referret. Quid melius, quam, fortunam exiguam intervenire sapienti? sed hoc isne dicit, qui, quum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, quum maxime contra fortunam glorietur? 27. Quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus, *Occupavi te*, inquit [8], *fortuna, atque cepi; omnisque aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non posses.* Praeclare, si Aristo Chius, aut si Stoicus Zeno diceret; qui, nisi quod turpe esset, nihil malum duceret. Tu vero, Metrodore, qui omne bonum in visceribus medullisque condideris, et definieris,

8 Sic b. VD. Lall. — Ern. c. vulg. *inquit te.*

26. *quam enim*) Particulam *enim*, quippe quae impediat et corrumpat sententiam, furcillis eiiciendam censet Bentleius. Davisius substituere malebat *a utem*. At nihil nec movendum loco, nec mutandum. Sententiarum enim nexus hic est: Epicurus multa praeclare saepe dicit: quod non exspectes ab eo, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit: nec tamen id mirum videri debet; *quam enim constanter dicat, non laborat.*

Laudat tenuem victum) V. Diog. Laert. X, 130. sq.

Negat quemquam iucunde) Diog. Laert. X, 140. sq. οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν ἄνευ τοῦ φρονίμως, καὶ καλῶς, καὶ δικαίως· οὐδὲ φρονίμως, καὶ καλῶς, καὶ δικαίως ἄνευ τοῦ ἡδέως. Adde Cicer. de Fin. I. 18, 57. ad Divv. XV, 19.

fortunam exiguam intervenire sapienti) Diog. Laert. X, 144. βραχεῖα σοφῷ τύχη παρεμπίπτει. Cf. Cicer. de Fin. I. 19, 63.

27. *Occupavi te*) Graece: προκατείλημμαί σε, ὦ τύχη. καὶ πᾶσαν τὴν σὴν ἀφῄρημαι παρείσδυσιν. apud Plutarch. περὶ ἀθυμίας p. 476.

Metrodore) De Metrodori sententia, v. Adnotata in II. 6, 17.

summum bonum firma corporis affectione explorataque spe contineri, fortunae aditus interclusisti? Quo modo? isto enim bono iam exspoliari potes.

X. 28. Atqui his capiuntur imperiti: et propter huiusmodi sententias, istorum hominum est multitudo. Acute autem disputantis illud est, non, quid quisque dicat, sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus, omnis bonos semper beatos volumus esse. quid[9] dicam bonos, perspicuum est: omnibus enim virtutibus instructos et ornatos, tum[1] sapientis, tum viros bonos dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. equidem hos existimo, qui sint in bonis, nullo adiuncto malo: 29. neque ulla alia huic verbo, quum beatum dicimus, subiecta notio est, nisi, secretis malis omnibus, cumulata bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quidquam praeter ipsam boni est, non potest. aderit enim malorum, si mala illa ducimus, turba quaedam, paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio suorum, graves dolores corporis, perdita valitudo, debilitas, caecitas, interitus patriae, exsilium, servitus denique. in his tot et tantis (atque etiam plura[2] possunt accidere) potest esse sapiens. nam haec casus importat, qui in sapientem potest incurrere. at, si ea mala sunt, quis potest praestare, sapientem semper[3] beatum fore, quum vel in omnibus his uno tempore esse possit?

30. Non igitur facile concedo, neque Bruto meo, neque communibus magistris, neque[4] veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut, quum ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant,

9 Alii *quos*. At recte Or. vulg. explic. „quid intelligam, quum beatos dico.“ 1 Ern. c. P. Gebh. D. *quum*. V. Adn. infra. §. 72. 2 Sic plures Codd. Ed. vet. Bouh. — Ern. c. vulg. *atque etiam quae pl. p. accidere*. 3 Or. c. R. SVD. *semper sap.* uti §. 31. 4 Or. c. SEV. D. *nec*. „In talibus D. Regium aliosq. Codd. praestantissimos et Victorium fere secutus est“, uti monet Or.

Cap. X. 29. *potest esse*) Haec legitima horum vocabulorum apud Ciceronem est collocatio. N. D. I. 41, 116. An quicquam eximium *potest esse* in ea natura. Ibid. II. 6, 16. quid *potest esse* in rerum natura homine melius? ubi v. Heindorf. p. 136. — Contra mox *esse possit*.

praestare) vadimonium sistere.

semper beatum esse sapientem. quos si [5] titulus hic delectat insignis et pulcher, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus, inducant animum, illa, quorum splendore capiuntur, vires, valitudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere, eaque, quae his contraria sunt [6], pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri, se neque fortunae impetu, nec multitudinis opinione, nec dolore, neque [7] paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, neque esse quidquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis. 31. neque enim et haec loqui, quae sunt magni cuiusdam et alti viri, et eadem, quae volgus, in malis et bonis numerare, concedi ullo [8] modo potest.

Qua gloria commotus Epicurus exoritur, cui etiam, si diis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate huius sententiae capitur: sed numquam id diceret, si ipse se audiret. quid est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum, vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat, *Quam hoc suave est!* tum quum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

XI. 32. *A.* Adducis me, ut tibi assentiar. sed tua quoque, vide, ne desideretur constantia. *M.* Quonam modo? *A.* Quia legi tuum nuper quartum de Finibus. In eo mihi videbare, contra Catonem disserens, hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. Quodsi ita est, quid est caussae, quin,

5 Ern. c. Gebh. e Codd. aliq. *quod si.* 6 Ern. c. aliis *sint.* 7 Or. c. aliis *nec.* 8 Sic W. e Bentl. coni. — Vulgo *neque hunc et haec l.* — — *nullo.* — Or. c. Ern. e duob. Codd. *namque et haec l.* — — *nullo.*

30. *titulus*) Scil. sapientis.

inducant animum) H. e. decernant, sibi proponant. V. Schuetz. Lexic. Ciceron. s. v. *inducere.*

omniaque) sed omnia. Sic saepe *nec, neque* excipit vocula *que,* uti supra monuimus.

31. *si diis placet*) Formula ironica indignantium et contemnentium semper dicitur in re mala, quae diis placere non potest. V. Ruhnken. Dictata in Terent. Eun. V. 3, 10. Mueller ad Cicer. de Orat. III. 24, 93. p. 487.

Quam hoc suave est) V. supra II, 7, 17.

Cap. XI. 32. *de Finibus*) Lib. IV, c. 20.

si Zenonis rationi consentaneum sit, satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peripateticis dicere? rem enim opinor spectari oportere, non verba.

33. *M.* Tu quidem tabellis obsignatis agis mecum, et testificaris, quid dixerim aliquando, aut scripserim cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant: nos in diem vivimus; quodcumque nostros animos probabilitate percussit, id dicimus: itaque soli sumus liberi. verumtamen, quoniam de constantia paullo ante diximus, non ego hoc loco id quaerendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque eius auditori, Aristoni, bonum esse solum, quod honestum esset: sed, ni ita esset, num hoc totum, beate vivere, in una virtute ponerent?[9] 34. Quare demus hoc sane Bruto, ut sit beatus semper sapiens: quam sibi conveniat, ipse viderit. gloria quidem huius sententiae quis est illo viro dignior? nos tamen teneamus, ut sit idem beatissimus.

9 V. Adn.

33. *tabellis obsignatis*) Me scriptorum meorum testimonio redarguis. Metaphora ducta est a syngraphis annulo vel manu signatis, quas in caussarum actione proferunt Icti. *Davis.* Sic Cicero pro Muren. c. 17, princ. dicit: *tanquam ex syngrapha agere cum populo.* V. Ernesti. Clav. s. v. *syngrapha.*

nos in diem vivimus) Academici enim nulli uni disciplinae dediti erant, sed ex diversis scholis ea decreta sua faciebant, quae eos maxime specie veritatis moverent. V. nos in libr. d. de Cic. phil. p. 68 — 74. et Proleg. in hos libros.

sed ni ita esset,) Sic de Bentleii sententia locum constituit Wolfius. „Quae quidem primo adspectu blandiuntur, sed sententiam efficiunt a Tulliana plane diversam, minusque huic loco convenientem.“ Orellius, qui cum Ernestio retinuit vulg. *sed, si ita esset, tum ut totum hoc, beate vivere, in una virtute poneret,* idque sic explicat: Sed postulandum puto (quod facillime elicitur e v. *quaerendum puto*) ut tum demum, si Peripateticus sive Brutus ipse quoque agnosceret cum Stoicis, bonum esse solum quod honestum esset, is (Peripateticus) totum hoc beate vivere in una virtute poneret: nunc vero ubi hoc quidem ponit, sed simul alia bona statuit, ipse secum pugnat. Pro *poneret* legere malit *poneretur*, quod comparere videtur Oxonn. aliq. Equidem cum Bern. et P. omittam *ut* post *tum.* Ni bonum esset solum, quod honestum esset. — Peripatetici enim, cum negarent solum bonum esse, quod honestum esset, tamen vitam beatam una virtute confici censebant.

34. *teneamus, ut*) Alibi post verbum *tenendi* sequitur accusat. c. inf., si quidem res aut esse, aut fuisse, aut futura esse simpliciter enunciatur; hoc autem loco ponitur *ut* ad rationem significandam, qua quid cogitandum, animo informandum sit. Cf. Adnotata in III. 3, 5. *Qui vero probari potest, ut* etc. Similiter mox c. 12. *haec oratio usurpata est, ut* etc.

idem) Scil. sapiens.

XII. Etsi Zeno Citieus [1], advena quidam [2], et ignobilis verborum opifex, insinuasse se [3] in antiquam philosophiam videtur: huius sententiae gravitas a Platonis auctoritate repetatur. apud quem saepe haec oratio usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum. velut in Gorgia Socrates, quum esset ex eo quaesitum, Archelaum, Perdiccae filium, qui tum fortunatissimus haberetur, nonne beatum putaret? 35. Haud scio, inquit: numquam enim cum eo collocutus sum. — Ain' tu? an aliter [4] id scire non potes? — Nullo modo. — Tu igitur ne de Persarum quidem rege magno potes dicere, beatusne sit. — An ego possim, quum ignorem, quam sit doctus, quam vir bonus? — Quid? tu in eo sitam vitam beatam putas? — Ita prorsus existimo; bonos, beatos; improbos, miseros. — Miser ergo Archelaus? — Certe, si iniustus. Videturne omnem hic beatam vitam in una virtute ponere? 36. Quid vero? in Epitaphio quo

1 Ern. c. aliis paucis *Cittieus*. Cf. Goer. ad Fin. V. 20. p. 489. 2 Ern. c. Guelf. Ed. 1584. *quidem*. Male. 3 O1x. et Nonius omitt. *se*, probb. Bouh. et Garat. Phil. 5, 3. p. 103. Hinc Or. uncis inclusit. 4 Sic VLD. Seqq. — Vulgo *an tu aliter* omisso *ain tu*. — Bake *Bibl. crit.* 3. p. 79. *ain tu? aliter*, ut supra I. §. 39. de Rep. I. 13, 19. Hinc Or. *an* uncis cinxit.

Cap. XII. *Etsi Zeno* — §. 37. *manabit oratio*) Solam virtutem beatam vitam efficere, hoc non Zeno primus docuit, sed Plato, e quo tanquam fonte haec omnis doctrina erit haurienda. — Zeno dicitur advena, i. e. peregrinus, quia ex Citio, urbe quadam Cypri, cuius incolae erant phoeniciae originis, oriundus erat. Eandem ob caussam Cicero eum *Poenulum* appellat. *Neide.*

verborum opifex) de Fin. III. 2, 5. *Zeno — non tam rerum inventor fuit, quam verborum novorum*, multisque aliis locis Cicero hoc Zenonis novandi studium exagitat.

huius) Post particulas concessivas, ut *etsi, quamquam, quum*, subinde omittitur *tamen*. de Offic. I. 22, 75. *Quamvis* — Themistocles iure laudetur —: non minus praeclarum hoc — iudicandum est. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 205. p. 690.

in Gorgia) T. IV. p. 53. ed. Bip. §. 58. p. 470. D. E.

nonne — putaret) Ernestius tentabat *anne* vel *annon* — *putaret*, nulla invitante necessitate, uti recte monet Ochsner. Ecl. Cic. p. 274. Acad. II. 24, 76. ex me quaesieras, *nonne* putarem. de Fin. III. 4, 13. quaero, *nonne* tibi faciendum idem sit. Orat. 63, 214. Quaero, nonne id numerus effecerit. V. Goerenz. ad Fin. II. 18, 58. p. 210.

35. *Ain' tu?*) *Τί δαί;* V. Adnotata in I. 17, 39.

An ego possim) Graece: *Καὶ ἀληθῆ γε ἐρῶ· οὐ γὰρ οἶδα παιδείας ὅπως ἔχει καὶ δικαιοσύνης.*

sitam vitam beatam) De hoc *παρηχήματι* v. Adnotata in IV. 17, 38. et quae exempla cumulate suppeditat Bremi ad Fin. II. 5. p. 121.

36. *in Epitaphio*) seu Menexeno Platonis. T. V. p. 302. Bip. Graeca sic se habent: *ὅτῳ γὰρ ἀνδρὶ εἰς ἑαυτὸν ἀνήρτηται πάντα τὰ πρὸς εὐδαιμονίαν φέροντα — καὶ μη ἐν ἄλλοις ἀνθρώποις, ἐξ ὧν ἢ εὖ ἢ κα-*

modo idem? Nam cui viro, inquit, ex se ipso apta sunt omnia, quae ad beate vivendum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu aut contrario pendere ex alterius eventis et errare coguntur, huic optime vivendi ratio comparata est. hic est ille moderatus, hic fortis; hic sapiens; hic, et nascentibus, et cadentibus quum reliquis commodis, tum maxime liberis, parebit et obediet praecepto illi veteri:

Neque[5] enim laetabitur umquam, aut[6] maerebit nimis,
Quod semper in se ipse[7] omnem spem ponet[8] sui.

37. Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte nostra omnis manabit oratio.

XIII. Unde igitur ordiri rectius[9] possumus, quam a communi parente natura? quae quidquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quidque[1] genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores, et vites, et ea, quae sunt humiliora, neque se tollere a terra altius possunt,

5 V. Adn. 6 Sic W. de Bentl. coni. — Or. c. PV. Gebh. D. Lall. Ern. *nec*. Alii *neque*. 7 Sic plures Codd. VD. Lall. — Ern. c. vulg. *ipso*: quod praefero. V. Adn. in I. 30, 73. 8 Sic W. de Bentl. coni. — Ern. c. vulg. *reponet*. Or. c. V. *reponit*. 9 Sic P. et D. — Ern. c. vulg. *rectius ord*. 1 Sic VMD. — Ern. c. vulg. *quodque*.

κῶς πραξάντων πλανᾶσθαι ἠνάγκασται καὶ τὰ ἐκείνου, τούτῳ ἄριστα παρεσκεύασται ζῆν, κ. τ. λ.

ex se ipso apta sunt) cuius animi tranquillitas non pendet a rebus externis, sed ab internis perpetuisque bonis. Ernesti. Clav. s. v. *aptus*. Cf. verba graeca.

nec suspensa) Locus geminus legitur ad Div. V, 13. non aliunde pendere, nec extrinsecus suspensas habere rationes bene maleque vivendi. Cf. supra III. 17, 37. virtus *extrinsecus religata* etc.

Neque enim) „Male haec pro versiculis habuerunt Vict. L. Gebh. D. in Ed. pr. Bentl. Ern. W. Sch. Recte cum Codd. Edd. vett. et Manutio uno cum ceteris tenore dederunt Da. et Db. Lall. Pedestris est oratio, ut constat ex Platonis Menex. p. 248. A. Steph. Similitudinem autem quandam cum ligata oratione consulto quaesivit Tullius: ipse tamen numeros recidit, scribens *nec* et *reponet*." *Orelli*.

37. *Platonis*) V. nos in libro dicto de Cic. phil. p. 74. sq.

Cap. XIII. *Unde igitur*) Virtute vitam beatam confici, concludi potest hoc modo: Natura, quicquid genuit, non modo animalia, sed etiam plantas, in suo quidque genere perfectum esse voluit. A plantarum autem bestiarumque perfectione, tanquam a minori ad maius, concludi debet, hominem, cui non solum sensus, uti bestiis, sed animus divinus a natura datus sit, omnium perfectissimum esse. Summa autem hominis perfectio consistit in mente perfecta, s. absoluta ratione. Absoluta autem ratio virtus est. Atqui beatum est id, cui nihil deest, et quod in suo genere summam perfectionem adeptum est: virtus autem est perfectissimum quidque: ergo, qui virtutis compotes sunt, beati sunt.

alia semper virent; alia, hieme nudata, verno tempore tepefacta frondescunt: neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu, et suis in quoque seminibus inclusis, ut aut flores, aut fruges fundat, aut bacas; omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediente, perfecta sint. 38. Facilius vero etiam in bestiis, quod his [2] sensus a natura est datus, vis ipsius naturae perspici potest. Namque alias bestias nantis, aquarum incolas esse voluit; alias volucres, coelo frui libero; serpentes quasdam; quasdam esse gradientes: earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas; immanis alias, quasdam autem cicures; nonnullas abditas, terraque tectas. atque earum quaeque, suum tenens munus, quum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae.

Et ut bestiis aliud alii praecipui a natura datum est, quod suum quaeque retinet, nec discedit ab eo; sic homini multo quiddam praestantius: etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparationem: humanus autem animus, decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. 39. Hic igitur si est excultus, et si eius acies ita curata est, ut ne caecetur [3] erroribus, sit [4] perfecta mens, id est absoluta ratio; quod est idem virtus. Et si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatum est, idque virtutis est proprium: certe omnes virtutis compotes beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto convenit, item [5] cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone.

2 Legendum c. S. *iis*. 3 Sic Codd. aliq. et D. c. plurib. Edd. vett. — R. Gr. b. aliique Codd. ABSE. Gebh. Ern. *caecaretur*: quod haud scio an magis conveniat tullianae consuetudini. V. Adn. in I. 4, 7. 4 Error typogr. pro *fit*. 5 Or. c. R. O5x. *id est* pro vulg. *item*, vel, quod alii habent, *idem*.

et arbores, et vites, et ea — alia — alia) V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 105. Not. 3.

quantum in ipsis sit) H. e. plantae, quantum in ipsarum natura situm sit, si nulla vi externa impediantur, (s. si ipsarum interior natura nulla vi impediatur, s. si quantum in ipsis sit nulla vi impediente excolant) ad summam perfectionem perveniant.

38. *munus*) a natura datum, nobis: *Bestimmung*.

decerptus ex mente divina) V. nos in libr. dict. p. 212.

absoluta ratio) V. Adnotata in IV. 15, 34.

40. Sed mihi videntur etiam beatissimi. quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffidit, beatus esse qui potest? at diffidat necesse est, qui bona dividit tripertito. XIV. qui enim poterit aut corporis firmitate aut fortunae stabilitate confidere? atqui, nisi stabili et fixo et permanente bono, beatus esse nemo potest. quid ergo eiusmodi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur: qui glorianti cuidam mercatori, quod multas navis in omnem oram maritimam dimisisset, *Non sane optabilis quidem ista*, inquit, *rudentibus apta fortuna.* An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata complètur [6], si id possit amitti? nihil enim interarescere, nihil exstingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse non poterit. 41. volumus enim, eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, septum atque munitum: non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet: sic sine metu is habendus est, non qui parum [7] metuit, sed qui omnino metu vacat. quae est enim alia fortitudo, nisi animi affectio, tum [8] in adeundo

6 Sic de egregia Bentl. coni. — Codd. plerique *quo v. b. complectitur.* Edd. pleraeque *quod v. b. complectitur.* Cf. c. 16, 47. de Fin. III. §. 41. extr. 7 V. Adn. 8 Recte sic W., nec aliter O1x. pro vulg. *cum.* V. Adn. infra c. 25, 72.

40. *etiam beatissimi*) Si vero id beatum est, cui nihil deest, sequitur etiam, ut, qui virtutis compotes sunt, etiam beatissimi sint. Nam qui virtute praeditus est, confidit suis bonis: qui autem confidit suis bonis, ei nihil deest ad beate vivendum. Ergo virtus ad beate vivendum se ipsa est contenta. At si praeter virtutem etiam corporis et fortunae bona statuuntur, vita beata una virtute effici non potest; nam qui diffidit suis bonis, et ne quid ex iis deperdat timet, beatus esse non potest; at diffidat necesse est, qui tria bonorum genera ponit; quia et corporis et fortunae bona fluxa sunt atque fragilia.

quid ergo) Quid ergo eiusmodi i. e. stabile et fixum et permanens istorum, qui praeter virtutem etiam corporis et fortunae bona statuunt, est? immo haec bona ita comparata sunt, ut etc.

rudentibus apta fortuna) H. e. fortuna a rudentibus s. navigio pendens. Supra 12, 36. ex se ipso apta. infra 25, 70. rerum caussae aliae ex aliis aptae et necessitate nexae. c. 21, 62. fulgentem gladium e lacunari seta equina aptum demitti iussit.

41. *non qui parum metuit*) Sic Codd. aliq. LD. Lall. Ernestius. Vulgo *non qui parva metuit:* unde Ursinus rescripsit: *non qui parva non metuit.* Dubitabam, an dici posset *parum metuere.* V. Adnotata in IV. 16, 39.

periculo, et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu?

42. Atque haec certe non ita se haberent, nisi omne bonum in una honestate consisteret. Qui autem illam maxime optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem aegritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit, aut adesse possit multitudo malorum? qui autem poterit esse celsus, et erectus, et ea, quae homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedaemonii, Philippo minitanti [9] per litteras, se omnia, quae conarentur, prohibiturum, quaesiverunt, num se esset etiam mori prohibiturus: vir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperietur, quam civitas universa? quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adiuncta, quae sit moderatrix omnium commotionum; quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab aegritudine et a metu vindicet; temperantia tum a libidine avocet, tum insolenti alacritate gestire non sinat? haec efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata.

XV. 43. Atque quum perturbationes animi miseriam [1]; sedationes autem, vitam efficiant beatam: duplexque ratio perturbationis sit, quod aegritudo et metus in malis opinatis, in bonorum autem errore laetitia gestiens libidoque versetur: quum haec omnia cum consilio et ratione pugnent; his tu tam gravibus concitationibus, tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis, quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? atqui sapiens semper ita affectus est. semper igitur sapiens beatus est. Atque etiam omne bonum, laetabile est: quod autem laetabile, id praedican-

9 Ern. e Bentl. coni. *minitante:* quod miror et a W. et ab Or. esse spretum. 1 Ern. c. aliis *miseram.*

42. *Qui autem*) Virtute una vita continetur beata. Una enim virtus ab aegritudine nos et a metu, et libidine et insolenti alacritate vindicare potest.

Cap. XV. 43. *Atque quum*) Qui perturbationibus animi liber est, beatus dicendus est. Perturbationibus autem una nos virtus liberat: ergo virtus vitam beatam efficit.

dum, et prae se ferendum; quod tale autem, id etiam gloriosum: si vero gloriosum, certe laudabile: quod laudabile autem [2], profecto etiam honestum: quod bonum igitur, id honestum. 44 At quae isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt: solum igitur bonum, quod honestum: ex quo efficitur, honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur ea bona dicenda, nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum.

45. An dubitas, quin praestans valitudine, viribus, forma, acerrimis integerrimisque sensibus; adde etiam, si libet, pernicitatem et velocitatem; da divitias, honores, imperia, opes, gloriam; si fuerit is, qui haec habet, iniustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio atque nullo — dubitabisne eum miserum dicere? qualia igitur ista bona sunt, quae qui habeat, miserrimus esse possit? Videamus, ne, ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est; ex bonis, quae sola honesta sunt, efficiendum est beatum [3]: ea mixta ex dissimilibus si erunt; honestum ex his [4] effici nihil poterit: quo detracto, quid poterit beatum intelligi? etenim quidquid est, quod bonum sit, id expetendum est: quod autem expetendum, id certe approbandum: quod vero approbaris, id gratum acceptumque habendum: ergo etiam dignitas ei tribuenda est. quod si ita est, laudabile sit necesse est: bonum igitur omne laudabile. ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum.

2 Sic R. b. PD. — Ern. c. vulg. *autem laud.* 3 Ern. e Cod. Guelf. *efficiendus est beatus.* 4 Legendum c. SE. *iis.*

44. *At quae*) Solum bonum est quod honestum est. Nam externa bona qui habet, miserrimus potest esse.

45. *An dubitas*) Oratio ἀνακόλουθος est: quae ad legitimam structuram revocata sic decurrere debebat: An dubitas, quin praestans val. —, si idem fuerit iniustus — miser sit.

hebeti ingenio atque nullo) Observent tirones intensivam particulae *atque* vim. de Legg. III. 14, 32. pauci, *atque* admodum pauci: ubi plura exempla constipavit Goerenz. p. 260.

acervus) Hinc genus illud concludendi, quod sorites appellatur, cuius inventor Chrysippus est (v. Goerenz ad Legg. I. 18, 45. et ad Legg. I. 18, 45) nomen suum invenit. cuius exemplum mox sequitur: Etenim *quicquid — id sit solum bonum.*

beatum) Substantivi loco, ut de Fin. V. 28, 84. virtutem, in qua sit ipsum etiam beatum: ubi cf. Goerenz. p. 637.

XVI. 46. Quod ni ita tenebimus, multa erunt, quae nobis bona dicenda sint: omitto divitias; quas quum quivis, quamvis indignus, habere possit, in bonis non numero: quod enim est bonum, id non quivis habere potest: omitto nobilitatem, famamque popularem, stultorum improborumque consensu excitatam: haec, quae sunt minima, tamen bona dicantur necesse est; candiduli dentes, venusti oculi, color suavis, et ea, quae Euryclea[5] laudat Ulixi pedes abluens,

Lenitudo orationis, mollitudo corporis:

ea si bona dicemus[6], quid erit in philosophi gravitate, quam in volgi opinione, stultorumque turba, quod dicatur aut gravius, aut grandius?

47. At enim eadem Stoici *praecipua* vel *producta* dicunt, quae bona isti. — Dicunt illi quidem: sed his vitam beatam compleri negant: hi autem sine iis esse nullam putant; aut, si sit beata, beatissimam certe negant.

5 Sic multae Edd. vett. — R. c. Codd. plerisque PAD. *Anticlea*, quae fuit Ulixi mater: quae lectio non sollicitanda vdtr; facile enim Cic. in nominibus simillimis memoria labi poterat. 6 Ern. *ducemus*, ut est in R. Gr. b. et aliq. Edd. vett. Recte. Alia loci ratio fuit supra §. 44.

Cap. XVI. 46. *quae sunt minima*) Neidius legendum suspicatur *minime*, quia Cicero omnia haec e bonorum numero plane removenda esse censeat. Fateor, assequi me non posse, quid sibi velit hac coniectura vir bonus. *Minima* non bona, sed res minimi pretii intelligendae sunt.

Lenitudo) Est tetrameter trochaic. catal. desumptus e Pacuvii Niptris, quem adduxit Nonius in *lenitudo*. Cf. Odyss. τ, 392. sqq.

quid erit) Si omnia ea, quae diximus, a sapiente in bonis ducentur, nihil erit, quo sapiens insipienti atque stulto praestet.

47. *At enim*) *At*, aliquis inquiet, non recte dicis, his externis vitam beatam non compleri; Stoici *enim* eadem, quae bona Peripatetici dicunt, praecipua dicunt. Cf. de hoc elliptico usu particularum *at enim* Beier. ad Offic. I. 40, 144. p. 289. Comparari possunt cum graecis part. ἀλλὰ γάρ. Xenoph. Cyrop. V. 5, 13. ἀλλὰ γάρ, ἔφη, μὴ οὕτως εἰκῇ ἡμᾶς αὐτοὺς αἰτιώμεθα.

praecipua vel producta) Stoici enim, uti iam supra demonstravimus, inter bona et mala posuerunt ἀδιάφορα, quae nihil ad virtutem et ad vitia intersunt, atque adeo media dicuntur: neque ad beate neque ad misere vivendum quicquam valent. Sunt tamen commoda atque incommoda vitae: quae sapienti appetere quidem licet, ita tamen, ut virtus integra maneat. Haec ἀδιάφορα dividuntur in προηγμένα (praecipua, praeposita, producta) i. e. ea, quae secundum naturam sunt, quae sumenda et quadam aestimatione dignanda sunt, et in ἀποπροηγμένα (remota, reiecta, reiectanea), quae naturae sunt contraria, atque nulla aestimatione dignanda. V. nos in libr. dicto p. 233. sq. Cf. Tiedemann, *System der stoischen Philosophie*. T. III. p. 95. sqq.

vitam beatam compleri) Bona

nos autem volumus beatissimam: idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiae disserebat: qualis cuiusque animi affectus esset, talem esse hominem: qualis autem ipse homo esset, talem eius esse orationem: orationi autem facta similia, factis vitam. affectus autem animi in bono viro laudabilis; et vita igitur laudabilis boni viri: et honesta ergo, quoniam laudabilis. ex quibus, bonorum beatam vitam esse, concluditur. — 48. Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis, et oti consumendi caussa locuti sumus, sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper vacare? semper in animo eius esse placidissimam pacem? vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine aegritudine, sine alacritate ulla [7], sine libidine, nonne beatus? at semper sapiens talis: semper igitur beatus. Iam vero qui potest vir bonus non ad id, quod laudabile sit, omnia referre, quae agit, quaeque sentit? refert autem omnia ad beate vivendum: beata igitur vita laudabilis: nec quidquam sine virtute laudabile: beata igitur vita virtute conficitur.

XVII. 49. Atque hoc sic etiam concluditur. Nec in misera vita quidquam est praedicabile aut gloriandum;

7 V. Adn.

externa necessaria esse ad vitam beatam conficiendam negabant.

qualis cuiusque) Respicere Davisio videtur ad Platon. de Rep. III. p. 438. ubi Socrates: *Τί δ' ὁ τρόπος τῆς λέξεως καὶ ὁ λόγος οὐ τῷ τῆς ψυχῆς ἤθει ἕπεται — τῇ δὲ λέξει τἄλλα;*

48. *Etenim*) *Et* (porro) sapientem ab omni perturbatione animi vacare, negari non poterit; id *enim* satis cognitum est superioribus disputationibus. V. Adnotata in IV. 18, 40. — De re ipsa cf. cap. 15.

sine alacritate ulla) *Alacritas* h. l. non vulgari sententia, sed de Stoicorum mente intelligenda est, ut sit *laetitia gestiens*, uti supra IV. c. 4. 6. 7. *profusa hilaritas*. c. 16. *inanis alacritas*. c. 33. *exsultans gestiensque laetitia*. IV. 14. *insolens alacritas*. c. 17. *alacritas futilis*. Hinc Bentleius, simul offensus, quod *alacritas* epitheto *ulla* donata sit, cum cetera illa *metus*, *aegritudo*, *libido* eo careant, legendum coniecit: *sine alacritate futili*, *sine libidine*. Propius a Codd. scriptura Davisii coniectura discedit, legendum suspicantis *vana*. At renitentibus omnibus libris et editis et scriptis, et Nonio in *alacritatem* lectio vulgata non sollicitanda.

Cap. XVII. 49. *Nec in misera vita*) Nec in misera vita, nec in ea, quae nec misera sit, nec beata, quidquam est praedicabile: atqui id negari nequit, esse in nonnullorum hominum praedicabile aliquid: id (praedicabile) igitur nihil aliud potest esse, nisi vita beata. Vita au-

nec in ea, quae nec misera sit, nec beata. et est in aliqua vita praedicabile aliquid, et [8] gloriandum, ac prae se ferendum: ut Epaminondas,

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum:

ut Africanus,

A sole exoriente, supra Maeoti' paludes,
Nemo est qui factis me aequiperare queat:

50. quod si est [9]; beata vita glorianda et praedicanda et prae se ferenda est. nihil est enim aliud, quod praedicandum et prae se ferendum sit. quibus positis, intelligis, quid sequatur. et quidem, nisi ea vita beata est, quae est eadem honesta: sit aliud necesse est melius vita beata. quod erit enim honestum, certe fatebuntur esse melius. ita erit beata vita melius aliquid: quo quid potest dici perversius? Quid? quum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est, eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? contrariorum enim contraria sunt consequentia. 51. Quo loco quaero, quam vim habeat libra illa Critolai: qui quum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa; tantum propendere illam [bonorum animi] [1] lancem putet, ut terram et maria deprimat.

8 Ern. c. Gebh. *aut*, ex errore typogr., ut censet Or. 9 Sic Ern. c. D. Lall. Vulgo omittitur *est*. 1 V. Adn.

tem beata, quae praedicetur, eadem est honesta; quod nisi est, aliud melius esse vitā beatā necesse est: hoc autem melius certe erit honestum: ita erit melius aliquid quam vita beata: at, uti supra demonstratum est, praeter beatam vitam nihil aliud est, quod praedicandum sit. Ergo honestum (virtus) idem est vita beata, et vita beata eadem est honestum.

Consiliis) Graece ap. Plutarch. T. II. p. 1098. sic legitur versus: ἡμετέραις βουλαῖς Σπάρτη μὲν ἐκείρατο δόξαν. Integrum epigramma servatur ap. Pausan. in Boeot. p. 565., uti monet Davisius. *Attonsa* imminuta.

A sole) Ennii distichon.

50. *contrariorum*) Sicuti enim in vitiis misera vita esse statuitur, ita virtus dici potest efficere vitam beatam. *Neide*.

51. *quam vim habeat*) H. e. quid significet. Supra I. 22. et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis.

libra illa Critolai) Hanc haud dubie respexit etiam de Fin. V. 30, 92. audebo igitur, quae secundum naturam sint, bona appellare —, virtutis autem amplitudinem quasi in altera librae lance ponere. Terram, mihi crede, ea lanx et maria deprimet. — Cf. de hac libra Beier. ad Offic. III. 8, 35. p. 241.

externa) Rhet. ad Herenn. III, 6. Rerum externarum sunt ea, quae casu aut fortuna secunda aut adversa accidere possunt, ut genus, educatio, divitiae, potestates, gloriae, civitas, amicitiae, et quae huius-

XVIII. Quid ergo aut hunc prohibet, aut etiam Xenocratem illum, gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, extenuantem cetera et abiicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? quod quidem nisi fit, virtutum interitus consequetur. 52. Nam in quem cadit aegritudo, in eundem metum cadere necesse est: est enim metus futurae aegritudinis sollicita exspectatio. in quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia: ergo ut idem vincatur interdum, nec putet ad se praeceptum illud Atrei pertinere,

Proinde ita parent se in vita, ut vinci nesciant.

Hic autem vincetur, ut dixi: nec modo vincetur, sed etiam serviet. at nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam. quae nisi sunt, sublata virtus est. 53. Atque [2] si in virtute satis est praesidi ad bene vivendum, satis est etiam ad beate. satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus. si fortiter, etiam ut magno animo; et quidem ut nulla re umquam terreamur, semperque simus invicti. sequitur, ut nihil poeniteat, nihil desit, ni-

2 Sic S. D. de Bentl. coni. — Ern. c. vulg. *atqui.*

modi sunt, et ea quae sunt his contraria. Corporis sunt ea, quae natura corpori attribuit commoda, ut velocitas, vires, dignitas, valetudo, et quae contraria sunt. Animi sunt ea, quae consilio et cogitatione nostra constant, ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia et quae contraria sunt.

illam [*bonorum animi*] *lancem*) Sic Ernestius edidit, et quidem sine uncis, neque aliter legitur in Cod. R.; at recte Wolfius verba *bonorum animi* uncis inclusit, rectius Orellius cum Cod. Bernensi plane exterminavit; nata enim sunt haud dubie ex interpretatione pronominis *illam.* Vulgo legitur *illam boni lancem:* quod et ipsum tueri se non potest; primum, quod *bonum* tanquam nomen quod dicitur abstractum pro *honesto* latini scriptores non dixerunt: tum, si concesseris, dici sic posse, certe hoc loco, ubi animi, corporis et externa *bona* commemorantur, ineptissimum erit. Bentleius tentabat: *illam* animi *lancem:* quod dicendi genus latinae linguae ingenio videtur adversari.

deprimat) Mire dictum; in bilance enim lanx, in qua sunt leviora, non deprimitur, sed attollitur. Verbum igitur *deprimendi* non propria significatione de lancis motu intelligendum videtur, sed metaphorica de pondere et gravitate, qua virtus omnia corporis et externa bona deprimat. Sic de Offic. III. 8, 35. (Honestas) omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia. — Hac igitur similitudine Critolaus nihil aliud significare voluit, quam: virtutem tam praestantem esse, nihil ut quicquam terra marique reperiatur, quod cum ea possit comparari. Cf. infra V. 41, 119.

Cap. XVIII. 52. *Proinde*) Senarius iambicus ex Attii tragoedia aliqua petitus.

hil obstet: ergo omnia profluenter, absolute, prospere; igitur beate. satis autem ad fortiter vivendum virtus potest: satis ergo etiam ad beate. 54. Etenim ut stultitia, etsi adepta est quod concupivit, numquam se tamen satis consecutam putat: sic sapientia semper eo contenta est quod adest, neque eam umquam sui poenitet.

XIX. Similemne putas C. Laeli unum consulatum fuisse, et eum quidem cum repulsa [3] — si, quum sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis praeteritur, non populus a bono consule potius, quam ille a malo [4] populo, repulsam fert — sed tamen, utrum malles, te, si potestas esset, semel, ut Laelium, Consulem, an, ut Cinnam, quater? 55. non dubito, tu quid responsurus sis: itaque video, cui committam. non quemvis hoc idem interrogarem. responderet enim alius fortasse, se non modo quattuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnae multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius, si digito quem attigisset, poenas dedisset: at Cinna, collegae sui, Consulis Cn. Octavi, praecidi caput iussit, P. Crassi, L. Caesaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiaeque cognita; M. Antoni, omnium eloquentissimi, quos ego audierim; C. Caesaris, in quo mihi videtur fuisse specimen [5] humanitatis,

3 Ern. c. Corrado *repulsa cum L. Cinnae quattuor.* Perperam. V. Adn. 4 Sic Cod. Rel. D. Ern. — Or. c. vulg. *vano.* 5 Or. c. R. D. *specimen fuisse.*

CAP. XIX. 54. *Similemne*) Oratio ἀνακόλουθος. V. Adnotata in II. 1, 3. Oratio igitur sic composita esse debebat: Similemne putas C. Laeli unum consulatum fuisse quatuor Cinnae consulatibus, et utrum malles etc. — Quae autem a c. 19 — 24. hominum et vitiosorum et virtute ornatorum afferuntur exempla, hanc habent vim, ut demonstrent, vitio miseram vitam, virtute beatam effici.

unum consulatum) C. Laelius cognomine Sapiens, amicus ille Scipionis Africani anno 611. consulatum petens, repulsam tulit, eiusque loco Q. Pompeius consul factus est. Anno sequenti 612. consulatum cum Q. Servilio Caepione obtinuit, et, cum superiori anno repulsam tulisset, Cicero eum *cum repulsa* consulem fuisse dicit. *Neide.*

malles te) Scil. fuisse: quod e superioribus supplendum.

tu quid) Apte pronomen *tu* relativo praeponitur, quippe quum *tu* oppositum sit aliis. V. Adnotata in III. 15, 32.

55. *si digito*) H. e. si vel leviter attigisset. V. Ruhnken. Dictata in Ter. Eun. IV. 6, 2.

M. Antonii) Plutarchus T. I. p. 431. Appian. B. C. I. p. 662. et Valer. Maxim. IX. 4, 2. auctores sunt, Antonium iussu Marii confossum esse, Velleius autem Paterc. II. 22. Cinnam Mariumque huius faci-

salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, qui[6] hos interfecit? mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. etsi, peccare nemini licet: sed sermonis errore labimur. id enim licere dicimus, quod cuique[7] conceditur. 56. Utrum tandem beatior C. Marius tum, quum Cimbricae victoriae gloriam cum collega Catulo communicavit, paene altero Laelio, (nam hunc illi duco simillimum,) an quum civili bello victor, iratus, necessariis Catuli deprecantibus, non semel respondit sed saepe, *Moriatur?* in quo beatior ille, qui huic nefariae voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. nam quum accipere quam facere praestat iniuriam, tum morti iam ipsi adventanti paullum procedere obviam, quod fecit Catulus, quam, quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus, et contaminare extremum tempus aetatis.

XX. 57. Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum fuit Dionysius, quum quinque et viginti natus annos dominatum occupavisset. qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus praeditam, servitute oppressam tenuit civitatem! Atqui de hoc homine a bonis auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse eius in victu tem-

6 Ern. c. D. e Codd. aliq. *quia*. 7 Ern. e coni. Da. *cui*.

noris auctores facit, uti monet Davisius.

56. *paene altero Laelio*) viro Laelii simillimo.

deprecantibus) H. e. necessariis Catuli caedem *precibus depellere* conantibus. *Deprecari* enim proprie est precibus depellere, amoliri, avertere; deinde significat omnino *amovere, abigere, amoliri*. — de Orat. II. 49, 201. omnia me semper pro amicorum periculis, nihil unquam pro me ipso deprecatum. Uberius de huius verbi ratione exposuit A. Gellius N. A. VI, 16. Adde Ruhnken. ad Rutil. Lup. p. 29. Multa confudit et turbavit Burmannus ad Quintil. Inst. orat. III. 6. p. 240. Cf. Mueller. ad Cic. de Orat. I. 20, 90. p. 62. et Bremi ad Corn. Nep. Attic. XII, 2. p. 382.

quod fecit Catulus) Plutarch. Mar. p. 431. *Κάτλος δὲ Λουτάτιος, Μαρίῳ συνάρξας καὶ συνθριαμβεύσας ἀπὸ Κίμβρων, ἐπεὶ πρὸς τοὺς δεομένους ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ παραιτουμένους ὁ Μάριος τοσοῦτον μόνον εἶπεν, Ἀποθανεῖν δεῖ, κατακλεισάμενος εἰς οἴκημα καὶ πολλοὺς ἄνθρακας ἐκζωπυρίσας ἀπεπνίγη.* Cf. Vellei. Pat. II, 22. Valer. Max. IX. 12, 4. Flor. III, 21. At Augustin. C. D. III, 27. narrat, Catulum sumto veneno mortem sibi conscivisse. V. Davis. ad Cicer. de N. D. III. 32.

Cap. XX. 57. *Duodequadraginta annos*) de N. D. III, 33. Duodequadraginta Dionysius tyrannus annos fuit opulentissimae et beatissimae civitatis. — Intelligendus est Dionysius maior.

sic scriptum accepimus) Cornel. Nep. de Regib. c. II. Et manu

perantiam, in rebusque gerendis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et iniustum. ex quo omnibus, bene veritatem intuentibus, videri necesse est miserrimum. ea enim ipsa, quae concupierat, ne tum quidem, quum omnia se posse censebat, consequebatur. 58. Qui quum esset bonis parentibus atque honesto loco natus, (etsi id quidem alius alio modo tradidit,) abundaretque et [7*] aequalium familiaritatibus, et consuetudine propinquorum; haberet etiam, more Graeciae, quosdam adolescentis amore coniunctos: credebat [8] eorum nemini; sed iis [9], quos ex familiis locupletum [1] servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis et feris barbaris corporis custodiam committebat. Ita propter iniustam dominatus cupiditatem in carcerem quodammodo ipse se incluserat. Quin etiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique artificio regiae virgines, ut tonstriculae, tondebant barbam et capillum patris. Et tamen ab his [2] ipsis, quum iam essent adultae, ferrum removit, instituitque, ut candentibus iuglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurerent. 59. Quumque duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem

7 * Ern. c. Gebh. et Codd. omis. *et*. 8 Ern. c. Guelf. et Cod. Davisii, PECDa. *credebat se*. 9 Ern. c. aliis *his*. Male. 1 R. LD. *locupletium*. V. Beier. ad Off. II. §. 27. p. 55. 2 Alii *iis*, h. l. male.

fortis (Dionysius) et belli peritus fuit, et, id quod in tyranno non facile reperitur, minime libidinosus, non luxuriosus, non avarus, nullius rei denique cupidus, nisi singularis perpetuique imperii, ob eamque rem crudelis. Nam dum id studuit munire, nullius pepercit vitae, quem eius insidiatorem putaret.

veritatem intuentibus) *Veritas* plane respondet graeco ἀλήθεια, significatque saepe rem ipsam, veram rei rationem. Eleganter enucleateque de hac voce exposuit Ernesti. Clav. s. v.

58. *Qui quum esset*) *Quum* pro *quamvis* etiam tum ponitur, quum *tamen* non subsequitur. V. Bremi ad Cornel. Nep. Aristid. III, 2. p. 56. Ramshorn. *Lat. Gramm.* §. 205. p. 690.

alius alio modo) Alii enim infimo loco eum natum esse auctores sunt. V. Davis. ad h. l.

ex familiis locupletum) ex famulis ditiorum s. beatiorum civium. Cf. Bremi ad Corn. Nep. Attic. XIII, 3. p. 383.

candentibus) de Offic. II. 7, 25. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium — quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candente carbone [sibi] adurebat capillum: ubi cf. Beier. p. 50.

59. *duas uxores*) Corn. Nep. de Reg. II, 3. tres uxores Dionysio tribuuntur, sed duas habebat eodem tempore. V. Valer. Maxim. IX. 13, 4. Aelian. V. H. IX, 8. et XIII, 10.

Locrensem: sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur et perscrutaretur ante. Et quum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset, eiusque fossae transitum ponticulo ligneo coniunxisset; eum ipsum, quum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque quum in communibus suggestis consistere non auderet, concionari ex turri alta solebat. 60. Atque is quum pila ludere vellet, (studiose enim id factitabat,) tunicamque poneret; adolescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic quum quidam familiaris iocans dixisset: *huic quidem certe vitam tuam committis*, arrisissetque adolescens, utrumque iussit interfici: alterum, quia viam demonstravisset interimendi sui; alterum, quia dictum id risu approbavisset. Atque eo facto sic doluit, nihil ut tulerit gravius [3] in vita: quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partis impotentium cupiditates: quum huic obsecutus sis, illi est repugnandum.

XXI. 61. Quamquam hic quidem tyrannus ipse indicavit [4], quam esset beatus. nam quum quidam ex eius assentatoribus, Damocles, commemoraret in sermone copias eius, opes, maiestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum; negaretque umquam beatiorem quemquam fuisse: *Visne igitur*, inquit, *Damocle* [5], *quoniam haec te vita delectat, ipse*

3 Sic R. b. V. D. — Ern. c. vulg. *ut nihil gr. tul.* 4 V. Adn.
5 Sic Ed. 1584. Gebh. tacite. Ern. — Or. c. vulg. *o Damocle.*

fossam latam cubiculari lecto) H. e. aedem, in qua erat lectus cubicularis, cinxit fossa lata. Ammian. Marc. XVI, 8. Aedemque brevem, ubi cubitare sueverat, alta circumdedit fossa. Gesner legendum suspicabatur *tecto*, nulla cogente necessitate. — Praeterea adnotanda constructio verbi *circumdandi*. Dicitur enim et aliquid aliqua re, et alicui rei aliquid circumdare, uti h. l. *fossam lecto*. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 122. p. 212. sq.

60. *quidem certe*) *Quidem* pertinet ad *huic*. Saepius apud Ciceronem hae duae particulae iunctae reperiuntur. de Offic. I. 39. Volumus quidem certe — quorum quidem certe est adhibendus modus. Ochsner. Ecl. Cicer. p. 304. comparavit Acad. II. 7. 32. de Legg. I. 13, pr. de Senect. II.

quum huic) quum alteri cupiditatum obsequutus sis, alteri est repugnandum.

Cap. XXI. 61. *indicavit*) Sic recte Davisius, praeeuntibus Manutio et Lambino, e Med. et Bak. edidit pro vulgato *iudicavit*, quod retinuit Ernestius. Cf. c. 21, 62. Satisne videtur *declarasse* Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliqui terror impendeat.

Damocle) Sic dicitur: o Peri-

eandem degustare, et fortunam experiri meam? Quum se ille cupere dixisset, collocari iussit hominem in aureo lecto, strato pulcherrimo[6] textili stragulo, magnificis operibus picto; abacosque compluris ornavit argento auroque caelato. tum ad mensam eximia forma pueros delectos iussit consistere, eosque, nutum illius[7] intuentis diligenter, ministrare. 62. aderant unguenta, coronae: incendebantur odores: mensae conquisitissimis epulis exstruebantur. fortunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium, e lacunari seta equina aptum, demitti iussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores adspiciebat, nec plenum artis argentum; nec manum porrigebat in mensam: iam ipsae defluebant coronae: denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod iam beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysius, nihil esse ei beatum, cui semper aliqui[8] terror impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad iustitiam remi-

6 V. Adn. 7 Gebh. *eius* (tacite). Sic Ern. 8 Sic e vestigiis Codd. de Iac. Gronov. sententia D. — Ern. c. vulg. *aliquis*. V. Adn.

cle, o Sophocle, o Ulixe, o Themistocle, o Callicle, atque haec quidem est prisca vocativi forma.

strato) H. e. in aureo lecto, cui superiniectum erat pulcherrimum textile stragulum. — Nihil opus est cum Ernestio legere: *lecto, strato pulcherrime textili stragulo.* Notum est enim, saepe duo adiectiva uni substantivo ἀσυνδέτως adiungi, quum alterum horum adiectivorum cum substantivo in unam quasi notionem coaluit, ut Verr. V, 52. privata navis oneraria. Corn. Nep. Datam. III, 2. agresti *duplici amiculo:* ubi v. Bremi. p. 191. Cf. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 152. p. 299.

62. *odores*) V. Adnotata in I. 46, 110.

exstruebantur) gravius, quam *instruebantur*, quod alibi de mensarum apparatu dicitur; illud enim verbum abundantiae, copiae, affluentiae notionem adiunctam habet. Sic d. Senect. 13. caret epulis exstructisque mensis et frequentibus epulis. ubi v. Gernhard. p. 81. — At vero nunquam latini scriptores dixerunt animum doctrinis, praeceptis, virtutibus etc. *exstructum*, sed *instructum.*

lacunari) V. Adnotata in I. 35, 85.

defluebant) H. e. sensim delabebantur.

quod iam beatus nollet esse) H. e. dicens se nolle iam beatum esse: uti recte explicat Goerenz ad Fin. III. 16, 55. p. 382. Cum vi quadam verbum *esse* in clausula ponitur. V. Goerenz. ad Fin. I. 18, 57. p. 80. Cf. quae supra monuimus de *potest esse.*

aliqui) V. Adnotata in IV. 16, 35. — Mox *atque* vim adversativam habet, uti iam supra monuimus. Adde Beier. ad Offic. II, 5. p. 34.

ei ne integrum quidem erat, ut) Ne in potestate quidem eius erat, ut. ad Attic. IV, 2. mihi integrum est (es steht mir frei) vel facere, vel non facere. pro Mur. 4. neque est integrum, ut meum laborem hominum periculis sublevandis

graret, civibus libertatem et iura redderet. iis enim se adolescens improvida aetate irretierat erratis, eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse coepisset.

XXII. 63. Quantopere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoreis duobus illis: quorum quum alterum vadem mortis accepisset; alter, ut vadem suum liberaret, praesto fuisset ad horam mortis destinatam: *Utinam ego,* inquit, *tertius vobis amicus adscriberer!* Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini praesertim docto a puero, et artibus [9] ingenuis erudito. musicorum vero perstudiosum [1], poetam etiam tragicum — quam bonum,

9 D. de Bentl. coni. *docto et a puero artibus.* 1 Sic R. multique alii Codd. P. Gebh. — Ern. c. vulg. *perstudiosum accepimus.* — Codd. Ball. et Med. *accepimus* habent post *tragicum.* Aperta interpolatio. V. Adn.

non impertiam. — *Ut* significat *quomodo, qua ratione.* (V. quae fusius de particula *ut* disputavimus ad III. 3, 5.) Neque aliter explicandum est *ut*, quum sequitur post: *certum est, verum est, inusitatum est, aequum est, par est, convenit, consentaneum est, mos est, consuetudo est, accedit,* (supra I. 19, 43.) *sequitur, restat, relinquitur, reliquum est, extremum est, inauditum est, celebratum est,* similia. Cf. Beier. ad Offic. II, 22. p. 154. In his omnibus, sequente *ut*, inest notio *fit*, aut *factum est*, aut *fieri debet*, aut *fieri potest.* Sic nostro loco *ne integrum quidem erat*, h. e. ne fieri quidem poterat, ut is. Cicer. Phil. VII. 2, 4. Qui enim convenit, ut, qui populares fuerunt, iidem — improbos se quam populares esse malint. — *Accedit, ut* h. e. praeterea fit etiam, ut. Inusitatum est, ut, h. e. inusitate factum est, ut — verum est, ut, h. e. vere factum est, ut — et sic porro.

Cap. XXII. 63. *in Pythagoreis duobus*) Damone et Phintia. Cf. de Offic. III. 10, 45. ibique Beier. p. 259. Goerenz Fin. p. 241.

Utinam — adscriberer!) Tirones observent, duplex genus esse optati exprimendi; ponitur enim aut subiunctivus praesentis, aut subiunctivus imperfecti. Quum optantur ea, quae possunt evenire, praesens ponitur; quum vero optantur ea, quae fieri non possunt, imperfectum ponitur. Hoc igitur loco apte imperfectum positum est, si quidem Dionysius rem optabat, quae effecta dari non poterat. Sic distinguunt Graeci inter εἴθε τοῦτο γένοιτο, utinam hoc fiat, et inter εἴθε τοῦτο ἐγένετο s. εἴθ' ὤφελε τοῦτο γίγνεσθαι, utinam hoc fieret. Eleganter et acute in hanc rem disputat Hermannus in Viger. p. 756. §. 190. Cf. Matthiae *Gr. Gramm.* §. 513. p. 975. sq. Edit. sec.

a puero) H. e. a prima iuventute.

musicorum vero perstudiosum) Cicero in mente habuit verbum *accepimus:* quod vero omisit, orationis impetu ad aliam sententiam delatus: ex hoc aliisque permultis locis meridiana luce clarius apparet, his disputationibus non ultimam a Cicerone limam admotam esse. Sententiae autem sic se excipiunt: Quam huic erat miserum, carere consuetudine amicorum, societate victus, sermone omnino familiari! homini praesertim docto a puero, et artibus ingenuis erudito. Vivebat enim cum fugitivis etc. V. Adnotata in II. 1, 3.

nihil ad rem: in hoc enim genere nescio quo pacto magis, quam in aliis, suum cuique pulchrum est: adhuc neminem cognovi poetam, (et mihi fuit cum Aquino[2] amicitia,) qui sibi non optimus videretur. sic se res habet: te tua, me delectant mea — sed, ut ad Dionysium redeamus, omni cultu et victu humano carebat. vivebat cum fugitivis, cum facinorosis, cum barbaris: neminem, qui aut libertate dignus esset, aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

XXIII. 64. Non ego iam cum huius vita, qua tetrius, miserius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytae vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium: ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere et radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimedem. Cuius ego quaestor ignoratum ab Syracusanis, quum esse omnino negarent, septum undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum. tenebam enim quosdam senariolos, quos in eius monumento esse inscriptos acceperam: qui declarabant, in summo sepulcro sphaeram esse positam cum cylindro. 65. Ego autem, quum omnia collustrarem oculis, (est enim ad

2 Sic b. a pr. manu. Leid. O2x. SM. — Ern. c. vulg. *Aquinio.*

poetam etiam tragicum) Ammian. Marcell. XV, 5. Legimus Dionysium intentasse poetae Philoxeno mortem, cum eum recitantem proprios versus absurdos et inconcinnos, laudantibus cunctis, solus audiret immobilis. — Plura adduxit Davisius.

et mihi fuit cum Aquinio amicitia) Aquinius erat poeta malus et insulsus. V. Catull. XIV, 18. Sententia igitur huius loci est haec: Adhuc neminem cognovi poetam, qui sibi non optimus videretur: quid? ipse Aquinius, pessimus poeta, cum quo mihi fuit amicitia, optimus sibi visus est.

Cap. XXIII. 64. *humilem homunculum*) Haec verba accipienda sunt de infimo quo Archimedes natus erat loco et de tenui in qua constitutus erat sorte. Apposite Interpretes ad partes vocant Sil. Italic. XIV, 342.

Vir fuit Isthmiacis decus immortale colonis,
Ingenio facile ante omnes telluris alumnos,
Nudus opum, sed cui caelum terraeque paterent.

a pulvere et radio) Mathematicus dicitur, qui figuras in pulvere radio (*bacillo*) describit. Ernesti. Clav. s. v. *pulvis*. Radius enim erat instrumentum, quo geometrae ad figuras in mensa, pulvere conspersa, describendas utebantur — Hinc Cicer. de N. D. II, 18. nunquam eruditum illum pulverem attigistis h. e. nunquam mathematicis operam dedistis.

senariolos) Nusquam hi exstant. *Neide.*

qui declarabant) quibus significaretur theorema de ratione, quae intercedit inter utrumque corpus, ab Archimede inventum. *Ernesti.*

portas Achradinas [3] magna frequentia sepulcrorum,) animadverti columellam non multum e dumis eminentem; in qua inerat sphaerae figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis (erant autem principes mecum) dixi, me illud ipsum [4] arbitrari esse, quod quaererem. Immissi cum falcibus multi purgarunt et aperuerunt locum. 66. Quo quum patefactus esset aditus, ad adversam basim accessimus. apparebat epigramma, exesis posterioribus partibus versiculorum, dimidiatis fere. Ita nobilissima Graeciae civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine Arpinate didicisset. Sed redeat, unde aberravit oratio. — Quis est omnium, qui modo cum Musis, id est cum humanitate et cum doctrina, habeat aliquod commercium, qui se non hunc mathematicum malit [5], quam illum tyrannum? Si vitae modum actionemque quaerimus, alterius mens rationibus agitandis exquirendisque alebatur, cum oblectatione solertiae; qui est unus suavissimus pastus animorum; alterius in caede et iniuriis, cum et diurno et nocturno metu. Age, confer Democritum, Pythagoram, Anaxagoram: quae regna, quas opes studiis eorum et delectationibus antepones? 67. Etenim quae pars optima est in homine, in ea situm esse necesse est illud, quod quaeris, optimum. Quid est autem in homine, sagaci ac bona mente melius? eius bono fruendum est igitur, si beati esse volumus: bonum autem mentis est virtus: ergo hac beatam vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quae pulchra, honesta, praeclara sunt,

3 Sic W. e Cod. Ursini. — Ern. c. vulg. *Agragianas.* 4 Or. c. P. *ipsum illud:* quod non probo. 5 V. Adn.

66. *ad adversam basim*) H. e. ad anteriorem basis partem.

unius acutissimi) V. Adnotata in II. 26, 64. Sic mox: qui est *unus* suavissimus pastus animorum.

ab homine Arpinate) Cicero enim Arpinas erat. *Neide.*

qui se non hunc mathematicum malit) Sic vulgo legitur plane, ut mihi videtur, contra latini sermonis indolem. Ciceronis autem manum reduxit Goerenz. ad Fin. II. 31, 102. p. 274. qui e tribus suis MSS. et uno Oxonio locum sic emendavit: *qui se esse non hunc mathematicum malit.* De hac autem structura v. Adnotata nostra in II. 24, 58.

agitandis) Scil. mente. Sic *cogitare* est secum, cum mente agitare.

in caede) Ex antecedente verbo *alebatur* per figuram, quae grammaticis dicitur zeugma, eliciendum est aliud verbum, quod huic sententiae magis conveniat, uti *delectabatur* in caede et iniuriis.

(ut supra dixi, sed dicendum idem illud paullo uberius videtur;) plena gaudiorum sunt. ex perpetuis autem plenisque gaudiis quum perspicuum sit vitam beatam exsistere, sequitur, ut ea exsistat ex honestate.

XXIV. 68. Sed ne verbis solum attingamus ea, quae volumus ostendere; proponenda quaedam quasi moventia sunt, quae nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam praestans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit necesse est; tardis enim mentibus virtus non facile comitatur: deinde ad investigandam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi fetus exsistet [6]: unus in cognitione rerum positus et in explicatione naturae: alter in descriptione expetendarum fugiendarumve rerum: tertius in iudicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans: in quo inest omnis tum subtilitas disserendi, tum veritas iudicandi.

69. Quo tandem igitur gaudio affici necesse est sapientis animum, cum his habitantem pernoctantemque curis! ut [7], quum totius mundi motus conversionesque

6 Alii *exsistit*, ut §. 70. 71.

7 V. Adn.

Cap. XXIV. 68. *Sed ne verbis*) Virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam (c. 24, et 25), sic concluditur: Bonus vir idem est sapiens, ingenio eximio munitus, et veritatis indagandae studio agitatus. Ex sapientiae autem studio humanissimae voluptates gaudiaque limpidissima ad sapientem redundant: quodsi igitur talibus bonis animi, i. e. virtutibus, uti beatum est, sequitur, ut omnes sapientes non solum beati sint, sed etiam beatissimi, quia talis vitae gaudiis nihil beatius cogitari potest, nec ea obnoxia est fortunae.

ad cognitionem) ad ea melius cognoscenda et intelligenda, quae in superioribus generatim disputata sunt. *Neide.*

mentibus comitatur) Sic infra c. 35, 100. *quae comitantur huic vitae:* ubi sic expressit verbum gr. **συνέπεσθαι**. In his duobus locis verbo *comitandi* Cicero ideo adiunxisse videtur dativum, quia hanc habet vim, ut idem significet, quod *coniunctum esse*. Alibi enim, ubi propriam significationem habet, construxit cum accusativo.

triplex ille animi fetus) H. e. his animi virtutibus si quis ornatus erit, perfecte sapiens existit, qui omnes philosophiae partes (physicam dico, ethicam et dialecticam) mente sua comprehendat, iisque plene et accumulate satisfaciat.

69. *curis*) Hoc verbum, ut graecum **μελέτη**, saepe dicitur de litterarum artiumque studio. — Ceterum hac paragrapho commemorantur gaudia, quae percipiuntur ex ea philosophiae parte, quae dicitur *physica*.

ut, quum) Davisius voculam *ut*, quam nescit Cod. Med., auctore Bentleio exterminavit. Vereor, ne incogitate id factum sit. Particula enim *ut* significat idem, quod no-

perspexerit, sideraque viderit innumerabilia coelo inhaerentia cum eius ipsius motu congruere, certis infixa sedibus; septem alia suos quaeque tenere cursus, multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant. Horum nimirum adspectus impulit illos veteres et admonuit, ut plura quaererent. Inde est indagatio nata initiorum et tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta; quaeque cuiusque generis, vel inanimi, vel animantis, vel muti, vel loquentis origo, quae vita, qui interitus, quaeque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio; unde terra, et quibus librata [8] ponderibus, quibus cavernis maria sustineantur [9]: in qua omnia delata gravitate medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo.

XXV. 70. Haec tractanti animo, et noctis et dies cogitanti, exsistit illa a deo Delphis praecepta cognitio, ut ipsa se mens agnoscat, coniunctamque cum divina mente se sentiat: ex quo insatiabili gaudio completur [1]. ipsa enim cogitatio de vi et natura deorum studium incendit illius aeternitatis imitandae, neque se in brevitate vitae collocatam [2] putat, quum rerum caussas alias ex aliis aptas et necessitate nexas videt; quibus ab aeterno tempore

8 D. ex El. sec. ubique interpolato *unde terra aequis librata pond.* 9 V. Adn. 1 Sic de Bentl. coni. D. Ern. pro vulg. *compleatur:* quod genuinum puto. 2 D. e Pith. *collocatum.* Male.

strates male per *exempli gratia* exprimere solent.

septem alia) Planetas denotat. Cf. supra I. 28, 68.

nimirum) H. e. horum adspectum non mirum est impulisse illos etc.

sustineantur) Sic legunt Codd. aliquot et Ernestius cum plerisque Edd. vett. Orellius cum Col. O2x. aliisque Codd. et PCVL. Gebh. Lall. dedit *sustineat*, sententiam sic explicans: „quomodo fiat, ut tam profundis cavernis terra maria ita sustineat, ut nunquam redundent seseque effundant." Haec lectio firmatur nonnullorum Codd., ut R., auctoritate, in quibus habetur *sustineant:* quod fluxit e librariorum qui *maria* pro nominativo acceperunt stupore: haec autem lectio quum omni sententia destituta sit peperit illud *sustineantur.* — Porro *in qua* si legitur, ut vulgo legitur, loci sententia, explicante Orellio, est haec: quomodo fiat, ut in ea (terra) omnia delata sua gravitate cett. Multo tamen facilius sententia procedere videtur, si cum Davisio legitur *qua,* abiecta vocula *in*, ut pronomen relativ. referatur ad vocem *gravitate.* — De re ipsa adi eruditam observationem Ochsneri ad Ecl. Cic. p. 250. sq.

Cap. XXV. 70. *Haec*) Sequuntur gaudia, quae affert studium philosophiae moralis.

fluentibus in aeternum, ratio tamen mensque moderatur. 71. Haec ille intuens atque suspiciens, vel potius omnis partis orasque circumspiciens, quanta rursus animi tranquillitate humana et citeriora considerat! Hinc illa cognitio virtutis exsistit: efflorescunt genera partesque virtutum: invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quod [3] in malis ultimum; quo referenda sint officia; quae degendae aetatis ratio deligenda [4]. Quibus et talibus rebus exquisitis hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. 72. Sequitur tertia, quae per omnis partis sapientiae manat et funditur, quae rem definit, genera dispertit, sequentia adiungit, perfecta concludit, vera et falsa diiudicat, disserendi ratio et scientia. ex qua quum summa utilitas exsistit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio et digna sapientià. sed haec oti. Transeat idem iste sapiens ad rem publicam tuendam. quid eo possit esse praestantius, quum prudentia [5] utilitatem civium cernat, iustitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? Adiunge fructum amicitiarum: in quo doctis positum est tum [6] consilium omnis vitae consentiens et paene con-

3 R. c. aliis Codd. D. Ern. *quid.* 4 Ern. c. Gebh. D. *diligenda.* Male. 5 Sic cum uno Cod. LD. Oliv. Lall. — Ern. c. vulg. *cum contineri prudentia* e gloss. 6 V. Adn.

quibus — moderatur) quas — ratio tamen divina mensque regit et gubernat. Haec verba videntur adiecta a Cicerone contra Stoicorum opinionem, qui fatum esse statuebant. V. nos in libro dicto de Cicer. phil. p. 208. sq.

71. *citeriora*) H. e. terrestria.

extremum) fines bonorum et malorum. Cf. infra c. 28, 81. et nos in libro d. p. 53. Adn. 3). — Ceterum significantur h. l. tres partes, in quas Stoici moralem philosophiam distribuerunt, doctrina de bonis (de summo bono), de virtutibus et de officiis. V. nos in libro dicto p. 225.

exquisitis) indagatis, exploratis.

72. *Sequitur tertia*) Gaudia, quae redundant ad nos e disserendi ratione i. e. dialectica.

quum prudentia) Sic edidit Davisius, auctoritate veterum quorundam librorum, in quibus omittitur vox *contineri*, quae vulgo post *quum* infercitur, Ernestius vero religiose servavit *contineri*.

tum consilium) Sic edidit Wolfius (nec aliter legitur in b. et Oix.) pro vulgato *cum:* quod equidem non mutaverim; nam duplex quem docti ex amicitiis percipiant fructum non eodem pretio habitus videtur a Cicerone: alter fructus universus est, alter peculiaris quidam ac praecipuus. — Aliter res sese habet supra c. 14, 41. *quae est enim alia fortitudo, nisi animi affectio, tum in adeundo periculo, et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu?* ubi recte Wolfius in priori membro reposuit *tum* pro

spirans, tum summa iucunditas e quotidiano cultu atque victu. Quid haec tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui, refertae [7] tot tantisque gaudiis, Fortuna ipsa cedat necesse est. Quodsi gaudere talibus bonis animi, id est virtutibus, beatum est; omnesque sapientes his [8] gaudiis perfruuntur: omnis eos confiteri beatos esse necesse est.

XXVI. 73. *A.* Etiamne in cruciatu atque tormentis? *M.* An tu me in viola putabas aut in rosa dicere? An Epicuro, qui tantummodo induit personam philosophi, et sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit: (quod quidem, ut habet se res, me tamen plaudente dicit:) nullum sapienti esse tempus, etsi uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare, *Quam pro nihilo puto!* quum praesertim omne malum dolore definiat, bonum voluptate; haec nostra, honesta, turpia irrideat, dicatque, nos in vocibus occupatos, inanis sonos fundere;

7 Sic Codd. pauc. Ed. vet. Bouh. et de Man. coni. LD. Lall. Ern. c. vulg. *cui rei refertae.* 8 Aliq. Edd. vett. *iis.* Male h. l.

vulgato *cum*, quia in hoc loco nulla gradatio inest. — Item probanda est Wolfii emendatio c. 10, 28. tum *sapientis, tum viros bonos dicimus:* ubi in priori membro vulgatum *cum* nullo modo ferendum est. Contra I. 16, 38. extr. male edidit: *tum honore disciplinae, tum etiam auctoritate* pro vulg. *cum h. d.* Ibi vocula *etiam* aperte ostendit, alterum membrum praecipuum quoddam continere. V. Ramshorn. *Lat. Gr.* §. 178. p. 512. Itemque IV. 1, 2. male correxit: *idque tum*, pro vulg. *idque quum.*

fortuna ipsa cedat) Paradox. V. 1, 34. cui quidem (sapienti) etiam, quae vim habere maximam dicitur, fortuna ipsa cedit.

Cap. XXVI. 73. *Etiamne* — §. 82.) Si concedatur, sapientem, in his occupatum studiis, beatum esse posse, tamen dubitari possit, an idem in cruciatu et tormentis beatus esse possit. — Cicero respondet sic: si sapientem ponamus in vita suavissima et iucundissima, non opus est quaerere, an is beatus esse possit. Si ipsi Epicuro, qui omne malum dolore definiat, bonum voluptate, dicere licebit, sapientem semper, etiam in maximis cruciatibus, beatum esse, multo magis id iis faciendum est, qui hanc sequuntur sententiam, ut summum bonum in virtute positum esse statuant.

hoc nomen inscripsit) de Finib. II. 3, 7. qui (Epicurus) se unus, quod sciam, sapientem profiteri sit ausus.

ut habet se res) H. e. si rem ipsam spectamus, nulla habita ratione eius sententiae, qua omne malum dolore definiat, bonum voluptate. Bentleius legendum coniecit: *utut habet se res*, h. e. utcunque habet se res, quamvis non constet sibi, sed decreta sua evertit; sed *utut* non ciceronianum est.

inanes sonos fundere) *Κενὰ φθέγγεσθαι.* Similiter de Fin. II. 15, 48. in eadem re: ait (Epicurus) eos inani voce sonare — neque intelligere, neque videre, sub hac voce honestatis quae sit subiicienda sententia: ubi v. Goerenz. p. 195. Cf. Academ. II. 23, 73. at mihi (videtur Empedocles) dignissimum rebus his, de quibus loquitur, *sonum fundere.*

neque quidquam ad nos pertinere, nisi quod aut leve[9], aut asperum in corpore sentiatur: huic ergo, ut dixi, non multum differenti a iudicio ferarum, oblivisci licebit sui? et tum fortunam contemnere, quum sit omne et bonum eius, et malum in potestate fortunae? tum dicere se beatum in summo cruciatu atque tormentis, quum constituerit, non modo summum malum esse dolorem, sed etiam solum? 74. nec vero illa sibi remedia comparavit ad tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis verecundiam, exercitationem consuetudinemque patiendi, praecepta fortitudinis, duritiam virilem; sed una se dicit recordatione acquiescere praeteritarum voluptatum: ut si quis aestuans, quum vim caloris non facile patiatur, recordari velit, se aliquando in Arpinati nostro gelidis fluminibus circumfusum fuisse — non enim video, quo modo sedare possint mala praesentia praeteritae voluptates — 75. sed quum is dicat, semper beatum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi constare vellet, non liceret: quidnam faciendum est his[1], qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod honestate careat, existimant?

Me quidem auctore, etiam Peripatetici veteresque Academici balbutire desinant aliquando[2], aperteque et clara voce audeant dicere, beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram. XXVII. 76. Sint enim tria genera bonorum, (ut iam a laqueis Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam soleo, intelligo, recedamus,) sint sane

9 Ern. c. Lall. *laeve,* scriptura minus recta. 1 Sic W. c. R. D. — Ern. c. vulg. *iis.* Recte. 2 Or. c. R. D. *aliq. desin.*

ad nos pertinere) neque quicquam homines afficere, nisi quod aut laeve aut asperum in corpore sentiatur, h. e. nisi quod sensibus percipiatur.

recordatione praeter. voluptatum) Uberius de hac Epicuri sententia disputat Cicero de Finibus II, 30.

74. *Arpinati nostro*) Scil. fundo.

balbutire) *Balbutire* eleganter dicuntur Peripatetici veteresque Academici, quia vitam beatam quidem una virtute confici dicebant, sed beatissimam virtute et corporis fortunaeque bonis.

descensuram) Sententia: dicant, beatam vitam ab una virtute pendere, nec quicquam malum esse, nisi quod honestate careat.

Cap. XXVII. 76. *laqueis*) fallacibus conclusiunculis. — Stoici enim dicebant, corporis et externa bona non bona esse, sed tantum commoda, et proinde sapienti non expetenda, sumenda tamen. V. Adnotata in c. 16, 47.

illa genera bonorum, dum corporis et externa iaceant humi, et tantummodo, quia sumenda sint [3], appellentur bona; alia autem illa divina longe lateque se pandant, coelumque contingant: [ut,] [4] ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo, et non beatissimum etiam dixerim?

Dolorem vero sapiens extimescet. is enim huic maxime sententiae repugnat: nam contra mortem nostram atque nostrorum, contraque aegritudinem et reliquas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati: dolor esse videtur acerrimus virtuti adversarius; is ardentis faces intentat; is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debilitaturum minatur: 77. huic igitur succumbet virtus: huic beata sapientis et constantis viri vita cedet. Quam turpe! o dii boni! Pueri Spartiatae non ingemiscunt verberum dolore laniati. adolescentium greges Lacedaemone vidimus ipsi, incredibili contentione certantis pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, quum [5] exanimarentur prius, quam se victos faterentur. Quae barbaria India vastior, aut agrestior? in ea tamen gente primum ii [6], qui sapientes habentur, nudi aetatem agunt, et Caucasi nivis hiemalemque vim perferunt sine dolore: quumque ad flammam se applicaverunt, sine gemitu aduruntur. 78. mulieres vero in India [7], quum est cuius [8] earum vir

3 Sic Codd. paucissimi et aliq. Edd. vett. Vulgo *sunt*. Male. 4 Sic W. Or. — Ern. c. vulg. sine uncis. V. Adn. 5 Sic Cod. Bern. O3x. Guelf. D. e suis Codd. — Ern. c. vulg. *ut*. 6 Or. c. R. PD. *ei*. 7 Ern. c. D. *in India* uncis sepsere. Perperam; nam, iis deletis, intelligendae essent mulieres *eorum, qui sapientes habentur*. 8 V. Adn.

[*ut*] *ea*) Particulam *ut* Davisius cum Lambino exulare iussit probante Orellio, quem vide: ea vero deleta, id mihi videtur durissimum, quod haec ultima enunciatio nullo vinculo cum antecedentibus sententiis copulata sit. Itaque lego: *et, ea qui adeptus sit* cett.

77. *Pueri Spartiatae*) Supra II. 14, 34.

qui sapientes habentur) Brachmanae seu Gymnosophistae, inde dicti, quod *nudi per opacas Indiae solitudines perhibentur philosophari*, ut Isidori utar verbis Orig. VIII. c. 6. Plura de iis congessit Davisius.

78. *Mulieres vero*) Per anantapodoton pro: *tum mulieres*, praegresso *primum*. V. Adnotata in IV. 35, 74. — Hunc autem indicarum mulierum morem multis locis veterum scriptorum illustravit Davisius. Cf. Propert. III. 11, 15. Valer. Maxim. II. 6, 14.

cuius earum vir) Sic Davisius edidit e Reg. et Pithoean. nec aliter habetur in Cod. Bernensi. Ernestius pro *cuius* scripsit *cuiusvis* (quod legitur in Oxonn. aliq. mC.

mortuus, in certamen iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit: plures enim singulis solent esse nuptae: quae est victrix, ea laeta, prosequentibus suis, una cum viro in rogum imponitur; illa victa maesta discedit [9].

Numquam naturam mos vinceret: est enim ea semper invicta: sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia, animum infecimus; opinionibus maloque more delinitum [1] mollivimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? quorum imbutae mentes pravitatis erroribus quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim, aut aspidem, aut felem, aut canem, aut crocodilum violent: quorum etiam si imprudentes quippiam fecerint, poenam nullam recusent. 79. De hominibus loquor. Quid bestiae? non frigus, non famem, non montivagos atque silvestris cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu ita propugnant, ut volnera excipiant, nullos impetus, nullos ictus reformident? Omitto, quae perferant, quaeque patiantur ambitiosi, honoris caussa [2]; laudis studiosi, gloriae gratia; amore incensi, cupiditatis. plena vita exemplorum est.

XXVIII. 80. Sed adhibeat oratio modum, et re-

9 V. Adn. 1 Or. *delenitum.* 2 Fuerunt, qui *caussa* delendum censerent. Frustra.

Gebh.: pro quo alii Codd. et Edd. habent *cuiusque.*) uncis tamen cinctum. Nam non est, inquit, unius earum vir plurium; intelliguntur mulieres, quarum vir communis mortuus est. Hac vero voce eiecta, loci sententia pervertitur; quasi vero unus sit vir omnium mulierum; neque intelligitur, quo modo vox *cuiusvis* irrepserit: neque vero placet Davisii emendatio, quia *cuius* pro *alicuius* hoc certe loco durum videtur. Itaque cum Ochsnero in Ecl. Cic. p. 220. retinendam censeo vulgatam, ut vox *cuiusvis* accipienda sit de communi omnium cuiusque aetatis et ordinis mulierum more.

illa victa) Haec est omnium librorum lectio, nisi quod Leid. habet: *illa alia victa.* Davisius vero e Bentleii coniectura dedit: *illae victae moestae discedunt*, quum paullo ante dictum esset, *plures singulis solere esse nuptas.* Ernestius statuebat, duas tantum singulis nuptas fuisse: cui sententiae adversari videtur vox *plures.* Olivet. Ecl. Cic. l. c. explicat *illa victa: ceterae omnes s. quaecunque victa est.* — *Illa* igitur collective, ut aiunt, sumendum videtur, ut ceterae mulieres victae tanquam una opponantur uni mulieri victrici.

umbris) vita umbratili.

ibim — violent) Cicer. N. D. I, 29. Ne fando quidem auditum est crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Aegyptio: cum quo Davis. comparavit Herodot. II, 65.

quippiam fecerint) si quam harum bestiarum — violaverint. De verbo *faciendi* alius vicario supra vidimus. Cf. infra c. 32, 90.

deat illuc, unde deflexit [3]. Dabit, dabit, inquam, se in tormenta vita beata: nec iustitiam, temperantiam, in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam prosecuta, quum tortoris os viderit, consistet; virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis, resistet extra foris (ut ante dixi) limenque carceris. quid enim ea foedius, quid deformius, sola relicta, [a] [4] comitatu pulcherrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest. nec enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt, nec illa sine virtutibus. 81. Itaque eam tergiversari non sinent, secumque rapient, ad quemcumque ipsae dolorem cruciatumque ducentur. sapientis est enim proprium, nihil, quod poenitere possit, facere, nihil invitum; splendide, constanter, graviter, honeste omnia; nihil ita exspectare, quasi certo futurum; nihil, quum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur; omnia ad suum arbitrium referre; suis stare iudiciis. quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. 82. Stoicorum quidem facilis conclusio est: qui quum finem bonorum esse senserint, congruere naturae, cumque ea convenienter vivere; quum id sit in sapientis [5] situm non officio solum, verum etiam potestate; sequatur necesse est, ut, cuius in potestate summum bonum, in eiusdem vita beata sit. ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quae fortissime de beata vita dici putem; et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

XXIX. *A.* Melius equidem afferre nihil possum: sed a te impetrarim libenter, ut [6], nisi molestum sit,

3 Ern. c. aliis *defluxit*. Male. 4 Sic W. e coni. — Or. cum Codd. et Edd. omnibus omis. *a*. Recte. 5 Sic e L. coni. — Ern. c. vulg. *sapiente*. 6 V. Adn.

Cap. XXVIII. 81. *quod poenitere possit*) *Quod* non, uti Davisius vult, nominativus est, sed accusativus. Observent enim tirones, verba cuiuscunque generis cum accusativo pronominum coniungi posse: hinc apud veteres legitur: *id operam do*, *id studeo*, *id doleo*, *id succenseo*, similia. Vetusti vero Romanorum scriptores, ut Plautus, ut Terentius, verba impersonalia *pudet*, *piget*, *poenitet*, alia, passim personaliter posuerunt, ut *non te haec pudent?* V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 113. Not. 2. p. 193. 82. *congruere naturae*) V. nos in l. d. de Cicer. phil. p. 227.

Cap. XXIX. *ut, nisi molestum sit*) Ernestius cum Davisio particulam *ut*, quae abest a Bak. aliisque nonnullis Codd. et multis Edd. vett., eiecit: quod equidem probare non

(quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae, libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet,) quod paullo ante Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut sine retractatione libere dicere auderent, sapientis esse semper beatissimos; id velim audire, quemadmodum his putes consentaneum esse id dicere. multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt, et Stoicorum ratione conclusa. 83. *M.* Utamur igitur libertate, qua nobis solis in philosophia licet uti; quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnis partis, ut ab aliis possit ipsa per sese, nullius auctoritate adiuncta, iudicari. et quoniam videris hoc velle, ut, quaecumque dissentientium philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidi: quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus; sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium eius exarserat; nos illud quidem cum pace agemus. Si enim Stoici finis bonorum recte posuerunt, confecta res est: necesse est semper beatum esse sapientem. 84. Sed quaeramus unamquamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praeclarum quasi decretum beatae vitae possit omnium sententiis et disciplinis convenire.

XXX. Sunt autem hae de finibus, ut opinor, retentae defensaeque sententiae. Primum simplices quattuor: nihil bonum, nisi honestum, ut Stoici: nihil bo-

possum. Iam supra ad III. 8, 16. demonstravimus, haud rara esse apud veteres scriptores exempla, in quibus sententia aliter continuatur, ac pro eius initio exspectabatur: sic hoc loco oratio ita exorditur, ac si sequatur: *id mihi demonstres, quemadmodum* cett. Cf. Beier. ad Offic. III, 26. p. 365.

nulla vincula) V. nos in libro dicto p. 70. et p. 74.

83. *quod quidem Carneadem*) Locum sic interpretor: Stoici statuebant, ex una ea sententia, qua nihil bonum esset, nisi quod honestum esset, nihil malum, nisi quod turpe esset, virtutem satis habere ad vitam beatam praesidi. Contra quam sententiam Carneades, et quidem acriter, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, disputabat, non ex hac una sententia, sed quaecunque dissentientium philosophorum sententia esset de summo bono et de summo malo, tamen virtutem sufficere ad vitam beatam.

sed is, ut contra Stoicos) H. e. sed is *studiosissime:* quod e sequentibus eliciendum est. *Ut contra Stoicos* h. e. ut exspectari poterat, quum contra Stoicos disputaret. V. Adnotata in I. 8, 15.

Cap. XXX. 84. *hae de finibus sententiae*) V. de Finib. II. 11, 34 —36.

num, nisi voluptatem [7], ut Epicurus: nihil bonum, nisi vacuitatem doloris, ut Hieronymus: nihil bonum, nisi naturae primis bonis, aut omnibus aut maximis, frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. haec igitur simplicia: illa mixta. 85. Tria genera bonorum; maxima animi, secunda corporis, externa tertia; ut Peripatetici, nec multo veteres Academici secus: voluptatem cum honestate Dinomachus et Calliphon [8] copulavit: indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adiunxit. Hae sunt sententiae, quae stabilitatis aliquid habeant: nam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, nonnullorumque aliorum evanuerunt.

Hi quid possint obtinere, videamus, omissis Stoicis: quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata caussa est; praeter Theophrastum, et si qui illum secuti, imbecillius horrent dolorem et reformidant: reliquis quidem licet facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. quam quum ad coelum extulerint, quod facere eloquentes homines copiose solent; reliqua ex colla-

7 Ern. e cod. Guelf. *voluptas* — *vacuitas*. Et sic Olx. Male. 8 Sic W. Ern. c. vulg. *Callipho.* At v. Adn. in I. 47, 113.

naturae primis bonis) Academ. II. 42, 131. Introducebat etiam Carneades, quo non probaret, sed ut opponeret Stoicis, summum bonum esse, frui his rebus, quas prima natura conciliavisset. de Fin. II. 11, 35. Carneadi, frui principiis naturalibus esset extremum. Graece τὰ πρῶτα κατὰ φύσιν, prima secundum naturam: in quibus numerant (philosophi) incolumitatem, conservationemque omnium partium —: quorum similia sunt prima in animis, quasi virtutum igniculi et semina, ut ait Tullus de Fin. V. 7, 18.

85. *Aristonis*, *Pyrrhonis*, *Herilli*) Academ. II, 42. *Aristo*, cum Zenonis fuisset auditor, re probavit ea, quae ille verbis, nihil esse bonum, nisi virtutem, neque malum, nisi quod virtuti esset contrarium: in mediis ea momenta, quae Zeno voluit, nulla esse censuit. Huic summum bonum est, in his rebus neutram in partem moveri, quae ἀδιαφορία ab ipso dicitur. *Pyrrho* autem ea ne sentire quidem sapientem: quae ἀπάθεια nominatur. — de Legg. I. 21, 55. *Aristo* dixit, solum bonum esse, quod honestum esset, malumque, quod turpe, ceteras res omnes plane pares, ac ne minimum quidem, utrum adessent, an abessent, interesse. de Fin. V. 25, 73. *Herillus* scientiam summum bonum esse defendit, nec rem ullam aliam per se expetendam. V. eruditissimam adnotationem Beieri ad Offic. I. 2, 6. p. 15. Adde nos in libro dicto p. 72.

Hi quid possint obtinere) H. e. quomodo sententia illa, qua virtute vita beata confici dicitur, e singularum disciplinarum ratione possit defendi.

Theophrastum) V. de Finib. V. 5, 12.

licet) ex eorum principiis. *Neide.*

tione facile est conterere atque contemnere. nec enim licet iis [9], qui laudem cum dolore petendam esse dicant, negare eos esse beatos, qui illam adepti sunt [1]. Quamquam enim sint in quibusdam malis, tamen hoc nomen beati longe et late patet. XXXI. 86. Nam ut quaestuosa mercatura, fructuosa aratio dicitur, non si altera semper omni damno, altera omni tempestatis calamitate semper vacat, sed si multo maiore ex parte exstat in utraque felicitas: sic vita, non solum si undique referta bonis est, sed si multo maiore et graviore ex parte bona propendent, beata recte dici potest. 87. Sequetur igitur horum [2] ratione vel ad supplicium beata vita virtutem; cumque ea descendet in taurum, Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus; nec eam minis aut [3] blandimentis corrupta deseret. Eadem Calliphontis [4] erit Diodorique sententia: quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quae sine ea sint, longe et retro ponenda censeat. Reliqui habere se videntur angustius;

9 R. SED. *his:* quod nescio an h. l. probari possit. 1 Ern. e coni. *sint.* 2 Alii *bonorum.* Male. 3 Sic egregie coni. Bentl. pro vulg. *eam minimis bl.* 4 Goer. ad Fin. II. §. 35. p. 175. scribi vult *Calliphonti.* Male.

ex collatione) Ernestius explicat κατ' ἀναλογίαν. Rectius Neidius: *e notionum coniunctione.* Peripatetici enim dicebant, gloriam esse petendam etiam cum dolore; gloriam autem qui adepti essent, beatos esse; gloriam autem nonnisi virtute acquiri posse: ergo virtutem efficere vitam beatam.

conterere) quasi pedibus conculcare exquisite pro: despicere, pro nihilo habere.

Quamquam enim sint) Monendum est, *quamquam* h. l. iunctum esse subiunctivo, quum alibi a Cicerone construi soleat cum indicativo; nec tamen desunt apud illum etiam huius generis exempla. de Legg. III. 8, 18. quamquam ad commodum senatus pertinere videatur, tamen etc.: ubi v. Goerenz. p. 238. de Orat. III. 8, 27. quamquam omnibus par paene laus — tribuatur. de Offic. I. 2, 6. Quae quamquam ita sint in promtu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt a nobis alio loco disputata: ubi cf. Gernhard. p. 8. V. Mueller ad de Orat. I. 6, 21. p. 18. Ramshorn *Lat. Gr.* §. 191. p. 596. Apud argenteae aetatis scriptores nihil frequentius hac constructione. V. Spalding. ad Quintil. de Inst. or. prooem. 18. p. 15. — Ubi igitur apud Ciceronem *quamquam* cum subiunctivo iunctum reperitur, ibi idem valet, quod *quamvis*, quod apud eundem scriptorem nusquam cum indicativo struitur, quoniam semper ponitur de re cogitata; ubi vero *quamquam* indicativo iungitur, de re dicitur, quae simpliciter ponitur. Hoc igitur quem tractamus loco *quamquam* cum indic. iungi non potuisse, facile est ad intelligendum.

propendent) praeponderant. Metaphora enim ducta est a libra. V. supra c. 18, 51.

87. *longe et retro ponenda*) longe posthabenda.

angustius) pluribus difficultati-

enatant tamen: Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, qui desertum illum Carneadem curent defendere. nemo est enim eorum, quin bonorum animum[5] putet esse iudicem, eumque condocefaciat, ut ea, quae bona malave videantur, possit contemnere. 88. nam quae tibi Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis caussa, et hercle[6] omnium reliquorum. quis enim parum est contra mortem aut dolorem paratus?

Ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus. Quid? is tibi mortemne videtur, an dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat; maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria et recordatione confutat; nec haec sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur. de morte enim ita sentit, ut, dissoluto animante, sensum exstinctum putet; quod autem sensu careat, nihil ad nos id iudicet pertinere. item de dolore certa habet, quae sequatur: cuius[7] magnitudinem brevitate consolatur, longinquitatem levitate[8]. 89. Quid[9] tandem isti grandiloqui contra haec duo, quae maxime angunt, melius ha-

5 Sic de Ern. susp. W. Et sic fere L. *enim, quin eorum bonor.* pro vulg. *enim, qui eorum bonorum an.*, sententia adversante. 6 Or. c. R. SED. *hercule.* 7 Sic e Bentl. coni. — Ern. c. vulg. *quorum.* „Tolerari omnino hoc σολοικίζον ἀνακόλουθον non potest; sed aut *cuius* recip., aut deleto pron. scribendum: *quae sequatur; magnitudinem.* Scite Bouh. observat *quorum* oriri potuisse e scriptura *quoius;* nisi potius e falsa accommodatione ad proxime praecedentia.“ Or. 8 Alii *lenitate.* At recte Or. cf. de Fin. II. §. 94. 9 Or. c. R. O2x. Leid. aliisque Codd. D. *Qui.* Recte. Mox: *melius se habent:* ubi W. de Ern. coni. *se*, quod est in omnibus Codd., delevit. Supra §. 87. *reliqui habere se videntur angustius.*

bus urgentur. Ernesti. Clav. s. v. Mox *enatant* est has difficultates superant.

desertum) quia eius sententiam de summo bono nemo Academicorum post eum defendit. *Neide.* Hinc de Finib. IV, 18. Quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam si qui Carneadeum finem tueri volunt. et II, 12. Reiicitur etiam Carneades; nec ulla de summo bono ratio, aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers probabitur. V. de eius sententia supra c. 30, 84. ibiq. Adnotata.

88. *voluptarium*) Sic etiam de Fin. V. 25, 74. Epicureos *voluptarios* appellat.

memoria et recordatione) V. supra c. 26, 74.

ex tempore) non tempori serviens, pro temporis conditione ita sensit Epicurus, sed certa nisus sententia.

89. *grandiloqui*) Stoici, qui magnifice de virtute loquebantur. *Ernesti.*

bent, quam Epicurus? an ad cetera, quae mala putantur, non et Epicurus, et reliqui philosophi satis parati videntur? quis non paupertatem extimescit? neque tamen quisquam philosophorum.

XXXII. Hic vero ipse quam parvo est contentus? nemo de tenui victu plura dixit. etenim quae res pecuniae cupiditatem afferunt, ut amori, ut ambitioni, ut quotidianis sumptibus copiae suppetant, quum procul ab his [1] omnibus rebus absit: cur pecuniam magnopere desideret, vel potius, cur [2] curet omnino? 90. An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere, nostrates philosophi facere [3] non poterunt? Illius epistola fertur his verbis: »ANACHARSIS HANNONI SALUTEM. Mihi amictui est Scythicum tegmen [4]; calciamentum, solorum callum; cubile, terra; pulpamentum, fames; lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis, vel diis immortalibus dona.« Omnes fere

1 Sic SD. Male. Recte Ern. c. vulg. *iis.* 2 Sic plures Codd. PD. — Ern. c. vulg. omis. *cur.* 3 V. Adn. 4 Or. c. R. aliisque Codd. D. *tegmen.*

neque tamen quisquam) Sententiarum nexus: Virtus secundum omnes disciplinas philosophicas satis in se habet praesidi ad vitam beatam. Quod ita esse ex eo intelligitur, quod philosophorum nemo extimescit ea, quae ab iis, qui philosophia non sunt imbuti, mala putantur; ut hoc utar: omnes timent paupertatem, philosophorum quamcunque sectantur disciplinam nemo.

Cap. XXXII. 90. *facere*) Hoc verbum Davisio cum aliis glossematis suspectum videtur, et sane abest ab O1x. At, ut supra monuimus, hoc verbum saepe alius verbi vices sustinet. Pro *non poterunt* Davisius e tribus suis Codd. coniecit *potuerunt*. Perperam. Futurum enim apud Ciceronem saepissime ponitur in obiectione et levi obiurgatione, inprimis in ea verborum iunctura, qua protasis per voculam interrogativam *an* conformata est, uti docet Goerenz. ad Acad. II. 41. p. 228. *an Stoicis ipsis inter se disceptare, mihi cum iis non licebit?*

Anacharsis Hannoni) Graeca sic se habent: *'Ανάχαρσις "Αννωνι. 'Εμοὶ μὲν περίβλημα χλαῖνα Σκυθικὴ, ὑπόδημα δέρμα ποδῶν· κοίτη δὲ πᾶσα γῆ, δεῖπνον καὶ ἄριστον γάλα καὶ τυρὸς καὶ κρέας ὀπτὸν, πιεῖν ὕδωρ. 'Ως οὖν ἄγοντός μου σχολὴν, ὧν οἱ πλεῖστοι ἕνεκεν ἀσχολοῦνται, παραγένου πρός με, εἴ τινα χρείαν ἔχεις· δῶρα δὲ, οἷς ἐντρυφᾶτε, ἀντιδωροῦμαί σοι; ὑμεῖς δ' ὅσοι Καρχηδονίων, εἰς χάριν σὴν ἀνάθεσθε θεοῖς.* Leguntur haec in epist. Genevae editis p. 349., monente Davisio: qui ultima sic legere vult: *ὑμεῖς δὲ τοῖς Καρχηδονίοις χαρίζεσθε, ἢ ἀνάθεσθε θεοῖς*: satis probabiliter.

Scythicum tegmen) Iustin. II, 2. de Scythis: *pellibus ferinis aut murinis utuntur.*

solorum callum) H. e. pedis planta.

philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt.

91. Socrates, in pompa quum magna vis auri argentique ferretur, *Quam multa non desidero!* inquit. Xenocrates, quum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quae erat pecunia temporibus illis, Athenis praesertim, maxima, abduxit legatos ad cenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. quum postridie rogarent eum, cui numerari iuberet: *Quid? vos hesterna*, inquit, *cenula non intellexistis, me pecunia non egere?* Quos quum tristiores vidisset, XXX minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. 92. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset, *Nunc quidem paullulum*, inquit, *a sole*. offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret: sibi nihil deesse; illi nihil satis umquam fore; se eius voluptates non desiderare, quibus numquam satiari ille posset; suas eum [5] consequi nullo modo posse.

XXXIII. 93. Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviserit: non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen. partim esse naturalis et necessarias; partim naturalis, et non necessarias: partim neutrum. necessarias satiari posse paene nihilo: divitias enim naturae parabilis

5 Ern. c. L. *enim*. Sic O3x.

natura vitiosa) mores, indoles vitiosa. — Mox *potuerunt* dictum est e linguae latinae ratione pro *potuissent*. V. Adnotata in I. 49, 116.

91. *legati ab Alexandro*) de Offic. I, 13. Maximum autem exemplum est iustitiae in hostem a maioribus nostris constitutum, cum *a Pyrrho perfuga* senatui est pollicitus, se venenum regi daturum. Est graeca structura. V. Ochsner. Ecl. Cic. p. 139.

tantum quod satis esset) pro: quantum satis esset. Sic de Legg. II. 3, 6. tantum complectitur, quod satis sit modicae palaestrae, loci: ubi v. Moser. p. 169.

92. *ut Cynicus*) ut qui Cynicus esset. V. Adnot. in I. 8, 15.

Cap. XXXIII. 93. *Vides*) in mente, memoria habes, s. tenes. Verbum enim *videndi* saepe dicitur de mentis actione.

diviserit) Diog. Laert. X, 127. 149. et Cicero de Fin. I. 13, 45. II. 9, 26. Diog. Laert. X, 127. *τῶν ἐπιθυμιῶν αἱ μὲν εἰσὶ φυσικαὶ, αἱ δὲ κεναὶ, καὶ τῶν φυσικῶν αἱ μὲν ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ φυσικαὶ μόνον· τῶν δὲ ἀναγκαίων αἱ μὲν πρὸς εὐδαιμονίαν εἰσὶν ἀναγκαῖαι, αἱ δὲ πρὸς τὴν τοῦ σώματος ἀοχλησίαν, αἱ δὲ πρὸς αὐτὸ τὸ ζῆν.*

esse[6]: secundum autem genus cupiditatum nec ad potiendum difficile esse censet, nec vero ad carendum: tertias, quod essent plane inanes, neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus eiiciendas putavit. 94. Hoc loco multa ab Epicureis disputantur, eaeque voluptates singulatim[7] extenuantur, quarum genera non contemnunt; non quaerunt[8] tamen copiam. nam et obscoenas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, facilis, communis, in medio sitas esse dicunt: easque si natura requirat, non genere, aut loco, aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant: ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valitudo, aut officium, aut fama postulet: omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non obsit; prodesse numquam. 95. totumque hoc de voluptate sic ille praecipit[9], ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam expetendamque putet: eademque ratione dolorem ob id ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum: itaque hac usurum compensatione sapientem, ut[1] voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit; et

6 Or. c. R. P. *esse par.* 7 Ern. c. aliis *singillatim.* 8 V. Adn. 9 Sic R. b. O1x. Ed. vet. Bouh. D. e multis Codd. — Ern. c. vulg. *praecepit.* 1 R. O1x. *et.* O2x. *et ut:* unde Or. susp. *ut et vol.* quod maxime probabile vdtr.

paene nihilo) de Fin. I. 13, 45. necessariae cupiditates nec opera multa, nec impensa explentur. Ne naturales quidem multa desiderant, propterea quod ipsa natura divitias, quibus contenta sit, et parabiles et terminatas habet: inanium autem cupiditatum nec modus ullus, nec finis inveniri potest.

neque — modo, sed ne — quidem) Pro: neque modo non, sed ne — quidem. V. Adnotata in I. 36, 87. Sententia: quae neque necessariae sunt, neque naturales.

94. *non quaerunt tamen*) Sic Ernestius de Bentleii coniectura edidit. Codd. et Edd. omnes ante Da. exhibent: *contemnunt; quaerunt tamen copiam:* quam lectionem Tullio restituit etiam Orellius, sententiam loci sic explicans: singulas voluptates extenuant; genera ipsa non contemnunt; ita tamen quaerunt, si facile sint parabiles, neque obsint. Copiam enim voluptatum studiosissime quaesitam esse ab Epicureis.

et obscenas) etiam obscenas voluptates facili negotio (faciles) parari posse, communes et ubique in promtu esse.

aut loco, aut ordine) Locus et ordo species sunt generis.

prodesse nunquam) Diog. Laert. X, 118. συνουσία δὲ ὤνησε μὲν οὐδέποτε, ἀγαπητὸν δὲ, εἰ μὴ καὶ ἔβλαψεν.

95. *compensatione*) de Fin. II, 30. Compensabatur — cum summis doloribus laetitia. de N. D. I, 9. Ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant. — Hoc autem quem prae manibus habemus loco compensatio est comparatio inter voluptatem et dolorem instituta.

dolorem suscipiat, maiorem efficientem voluptatem; omniaque iucunda, quamquam sensu corporis iudicentur, ad animum referri tamen. 96. quocirca corpus gaudere tam diu, dum praesentem sentiret [2] voluptatem; animum et praesentem percipere pariter cum corpore, et prospicere venientem, nec praeteritam praeterfluere sinere. ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper, quum exspectatio speratarum voluptatum perceptarum memoriae [3] iungeretur.

XXXIV. 97. Atque his [4] similia ad victum etiam transferuntur, extenuanturque magnificentia et sumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta sit. etenim quis hoc non videt, desideriis ista condiri omnia [5]? Darius in fuga, quum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit umquam se bibisse iucundius. numquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemaeus ederat: cui quum peragranti Aegyptum, comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Socratem ferunt, quum usque ad vesperum contentius ambularet, quaesitumque esset ex eo, quare id faceret, respondisse, se, quo melius cenaret, opsonare ambulando famem. 98.

2 V. Adn. 3 Sic O2x. et Ern. c. D. pro vulg. *memoriâ:* quod optimo iure redux. Or., monens, saepissime vere tullianam constructionem *iungere, coniungere aliqua re* concedere debuisse vulgari *alicui rei.* 4 Sic R. b. SED. — Ern. c. vulg. *iis.* Male. 5 Or. c. R. VD. *omnia ista condiri.*

96. *sentiret*) Ernestius, auctore Bentleio, dedit *sentiat*, nulla tamen urgente necessitate; nam facile sexcenta excitari possunt exempla, in quibus post praesens, quod perfecti vices sustinet, primum sequuntur praesentia, tum inferuntur imperfecta, ac si antecessisset perfectum. Idem Bentleius eadem de caussa mox pro *iungeretur* legendum censet *iungetur*. At lapsus est vir magnus. Nam tota enunciatio a verbis: *ita perpetuas — iungeretur* ὑποθετικῶς elata est: quod vel futurum *fore*, quod infinitivus est praesentis conditionalis, aperte demonstrat.

Cap. XXXIV. 97. *desideriis ista condiri*) de Fin. II, 28. Socratem audio dicentem, cibi condimentum esse famem, potionis sitim.

videlicet) haud dubie, cum ironia quadam.

cibarius panis) Isidor. Orig. XX. c. 2. Panis cibarius est, qui ad cibum servis datur, nec delicatus. V. Davisius.

Socratem) Xenoph. Memorab. I. 3, 5. καὶ ἐπὶ τοῦτον (σῖτον) οὕτω παρεσκευασμένος ἥει, ὥστε τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ σίτου ὄψον αὐτῷ εἶναι.

opsonare famem) H. e. famem quasi obsonii loco adhibere. Schuetz. in Lex. Ciceron. s. v. *opsonare.*

Quid? victum Lacedaemoniorum in philitiis [6] nonne videmus? Ubi quum tyrannus cenavisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum. tum is, qui illa coxerat: minime mirum; condimenta enim defuerunt. — Quae tandem, inquit ille? — Labor in venatu, sudor, cursus ad Eurotam [7], fames, sitis. his enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur. Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intelligi potest: quae, ut quidquid obiectum est, quod modo a [8] natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. 99. Civitates quaedam universae, more doctae, parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paullo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur: quos negat ad panem adhibere quidquam praeter nasturtium. Quamquam, si quaedam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra arboribusque gignuntur, tum [9] copia facili, tum suavitate praestantia! Adde siccitatem, quae consequitur hanc continentiam in victu; adde integritatem valitudinis. 100. confer sudantis, ructantis, refertos epulis, tamquam opimos boves: tum intelliges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi; iucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate.

XXXV. Timotheum, clarum hominem Athenis, et

6 Sic R. c. multis Codd. PA. Lall. — Ern. c. vulg. *phiditiis*. 7 Sic Oxonn. aliq. De Bentl. coni. D. Lall. — Ern. c. vulg. *ab Eurota*. 8 Praep. *a*, quae abest a R. Oxonn. plerisq., et quam omis. Gebh. Oliv. Lall., Or. uncis cinxit. 9 Sic W. e coni., nec aliter b. — Vulgo *cum*. V. Adn. in c. 25, 72.

98. *iure illo nigro*) ζωμῷ Λακωνικῷ.

cursus ad Eurotam) ad cuius ripam Lacedaemoniorum iuventus se exercere solebat. *Neide*.

quidquid) pro: *quidque*. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 160. p. 374. c). Cf. Orellii Observatt. in Tusc. p. 391.

99. *a Xenophonte*) Cyrop. I. 2, 8.

nasturtium) κάρδαμον. V. Fischer. ad Xenoph. Cyr. l. d. p. 14.

praestantia) Davisius e Bentleii coniectura dedit: *cum copia facilia, tum suavitate praestantia*: equidem malim cum Lambino reponere: *cum copia facili, tum suavitate praestanti*. Ultima enim littera facile e sequenti voce nasci potuit.

siccitatem) salubritatem; nam, uti recte monet Ernestius Clav. s. v., corpora sicca saluberrima et firmissima sunt, et siccitas oritur e continentia et labore et exercitationibus. de Senect. c. 10. summam in eo esse corporis siccitatem. Cf. Xenoph. Cyr. I. 2, 16.

principem civitatis, ferunt, quum cenavisset apud Platonem, eoque convivio admodum delectatus esset, vidissetque eum postridie, dixisse: *Vestrae quidem cenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucundae sunt.* Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus, multo cibo et potione completi? Est praeclara epistola Platonis ad Dionis propinquos; in qua scriptum est his fere verbis: »Quo quum venissem, vita illa beata quae ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit: bis in die saturum fieri, nec umquam pernoctare solum; ceteraque, quae comitantur huic vitae: in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus. **101.** Quae enim natura tam mirabiliter temperari potest?« Quo modo igitur iucunda vita potest esse, a qua absit prudentia, absit moderatio? Ex quo Sardanapali, opulentissimi Syriae [1] regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto:

Haec habeo, quae edi, quaeque exsaturata libido
Hausit: at illa iacent multa et praeclara relicta.

(Quid aliud, inquit Aristoteles, in bovis, non in regis, sepulcro inscriberes?) Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius habebat, quam fruebatur.

102. Cur igitur divitiae desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinit [2]? Signis, credo, tabulis, ludis [3]. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi, qui his abundant?

1 V. Adn. 2 Ern. e coni. *sinat.* Sine caussa. 3 V. Adn.

100. *epistola Platonis*) Ep. 7. Tom. IX. p. 97. ed. Bip. Scripta est haec epistola post mortem Dionis patriae liberatoris. *Ernesti.*

101. *temperari*) misceri.

Syriae) Ernestius auctore Corrado in Quaest. p. 383. scripsit *Assyriae;* et Sardanapalus erat rex Assyriae; sed saepe apud veteres scriptores *Assyriam* et *Syriam* permutatas reperiri, demonstravit Davisius. Cf. de Fin. II. 32, 106.

Haec habeo) Hoc epigramma et ab aliis affertur, et ab Athenaeo in Deipnos. VIII. p. 336.

Κεῖν' ἔχω ὅσσ' ἔφαγον καὶ ἐφύβρισα, καὶ σὺν ἔρωτι
Τέρπν' ἔπαθον· τὰ δὲ πολλὰ καὶ ὄλβια πάντα λέλειπται.

Cf. eruditissimam adnotationem Davisii ad hoc epigramma.

102. *Signis, credo, tabulis, ludis*) Ad signa, credo, tabulas, ludos parandos desiderantur divitiae. *Signa* sunt statuae. De ironico *credo* supra diximus. Denique vox *ludis* varie a VV. DD. sollicitata est: nec sane convenit cum sequentibus; nam neque dici potest *habere ludos*, neque privati domi ludos instituebant. Porro quae sequuntur: *et raro, cum in sua rura venerunt*, ad signa et tabulas referri possunt, non item ad ludos. Hinc Bentleius legendum su-

Est enim earum omnium rerum [4] in nostra urbe [5] summa in publico copia. quae qui privati [6] habent, nec tam multa, et raro vident, quum in sua rura venerunt: quos tamen pungit aliquid, quum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat [7], si velim paupertatis caussam defendere. aperta enim res est, et quotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam parvis rebus egeat, quam vilibus.

XXXVI. 103. Num igitur ignobilitas, aut humilitas, aut etiam popularis offensio, sapientem beatum esse prohibebit? vide, ne plus commendatio in volgus, et haec quae expetitur gloria, molestiae habeat, quam voluptatis. Leviculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisque alteri, *Hic est ille Demosthenes.* Quid hoc levius? at quantus orator? sed apud alios loqui videlicet didicerat, non multum ipse secum. 104. In-

4 Or. c. R. D. *rerum omnium.* 5 Sic W. e coni. — Ern. c. vulg. *nostra in urbe.* Male; nam in *nostra* nulla vis posita est. — Or. cum R. Cod. Bern. aliisque, P. et Ed. vet. Bouh. omis. *in*, ut dr. *Karthagine*, *Narbone*, *Athenis.* Recte. Etiam propter seq. *in publico* prius *in* reiiciendum esse, idem probe monet. 6 V. Adn. 7 V. Adn.

spicatur: *signis, credo, et tabulis pictis*, collatis cum aliis locis, tum his: N. D. II. 34. Qui igitur convenit, *signum* aut *tabulam pictam* cum adspexeris, scire adhibitam esse artem: pro Rosc. Amer. c. 46. quid pictarum tabularum? quid signorum? quid marmoris apud illum putatis esse? — Davisius Ciceronem dedisse putat: *signis, credo, tabulis, columnis?* Fateor equidem, mihi quoque vehementer displicere vocem *ludis*, nec tamen quicquam mutandum censuerim, vitiumque orationis non librariis tribuendum esse, sed ipsi Ciceroni, qui in his libris saepe festinantius versatus est.

privati) H. e. „nullos magistratus quum maxime gerentes.“ At quum h. l. de rebus *privatim*, non publice possessis manifesto sermo sit, recte Orellius cum uno Cod. Oxon. et Lambino edidit *privatim*, monens litteram *m* finalem saepe suppressam esse a scribis librariis.

nec — et) V. Adnotata in I. 4, 7.

pungit aliquid) Haec verba recte Bentleius accipit de peculatu et sacrilegio a beatis illis Romanis admisso; plerumque enim signa illa et tabulae e Graecis urbibus templisque rapina aut furto ablatae erant. Neque haec verba referri possunt ad *ludos*.

Dies deficiat) Sic Ernestius cum Vatic. O1x. D. e Palat. tert. Sic N. D. III, 32. extr. ubi cf. Davis. et Heindorf. p. 365. — Alii *me deficiet.* Orellius cum plerisque et Codd. et Edd. vett. *Dies deficiet.* cfr. iubens Garat. ad Coelianam p. 433. et Addenda sua ad Vol. II. P. 2. p. 639.

Cap. XXXVI. 103. *commendatio in volgus*) Exquisitius dictum pro: commendatio apud volgus.

Demosthenes) Plin. IX. epist. 23. *Demosthenem* dicit *iure laetatum, quod illum anus Attica ita demonstravit: Οὗτός ἐστι Δημοσθένης.* Cf. Aelian. V. H. IX, 17.

videlicet) cum magna irrisione!

telligendum est igitur, nec gloriam popularem ipsam per sese expetendam, nec ignobilitatem extimescendam. *Veni Athenas*, inquit Democritus: *neque me quisquam [ibi]* [8] *agnovit.* Constantem hominem et gravem! qui glorietur, a gloria se afuisse An tibicines, iique qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio, cantus numerosque moderantur: vir sapiens, multo arte maiore praeditus, non, quid verissimum sit, sed quid velit volgus, exquiret? an quidquam stultius, quam, quos singulos sicut operarios barbarosque contemnas, eos esse aliquid putatare [9] universos? Ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet, honoresque populi, etiam ultro delatos, repudiabit: nos autem eos nescimus, antequam poenitere coepit, contemnere.

105. Est apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro: universos ait Ephesios esse morte multandos, quod, quum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: *Nemo de nobis unus excellat: sin quis exstiterit, alio in loco et apud alios sit.* — An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aristides (malo enim Grae-

8 *ibi* abest a Cod. Victorii, O1x. L. in m. 1584: hunc delever. Gebh. Da. Lall. Sch. — Or. c. W. uncos addidit. — Ern. c. ceteris sine uncis retin. 9 Sic W. c. Ern. sine auctoritate. — Or. igitur vulg. redux. *aliquid putare esse.*

104. *Veni Athenas*) Diog. Laert. IX, 36. ἦλθον γὰρ — εἰς Ἀθήνας, καὶ οὔτις με ἔγνωκεν.

vir sapiens, multo arte maiore praeditus) Observanda exquisitior verborum collocatio, qua sententiae vis magis intenditur, quam vulgari: *multo maiore arte.* de N. D. III, 27. nec vero scena solum referta est his sceleribus, sed *multo* vita communis paene *maioribus.* — Sic etiam subiicitur comparativo, idque magna cum vi, ut de Orat. II. 46, 192. sed alia sunt *maiora multo.* Ibid. 42, 178. *plura* enim *multo* homines indicant odio aut amore, quam veritate. V. Goerenz. ad Fin. III. 12, 41. p. 366.

aliquid putare esse) Graece: οἴεσθαι τὶ εἶναι: de quo pronominis *aliquid* usu supra exposuimus.

Ille vero) Sapiens: *nos autem*, qui non sapientes sumus.

105. *apud Heraclitum*) Diog. Laert. IX, 2.

Universos ait) Tirones observent, latinos scriptores verbum *ait* et *inquit*, graecos φησὶ ab initio orationis inserere, si iam verbum antecessit, quod orationem indicavit. Cornel. Nep. Hannib. II, 3. hoc adiunxit: Pater, *inquit*, meus Hamilcar. ubi cf. Bremi p. 325. et Ochsner. Ecl. Cicer. p. 298. qui praeter multa alia exempla adduxit Xenoph. Cyr. III. 1, 14. ὁ δὲ παῖς αὐτοῦ ἐπήρετο τὸν Κῦρον, Εἰπέ μοι, ὦ Κῦρε, ἔφη. — Hoc autem loco non *inquit* sed *ait* positum est, quia Heracliti verba non directe, sed indirecte, ut aiunt, commemorantur. Cf. Ochsner. l. d. p. 116.

corum quam nostra proferre) nonne ob eam caussam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt? quid est enim dulcius otio litterato? iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque naturae, et in hoc ipso mundo coelum, terras, maria cognoscimus.

XXXVII. 106. Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia, quid relinquitur, quod extimescendum sit? exsilium, credo, quod in maximis malis ducitur. Id si propter alienam et offensam populi voluntatem malum est: quam sit ea contemnenda, paullo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est, plenae miserorum provinciae sunt; ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. — At multantur bonis exsules. — 107. Quid tum? parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Iam vero exsilium, si rerum naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum demum a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas, Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Panaetius, Clitomachus, Philo, Antiochus, Posidonius, innumerabiles alii: qui semel egressi, numquam domum revertere [1]. At enim non sine ignominia . . afficere sapientem [2]? de sapiente

1 Sic vulgo, contra Tullii usum, uti monet Or. qui c. R. D. dedit *reverterunt.* 2 V. Adn.

Aristides) Cornel. Nep. Aristid. cap. I.

his dico litteris) pro: has dico litteras. Inest in hac structura attractio quaedam, praecedentibus ablativis: *otio litterato.*

Cap. XXXVII. 106. *credo*) ironice.

alienam) H. e. abalienatam.

paullo ante) V. cap. 36.

107. *At enim non sine ignominia — afficere sapientem?*) Sic Wolfius hunc locum scripsit. Ernestius cum praestantioribus Codd. et P. Gebh. Davisio legit: *At enim sine, ignominia afficere sapientem,* ut vocula *sine* pro verbo habenda sit: quam rationem praeposteram esse recte censet Orellius, qui vulg. retinuit, deleta tamen distinctione post *sine.* Codd. aliquot et multae Edd. vett. praeferunt: *at enim non sine ignominia afficere pot. sap.* Unde Paullus Manutius hunc locum satis probabiliter sic supplevit: *At enim non sine ignominia. Ignominia afficere poterit sapientem?* Si vero lectionem ab Ernestio receptam sequimur, loci sententia sic compleri poterit: *At enim sine ignominia. Ignominia afficere poterit sapientem?* quod Orellius hoc modo explanat: At enim nulla ignominia afficiebantur peregrinantes isti philosophi, contra quam est in vero exsule, ignominiâ sane notato. Nihilominus ergo exsilium, malum. Respondet Tullius: Igno-

enim haec omnis oratio est, cui iure id accidere non possit. nam iure exsulantem consolari non oportet.

108. Postremo ad omnis casus facillima ratio est eorum, qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita; ut, quocumque haec loco suppeditet [3], ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest,

— — 'Patria est, ubicumque est bene.

Socrates quidem quum rogaretur, cuiatem se esse diceret, Mundanum, inquit. totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. Quid T. Albucius [4]? nonne animo aequissimo Athenis exsul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in re publica quiescens, Epicuri legibus paruisset. 109. Qui enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam, quod Athenis, Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat, aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Demaratus quidem, Tarquini, regis nostri, pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinios Corintho, et ibi suas fortunas constituit, ac liberos procreavit. num stulte anteposuit exsili libertatem domesticae servituti?

3 V. Adn. 4 Ern. c. vulg. *Albutius.*

miniane poterit exsilium afficere sapientem, etiamsi revera sit exsul, non peregrinetur suo arbitratu?

108. *quae sequuntur in vita*) quae accidunt in vita.

suppeditet) Sic Wolfius cum Da. pro vulg. *suppeditent:* quod retin. Ern. — V. Gebh. Db. *suppeditetur.* Male. de Orat. III. 31, 124. In hoc igitur tanto tam immensoque campo — facile suppeditat omnis adparatus ornatusque dicendi: ubi v. quae affert Mueller. p. 505. de Offic. I. 4, 12. studeat parare ea, quae suppeditent et ad cultum, et ad victum: ubi cf. Gernhard. p. 18. sq.

Patria est) Ex deperdita tragoedia.

Mundanum) *Κόσμιον.*

Epicuri legibus) quibus cautum erat, ne sapiens rem publicam capesseret.

109. *Qui enim*) Vocula *enim* non rationem reddit sententiae proxime antecedentis, sed referenda est ad verba superiora: Patria est, ubicunque est bene.

Plato Xenocratem) Plato et Polemo Athenienses erant, Xenocrates Chalcidensis, Arcesilas Pitaneus erat.

Demaratus quidem) Consule Livium I, 34.

Cypselum quod ferre non poterat) Cum vi vox *Cypselum* pronomini relativo praemissum est: de qua pronominis collocatione supra vidimus.

XXXVIII. 110. Iam vero motus animi, sollicitudines, aegritudinesque oblivione leniuntur, traductis animis ad voluptatem. Non sine caussa igitur Epicurus ausus est dicere, semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut sapiens semper beatus sit. — 111. Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? — Etiam. nam ista ipsa contemnit. Primum enim, horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? quum quidam etiam disputent, ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus: quae autem adspectu percipiantur, ea non versari in oculorum ulla iucunditate: ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur [5]; in oculis tale nihil fit; animus accipit, quae videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiamsi non adhibeatur adspectus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est cogitare. sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. 112. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies nocti similis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici est quidem paullo obscoenius, sed non absurda sententia est: cuius caecitatem quum mulierculae lamentarentur, *Quid agitis?* inquit: *an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?*

Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et ex magistratibus, et ex rebus gestis intelligimus, in illo suo casu, nec privato nec publico muneri defuisse. C. Drusi domum compleri consultoribus [6] solitam accepimus: quum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris nobis, Cn.

5 L. *versantur:* quod rectum iudicat Or. in Adnot. 6 Ern. c. aliis *a consult.*

Cap. XXXVIII. 111. *non ferme*) non facile, vix non.

112. *dies nocti similis*) qualis est caeco. *Neide.*

C. Drusi) Valer. Maxim. VIII. 7, 4. Consimilis perseverantiae Livius Drusus, qui aetatis viribus et acie oculorum defectus, ius civile populo benignissime interpretatus est, [illegible]lissimaque discere id cupientibus monumenta composuit. Nam ut senem illum natura, caecum fortuna facere potuit: ita neutra interpellare valuit, ne non animo et videret et vigeret.

Aufidius praetorius et in Senatu sententiam dicebat, nec amicis deliberantibus deerat, et Graecam scribebat historiam, et videbat in litteris. XXXIX. 113. Diodotus Stoicus caecus multos annos domi nostrae [7] vixit. is vero, quod credibile vix esset, quum in philosophia multo etiam magis assidue, quam antea, versaretur, et quum fidibus Pythagoreorum more uteretur, quumque ei libri noctis et dies legerentur: quibus in studiis oculis non egebat: tum quod sine oculis fieri posse vix videtur, geometriae munus tuebatur, verbis praecipiens discentibus, unde, quo, quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum, quum qui-

7 Or. c. plerisque et Codd. et Edd. vett. *nostrae domi.* Recte.

et dicebat, nec deerat) H. e. non solum dicebat, sed ne deerat quidem. V. Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 179. p. 527. Not. 1.

Cap. XXXIX. 113. *Diodotus Stoicus*) Adi nos in libro d. de Ciceron. philos. p. 37.

quod credibile vix esset) nisi ipse vidissem.

quum in phil. versaretur, — tum tuebatur) In hoc partitionis genere, quo in priori membro aliquid generatim ponitur, in posteriori aliquid speciatim cum maiori vi effertur, duplici veteres usi sunt structura. Particulam enim *quum* in priori membro aut cum indicativo aut cum subiunctivo iungunt, eo quidem discrimine, ut indicativus ponatur, quum particulis *quum-tum* sola partitio indicatur, subiunctivus autem, quum praeter partitionem etiam significatur, prius membrum concessiva aut temporali ratione cum altero cohaerere. Iam nonnullis exemplis sententiam propositam illustremus. Supra IV. 1, 1. Quum multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque soleo mirari; tum maxime in his studiis: h. e. et multis locis, et maxime. Ibid. §. 2. idque quum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur. V. 19, 56. nam quum accipere quam facere praestat iniuriam, tum morti iam ipsi adventanti paullum procedere obviam, — quam — contaminare extremum tempus aetatis. — Contra: N. D. I. 1. princ. Quum multae res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatae sint, tum perdifficilis — et perobscura quaestio est de natura deorum: (ubi v. Creuzer.) h. e. *licet — sint, tamen:* quamquam inter *tamen* et *tum* nonnihil discriminis interest; *tamen* enim „prioris sententiae vim quodammodo temperat et minuit, opposito eo, quod sit illi certe ex parte contrarium; *tum* vero alteram sententiam auget addendo eo, quod prae altero spectandum sit," uti acute monet Gernhard. ad Cicer. de Offic. III. 2, 5. p. 280. cum quo cf. Beier. ad eundem locum, *Sed cum tota philosophia — frugifera — sit: tum nullus feracior in ea locus est — quam de officiis:* h. e. Tota phil. frugifera est, in primisque is locus, qui est de off. — Si vero ponamus: *licet tota ph. frugifera sit: tamen nullus feracior in ea locus est, quam de off.* haec exibit sententia: tota quidem phil. frug. est, non omnes tamen eius loci aeque frugiferi sunt, sed is, qui est de off., uberior. Adde Goerenz. ad Legg. II. 14, 36. p. 157. de Fin. III. 15, 50. p. 376. sq. et Ramshorn *Lat. Gramm.* §. 178. p. 515.

legerentur) recitarentur. Nusquam vero probi scriptores dixerunt *praelegere:* quod haud raro a recentioribus adhibetur.

dam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse: puero ut uno esset comitatior. Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si liceat, quod quibusdam Graecis quotidie: sic caecitas ferri facile possit, si non desint subsidia valitudinum.

114. Democritus luminibus amissis, alba scilicet et atra discernere non poterat. at vero bona, mala; aequa, iniqua; honesta, turpia; utilia, inutilia; magna, parva poterat: et sine varietate colorum licebat vivere beate; sine notione rerum non licebat. Atque hic vir impediri etiam animi aciem adspectu oculorum arbitrabatur: et, quum alii saepe, quod ante pedes esset, non viderent, ille in infinitatem [8] omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam, Homerum caecum fuisse. At eius picturam, non poesin, videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formaque pugnae [9], quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum, non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? Quid ergo? aut Homero delectationem [1] animi ac voluptatem, aut cuiquam docto, defuisse umquam arbitramur? 115.

8 Sic Cod. Bern. SEL. — Vulgo omittitur *in*. — Ern. de coni. *ipse infinitatem*. Male. 9 Sic Col. D. — Ern. c. vulg. *quae species formae, quae pugna*. 1 Sic R. aliique Codd. PDb. — Ern. c. vulg. *ad delect*.

puero ut uno) servo scil., quo duce uteretur. Divites enim, quum in publicum prodirent, magno amicorum comitatu stipabantur: hinc Asclepiades dicebat per iocum, caecitatem fecisse, ut similis divitibus puerum unum comitem habere posset. *Neide.*

si liceat) Scil. mendicare: quod omissum est per honestam ἀποσιώπησιν.

si non desint subsidia valetudinum) si non desint subsidia, quibus sustentetur valetudo. Ceterum *valetudo* plurali numero positum est ad varios valetudinis status significandos. Sic Tacitus Ann. VI. cap. penult. Medicus regere valetudines principis solitus. Cf. Adnotata in IV. 2, 3.

114. *luminibus amissis*) Alii auctores sunt, Democritum ipsum oculis se privasse, ut totam cogitationem ad mentis converteret puritatem. V. Davisius.

bona, mala etc.) Attendas ad ἀσύνδετα. In contrariorum enim, ut ait Beier. ad Offic. I, 17. p. 134. sq., quae aequaliter et promiscue locum habere dicuntur, consociatione sine copula, quae alias geminanda foret, alterum alteri respondet, ut par quoddam inde existat. Sic de Offic. II. 64, pr. vendendo emendo, conducendo locando. Sic *prima postrema; adversa secunda, maxima minima* etc.

eius picturam, non poesin) Homerus res tanta veritate describit, ut omnia quasi ad naturam adumbrata oculis nostris videamur conspicere. Hinc Homerus in antiquitate ὁ ἄριστος τῶν γραφέων celebratur.

aut [2], ni ita se res haberet, Anaxagoras, aut hic ipse Democritus, agros et patrimonia sua reliquissent; huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedidissent [3]? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poetae, numquam inducunt deplorantem caecitatem suam. at vero Polyphemum Homerus quum immanem ferumque finxisset, cum ariete etiam colloquentem facit, eiusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset, et, quae vellet, attingere [4]. Recte hic quidem. nihilo enim erat ipse Cyclops, quam aries ille, prudentior.

XL. 116. In surditate vero quidnam est mali? Erat surdaster M. Crassus: sed aliud molestius, quod male audiebat; etiamsi, ut mihi videbatur, iniuria. Nostri [5] Graece fere nesciunt, nec Graeci Latine. ergo hi in illorum, et illi in horum sermone surdi: omnesque [id] [6] nos in iis linguis, quas non intelligimus, quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. — At vocem citharoedi non audiunt. — Ne stridorem quidem serrae, tum quum acuitur; aut grunnitum, quum iugulatur, suis [7]; nec, quum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris. Et si cantus eos forte delectant; primum cogitare

2 Ern. c. El. sec. CD. *an.* 3 Sic CVM. Da. — Ern. c. vulg. *dedissent.* 4 Alii Codd. et multae Edd. vett. *attingeret.* 5 W. de Da. susp. delevit vocab. *Epicurei,* quod habetur in Codd., prob. Orellio, qui tamen c. Ern. illud uncis inclusum retinuit. 6 *id* abest a duob. Codd. Davisii: hinc W. uncis inclusit. — Man. coni. *item.* 7 Sic Nonius. R. aliique Codd. VD. Lall. — Ern. c. vulg. *iugulatur sus.*

115. *Polyphemum*) Colloquium inter Polyphemum et arietem habitum festive et lepide narrat Homerus Odyss. ι, 447. at ibi non ea leguntur, quae hic commemorat Cicero. Proinde aut μνημονικὸν ἁμάρτημα admisit Tullius, aut homerica confudit cum iis, quae fortasse tragicus quidam poeta Polyphemo affinxit.

Cap. XL. 116. *male audiebat*) κακῶς ἤκουεν, mala utebatur fama: cui contrarium est καλῶς ἀκούειν, bene audire. Eurip. Alc. 742. ed. Wuestem. κακῶς ακούειν οὐ μέλει θανόντι μοι. Facete autem Cicero hanc loquutionem adhibuit ad eum, qui auribus male audiverit.

ut mihi videbatur) Scil. tum, quum Crassus adhuc vivebat. Hinc imperfectum positum est.

Nostri Graece — nesciunt, nec Graeci Latine) Plane ut Academic. II. 47, 145. Ita tu nunc, Catule, lucere *nescis; nec* tu, Hortensi, in tua villa nos esse: pro et tu sc. nescis: ubi Huelsemann. p. 563: Est hoc σχῆμα πρὸς τὸ σημαινόμενον, quo membrum posterius priori membro ad sententiam potius, quam ad verba congruit: laud. de Fin. I, 9. II, 8. IV, 9. N. D. I, 25. de Legg. II, 6. Cort. ad Sallust. Iug. 14. 7. Adde Goerenz. ad Acad. l. d.

debent, antequam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientis: deinde multo maiorem percipi posse legendis his, quam audiendis, voluptatem. 117. Tum, ut paullo ante caecos ad aurium traducebamus voluptatem, sic licet surdos ad oculorum. etenim qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requiret.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit; prematur etiam doloribus acerrimis corporis. qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem: sin forte longinquitate producti, vehementius tamen torquent, quam ut caussa sit cur ferantur: quid est tandem, dii boni! quod laboremus? Portus enim praesto est, [quoniam mors ibidem est [8],] aeternum nihil sentiendi [9] receptaculum. Theodorus Lysimacho, mortem minitanti: *Magnum vero*, inquit, *effecisti, si cantharidis vim consecutus es.* 118. Paullus Persae deprecanti, ne in triumpho duceretur: *In tua id quidem potestate est.* Multa primo die, quum de ipsa morte quaereremus; non pauca etiam postero, quum ageretur de dolore, sunt dicta de morte: quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam, aut certe non timendam putet. XLI. Mihi quidem in vita servanda videtur illa lex, quae in Graecorum conviviis obtinet [1]: *aut bibat*, inquit, *aut abeat!* et recte. aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi; aut, ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat: sic iniurias fortunae, quas ferre nequeas,

8 Sic de Bentl. sententia D. Ern. „Sed recte iam Nissen observavit, nullam prorsus caussam exputari posse, cur tam incongruum glossema quisquam inculcarit. Quid enim istis verbis a se explicatum existimasset.“ Or. qui unam tantum vocem *ibidem*, ut gloss., uncis cinxit: *quoniam mors* (sc. praesto, pro quo glossator falso intrusit *ibidem*) *est, aeternum* cet.“ — Nissen. coni. *quoniam mors quidem est aeternum* cet. — 9 Sic R. cum aliis Codd. — Cf. Goer. ad Acad. II. §. 100. p. 183. — Ern. c. vulg. *sentienti*. 1 Sic W. e D. coni. — Ern. c. vulg. *obtinetur*.

117. *cantharidis vim*) *Cantharis* ex genere scarabaeorum, cuius succus venenatus in venas ingressus pestifer et letalis est. Schuetz. Lexic. s. v. De Theodoro cf. I. 43, pr.

118. *In tua id quidem potestate est*) in triumpho non duci, quum hanc ignominiam morte possis evitare.

Cap. XLI. *aut bibat, aut abeat*) Graece ἢ πίϑι ἢ ἄπιϑι. (Nobis: sauf' oder lauf'!) Erasm. Adag. Chil. I. cent. X, 47.

defugiendo relinquas. Haec eadem, quae Epicurus, totidem verbis dicit Hieronymus [2].

119. Quodsi ii philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat; omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam et inani vocis sono decoratum esse dicant; [et] [3] tamen semper beatum censent esse sapientem: quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum putes? quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab iis [4] corporis et externa obscurentur. 120. alii autem haec ne bona quidem ducunt; in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat, tamquam honorarius arbiter, iudicare Carneades. Nam quum, quaecumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur; neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonae valitudini, ceteris rebus generis eiusdem, quam Stoici: quum ea, re, non verbis ponderarentur, caussam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi quemadmodum obtinere possint, ipsi viderint: mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

121. Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror, (ubi enim melius uti possumus hoc, cuicuimodi est, otio?) ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus; a quo non modo impulsi sumus ad philosophas [5] scriptiones,

2 Sic R. b. — Ern. c. vulg. *dicit et H.* 3 Sic W. Or. — Da. et Sch. de Bentl. sententia delever. *et.* 4 Sic W. solus. Recte. — Or. c. vulg. *his.* 5 Sic R. O1x. aliique Codd. D. — Ern. c. vulg. *philosophicas.*

120. *honorarius arbiter*) dicitur is, ad quem honoris caussa defertur arbitrium. V. Ernesti. Clav. s. v. *honorarius.*

hunc locum) de summo bono.

ceterarum disciplinarum) praeter Stoicos et Peripateticos, qui re consentiunt, verbis dissentiunt. Ceterarum igitur disciplinarum philosophi, qui in constituendo summo bono a Stoicis et Peripateticis dissident, recte an perperam sentiant, nunc non quaero: certe laudandi sunt, quod in eo cum illis consentiunt, quod sapientem semper beatum esse dicunt.

121. *ubi*) positum videtur pro: *quomodo*, at videtur tantum; est enim: *in qua re*, *in quo studio.*

cuicuimodi est) V. Adnotata in III. 23, 83.

alteros quinque) praeter quinque libros de Finibus Bonorum et Malorum, quos dedicaverat Bruto.

verum etiam lacessiti. In quo quantum ceteris profuturi simus [6], non facile dixerimus: nostris quidem acerbissimis doloribus, variisque et undique circumfusis molestiis, alia nulla potuit inveniri levatio.

6 Sic dedit Ern. de coni. sicque, ut adnot. Or., Beroaldi aliqua Ed. Iuntina. L. — Vulgo *sumus*, probb. Garaton. ad Milon. p. 132. Bonon. et Wopk. p. 145.

alia nulla potuit inveniri levatio) V. nos in libro dicto p. 40.

INDEX HISTORICUS*).

A.

Academia. Erat proprie Gymnasium in Athenarum suburbio. 5, 91. Hic Plato scholam excitabat, quae ex eo loco Academia dicta est. 2, 4. 9. 3, 12. 5, 82. Significat eadem vox locum in Tusculano Ciceronis, in quo disputabatur de rebus philosophicis. 2, 9. 3, 7.

Academici. Ita vocabantur philosophi scholae academicae, cuius auctor erat Plato. Hi sunt *Academici veteres:* a quibus distinguendi sunt *Academici recentiores*, quorum auctor est Arcesilas, qui nihil esse certi, quod aut sensibus aut ratione percipi posset, adeoque de omnibus rebus dubitandum esse statuebant. Cf. nos in l. d. de Ciceronis philos. p. 148. sqq. — 4, 6. 47. 5, 75. 85.

Achilles. Pelei et Thetidos filius. Praestantissimus Graecorum in bello Troiano. Rapta sibi ab Agamemnone Briseide adeo ira exarsit, ut aliquamdiu bello abstinuerit. Deinde, quum Graeci a Troianis valde premerentur, missi sunt auctore Nestore Ulysses et Aiax ad Achillem, qui donis ac precibus eius animum flecterent, ut ad pugnam rediret. In hac cum Achille sermocinatione occurrunt (Il. 9. 642.) verba a Cicerone allata. 3, 18. 4, 52.

Achradinae portae. Achradina erat pars Syracusarum. Constabant Syracusae quatuor urbibus, quarum una fuit Achradina, in qua forum maximum, pulcherrimae porticus, ornatissimum prytaneum, amplissima curia templumque egregium Iovis Olymp. ceteraeque urbis partes una lata via perpetua multisque transversis divisae privatis aedificiis continentur. Cic. in Verrem L. 4. c. 53. — 5, 65.

Aeacus. Iovis ex Europa sive ex Aegina filius. Rex Aeginae. Tanta iustitia regnasse dicitur, ut cum Minoe et Rhadamantho tertius iudex infernorum a Plutone constitueretur. 1, 98.

Aeetes. Rex Colchorum, filius Solis. Eius liberi erant Medea, Absyrtus et Calciope. Iason aureum vellus, quod asservabat, Medeae ope auferebat ipsumque pepulit. 3, 26. 39.

Aelius Sextus. Catus, insignis Ictus, a quo Ius Aelianum. 1, 18.

Aesculapius, filius Apollinis e Coronide; a Chirone arte medica institutus, medicinam tanto cum successu exercuit, ut adeo mortuos in vitam reduceret. Inde *Aesculapii liberi* sunt *Medici.* 2, 38.

Aesopus. Celeberrimus histrio, amicus Ciceronis. 4, 55.

Afranius. Poeta comicus. 4, 44. 55.

Africanus P. maior. Cornelius Scipio cognominatus. Filius erat Publii Corn. Sc. qui Consul erat A. V. 534. Vir summus in republ. tempore belli Punici secundi. Huius filius Publius adoptabat filium Lucii Aemilii Paulli, qui postea Africanus minor nominabatur. 1, 81.

Africanus P. minor. Lucii Aemilii Paulli Macedonici filius, a quo etiam Aemilianus dictus est. Ado-

*) Hunc indicem historicum ex editione Neidii, recisis tamen iis, quae in vulgus nota essent, additisque paucis, quae magis necessaria, nonnullis etiam correctis, quae a Neidio errata viderentur, eo consilio retinendum putavi, ut, quum hi Tusculanarum libri tum philosophorum nominibus, tum rebus ex historia depromtis referti essent, eademque pluribus locis recurrerent, tirones omnia in unum locum contracta breviterque illustrata uno quasi oculorum obtutu conspicerent.

ptavit eum P. Africani maioris filius. (vid. de eo Cic. de Sen. 35.) Cicero (Off. 1, 32.) dicit, eloquentia eum belli gloriam cumulasse. Evertit Carthaginem A. V. 606 et Numantiam 619, unde Numantinus quoque dictus est. De eius doctrina et studiis liberalium artium vid. Vell. Pat. 1, 13. — 1, 5. 2, 62. 4, 50.

Agamedes et Trophonius fratres, filii Ergini. Eadem, quae Cicero, de his narrat *Plutarchus* orat. cons. ad Apollonium p. 335. ed. Hutt. 1, 114. Cf. Wyttenb. ad Cic. N. D. III, 19. in Select. Schol. p. 784. Cr.

Aiax Telamonis filius, hinc Telamonius dictus, vel Salaminius a patria Salamine. Inter praestantissimos duces, qui apud Ilium pugnabant, nominatur. Achille mortuo sperabat, illius arma sibi traditum iri; quum vero Ulyssis astutia spe deiectus esset, in furorem incidens multa insana fecit. Sophocles in fabula, quae inscribitur Αἴας μαστιγοφόρος, hunc Aiacis furorem sibi sumsit materiam. Quum iniquis iudicum sententiis Ulyssi haec arma adiudicata essent, Cicero eum iudicio iniquorum circumventis accenset. 1, 98. 3, 11. 4, 49. 52.

Albinus A. imperator Romanus. 1, 89.

Albucius T. Athenis adolescens fuit, perfectus Epicureus evasit, orationes reliquit, scripsitque Satiras Luciliano stilo. Lucilius eum ut graeca miscentem verba latinis notat apud Ciceronem de fin. 1, 3. — 5, 108. Cf. Mueller. ad Cic. de Orat. III. 43, 171. et Wyttenbach. Select. Schol. in Cicer. N. D. I, 33. p. 737. Cr.

Alcaeus. Poeta lyricus Mitylenaeus scripsit dialecto Aeolica de amoribus. 4, 71.

Alcidamus, rhetor ex Elaea urbe Asiae oriundus. (Cfr. Tzetzes de eo Chil. 11, 385.) 1, 116.

Alcmaeon. Filius Amphiarai (quem vide) et Eriphyles. Cui quum pater, ad bellum proficisci coactus, nequitiam in se Eriphyles aperuisset, et mortis suae, quam praevidebat, vindictam reliquisset, defuncto patri obsequens matrem sustulit. Quo scelere in se admisso ad Phegeum confugit, a quo purgaretur, filiamque eius Alphesiboeam duxit uxorem, cui monile matri detractum (vid. Amphiaraus) obtulit. Quum autem apud Phegeum furoris remedium non invenisset, consulto oraculo se ad Acheloum contulit, ubi pariter Callirhoes Acheloi filiae amore captus (fatale aurum Ovid. Met. 9, 411.) ab eo poscitur. Ille se monile daturum pollicetur, atque ea caussa ad Alphesiboeam repetiturus illud contendit; verum a Phegei filiis est occisus. 3, 11.

Allienus M. Pelignus. Ab Africano minori scuto protectus morti eripitur. 4, 50. Apud alios scriptores huius rei nulla fit mentio.

Amafinius. Philosophus Epicureus Acad. 1, 1. Malus auctor de philosophia latinus. Physica Epicurea scripsit. cf. ad div. 15, 19. — 4, 6.

Amphiaraus. Vates Graecus, quem Adrastus rex secum ad bellum Thebanum ducere voluit; sed ille praesciens, se illinc non rediturum, latuit; et cum diu inveniri non posset, tandem ab Eriphyle uxore sua, aureo monili ab Adrasto rege corrupta, productus, atque ita proficisci coactus primo die, quo ad Thebas venit, hiatu terrae absorptus est. 2, 60. cf. *Epigoni.*

Anacharsis. Scytha, sapiens, Solonis temporibus florebat. 5, 90.

Anacreon. Poeta lyricus ex Teo Ioniae civitate. Scripsit carmina amatoria. 4, 71.

Anaxagoras. Clazomenius Philosophus sectae ionicae. Rerum naturalium studio in primis operam dedit, inde Physicus est appellatus. 1, 104. 3, 30. 58. 5, 10. 66. 115.

Anaxarchus. Philosophus, discipulus Metrodori Chii, qui vicissim discipulus Democriti esset; unde Democritius vocatur. 2, 52. cf. Val. Max. 3, 3. extern. 4. V. Davis. ad 2, 52. et Wyttenb. selecta scholar. in N. D. p. 797. ed. Cr.

Andromache. Hectoris uxor, Eetionis regis Thebarum filia. Mor-

B.

C.

INDEX RERUM AC NOMINUM, IN ADNOTATIONIBUS EXPLICATORUM.

A.

B.

C.

F.

O.

P.

Q.

CORRIGENDA.

Pag. 33. lin. 2. pro *contrarium* lege *contraria*.
- 49. - 1. Adnot. b. delendum est: (v. V. L.)
- 75. - 11. infra. Adnot. b. pro *destituti* lege *destitutae*.
- 124. Adnot. b. pro: *positum erat* lege *posita erat*.
- 139. Adnot. b. lin. 5. pro: terminantur in *o*, lege: terminantur in *on;* hisque adde: quorum autem genitivus vel in **ονος**, vel in **ωνος** exit, apud latinos scriptores in nominativo terminantur in *o*.
- 163. Adnot. b. et alibi passim nescio quo errore *Tullus* impressum est pro *Tullius*.